

శ్రీ రామాయనమః.

శ్రీమద్వాల్మీకిమహాషిః ప్రణీత

శ్రీమద్రామాయణము.

అయోధ్యాకాండము.

చేదలవాడ * సుందరరామశాస్త్రులచే

వ్రాయబడిన ప్రతిపదాంధ్రీటీకాతాత్పర్యవిశేషార్థ

సమన్వితమగు

శరమాధికచంద్రికయనువ్యాఖ్యానముతో

వావిళ్ల * రామస్వామిశాస్త్రులవారిచే

పరిపూరింపబడి ప్రతిమాయుతముగ

ఆదిసరస్వతీనిలయ ముద్రాక్షర శాలయందు

ముద్రింపబడియె.

౧౯౯౦, సం॥

All Rights Reserved Registered copyright.

శ్రీమ

శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్యవర్యపదవాక్య
ప్రమాణ పారావారపారీణ యమ నియమాసన ప్రా
ణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యాన ధారణ సమాధ్యష్టాంగ
యోగానుష్ఠాన నిష్ఠ తపశ్చక్రవర్త్యనాద్యవిచ్ఛిన్న గురు
పరంపరాచ్రాస్తపశ్చర్మనస్థాపనాచార్య వ్యాఖ్యాన సిం
హాసనాధీశ్వర సకల నిగమాగమ సారహృదయసాంఖ్య
త్రయ ప్రతిపాదక వైదికమాగకప్రవతక సర్వతంత్ర
స్వతంత్రాది రాజధానీ విద్యానగర మహారాజధానీ క
ణాటక సింహాసనప్రతిష్ఠాపనాచార్య శ్రీమద్రాజాధి
రాజగురు భూమండలాచార్య ఋశ్యశృంగ పురవరాధీ
శ్వరతుంగభద్రాతీరవాసి శ్రీమద్విద్యాశంకర పాదప
ద్మారాధక శ్రీమ న్నసింహభారతీస్వామి గురు కర
కమలసంజాత శృంగేరి శ్రీమసచ్చిదానంద శివాభినవ నృ
సింహభారతీస్వామి చరణారవిందయోః,

అఖిలావగ్రహ నిగ్రహణావ్యగ్ర సమగ్రబలేన, శ్రీమ
తానుగ్రహేణ, విజయతేతరామయమ్.

శ్రీరస్తు.

ప్రతిపదాంధ్రీటీకావిశేషార్థతాత్పర్య ప్రతిమాదిసహిత

శ్రీమద్రామాయణము.

ప్రధానపోషకులు.

శ్రీమన్మహారాజరాజాధిరాజాశ్రీమహారాజా సాహేబు

మెహర్బాన్ దోస్తాన్ ముష్షక్ ఖదర్ దాన్ కరంపమాన్

య మొగలీషాన్ మీర్జారాజాది హానరేబిల్ హిజ్ హైనస్

మన్నెసుల్తాన్ బహదూర్, కె, సీ, వి, ఇ,

ఇత్యాద్యనేక బిరుదావళి విరాజమానులగు

శ్రీమద్రాజాధిరాజమహారాజ

శ్రీమద్విజయనగరపట్టణాధీశ్వర

శ్రీమదానందగజపతిమహారాజులుం

గారు

ర్షు (౫౦౦) అయిదువందలురూపాయలువిరాళమిప్పించి

మహాసాహాయ్యము చేసి

ఈగ్రంథమునకుప్రధానపోషకత్వము నంగీకరించిరి.

మంగళమస్తు.

—(*) పోషకులు (*)—

బ్రహ్మశ్రీ, మహారాజరాజశ్రీ

- ౧ శ్రీబ్రహ్మనందనరస్వతీస్వాములవారు, యోగానందేశ్వరమఠం, ఎడతొరై.
- ౨ శ్రీరంగస్థలంశ్రీపరాశరభట్టరైన శ్రీమాన్ మహామహాపాథ్యాయ శ్రీరంగరాజభృ
ట్ర అయ్యంగారు.
- ౩ ది, హానరేబిల్, పల్లె, చెంచలరావు పంతులుగారు. సి-బి-ఇ.
- ౪ దివాన్ బహదర్ పతికి, శ్రీనివాసరావు గారు స్టాల్ కాన్ కోటున్ జడ్జి.
- ౫ సి, జి-కుప్పసామి అయ్యర్, బి, ఏ, బి, ఎల్, మద్రాస్ ప్రెసిడెన్సీ మ్యాజిస్ట్రేట్
- ౬ వెంకాకం, కృష్ణమాచార్యులుగారు, రిజిస్ట్రార్ రాఫ్ బుక్సు.
- ౭ చిపుకులరామయ్యగారు. పింఛన్ తాశీల్ దార్
- ౮ చిపుకుల, సుబ్బయ్యశాస్త్రిలుగారు, విజయనగరం మునసఫ్.
- ౯ రాజా-దిహానరేబిల్, టి, రామరావు గారు, హైకోటున్ వకీల్.
- ౧౦ సి, సి, సుందరశాస్త్రి లిలగారు, బి, ఏ, బి, ఎల్, హైకోటున్ వకీల్.
- ౧౧ రాయబహదూర్-సి, ఆనంతాచార్యులుగారు, బి, ఎల్, హైకోటున్ వకీల్
- ౧౨ తల్లా ప్రగడ, సుబ్బారావుగారు-బి, ఎ, బి, ఎల్, హైకోటున్ వకీల్.
- ౧౩ శ్రీరాజా, కావలి-వేంకట పెద్దసీతారామయ్యవారు-జాగీదార్ ఆఫ్ తిన్నూర్.
- ౧౪ శ్రీరాజా, కావలి-వేంకట చిన్న సీతారామయ్యవారు, జమీందార్ ఆఫ్ తిన్నూర్ పేట.
- ౧౫ సామలూర్, అంబాశంకరదేవజీవారు.
- ౧౬ మాడభూషి, రిద్వాన్ వేంకటాచార్యులువారు.
- ౧౭ వి, కే, రంగూ చార్యులవారు
- ౧౮ మందపాటిరామకృష్ణయ్య పంతులువారు.
- ౧౯ నాగరాజువీరరాఘవరావువారు-నెల్లూరురంగ నాయకుల పేట.
- ౨౦ ఆడివి, శ్రీరామ పంతులవారు, బి, ఎ, గవర్నర్ మెంట్ గెక్రేరి ఆఫ్ సెక్రటరీ కు.
- ౨౧ జి, సుబ్బరామయ్యవారు, కొంగనపురం ముతా శ్రీ వర్ శంకరిడుగళం.
- ౨౨ జి, రాజు, లక్ష్మీ నారాయణపు గారు, నంజం పేట, పుంగనూరు.
- ౨౩ కున్నతూరు, తిరువేంగడాచార్యులగారు.
- ౨౪ నేలూరు, వెంకటంగాచార్యులు అయ్యంగారు, పడార్ పల్లె (కోటి) యదాదులు
- ౨౫ విశ్వనాథయ్యర్ వారు, బి, ఎ, బి, ఎల్ హైకోటున్ వకీల్.
- ౨౬ జిడ్డుపూణి అయ్యవారు, నవ్విజి స్టార్, గుంటూరు.
- ౨౭ ఘాళి పాటి సుబ్బారాయలు అయ్యవారు-ఘాళి పాటి కృష్ణయ్యవారి అన్నకుమారులు.
- ౨౮ కోవి-సుందరరామయ్యవారు-సూపరెంటెండింగ్ ఇంజనీయర్ ఆఫ్ సీ.
- ౨౯ కుందవరం-సుందరయ్యవారు
- ౩౦ పిన్నపాకం సుందరాచార్యులువారు
- ౩౧ రామచంద్రరావు గారు-అంబూరు పేట ముతాయిజారాదారుగారు, శ్రీ ఆమారి వద్దకు త్రి
- ౩౨ పానగంటి, వెంకట్రామానాయునివారు కొమ్మలపేట జాగీర్ దార్ (శట్టు-
- ౩౩ మోకా, వెంకటాద్రి శాస్త్రి లిలవారు.
- ౩౪ కోపురపు, రామరావు గారు-మునసఫ్.
- ౩౫ సోమేశ్వరతర్వాడిగారు.
- ౩౬ ముడియం నాగేశ్వరరావు గారు. వకీలు గుత్తి
- ౩౭ కలిచెలక, వెంకట రెడ్డివారు, మదనపల్లె
- ౩౮ తంబళ్ల పల్లె, సుబ్బారెడ్డివారు. మదనపల్లె

- ౩౯ బాజ్జీరెడ్డివారి సీతారామరెడ్డివారు.
 ౪౦ శ్రీనివాసరంగాచార్యులవారు, చేపసానం సంస్కృతపాఠశాల, తిరుపతి
 ౪౧ జంగంకోటశ్రీనివాసరావు గారు.
 ౪౨ నాగేశ్వరయ్యర్ వకీలు తిరి తిర పూండి
 ౪౩ జడ్డునారాయణయ్యవారు సబ్ కలెక్టర్ రాఫీస్ పేడ కృకు.
 ౪౪ వ, సామయ్యవారు-రివిన్యూఇనిస్పెక్టర్
 ౪౫ వంకాయలకృష్ణస్వామి శెట్టివారు
 ౪౬ నాగేశ్వరశాస్త్రి లిలవారు, మిడిల్ స్కూల్ పాడ్ మాస్టరు, పుంగనూరు.
 ౪౭ బాడాలశ్రీనివాసయ్యవారు-తాలూకా కచ్చేరి గుమస్తా, వావిల్ పాడు-

మహారాజరాజశ్రీ

- ౪౮ కొల్లా వెంకటకన్నయ్య సెట్టివారు.
 ౪౯ సామలకూర్, కృష్ణ దాస్ బాలముకుందాసువారు.
 ౫౦ సామలకూరు చతుర్భుజ దాసుకుశాల్ దాస్ వారు.
 ౫౧ సమధి- రంగయ్య సెట్టిగారు, బి.ఎ, ప్రొఫసర్ క్రిష్టియన్ కాలేజ్.
 ౫౨ పి, కృష్ణస్వామి సెట్టివారు; బి;ఎ;బి;ఎల్ హైకోటు వకీలు.
 ౫౩ అజ్జివణ్ణుభుప్పవారు; ఎమ్మె ఎస్ ఆఫ్ ఇండియా ప్రెస్
 ౫౪ తెల్ల నాకులమల్లయ్య సెట్టివారు.
 ౫౫ విడవలపాటి సుబ్బరామయ్య సెట్టివారు.
 ౫౬ నాళం; అప్పలరాజువారు.
 ౫౭ శిరంకోటి లింగంవారు.
 ౫౮ సూరంపల్లి రెడ్డివారు
 ౫౯ తాటికొండనంబెరుమాళ్ సెట్టివారు; బి;ఎ
 ౬౦ పిట్టి; త్యాగరాయ సెట్టివారు-బి;ఎ
 ౬౧ గోనుగుంట; నారాయణవారు.
 ౬౨ కామి సెట్టి; చిన్న కొండయ్య సెట్టివారు.
 ౬౩ శ్రీరేకంపనవాళయ్యవారు-యేలూరు సబ్ జడ్జి (యజమానులు...
 ౬౪ మాంబళం-వెంకటస్వామి నాయుడువారు - తంజావూరు రామానాయుడి సత్రము
 ౬౫ పి-రంగయ్య నాయుడువారు- హైకోటు వకీల్-
 ౬౬ బి-బాలయ్య నాయుడువారు-హయికోటు-
 ౬౭ వంకాయలకుప్పయ్య సెట్టివారు.
 ౬౮ రాయబహదూర్ ఆర్కాడు-ధనకోటిముదల్యారివారు-మేల్పాకం-జమీందారు
 ౬౯ బండ్రరామస్వామి నాయుడువారు-వేలూరుడి స్త్రీ క్రైస్తవసంఘం-
 ౭౦ ఆల్ల తూరు-నారాయణ సెట్టివారు.
 ౭౧ పుదుచ్చేరి రిజిరువేంగడస్వామిపిళ్ల వారు-ఆటోశి-
 ౭౨ మణ్ణూరుపేట-రామస్వామి నాయుడువారు-తంజావూరు రామానాయుడి ధర్మశాఖ
 ౭౩ యస్-రామస్వామి మొదలారిగారు-హయికోటు వకీల్- (మానేజర్-
 ౭౪ యస్-గోపాలస్వామి మొదలారివారు-మిరదార్-నేలం-
 ౭౫ ది.హనరేబిల్ శ్రీరాజాగొడెనారాయణగజపతిరాయనింగారు-విశాఖపట్నం.
 ౭౬ గ్రంథి-రామయ్య సెట్టివారు.
 ౭౭ వొడ్డి-యోగప్పగారు-పింఛ్ ముక్ సభ-
 ౭౮ పి;వి;కృష్ణస్వామి శెట్టివారు బి.ఎ ఆకాంబెంటుజనరల్ ఆఫీస్.

- ౭౯ మధుర-రంగరావువారు-
 ౮౦ ధనుఃపురి-వెంకోబరావువారు వకే ౧-
 ౮౧ మండి-శ్రీనరావువరదప్ప శెట్టి గారు-
 ౮౨ ఎంబూరు-సుబ్బరావు గారు-
 ౮౩ పుదుచ్చేరి-లక్ష్మణస్వామి శెట్టి గారు-
 ౮౪ పి-సాంబయ్య గారు-నందలూరుమునసపు

—(*) చందాదారులు- (*)—

మహారాజరాజశ్రీ.

మహారాజరాజశ్రీ.

సీ-వి-సుందరంశాస్త్రులు గారు-
 కోపల్లే-కృష్ణరావు గారు-
 ముట్లూరుతది నారాయణయ్య గారు-
 ఆమంచెల-సూరయ్య గారు-
 నైమలి-మాడభూషి-సుబ్రహ్మణ్యయ్య గారు-
 కొప్పరపు-రంగరావు గారు-
 పువ్వాడ-సూర్యనారాయణరావు గారు-
 పిడుగు-సుబ్బరామయ్య గారు-
 పడకల్-కిషక్-రావు గారు-
 మాచవరం-రామకృష్ణయ్య గారు-
 వనంగురుస్వామయ్య గారు-
 దేవల్ల-రామస్వామయ్య గారు-
 వి-లక్ష్మణరావు గారు-
 ఆ-పరశురామయ్య గారు-
 భూళిపాటి-కృష్ణయ్య గారు-
 క-సీతాపతయ్య గారు-
 టి-వెంకటకన్నయ్య గారు-
 పులుగు-వెంకట్రామయ్య గారు-
 భూళిపాటి-సుబ్బరామయ్య గారు-
 పేరత్తురు-శ్రీనివాసాచార్యులు గారు-
 దిగవిల్లి-తిమ్మ-రాజు గారు-
 జనమంచి-వెంకట్రామయ్య గారు-
 పడసాల-సుబ్బరామయ్య గారు-
 ఎ-రాఘవయ్య గారు-
 కోడూరు-వెంకటకన్నయ్య గారు-
 అద్దంకి-రఘునాథరావు గారు-
 ములుకట్ల-వెంకటప్పయ్య గారు-
 మైసూరు-వెంకట్రావువారు-
 పరహాభట్ల-అన్నాజిరావు గారు-
 పి-అనంతాచార్యుల గారు-
 మాంబట్ల-లక్ష్మీనరసయ్య గారు-
 చిపుకులజానకీరామయ్య గారు-

గుండ్లపూడి-రామకృష్ణయ్య గారు-
 వీరకుత్తి-సుబ్బరావు-
 ముంగమూర్-నరసింహపంతులు-
 వెంపటి-వెంకటాచలంపంతులు-
 వెన్నలగంటి-హనుమంతరావు-
 బ్రహ్మసముద్రం-శేషగిరిరావు-
 నైమలి-శ్రీరామరావు-
 ఎ-త్యాగరాజయ్య గారు-
 దేశిరాజు-కృష్ణయ్య గారు-
 వరికుంట-వెంకటసుబ్బా రావు-
 భోగరాజు-రామచంద్రరావు-
 గుడిపాటి-వెంకట్రావు-
 గుండావరపుల-రామకృష్ణయ్య గారు-
 కోరంకి-రామలింగయ్య గారు-
 బైడిపాటి-వీరాస్వామయ్య గారు-
 మహంకాళి-సుబ్బరాయలు గారు-
 య-అప్పయ్య పంతులు-
 నరసరాజువారు-
 వడిగెల్లి-శేషగారూ-
 హుల్లూరువాసదేవప్ప గారు-
 మలిరెడ్డికొండ-ల్రాయుడు గారు-
 బుర్రాశంకరశాస్త్రులు గారు-
 గుండు-గురుస్వామయ్య వారు-
 గురుజాడ-శ్రీరామమూర్తి వారు-
 ఓరుగంటి-లక్ష్మీనారాయణప్ప వారు-
 నెడామూరువీరరాఘవాచార్యులు-
 కూనపరాజు-శేషాద్రిరావువారు-
 రోజుకుత్తి-తిరుమలరావు గారు-
 రేపూరు-లక్ష్మీనరుసంతులవారు-
 కృత్తివెంటి-కృష్ణమూర్తి వారు-
 శంకవరంవరదాచార్యులవారు-
 నాటేరిరామగుజాచార్యులవారు-

మహారాజరాజశ్రీ

హోటకల్లి-వెంకటరావురావువారు-
 అక్కిరాజు-చెంగలరావువారు-
 శివరాజు-రంగయ్యవారు-
 కానుగోలు-నాగేశ్వరరావువారు-
 వానమామల నరసింహాచార్యులవారు-
 కరణంపెంకట్రావువారు
 శ్రీపూసపాటి-వెంకటపతిరాజువారు-
 అద్దంకిశేషచార్యులవారు-
 వళింకుప్పం-కృష్ణమాచార్యులవారు-
 రావుసాహెబు-పోరూరుకోటయ్యవారు-
 అరింబాకం-సామయ్యవారు-
 యక్-సుబ్రహ్మణ్యయ్యర్ వారు-
 వి.గోపాలాచార్యులవారు-
 ఉప్పలధడియం-వెంకయ్యవారు-
 వేలామూరు-శింగరాచార్యులవారు-
 గొడవతి-కృష్ణయ్యవారు-
 యమ్-పాథక-సారథిఅయ్యంగారు-
 కరణం-వెంకోటరావు-
 లక్ష్మణశర్మగారు-
 శ్రీ-రామానుజాచార్యులవారు-
 ము-విశ్వనాథశాస్త్రిలవారు-
 తిరుమలనల్ల-చక్రవర్తి-శ్రీనివాసవెంక
 ట్రాపువచక్రవర్తిగారు-
 పంగులూరుమునుస్వామిసెట్టివారు-
 కరాలపాటి-రామానుజయ్యవారు-
 చిలముత్తూరు-నంబెరుమాళ్ల సెట్టిగారు-
 వంకాయల-కృష్ణస్వామిసెట్టివారు-
 మున్నలూరు-నరసింహుల సెట్టివారు
 ఘననగిరి-చెన్న శేషపుల సెట్టివారు-
 సత్రసాల-వెంకటకృష్ణమసెట్టిగారు-
 నాగులకొండ-శ్రీరాములు
 మాఘం-వెంకట్రామానుజశ్రేష్ఠివారు-
 వేమూరు-వెంకటకృష్ణమశ్రేష్ఠిగారు-
 ఉంమడి సెట్టిగురవపుశ్రేష్ఠిగారు-
 యం-వెంకట్రామయ్యగారు-
 కామిశెట్టి-శేషయ్యగారు-
 పాలూరు-రాజంసెట్టివారు-
 మన్నూరు-వెంకట్రామస్వామిశ్రేష్ఠిగారు-
 చల్లాగురుస్వామిశ్రేష్ఠివారు-
 చండూరు-పురుషోత్తమశ్రేష్ఠిగారు-

మహారాజరాజశ్రీ.

పోకూరు-తిరువెంగడత్రాశ్రేష్ఠిగారు-
 గంధపాడి-చెంగలయ్యశ్రేష్ఠిగారు-
 కలవల-తిరువెంగడత్రాశ్రేష్ఠిగారు-
 సి-సాంబశివశ్రేష్ఠిగారు-
 ఎన్-సుబ్బయ్యశ్రేష్ఠిగారు-
 జి-విజయరాఘవులశ్రేష్ఠిగారు-
 మద్దిలప్పయ్యగారు-
 శింగిరి-భాష్యంశ్రేష్ఠిగారు-
 కోటానంమాల్వారయ్యగారు-
 టి-రామశింగుగారు-
 మాధవరాజుగారు-
 టి-రామయ్యశ్రేష్ఠిగారు-
 కాకాణి-కృష్ణయ్యశ్రేష్ఠిగారు-
 శ్రీరాజాశ్రీరంగధూపాలిబాళేరావుగారు-
 కంబి నాయనిజవ్వాజు-రామప్ప నాయనింగారు
 (కంగొందిజమీందార్-
 కుప్పలకృష్ణస్వామినాయుండగారు-
 బి-వాసుదేవ నాయుడుగారు-
 కొటిబోయిన-భాష్యంపిళ్లగారు-
 నీలిజగన్నాథకులు నాయుడుగారు-
 కావనూరుమంత్రాలపెద్ద నాథురెడ్డిగారు-
 శేషకులవరదరాజులశ్రేష్ఠిగారు-
 నైచాపేట-అప్పాస్వామిశ్రేష్ఠిగారు-
 పంమి-చిన్నస్వామిశ్రేష్ఠిగారు-
 వ-తిరువెంగడస్వామినాయుడువారు-
 మైలాపూరు-ధనికాచల మొదలారిగారు-
 అనంతయ్య నాయుడువారు-
 పి-గోవిందరాజులు నాయుడువారు-
 మెండు-రామస్వామినాయుడువారు-
 చిట్టయ్య-కుప్పరావు నాయుడువారు-
 కుప్పస్వామి సెట్టివారు-
 కుమారస్వామినాయుడువారు-
 పి-గోవింద నాయుడువారు-
 మాంబల-తిరువెంగడత్రా నాయుడుగారు
 బండ-కృష్ణయ్య నాయుడుగారు- (రు
 గడ్డిపాటి - కోటప్ప నాయుడుఅండుసకగా
 ఇసేకకల్లి-శిన్నయ్యనాయుడువారు-
 ఆ-రామానుజయ్యవారు-
 ముద్దం-శేషపులు నాయుడుగారు-
 మద్దెరి-వరదరాజులు నాయుడుగారు-

మహా రాజరాజశ్రీ.

కు-రామస్వామినాయుడుగారు-
 నిశ్చింత-ఎంబారయ్యగారు-
 యమ్-రామాంజలనాయుడుగారు-
 టి-గోవిందరాజులనాయుడుగారు-
 టి-ఎ-రంగయ్యనాయుడుగారు-
 జమ్మి-కుప్పుసామినాయుడుగారు-
 ముద్దుకృష్ణపిళ్లగారు-
 చిన్నికృష్ణమనాయుడుగారు-
 కరణం-హరివెంకట్రామయ్యగారు-
 కర్వదిరాఘవయ్యగారు-
 అన్నంగానెల్లూరుకృష్ణస్వామయ్యగారు-
 వి-వెంకట్రావుగారు-ప్రభుసర్ ఆప్ మోరల్స్

మహారాజాస్ కాశేజీ విజయనగరం-

ధారాపురం-కొండలుసెట్టిగారు-
 శాస్త్రునూరు-కల్యాణసుందరశాస్త్రులు-
 చిరివెళ్ల - గుర్వరాజుగారు - బోరేవాళ్ల పల్లె
 గామకరణం.

వెలివలి-భాస్కరపుగారు- బొమ్మయ్యగా
 రిపల్లెకరణం-

రామచంద్రరావుగారుఅసిష్టాంటుకమిషనర్
 సదాశివశాస్త్రులగారు- తిరువది-

కృష్ణస్వామినాయుడువారు - కుంభకోణం-
 పోలీసుయిన సైక్టరు-

జిడ్డుకృష్ణస్వామయ్యగారు
 అయ్యగారితియంబకంగారు - సర్పాపురం-

టి-చిదంబరరావుగారు- కనూలు-

టి-నాగేశ్వరయ్యర్- కోట

జి-కృష్ణయ్యర్ - సేందమంగళం-

మేకలపాథాసారథీనాయుడువారుకావలి-

కే-వెంకటరావుగారు-

యం-సి-కాకిరామయ్యగారు-పండ్లట్టి

ముంగమూరునరహరిరావుపంతులుగారు-డిప్టి

తాశీల్ దార్ అల్లూరు.

పి-సుబ్బరామయ్యగారుకావలి

వావేటివెంకట్రాజుగారు-పితాపురం.

సి-హనుమంతరావుగారు-గుత్తి

కోపూరుకృష్ణరావుపంతులుగారు-తహశీల్దారు

స్వయంపాకులవెంకటసుబ్బారావుగారు- నె

ల్లూరు-

మహా రాజరాజశ్రీ

మోదరపురామస్వామినాయుడుగారు- (తె
 మేకలబాలకృష్ణమనాయుడుగారు-మదనప

గడ్డం నారప్పగారు-మదనపల్లె

దొ-నారాయణరెడ్డివారు-కడరి-

యం-రామచంద్రరావుగారు-పలవనేరి-

యల్లాప్రగడ-వెంకటకృష్ణరావుగారు-కొత్త

పేటగుంటూరు-

బె-యల్లప్పగారుగుత్తి

ఎన్-అంబాజిరావుగారు-వకీలుగుత్తి-

వల్లూరుజగన్నాథరావుగారు-బొప్పిలి-

చెన్నారెడ్డిగారు-కుమ్మెత్రపాటల్

కోనా-వరదయ్యశ్రేష్ఠిగారు

ఎ-రామానుజాచార్యులుగారు-సిద్ధవటం,

శ్యామజిరాఘవేంద్రరావుగారుఅనంతపురం

గోపాలకృష్ణయ్యగారు- రేపల్లె

పాపాశాస్త్రులుగారు- గుత్తి

తోటచెల-వీరేశలింగంశాస్త్రులుగారు-

కనకరాయమొదలారిగారు-పొన్నేరి

కృష్ణరాజుగారు-కోడూరుగ్రామం శ్రోత్రియ

దారుపొన్నేరి

యేకామ్రయ్యగారు- శిరసెదార్ పొన్నేరి-

దీనదయాళునాయుడుగారు-

మేటపల్లి వాసుదేవనాయుడుగారు - కడ

లూరు

జాలకృష్ణదాసుగారు-

ధమపురిసర్వోత్తమరావుగారు-వకీలు చి

తూరు.

టి-దేశికాచార్యులుగారు- సబ్ రిజిస్ట్రార్ క

లూరు-

చిలకలమర్రి లక్ష్మణాచార్యులురాజమండ్రి-

మంగేపూడిరామశాస్త్రులువారు

శ్రీనివాసులమొదలియూరుగారు తహశీలుదా

రువేలూరు-

రాళ్ళపల్లి ఆదిశేషయ్యగారు-

కృష్ణం వెంకటసుబ్బయ్యశెట్టివారు-

ఆదులి-విశ్వంరాజుగారు-వకీల్ కడప-

కరణంశింగరాజుపాపరాజుగారు-

తుంమలపల్లి వరదరావుగారు శౌన్ద్ర ఆసి

స్టాండుకలక్టరు-

మహా రాజ రాజశ్రీ.

శరీరైల్ల గోపాలకృష్ణ మ గారు-
 శ్రీపాదంగాగయ్య గారు-
 వెంకటేశ్వరరావు గారు-
 గొల్లాపిన్ని నరసింహయ్య గారు-
 పాలపూడి శివరామయ్య గారు-
 ఆరుణాచలయ్య గారిసుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రులు వారు-
 కప్పగంతుల సావిత్రి పంతులు వారు-
 మానుమంతుల పుళి నాయుడు గారు-
 సుబ్బారెడ్డి వారు- జూటూరు తాటి పత్రి
 వేలూరు నరసింహం గారు- భీమవరం-
 వల్లభ శేషయ్య వారు- తహశీల్దారు
 శిష్టాసూర్య నారాయణ శాస్త్రులు వారు
 యన్-రాఘవేంద్ర రావు పంతులు గారు- పెన్
 మత్తహళ్ళిదార్ గుత్తి

మహా రాజ రాజశ్రీ

టి-రామచంద్ర రావు గారు డిప్టీ ట్రస్ట్ మునసఫ్
 నెలూరు
 పి-భీమరావు గారు- ఆత్మ కూరుకర్నూలు
 కొంమిలక్ష్మీ నరస నాయుడు గారు-
 శంకరప్ప గారు కరణం- గుంతకల్లు
 డి-శ్యామరావు గారు- తిరుకోవిలూరు
 కొప్పల కొండ నరసప్ప రెడ్డి గారు-
 ఉదరపి కొండ దొడ్డ న నాయుడు గారు
 తాకరాజు సుబ్బన్న గారు-
 కరణం తిమ్మప్ప గారు-
 కరణం కేశవ రాజు వారు-
 కరణం రంగప్ప వారు-
 పరిగెమానుమంతుల రావు వారు
 బెంగుళూరు- పుట్టాసాని-
 బల్లారి- రంగాసాని-

శ్రీ రామచంద్ర శ్రీ తపారిజాతః, సమస్త కల్యాణగుణాభిరామః
 సీతాముఖాంభోరుహచంచరీకో, నిరంతరం మంగళమాతనోతుః.

ఇ టీ వ ల చే రి న పో ష కు లు.

కొట్టెనీనదయాళునాయుండుగారు, తాళీల్ దార్ కుళి త్తలై-

యన్, రాఘవేంద్రరావుగారు. పింఛిన్ తాళీల్ దార్ గు త్తిరైవేట్టేషన్-

అత్తియారు, క్రినీవాసాచార్యులుగారు-రాయపురం-

అతీ, అప్పడుగారుకురుప్పాంజమీంజారిలీగల్ యడ్వైజర్, అండ్ సెక్రటేరీ; పార్వతీ
అమంచలన్, సూరయ్యగారు. రాయపురం- (పురం-

ఇ టీ వ ల చే రి న చం దా దా రు లు.

మద్దం- యతిరాజులునాయుండుగారు.

కోటంరాజు, కృష్ణారావుపంతులుగారు.

విజయరాఘవులుశెట్టిగారు.

రామానుజులునాయుండుగారు.

మధురకవులయ్యగారు.

జి, కుప్పసామినాయుండుగారు.

మాధవరాజుగారు.

అప్పయ్యశెట్టిగారు.

రామయ్యశెట్టిగారు.

చెదలవాడ, వెంకయ్యగారు. శివారు.

వెలగపూడి రామయ్యగారు. టేటుపురం. అనంతవరం, యీతముక్కుల, నెల్లూరు-

మంగిపూడి. రామశాస్త్రిలుగారు.

కోటంరాజు, సుబ్బరావుపంతులుగారు.

ఓరి, చిదంబరరావుగారు.

పూళ్ల, శేషయ్యగారు.

కూసపరాజు, శేషాద్వీరాపు గారు.
 నడాదూరు, వీరరాఘవాచార్యులు గారు.
 యరగుడిపాటి, అప్పయ్యపంతులు గారు.
 రోజుకుటిక, తిరుమలరావు గారు.
 వడల, కచ్చపేశ్వరయ్య గారు.
 కంది, వెంకట్రావు పంతులు గారు.
 సాశ్వపంతులు, సీతాపతిరావు గారు.
 పరగంటి, రామరావు గారు.
 ఓరుగంటి, లక్ష్మీనరసుపంతులు గారు.
 యక-పి-బాలకృష్ణమ్మ, డిస్ట్రిక్టు అండు సర్కకోటు-పేటబరంపురంగంజాం-
 రాళ్ల పల్లి, లక్ష్మీనరసింహయ్య గారు, రివిన్యూ యిన్ స్పెక్టర్ -
 దుత్తలూరు, చెంచయ్య గారు, కరణం
 ఎనమండ్రము, సూరయ్య గారు- మదనపల్లె-

వీరి సహాయముతో

శాలివాహనశకము ౧౯౦౯ వదగుసర్వజిన్నామసంవత్సరము
 జ్యేష్ఠ శుద్ధపూర్ణిమా భానువారము ప్రారంభమైన శ్రీరా
 మాయణమునందు- వికృతినామ సంవత్సరజ్యేష్ఠ
 శుద్ధ౧౩ భానువారము అయోధ్యాకాండ
 సంపూర్ణములయ్యె,

స్త్రీనిగాని, బాలునిగానివృద్ధునిగాని, చంపినను, భృత్యునిబోషింపకవిడిచినను, ఏపాపంబుగలుగునో, ఆపాపము నాకుంగలుగుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము, — ఇందువలన,

ఇతరులంజంపుటకన్న, రాజునుగాని స్త్రీనిగానిబాలునిగానివృద్ధునిగాని, చంపిన, నధికదోషంబుగలుగుననియు, భృత్యులంబోవకున్నచోనధికదోషంబుగలుగుననియు, సూచింపబడుచున్నది.

లాక్షయా మధుమాంసేన లోహేనచ విషేణచ

సదైవ బిభృయా ద్భృత్యా యస్యార్యో నమతే గతః. ౩౮

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; అనుమతే=సమ్మతియుండగా; ఆర్యః= పూజ్యుడగురాముడు; గతః= పోయినాడో; సః(అధ్యాహృతము)= ఆతండు; సదైవ=ఎల్లప్పుడును; లాక్షయా=లత్తుక చేతను; మధుమాంసేన= మద్యముచేతను మాంసముచేతను; లోహేన=లోహముచేతను; విషేణచ= విషముచేతను, వీనిని విక్రయించుట చేతననుట; భృత్యా=పోషింపదగినవారలను; బిభృయాత్=పోషించునుగాక.

రాముండడవికీచబోవుటకు, నేనుసమ్మతించియుందునేని, యెల్లప్పుడును,

లత్తుక, మద్యము, మాంసము, లోహము, విషము, ఇవిమొదలగు నిషిద్ధద్రవ్యంబుల విక్రయించి, కుటుంబపోషణముచేసికొనుచుండువానికింగల్గు పాపంబునాకుంగలుగుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఇందువలన ఆ పత్నమయంబునందుఁగూడ, లత్తుక, మద్యము, మాంసము, లోహము, విషము, ఇవిమొదలగువాని, విక్రయించి, జీవింపఁగూడదనియు, నట్లుచేసినవానికిమహాదోషంబనియు, సూచింపబడుచున్నది.

సంగ్రామే సముపోధేస్త శత్రుపక్షభయంకరే

పలాయమానో వధ్యేత యస్యార్యో నమతే గతః. ౩౯

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; అనుమతే = సమ్మతియుండగా ; ఆర్యః =

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౫

పూజ్యుడగు రాముండు; గతః = పోయినాడో; సః (అధ్యాహృతము) = అతఁడు; సముపోధే = సమీపమునందు; శత్రుపక్షభయంకరే = శత్రుపక్షంబునకు భయంబు గల్గించునట్టి; సంగ్రామే = యుద్ధము; తిష్ఠతి (అధ్యాహృతము) = ఉండగా; పలాయమానః = పరుగెత్తుచు; వధ్యేత = చంపబడును.

రాముండడవికె బోవుటకు, నేను సమ్మతించి యుందునేని, భయంకరంబ

గు, యుద్ధంబునందు, భయంబున వెనుకకు దిరిగి పాటిపోవుచు జంపబడినవాని కెగల్గుపాపంబునాకుండుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఇందువలన, యుద్ధంబున, వెనుకకు దిరిగి పాటిపోయినపాపంబుగలుగుననియు, నట్లు పాటిపోవువాండు, బ్రతికినను, చంపబడినను, నరకంబునె పొందుననియు; సూచింపబడినది.

క పాలపాణిః పృథివీ మటతాం చీరసంవృతః

భిక్షమాణో యథోన్మత్తౌ యస్యార్యో నుమతే గతః. ౪౦

టీక॥ యస్య = ఎవ్వనియొక్క; అనుమతే = సమ్మతియుండగా; అర్యః = పూజ్యుడగు రాముండు; గతః = పోయినాడో; సః (అధ్యాహృతము) = అతఁడు; కపాలపాణిః = వ్రుణ్ణుచేతం గలవాడై; చీరసంవృతః = గుడ్డపేలికలచే జుట్టబడినవాడై; భిక్షమాణః = విచ్చనుడుగుచు; ఉన్మత్తోయథా = పిచ్చిపట్టినవాడువలె; పృథివీ = భూమిని, భూమియందనుట; అటతాం = సంచరించు

గాక.

రాముం డడవికె బోవుటకు సమ్మతించియుందునేని, నేను, గపాలంబు దాల్చి, గుడ్డపేలికలంగట్టుకొని, యున్మత్తుండుంబోలె నీభూమియంతయు దిరిగి, విచ్చమెత్తుదునుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — సత్పురుషులకపకారముచేసినవానికి, అట్టినిందితవృత్తిగలుగును. అని, సూచింపబడినది.

పానే ప్రసక్తో భవతు స్త్రీప్వక్షేషుచ నిత్యశః

కామక్రోధాభిఘాతస్తు యస్యార్యో నుమతే గతః. ౪౧

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; అను
మతే = సమ్మతియుండఁగా; ఆర్యః=
పూజ్యుఁడగు రాముఁడు; గతః=పోయి
నాడో; సః(అధ్యాహృతము)=వాఁడు;
నిత్యశః= ఎల్లప్పుడు; కామక్రోధాభి
భూతస్తు = కామక్రోధములచేఁ దిర
స్థరింపఁబడినవాఁడై యే; పానే=త్రాఁ
గుటయందును; స్త్రీషు=స్త్రీలయందు
ను; అక్షేషువ= పాచికలయందును;
ప్రసక్తః=ప్రవర్తించినవాఁడు; భవ
తు=అగుఁగాక.

రాముండడవికిఁ బోవుటకు నేను స
మ్మతించియుందునేని, ఎల్లప్పుడును ,

గామక్రోధంబులకులొఁబడి, మద్యపా
నంబుసేయుచు , స్త్రీ పరవశుండనై
బాదమాడుచు , నుందునుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— సత్పురుషునక
పకారముచేసినవానికి, మద్యపానంబు,
స్త్రీపరవశత, బాదమాడుట, ఇవి మొ
దలగుచెఱపుగలిగించువానియందుఁ బ్ర
వృత్తిగలుగును. అనియు, నెవ్వఁజేని,
యొకపాపముసేయునేని, యది, యత
నిమఱలనట్లు పాపముసేయుటయందే
ప్రవర్తించఁజేయును. అనియు, సూ
చింపఁబడినది.

మాస్త ధర్మే మనోభూయా దధర్మం స నిషేవతామ్

అపాత్రవర్షి భవతు యస్యార్యో నుమతే గతః. ౪౨

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; అను
మతే = సమ్మతియుండఁగా; ఆర్యః=
పూజ్యుఁడగు రాముఁడు; గతః= పోయి
నాడో; తస్య(అధ్యాహృతము)= అ
తనికి; ధర్మే = ధర్మమునందు; మ
నః=మనస్సు; మాభూయాత్=కలుగ
కుండుఁగాక. (“స్త” అనునది శాక్యా
లంకారార్థము) సః=అతండు; అధ
ర్మం=అధర్మమును; నిషేవతాం =
సేవించుఁగాక. అపాత్రవర్షి= పా

త్రముకానివారలయందువర్షించువాఁ
డు; భవతు=అగుఁగాక.

రాముండడవికిఁ బోవుటకు నేనుస
మ్మతించియుందునేని , నాకుధర్మబు
ద్ధిలేక, యధర్మమునందేప్రవృత్తిగలు
గుఁగాక; మఱియుయోగ్యులగు వార
లకుఁ గొంచెమైననివ్వక , యయోగ్యు
లకెవిపరీతముగా దానంబుసేయుచుం
దునుగాక. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— సత్పురుషులక

౧౬౩౨ ప్రతిపదాండ్రటీకాతాత్పర్యసహితము. స ౭౫

పకారముగావించునేని, యాపాపము వలన, నతనికిధర్మబుద్ధిగలుగదు ; అతండధర్మమునే చేయుచుండును; మఱియునతండు, బహుదానముచేసినను, ఆదానమును, ఆపాపమహిమవలన, న

పాత్రప్రయుక్తమయి, పుణ్యమునుగలిగింపకుండుటయెకాక, పాపమునుగూడఁగలిగించును. అని, సూచింపఁ బడినది.

సంచితా న్యన్య విత్తాని వివిధాని సహస్రశః
దన్యుభి ర్విప్రలుప్యంతాం యస్యార్యో నుమతే గతః. ౪౩

టీక॥ యన్య=ఎవ్వనియొక్కఁ ; అనుమతే= సమ్మతయిండుఁగా; ఆర్యః= పూజ్యుఁడగురాముఁడు ; గతః=పోయినాఁడో; అన్య=ఇతనియొక్కఁ ; సహస్రశః= వేయివిధములుగా; సంచితాని=కూర్పఁబడిన; వివిధాని=నానావిధములయిన; విత్తాని= ధనములు; దన్యుభిః=దొంగలచేత; విప్రలుప్యంతాం= నశింపఁజేయఁబడుఁగాక.

రాముండడవికిఁ బోవుటకు నేనున

మ్మ తిండియుందునేని, నేనునానావిధములుగాసంపాదించిన ధనమంతయు, దొంగలపాలగునుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — సత్పురుషులకపకారముచేసినవానికి, తనధనమంతయుదొంగలుదోచుకొనుపోవుట మొదలగుఁ గష్టములుగలుగును. అనిసూచింపబడినది.

ఉభే సంధ్యే శయానస్య యత్పాపం పరికల్ప్యతే
తచ్చ పాపం భవే త్తస్య యస్యార్యో నుమతే గతః. ౪౪

టీక॥ యన్య= ఎవ్వనియొక్కఁ ; అనుమతే=సమ్మతయిండుఁగా; ఆర్యః= పూజ్యుఁడగురాముఁడు ; గతః = పోయినాఁడో; తస్య= అతనికి; ఉభే = రెండైన; సంధ్యే= సంధ్యాకాలముల

ను; శయానస్య=పరుండియున్నవానికి; యతే=ఏ; పాపం= పాపము; పరికల్ప్యతే = ఏపాపమువలనబడుచున్నదో ; తతే=ఆ; పాపంచ=పాపమును ; భవే=కలుగును.

రాముండడవికిఁ బోవుటకు నేనున
మృతించియుందు నేని , సూర్యోదయ
కాలంబునను సూర్యాస్తమయకాలం
బునను , నిద్రించినవానికిఁగలుగుపాప
మునాకుఁగలుగునుగాక.

అని, తాత్పర్యము.
విశేషార్థము. — ఇందువలన ,
సంధ్యాకాలంబున నిద్రించిననధికపాప
ముగలుగునని, సూచింపఁబడినది.

య దగ్నిదాయకే పాపం యత్పాపం గురుతల్పగే
మిత్రద్రోహేచ యత్పాపం తత్పాపం ప్రతిపద్యతామ్. ౪౫

టీక|| (“యస్యార్యోనుమతేగతః” అ
నియధ్యాహృతము)యస్య=ఎవ్వనియొ
క్క; అనుమతే=సమ్మతయిండుఁగా ;
ఆర్యః = పూజ్యుండగురాముఁడు; గ
తః=పోయినాఁడో; శః(అధ్యాహృత
ము)=ఆతఁడు; అగ్నిదాయకే= నిప్పు
పెట్టినవానియందు; యత్ = ఏ; పా
పం=పాపమో; గురుతల్పగే = గురు
భార్యనుబొందినవానియందు; యత్=
ఏ; పాపం=పాపమో; మిత్రద్రోహే
చ= మిత్రద్రోహముచేసినవానియందు
ను; యత్=ఏ; పాపం=పాపమో ;
తత్=ఆ; పాపం= పాపము ; ప్రతి
పద్యతాం=పొందునుగాక.

రాముండడవికిఁ బోవుటకు నేనున
మృతించియుందు నేని, ఇండ్లపైనిప్పుపె

ట్టించవానికే పాపంబుగలుగునో, గురు
భార్యనుబొందినవానికే పాపంబుగలు
గునో, మిత్రద్రోహముచేసినవానికే పా
పంబుగలుగునో, ఆ పాపంబులన్నియు
నాకుఁగలుగుగాక.

అని, తాత్పర్యము.
విశేషార్థము. — ఇందువలన కా
పురముండువారి యిండ్లపై నిప్పుపెట్టిన
మహాపాపంబుగలుగుననియు, గురుభా
ర్యంబొందిన మహాపాతకంబు సంభ
వించుననియు, మిత్రద్రోహంబు గావించిన
చినుమహాపాపంబునొందుననియు, స
త్పురుషులకుఁగాని , తోఁబుట్టువునకుఁ
గాని, యపకారంబు గావించినను, అట్టి
మహాపాపంబు గలుగుననియు , సూ
చింపఁబడినది.

దేవతానాం పితౄణాం చ మాతాపిత్రో స్తథైవ చ
మాస్తకాషీత్స శుశ్రావేషాం యస్యార్యోనుమతే గతః. ౪౬

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; అ
నుమతే=సమ్మతియుండగా; ఆర్యః=
పూజ్యుడగు రాముడు; గతః=పోయి
నాఁడో; సః=అతఁడు; దేవతానాం=
దేవతలకును; పితౄణాం=పితృదే
వతలకును; తథైవ=అట్లే; మాతాపి
త్యోశ్చ=తలిదండ్రులకును; శుశ్రూ
షాం=సేవను; మాకాక్షిత్=చేయ
కుండుగాక. “స్త” అనునదివాక్యాలం
కారాధికము.

రాముండడవికిఁబోవుటకు నేనుస
మ్మతించియుందునేని, దేవతలకుఁగాని

పితృదేవతలకుఁగాని, తలిదం
గాని సేవసేయనివానికిఁగలుగు
బునాకుఁగలుగుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— ఇందువలన, దే
వతలకుఁబ్రీతిదినమును బూజాదులుసే
యవలయుననియు, నట్లు సేయకున్నమ
హాదోషమనియు, నయ్యైకాలంబులంబి
తృదేవతలకు శ్రాద్ధాదులిడకుండిన మ
హాపాపంబుగలుగుననియు, తలిదండ్రు
లకుశుశ్రూషసేయకుండినమహాపాపం
బుగలుగుననియు, సూచింపఁబడినది.

సతాం లోకా త్సతాం కీర్త్యా త్సజ్జష్టా త్కమణః స్తథా
భిశ్యతు షీప్ర మదైవ యస్యార్యో నుమతే గతః ౪౭

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; అ
నుమతే=సమ్మతియుండగా; ఆర్యః=
పూజ్యుడగు రాముడు; గతః=పో
యినాఁడో; సః(అధ్యాహృతము)=
అతఁడు; అదైవ=ఇప్పుడే; షీప్రం=
శీఘ్రముగా; సతాం=సత్పురుషుల
యొక్క; లోకాల్=సమూహమున
నుండియు; తథా=అట్లు; సతాం=
పెద్దలకు; కీర్త్యాత్=కొనియాడఁదగి
న; సజ్జష్టాత్=సత్పురుషులచేసేవిం
పఁబడిన; కమణః=కమణుననుండి
యు; భిశ్యతు=జాలునుగాక.

రాముండడవికిఁబోవుటకు, నేనుస
మ్మతించియుందునేని, నేనుసత్పురుషు
లచేవిడువఁబడుదునుగాక; మఱియు, స
త్పురుషులచరించునట్టి సత్కమణములా
చరింపక, భిష్టుండనగుదునుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— ఇందువలన, స
త్పురుషులతో సహవాసముసేయకుండ
రాదనియు సత్పురుషులుగొనియాడుచు
నాచరించునట్టికమణుల విడువఁగూ
డదనియు, సూచింపఁబడినది.

అపాస్య మాతృశుశ్రూపా మనథే సో వత్తిష్ట తామ్
దీఘబాహు మహావతౌ యస్యాశ్శ్రోత్రాను మతే గతః. ౪౮

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; అను
మతే=సమ్మత్యుండగా; దీఘబా
హుః = నిడుపులయినచేతులుగలవాఁ
డును; మహావతౌ=పెద్దతొమ్ముగల
వాఁడునగు; ఆర్యః=పూజ్యుడైన రా
ముండు; గతః=పోయినాఁడో; సః =
అతఁడు; మాతృశుశ్రూపా=మాతృ
సేవను; అపాస్య=విడిచి; అనథే=
అనథమునందు; అవత్తిష్టతాం= ఉం
డునుగాక.

అజానుబాహుండును విశాలమగు
తొమ్ముగలవాఁడునగు రాముండడవి
కిఁబోవుటకునేను సమ్మతించి యుండు
నేని, మాతృశుశ్రూపను జేయక య
నథంబు నొందుదునుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— ఇందువలన ,
మాతృశుశ్రూప సేయకుండునేని, అ
న్నిటికన్న మహాపాపంబునొందునని ,
సూచింపబడినది.

బహుపుత్రో దరిద్రశ్చ జ్వరరోగసమన్వితః

సభూయా త్సతతక్షణీ యస్యాశ్శ్రోత్రాను మతే గతః. ౪౯

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; అను
మతే= సమ్మత్యుండగా; ఆర్యః =
పూజ్యుడగురాముండు; గతః=పోయి
నాఁడో; సః=అతఁడు; బహుపుత్రః=
పెక్కుకొడుకులు గలవాఁడై; దరిద్ర
శ్చ=దరిద్రుండునై; జ్వరరోగసమన్వితః
తః= జ్వరముమొదలగు రోగములతోఁ
గూడినవాఁడై; సతతక్షణీ = ఎల్లప్పు
డునుదుఃఖము గలవాఁడుగా; భూ
యాత్=అగునుగాక.

మ్మతించియుండునేని, నేను, బహుపు
త్రులనొంది, దరిద్రుండనై , యందును
జ్వరాదిరోగంబులచేఁబడింపబడుచు,
నిట్లెల్లప్పుడునుదుఃఖపడుచుండఁగలను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— సత్పురుషులక
పకారంబుసేయుట మొదలగు మహా
పాపము గావించిన , దారిద్ర్యము
ను , అందుఁబెక్కు కొడుకులు గలిగి
యుండుటయు, చిచ్చుమెత్తుకొని యైన
నుసంపాదించుకొనుటకులేక , మహా

రాముండడవికిఁ బోవుటకునేను స

౧౨౩౬ ప్రతిపదాంత్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౫

కోగ్రస్తుండగుటయు , నిట్లు, ఎల్లప్పుడును. అని, సూచింపబడినది.
డును దుఃఖంబు నొందునట్లు సంభవిం

ఆశా మాశంసమానానాం దీనానా మూర్ధ్వచక్షుషామ్
అధీనాం వితథాం కుర్యా ద్యస్యాయోనుమతే గతః. ౫౦

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; అనుమ
తే=సమ్మతియండఁగా; మాన్యః=పూ
జ్యుండగురాముండు; గతః=పోయినా
డో; సః (అధ్యాపృతము)=అతండు;
ఆశంసమానానాం=స్తుతించుచున్నవార
లును; ఊర్ధ్వచక్షుషాం=పైకెఱచూ
చెడుకండ్లుగలవారలును; దీనానాం=
దైన్యమునొందినవారలునగు; అధీ
నాం=యాచకులయొక్క; అశాం=
ఆశను; వితథాం=వృథామనుగా; కు
ర్యాత్ =చేయునుగాక.
రాముండడవికి బోవుటకు నేనుస

మ్మ తిండియుందునేని, యున్నతాస
నంబునం గూర్చుండియున్న తన్నుదల
పైకెత్తిచూచుచునానావిధంబులం బ్ర
స్తుతింపుచున్న దీనులగు యాచకులయా
శను, వృథామచేసినవానికి గలుగు
పాపము, నాకుంగలుగుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— ఇందువలన, దీ
నులయియాచించువారి యాశను వృథా
ముగావించిన, మహాపాపముగలుగున
ని, సూచింపబడినది.

మాయయా రమతాం నిత్యం పరుషః పిశునోఽశుచిః

రాజ్ఞో భీతస్తవ్విధమాత్తా యస్యాయోనుమతే గతః. ౫౧

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; అ
నుమతే=సమ్మతియండఁగా; ఆర్యః=
పూజ్యుండగురాముండు; గతః=పోయి
నాడో; సః (అధ్యాపృతము)=అ
తండు; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; అధ
ర్మాత్తా=అధర్మబుద్ధిగలవాడై; ప

రుషః=కఠినుడై; పిశునః=కపటియై;
అశుచిః=అపరిశుద్ధుడై; రాజ్ఞః=
రాజువలన; భీతస్త=భయపడినవా
డైయె; మాయయా=మోసముచేత;
రమతాం=క్రీడించుగాక,

రాముం డడవికిబోవుటకు నేను

సమృత్తించియుందు నేని, నేను, అధమః
వృండునై, కతినుండనై, పాపినై, రా
జభయంబునొంది, మోసముచేజీవిం
పుచుందును గాక. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఇందువలన, రాజవిరుద్ధంబులగు కార్యంబులు సేయ

రాదనియు, కాలిన్యమునుక పటంబునువ
హించియుండరాదనియు, మోసము
సేయరాదనియు, సత్పురుషులభాధిం
చినవారలకు, రాజభయంబుమొదలగు
కష్టంబులుగలుగుననియు, సూచింపబ
డినది.

ఋతుస్నాతాం సతీం భార్య మృతుకాలానురోధినీమ్
అతివతేత దుష్టాత్తా యస్యార్యో నుమతే గతః. ౫౨

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; అను
మతే=సమృత్తించుండఁగా; ఆర్యః=పూజ్యుడగురాముండు; గతః=పోయి
నాఁడో; సః(అధ్యాహృతము)=ఆ;
దుష్టాత్తా=దుష్టబుద్ధిగలవాఁడు; ఋ
తుస్నాతాం=ఋతుస్నానముచేసినది
యః; సతీం=పతివ్రతయును; ఋతు
కాలానురోధినీం=ఋతుకాలముననుస
రించుచున్నదియునగు; భార్యాం=భా
ర్యను; అతివతేత=అతిక్రమించును.

రాముండడవికిఁబోవుటకు నేను స

మృత్తించియుందు నేని, పతివ్రతయగు
భార్య, ఋతుస్నాతయయి, ఋతు
కాలనియమంబు ననుసరించి యుండఁ
గాఁ, నావిడను, విడనాడినవానికేగ
ల్లుపాపము, నాకుంగల్గఁగాక.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఇందువలన, పతివ్రతయగుభార్య, ఋతుస్నాత
యయి, ఋతుకాలంబునంజేరరాఁగా,
నావిడనువిడిచినవానికి మహాపాపముగ
లుగునని, సూచింపబడినది.

ధమఃదారాః పరిత్యజ్య పరదారాన్నిషేవతామ్

త్యక్తధమఃరతి మూఢో యస్యార్యో నుమతే గతః. ౫౩

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; అ
నుమతే=సమృత్తించుండఁగా; ఆర్యః=పూజ్యుడగురాముండు; గతః=పోయి

నాఁడో; సః(అధ్యాహృతము)=ఆ
తఁడు; త్యక్తధమఃరతిః=విడువఁబడినధ
మఃమునందాసక్తిగలవాఁడై; మూఢః=

తెలివిలేనివాడై; ధర్మదారాక్ష =
ధర్మార్థమైనభార్యను; పరిత్యజ్య=విడిచి;
పరదారాక్ష = పరస్త్రీలను; నిషేవ
తాం=సేవించుచుగాక.

రాముండడవికిఁ బోవుటకు నెనున
మ్మతించియుందునేని, ధర్మంబువిడిచి
మూఁడుండైతనభార్యనువిడిచి, పరస్త్రీ
లంబొందుచున్న వానికిఁ గలుగుపాప

ము, నాకుఁగలుగుచుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఇందువలన,

పరస్త్రీలంబొందెనేని, మహాపాపం
బుగలుగుననియు, నందుఁదనభార్యంబరి
త్యజించి, పరస్త్రీలందగిలియున్నచో,
మఱియుమహాపాపంబునొందుననియు
సూచింపఁబడినది.

విప్రలుప్త ప్రజాతస్య దుష్కృతం బ్రాహ్మణస్య యత్
తదేవ ప్రతిపద్యేత యస్యార్యో నుమతే గతః. ౫౪

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; అను
మతే=సమ్మతియుండఁగా; ఆర్యః=
పూజ్యుడగు రాముండు; గతః=పో
యినాడో; సః(అధ్యాహృతము)=అ
తండు; విప్రలుప్తప్రజాతస్య=లోపిం
చిన సంతానముగల; బ్రాహ్మణస్య =
బ్రాహ్మణునకు; యత్=ఏ; దుష్కృతం=
పాపమో; తదేవ=ఆపాపమునే; ప్రతి
పద్యేత=హిందును.

రాముండడవికిఁబోవుటకు నేను న

మ్మతించియుందునేని, భార్యయందు
సంతానంబుసంపాదించుకొనక, వేశ్యా
పరవశుండై, యుండు బ్రాహ్మణునకుఁ
గలుగుపాపమునాకుఁగలుగుచుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — భార్యయందుసం
తానముగలిగించుకొని పితరుల ఋణం
బుదీర్చుకొనక వేశ్యాదులందగిలియున్న
చోమహాపాపంబు గలుగునని సూచిం
పఁబడినది.

పానీయదూషకే పాపం తదైవ విపదాయకే

యత్తదేక స్స లభతాం యస్యార్యో నుమతే గతః. ౫౫

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; అ
నుమతే=సమ్మతియుండఁగా; ఆర్యః=
పూజ్యుడగు రాముండు; గతః=పోయి

నాడో; సః=అతడు, ఏకః=ఒక్కఁడై;

పానీయదూషకే = జలమునుదూషించువానియందును; తద్దైవ=అల్లె; విషదాయకే=విషమునిచ్చువానియందును; యతే=ఏ; పాపం=పాపమో; తతే=దానిని; లభతాం=పొందుగాక.

రాముండడవికిఁ బోవుటకు నేనునమ్మతించియుందునేని, జలమునుదూషించినను ఎవ్వరికైనవిషంబిచ్చిచంపినను,

ఏపాపంబుగలుగునో, ఆపాపంబంతయు, నాకొక్కనికెకలుగుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— ఇందువలన, జలమునుదూషించినంబాపంబుగలుగుననియు, విషంబిడినచో, మహాపాపంబుగలుగుననియు, సూచింపబడినది.

బ్రాహ్మణో యోద్యతాం పూజాం విహంతు కలుషేంద్రియః
బాలవత్సాంచ గాం దోగ్ధం యస్యార్యోను మతే గతః. ౫౬

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; అను మతే=సమ్మతియుండగా; ఆర్యః=పూజ్యుడగు రాముండ; గతః= పోయినాఁడో; సః(అధ్యాత్మతము)=అతఁడు; కలుషేంద్రియః = పాపిష్ఠుడుగు నింద్రియములుగలవాడై; బ్రాహ్మణాయ=బ్రాహ్మణునికొఱకు; ఉద్యతాం= యత్నింపఁబడిన; పూజాం=పూజను; విహంతు=కొట్టివేయుగాక; బాలవత్సాం=లేతదూడగల; గాంచ=అవును; దోగ్ధం=పితుకుగాక.

రాముండడవికిఁ బోవుటకు నేనునమ్మతించియుందునేని, బ్రాహ్మణునకుఁజే

య నిశ్చయింపఁబడినసత్కారమునకు విఘాతముగావించినవానికిఁ గలుగుపాపమును, ఈనిపదిదినములుగాకమును పెయ్యవును బితుకువానికిఁగలుగుపాపమును, నాకుఁగలుగుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— ఇందువలన, బ్రాహ్మణునకుఁ జేయనిశ్చయించిన సత్కారమునకు విఘాతముగావంపరాదనియు, అవు, ఈనిపదిదినములుగడచుటకుమునుపు, పాలుపితుకరాదనియు, సూచింపబడినది.

తృష్ణాతకం సతి పానీయే విప్రలంభేన యోజయేత్
లభేతతస్య యత్పాపం యస్యార్యోను మతే గతః. ౫౭

టిక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క ; అను
మతే=సమ్మతియుండఁగా; ఆర్యః=
పూజ్యుఁడగు రాముఁడు; గతః=పోయి
నాఁడో; సః (అధ్యాహృతము)=అ
తఁడు; యః (అధ్యాహృతము)=ఎవ్వఁ
డు; పానీయేసతి=జలముండఁగా; తృ
ప్త్యాతకం=దప్పి చేబడింపఁబడినవాని ;
విప్రలంభేన=మోసముతో; యోజయే
త్=కూర్చునో; తస్య=అతనికి; యత్=
ఏ; పాపం=పాపమో; తత్ (అధ్యా
హృతము)=ఆపాపమును ; లభేత =
పొందును.

రాముండడవికిఁబోవుటకు, నేనున
మ్మతించియుందునేని , తనయొద్దజల
ముండఁగా, దప్పిగొన్నవానికిజలంబివ్వక
మోసపుచ్చినవానికిఁ గలుగుపాపము
నాకుఁగలుగుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— ఇందువలన ,
దప్పిగొన్నవానికి, అవశ్యముజలంబివ్వ
వలయుననియు, నట్లు , ఇవ్వకున్నచో
దోషంబుగలుగుననియు, నందుఁ , దన
యొద్దజలంబుంచుకొనియివ్వకుండిన, మ
తీయుమహాదోషంబుగలుగుననియు ,
సూచింపఁబడినది.

భక్త్యా వివదమానేషు మాగ్ మాశ్రిత్య పశ్యతః

తస్య పాపేన యశ్చేత యస్యార్యోనుమతే గతః. ౫౮

టిక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క ; అ
నుమతే=సమ్మతియుండఁగా; ఆర్యః=
పూజ్యుఁడగు రాముఁడు; గతః=పోయి
నాఁడో; సః (అధ్యాహృతము)=అతం
డు; వివదమానేషు=జగడమాడువారి
యందు; భక్త్యా=స్నేహముచేత; మా
గ్=జయోపాయమును; ఆశ్రిత్య=
ఆశ్రయించి; పశ్యతః=చూచుచున్న ,
చెప్పుచున్నయనుట; తస్య= అతనియొ
క్క; పాపేన=పాపముతో; యశ్చే
త=కూడును.

రాముండడివికిఁబోవుటకు నేనున
మ్మతించియుందునేని. ఇద్దఱుజగడమా
డుచుండఁగా, నందొక్కనియందలిస్నే
హంబున , నతనికిమాత్రముజయోపా
యముఁజెప్పవానికిఁగలుగుపాపమునా
కుఁగలుగుఁగాక. అని, భరతుండు ,
శపథముచేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— ఇందువలన ,
ఇద్దఱుజగడమాడుచుండఁగా , బక్ష
పాతంబున , నొక్కనికిమాత్రము, యు

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౩౪౦

స ౭౫

క్షీరజెప్పినవానికి , మహాపాపముగలుగునని, సూచించబడుచున్నది.

విహీనాం పతిపుత్రాభ్యాం కాసల్యాం పాథివాశ్శజః
ఏవ మాశ్వాస యన్నేవ దుఃఖాతో నిపపాత హ-౫౯

<p>టీక పాథివాశ్శజః = రాచకొ మరుండగు భరతుండు ; పతిపుత్రా భ్యాం = పెనిమిటిచేతను గొడుగు చేత ను; విహీనాం = విడువబడిన; కాస ల్యాం = కాసల్యము; ఏవం = ఇట్లు; ఆశ్వా సయన్నేవ = నమ్మకము నొందించుచు నే; దుఃఖాతః = దుఃఖముచేచిడింప బడినవాడై; నిపపాత = పడెను. “హ”</p>	<p>అనునదిపాదపూరణార్థము, రాచకొమరుండగు భరతుండు పె నిమిటికొడుకులయిద్దఱుచేతనువిడువబ డియుండుకొసల్యకుం, దనయందునమ్మ కంబుగలిగించుమాటలనిట్లు చెప్పచునె, పరమదుఃఖితుండైనలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తథాతు శపథైః కష్టే శ్వపమాన మచేతనమ్
భరతం శోకసంతప్తం కాసల్యా వాక్య మబ్రవీత్. ౬౦

<p>టీక కాసల్యాతు = కాసల్యము; తథా = అట్లు; కష్టే = సహించగూడ ని; శపథైః = శపథములచేత ; శపమా నం = శపథములుసేయుచున్నవాడు ను; అచేతనం = సంజ్ఞలేనివాడును; శో కసంతప్తం = దుఃఖముచేమిక్కిలియుం దపింపజేయబడినవాడగు ; భర</p>	<p>తుం = భరతునిగూర్చి; వాక్యం = మాట ను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. కాసల్యయంత, నట్లుదుస్సహంబు లగు శపథంబులుచేసి, పరమదుఃఖితుం డైచూర్చిల్లిపడియున్న, భరతుంజూ చి, యిట్లుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

మమ దుఃఖ మిదం పుత్ర భూయ స్సముపజాయతే
శపథై శ్వపమానోహి ప్రాణా నుపరుణిషి మే. ౬౧

టీక|| పుత్ర = కొడుకా! మమ = నాయొక్క; ఇదం = ఈ ; దుఃఖం = దుఃఖ

ము; భూయః=అధికముగా ; సముపహి=పీడించుచున్నావుగాదా!
జాయతే=అగుచున్నది. త్వం (అధ్యాత్మము)= నీవు; శపథైః=శపథముల
చేత; శపమానః= శపథములుసేయు
చున్నవాడవై; మే=నాయొక్క; ప్రా
ణాః=ప్రాణములను ; ఉపరుగిన్చి

పుత్రుండా! నీవిట్లు శపథములు సే
యుటచేత, నాదుఃఖముమఱిమఱిమో
చుచున్నది ; నాప్రాణంబులేపోవున
ట్లున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

దిష్ట్యా నచలితో ధర్మా దాత్తా తే సహలక్ష్మణః
వత్స సత్యప్రతిజ్ఞో మే సతాం లోక మవాప్స్యసి- ౬౨

టీక॥ మే= నాయొక్క; వత్స=బిడ్డండ
వగుభరతుండా! సహలక్ష్మణః=లక్ష్మ
ణునితోఁగూడిన; తే=నీయొక్క; ఆ
త్మా=మనసు; దిష్ట్యా=భాగ్యముచేత ;
ధర్మాత్=ధర్మముననుండి ; నచలి
తః=కదలకున్నది! త్వం (అధ్యాత్మ
తము)=నీవు ; సత్యప్రతిజ్ఞః= సత్యమ
యినప్రతిజ్ఞగలవాడవై; సతాం = స

త్పురుషులయొక్క ; లోకం=లోకము
ను; అవాప్స్యసి=పొందగలవు.
భరతుండా! భాగ్యవశంబువలన ,
లక్ష్మణుండువలె, నీవును, ధర్మంబు
విడువకున్నావు! ఇట్లునీవు , సత్యప్రతి
జ్ఞుండవై , సత్పురుషులుపొందులోకం
బునొందగలవు. అని, కౌసల్య, భరతు
నితోఁజెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా చాంక మానీయ భరతం భ్రాతృవత్సలమ్
పరిష్వజ్య మహాబాహుం రురొద భృశదుఃఖితా. ౬౩

టీక॥ కౌసల్యా(అధ్యాత్మతము)=
కౌసల్య; ఇతి=అని; ఉక్త్వాచ=చెప్పి
యు; భ్రాతృవత్సలం= తోఁబుట్టువుల
యందతిప్రీతిగల ; మహాబాహుం =
పెద్దచేతులుగల; భరతం=భరతుని ;
అంకం=తోడను ; ఆనీయ= పొందిం

చి; పరిష్వజ్య=కవుగలిపించి; భృశదుః
ఖితా = మిక్కిలియదుఃఖమునొందిన
దై; రురొద=ఏడ్చినది.
కౌసల్య, ఇట్లుచెప్పి, తోఁబుట్టువుల
యందతిప్రీతిగల వాఁడును మహాబా
హుండునగు భరతునిందనతోడఁజూ

చుండఁబెట్టుకొని, కవుఁగిలించి, పర | అని, తాత్పర్యము.
మదుఃఖితయయి, గోదనంబు చేసినది.

ఏవం విలపమానస్య దుఃఖాతఃస్య మహాత్మనః
మోహోచ్చ శోకసంరోధా ద్బహువ లళితం మనః- ౬౮

టీక|| ఏవం=ఇట్లు; విలపమానస్య=యొక్కయ డ్డుగించుటవలనను; లులితం=విలపించుచున్నవాఁడును ; దుఃఖాతః=చలించినది; బహువ=అయినది.
స్య=దుఃఖముచేఁబడింపఁబడిన వాఁడు ఇట్లు, విలపించుచుదుఃఖితుండైయున్నమహాత్ముండగు భరతునిమనస్సు, స్సుగలవాఁడునగుభరతునియొక్క; మ దుఃఖాతిశయమునను మూర్ఛవలనను, నం=మనస్సు; మోహోచ్చ=మూర్ఛవ జలనంబునొందినది, లనను; శోకసంరోధాత్=దుఃఖము అని, తాత్పర్యము.

లాలప్యమానస్య విచేతనస్య
ప్రణప్తబుద్ధేః పతితస్య భూమా
ముహుముహు నిశ్శవ్వనతశ్చ ఘమం
సా తస్య శోకేన జగామ రాత్రిః. ౬౯

టీక|| లాలప్యమానస్య = మిక్కిలి తస్య=ఆభరతునకు; సా=ఆ; రాత్రిః=యువిలపించుచున్నవాఁడును; విచేతన రాత్రి; శోకేన=దుఃఖముచేత; జగాస్య = సంజ్ఞ లేనివాఁడును; ప్రణప్తబు మ=పోయినది.
ద్ధేః=నశించినబుద్ధిగలవాఁడును; భూ అట్లుభరతుండు, విలపించుచుమూమా=నేలయందు; పతితస్య = పడిన ర్చిల్లి, విసంజ్ఞుండై, నేలంబడి, వేడిని వాఁడును; ఘమం= వేడిగా; ముహు ట్టూర్పులువుచ్చుచు, ఇట్లుదుఃఖించుచుండగానే, యారాత్రియంతయుఁగడచి తశ్చ=నిట్టూర్పువిడుచుచున్నవాఁడునగు నది. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

౧౩౪౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౭౬

అయోధ్యాకాండే, పంచసప్తతితమస్సగః.

ఇది, స్వప్తార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండపంచసప్తతితమస్సగటిక,
ముగిసినది.

(౫)

షట్సప్తతి తమ సగఃప్రారంభః.

తషేవం శోకసంతప్తం భరతం కేకయాసుతమ్

ఉవాచ వదతాం శ్రేష్ఠో వసిష్ఠ శ్రేష్ఠవా గృహిః. ౧

టీక వదతాం=వచించువారలలోప	తునిగూర్చి; ఉవాచ; చెప్పెను.
ల; శ్రేష్ఠః= ఉత్తముండును; శ్రేష్ఠవా	మాటలాడువారలలో శ్రేష్ఠుండు
క్ = ఉత్తమమయినమాటగలవాఁడు	ను, మంచిమాటలుగల వాఁడునగు వ
నగు ; ఋషిః=ఋషియైన; వసిష్ఠః=	సిష్ఠమహర్షి, ఇట్లుపరమదుఃఖితుం
వసిష్ఠమహాముని; ఏవం=ఇట్లు; శోకసంత	క్షయింపకైకైయికొడుకైన భరతుం
ప్తం = దుఃఖముచేమిక్కిలియుండపిం	బాచి, ఇట్లుచెప్పెను.
పఁజేయఁబడిన; కేకయాసుతం=కైకే	అని, తాత్పర్యము.
యికొడుకైన; తం=ఆ; భరతం=భర	

అలం శోకేన భద్రం తే రాజపుత్ర మహాయశః

ప్రాప్తకాలం నరపతేః కురు సంయాన ముత్తమమ్. ౨

టీక మహాయశః=అధికమయినశీ	మంగళము; అస్తు (అధ్యాహృతము)=
తిఁగల; రాజపుత్ర=రాచకొమరుండ	అగుఁగాక; నరపతేః = దశరథమహా
వగుభరతుఁడా! శోకేన= దుఃఖముచే	రాజునకు; ప్రాప్తకాలం=పొందఁబడిన
త; అలం=చాలును. తే=నీకు; భద్రం=	కాలముగల; ఉత్తమం= శ్రేష్ఠమయిన;

సంయానం = ఉత్తరక్రియను ; కురు = గురగాక; దశభమహారాజునకుఁజేయవలసినయుత్తరక్రియంజేయుము; అని, వ

మహాకీర్తిశాలివగుభరతుఁడా! దుఃసిష్ఠుండు; భరతునకుంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

వసిష్ఠస్య వచ శ్శ్రుత్వా భరతో ధారణాం గతః

ప్రేతకార్యాణి సర్వాణి కారయామాస ధర్మవిత్. ౩

టీక॥ ధర్మవిత్ = ధర్మమునెఱింగెను.

గిన; భరతః = భరతుండు ; వసిష్ఠ ధర్మవేత్తయగుభరతుండు వసిష్ఠస్య = వసిష్ఠనియొక్క; వచః = మాటను; నిమాటనువిని, కొంతదైర్యంబునొంది, శ్రుత్వా = విని; ధారణాం = దైర్యమును; తండ్రికిఁజేయవలసిన ప్రేతకార్యముల గతః = పొందినవాఁడై; సర్వాణి = సమన్నింటిని, గావించెను. స్తమలయిన; ప్రేతకార్యాణి = ప్రేతక అని, తాత్పర్యము. ములను; కారయామాస = చేయిం

ఉద్భృతం తైలసంరోధా త్సతు భూమా నివేశితమ్

అపీతవణవదనం ప్రసుప్తమివ భూమిపమ్. ౪

సంవేశ్య శయనే చాగ్ర్యే నానారత్నపరిష్కృతే

తతో దశరథం పుత్రో విలలాప సుదుఃఖితః. ౫

టీక॥ సః = ఆ; పుత్రస్తు = కొడుక తం) = నిద్రించినట్లున్నవాఁడునగు; భూయినభరతుండును; తైలసంరోధాత్ = మిపం = రాజయిన; దశరథం = దశరథుని; నానారత్నపరిష్కృతే = నానావిధమణులచేత నలంకరింపబడిన ; అదు; నివేశితం = ఉంచబడినవాఁడును; శ్శ్రేష్ఠమైన; శయనే = పాశ్చాత్యం అపీతవణవదనం = పసుపువన్నెగలదు; సంవేశ్య = పరుండఁబెట్టియు; తముఖముగలవాఁడును; ప్రసుప్తమివ (స్థితః = అటుపిమ్మట; సుదుఃఖితః = మిక్కి

లియ్యదుఃఖమునొందినవాడై; విలలా
ప= ఏడ్చెను.

భరతుండు, తైలద్రోణియందుండి
యెత్తినేలంబెట్టుబడి ముఖంబునఁబనుపు
వన్నెగదుర నిద్రవోయినట్లున్న దశర

థమహారాజు కళేబరంబును, నానావి
ధములచే నలంకృతంబయిన యుత్త
మశయనంబుననునిచి, యంతం బరమ
దుఃఖితుండై, రోదనంబుచేసెను.
అని, తాత్పర్యము.

కిం తే వ్యవసితం రాజ౯ ప్రోషితే మయ్యనాగతే
వివాస్య రామం ధమజ్ఞం లక్ష్మణంచ మహాబలమ్. ౬

టీక॥ రాజ౯=దశరథమహారాజా! తం=ప్రయత్నము; కిం=ఏమి?
ప్రోషితే= దూరగేశమునకుఁబోయిన;
మయి=నేను; అనాగతే= రాకుండఁగా,
ధర్మజ్ఞం=ధర్మమునెఱింగిన; రామం=రా
ముని; మహాబలం=అధికమయినబలముగ
ల; లక్ష్మణంచ=లక్ష్మణుని; వివాస్య= అ
డవికిఁబంపి; తే= నీయొక్క; వ్యవసి

తం=ప్రయత్నము; కిం=ఏమి?
దశరథమహారాజా! నేనుదూరచే
శముననుండునప్పుడు, ధమజ్ఞుండగు
రాముని, మహాబలుండగులక్ష్మణుని,
మనసులో నేమియుంచుకొని వనంబున
కుబంపినావు? నీయభిప్రాయమేమి?
అని, తాత్పర్యము.

క్వ యాస్యసి మహారాజ హేత్యే మం దుఃఖితం జనమ్
హీనం పురుషసింహేన రామేణా క్లిష్టకమణా. ౭

టీక॥ మహారాజ=దశరథమహారా
జా! అక్లిష్టకమణా = దుఃఖములేని
కార్యములుగల; పురుషసింహేన=పు
రుషశ్రేష్ఠుండగు; రామేణ = రాముని
చేత; హీనం=విడువఁబడినదియును; దుః
ఖితం=దుఃఖమునొందినదియునగు; ఇ
మం=ఈ; జనం=జనమును; హేత్వా=
విడిచి; త్వం(అధ్యాహృతము)= నీవు;

క్వ = ఎచ్చటికి; యాస్యసి = పోయె
దవు?
దశరథమహారాజా! అందఱుకును
సుఖకరంబులగుకార్యములు చేయునట్టి
పురుషశ్రేష్ఠుండగు రామునివిడిచిపరమ
దుఃఖితులమయియున్నమమ్ము విడిచి,
నీవెచ్చటికిఁబోయెదవు?
అని, తాత్పర్యము.

యోగక్షేమంతు తే రాజన్ కోఽస్మిన్ కల్పయితా పురే
త్వయి ప్రయాతే స్వ స్తాత రామేచ వస మాశ్రితే. ౮

టీక॥ తాత=నాయనా! రాజన్=	మంతు= యోగక్షేమమును; కల్పయి
దశరథమహారాజా! త్వయి = నీవు;	తా= చేయును?
స్వః=స్వగ=మును;ప్రయాతే=పోదం	నాయనా ! దశరథమహారాజా! నీ
గా; రామేచ= రాముండును; వస=	పువ్వుతుండవైతివి; రాముండడవికిఁబో
అడవిని; ఆశ్రితే=పోదంఁగా; తే= నీ	యెను; ఇంకనీ రాజ్యంబునకు, నెవ్వరు
యొక్క; అస్మిన్=ఈ; పురే= పట్టణ	యోగక్షేమంబులు సేయుదురు?
మునందు ; కః= ఎవ్వఁడు; యోగక్షే	అని, తాత్పర్యము.

విధవా పృథివీ రాజంస్త్యయా హీనా న రాజతే
హీనచంద్రేవ రజనీ నగరీ ప్రతిభాతి మా. ౯

టీక॥రాజన్= దశరథమహారాజా!	తోఁచుచున్నది.
పృథివీ=భూమి; త్వయా=నీచేత; హీ	దశరథమహారాజా! నీవు లేకుండుటవ
నా=విడువఁబడినదై ; విధవా=భతఁ	లన, నీభూమివిధవయ్యిప్రకాశింపకు
లేనిదై ; నరాజతే=ప్రకాశింపకున్నది.	న్నది; నీవులేకుండుటవలన,నీపట్టణము,
త్వయా=నీచేత; హీనా= విడువఁబడి	చంద్రుండులేనిరాత్రివలెనున్నది. అని ,
న; నగరీ=పట్టణము; హీనచంద్రా =	భరతుండు,విలపించెను.
చంద్రుండులేని ; రజనీ = రాత్రివలె;	అని,తాత్పర్యము.
మా = నన్నుఁగూర్చి ; ప్రతిభాతి=	

ఏవం విలపమానం తం భరతం దీనమానసమ్
అబ్రవీ ద్వచనం భూయో వసిష్ఠస్తు మహామునిః. ౧౦

టీక॥మహామునిః= పూజ్యుఁడైనము	ఇట్లు; విలపమానం = విలపించుచున్న
నియగు;వసిష్ఠస్తు=వసిష్ఠుండును;ఏవం=	వాఁడును; దీనమానసం=దుఃఖితము

ప్రతిపదాండ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౬

నమనస్సుగలవాఁడునగు; తం=ఆ ; భ
రతం=భరతునిగూర్చి; భూయః=మఱ
ల; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్= చె
ప్పెను.

అంత, వసిష్ఠమహాముని, యట్లువిల
పించుచుదీనచేతనుండైయున్న భరతుం
జూచి, మఱల, నిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రేతకార్యాణి యాన్యస్య కథావ్యాని విశాంపతేః
తాన్యవ్యగ్రం మహాబాహుః క్రియంతా మవిచారితమ్. ౧౧

టీక॥ మహాబాహుః= పెద్దచేతు
లుగలభరతుఁడా! ఆన్య= ఈ; విశాం
పతేః= రాజునకు; యాని=ఏ; ప్రేత
కార్యాణి= ప్రేతకర్మములు; కథా
వ్యాని= చేయఁబడవలయునో ; తా
ని= అవి ; అన్యగ్రం = ఏమఱుపాటు
లేనట్లుగా; అవిచారితం= అలోచనలే
నట్లుగా; క్రియంతా= చేయఁబడు

గాక.
మహాబాహుండవగు భరతుఁడా!
దశరథమహారాజున కిప్పుడు ప్రేతకా
ర్యంబులేమిసేయవలయునో, అలన్యం
బుసేయక, వానినన్నింటిని ; గావింపు
ము; అని, వసిష్ఠుండు , భరతునకుఁజె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తథేతి భరతో వాక్యం వసిష్ఠస్యాభిపూజ్య తత్
ఋత్విక్ష్వరోహితాచార్యాం స్వరయామాన సర్వశః. ౧౨

టీక॥ భరతః= భరతుఁడు; వసిష్ఠ
స్య= వసిష్ఠునియొక్క; తత్=ఆ; వా
క్యం=మాటను; తథేతి=అలాగేయని;
అభిపూజ్య= గౌరవించి; సర్వశః=అ
న్నివిధంబులను ; ఋత్విక్ష్వరోహితా
చార్యాః= ఋత్విజులనుబురోహితు
లనుఆచార్యులను; స్వరయామాన=వే

గిరపఱచెను.
భరతుండు, వసిష్ఠుండుచెప్పినందు
కు , అలాగేయనిచెప్పి, ఋత్విజులను
బురోహితుల నాచార్యులను, శీఘ్రము
గాఁ, గావింపుడని, త్వరపఱచెను.
అని, తాత్పర్యము.

యే త్వగ్నయో నరేంద్రస్య చాగ్న్యగారా ద్భూషావృతాః

ఋత్విశ్వి ర్యాజకై శ్చైవ తే హ్రీయంత యథావిధి. ౧౩

<p>టీక॥నరేంద్రస్య = దశరథమహారాజయొక్క; యే = ఏ; అగ్నయః = అగ్నిహోత్రములు; అగ్న్యగారాత్ = అగ్నిహోత్ర గృహముననుండి; బహిష్కృతాః = వెలువరింపబడినవో; తే = ఆ అగ్నిహోత్రములు; ఋత్విశ్విః = ఋత్విజులచేతను; యాజకైశ్చైవ =</p>	<p>పురోహితులచేతను; యథావిధి = శాస్త్రమునతక్రమింపక; అహ్రియంత = తేబడినవి. లోపల శవంబుండుటవలన, బైట నుంచబడియున్న అగ్నిహోత్రంబులను ఋత్విజులునుబురోహితులును, దెచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

శిబికాయా మథాఽరోఽప్య రాజానం గతచేతసమ్
బాష్పకంతా విమనసస్త మూహః పరిచారకాః. ౧౪

<p>టీక॥ అథ = అట్లుపిమ్మట; పరిచారకాః = పనివాండు; గతచేతసం = పోయినమనసుగల; రాజానం = దశరథమహారాజును; శిబికాయాం = పల్లకియందు; ఆరోఽప్య = ఉంచి; బాష్పకంతాః = కన్నీళ్లుకంతమునందుగలవారై; విమనసః = దుఃఖమునొందినమనస్సుగలవార</p>	<p>లై; తం = ఆ దశరథమహారాజును; ఊహః = మోసిరి. అంతఁ, బరిచారకులు, మృతుండయినదశరథమహారాజుక శేబరంబును, బల్లకియందుంచి, పరమదుఃఖితులయి కన్నీళ్లు గార్చుచు, మోసికొనిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

హీరణ్యం చ సువణం చ వాసాంసి వివిధాని చ
ప్రకిరంతో జనా మాగః నృపతే రగ్రతో యయుః. ౧౫

<p>టీక॥ జనాః = జనులు; హీరణ్యం = వెండిని; సువణం = బంగారమును; వివిధాని = నానావిధములయిన; వాసాంసి = వస్త్రములను; మాగః = మాగమునుగూచి, మా</p>	<p>గః మందనుట; ప్రకిరంతః = వెదజల్లుచు; నృపతే = దశరథమహారాజునకు; అగ్రతః = ముందట; యయుః = పోయిరి. జనులు, వెండినాణెములను బంగారమును</p>
---	--

రునాణెములను, నానావిధములగు వ | చు, దశరథమహారాజునకు , ముందు
స్త్రములను , మాగణంబునవెదజల్లు | నడచిరి. అని, తాత్పర్యము.

చందనాగరునిర్యాసాఁ సరళం పద్మకం తథా

దేవదారుణిచా హృత్య డేపయంతి తథాపరే. ౧౬

గంధా నుచ్చావచాం శృన్వాం స్తత్ర గత్వాథ ధూమిపమ్

తత స్సంవేశయామాసు శ్చితామధ్యే త మృత్విజః. ౧౭

టిక అపరే=ఇతరులు; తథా=అ	తం=ఆ; ధూమిపం= దశరథమహారా
ట్లు;చందనాగరునిర్యాసాఁ = చందన	జీను; చితామధ్యే = చితనమమను;
మునులగరువును గుగ్గిలమును ; సర	సంవేశయామాసుః=సమండుఁబెట్టిరి.
ళం = సరళాఖ్య ధూపమును ; త	అట్లు, మఱికొందఱు, చందనాగ
థా=అట్లు; పద్మకం = పద్మకమును	రుచూణాంబులను గుగ్గిలమును, చల్లు
గంధికావ్యమును; దేవదారుణిచ=దే	చు, ధూపంబులువేయుచు , పద్మచూ
వదారువులను;అన్యాఁ=ఇతరములయి	ణమును దేవదారు చూణాంబును
న; ఉచ్చావచాఁ = నానావిధముల	మఱియునానావిధంబులగుగంధద్రవ్యం
గు; గంధాంశ్చ= గంధద్రవ్యములను;	బులను జల్లుచుండిరి; అంత, నచ్చటికిఁ,
ఆహృత్య=తెచ్చి; డేపయంతి=వెదజ	బోయినపిదప, ఋత్విజులు , దశరథ
ల్లుచుండిరి, అథ= అటుపిమ్మట ; త	మహారాజ కళేబరంబును , జితినైఁబ
త్రే= అచ్చటికి; గత్వా=పోయి ; త	రుండుఁబెట్టిరి.
తః= అంత; ఋత్విజః=ఋత్విజులు ;	అని, తాత్పర్యము.

తథా హుతాశనం దత్వా జేపు స్తస్య త మృత్విజః

జగుశ్చ తే యథాశాస్త్రం తత్ర సామాని సామగాః. ౧౮

టిక తథా=అట్లు; తస్య= ఆదశ	త్వా=ఇచ్చి, ఇప్పించియునుట ; ఋ
రథమహారాజునకు; తం = ఆ; హు	త్విజః=ఋత్విజులు; జేవుః = జపించి
తాశనం = అగ్ని హుతాశ్రమును; ద	రి. తే=ఆ; సామగాః = సామగాన

ముసేయువారలు ; తత్ర = అచ్చట; రాజున కగ్నిహోత్రమునొసంగినవెద
యథాశాస్త్రం = శాస్త్రమునతిక్రమిం ప, ఋత్విజులు , పైతృమైధికమంత్రం
పక; సామాని = సామములను; జగు బులంబలించిరి; అందు, సామగులు ,
శ్చ = పాడిరియు. యథాశాస్త్రంబుగా, సామగానము
అట్లు, భరతుండు , దశరథమహా లుచేసిరి. అని, తాత్పర్యము.

శిబికాభిశ్చ యావై శ్చ యథాహం తస్య యోషితః
నగరాన్నిర్యయు స్తత్ర వృద్ధైః పరివృతా స్తదా. ౧౯

టీక|| తదా = అప్పుడు; తస్య = ఆదశర త్ర = అచ్చటికి ; నిర్యయుః = వెడలివ
ధునియొక్క; యోషితః = భార్యలు; య చ్చిరి.
భార్వం = యథాయోగ్యముగా; శిబికా అప్పుడు, వృద్ధులుపరివేష్టింప, నా
భిశ్చ = పల్లకీలచేతను; యావై శ్చ = ఇతర దశరథునిభార్యలు, యథాయోగ్యంబు
వాహనములచేతను; వృద్ధైః = ముసలి గాఁ , బల్లకీలనురథంబులనుఆరోహిం
వారలచేత; పరివృతాః = చుట్టఁబడిన చి, పట్టణంబుననుండివెడలి, యచ్చటి
వారలై; నగరాత్ = పట్టణముననుండి; కేతెంచిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రసవ్యంచాపి తం చక్రుః ఋత్విజోగ్నిచితం నృపమ్
స్త్రీయశ్చ శోకసంతప్తాః కాసల్యాప్రముఖా స్తదా. ౨౦

టీక|| తదా = అప్పుడు; ఋత్విజుగూచిః; ప్రసవ్యంచాపి = అప్రద
జః = ఋత్విజులును; శోకసంతప్తాః = షీణమును; చక్రుః = చేసిరి.
దుఃఖముచేమిక్కిలి యుదపింపఁజేయఁ అప్పుడు , ఋత్విజులును దుఃఖితల
బడిన; కాసల్యాప్రముఖాః = కాసల్య యియున్న కాసల్యాది స్త్రీలును భర
ముదలుగాఁగల; స్త్రీయశ్చ = స్త్రీలు తుండును; పెక్కుయాగంబులు చేసిన
ను; అగ్నిచితం = అగ్నిచయనముచేసి దశరథమహారాజునకు , అప్రదక్షిణం
న; తం = ఆ; నృపం = దశదధమహారా బునుం గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

క్రాంచినా మివ నారీణాం నినాద స్తత్ర శుశ్రువే

ఆతానాం కరుణం కాలే కోశంతీనాం సహస్రశః. ౨౧

<p>టీక॥ తత్ర=అచ్చట; కాలే= ఆకా లమునందు; ఆతానాం= దుఃఖితలు ను; సహస్రశః=వేయివిధములుగా; క రుణం=దుఃఖముగల్గునట్లుగా; కోశంతీ నాం=అటుచున్నవారలునగు ; నారీ ణాం=స్త్రీలయొక్క. నినాదః=ధ్వని ; క్రాంచీనాం= అడుక్రాంచపక్షులయొ</p>	<p>క్క;నినాదః(అధ్యాహృతము) ఇవ = ధ్వనివలె; శుశ్రు వే=వినిచడినది. అంతసప్పుడు , కౌసల్య మొదలగు స్త్రీలు, దుఃఖితలయి, వేయివిధంబుల, శ్రాంచపక్షులుంబోలె, మనోహరస్వ రంబున, రోదనంబు గావించిరి- అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తతో రుదంత్యో వివశా విలప్యచ పునఃపునః

యానేభ్య స్సరయూతీర మవతేరు ర్వరాంగనాః. ౨౨

<p>టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; వరాంగ నాః=ఉత్తమస్త్రీలు; రుదంత్యః=ఏడ్చు చు; వివశాః=స్వాధీనతదప్పినవారలై; పునఃపునః=మాటిమాటికి; విలప్యచ= విలపించియు; యానేభ్యః= వాహన ములవలన; సరయూతీరం= సరయూ నదిగట్టును గూచి ; అవతేరుః =</p>	<p>దిగిరి. అంత, నుత్తమవనితలగు నాకౌస ల్యాదిస్త్రీలు , అట్లురోదనంబుసేయు చు, బరవశలయి , మాటిమాటికివిల పించి, రథాదివాహనంబులనారోహిం చి, సరయూనదికివచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

కృత్వోదకం తే భరతేనసాధకం

సృపాంగనా మంత్రిపురోహితాశ్చ

పురం ప్రవిశ్యా శుశ్రీవతసేత్రా

భూమా దశాహం వ్యనయంత దుఃఖమ్. ౨౩

<p>టీక॥ తే=ఆ; సృపాంగనాః=రాజ భార్యలును; మంత్రిపురోహితాశ్చ =</p>	<p>మంత్రులును బురోహితులును ; భర తేనసాధకం = భరతునితోఁగూడ ;</p>
--	---

ఉదకం=ఉదక దానమును; కృత్వా=చేసి; పురం=పట్టణమును; ప్రవిశ్య=చొచ్చి; అశ్రుపతీతనేతాః=కన్నీళ్లు చేర్చి; పింపబడినకండ్లుగలవారలై; ధూమా=నేలయందు; శయానాః(అధ్యాహ్నము)=పరుండినవారలై; దశాహం=పదిదినములను; దుఃఖం=దుఃఖమును; వ్యనయంత=కడపిరి.

రాజధార్యులునుమంత్రులునుబుర్రోహితులును, భరతునితోఁగూడ; దశరథమహారాజునకు, నుదకదానంబుగావించి, పట్టణంబుఁబ్రవేశించి, కన్నీళ్లుక, రోదనంబుగావింపుచు, నేలపైకయనింపుచు, నిట్లు, పదిదినంబు

లునియమంబుననుండి ఆశోచంబుఁగడపిరి.అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—“నోడశేనఘాపాలాః” త్కత్రియులుపదునాఱుదినములచేశుద్ధులగుదురు) అనియుండినను, భరతాదులు, “త్కత్రియస్తుదశాహేనస్వకమకనిరతశ్శుచిః” (తనకువిధింపబడి యుండు కర్మంబులం జక్కఁగాజరవుకొనుచుఁబరిశుద్ధుండైయుండు త్కత్రియుండుమాత్రము, పదిదినములచేశుద్ధుఁడగును) అను, విశేషశాస్త్రముననుసరించి, పదిదినములెయాశోచమువహించిరి.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, షట్సుప్తతీతమస్సగః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రావ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండషట్సుప్తతీతమస్సగటిక, ముగిసినది.

(౧౨)

స ప్ర స ప్ర తి త మ స గ కా పా ర ం భః.

తతో దశాహేఽతిగతే కృతశాచో నృపాత్తజః

ద్వాదశేఽహని సంప్రాప్తే శ్రాద్ధకర్మాణ్యకారయత్. ౧

<p>టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట;దశాహే=పదిదినములు; అతిగతే=అతిక్రమించినవగుచుండగా; నృపాత్తజః=రాచకొమరుండగుభరతుండు; కృతశౌచః=చేయఁబడినపారిశుధ్యముగలవాడై; ద్వాదశే=పండ్రెండవదగు;అహని=దినము; సంప్రాప్తే=వచ్చినదగుచుండగా; శ్రాద్ధకర్మాణి = శ్రాద్ధకార్యములను; అకారయత్ =చేసెను.</p>	<p>అంత, పదిదినములుగడచినపిదప, భరతుండుఅశౌచంబుదీచుకొని, పదునొకండవ దినంబునం జేయవలసిన శ్రాద్ధకార్యంబులను, బండ్రెండవనాటిశ్రాద్ధకార్యంబులను, గావించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

బ్రాహ్మణేభ్యో దదా రత్నం ధన మన్నంచ వ్రషకలమ్

వాసాంసీచ మహాహాణి రత్నాని వివిధానిచ. ౨

<p>టీక॥ భరతః (అధ్యాహృతము)=భరతుండు; బ్రాహ్మణేభ్యః=బ్రాహ్మణులకొఱకు; రత్నం=మణులను; ధనం=ధనమును; అన్నంచ=అన్నమును; మహాహాణి = శ్రేష్ఠములయిన; వాసాంసీచ=వస్త్రములను;వివిధాని=నానావిధములయిన; రత్నానిచ=శ్రేష్ఠపదార్థములను; వ్రషకలం=సంపూర్ణముగా; దదా=ఇచ్చెను.</p>	<p>భరతుండప్పుడు, బ్రాహ్మణులకు, మణులను, ధనమును, అన్నమును, ఉత్తమవస్త్రంబులను, మఱియునానావిధంబులగునత్తమ పదార్థంబులను, బుష్కలంబుగావొసంగెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

బాన్తికం బహు శుక్లంచ గాశ్వాపి శతశ స్తథా

దాసీదాసంచ యానంచ వేత్సాని సుమహాంతిచ. ౩

బ్రాహ్మణేభ్యో దదౌ పుత్రో రాజ్ఞ ప్రస్థ్యా ధ్వజేహికమ్

<p>టీత పుత్రః= కొడుకైనభరతుం డు; తదా=అప్పుడు; బా స్త్రీకం=మేక లసమూహమును; బహు=అధికమయి న; శుక్లంచ=వెండిని; శతశః= నూలు నూలులుగా; గాశ్చాక్షి= ఆవులను; దా సీ దాసంచ= దాసీలను దాసులను; యా నంచ= వాహనంబులను; సుమహంతి= మిక్కిలియుంబెద్దవైన; వేత్సానివ=ఇం క్షను; తస్య=ఆ; రాజ్ఞః=దశరథమ హారాజుయొక్క; ఔధ్వజేహికం= ఉధ్వజేహ క్రియనుద్దేశించి ; బ్రా</p>	<p>హ్మణ్యేభ్యః= బ్రాహ్మణులకొఱకు; ద దౌ=ఇచ్చెను. భరతుండు, మఱియు , నప్పుడు, ఛాగంబులసమూహమును , వెండిని, గోవులను , దాసీజనంబులను దాసజ నంబులను, వాహనంబులను, విశాలం బులగుగృహంబులను, దశరథునిపరలో కక్రియనుద్దేశించి, బ్రాహ్మణులకుంబు పట్టంబుగానొసంగెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తతః ప్రభాతసమయే దివసేథ త్రయోదశే. ౪

విలలాప మహాబాహు ర్భరత శ్లోకమూర్ఛితః
శబ్దాపిహితకంఠస్తు శోధనార్థం ముపాగతః. ౫

<p>టీక తతః=అంత; అథ=పిమ్మట; త్రయోదశే=పదుమూడవదగు ; దివ సే=దినమునందు; ప్రభాతసమయే = ప్రాతఃకాలమునందు; మహాబాహుః= పెద్దచేతులుగల; భరతః=భరతుండు; శో ధనార్థం= దహనప్రదేశమునుశోధిం చుటకొఱకు, అస్థిసంచయనముకొఱక నుట; ఉపాగతః=వచ్చినవాడై; శో కమూర్ఛితః= దుఃఖముచేవ్యాపింపఁబ</p>	<p>డినవాడై; శబ్దాపిహితకంఠస్తు=ధ్వని చేగప్పఁబడినకంఠము గలవాడైనై, విలలాప=విలపించెను. అంతఁబదుమూడవదినంబు, ప్రా తఃకాలంబున, భరతుండు , అస్థిసంచ యనార్థమయి, దహనప్రదేశంబునకు వచ్చి , పరమదుఃఖితుండయి, పేరె లుంగున, రోదనంబుఁజేసెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

చితామాలే పితౄ రావ్య మిద మాహ సుదుఃఖతః

౧౩౫౬ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౭

టీక॥ సః = (అధ్యాపృతము) - అటను; ఉవాచ - చెప్పెను.
భరతుండు; సుదుఃఖితః = మిక్కిలియు అట్లు, భరతుండు, పరమదుఃఖితం
దుఃఖమునొందినవాడై; పితుః = తండ్రి, తండ్రిచితియొద్ద నీమాటలం జెప్పు
డియొక్క; చితామూలే = చితిసమీకొనుచు, రోదనంబుచేసెను.
పమునందు; ఇదం = ఈ; వాక్యం = మా అని, తాత్పర్యము.

తాత యస్మిన్ నిస్సప్తోహం త్వయా భాగితరి రాఘవే. ౬
తస్మిన్ వనం ప్రవ్రజితే శూన్యే త్యక్తో స్వహం త్వయా

టీక॥ తాత = నాయనా! త్వయా = త్యక్తః = విడువబడినవాడను; అస్మి = నీచేత; అహం = నేను; యస్మిన్ = ఎవ్వరియందు; నిస్సప్తః = ఇవ్వబడినానో; నాయనా! నీవు, నన్ను, ఎవ్వరి కప్పు
తస్మిన్ = అట్టి; భాగితరి = అన్నయయి గించి పోవలయునో, అట్టి నాయన్న
న; రాఘవే = రాముండు; వనం = అడరాముండును, అడవికిఁబోయినాడే!
విని; ప్రవ్రజితే = పొందినవాడగుచుం ఇట్లు నన్ను దిక్కులేనిచోట, విడిచిపో
డఁగా; అహం = నేను; త్వయా = నీచేతివి. అని, తాత్పర్యము.
త; శూన్యే = దిక్కులేనిస్థలమునందు;

యస్యా గతి రనాధాయాః పుత్రః ప్రవ్రాజితో వనమ్. ౭
తా మంబాం తాత కౌసల్యాం త్యక్త్వా త్వం క్వగతో నృప

టీక॥ నృప = రాజవగు ; తాత = ల్యాం = కౌసల్యను; త్యక్త్వా = విడిచి;
నాయనా! అనాధాయాః = నాధుండు త్వం = నీవు; క్వ = ఎచ్చటికి; గతిః = పో
లేనట్టి; యస్యాః = ఎవ్వతెయొక్క; గయినావు?
తిః = గతియయిన; పుత్రః = కొడుక మహా రాజుండవగు నాయనా! అ
గురాముండు; వనం = అడవినిగూర్చి; నాధయగు కౌసల్య కొడుకును రాము
ప్రవాగితః = పంపబడినాఁడో; తాం = ని వసంబునకుఁబంపి ఆవిడను దిక్కులే
అట్టి; అంబాం = తల్లియయిన ; కౌస నిదానిఁ గాఁజేసెతివే ! నీవుగూడ నావి

డను, విడిచి, యెచ్చటికిఁ బోతివి! అని, | అని, తాత్పర్యము.
భరతుండు, రోదనంబుఁ జేసెను.

దృష్ట్వా భస్మారుణం తచ్చ దగ్ధాస్థి స్థానమండలమ్. ౮
పితు శ్శరీరనిర్వాణం నిష్టనక్ విషసాద సః

<p>టీక॥ సః=ఆభరతుండు ; భస్మారుణం= బూడిదచే నెఱ్ఱవైనదియు, నిప్పుచే నెఱ్ఱగానుండు బూడిదగలదియుననుట; దగ్ధాస్థి=దహించబడినయెముకలుగలదియు; స్థానమండలం = మండలాకారమయిన ప్రదేశముగలదియు ; పితుః= తండ్రియొక్క; శరీరనిర్వాణం= దేహమును నశింపఁజేసినదియునగు; తత్= ఆచితామూలమును ; దృష్ట్వా</p>	<p>చ=చూచినంతనె; నిష్టనక్=గట్టిగానటచుచు; విషసాద=దుఃఖించెను. ఆభరతుండట్లు, కాలియెఱ్ఱఁగానున్నదియు , దగ్ధములయినయెఱ్ఱలుగలదియు, మండలాకారమయినదియు, తండ్రిశరీరమును దగ్ధముగావించినదియునగు, నాచితింజూచి , గట్టిగానటచుచు, రోదనంబుజేసెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సతు దృష్ట్వా రుదక్ దీనః పపాత ధరణీతలే. ౯
ఉత్థాప్యమాన శ్శక్రస్య యంత్రధ్వజభవ చ్యుతః

<p>టీక॥ సః=ఆభరతుండు; దృష్ట్వా=తూ=చూచినంతనె; దీనః=దుఃఖితుండై; రుదక్=వీడ్చుచు; ఉత్థాప్యమానః= ఎత్తఁబడుచున్నదియు; చ్యుతః=జాతినదియునగు; శక్రస్య=ఇంద్రునియొక్క; యంత్రధ్వజభవ=యంత్రబద్ధమగుధ్వజమువలె; ధరణీతలే=భూతలమునందు;</p>	<p>పపాత=పడెను. భరతుండట్లుదీనుండై , రోదనంబుసేయుచు , ఇంద్రధ్వజముపగ్గములచేఁజేకెత్తఁబడుచు , గొంచెముతప్పిజూటి నేలంబడునట్లు, నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అభిపేతు స్తత స్సవే తస్యామాత్యా శ్శుచివ్రతమ్. ౧౦

౧౩౫౫ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౭౭

అంతకాలే నిపతితం యయాతి మృషయో యథా

టిక॥ తతః=అటుపిమ్మట; తస్య=అతని	డవ్రాలిరి.
యొక్క; అమాత్యాః=మంత్రులు; స	అంత , నాభరతునిమంత్రులుమొ
ర్వే=అందఱును; శుచివ్రతం= పరిశుద్ధ	దలగువారలు , భరతుండుపడుటను
ములయిన వ్రతములుగల భరతునిగూ	జూచి , యతనిలేవనెత్తుటకే , పు
ర్చి; అంతకాలే = పుణ్యక్షయకాలము	ణ్యక్షయంబునం బడినయయాతిని లేవ
నందు; నిపతితం= పడిన ; యయా	నెత్తుటకుఋషులుంబోలె , నతనితోఁ
తిం= యయాతినిగూర్చి; ఋషయో	గూడవ్రాలిరి.
ధా=ఋషులువలె; అభిషేతుః = కూ	అని, తాత్పర్యము.

శత్రుఘ్నశ్చాపి భరతం దృష్ట్వా శోకపరిప్లుతః. ౧౧
విసంజ్ఞో న్యపత ద్భూమా భూమిపాల మనుస్మరక

టిక॥ శత్రుఘ్నశ్చాపి= శత్రుఘ్నుఁ	మా = నేలయందు ; న్యపతత్ = ప
డును; శోకపరిప్లుతం= దుఃఖముచేవ్యా	డెను.
పింపఁబడిన; భరతం= భరతుని; దృ	శత్రుఘ్నుండును, భరతుండట్లుదుః
ష్ట్వా=చూచి; భూమిపాలం= రాజ	ఖితుండైనేలంబడుటనుజూచి, తెండిం
యినదశరథుని; అనుస్మరక= తలంచు	దలంచుకొని, పరమదుఃఖితుండై, మ్రేమ
చు; విసంజ్ఞః=తెలివిలేనివాడై; భూ	ఁచి, నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉన్మత్తశ్చ నిశ్చేతా విలలాప సుదుఃఖితః. ౧౨
స్మృత్వా పితౄణాం గాని తాని తాని తథాతథా

టిక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆశ	సుదుఃఖితః=మిగిలియు దుఃఖముగల
త్రుఘ్నుఁడు; పితౄః = తండ్రియొక్క;	వాడై; నిశ్చేతాః=సంజ్ఞ లేని వాడై;
తానితాని=ఆయా ; గుణాం గాని =	ఉన్మత్తశ్చ=పిచ్చివానివలె; విలలాప=
గుణంబులను అవయవంబులును ; స్మృ	పిచ్చెను.
త్వా=తలంచి; తథాతథా= అట్లుట్లు;	ఆశత్రుఘ్నుండు , అమ్రోతండిగు

ణంబులను అవయవంబులను దలంచు యున్న త్తునియట్లు, రోదనంబుచేసెనుఁ
కొని, పరమదుఃఖితుండై, మైమఱచి, అని, తాత్పర్యము.

మంధరాప్రభవ సీవ్రాః కైకేయాగ్రాహసంకులః. ౧౩
వరదానమయోఽత్తోభ్యోఽ మజ్జయచ్ఛోకసాగరః

టీక॥ మంధరాప్రభవః = మంధర ము; అమజ్జయత్ = ముంచినది.
యేకారణముగాఁగలదియు; కైకేయా మంధరవలనంబుట్టినదియు, కైకే
గ్రాహసంకులః = కైకేయిని మొస యియను మొసలిగలదియు, వరదాన
లిచేసింపినదియు; వరదానమయః = వ మనుజులముగలదియు, సీవ్రంబునునత్తో
రదానవికారమయినదియు; తీవ్రః = తీ భ్యంబునగు, దుఃఖినుముద్రంబున , ము
క్తమయినదియు; అత్తోభ్యోః = కలఁపరా నింగినాము. అని, తాత్పర్యము.
నిదియునగు; శోకసాగరః = దుఃఖినుముద్ర

సుకుమారంచ బాలంచ సతతం లాలితం త్వయా. ౧౪
క్వ తాత భరతం హిత్యా విలపంతం గతో భవాన్

టీక॥ తాత = నాయనా! త్వయా = క్వ = ఎచ్చటికి; గతో = పోయినావు?
నీచేత; సతతం = ఎల్లప్పుడును; లాలి నాయనా! నీచేత నెల్లప్పుడునుప
తం = బుజ్జగింపఁబడినవాఁడును; సుకుమా లాలింపఁబడుచున్నవాఁడును సుకుమా
రంచ = కోమలుండైనవాఁడును; బాలం రశరీరుండును బాలుండునగు భరతుం
చ = చిన్నవాఁడును; విలపంతం = ఏ డు, రోదనంబుసేయుచుండఁగా, నీవ
డ్చుచున్నవాఁడునగు; భరతం = భరతు తనివిడిచి , యెచ్చటికిఁ బోయి యు
ని; హిత్యా = విడిచి; భవాన్ = నీవు; న్నావు? అని, తాత్పర్యము.

నను భోజ్యేషు పానేషు వస్త్రేష్వా భరణేషుచ. ౧౫
ప్రవారయసి న స్సర్వాంస్తన్నః కోన్యః కరిష్యతి

టీక॥ నను = అయ్యా! భోజ్యేషు = తినఁదగినవానియందును ; పానేషు =

పానద్రవ్యములందును ; వస్త్రేషు=వస్త్రములయందును ; ఆభరణేషుచ=సొమ్ములయందును ; నః=మమ్ము ; సర్వాః=అందఱను ; ప్రవారయసి=ఇష్టమయిన దానిచేసికొను నట్లునే యుచుండువు. తత్=అట్టివని; నః=మాకు; అన్యః=ఇతరుడు; కః=ఎవ్వఁడు; కరిష్యతి=చేయఁగలఁడు.

అయ్యా ! భోజ్యపదార్థముల

యందును బానద్రవ్యములయందును వస్త్రములయందును ఆభరణములయందును, మీకెద్దియిష్టమో దానిచేసికొనుఁడని, నిర్బంధముగా, మాకిష్టమయినదాని మేమేదీసికొనునట్లు , చేయుచుండువుగాదా ! అట్లుమాకింక నెవ్వరు చేయుదురు?

అని, తాత్పర్యము.

అవదారణకాలేతు పృథివీ నావదీర్యతే. ౧౬

యా విహీనా త్వయా రాజ్ఞా ధమక్షేన మహాత్మనా

టీక॥ యా=ఏఁదఱమి; రాజ్ఞా=రాజులను; ధమక్షేన=ధమకంబునెఱింగినవాఁడవును; మహాత్మనా=పూజ్యమయినహృదయముగలవాఁడవునగు ; త్వయా=నీచేత; విహీనా=విడువఁబడినదై; నావదీర్యతే=భిన్నముగాకున్నదో ; సా (అధ్యాహృతము)=అట్టి; పృథివీ=ఁదఱమి; అవదారణకాలేతు=

ప్రళయకాలము నందును ; నావదీర్యతే (అధ్యాహృతము) = భిన్నముగాదు.

ధమక్షేంద్రపుమహాత్ముండవు రాజునగునిన్నువిడిచియుం , బగిలిపోకున్నదికావున , సీఁదఱమి, ప్రళయకాలమునందునుబగులదని, తోచుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

పితరీ స్వగఽ మాపన్నే రామే చారణ్య మాశ్రితే. ౧౭

కిం మే జీవితసామర్థ్యం ప్రవేక్ష్యామి హుతాశనమ్

టీక॥ పితరీ=తండ్రి; స్వగఽ=స్వగఁమును; ఆపన్నే=పొందఁగా; రామే=చ=రాముండును; అరణ్యం=అడవిని;

ఆశ్రితే=పొందఁగా; మే=నాకు; జీవితసామర్థ్యం=ప్రాణధారణశక్తి; కిం=ఏకొడిది? హుతాశనం=అగ్నిహోత్ర

మునుఃప్రవేత్సోమి=ప్రవేశించెదను.

తండ్రివగునీవు మృతిఁబొంది, రా
ముండును వనంబునకుఁబోయినపిదప,
నాకు, జీవించియుండుటకుసామర్థ్యం

బులేదు; అగ్నిహోత్రంబుఁ జొచ్చియ

యినంత్రాణంబులువిడిచెదను.

అని, తాత్పర్యము.

హీనో భ్రాతృ తా చ పిత్రాచ శూన్యా మిత్వాకుపాలితామ్. ౧౮
అయోధ్యా న్న ప్రవేత్సోమి ప్రవేత్సోమి తపోవనమ్

టీక॥ అహం=నేను; భ్రాతృ తాచ=అ వేశించెదను.

న్నచేతను; పిత్రాచ=తండ్రిచేతను; హీ
నః=విడువఁబడినవాడనై; శూన్యాం=
పాడు పడియున్న; ఇత్వాకుపాలి
తాం = ఇత్వాకుపంశంబునం బుట్టిన
రాజులచేత పాలింపఁబడిన; అయో
ధ్యాం = అయోధ్యా పట్టణమును; స
ప్రవేత్సోమి = ప్రవేశింపను. తపోవ
నం=తపోవనమును; ప్రవేత్సోమి= ప్ర

ఇట్లు, అన్ననుదండ్రనివిడిచి, పాడు
పడియున్న యిత్వాకుపరిపాలితంబగు
నయోధ్యాపట్టణంబును, నేనెంతమా
త్రముప్రవేశింపను; తపోవనంబునకుఁ
బోయి తపంబుచేసికొనెదను. అని, శ
త్రుఘ్నుండు, రోదనంబుచేసెను.
అని, తాత్పర్యము.

తయో ర్విలపితం శ్రుత్వా వ్యసనంచా న్వవేత్స్య తత్. ౧౯
భృశమాత౯ తరా భూయ స్సర్వ ఏవానుగామినః

టీక॥ అనుగామినః=వెంబడిఁబోయి
నవారలు; సర్వఏవ= అందఱునె; త
యోః= ఆభరత శత్రుఘ్నులయొక్క;
విలపితం= రోదనమును; శ్రుత్వా=వి
ని; తత్=ఆ; వ్యసనంచ=కష్టంబును; అ
న్వవేత్స్య=చూచి; భూయః= మఱల;
భృశం= మిక్కిలియు; ఆత౯తరాః=

దుఃఖము నొందినవారలు; అసక్ (అ
ధ్యాహృతము)= అయిరి.
ఆభరత శత్రుఘ్నులట్లురోదనంబు
సేయుటను, ఆదుఃఖంబునుంజూచి, వా
రివెంబడివచ్చినవారలందఱు, మఱల, మ
హాదుఃఖంబునొందివిలపించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తతో విషణ్ణో శ్రాంతౌచ శత్రుఘ్నుభరతా వుభౌ. ౨౦
ధరణ్యం సంవ్యవేష్టేతాం భగ్నుశృంగా వివషణ్ణౌ

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; శత్రుఘ్నుభరతౌ= శత్రుఘ్నుభరతుండును; ఉభౌ= ఇద్దఱును; విషణ్ణౌ= దుఃఖితులును; శ్రాంతౌచ=అలసటనొందినవారలునై; భగ్నుశృంగా=విడిగినకొమ్ములుగల; ఋషభౌ=వృషభములువలె; ధరణ్యం=ఘామియందు; సం	వ్యవేష్టేతాం= పొరలెరి. అంత, నాభరతశత్రుఘ్నులు, ఇర్వరును, దుఃఖితులయి, విలపించి లపించి, యలసటనొంది, కొమ్ములు విడిగినవృషభంబులవలె, నేలంబడిపొరలెరి. అని, తాత్పర్యము.
---	---

తతః ప్రకృతిమాన్ వైద్యః పితురేషాం పురోహితః. ౨౧
వసిష్ఠో భరతం వాక్య ముత్థాప్య త మువాచ హ

టీక॥ తతః= అటుపిమ్మట; ప్రకృతిమాన్ ప్రశస్తమయినస్వభావముగలవాఁడును; వైద్యః= సర్వజ్ఞుండును; పితుః= వీరలయొక్క; పితుః= తండ్రియొక్క; పురోహితః= పురోహితుండునగు; వసిష్ఠః= వసిష్ఠురండు; తం= ఆభరతుని; ఉత్థాప్య = లేవనెత్తివా	క్యం= మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను. అంతఁ, బ్రశస్తంబగు స్వభావంబుగలవాఁడును సర్వజ్ఞుండును దశరథమహారాజ పురోహితుండునగు వసిష్ఠుండు, నేలం బొరలుచున్న భరతునిలేవనెత్తి, యిట్లు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

త్రయోదశో యం దివసః పితు ర్వృత్తస్య తే విభో. ౨౨
సావశేషాస్థి నిజయే కి మిహ త్వం విలంబసే

టీక॥ విభో= ప్రభుండవగుభరతుడా! తే=నీయొక్క; పితుః= తండ్రి; వృత్తస్య = పోయినవాఁడుగాఁగా; అయం= ఇది; త్రయోదశః=పదుమూడవదగు; దివసః=దినము. సావశేషాస్థినిజయే = మిగతతోఁ గూడినయస్థి సంబంధముగనుండఁగా, అస్థిసంచయనముసావశేషముగా నుండఁగానను	
--	--

ట; ఇహ=ఇచ్చట; త్వం=నీవు; కేం=ఎందుకు ; విలంబసే= జాగుసేయుచున్నావు?

ప్రభుండవగు భరతుడా! నీతండ్రి చనిపోయి, యిదిపదుమూడవదినము;

ఇంకను , అస్థిసంచయనము కొఱచుచున్నది; ఇట్లుండగా, నీవిచ్చట జాగుసేయుచున్నావేల?

అని, తాత్పర్యము.

త్రీణి ద్వంద్వాని భూతేషు ప్రవృత్తా న్య విశేషతః. ౨౩

తేషుచా పరిహార్యేషు నైవం భవతు మహానీ

టీక|| త్రీణి=మూడైన; ద్వంద్వాని= జంటలు, త్సత్త్విపాసలు , శోకమోహములు, జరామరణములు , ఇవిమూడైనవి; భూతేషు= జంతువులందు; అవిశేషతః=భేదములేక; ప్రవృత్తాని=ప్రవర్తించుచున్నవి ; అపరిహార్యేషు= నివారించగూడనట్టి; తేషుచ=వానివిషయమయ్యెను; ఏవం=ఇట్లు; భవతుం= అగుటకు; నాహానీ=తగవు.

త్సత్త్విపాసలు, శోకమోహములు, జరామరణములు , ఇవిమూడైనవి; సమస్త ప్రాణులకును గలవు ; ఇవి లేనిప్రాణియేదియులేదు; అనివార్యములగు, వీనినిగుఱించి , నీయట్టివాడు, మూఢునియట్లు, దుఃఖింపందగదు. అనివసిష్ఠుండు, భరతునకుంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సుమంత్రశ్చాపి శత్రుఘ్న ముత్థాప్యా భిప్రసాద్యచ. ౨౪

శ్రావయామాస త త్వజ్ఞ స్సర్వభూతభవాభవమ్

టీక|| త త్వజ్ఞః=త త్వమునెఱింగినట్టి; సుమంత్రశ్చాపి= సుమంతుండను; శత్రుఘ్నం= శత్రుఘ్నుని; ఉత్థాప్య=లేవనెత్తి; అభిప్రసాద్యచ=ప్రసన్నునిగాఁజేసియు; సర్వభూతభవాభవం=సమస్తభూతంబుల జన్త మరణము

లను; శ్రావయామాస=వినిపించెను.

అంత, సమస్త తత్త్వంబుల నెఱింగినట్టి సుమంతుండు శత్రుఘ్నుని లేవనెత్తి మంచిమాటలందేర్చి, “ సమస్తభూతములకును జన్త మరణంబులు స్వాభావికంబులు, వానినివారించనలవిగాదు, కావు

న, నిష్పదు దుఃఖించుటచే నేమియు చెను. అని, తాత్పర్యము.
నుపయోగంబు లేదు ” అని బోధిం

ఉత్థితౌచ నరవ్యాఘ్రా ప్రకాశేతే యశస్వినౌ. ౨౫
వమాతపపరిక్లిన్నౌ పృథ గింద్ర ధ్వజా వివ

టీక॥ యశస్వినౌ = ప్రశస్తమయిన ప్రకాశించుచుండిరి.
కీర్తికల; నరవ్యాఘ్రా = పురుషశ్రేష్ఠు ప్రశస్తబగుకీర్తికల పురుషశ్రేష్ఠు
లగు భరతశత్రుఘ్నులు; ఉత్థితౌచ = లేలగు భరతశత్రుఘ్నులు, లేచి, వమా
చినవారలునై; పృథక్ = తిరిగి; వ తపంబులకు గాసిలియున్న యింద్రధ్వ
మాతపపరిక్లిన్నౌ = వానయెండలచే జంబులువలెఁబ్రకాశించుచుండిరి.
గాసిలియున్న; ఇంద్రధ్వజా వివ = అని, తాత్పర్యము.
ఇంద్రధ్వజంబులువలె; ప్రకాశేతే =

అశ్రూణిపరి మృద్నంతౌ రక్తాక్షౌ దీనభాషిణౌ. ౨౬
అమాత్యా స్వరయంతిస్త తనయా చాపరాః క్రియాః

టీక॥ అమాత్యాశ్చ = మంత్రులును; యాః = కర్మములను ద్వేషించి; త్వరయం
అశ్రూణి = కన్నీళ్లును; పరిమృద్నంతౌ = తిస్త = వేగిరపఱచిరి.
తుడుచు కొనుచున్న వారలును; రక్తా అంతమంత్రులును, కన్నీళ్లుతుడుచు
తౌ = ఎఱ్ఱనికండ్లుగలవారలును; దీనభా కొనుచు నెఱ్ఱనికండ్లతో దీనస్వరంబున
షిణౌ = దైన్యముగలుగునట్లు మాటలా మాటలాడుచున్న భరత శత్రుఘ్నుల
డుచున్నవారలునగు; తనయా = కొడు ను, శీఘ్రముగా నపరక్రియలంజేయుండ
కులను; అపరాః = వెనుకఁజేయవలసిన; క్రి ని, వేగిరపఱచిరి; అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, సప్తసప్తతితమస్కంః.
ఇది, స్వప్టాథము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ సప్తసప్తతితమసగఁటిక,
ముగిసినది.

ॐ

అప్తసప్తతితమసగఁప్రారంభః.

అథ యాత్రాం సమీహంతం శత్రుఘ్నా లక్ష్మణానుజః
భరతం శోక సంతప్త మిదం వచన మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; లక్ష్మణా	వీత్=చెప్పెను.
నుజః= లక్ష్మణునితమ్ముడగు; శత్రు	అటుపిమ్మట, లక్ష్మణునితమ్ముండ
ఘ్నః= శత్రుఘ్నుడు ; యాత్రాం=	డగుశత్రుఘ్నుండు, గృహంబునకుఁబో
యాత్రను; సమీహంతం= కోరుచున్న	యిన వెనుక రామునియొద్దకుఁబోఁగో
వాఁడును; శోకసంతప్తం= దుఃఖము	రుచున్న దుఃఖితుండగుభరతుంజూచి,
చేమిక్కిలియుం దపింపఁ జేయఁబడిన	యిట్లుని , చెప్పెను.
వాఁడునగు; భరతం= భరతునిగూర్చి;	అని,తాత్పర్యము.
ఇదం= ఈ; వచనం=మాటను; అబ్ర	

గతి ర్య సర్వభూతానాం దుఃఖే కిం పున రాత్మనః
స రామ స్సత్త్వ సంపన్న స్త్రియా ప్రవాజితో వనమ్. ౨

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు ; దుఃఖే=	(అధ్యాహృతము)= గతియని ; కింపు
దుఃఖముకలుగఁగా;సర్వభూతానాం=	నః (వక్తవ్యం) = చెప్పఁబడవలయు
సమస్తప్రాణులకును ; గతిః = గతి	నాయేమి? నః=అట్టి ; సత్త్వసంప
యో;సః(అధ్యాహృతము)= అట్టి;రా	న్నః=బలముతోఁగూడినవాఁడగు; రా
మః=రాముండు;అత్తనః=తనకు;గతిరితి	మః=రాముండు;త్రియా= అఁడుదాని

చేతఃవనం = అడవినిగూర్చి ; ప్రవాజితేః = పంపించబడినాడు.

దుఃఖంబుగలుగునప్పుడు , నమస్తప్రాణులకును దుఃఖంబుఁబోఁగొట్టియేమంబుగలుగఁ జేయఁజాలినట్టిరాముం

డు, తనకష్టంబుఁ బోఁగొట్టుకొనఁజాలుననిచెప్ప నేల? అట్టిమహాబలశాలియగురాముండు, ఒకస్త్రీచేత, నడవికిఁ బంపబడినాడు!

అని, తాత్పర్యము.

బలవాక్ వీర్యసంపన్నో లక్ష్మణో నామ యోష్యసా
కి న్నమోచయతే రామం కృత్వాస్త పితృనిగ్రహమ్. ౩

టీక॥ బలవాక్ = అధికమయినబలముగలవాఁడును; వీర్యసంపన్నః = పరాక్రమముతోఁగూడినవాఁడునగు; లక్ష్మణోనామ = లక్ష్మణుండనువాఁడు ; యః = ఎవ్వఁడు; అస్తి (అధ్యాహృతము) = ఉన్నాఁడో; అసావపి = ఇతఁడైనను; పితృనిగ్రహం = తండ్రియొక్కనిగ్రహమును; కృత్వా = చేసి; రామం = రాముని; కిం = ఎందుకు; నమోచయతే

స్త్ర = విడిపింపడయ్యె? రాముండునరే, యపకీర్తిభయంబునఁ, దండ్రిమాటకుఁబోఁబడియుండునుగాక; మహాబలపరాక్రమ శాలియగువాఁడు లక్ష్మణుండనియొక్కఁడున్నాఁడే, అతఁడయినను, దండ్రినిగ్రహించి, రామునివనంబునకుఁ బంపకుండునట్లు, ఎందుకుఁజేయలేదు? అని, తాత్పర్యము.

పూర్వమేవతు నిగ్రాహ్య స్సమవేత్య నయానయా
ఉత్పథం య స్సమారూఢో రాజానార్యావశం గతః. ౪

టీక॥ యః = ఎవ్వఁడు; అనార్యావశంగఁగతః = దుష్టురాలగు కైకేయివశమునుబొందినవాఁడై ; ఉత్పథం = ఉన్మాదమును; సమారూఢః = అవలంబించినాఁడో; సః = అట్టి; రాజా = దశరథమహారాజు; నయానయా = న్యాయ

న్యాయములను; సమవేత్య = విచారించి; పూర్వమేవతు = ముందే; నిగ్రాహ్యః = నిగ్రహింపఁదగినవాఁడు. దుష్టురాలగుకైకేయిచేప్పినమాటనువిని, దుర్మాదగఁగమునంబ్రవృత్తుఁడైయున్న , దశరథమహారాజును, న్యాయ

యాన్యాయంబులం బరిశీలించి, యిట్టి డా;భరతునితోఁజెప్పెను.
య నర్థముసంభవించుటకుమున్నె, నిగ్ర అని, తాత్పర్యము.
హింపవలసియుండెను. అనిశత్రుఘ్నుం

ఇతి సంభాషమాణేతు శత్రుఘ్నో లక్ష్మణానుజే
ప్రద్వారేఽఘా త్తదా కుజ్ఞా సర్వాభరణఘాషితా. ౫

టీక||లక్ష్మణానుజే = లక్ష్మణునితోఁడెను.
మ్ముండగు; శత్రుఘ్నో = శత్రుఘ్నుం లక్ష్మణుని తమ్ముండగు శత్రుఘ్నుం
డు; ఇతి=ఇట్లు; సంభాషమాణేతు= డు, ఇట్లుమాటలాడుచుండగానే, మం
మాటలాడుచుండగానే; తదా = అ ధర, అప్పుడు, సమస్తాభరణాలంకృతయ
ప్పుడు; కుజ్ఞా = మంధర; సర్వాభరణ యి, దైవవశంబుననాభరణశత్రుఘ్నులు
ఘాషితా = సమస్తాభరణములచేస న్న యింటిరూపుతట్టువాకిలి యొద్దకు
లంకరింపఁబడినదై; ప్రద్వారే=తూ వచ్చెను- అని, తాత్పర్యము.
వుఁవాకిలియందు; ఆఘాత్ = ఉం

లిప్తా చందనసారేణ రాజవస్త్రాణి బిభ్రతీ
వివిధం వివిధై స్తై స్తై ర్భూషణైశ్చ విఘాషితా. ౬

టీక|| సా(అధ్యాహృతము)= ఆ వ= అలంకరింపఁబడినదియనై ; ఆ
మంధర; చందనసారేణ= చందనశ్రేష్ఠ భూత్(అధ్యాహృతము)=ఉండినది.
ముచేత; లిప్తా = పూయఁ బడినదై; అప్పుడుమంధర , యుత్తమంబగు
రాజవస్త్రాణి=రాజయోగ్యములగు వ చందనంబుఁబూసికొని, రాజయోగ్యం
స్త్రములను; బిభ్రతీ= ధరించుచు; వివి ఋలగు వస్త్రంబులుధరించి, నానావి
ధం=నానావిధములుగా; వివిధైః= నా ధంబులగు నయ్యోభూషణంబులు ధరిం
నావిధములయిన; తై స్తైః=ఆయాఃభూ చి, యెంతయునొప్పుచుండినది.
షణైః= సొమ్ములచేత ; విఘాషితా అని, తాత్పర్యము.

మేఖలాదామభి శ్చితై ర్నై శ్చ శుభఘాషణైః

బభాసే బహుభి ర్బద్ధా రజ్జబద్ధేన పానరీ. ౭

టీక॥ సా(అధ్యాహృతము) = ఆ	వానరీవ = ఆడుకొంటివలె; బభాసే = ప్ర
మంధర; చిత్రైః = నానావణముల	కాశించినది.
గు; మేఖలాదామభిః = మొలనూళ్ల చేత	మంధర, మఱియు, నానావణం
ను; అనైః = ఇతరములయిన; బహు	బులగుమొలనూళ్ల చేతను, మఱియుఁబె
భిః = పెక్కులయిన; శుభభూషణైః =	క్కుభూషణంబుల చేతం గట్టబడి,
మంచిసొమ్ములచేతను; బద్ధా = కట్టబ	త్రాటం గట్టినకొంటివలెఁ బ్రకాశించు
డినదై; రజ్జబద్ధా = త్రాటిచేఁగట్టబడిన;	చుండినది. అని, తాత్పర్యము.

తాం సమీత్య తదా ద్వాస్తాః స్సుభృశం పాపకారిణీమ్
గృహీత్వాఽకరుణాం కుబ్జాం శత్రుఘ్నాయ న్యవేదయత్. ౮

టీక॥ తదా = అప్పుడు; ద్వాస్తాః =	య = శత్రుఘ్ననికొఱకు; న్యవేదయత్ =
ద్వారంబుననున్నవారలు; సుభృశం =	అప్పగించిరి.
మిక్కిలియు నధికముగా; పాపకారి	అప్పుడు, ద్వారపాలకులు, మహా
ణీం = పాపముసేయునదియు; అకరు	పాపిష్ఠురాలునునిడయఁబాలునగునా
ణాం = దయలేనిదియనగు; తాం = ఆ;	మంధరంజూచి, దానింబట్టుకొని, శత్రు
కుబ్జాం = మంధరను; సమీత్య = చూచి;	ఘ్ననకప్పగించిరి.
గృహీత్వా = పట్టుకొని; శత్రుఘ్నాయ	అని, తాత్పర్యము.

యస్యాః కృతే వనే రామో న్యస్తదేహశ్చ వః పితా
సేయం పాపా నృశంసాచ తస్యాః కురు యథామతి. ౯

టీక॥ యస్యాః కృతే = ఎవ్వతెనిమి	పితావ = తండ్రియగుదశరథమహారా
త్తము; రామః = రాముఁడు; వనే; అ	జను; న్యస్తదేహః = విడువఁబడినదే
డవియందు; అథాత్ (అధ్యాహృత	హముగలవాఁడో; సా = అట్టి; పా
ము) = ఉండెనో; వః = మీయొక్క;	పా = పాపిష్ఠురాలును; నృశంసావ =

క్రూరురాలును; ఇయం=ఈబిడ . త
స్యాః= అట్టిదానికి; యథామతి=బు
ద్ధికిదోచునట్లు; కురు=చేయుము.

ఎవ్వతెవలన , రాముండడవికిఁబో
యెనో , మీతండ్రిదశరథ మహారాజు
ను, మృతుండయ్యెనో, అట్టిపాపిష్ఠు

రాలును గ్రూరురాలును, ఈమంధరే;
ఈబిడకు , నీమనసువకువచ్చినట్లుశిక్ష
చేయుము. అనిద్వారపాలకులు , శ
త్రుఘ్నునకుఁజెప్పిరి.
అని, తాత్పర్యము.

శత్రుఘ్నశ్చ తదాజ్ఞాయ వచనం భృశ దుఃఖితః
అంతఃపురచరాక్ సర్వా నిత్యువాచ ధృతవృతః. ౧౦

టీక॥ ధృతవ్రతః= ధరింపబడినవ్ర
తముగల; శత్రుఘ్నశ్చ = శత్రుఘ్నుం
డును, తత్=ఆ; వచనం= మాటను;
అజ్ఞాయ= ఎఱింగి; భృశదుఃఖితః=మి
క్కిలియుదుఃఖమునొందినవాఁడై ; అం
తఃపురచరాక్ = అంతఃపురంబునంది
రుగువారలను; సర్వాక్ = అందఱను

గూర్చి; ఇతి=అని; ఉవాచ=చెప్పెను.
వ్రతనియమంబు గల శత్రుఘ్నుం
డు, ద్వారపాలకులుచెప్పినమాటనువి
ని, పరమదుఃఖితుండై , యంతఃపురం
బుననున్న వారలనందఱంజూచి, యిట్లు
నిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తీవ్ర ముత్పాదితం దుఃఖం భ్రాతృణాం మే తథా వితుః
యయా సేయం నృశంసస్య కమణః ఫల మశ్నుతామ్. ౧౧

టీక॥ యయా= ఎవ్వతెచేత; మే=
నాయొక్క; భ్రాతృణాం= అన్న
లకును; తథా=అట్లు; వితుః=తండ్రి
కిని; తీవ్రం= తీక్షణమయిన; దుఃఖం=
దుఃఖము; ఉత్పాదితం= కలిగింపబడి
నదో; సా=అట్టి; ఇయం= ఈమంధ
రః; నృశంసస్య=కూరమయిన; కమణ
ః=కార్యముయొక్క; ఫలం=ఫలము

ను; అశ్నుతాం=అనుభవించుఁగాక.
ఎవ్వతెవలన, నాయన్నలకును తం
డ్రికిని ఇట్లుతీవ్రదుఃఖంబుగలిగినదో, అ
ట్టియీమంధర, తనకూరకార్యమున
కుం గల్గుఫలమునిప్పుడనుభవించుఁగాక.
అని, శత్రుఘ్నుండుచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

౧౩౭౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౭౮

ఏవ ముక్తాతు తేనా శు సఖీజనసమావృతా
గృహీతా బలవ తుక్తా సా త ద్భూ మనాదయత్. ౧౨

టీక॥ సఖీజనసమావృతా = చెలిక
తైజనములచేఁజుట్టుబడిన; సా = ఆ; కు
జ్ఞా = మంధర; తేనా = ఆశత్రుఁఁడు
త; ఏవ = ఇట్లు; ఉక్తాతు = చెప్పబడి
నదైయే; ఆశు = శత్రుఁముగా; బలవత్ =
బలాత్కారముచేత; గృహీతా = పట్టు
కొనబడినదై; తత్ = ఆ; గృహం = ఇంటి
ని; అనాదయత్ = ధ్వనింపజేసెను.
అంత, శత్రుఁఁడు, డిట్లుచెప్పి, చెలి
కతైలచేఁబరివేష్టించబడియున్న మంధ
రను బలాత్కారంబునంబట్టుకొనఁగా
నే, యాబిడ, యాగృహంబంతయు ధ్వ
నించునట్లు, గట్టిగానఁచినది.
అని, తాత్పర్యము.

తత స్సుభృశసంతప్త తస్యా స్వర్వ సఖీజనః
కృద్ధ మాజ్ఞాయ శత్రుఁఁడు విపలాయత సర్వశః. ౧౩

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; తస్యాః =
ఆమంధరయొక్క; సఖీజనః = చెలిక
జనము; సర్వః = అంతయు; శత్రుఁఁడు =
శత్రుఁఁడు; కృద్ధం = కోపించినవాని
గా; ఆజ్ఞాయ = తెలిసికొని; సుభృశసంత
ప్తః = మిక్కిలియదుఃఖితయయి; సర్వ
శః = అన్నివిధములను; విపలాయత = ప
రుగైతినిది.
అంత, నామంధరచెలికతైలందఱు,
శత్రుఁఁడు కృద్ధుడై యుండుటం
బూచి, పరమదుఃఖితలయి, నానావిధం
బులంబాఱిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఆమంత్రయత కృత్సశ్చ తస్యా స్వర్వ సఖీజనః

టీక॥ తస్యాః = ఆమంధరయొక్క;
సర్వః = సమస్తమైన; సఖీజనః = చెలిక
తైజనము; కృత్సశ్చ = అంతయు; ఆ
మంత్రయత = అలాచించినది.
ఆమంధరచెలికతైలందఱు, నిట్లని,
యాలోచించుకొనిరి.
అని, తాత్పర్యము.

యథా యం సముపక్రాంతో నిశ్శేషా నః కరిష్యతి. ౧౪

టీక||అయం=ఈశత్రుఁ ఘ్నుండు;య

థా=ఎట్లు; సముపకాంతః=ఆరంభించినాఁడో;తథా(అధ్యాహృతము)=అట్లు;నః=మమ్ములను;నిశ్చేషాఁ=మిగత లేనివారలనుగా;కరివ్యతి=చేయఁగలఁ

డు.
ఈశత్రుఁఘ్నుని యారంభంబుఁజూడఁగా,నితండు,మనలనందఱ, నిశ్చేషంబుగావధించునట్లున్నది.
అని,తాత్పర్యము.

సానుక్రోశాం వదాన్యాంచ ధమఁజ్ఞాంచ యశస్సీవ్సీమ్
కౌసల్యాం శరణం యామ సాహినోస్తు ధృవా గతిః. ౧౫

టీక||సానుక్రోశాం=దయతోఁగూ

డినదియు;వదాన్యాంచ=మధురముగా మాటలాడునదియు; ధమఁజ్ఞాంచ=ధమంబునెఱింగినదియు;యశస్సీవ్సీమ్=ప్రశస్తయనునకీర్తిఁగలదియునగు;కౌసల్యాం=కౌసల్యను; శరణం=రక్షకురాలనుగా; యామ=పొందుదము;సా=అబిడయే;నః=మనకు; ధృవా=నిశ్చితమయిన;గతిః=గతి; అస్తు=

అగుఁగాక.
దయగలదియు మధురముగా మాటలాడునదియు ధమఁజ్ఞ యుమహా కీర్తిశాలినియునగుకౌసల్యనుశరణుజొత్తము; అబిడయేమనలంగా పాడఁగలదు.
అని, యామంధర చెలికత్తెలు,పరస్పరమునాలోచించుకొనిరి.
అని,తాత్పర్యము.

సచ రోషేణ తామ్రాత్ శత్రుఘ్ను శత్రుతాపనః
విచక్షణ తదా కుజ్ఞాం క్రోశంతీం ధరణీతలే. ౧౬

టీక||శత్రుతాపనః=శత్రువులదపింపఁజేయునట్టి;సః=ఆ;శత్రుఘ్నుశ్చ=శత్రుఘ్నుండును;రోషేణ=కోపముచేత;తామ్రాత్=ఎఱ్ఱనికండ్లుగలవాఁడై;తదా=అప్పుడు;క్రోశంతీం=అఱచుచున్న;కుజ్ఞాం=మంధరను; ధరణీతలే=

భూతలమునందు;విచక్షణ=ఈడ్చెను.
అంత; శత్రువులందపింపఁ జేయునట్టిశత్రుఘ్నుండు, కోపంబునఁ,గన్నులనెఱ్ఱదనంబుగదుర,రోదనంబుసేయుచున్నమంధరను;నేలంబడవైచి, యీడ్చుకొనిపోయెను.అని,తాత్పర్యము.

తస్యాహ్య కృష్యమాణాయా మంధరాయా స్తతస్తతః
చిత్రం బహు విధం భాండం పృథివ్యాం తద్వ్యశీర్యత. ౧౭

టీక॥ ఆకృష్యమాణాయాః = ఈ నదిగదా

డ్వబడుచున్న ; తస్యాః = ఆ; మంధరాయాః = మంధరయొక్క; చిత్రం = ఆ శత్రుఘ్నుండట్లు , మంధరం బట్టి
శృర్యకరమయిన; బహువిధం = పెక్కు డలిపైనున్న నానావిధంబులగు భూష
విధమయిన; తత్ = ఆ; భాండం = సొంబులు నేలపై రాలినవి,
మృ; పృథివ్యాం = భూమియందు; తతస్తతః = అని, తాత్పర్యము.
స్తతః = అంతనంత; వ్యశీర్యతహి = రాలి

తేన భాండేన సంస్తీణం శ్రీమ ద్రాజనివేశనమ్

అశోభత తదా భూయ శ్శారదం గగనం యథా. ౧౮

టీక॥ తదా = అప్పుడు ; తేన = ఆ; శించినది.

భాండేన = సొమ్ము చేత; సంస్తీర్ణం = అప్పుడు , ఆభూషణంబులు రాలి
వ్యాపింపబడిన; శ్రీమత్ = అధికమయిన యుండుటంజేసి , కాంతిమంతంబగు,
కాంతిగల; రాజనివేశనం = రాజగృహ రాజగృహంబంతయు , శరద్వతువు
ము; శారదం = శరద్వతువునందలి; నందు స్వచ్ఛ నక్షత్రంబులతోఁ గూడి
గగనంయథా = ఆకాశమువలె; భూయండునాకాశంబువలె, మిక్కిలియుం
యః = మిక్కిలియు; అశోభత = ప్రకాశించినది. అని, తాత్పర్యము.

స బలీ బలవ తోగ్రీధా గృహీత్వా పురుషషభః

కై కేయా మభినిర్భత్యన్ బభాషే పరుషం వచః. ౧౯

టీక॥ పురుషషభః = పురుషశ్రేణుగా ; గృహీత్వా = పట్టుకొని; కై
మండగు; బలీ = అధికంబగుబలముగల; కేయాం = కైకేయిని; అభినిర్భత్యన్ =
సః = ఆశత్రుఘ్నుండు; క్రోధాత్ = నిందించి; పరుషం = కఠినముగు ; వ
క్రోపమువలన; బలవత్ = బలాత్కార చః = మాటను; బభాషే = చెప్పెను.

పురుషశ్రేష్ఠుండును బలవంతుండు
నగు నాశత్రుఘ్నుండు, పరమకోపం
బున, బలాత్కారముచే, నామంధ
రంబట్టుకొని, యాచిడనువిడిపింప వ

చ్చిన కైకేయి నడవించి, పరుషంబు
లగుమాటలందిరస్కరించెను.
అని,తాత్పర్యము.

తైర్వాకైః పరుషైః దుఃఖైః కైకేయా భృశదుఃఖితా
శత్రుఘ్నభయసంత్రస్తా పుత్రం శరణ మాగతా. ౨౦

టీక॥ కైకేయా= కైకేయి;తైః=
ఆ; పరుషైః=కఠినములును;దుఃఖైః=
దుఃఖకరంబులునగు;వాక్యైః=మాటల
చేత; భృశదుఃఖితా=మిక్కిలియుదుః
ఖమునొందినదై; శత్రుఘ్నభయసం
త్రస్తా=శత్రుఘ్నునివలని భయమువలన
భయపడినదై; పుత్రం=కొడుకైనభర
తుని; శరణం= రక్షకునిగా ఆగతా=

పొందినది.
కైకేయి, శత్రుఘ్నుండు చెప్పినప
రుష వచనంబులకుం బరమ దుఃఖితయ
యి,శత్రుఘ్నుండేమిసేయునోయని మి
క్కిలియు భయమునొంది, తన కొడు
కును భరతుని శరణువాచ్చినది.
అని,తాత్పర్యము.

తాం ప్రేత్య భరతః క్రుద్ధం శత్రుఘ్ను మిద మబ్రవీత్
అవధ్యా స్సర్వభూతానాం ప్రమదాః క్షమ్యతా మితి. ౨౧

టీక॥ భరతః=భరతుడు; తాం=
ఆకైకేయిని;ప్రేత్య=చూచి;క్రుద్ధం=
కోపించిన; శత్రుఘ్నం= శత్రుఘ్నుని
గూర్చి; “సర్వభూతానాం=సమస్త
పాణిజలలోపలను; ప్రమదాః= (స్త్రీ)
లు; అవధ్యాః= చంపదగనివారలు;
క్షమ్యతాం=ఓచుటయగుగాక” ఇ
తి=అని; ఇదం=ఈనూటను; అబ్రవీ

త్=చెప్పెను.
అంత, భరతుం, డాకైకేయిపా
టుంజూచి, శత్రుఘ్నుండు క్రుద్ధుండై
యుండుటనెఱింగి,యతనింజూచి, “స
మస్తపాణిజలయందును స్త్రీలంజంప
రాదు; కావున, ఓర్పుచెచ్చుకొనుము”
అనియామాటంజెప్పెను.
అని,తాత్పర్యము.

హన్యా మహా మిమాం పాపాం కై కేయాం దుష్టచారిణీమ్
యదిమాం ధామికో రామో నాసూయే న్తా తృఘాతకమ్. ౨౨

టీక॥ ధామికో = ధర్మమునాచ కై కేయిని; హన్యాం = చంపుదును.
రించునట్టి; రామః = రాముఁడు; మా ధామికోకుండగు రాముండు, మాతృ
తృఘాతకం = తల్లిని జంపినట్టి; మాం = ఘాతకుండనినన్నునిందింపకుండు నేని ,
నన్ను; నాసూయేద్యది = నిందింపఁజేసి; నేనేపాపిష్టు రాలును దుష్టు రాలునగునీ
అహం = నేను; పాపాం = పాపిష్టురా కై కేయిం జంపివేయుదును; అతండట్లు
లును; దుష్టచారిణీం = దుష్టకార్యము సేయఁడు; నాముఖమైనంజూడఁడు.
లు చేయునదియునగు ; కై కేయాం = అని, తాత్పర్యము.

ఇమామపి హతాం కుష్టాం యది జానాతి రాఘవః
త్వాంచ మాంచహి ధర్మాత్తా నాభిభాషిష్యతే ధ్రువమ్. ౨౩

టీక॥ ధర్మాత్తా = ధర్మస్వభా రాముండు, ఈమంధరనైనను మన
వుండగు; రాఘవః = రాముండు; ఇమా ముచంపినట్లువిను నేని ధర్మాత్తుండు
మపి = ఈమంధరనైనను; హతాం = చం కావున, స్త్రీవధ గావించితిమని, నీతోఁ
పఁబడినవానిఁగా; జానాతియది = ఎ గాని, నాతోఁగాని యెంతమాత్రము
ఱుంగు నేని; త్వాంచ = నిన్నుఁగూర్చి మాటలాడఁడు; ఇది, నిశ్చయము. అని,
యు; మాంచ = నన్నుఁగూర్చియు; నాభి భరతుండు, శత్రుఘ్నుని కుఁజెప్పెను.
భాషిష్యతేహి = మాటలాడఁడుగదా! అని, తాత్పర్యము.
ధ్రువం = నిశ్చయము.

భరతస్య వచ శ్చ స్త్వా శత్రుఘ్నో లక్ష్మణానుజః
న్యవతేత తతో రోషా త్తాం ముమోవచ మంధరామ్. ౨౪

టీక॥ లక్ష్మణానుజః = లక్ష్మణుని త డు; భరతస్య = భరతునియొక్క; వచః =
ముందుఁడు; శత్రుఘ్నః = శత్రుఘ్నుం మాటను; శ్రుత్వా = విని; తతః = అటు

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౩౭౫

స ౭౮

పిమ్మట; రోషాత్=కోపముననుండి ;
స్యవతః=మఱలెను. తాం=ఆ; మం
ధరాం=మంధరను; ముమోచచ= విడి
చెను.

లత్త్వః=నితమ్ముండగు శత్రు
డు, భరతునిమాటనువిని, యంతః గో
పంబుచాలించి, యామంధరను విడిచి
పెట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

సా పాదమూలే కైకేయ్య మంధరా నిపపాత హ
నిశ్శ్వసంత సుదుఃఖాతాః కృపణం విలలాపచ. ౨౫

టీక॥సా=ఆ; మంధరా=మంధర; కై
కేయ్యః=కైకేయియొక్క; పాదమూ
లే=పాదంబులమూలమునందు; నిపపా
తః=పడెను (“హ” అనునది పాదపూరణా
ర్థము) సుదుఃఖాతాః=మిక్కిలియఃదుః
ఖముచేఁబడింపబడినదై; నిశ్శ్వసంతః=

నిట్టూర్పులువుచ్చుచు; కృపణం=దుఃఖము
గలుగునట్లుగా; విలలాపచ= వీడ్చెను.
అంత, నామంధర, కైకేయి పాదం
బులంబడి, పరమదుఃఖితయయి, నిట్టూ
ర్పువుచ్చుచు, రోదనంబుచేసెను.
అని, తాత్పర్యము.

శత్రుఘ్నవిక్షేపవిమూఢసంజ్ఞాం
సమీప్య కుజ్ఞాం భరతస్య మాతా
శనై స్సమాశ్వాసయ దాతరూపాం
క్రౌంచీం విలగ్నామివ వీక్షమాణామ్. ౨౬

టీక॥భరతస్య=భరతునియొక్క ;
మాతా=తల్లియగుకైకేయి; శత్రుఘ్న
విక్షేపవిమూఢ సంజ్ఞాం= శత్రుఘ్నుని
చేఁద్రిప్పటచేమోహమునొందిన తెలివి
గలదియొ; ఆతరూపాం=దుఃఖితయ
యియున్నదియనగు; విలగ్నాం= వ
లలోఁదగులుకొన్న; వీక్షమాణాం=చూ
చుచున్న; క్రౌంచీమివ(స్థితాం)= ఆ

డుక్రౌంచపక్షివలెనున్నదియనగు; కు
జ్ఞాం=మంధరను; శనైః=మెల్లఁగా; స
మాశ్వాసయత్=ఊఁబడించెను.
భరతునితల్లియగుకైకేయి, శత్రు
ఘ్నుండుపట్టి యీడ్చుటచే మూర్ఛిత
యయివలలోఁదగులుకొనిభయంబునన
లుదిక్కులంజూచుచున్న క్రౌంచ పక్షివ
లెఁబరమదుఃఖితయయి రోదనంబుచే

యుచున్న మంధరంబాచి , యాబిడ | అని, తాత్పర్యము.
 ను, మెల్ల మెల్ల గానాశ్వాసించెను.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
 అయోధ్యాకాండే, అష్టన ప్రతిపదస్సగః.
 ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
 వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండాష్టన ప్రతిపదసర్గటిక,
 ముగిసినది.

(ప్ర)

ఏ కో నా శీ త మ స గ ఁ పా ర ం భః.

తతః ప్రభాతసమయే దివసేవ చతుదశే
 సమేత్య రాజకర్తారో భరతం వాక్య మబ్రువత్. ౧

టీక|| తతః= అటుపిమ్మట; చతుష్పిరి.
 దశశే= పదునాలవదగు; దివసేవ= అంత, బదునాల్గవ దినంబుప్రాతః
 దినమునందును ; ప్రభాతసమయే= కాలంబున, రాజునకుం బట్టాభిషేకము
 ప్రాతఃకాలమునందు ; రాజకర్తా= సేయువారలందఱువచ్చి, భరతుంజూ
 రః= రాజుగాఁజేయువారలు ; సమే చి, యిట్లుని, చెప్పిరి.
 త్య=చేరి; భరతం= భరతునిగూర్చి; అని, తాత్పర్యము.
 వాక్యం= మాటను; అబ్రువత్ = చె

గతో దశరథ స్స్వగం యో నో గురుతరో గురుః
 రామం ప్రవ్రాజ్యవై శ్శేష్ఠం లక్ష్మణంచ మహాబలమ్. ౨

టీక|| యః=ఎవ్వడు; నః=మనకు; గు గురువో; సః(అధ్యాహృతము)=అట్టి;
 రుతరః=మిక్కిలియునధికుఁడైన; గురుః= దశరథః=దశరథమహారాజు; శ్శేష్ఠం=

పెద్దకొడుకయిన; రామం=రాముని; మహాబలం= అధికమైనబలముగల; లక్ష్మణంచ=లక్ష్మణుని; ప్రనాజ్య= అడవికిఁబంపి; స్వగఁం=స్వగఁబును; గతః=పొందినాడు.

మనకుఁబరమగురువైన; దశరథ మహారాజు, జ్యేష్ఠపుత్రుండగురాముని, మహాబలుండగులక్ష్మణుని, వనంబునకుఁబంపి, తానునుమృతిఁబొందెను.
అని, తాత్పర్యము.

త్వ మద్య భవ నో రాజా రాజపుత్ర మహాయశః

సంగత్యా నాపరాధోతి రాజ్య మేత దనాయకమ్. ౩

టీక॥ మహాయశః= అధికమయినకీర్తిగల; రాజపుత్ర=రాచకొమరుండవగు భరతుడా! త్వం=నీవు; అద్య=ఇప్పుడు; నః=మాకు; రాజా= రాజువు; భవ=అగుము. అనాయకం= ప్రభుత్వములేని; ఏతత్=ఈ; రాజ్యం=రాజ్యము; సంగత్యా= దైవగతిచేత=నాపరాధోతి= అపరాధముసేయకున్నది.

మహాబలశాలివయిన రాజపుత్రుండవగుభరతుడా! ఇప్పుడు, నీవు, మారురాజవగుము; ఈ రాజ్యంబింతవఱకు ననాయకంబయ్యు, దైవయోగంబున, జనులు, పరస్పరముహింసించుకొనకున్నారు, గాని, వేఱుకాదు; గావునజాగుసేయక; నీవుపట్టాభిషిక్తుండవగుము.
అని, తాత్పర్యము,

ఆభిషేచనికం సర్వ మిద మాదాయ రాఘవ

ప్రతీక్షతే త్వం స్వజన శ్చేణయశ్చ నృపాత్మజ. ౪

టీక॥ నృపాత్మజ=రాచకొమరుండవగు; రాఘవ=భరతుడా! ఇదం=ఈ; ఆభిషేచనికం=పట్టాభిషేకయోగ్యమగుపదార్థమును; సర్వం= అంతను; ఆదాయ=తీసికొని; స్వజనః=నీయొక్కజనము; త్వం=నిన్ను; ప్రతీక్ష

తే= ఎదురుచూచుచున్నది. శ్రేణయశ్చ = పట్టణవాసిజనులు; ప్రతీక్షంతే (అధ్యాహృతము)= ఎదురుచూచుచున్నారు.
రాచకొమరుండవగుభరతుడా! పట్టాభిషేకమునకుఁగావలసిన పదార్థం

బులనన్నింటిని దీసికొని, మంతులు డుజనులును, నీ కెదురుసూచుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

రాజ్యం గృహణ భరత పితృపై తామహం ధృవమ్
అభిషేచయ చాత్మానం పాహి చాస్తా న్నరవభ. ౫

టీక|| భరత=భరతుడా! పితృపై పురుషశ్రేష్ఠుండవగు భరతుడా!
తామహం= తండ్రితాతలనుండివచ్చి తండ్రితాతలనాటనుండి పరంపరాక్ర
నదియు; ధృవం=చంచలముకానిదియు మంబునవచ్చినదియు స్థిరంబునగు రా
నగు; రాజ్యం=రాజ్యమును; గృహణ= జ్యంబునగ్రహించి, పట్టాభిషేకంబుగా
పుచ్చుకొనుము. ఆత్మానం = నిన్ను; అభి వించుకొని, మాబోంట్లనందఱుం గాపా
షేచయచ=అభిషేకించుకొనుము. నర డుము. అని, రాజాభిషేకము సేయువా
వభ= పురుషశ్రేష్ఠుండవగు భరతు రలు, భరతునికిం జెప్పిరి.
డా! అస్తాంశ్చ = మమ్ములను; పాహి= అని, తాత్పర్యము.
కాపాడుము.

అభిషేచనికం భాండం కృత్వా సర్వం ప్రదక్షిణమ్
భరతస్తం జనం సర్వం ప్రత్యువాచ ధృతవ్రతః. ౬

టీక|| భరతః=భరతుడు; ధృతవ్రతః= ధేప్పెను.
తః=ధరింపఁబడినవ్రతముగలవాడై; స భరతుండు, తననియమంబువదలక,
ర్వం=సమస్తమయిన; అభిషేచనికం= పట్టాభిషేకంబునకై సంపాదించఁబడి
పట్టాభిషేకోపయుక్తమగు; భాండం= యున్న పదార్థంబులనన్నింటికిని, బ్రద
పదార్థమును గూచి; ; ప్రదక్షి ష్టాణంబుగా వించి, రాజాభిషేకకర్త
ణం= ప్రదక్షిణమును; కృత్వా=చేసి; లగునా పురుషులనందఱుంజూచి, యిట్లు
తం=ఆ; జనం= జనమును; సర్వం= ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
అంతనుగూచి; ప్రత్యువాచ=బదులు

శ్రేష్ఠస్య రాజతా నిత్య ముచితా హి కలస్య నః
వైవం భవంతో మాం వక్తు మహాంతి కుశలా జనాః. ౭

టీక నః= మాయొక్క; కలస్య=	కు;నాహాంతి=తగరు;
వంశమునకు; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; శ్రే	మావంశంబున, శ్రేష్ఠుండురాజగుట
ష్ఠస్య=పెద్దకొడుకుయొక్క; రాజతా=	యేకదాయుక్తము! అట్లుండుట వలన
రాజగుట; ఉచితాహి= తగినదిగాదా!	నమస్తమునుదెలిసినట్టిమీరు, నన్నుజూ
కుశలాః=సమధులగు; జనాః=జనుల	చి, యిట్టిమాటలాడందగదు.
యిన; భవంతో=మీరు; మాం= నన్న	అని, తాత్పర్యము.
గూర్చి; ఏవం=ఇట్లు; వక్తుం= చెప్పట	

రామః పూర్వో హి నో భ్రాతా భవిష్యతి మహీపతిః
అహం త్వరజ్యే వత్సాగ్మి వషాణి నవ పంచచ. ౮

టీక నః=మాకు; పూర్వః=మొదట	డవియందు; వత్సాగ్మి=ఉండెదను.
బుట్టిన; భ్రాతా= తోఁబుట్టువైన; రా	మాకుశ్రేష్ఠభ్రాతయగురాముండే,
మోహి= రాముండే; మహీపతిః=ధూ	రాజుకావలయును; నేను, అతనికిబదు
మికిఁబ్రభువు; భవిష్యతి=కాంగలఁడు. అ	లుగాఁ, బదునాలుగుసంవత్సరంబులు,
హంతు=నేనును; నవ= తొమ్మిదియు;	వసంబుననుండెదను.
పంచచ=పదును, పదునాలుగుననుట; వ	అని, తాత్పర్యము.
షాణి=సంవత్సరములను; అరజ్యే=అ	

యుజ్యతాం మహతీ సేనా చతురంగమహాబలా
ఆనయిష్యామ్యహం శ్రేష్ఠం భ్రాతరం రాఘవం వనాత్. ౯

టీక చతురంగమహాబలా=నాలు	సేనా=సేన; యుజ్యతాం=రూపకంబ
గంగములుగలదియు, నధికమయినబల	దుంకాక. అహం=నేను; శ్రేష్ఠం=పె
ముగలదియునగు; మహతీ=పెద్దదగు;	ద్దవాఁడైన; భ్రాతరం=తోఁబుట్టువగు;

రాఘవం=రాముని; వనాత్=అడవినుండి; ఆనయిష్యామి(ఆనేష్యామి)=తోడ్పానివచ్చెదను.
నేను, వనంబునకుఁబోయి, నాశ్వేష్య

భాితయగు రాముని దోడ్పానివచ్చెదను; చతురంగబలంబులతోఁ గూడిన గొప్ప సేనను రావింపుఁడు; దానితోఁగూడఁ, బోయెదను. అని, తాత్పర్యము.

ఆభిషేచనికం చైవ సర్వ మేత దుపస్కృతమ్
పురస్కృత్య గమిష్యామి రామహేతో ర్వనంప్రతి. ౧౦

టిక్క||అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; ఉపస్కృతం= సంస్కరింపఁబడిన; ఏతత్=ఈ; ఆభిషేచనికం= అభిషేకోపయుక్తమగు పదార్థమును; సర్వంచైవ=అంతను; పురస్కృత్య= మున్నిడుకొని; రామహేతోః=రామునిని మ్రతమయి; వనంప్రతి = అడవినిగూర్చి; గమి

ష్యామి=పోయెదను. ఇప్పుడు, పట్టాభిషేకంబునకై సంపాదించియున్న పట్టాభిషేకోపయుక్తద్రవ్యంబులనన్నింటిని, రామపట్టాభిషేకంబునకై, నాతోఁగూడఁ దీసికొని, వనంబునకుఁబోయెదను. అని, తాత్పర్యము.

తత్రైవ తం నరవ్యాఘ్ర మభిషిచ్య పురస్కృతమ్
ఆనేష్యామి తు వై రామం హవ్యవాహ మివాధ్వరాత్. ౧౧

టిక్క||అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; తత్రైవ = అచ్చటనే; పురస్కృతం=పూజింపఁబడినవాఁడును; నరవ్యాఘ్రం=పురుషశ్రేష్ఠుండునగు; తం=ఆ; రామంతువై=రాము; నేఅభిషిచ్య=అభిషేకించి; అధ్వరాత్=యాగముననుండి, యాగశాలనుండియనుట; హవ్యవాహమివ= అగ్నిహోత్రమునువలె; ఆనే

ష్యామి=తోడ్పానివచ్చెదను. సూక్ష్మండునుబురుష శ్రేష్ఠుండునగు రామునకు, ఆవనంబుననె, పట్టాభిషేకంబుగావించి, యాగశాలనుండి, యగ్నిహోత్రంబును గృహంబునకుఁ గొనివచ్చునట్లు, ఆయనను, వనంబుననుండి, యచ్చటికిఁదోడ్పానివచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

న సకామాం కరిష్యామి స్వా మిమాం మాతృగంధినీమ్

వనే వత్సస్య పృహం దుగే రామో రాజా భవిష్యతి. ౧౨

టిక॥అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; ఇహం=ఈ; మాతృగంధీనిం=తల్లివాసనగల; సకామాం = కోర్కెతోఁ గూడినదానిఁగా; నకరిష్యామి=చేయను. అహం=నేను; దుగ్ధే=చొరనలవిగాని; వనే=అడవియందు; వత్సస్యమి=ఁడం డెదను. రామః = రాముండు; రాజ్ఞా=	రాజు; భవిష్యతి=కాఁగలఁడు. తల్లియనే పేరుమాత్రముగలయా కైకేయి కోర్కెని మట్టుకు, నేనెంత మాత్రము, సఫలముగావింపను; నేను, గహనంబగునరణ్యంబుననుండెదను; రాముండు రాజుకాఁగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.
---	--

క్రియతాం శిల్పిభిః పంథా ససమాని విషమాణిచ
రక్షిణ శ్చానుసంయాంతు పథి దుగ్ధవిచారకాః. ౧౩

టిక॥శిల్పిభిః= శిల్పులచేత; విషమాణి=మిట్టపల్లములు ; సమానిచ=సమములుగాను; పంథాః = మార్గము; క్రియతాం=చేయఁబడుఁగాక. పథి=మార్గమునందు; దుగ్ధవిచారకాః=పోనలవిగాని స్థలంబులువిచారించునట్టి; రక్షిణశ్చ=రక్షకపురుషులను; అనుసంయాంతు= వెంబడింతురుగాక.	శిల్పులు, విషమస్థలంబుల సమములుగాఁజేసి మార్గంబు సేయు నట్లుజ్ఞాపించుట ; మఱియు, మార్గంబున, దుగ్ధమప్రదేశంబులు దెలిసిన రక్షకపురుషులును వెంబడింతురుగాక. అని , భరతుండు రాజాభిషేక కథలగు వారితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

ఏవం సంభాషమాణం తం రామహేతో నృపాత్మజమ్
ప్రత్యువాచ జన స్సర్వశ్రీమద్వాక్య మను త్తమమ్. ౧౪

టిక॥జనః=జనము ; సర్వః=అంతయు; ఏవం=ఇట్లు; రామహేతో=రామునిమిత్తమయి; సంభాషమాణం=చె	ప్పచున్న; తం=ఆ ; నృపాత్మజం=రాజకొమరుండగు భరతునిగూర్చి , శ్రీమతో=ఉత్తమంబును; అను త్తమం=తనక
---	--

న్నను త్తమ మయినది లేనిదియునగు ;	ఇట్లు రామునియందతిభక్తితో మాటలా
వాక్యం=మాటను; ప్రశ్నవాచ=బదు	డుచున్నయాభరతుంజూచి , పరమా
లుచెప్పెను.	ధంబగు, నీమాటం, జెప్పిరి
రాజాభిషేక కతలగు జనులు ,	అని, తాత్పర్యము.

ఏవం తే భావమాణస్య పద్మా శ్రీ రుపతిష్ఠ తాత్
యస్తస్య జ్యేష్ఠే నృపసుతే పృథివీం దాతు మిచ్ఛసి. ౧౫

టీక॥ యః=ఏ; త్వం=నీవు; జ్యేష్ఠే=	డుఁ గాక.
పెద్దవాఁడగు; నృపసుతే= రాచకొమ	నీవు, జ్యేష్ఠుండగు రామునికి, రాజ్యం
రుండగు రామునియందు; పృథివీం =	బివ్వవలయునని, కోరుచున్నావే; ఆ
భూమిని; దాతుం=ఇచ్చుటకు; ఇచ్ఛసి=	ట్టిధర్మిఃవంబులగు మాటలుచెప్పుచున్న
కోరుచున్నావో; తస్య (అధ్యాత్మత	నీకుఁ బద్మాలయయగు లక్ష్మీప్రసన్న
ము)=అట్టి; ఏవం=ఇట్లు; భావమాణ	యయినయొద్ద నెల్ల పృథునుండుఁ గాక.
స్య=చెప్పుచున్న; తే = నీయొక్క; ప	అని, రాజాభిషేకకతలగు పురుషులు,
ద్మా = కమలంబుననుండునట్టి; శ్రీః=ల	భరతునితోఁజెప్పిరి.
క్ష్మిఃఃఽపతిష్ఠ తాత్ = సమీపమునందుం	అని, తాత్పర్యము.

అను త్తమం త ద్వచనం నృపాత్మజ
ప్రభాషితం సంశ్రవణే నిశమ్యచ
ప్రహషణజా స్తం ప్రతి బాష్పబిందవో
నిపేతు రార్యానననేత్ర సంభవాః. ౧౬

టీక॥ సంశ్రవణే=ప్రతిజ్ఞావిషయము	చ=వినియు; తంప్రతి= ఆభరతునిగూ
నందు; నృపాత్మజప్రభాషితం=రాచ	ర్చి; ప్రహషణజాః= సంతోషంబునం
కొమరుండగుభరతునిచేఁ జెప్పఁబడిన;	గలిగిన ; ఆర్యానననేత్రసంభవాః =
అను త్తమం=తనకన్న ను త్తమములేని;	పూజ్యులగు రాజ్యాభిషేకకతలయొ
తత్=ఆ; వచనం= మాటను ; నిశమ్య	క్క-ముఖములందలికండ్లవలనంగలిగిన;

బాష్పబిందవః=కన్నీళ్ల బిందువులు; సపేతుః=పడినది.

రామునిందోడ్కొని రావలయుననుప్రతిజ్ఞ విషయమయి, రావకొమరుడుగుభరతుండుచెప్పిన, యుత్తమంబగు

మాటనువిని, పూజ్యులగు రాజాభిషేక కర్తలుమున్నగువారలు, పరమసంతోషంబునొంది, యానందబాష్పంబులాలికించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఊచు స్తే వచన మిదం నిశమ్య హృష్టా
స్సామాత్యా స్సపరిషదో వియాతశోకాః
పంథానం నరవర భక్తిమాన్ జనశ్చ
వ్యాదిష్ట స్తవ వచనాచ్చ శిల్పివగణః. ౧౭

టీక॥ సామాత్యాః= మంత్రులతోఁ గూడినవారలును; సపరిషదః= సభతోఁ గూడినవారలును; తే=ఆ రాజాభిషేక కర్తలు; నిశమ్య=విని; హృష్టాః=సంతోసించినవారలై; వియాతశోకాః= పోయినదుఃఖముగలవారలై; “నరవర=పురుష శ్రేష్ఠుడవగు భరతుఁడా; తవ=నీయొక్క; వచనాత్=మాటవలన; భక్తిమాన్=రాజభక్తిగల; జనశ్చ=జనమును; శిల్పివర్గశ్చ=శిల్పులసమూహమును; పంథానం=మాగాఁమునుగూర్చి=వ్యాప్తః=ఆజ్ఞాపింపబడినది” ఇతి (అధ్యాయము)

హృతము) అని; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; ఊచుః=చెప్పిరి. అంత, నా రాజాభిషేక కర్తలును మంత్రులును, మఱియు; నితరులునుసభికులును, భరతునిమాటనువిని, దుఃఖంబువిడిచిపరమసంతోషులయి, భరతుంబాచి, “పురుష శ్రేష్ఠుఁడా! నీయాజ్ఞాచొప్పున, రాజభక్తిగలరక్షకులనుమాగాఁముననుండుఁడనియు, మాగాంబుసరిసేయుఁడని, శిల్పులనుదిట్టముచేసినాము” అనియీమాటంజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, ఏకోనాశీతితమస్సగణః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండై కోనాశీతమసగటిక,
ముగిసినది.

(౫౨)

అశీతిమసగఁ పారంభః.

అథ భూమిప్రదేశజ్ఞా సూత్రకమవిశారదాః
స్వకమాభిరతా శూరాః ఖనకాయంత్రకాస్తథా. ౧
కమాంతికా స్థపతయః పురుషాయంత్రకోవిదాః
తథా వాధకయశ్చైవ మార్గిణో వృక్షతక్షకాః. ౨
కూపకారా స్సుధాకారా వంశకమకృతస్తథా
సమధా యేచ ద్రష్టారః పురతస్తే ప్రతస్థిరే. ౩

టీక|| అథ=అటుపిమ్మట; భూమిప్రదేశజ్ఞాః=భూమిప్రదేశంబుల నెఱింగి
నవారలును; సూత్రకమవిశారదాః=సూత్రములతోఁజేయు కార్యములయందు
బండితులయినవారలును; తథా=అట్లు; వాధకయశ్చైవ=వడ్లవాండ్రు
ను; మార్గిణః=మార్గములు సేయు
వారలును; వృక్షతక్షకాః=వృక్షములను
నఱకువారలును; కూపకారాః=బావు
లు సేయువారలును; సుధాకారాః=సు
న్నపుపనిచేయువారలును; తథా=అ
ట్లు; వంశకమకృతః=వెదురుపనులను
జేయువారలును; సమధాః=సమ
ధులును; ద్రష్టారశ్చ=చూచువారలు
ను; మార్గంబుఁజూచియున్నవారలున
నుట; యే=ఎవ్వరో; తే=వారలు; పుర

తః=ముందు; ప్రతస్థిరే=తరలిరి.

అంత, నయ్యైభూప్రదేశంబుల స్వభావంబు దెలిసినవారలును, అ గాధంబుల గు వాపీకూపంబులనుండి జలంబుఁ జేర్చుటకు పయం క్తంబులగు సూత్రంబులు సేయువారలును, దమకార్యంబునం దతిజాగ్రత్తగల శూరులయిన రక్షకపురుషులును, ద్రవ్యవారలును, యంత్రంబులు సేయువారలును, గూలిపనివాండ్లను, శిల్పులును, అధ్యక్షులగు రాజపురుషులును, యంత్రకార్యంబుల సమర్థు

లగువారలును, వడ్లవాండ్రును, మార్గంబేర్పఱచువాండ్లను, మాగణంబునకడ్డుముగానుండువృక్షంబుల నఱకివేయువారలును, బావులు ద్రవ్యవారలును, సున్నంబుఁబూయువారలును, వెదుళ్లతోఁబుటికెలుచేటలు మొదలగువాని జేయువారలును, సమర్థులును బెక్కుమార్లు మాగణంబుఁజూచి యనుభవంబుగల పీఠలందఱును, ముందుగాఁబోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సతు హాషాత్ ప్రముద్దేశం జనాఘో విఫులః ప్రయాణో
అశోభత మహావేగ స్సముద్రగ్రవ పర్వణి. ౪

టీక॥ విఫులః=అధికమయిన; సః=ఆ; జనాఘః=జనసమూహము; హాషాత్=సంతోషమువలన; తం=ఆ; ఉద్దేశం=ప్రదేశమును గూర్చి; ప్రయాణో=పోవుచు; పర్వణి=పూణీమయందు; మహావేగః=అధికమయిన వేగముగల; సముద్రగ్రవ=సముద్రమువలె; అశోభత=ప్రకాశించినది.

అసంఖ్యంబగునామాగణము సరిసేయుజనుల సమూహము, రామునింజూడఁగల్గినను సంతోషంబున, వేగంబున వనంబులకుఁబోవుచుండునపుడు, పూర్ణిమయందధికవేగంబుగల సముద్రంబువలెఁబ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తే స్వవారం సమాస్థాయ వత్సకమణి కోవిదాః
కరణై ర్వివిధోపేతైః పురస్తా త్సంప్రతస్థిరే. ౫

టీక॥ వత్సకర్మణి=మాగణకార్యమునందు; కోవిదాః=పండితులగు; తే=

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౦

వారలు; స్వవారం = తమసమూహము
ను; సమాస్థాయ = పొంది ; వివిధోపే
తైః = నానావిధములతోఁగూడిన; క
రణైః = సాధనములతో; పురస్తాత్ =
ముందుగా; సంప్రసృతిరే = తరలిరి.

మాగ్గెంబు బాగుపఱచుటయందు
సమర్థులగునాపనివాండు , ఒక్కొక్క
కపనివారు ఒక్కొక్కగుఁపుగాఁజేరి, నా
నావిధసాధనంబులం దీసికొని, ముందు
గాఁబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

లతావలీశ్చ గుల్తాంశ్చ స్థాణా నశ్చన ఏవచ
జనయాంచక్రిరే మాగ్గెం ఛిందంతో వివిధాన్ ద్రుమాన్ . ౬

టీక|| తే(అధ్యాహృతము) = వార
లు; లతావలీశ్చ = తీగెలపట్టులను;
గుల్తాంశ్చ = బోదెలేనిచెట్లను ; స్థా
ణాన్ = స్తంభములను; అశ్చనఏవ
చ = తాళ్లను; వివిధాన్ = నానావిధ
ములయిన; ద్రుమాన్ = వృక్షములను ;
ఛిందంతః = నఱుకుచు; మాగ్గెం = మా
గ్గెమును; జనయాంచక్రిరే = కలుగఁజే

సిరి.
వారలు, లతలను, గుల్తంబులను ఎం
డిపోయిన స్తంభాకారంబులయి యుం
డువృక్షములను, నానావిధ వృక్షముల
ను, చేదించి, గహనంబగు నరణ్యంబు
నమాగ్గెంబుకలుగఁజేసిరి.
అని, తాత్పర్యము.

అవృక్షేషు చ దేశేషు కేచి ద్వృతా నరోపయన్
కేచి తుక్కుతారైః పుంకైశ్చ దాత్రైశ్చిం దన్ క్వచిత్కవితే. ౭

టీక|| కేచిత్ = కొందఱు; అవృక్షే
షు = చెట్లులేని; దేశేషుచ = ప్రదేశము
లందును; ద్వృతాన్ = వృక్షములను; అరో
పయన్ = నాటిరి. కేచిత్ = కొందఱు;
క్వచిత్కవితే = కొన్నికొన్నిచోట్లను;
తుక్కుతారైః = గొడ్డళ్లచేతను; టంకైశ్చ =
గడ్డపాఱలచేతను; దాత్రైశ్చ = అంప
ములచేతను; ఛిందన్ (అచ్ఛిందన్) =

నఱుకిరి.
కొందఱు, వృక్షంబులేనిస్థలంబులం
దు, వృక్షంబులునాటిరి; కొందఱు ,
దారికడ్డమువచ్చువృక్షంబులు మున్నగు
వానిని, గొడ్డళ్లచేతను గడ్డపాఱలచే
తను అంపములచేతను చేదించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౩౮౭

స ౮౦

అపరే వీరణస్తంబాన్ బలిన్ బలవత్తరాః
విధమంతిస్త దుగాణి స్థలానిచ తతస్తతః. ౮

టీక బలవత్తరాః=అధికమయినబ	(అధ్యాహృతము)=చేసిరి.
లముగల;అపరే = మఱికొందఱు;బలి	బలవంతులగుమఱికొందఱు, ఛేడిం
నః=అధికమయినబలముగల;వీరణస్తం	పనలవిగాక,దట్టముగా మొలిచియున్న
బాన్=అవురుగడ్డిపుడకలను;విధమంతి	యవురుగడ్డిని,దహించి, పోనలవిగాని
స్త=దహించిరి.తతస్తతః = అంతనం	ప్రదేశంబులసమములుగాచేసిరి.
త;దుగాణి= చూరరానిప్రదేశముల	అని, తాత్పర్యము.
ను;స్థలానిచ=సమములనుగాను; చక్రః	

అపరే పూరయన్ కూపాన్ పాంసుభి శ్వభృ మాయతమ్
నిన్నభాగాంస్తతః కేచి త్సమాం శ్చక్ర స్సమంతతః. ౯

టీక అపరే=మఱికొందఱు; పాం	లనుగా;చక్రః=చేసిరి.
సుభిః=మట్టిచేత;కూపాన్ = బావుల	మఱికొందఱు, దారికడ్డముగానుం
ను;ఆయతం=విశాలమయిన;శ్వభృం=	డుబావులను పెద్ద పెద్దరంధ్రములను, మ
రంధ్రమును;అపూరయన్=నిండించిరి.	ట్టిపోసిపూడ్చిరి;అంతః,గొందఱు, పల్ల
తతః=అంత;కేచిత్=కొందఱు; సమం	పు నేలలను, మట్టిపోసి, సమప్రదేశంబు
తతః=అంతటను; నిన్నభాగాన్ = ప	లుగావించిరి.అని, తాత్పర్యము.
ల్లపుప్రదేశములను; సమాన్=సమము	

బబంధు ర్భంధనీయాం శ్చ ట్రోద్యాన్ సంచత్సుదుస్తదా
విభిదు గ్భేదనీయాంశ్చ తాంస్తాన్ దేశాన్మరాస్తదా. ౧౦

టీక తదా=అప్పుడు;నరాః= ఆజ	ధనీయాన్=కట్టదగినవానిని;బబంధుః=
నులు;తాంస్తాన్=ఆయా; దేశాన్=ప్ర	బంధించిరి.ట్రోద్యాన్=చూరకముచే
దేశములను,ప్రదేశములయందనుట;బం	యదగినవానిని;సంచత్సుదుః = చూ

ణకము చేసిరి. భేదనీయాంశ్చ = పగులఁ గొట్టఁదగినవానిని; బిభిదుః = పగులఁగొట్టిరి.

అప్పుడు, వారలు, అయ్యై దేశంబులందు, నదులు మొదలగువానికి సేతువు

లుగట్టిరి; చూణకము సేయఁదగిన మార్గాకమునందలి పొడితొల్లను జూణకముగావించిరి; చెఱువులు మొదలగువానిజలంబుపోవుటకై, వానికట్టలంబగులఁగొట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.

అచిరేణైవ కాలేన పరివాహాః బహూదకాః

చక్రర్చహవిధాకారాః సాగరప్రతిమాః బహూః. ౧౧

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము) = వారలు; అచిరేణ = శీఘ్రమయిన; కాలేనైవ = కాలముచేతనే; బహూః = పెక్కులయిన; పరివాహాః = అల్పప్రవాహములను; బహూదకాః = అధికమయిన జలముగలవానిఁగాను; సాగరప్రతిమాః = సముద్రముతోఁబోలిగలవానిఁగాను; బహువిధాకారాః = పెక్కువిధములై

నయాకారములుగలవానిఁగాను ; చక్రః = చేసిరి.

వారలు, అతిశీఘ్రంబున, నల్పప్రవాహంబులకే నేకములకుఁగట్టలుగట్టి, యవి, యధికజలంబుగలిగి, సముద్రంబునకు సాటియయి యుండునట్లు, నానావిధంబులం గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

నిజలేషుచ దేశేషు ఖానయామాసు రుత్తమాః

ఉదపానాః బహువిధాః వేదికా పరిమండితాః. ౧౨

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము) = వారలు; నిజలేషు = జలములేని; దేశేషుచ = దేశములందును; ఉత్తమాః = శ్రేష్ఠములయినవియు; బహువిధాః = పెక్కువిధములయినవియు; వేదికాపరిమండితాః = తిన్నెలచేసలంకరింపబడినవియునగు; ఉదపానాః = నడబావులను;

ఖానయామాసుః = త్రవ్వించిరి.

వారలు, నిజలప్రదేశములందు, మనుష్యులకును పనుంగులకు నుపయోగమగునట్లు, నానావిధములగు నడబావులను ద్రవ్య, నీళ్లు దీసికొనివచ్చునప్పుడలసట దీచుకొనుటకై యచ్చులట్లు వేదికలును, నిమింపించిరి. అని, తాత్పర్యము.

స సుధాకుట్టిమతలః ప్రపుష్పేతమహీరుహః
మత్తోద్భుష్ట ద్విజగణః పతాకాభి రలంకృతః. ౧౩
చందనోదకసంసిక్తో నానాకుసుమఘాషితః
బహ్వ శోభత సేనాయాః పంథా స్సురపభోపమః. ౧౪

టీక॥ సుధాకుట్టిమతలః=సున్నము
చేగట్టనచేసినఘామిగలదియు; ప్రపు
ష్పితమహీరుహః=చక్క-గాఁబుష్పిం
చినవృక్షములుగలదియు; మత్తోద్భుష్టద్వి
జగణః=మరించినవియుఁగూయుచున్న
వియునగు పక్షుల సమూహముగలది
యు; పతాకాభిః=పైకె-ములచేత; అ
లంకృతః = అలంకరింపఁబడినదియు;
చందనోదకసంసక్తః = చందనజలము
చేదడుపఁబడినదియు; నానాకుసుమ
ఘాషితః=నానావిధంబులగుపుష్పము
లచేనలంకరింపఁబడినదియు; సురపభో
పమః = దేవతలమాఁగముతోఁబో
లి-గలదియునగు; సః=ఆ; సేనాయాః=

సేనయొక్క; పంథాః= మాఁగము;
బహు=మిక్కిలియు; అశోభత=ప్రకా
శించినది.

అంత, నాసేనామాఁగము, సున్న
ముతోగట్టనచేసిన నేలగలదై, చక్క-
గాఁబుష్పించినవృక్షంబులతోనొప్పుచు,
మరించి మధురంబుగాఁగూయుచుండు
పక్షులుగలదై, యచ్చటచ్చట బతాక
లచేనలంకృతమై, సుగంధి చందనజల
ముచేదడుపఁబడినదై, నానావిధపు
ష్పోపహారాలంకృతమై, దేవమాఁగ
ముంబోలె, నెంతయుఁబ్రకాశించుచుం
డినది. అని, తాత్పర్యము.

ఆజ్ఞాప్యాథ యథాజ్ఞప్తి యుక్తా స్తేధిక్యతా నరాః
రమణీయేషు దేశేషు బహుస్వాదు ఫలేషుచ. ౧౫
యో నివేశ స్తవభిప్రేతో భరతస్య మహాత్మనః
భూయ స్తం శోభయామాసు ర్భూషాభి ర్భూషణోపమమ్. ౧౬

టీక॥ తే=ఆ; అధిక్యతాః= అధికా
రముగల; నరాః=మనుష్యులు; అథ=అ
టుపిమ్మట; యుక్తాః=కూడినవారలై;

యథాజ్ఞప్తి=బుద్ధికేదోఁచినట్లు; ఆజ్ఞా
ప్య=ఆజ్ఞాపించి; బహుస్వాదు ఫలేషు
చ=పెక్కు-రుచ్చములగుఫలములుగలవి

యు; రహస్యే యేషు = సుందరమయినవి
యునగు; దేశేషు = ప్రదేశములందు;
మహాత్మనః = పూజ్యమయినమనసుగల;
భరతస్య = భరతునకు; యః = ఏ; నివే
శస్తు = స్థలముమాత్రము; అభిప్రేతః =
ఇష్టమో; భూషణోపమం = భూషణ
ముతోఁబోల్చి-గల; తం = ఆప్రదేశము
ను; భూయః = మఱల; భూషాభిః =
భూషణముల చేత; శోభయామానుః =
ప్రకాశింపఁజేసిరి.

మాగ్ధంబుచేయఁబడినపిదప, అ
చ్చటనధిక్యతులగు రాజపురుషులు, శి
బిరనిమాణమునకై, యందఱు చేరియా
లోచించి, పెక్కురుచ్యఫలంబులుగలర
మణీయప్రదేశములందు, మహాత్ముం
డగుభరతునిమనంబునకు, ఏది యభిమ
తంబుగానుండునో, అట్టిమా గ్ధం
కారభూతంబులగు ప్రదేశములను, గ
నకకలశాదుల చేమఱియునలంకరించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

నక్షత్రేషు ప్రశస్తేషు మహూతేషు చ తద్విదః

నివేశాన్ స్థాపయామాసు భరతస్య మహాత్మనః. ౧౭

టీక|| ప్రశస్తేషు = శ్రేష్ఠములైన;
నక్షత్రేషు = నక్షత్రములయందును; ము
హూతేషుచ = ముహూతముల
యందును; తద్విదః = వానిందెలిసినవా
రలు; మహాత్మనః = పూజ్యమగువృద్ధ
యముగల; భరతస్య = భరతునకు; నివే
శాన్ = శిబిరములను; స్థాపయామా

నుః = స్థాపించిరి.
జ్యోతిశ్శాస్త్ర వేత్తలగువారలుప్ర
శస్తంబగునక్షత్రంబులందు, మంచిము
హూతములను, మహాత్ముండగుభర
తుండువిడియుటకు, అద్వైతస్థలంబుల,
శిబిరంబులుస్థాపించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

బహుపాంసుచయాశ్చాపి పరిభ్రాపరివారితాః

తత్రేంద్రకీల ప్రతిమాః ప్రతోశీవరశోభితాః. ౧౮

ప్రాసాద మాలావితతా స్సాధప్రాకారసంవృతాః

పతాకాశోభితా స్సవేక సునిర్మితమహాపథాః. ౧౯

విసర్పద్భిరివాకాశే విటంకాగ్రవిమానకైః

సముచ్చితై నివేశస్తే బభు శ్చక్ర పురోపమాః. ౨౦

టీక॥తత్ర= ఆమాగ్నమునందు; బహుపాంసుచయాశ్చపి=అధికమయిన యిసుకసమూహముగలవియు; పరిఖాపరివారితాః=అగర్జైలచేఁజుట్టఁబడినవియు; ఇంద్రకీలప్రతిమాః= ఇంద్రకీలపర్వతముతోసమానములయినవియు; ప్రతోభీవరతోభితాః=పీఠులలో శ్రేష్ఠములగువానిచేఁ బ్రకాశించుచున్నవియు; ప్రాసాదమాలావితతాః= దేవాలయములపక్షి-చేవ్యాపింపఁ బడినవియు; సౌధప్రాకారసంవృతాః=సున్నముఘ్రాసినప్రాకారములచేఁజుట్టఁబడినవియు; పతాకశోభితాః=పెంకె-ములచేనలంకరింపఁబడినవియును; సునిమితమహాపథాః=చక్కగానిమిఁకంపఁబడినరాజపీఠులుగలవియును; సముచ్చితైః=ఉన్నతములయినవియు; ఆకాశే=ఆకాశమునందు; విసర్వద్భిరవిస్థితైః=వ్యాపించుచున్నట్లున్నవియు; విటంకాగ్రవిమానకైః= గువ్వగూడులుకొనయం

దుగలవిమానములతో; యుక్తాః (అధ్యాహృతము)= కూడినవియునగు; తే= ఆ; నివేశాః=నివారములు; సర్వే= అంతయు; శక్రపురోపమాః= ఇంద్రపట్టణముతోఁబోల్కి-గలవై; బభుః=ప్రకాశించినవి.

మాగ్నంబునందలి యాశిబిరములన్నియు, మంచియిసుక నేలలుగలవై, చుట్టునగర్జైలచేఁ బరివేష్టితములయి, ఇంద్రకీలపర్వతంబునకు సాటియైనవై, మంచిపీఠులుగలిగి, దేవాలయంబులతోఁ గూడి, సున్నముఁ బూసి తెల్లఁగానుండుప్రాకారములచేఁ బరివృతములయి, పతాకాలంకృతములయి, సుందరములగు రాజపీఠులతో నొప్పుచు, నత్యున్నతంబులగుటచేనాకాశంబువారయునట్లున్న, విటంకాగ్రంబులగు మేడలతోఁ గూడి, దేవేంద్రపట్టణసదృశంబులయి, యెంతయుంబ్రకాశించుచుండివి.

అని, తాత్పర్యము.

జాహ్నువీంతు సమాసాద్య వివిధదుగ్రమకాననామ్

శీతలామలపానీయాం మహామీనసమాకులామ్. ౨౧

టీక॥వివిధద్రుమకాననాం= నానావిధములగువృక్షములుగలయడవులుగలదియు; శీతలామలపానీయాం= చల్లని స్వచ్ఛమయిననీళ్లుగలదియు; మహామీన

సమాకులాం= పెద్దమత్స్యములచేనిండినదియునగు; జాహ్నువీం=గంగానదిని; సమాసాద్యతు=పొందియు, అంతవఱకుననుట; తాని(అధ్యాహృతము)= ఆశివి

రములు; బహుః (అధ్యాహృతము) = ప్ర
కాశించినవి.

నానావిధవృక్షంబులుగల యడవుల
తోఁగూడినదియు, స్వచ్ఛమయిన చల్లని
నీళ్లుగలదియు మహామీనంబులతోనిండినది

యునగుగంగానదివఱకు, నాశిబిరములు
ప్రకాశించుచుండినవి; అటువెనుక, న
సాధ్యమగుటంజేసి, శిబిరంబులుస్థాపిం
పరైరి, అని, తాత్పర్యము.

స చంద్రతారాగణమండితం యథా

నభః త్షపాయా మమలం విరాజతే

నరేంద్ర మాగః స్స తథా వ్యరాజత

క్రమేణ రవ్య శ్శుభశిల్పినిమిత్తః. ౨౨

టీక॥ యథా = ఎట్లు; త్షపాయాం =
రాత్రియందు; అమలం = స్వచ్ఛమయిన
దియు; సచంద్రతారాగణమండితం =
చంద్రునితోఁగూడిన నక్షత్ర సమూహ
ముచేనలంకరింపఁ బడినదియునగు; స
భః = ఆకాశము; విరాజతే = ప్రకాశిం
చునో; తథా = అట్లు; రవ్యః = సుందర
మును; శుభశిల్పినిమిత్తః = మంచిశిల్ప
లచేనిమిత్తంపఁబడినదియునగు; సః =

ఆ; నరేంద్రమాగః = భరతునిమా
గఃము; క్రమేణ = వరుసచేత; వ్యరా
జత = ప్రకాశించినది.

రాత్రియందు, నక్షత్రంబులతోను
జంద్రునితోనుం గూడినయాకాశంబుప్ర
కాశించునట్లు, సుందరంబును సమధుఁ
లగుశిల్పులచే నిమిత్తమునగు నాభర
తునిమాగఁంబు, మిక్కిలియుం బ్రకా
శించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, అశీతితమస్సగః.

ఇది, స్వప్నార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండాశీతితమస్సగః,

ముగిసినది.

(౨)

ఏ కా శీ తి త మ స గ ఁ పా ర ం భః.

తతో నాందీముఖీం రాత్రిం భరతం సూతమాగధాః

తుష్టువు ర్వాగ్విశేషజ్ఞా స్తవై మంఁగళసంహితైః. ౧

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; నాందీముఖీం=అభ్యుదయప్రారంభముగల; రాత్రిం = (అత్యంతసంయోగమందుద్వితీయ) రాత్రియందు; వాగ్విశేషజ్ఞాః=మాటలవిశేషమునెఱింగిన; సూతమాగధాః=వందిమాగధులు; భరతం=భరతుని; మంఁగళసంహితైః = మంఁగళంబు	తోఁగూడిన; స్తవైః= స్తోత్రములచేత; తుష్టువుఁ=పొగడిరి. అంత, నభ్యుదయయు క్తంబగునపరరాత్రియందు, మాటలంబండితులగు వందిమాగధులు, మంఁగళయు క్తంబులగుస్తోత్రంబుల, భరతుంబ్రస్తుతించిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

సువణఁకోణాభిహతః ప్రాణద ద్యామదుందుభిః

టీక॥యామదుందుభిః= జాములను దెలుపునట్టిభేరి ; సువణఁకోణాభిహతః=బంగారుదండములచేఁగొట్టఁబడినదై; ప్రాణదత్ = చక్కఁగాధ్వనించినది.	జాములు దెలుపుటకై యుంచియున్నభేరి , కనకదండముచేవాయించఁబడినదై, మిక్కిలియుధ్వనించినది. అని, తాత్పర్యము.
---	--

దధ్ను శ్శంఖాంశ్చ శతశో నాదాం శోచీచ్ఛావచస్వరాః. ౨

టీక॥ శతశః= నూలునూలుగా; శంఖాంశ్చ = శంఖంబులను ; దధ్నుః= ఉడిదిరి . ఉచ్ఛావచస్వరాః= నానావిధధ్వనులుగల ; నాదాంశ్చ= వాద్యములను; అవాదయన్ (అధ్యాహృతము)=వాయించిరి. అంత , వేలువేలుగా శంఖంబులు పూరించిరి; నానావిధధ్వనులగు, కాహళ్యాదివాద్యంబులవాయించిరి. అని, తాత్పర్యము.

స తూర్యఘోష స్సుమహాన్ దివ మాపూరయన్నివ
భరతం శోకసంతప్తం ధూయ శ్శక్తికై రరంధ్రయత్. ౩

టీక॥ సుమహాన్ = మిక్కిలియుంబెద్ద
దియు; దివం = ఆకాశమును; పూరయ
న్నివ(స్థితః) = నిండించునట్లున్నదియున
గు; సః = ఆ; తూర్యఘోషః = వాద్యధ్వ
ని; శోకసంతప్తం = దుఃఖముచేమిక్కిలి
యుండపింపజేయుంబడిన; భరతం = భర
తుని; ధూయః = మిక్కిలియు; శక్తికై =

దుఃఖములచేత; అరంధ్రయత్ = భేదిం
చెను.
ఆవాద్యధ్వని, మిక్కిలియుంబెద్దదై
యాకాశంబంతయు నిండి చేలంగుచు,
దుఃఖితుండగు భరతునకు, మఱియు, మ
హాదుఃఖంబుగావించెను.
అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రబుద్ధో భరత స్తం ఘోషం సన్నివత్య౯చ
నాహం రాజేతిచా వ్యక్తా వ్య శత్రుఘ్న మిద మబ్రవీత్. ౪

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; భరతః =
భరతుండు; ప్రబుద్ధః = మేల్కొన్నవాఁ
డై; తం = ఆ; ఘోషం = ధ్వని; సన్నివ
త్య౯చ = నిలిపించియు; “అహం = నేను;
రాజా = రాజు; న = కాను.” ఇతి = అ
ని; ఉక్త్యాచాపి = చెప్పియు; శత్రుఘ్నం =
శత్రుఘ్నునిగూర్చి; ఇదం = ఈమాటను;

అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
అంత, నాధ్వనికి, భరతుండు మేల్కొ
ని, “నేను రాజునుగాను; రాజునుబొగడు
నట్లునన్నుబొగడరాదు; ఈమంగళవా
ద్యంబులవాయింపవలదు” అని, చెప్పి,
యాధ్వనినిలిపించి, శత్రుఘ్నునిజూచి,
యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

పశ్య శత్రుఘ్న కై కేయ్య లోకస్యాపకృతం మహత్

టీక॥ శత్రుఘ్న = శత్రుఘ్నుడా! కై
కేయ్య = కై కేయిచేత; లోకస్య = జన
మునకు; మహత్ = అధికమయిన; అపకృ
తం = అపకారముచేయబడినదాని; ప

శ్య = చూడుము.
శత్రుఘ్నుడా! కై కేయి, లోకంబు
నకు, ఎంతగొప్ప అపకారముచేసిన
దో, చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౩౯౫

స ౮౧

విస్మయ మయి దుఃఖాని రాజా దశరథో గతః. ౫

<p>టీక॥ రాజా—రాజైన; దశరథః=దశరథుడు; మయి=నాయందు; దుఃఖాని=దుఃఖములను, విస్మయ = విడిచి; గతః=పోయినాడు.</p>	<p>దశరథమహారాజు, దుఃఖంబుల నన్నింటిని, నన్ననుభవించునట్లు చేసి, మృతించిబొందినాడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తస్యైషా ధమరాజస్య ధమమూలా మహాత్మనః
పరిభ్రమతి రాజశ్రీ ర్నౌరివా కణికా జలే. ౬

<p>టీక॥ మహాత్మనః=పూజ్యమయినను నసుగలవాఁడును; ధమరాజస్య = ధమరాజునగు; తస్య = ఆదశరథమహారాజయొక్క; ధమమూలా = ధమమెకారణముగాఁగల; ఏషా = ఈ; రాజశ్రీః=రాజలక్ష్మి; జలే=జలమునందు; అకణికా=ఓడనడుపువాఁడులేని; నౌరివ=ఓడవలె; పరిభ్రమతి = అల్లాడు</p>	<p>చున్నది. మహాత్ముండును ధమరాజునగునా దశరథమహారాజు రాజలక్ష్మి మిక్కిలి యుధమిక్ష్మయైనది; అట్టిది, యిప్పుడు, జలమునందు, కణధారుఁడులేని యోడయుంబోలె, నల్లాడుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

యో హి న స్సు మహా న్నాథ స్సోపి ప్రవ్రాజితో వనమ్
అనయా ధమ ముత్సృజ్య మాత్రా మే రాఘవ స్స్వయమ్. ౭

<p>టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; నః=మనకు ; సుమహాన్ = మిక్కిలియుఁబూజ్యుడైన; నాథః=నాథుఁడో; సః=ఆ; రాఘవోపి=రాముండును; అనయా = ఈ; మే=నాయొక్క; మాత్రా=తల్లి చేత; ధమం=ధమమును; ఉత్సృజ్య= విడిచి; స్వయం=తనచేతనే; వనం= అడవిని; ప్రవ్రాజితోహి=పొందింపబడినాఁడుగాదా! ఎవ్వఁడు మనకందఱకును బరమనాథుఁడో, అట్టిరామునింగూడ, నాతల్లి ధమంబునవలంబించి,</p>	<p>డిచి; స్వయం=తనచేతనే; వనం= అడవిని; ప్రవ్రాజితోహి=పొందింపబడినాఁడుగాదా! ఎవ్వఁడు మనకందఱకును బరమనాథుఁడో, అట్టిరామునింగూడ, నాతల్లి ధమంబునవలంబించి,</p>
---	---

౧౩౯౬ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.
 స ౮౧

వనంబునకుఁ బంపినది, అని , భరతుం | అని, తాత్పర్యము.
 దు, శత్రుఘ్నునితోఁజెప్పెను.

ఇత్యేవం భరతం ప్రేత్య విలపంతం విచేతనమ్
 కృపణం రురుదు స్స ర్వా స్సస్వరం యోషిత స్తదా. ౮

టీక|| తదా = అప్పుడు; యోషితః = దుః = ఏడ్చిరి.
 (స్త్రీ)లు; సర్వాః = అందఱును; ఏవం = అప్పుడు, ఈ ప్రకారము విలపించుచు
 ఇట్లు; విలపంతం = ఏడ్చుచున్నవాఁడు వినంజ్ఞుండై యున్న భరతుంబొచ్చి, (స్త్రీ)
 ను; విచేతనం = సంజ్ఞ లేనివాఁడునగు; అందఱును , బరమదుఃఖితలయి, పేరె
 భరతం = భరతుని; ప్రేత్య = చూచి; కృ లుంగున, రోదనంబు చేసిరి.
 పణం = దుఃఖముగలుగునట్లుగా; సస్వ అని, తాత్పర్యము,
 రం = ధ్వనితోఁగూడునట్లుగా; రురు

తథా తస్మిన్ విలపతి వసిష్ఠో రాజధర్మవిత్
 సభా మిత్ర్యాకునాథస్య ప్రవివేక మహాయశాః. ౯

టీక|| తస్మిన్ = ఆ భరతుండు; త | నాధుండగు దశరథునియొక్క; సభాం =
 థా = అట్లు; విలపతి = విలపించుచుండఁ సభను; ప్రవివేక = చూచెను.
 గా; రాజధర్మవిత్ = రాజధర్మం ఆ భరతుండట్లు , విలపించుచుండఁ
 బు దెలిసినవాఁడును; మహాయశాః = అ గా, రాజధర్మంబు దెలిసినవాఁడును
 ధికమయిన కీర్తిఁ గలవాఁడునగు; వసి మహాకీర్తిశాలియునగు వసిష్ఠమహాము
 వ్యః = వసిష్ఠుండు; ఇత్యోకునాథస్య = ని, రాజసభం బ్రవేశించెను.
 ఇత్యోకువంశమునం బుట్టిన వారలకు | అని, తాత్పర్యము.

శాతకుంభమయీం రమ్యాం మణిరత్న సమాకులామ్
 సుధర్మా మివ ధర్మాత్మా సగణః ప్రత్యపద్యత. ౧౦

టీక|| ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుండగు వసిష్ఠమహాముని; సగణః = స

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౩౯

స ౮౧

మూహముతోఁగూడినవాఁడై ; శాత
కుంభమయీం = బంగారువికారమయి
నదియు; రమ్యం = సుందరమయినది
యు; మణిరత్నసమాకులాం = మణి
శ్రేష్ఠములచేనిండినదియు; సుధమా
మివ (స్థితాం) = దేవసభవలెనున్నది
యనగు; సభాం (అధ్యాహృతము) =
సభను; ప్రత్యపద్యత = పొందెను.

సువర్ణమయంబై , మనోహరం
బై, యుత్తమంబులగు మణులచేనలం
కృతంబై, దేవసభయుంబోలె వెలుం
గుచున్న యారాజసభను , ధర్మా
త్తుండగువసిష్ఠుండు, శిష్యసమూహం
బుతో , బ్రవేశించెను.
అని, తాత్పర్యము.

స కాంచనమయం పీఠం సుఖాస్తరణసంవృతమ్
అధ్యాస్త సర్వవేదజ్ఞో దూతా ననుశశానచ. ౧౧

టీక॥ సర్వవేదజ్ఞః = సమస్తవేదం
బులదెలిసినట్టి; సః = ఆవసిష్ఠమహాము
ని; సుఖాస్తరణసంవృతః = సుఖకర
మయినపఱువుచేఁగప్పఁబడిన; కాంచ
నమయం = బంగారువికారమయిన; పీ
ఠం = ఆసనమును; అధ్యాస్త = అధిష్ఠిం
చెను. దూతా = దూతలను; అనుశ

శాసచ = ఆజ్ఞాపించెను.
సమస్తవేదంబులు దెలిసిన యావసి
ష్ఠమహాముని, సుఖకరంబైన యాస్తర
ణంబువేసియున్న బంగారుపీఠంబుపైఁ
గూర్చుండి, దూతలంబూచి , యిట్లు
యాజ్ఞాపించెను.
అని, తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మణా త్కత్రియా వైశ్యా నమాత్యా గణవల్లభా
క్షీప్ర మానయతా వ్యగ్రాః కృత్య మాత్యయికం హి సః. ౧౨

టీక ॥ యూయం (అధ్యాహృత
ము) = మీరలు ; అవ్యగ్రాః = ఏమఱు
పాటులేనివారలై ; బ్రాహ్మణా =
బ్రాహ్మణులను; త్కత్రియా = త్కత్రి
యులను; వైశ్యా = వైశ్యులను; అ

మాత్యా = మంత్రులను ; గణవల్ల
భా = గణాధ్యక్షులను; క్షీప్రం = శీ
ఘ్రముగా; ఆనయత = తోడ్కొనిరం
డు. సః = మాకు; ఆత్యయికం = కష్ట
ముచేసాధ్యమయిన; కృత్యం = పని; అ

౧౩౯౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౧

స్తి (అధ్యాహృతము) హి = ఉన్నదిగా!
 మాకుగొప్పకార్యమున్నది; కావున, మీరు, ఆలస్యంబుసేయక బ్రాహ్మ

ణులను, త్రివిధములను, వైశ్యులను, మంత్రులను, గణాధ్యక్షులను, శిష్యముగాఁదొడ్కొనిరండు. అని, తాత్పర్యము.

స రాజ భృత్యం శత్రుస్థుం భరతంచ యశస్వినమ్
 యుధాజితం సుమంత్రంచ యేచ తత్ర హితా జనాః. ౧౩

టీక|| సరాజభృత్యం = రాజునకంత
 రంగులయిన భృత్యులతోఁ గూడిన; శత్రుస్థుం = శత్రుఁఁడు; యశస్వినమ్ = ప్రశస్తమైన కీర్తిగల; భరతంచ = భరతుని; యుధాజితం = యుధాజితముమంత్రుని; సుమంత్రంచ = సుమంత్రుని; తత్ర = అదిగల; హితా = మేలుసేయునట్టి, జనాః = జనులు; యే = ఎవ్వరో; తాత్ (అధ్యాహృతము) చ = వారి

లను; ఆనయత = తోడ్కొనిరండు. రాజాంతరంగభృత్యులుగల, శత్రుఁఁడు, యశస్వినయగు భరతుని, యుధాజితును, సుమంత్రుని, మఱియు రాజ్యమునకు హితపరులగు వారలెవ్వరుగలరో వారలను, దోడ్కొనిరండు. అని, వసిష్ఠమహాముని దూతల కాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో హలహలా శబ్ద స్ఫుమహాన్ సమపద్యత
 రథై రైవై గజైశ్చపి జనానా ముపగచ్ఛతామ్. ౧౪

టీ|| తతో = అటుపిమ్మట; జనానాం = జనులు; రథైః = రథములచేతను; అవైః = గుఱ్ఱములచేతను; గజైశ్చపి = ఏనుగులచేతను; ఉపగచ్ఛతాం = వచ్చుచుండగా; సుమహాన్ = మిక్కిలియందెద్దదైన; హలహలాశబ్దః = హలహలా యనుధ్వని; సమపద్యతః = కలిగెను.

అంత, వసిష్ఠాజ్ఞచూష్పన, జనులందఱు, వారివారి గౌరవంబునకుండగినట్లు, రథంబులను గుఱ్ఱంబులను ఏనుగులను ఆరోహించి, వచ్చుచుండుటంజేసి, మహాధ్వనియొక్కటి, కలిగినది. అని, తాత్పర్యము.

అతోభరత మాయాంతం శతక్రతు మివామరాః

ప్రత్యనందక్ ప్రకృతయో యథా దశరథం తథా. ౧౫

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; ప్రకృత

యః=జనులు; ఆయాంతం = వచ్చుచు అంతః, జనులు, వచ్చుచున్నా భరతుం
న్న; భరతం= భరతుని; అమరాః = జూచి, దేవతలు దేవేంద్రునిగొనియా
దేవతలు; శతక్రతుమివ = దేవేంద్రుని డునట్లు, మున్నుదశరథునిబోలె, గొ
వలె; దశరథం=దశరథుని; యథా = నియాడిరి. అని, తాత్పర్యము.
ఎట్లా; తథా=అట్లు; ప్రత్యనందక్ =

హృదయ తిమినాగసంవృత

స్త్రీమితజలో మణిశంఖశర్కరః

దశరథసుతశోభితా సభా

సదశరథేవ బభౌ యథాపురా. ౧౬

టీక॥ తిమినాగసంవృతః = పెద్ద మునుపువలె; బభౌ=ప్రకాశించెను.

త్యములచేతను ఏనుంగులచేతనుజుట్టె పెద్దపెద్దమత్స్యంబులతోను నీటి
బడినదియు; మణిశంఖశర్కరః=మణు యేనుంగులతోనుంగూడి నిశ్చలజలంబై
లునుశంఖంబులునస్థులమయిన యిసు మణులు శంఖంబులు నెయిసుక గాగల్గి
క గాగ లదియు; స్త్రీమితజలః=నిశ్చల యున్న సముద్రంబునందలిమడుగువ
మయినజలముగలదియునగు; హృదయ వలె, దశరథునికొడుకులయినభరతశత్రు
వ=మడుగువలె, సముద్రమునందలిమ ఘ్నులతోను వసిష్ఠునితోను మంత్రులు
డుగువలెననుట; దశరథసుతశోభితా= మున్నగువారలతోను ఒప్పుచున్న యా
దశరథుని కొడుకులచేత బ్రకాశించుచు రాజసభ, మున్నుదశరథుండుండి నప్పు
న్న; సభా=సభ; సదశరథేవ=దశర డువలెనె, యెంతయుం బ్రకాశించుచుం
థునితోగూడినదివలె; పురాయథా= డినది. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, వీకాశీతితమస్సగః.

ఇది, స్వప్నార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబనందు, అయోధ్యాకాండై కాశీతితమస్సగఃటీక,
ముగిసినది.

ॐ

ద్వ్యశీతితమస్సగః ప్రారంభః.

తా మార్యగణసంపూర్ణాం భరతః ప్రగ్రహం సభామ్
దదర్శ బుద్ధిసంపన్నః పూర్ణచంద్రో నిశామివ. ౧

టీక॥ బుద్ధిసంపన్నః = బుద్ధితోఁగూ	చూచెను.
డిన; భరతః = భరతుఁడు; ఆర్యగణసం	బుద్ధిమంతుండగు భరతుండు, పూ
పూర్ణాం = పూర్ణుల సమూహముచే	జ్యులగు వసిష్ఠాదులతోఁగూడినసభను,
నిండినదగు; తాం = ఆ; సభాం =	పూర్ణచంద్రుండు, బృహస్పత్యాది
సభను; పూర్ణచంద్రః = నిండుచంద్రు	యొక్తంబగు రాత్రింజూచునట్లు, పర
డు; ప్రగ్రహం = మంచిగ్రహములతోఁ	మసంబోషంబునంజూచెను.
గూడిన, బృహస్పత్యతోఁ గూడినయను	అని, తాత్పర్యము.
ట; నిశామివ = రాత్రివలె; దదర్శ =	

ఆసనాని యథాన్యాయ మార్యాణాం విశతాం తదా
వస్త్రాంగరాగప్రభయా ద్యోతితా సా సభోత్తమా. ౨

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సా = ఆ; స	లను; విశతాం = పొందుచున్న; ఆ
భోత్తమా = సభలలోను త్తమమయిన	ర్యాణాం = పూజ్యులగు వారలయొ
రాజసభ; యథాన్యాయం = న్యాయ	క్క; వస్త్రాంగరాగప్రభయా = వస్త్ర
మునతిక్రమింపక; ఆసనాని = ఆసనము	ములయొక్కయు మైపుఁతయొక్కయు

శ్రీమద్రామాయణముఃఅయోధ్యాకాండము. ౧౪౦౧

స ౮౨

కాంతిచేత ; ద్యోతితా = ప్రకాశించి నది.

అప్పుడు, పూజ్యులగు, సభికులు, సభంబ్రవేశించి; వారివారి యోగ్యతకుఁ దగినట్లు, ఆసనంబులపైఁగూర్చుండునప్పు

డు, వారుధరించియున్న వస్త్రంబుల కాంతిచేతచందనాద్యంగ రాగ కాంతి చేతను, ఆసభయంతయుం బ్రకాశించి నది. అని, తాత్పర్యము.

సా విద్వజ్జనసంపూర్ణా సభా సురుచిరా తదా

అదృశ్యత ఘనాపాయే పూర్ణాచంద్రేవ శర్వరీ. ౩

టీక||తదా = అప్పుడు;విద్వజ్జనసంపూర్ణా = పండితులగుజనులచేతనిండి నదియు;సురుచిరా = మిక్కిలియునుండ రమునగు;సా = ఆ, సభా = సభ;ఘనాపాయే = శరదృశువునందు;పూర్ణాచంద్రా = నిండుచంద్రుఁడుగల; శర్వరీ వ = రాత్రివలె;అదృశ్యత = చూడఁబడెను.

అప్పుడు, భరతునకుఁబట్టాభిషేకముజరగునని చక్కఁగా నలంకరించికొని వచ్చియున్న పండితులతో నిండిమనోహరంబై యున్న, ఆసభ, శరదృతువునందు నిండుచంద్రునితోఁగూడినరాత్రివలె, మిక్కిలియువోష్పచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

రాజ్ఞస్తు ప్రకృతీ స్సర్వా స్సమగ్రాః ప్రేక్ష్య ధర్మవిత్

ఇదం పురోహితో వాక్యం భరతం మృదు చా బ్రవీత్. ౪

టీక||ధర్మవిత్ = ధర్మముఁదెలిసి న;పురోహితః = పురోహితుండగువసిష్ఠుండు;రాజ్ఞస్తు = రాజులను;సర్వాః = సమస్తములయిన;ప్రకృతీః = జనములను;సమగ్రాః = అందఱను;ప్రేక్ష్య = చూచి;భరతం = భరతునిగూర్చి;ఇదం = ఈ;మృదు = మెత్తవైన;వాక్యం = మాట

టను;అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

ధర్మవేత్తయగునావసిష్ఠుండు, నా నాదేశపురాజులును ముఖ్యము గారావలసినజనులును, అందఱువచ్చియుండుటంబాచి, మృదువాక్యంబున, భరతుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

౧౪౦౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౨

తాత రాజా దశరథ స్వగృహో ధర్మ మాచరణ్
ధనధాన్యవతీం స్థీతాం ప్రదాయ పృథివీం తవ. ౫

టీక॥ తాత=నాయనా! రాజా=య=ఇచ్చి ; స్వగృహే=స్వగృహము
రాజయిన ; దశరథః=దశరథుడు; నాండెను.
ధర్మం= ధర్మమును ; ఆచరణ్= నాయనా! దశరథమహారాజు, ధ
చేయుచు; ధనధాన్యవతీం= ఆధికమ మంబునువదలక , ధనధాన్యసమృ
యిన ధనంబును ధాన్యంబును గలది గ్ధంబగుభూమిని , నీకొసంగి , మృ
యు; స్థీతాం=సమృద్ధంబునగు; పృ తుండయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.
థివీం= భూమిని; తవ=నీకు ; ప్రదా

రామ స్తథా సత్యధృతి స్సతాం ధర్మ మనుస్తరణ్
నాజహా త్పితౄ రాదేశం శశీ జ్యోత్స్నామివో దితః. ౬

టీక॥ తథా=అట్లు ; సత్యధృతి నాజహా=విడువడయ్యె.
తిః=సత్యమునందుఁబ్రీతిగల; రామః= అట్లు, సత్యవ్రతుండగు , రామం
రాముఁడు ; సతాం= సత్పురుషుల డు , సత్పురుషులయాచారంబుఁదలం
యొక్క; ధర్మం=ధర్మమును ; అ చి , ఉదయించినచంద్రుండు చంద్రిక
నుస్తరణ్= తలంచుచు; పితౄః=తండ్రి నువదలకుండునట్లు , తండ్రియాజ్ఞనువి
యొక్క ; ఆదేశం=ఆజ్ఞను ; ఉది డువక, యరణ్యంబునకుఁబోయెను.
తః=ఉదయించిన ; శశీ=చంద్రుఁడు; అని, తాత్పర్యము.
జ్యోత్స్నామివ = వెన్నెలనువలె ;

పిత్రా భాత్రాచ తే దత్తం రాజ్యం నిహతకంటకమ్
త ద్భుక్ష్యే ముదితా మాత్యః క్షప్రమేవా భిషేచయ. ౭

టీక॥ తే=నీకొఱకు; పిత్రా = తండ్రి తకంటకం=కొట్టఁబడినవిరోధులుగల;
చేతను; భాత్రాచ=అన్న చేతను; నిహ రాజ్యం=రాజ్యము; దత్తం=ఇవ్వఁబడి

నది. త్వం(అధ్యాహృతము) = నీవు;
తత్ = దానిని; భుక్త్వా = భుజింపుము.
క్షీప్రమేవ = శీఘ్రముగ నే; అభిషేచ
య = అభిషేకించుకొనుము.

నీతండ్రియును, నీయన్నయును, ఎం
తమాత్రమువిరోధి జనములేకుండుటవ

లనంబరమనుఖంబగు, రాజ్యంబును, నీకొ
సంగినారు; కావున, నీవు, దాని, సుఖంబు
గాననుభవింపుము; శీఘ్రంబుగాఁబట్టాభి
షేకంబుఁజేసికొనుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఉదీచ్యాశ్చ ప్రతీచ్యాశ్చ దాక్షిణాత్యాశ్చ కేవలాః

కోట్యాపరాంతా న్నామ ద్రా రత్నా న్యభిహరంతు తే. ౮

టీక॥ ఉదీచ్యాశ్చ = ఉత్తరపు దేశపు
రాజులును; ప్రతీచ్యాశ్చ = పశ్చిమ దేశపు
రాజులును; దాక్షిణాత్యాశ్చ = దక్షిణదే
శపురాజులును; కేవలాః = సింహాసన
ములేనిరాజులును; అపరాంతాః = పశ్చి
మదేశ వాసులగు యవనులును; సాము
దాః = సముద్రమనుననుండు రాజులును,
సముద్ర మధ్యమున ద్వీపములందుండు
రాజులుననుట; కోట్యా = కోటిసంఖ్య
చేత; రత్నాని = రత్నములను; తే = నీకొ

ఱకు; అభిహరంతు = కానుకలొసంగు
దురుగాక.

ఉత్తరదేశపు రాజులును, పశ్చిమ దే
శపురాజులును దూపుదేశపు రాజు
లును దక్షిణదేశపురాజులును, యవను
లును, సముద్రమధ్యంబున ద్వీపంబుల
నుండురాజులును, నీకుఁగోట్లసంఖ్యను,
రత్నంబులందెచ్చి, కానుకలొసంగుదు
రుగాక. అని, వసిష్ఠమహాముని, భరతున
కుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తచ్చుత్వా భరతో వాక్యం శోకేనాభి పరిప్లుతః

జగామ మనసా రామం ధర్మజ్ఞో ధర్మకాంక్షయా. ౯

టీక॥ ధర్మజ్ఞః = ధర్మములఁదెలి
సిన; భరతః = భరతుఁడు; తత్ = అ;
వాక్యం = మాటను ; శ్రుత్వా = విని;
శోకేన = దుఃఖముచేత ; అభిపరిప్లు

తః = ముంపఁబడినవాఁడై; ధర్మకాం
క్షయా = ధర్మకామునందలికోర్కీచే
త; మనసా = మనసుచేత ; రామం =
రాముని; జగామ = పొందెను.

ధమఁజ్ఞుండగు భరతుండు , వసి పంబగు ధమఁబుఁగోరి , మనంబున,
ప్రమహాముని చేప్పినమాటను విని, పర రాముని. సంస్కరించెను.
మదుఃఖితుండై, జ్యేష్ఠానువతఁనరూ అని, తాత్పర్యము.

స బాష్ప కళయా వాచా కలహం సస్వరో యువా
విలలాప సభా మధ్యే జగ హేఁచ పురోహితమ్ ౧౦

టీక|| కలహంసస్వరః= కలహంస గుంఠధ్వనిగలయా భరతుండు, యా
పక్షియొక్క కంఠధ్వనివంటి కంఠధ్వని వనవంశుండైనను, దత్తాత్రేయగృహం
గలవాఁడును; యువా=యావనముగ బులగు భోగంబులయందు మనంబుంచ
లవాఁడునగు; సః=ఆభరతుండు; బా క కేవలధమఁబుఁగోరి, రాముని
ష్పకళయా= కన్నీటిచేనస్పష్టమయిన; దలంచుకొని, సభామధ్యంబునఁ , గన్నీ
వాచా=మాటచేత : సభామధ్యే=స ళ్లోలుక, రోదనంబుచేసెను; “ఇంత
భనడుమను ; విలలాప=విలపించెను. టియధమఁబును పడేగించితివే ” య
పురోహితం= వసిష్ఠమహామునిని; జ ని పురోహితుండగు వసిష్ఠమహామునిని
గహేఁచ= నిందించెను. నిందించెను. అని, తాత్పర్యము.

కలహంసపక్షికింబోలె మధురంబు

చరితబ్రహ్మచర్యస్య విద్యాస్నాతస్య ధీమతః
ధర్మే ప్రయతమానస్య కో రాజ్యం మద్విధో హరేత్. ౧౧

టీక|| చరితబ్రహ్మచర్యస్య= ఆచరిం మునందు; ప్రయతమానస్య=ప్రయత్నిం
పఁబడిన బ్రహ్మచర్యము గలవాఁడును; వి చువాఁడునగు, వేదోక్త ధర్మానుష్ఠా
ద్యాస్నాతస్య=వేదాధ్యయనాంతరం నంబుచేయుచున్నవాఁడుననుట, రాము
ముచేయవలసినస్నానముతోఁ గూడిన నియొక్క; రాజ్యం= రాజ్యమును; మద్వి
వాఁడును ; ధీమతః = అధికమయిన ధః=నాయత్రివాఁడు; కః=ఎవ్వఁడు ;
బుద్ధిగలవాఁడును, ఆ వేదంబుల యథా హరేత్=అపహరించును?
ముఁజెలిసినవాఁడుననుట; ధర్మే=ధర్మ బ్రహ్మచర్యవ్రతంబు నాచరించి ,

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౧౪౦౩

స ౮౨

సమస్తవేదంబుల నధ్యయించి, స్నాన్ము రాముని రాజ్యంబును, నాయట్టి
నంబునొంది, తదథాంబుఁ బెరిసి, తదుశాస్త్రంబునకు లోబడిని వాఁడెవ్వఁ డ
క్షధర్మంబులం దప్పక యనుష్ఠించు చు పహరించును? అని, తాత్పర్యము.

కథం దశరథా జ్ఞాతో భవే ద్రాజ్యాపహరకః

రాజ్యంచా హంచ రామస్య ధర్మం వక్తు మిహా హాసి. ౧౨

టీక॥ దశరథాత్ = దశరథునివలన; హాసి = తగుచువు.

జాతః = పుట్టినవాఁడు ; కథం = ఎ దశరథునకుఁ బుట్టినవాఁడు, తన
ట్లు; రాజ్యాపహరకః = రాజ్యమున ప యెన్నకు రావలసిన రాజ్యంబు నపహ
హరించువాఁడు ; భవేత్ = అగును. రించునా? ఈ రాజ్యంబును రామునిది;
రాజ్యంచ = రాజ్యమును ; అహంచ = నేనును రామునివాఁడనే; ఈవిషయమం
నేనును; రామస్య = రామునివారము, దు, నీవు ధర్మంబుఁ జెప్పవలయును.
ఇహ = ఈవిషయమందు ; ధర్మం = అని, తాత్పర్యము.
ధర్మమును ; వక్తుం = చెప్పుటకు; అ

శ్లేష్ఠ శ్చేష్ఠశ్చ ధర్మాత్మా దిలీపనహుషోపమః

లబ్ధ మహాతి కాకుత్స్థో రాజ్యం దశరథో యథా. ౧౩

టీక॥ శ్లేష్ఠః = పెద్దవాఁడును; శ్చేష్ఠః పొందుటకు; అహాతి = తగును.
శ్చ = ఉత్తమండును; ధర్మాత్మా = ధ శ్లేష్ఠుండును త్తమండును ధర్మా
ర్మస్వభావుండును; దిలీపనహుషోప త్తుండును దిలీపనహుషాది సదృశుండు
మః = దిలీపునితోను నహుషునితోను బో ను ఇట్లు సమస్తసద్గుణ సంపన్నుండగు
ల్కిగలవాఁడునగు; కాకుత్స్థః = రా రాముండే, దశరథునియట్లు, రాజ్యంబు
ముఁడు; దశరథో యథా = దశరథుండు నొందఁదగియున్నాఁడు.
వలె; రాజ్యం = రాజ్యమును ; లబ్ధం = అని, తాత్పర్యము.

అనార్యజుష్ట మస్వగ్యం కుర్యాం పాప మహం యది

౧౪౦౬ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౨

ఇత్వోకూడా మహం లోకే భవేయం కులపాంసనః. ౧౪

టీక॥ అహం = నేను; అనార్యఙ్ము	దు; కులపాంసనః = వంశంబుజెఱపు
ష్టం = దుష్టుల చేసే నింపఁబడినదియు; అ	వాఁడను, భవేయం = అగుదును.
స్వగృహం = స్వగృహంబుగానిదియు	ఇట్లు దుష్టులు చేయఁదగినదియు నర
నగు; పాపం = పాపమును; కుర్యాంయ	కప్రదంబునగు పాపంబు సేయుదునేని,
ది = చేయుదునేని; అహం = నేను; ఇత్వో	నేను ఇత్వోకువంశంబుఁజెఱపం బుట్టి
కూడాం = ఇత్వోకువంశంబునంబుట్టిన	నవాఁడనగుదును.
వారలయొక్క; లోకే = జనమునం	అని, తాత్పర్యము.

యద్ధి మాత్రా కృతం పాపం నాహంతదపి రోచయే

టీక॥ మాత్రా = తల్లి చేత; కృతం =	తింపనుగదా!
చేయఁబడిన; పాపం = పాపము; య	నాతల్లికై కేయిచేసినయధమంబు
త్ (అస్తి) = ఏదిగలదో; తదపి = దాని	నకు, నేనెంతమాత్రములోఁబడను.
ని; అహం = నేను; నరోచయేహి = నన్ను	అని, తాత్పర్యము.

ఇహస్థో వన దుర్గస్థం నమస్కామి కృతాంజలిః. ౧౫

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) =	స్వామి = నమస్కరించుచున్నాను.
నేను; ఇహస్థః = ఇచ్చటనున్నవాడనై;	నేను, ఇచ్చటనుండియే, గహనంబు
వనదుర్గస్థం = చొరరానివనంబునను	గు నరణ్యంబుననున్న రామునకుఁ, జే
న్నరామునిగూర్చి; కృతాంజలిః = చే	మోడ్చుగీలించి, నమస్కారంబుఁజేసె
యఁబడినచేమోడ్చుగలవాడనై; నమ	దను. అని, తాత్పర్యము.

రామ మేవాను గచ్ఛామి రాజా సద్విపదాంవరః

టీక॥ రామమేవ = రామునే; అను	ల; వరః = శ్రేష్ఠుఁడగు; సః = ఆ రాముఁ
గచ్ఛామి = అనుసరించెదను. ద్విప	దు; రాజా = రాజు.
దాం = రెండుపాదములుగలవారలలోప	నేనునురామునేయనుసరించుచుండె

దను; పురుషశ్రేష్ఠుండగునారామండే | అని, తాత్పర్యము.
రాజుకాని, మఱివ్వరునుగారు.

త్రయాణా మపి లోకానాం రాజ్య మహాతి రాఘవః. ౧౬

టీక|| రాఘవః = రాముడు; త్రయేణాం = మూడైన; లోకానామపి = మేకాదు; ముల్లోకములకునుగూడరా
లోకములయొక్కయు; రాజ్యం = దొడ్డుగాఁదగును. అని, భరతుఁడువసివ్వమ
రతనమును; అహాతి = పొందఁదగును. హామునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

రాముండు, ఈ రాజ్యమునకుమాత్ర

త ద్వాక్యం ధర్మసంయుక్తం శుశ్రీత్వా సర్వే సభాసదః
హహా స్తుముచు రశూణి రామే నిహితచేతసః. ౧౭

టీక|| సభాసదః = సభయందుండు వఁబడినమనస్సుగలవారలై; అశూణి =
వారలు; సర్వే = అందఱును; ధర్మసం కన్పిల్లను; ముముచుః = విడిచిరి.
యుక్తం = ధర్మముతోఁ గూడిన; సభికులందఱును, ధర్మయుక్తంబు
తత్ = ఆ; వాక్యం = మాటను; శుశ్రీత్వా = గునామాటనువిని, పరమసంతుష్టులయి,
విని; హహాత్ = సంతోషమువలన; రా రామాసక్తమానసులయి, అనందదా
మే = రామునందు; నిహితచేతసః = ఉం ప్పంబులాలికించిరి. అని, తాత్పర్యము.

యది త్వార్యం నశత్యైమి వినివతకయితం వనాత్
వనే తతై శివ వత్సామి యథార్యో లక్షణస్తథా. ౧౮

టీక|| అర్చ్యః = పూజ్యుండగురాముని; ఎట్లు; అర్చ్యః = పూజ్యుండగు; లక్ష
వనాత్ = అడవినుండి; వినివతకయి ణః = లక్ష్యుఁడో; తథా = అట్లు; అహ
తుం = మఱలించుటకు; నశత్యైమి య మపి (అధ్యాహృతము) = నేనును; త
దితు = చాలకయెపోవుదునేని; యథా = తై శివ = అచ్చటనే; వనే = అడవియం

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౨

దు; వత్సాస్యమి=ఉండెదను.

నేనెంతప్రాధికంచినను, బూజ్యం
డగు రాముండు వనంబువిడిచియిచ్చటికి

రాకయెయుండునేని, పూజ్యండుగు ల

త్తుఁబనితోఁగూడ నేనునుఅచ్చట నెవనం
బుననుండెదను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వోపాయంతు వత్తిష్ట్యే వినివతకయితుం బలాత్

సమక్ష మార్య మిశ్రాణాం సాధూనాం గుణవత్తినామ్ ౧౯

టీక || సాధూనాం=సత్పురుషులు

ను; గుణవత్తినాం= గుణమునందుం

డువారలునగు; ఆర్యమిశ్రాణాం= స

భికులయొక్క; సమక్షం= ఎదుటను;

బలాత్=బలాత్కారమువలన ; విని

వతకయితుం= మఱిలించుటకు ; స

ర్వోపాయం = సమస్తమయిన యు

పాయమును; వత్తిష్ట్యే= చేసెదను.

సత్పురుషులును గుణవంతులు నగు

మీసమక్షమునందె, రాముని, వనంబు

ననుండితోడొగినివచ్చుటకు , నాచేత

నైనంతవఱకు సమస్తో పాయంబులం

గావించెదను. అని, తాత్పర్యము.

విష్టికమాంతికా స్సర్వే మాగేశోధక రక్షకాః

ప్రస్థాపితా మయా పూర్వం యాత్రాపి మమ రోవతే. ౨౦

టీక|| మాగేశోధకరక్షకాః=మా

గేశమునుశోధించువారును గాపాడువా

రలునగు; విష్టికమాంతికాః=కూలిలేక

గ్రామంబులనుండివచ్చినవారలును, (వె

ట్టికివచ్చిన)వారలుననుట, పనిచేసికూలి

వుచ్చుకొనువారలును; మయా=నాచేత;

పూర్వం=మున్న; ప్రస్థాపితాః = పం

పఁబడిరి. మమ=నాయొక్క; యాత్రా

పి=ప్రయాణమును; రోవతే= రుచించు

చున్నది.

నేను, మున్నె, వెట్టికివచ్చినవారలను,

కూలికిఁబనిచేయువారలను మాగేశంబు

నుసరిచేసి, రక్షింపుచుండుటకై, పంపి

యున్నాను ; ఇంక నేనుబోవలయును,

అని, భరతుండు, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తావతు ధర్మాత్తా భరతో భ్రాతృవత్సలః

సమీపస్థ మువాచేదం సుమంత్రం మంత్ర కోవిదమ్. ౨౧

<p>టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుండును; భాగ్యవత్సలః = తోచుట్టువునందతిప్రేమగలవాఁడునగు; భరతః = భరతుఁడు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్వాతు = చెప్పినంతనె; సమీపస్థం = సమీపంబుననున్న; మంత్రకోవిదం = ఆలోచనయందుఁబండితుండగు; సుమంత్రం = సుమంత్రునిగూచి; ఇదం = ఈమాట</p>	<p>ను; ఉవాచ = చెప్పెను. ధర్మాత్ముండును జ్యేష్ఠభాగ్యతయందతిభక్తిగలవాఁడునగుభరతుండు, వసిష్ఠాదులతోనీ ప్రకారముచెప్పి, తనసమీపంబుననున్న, యాలోచనలంబండితుండగుసుమంత్రుంబూచి, యిట్లని, పలికెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తూణా ముత్తాయ గచ్ఛ త్వం సుమంత్ర మమ శాసనాత్
యాత్రా మాజ్ఞాపయ శ్రీప్రం బలం చైవ సమానయ. ౨౨

<p>టీక॥ సుమంత్ర = సుమంత్రుఁడా! త్వం = నీవు; మమ = నాయొక్క; శాసనాత్ = ఆజ్ఞ వలన; తూణాం = శీఘ్రముగా; ఉత్తాయ = లేచి; గచ్ఛ = పొమ్ము. శ్రీప్రం = శీఘ్రముగా; యాత్రాం = పయనమును; ఆజ్ఞాపయ = ఆజ్ఞాపించుము. బలంచైవ = సైన్యమును;</p>	<p>సమానయ = తెమ్ము. సుమంత్రుఁడా! నీవు, నాయాజ్ఞచే, శీఘ్రముగాలేచిపోయి, పయనముకావలెననియాజ్ఞాపించి, సైన్యంబునుదెమ్ము. అని, భరతుండు, సుమంత్రునకాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

వీవ ముక్త స్సుమంత్రస్తు భరతేన మహాత్మనా
హృష్ట స్తదాదిశ త్వర్వం యథా సందిష్ట మిష్టవత్. ౨౩

<p>టీక॥ సుమంత్రస్తు = సుమంత్రుండును; మహాత్మనా = పూజ్యమయినస్వభావముగల; భరతేన = భరతునిచేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాఁడై; హృష్టః = సంతోషించినవాఁడై;</p>	<p>యథాదిష్టం = ఆజ్ఞాపింపఁబడినట్లు; ఇష్టవత్ = కోరికనురూపమయిన; తత్ = ఆమాటను; సర్వం = అంతను; ఆదిశత్ = ఆజ్ఞాపించెను. సుమంత్రుండు, మహాత్ముండగుభ</p>
---	--

౧౪౧౦ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౨

రతుండుచెప్పినదివిని, పరమసంతుష్టుం | తుండు గావించినయాజ్ఞను , సైనికుల
డై, తమకోరికనురూపంబుగాభర | కుంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తాః ప్రహృష్టాః ప్రకృతయో బలాధ్యత్ బలస్యచ
శ్రుత్వా యాత్రాం సమాజ్ఞాప్తాం రాఘవస్య నివతకనే. ౨౪

టీక॥ తాః=ఆ ; ప్రకృతయః = విని; ప్రహృష్టాః = మిక్కిలియుసంత
ప్రజలును; బలస్య=సైన్యముయొక్క; సించినారు.
బలాధ్యత్= సేనాధ్యక్షులును; రా ప్రజలును, సేనాధ్యక్షులును , భ
ఘవస్య = రామునియొక్క ; నివతక= రతుండు రామునింబిలిచికొనివచ్చుటకై
నే = మఱలించుటనిమిత్తమయి; యా పయనంబగుటకాజ్ఞాపించెనని , యాల
త్రాం=ప్రయాణమును; సమాజ్ఞాప్తాం= కించి, పరమసంతుష్టులయిరి.
ఆజ్ఞాపింపఁబడిన దానిఁగా; శ్రుత్వా= అని, తాత్పర్యము.

తతో యోధాంగనా స్సర్వా భర్తృణాం సర్వాగృహేగృహే
యాత్రాగమన మాజ్ఞాయ త్వరయంతిస్త హషికతాః. ౨౫

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; గృహేగృహే చిరి.
హే=ప్రతిగృహమునందును; యోధాం అంతఁ, బ్రతిగృహమునందును, సైని
గనాః = సైనికులభార్యలు; సర్వాః= కులభార్యలందఱును, రామునియొద్దకుఁ
అందఱును; యాత్రాగమనం=ప్రయా బ్రయాణంబుసేర్పించెనని తెలిసి, సంతుష్ట
ణలాభమును; ఆజ్ఞాయ= తెలిసికొని; హ లయి, తమతమభతకలను, శీఘ్రముగాఁ
షికతాః = సంతసించినవారలై; భ బొందని, వేగిరపఱచిరి.
త్సర్వాః=పెనిమిటులను; సర్వాః= అని, తాత్పర్యము.
అందఱును; త్వరయంతిస్త = వేగిరపఱ

తే హయై గోరథై శ్శేఘ్రే స్స్యందనైశ్చ మహాజవైః
సహయోధై ర్బలాధ్యత్ బలం సర్వ మచోదయత్. ౨౬

శ్రీమద్రామాయణము* అయోధ్యాకాండము. ౧౪౧౧

స ౮౨

టీక॥ తే=ఆ; బలాధ్యతాః = సేనా
ధ్యతులు; హమైః = గుఱ్ఱములతోను; శీ
మైః = వడిగల ; గోరథైః = ఎద్దు
బండ్ల తోను ; మహాజవైః = అధిక
మయినవడిగల; స్యందనైశ్చ = రథముల
తోను ; యోధైస్సహ = సైనికులతో
ను; సర్వం = సమస్తమయిన; బలం = సై

న్యమును; అచోదయన్ = ఆజ్ఞాపించిరి.
ఆసేనాధ్యతులు, గుఱ్ఱంబులువడి
గాఁబోవునెద్దులబండ్లు మహావేగంబుల
గురథంబులుయోధులుమొదలగుసైన్యం
బునంతయునాయత్తంబుగావించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

సజ్జంతు తద్బలం దృష్ట్వా భరతో గురుసన్నిధౌ
రథం మే త్వరయస్వేతి సుమంత్రం పాశ్వతోఽబ్రవీత్. ౨౭

టీక॥ భరతః = భరతుడు; సజ్జః = ఆ
యత్తమయిన; తత్ = ఆ; బలం = సైన్య
మును; దృష్ట్వాతు = చూచినంతనె; గురు
సన్నిధౌ = వసిష్ఠునిసమీపమునందు; పా
శ్వతః = ప్రక్కన (ఉన్న); సుమంత్రం =
సుమంత్రునిఁగూర్చి; మే = నాయొక్క; రి
థం = రథమును; త్వరయస్వ = వేగిరిపఱ

వుము. ఇతి = అని; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
భరతుండు, సైన్యంబంతయునాయ
త్తంబగుటంబూచి, వసిష్ఠసన్నిధానంబు
న, “వేగంబునారథంబుఁడె” మ్మని, తన
పార్శ్వభాగంబుననున్న సుమంత్రునకా
జ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

భరతస్యతు తస్యాజ్ఞాం ప్రతిగృహ్యచ హషితః
రథం గృహీత్వా ప్రయయా యుక్తం పరమవాజిభిః. ౨౮

టీక॥ సుమంత్రః (అధ్యాహృతము) =
సుమంత్రుడు; తస్య = ఆ; భరతస్య = భ
రతునియొక్క; ఆజ్ఞాం = ఆజ్ఞను; ప్రతిగృ
హ్యచ = స్వీకరించియు; హషితః = సం
తసించినవాఁడై; పరమవాజిభిః = ఉత్త
మములగుగుఱ్ఱములతో; యుక్తం = కూడి

న; రథం = రథమును; గృహీత్వా = తీసికొ
ని; ప్రయయా = పోయెను.
సుమంత్రుండు, భరతునాజ్ఞనుశిర
సావహించి, సంతోషంబునొంది, యు
త్తమాశ్వంబులంబూన్చి, రథంబుఁడెచ్చె
ను. అని, తాత్పర్యము.

స రాఘవ స్సత్యధృతిః ప్రతాపవాక్
 బ్రువక్ సుయు క్తం దృఢసత్యవిక్రమః
 గురుం మహారణ్యగతం యశస్వినం
 ప్రసాదయిష్యక్ భరతో బ్రవీ త్తదా. ౨౯

టీక|| తదా = అప్పుడు; రాఘవః =
 రఘువంశమునందుంబుట్టినవాడును; స
 త్యధృతిః = ఎప్పటికినిదటుగనిధైర్యము
 గలవాడును; ప్రతాపవాక్ = అధికమ
 యినప్రతాపముగలవాడును; దృఢస
 త్యవిక్రమః = దృఢమునుసత్యమునగుప
 రాక్రమంబుగలవాడునగు; సః = ఆ; భ
 రతః = భరతుడు; సుయు క్తం = మిక్కి
 లియుయు క్తముగా; బ్రువక్ = చెప్పుడు;
 మహారణ్యగతం = కాఱడనినొందిన; య
 శస్వినం = అధికమయినకీర్తిగల; గు

రుం = అన్నయగురాముని; ప్రసాదయి
 ష్యక్ = ప్రసన్నునిజేయువాడై; అబ్ర
 వీత్ = చెప్పెను.
 అప్పుడు, రఘువంశజాతుండును
 హాదైర్యుండునుమహా ప్రతాపుండును
 హాపరాక్రమశాలియునగుభరతుండు,
 పరమయుక్తంబుగా, మాటలాడి, మ
 హారణ్యంబుననున్నయశస్వినుగు రా
 మునిఁబ్రసన్నుంజేయదలంచి, యిట్లని,
 చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తూణం సముత్థాయ సుమంత్ర గచ్ఛ
 బలస్య యోగాయ బలప్రధానాక్
 ఆనేతు మిచ్ఛామి హితం వనస్థం
 ప్రసాద్య రామం జగతో హితాయ. ౩౦

టీక|| సుమంత్ర = సుమంత్రుడా!
 తూణం = శీఘ్రముగా; సముత్థాయ =
 లేచి; బలస్య = నైస్యముయొక్క; యో
 గాయ = చేరుటకొఱకు; బలప్రధా
 నాక్ = సేనాధ్యక్షులనుగూచి; గ
 చ్ఛ = పొమ్ము. జగతః = లోకముయొ

క్క; హితాయ = మేలుకొఱకు; వన
 స్థం = అడవియందున్న; తం = ఆ; రా
 మం = రాముని; ప్రసాద్య = ప్రసన్నుని
 గాఁజేసి; ఆనేతుం = తోడ్కొనివచ్చుట
 కు; ఇచ్ఛామి హి = కోరుచున్నానుగా.
 సుమంత్రుడా! నీవు, శీఘ్రంబున

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౪౧౩

స ౮౨

లేచి, సేనాధ్యక్షులయొద్దకుఁబోయి, నకుఁబోయి, రామనిఁబ్రసన్నుఁజేసి,
నైన్యంబులంగూర్చునట్లు, చేయుము; తోడ్కొని రావలయును. అని, భర
నేను; లోకహితంబుకొఱకు, వనంబు తుండు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము

స సూతపుత్రో భరతేన సమ్య
గాజ్ఞాపిత స్సంపరిపూణకామః
శశాస సర్వాన్ ప్రకృతిప్రధానాన్
బలస్య ముఖ్యాంశ్చ సుహృజ్జనంచ. ౩౧

టీక॥ సః=ఆ; సూతపుత్రః= సు శశాస=ఆజ్ఞాపించెను.
మఁతుఁడు; భరతేన=భరతునిచేత; సుమఁతుండు, అట్లు; భరతుని
సమ్యక్=చక్కఁగా; ఆజ్ఞాపితః=ఆ చేనాజ్ఞాపింపఁపడినవాఁడై, తనకో
జ్ఞాపింపఁబడినవాఁడై; సంపరిపూణ కామః=చక్కఁగానిండినకోర్కులుగల కులన్నియుఁబలింఁచుటచేఁబరమసంతో
వాఁడై; ప్రకృతిప్రధానాన్=జనులలో పంబునొంది, ప్రజలలో ముఖ్యులగు
ముఖ్యులయిన వారలను; బలస్య = వారలకును, సేనానాయకులకును,
నైన్యమునకు; ముఖ్యాంశ్చ=ముఖ్యుల సుహృజ్జనులకును. అందఱకును, బ
గువారలను; సుహృజ్జనంచ=స్నేహి యనమయిరావలయునని, భరతాజ్ఞం
తజనమును; సర్వాన్ = అందఱను; దెలిపెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్స ముత్థాయ కులేకులే తే
రాజన్య వై శ్యా వృషలాశ్చ విప్రాః
అయాయజ న్నుష్ఠాశిరా న్రథాంశ్చ
నాగాన్ హయాంశ్చైవ కులప్రసూతాన్. ౩౨

టీక॥ తతః=అంత; కులేకులే=ప్ర శ్చ; శూద్రులును; సముత్థాయ= లే
తిగృహమునందును; తే=ఆ; విప్రాః= చి; ఉష్ఠాశిరాన్=బంటులనుగాడిదల
బ్రాహ్మణులును; రాజన్యవైశ్యాః = ను; రథాంశ్చ=రథములను; నాగాన్ =
ఉత్తియులునువై శ్యులును; వృషలా ఏనుఁగులను; కులప్రసూతాన్=మం

౧౪౧౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౮౩

చివలశమునందుబుట్టిన;హయాంచైచ్చ | లునుశూద్రులును , కొందఱు ఒంటె
వ=గుట్టములను; అయాయుజ్జ్ = | లనుగొందఱుగదజ్భంబులనుగొందఱు
కూర్చుకొనిరి. | రథంబులను, గొందఱుగజంబులనుగొం
అంతః, బ్రతిగృహంబునందును , | దఱు త్రమాశ్వంబులను, ఆరోహించి,
హృష్ణాణులును ఊత్రియులునువైశ్య | పయనంబయిరి. అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే,ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే,ద్వ్యశీతితమస్సగః.
ఇది,స్వప్తార్థము.

ఇది,పరమార్థఃచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయాచాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు,అయోధ్యాకాండద్వ్యశీతితమ సర్గటిక
ముగిసినది.

ప్రతి

త్యశీతితమస్సగః ప్రారంభః.

తతస్సముద్ధితః కాల్య మాస్థాయ స్యండనోత్తమమ్
ప్రయయా భరత శ్శీపురి రామదశకాంతయా. ౧

టీక తతః=అటుపిమ్మట; భరతః=	యా=పోయెను.
భరతుడు;కాల్యం = ఉషఃకాలమునం	అంత,భరతుండు, ఉషఃకాలంబున
దు;సముద్ధితః = లేచినవాడై;స్యండ	నెలేచి, యుత్తమంబగు రథంబునారో
నోత్తమం=రథంబులలోనుత్తమమగుర	హించి, రామునిజూచు కొతుకంబున
థమును;ఆస్థాయ=అధిష్టించి; రామద	శీఘ్రింబుగాఁబోయెను.
ర్శనకాంతయా = రామునిచూచుకో	అని,తాత్పర్యము.
రిచ్చిత;శీఘ్రిం = శీఘ్రిముగా;ప్రయ	

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౪౧౫

స ౮౩

అగ్రతః ప్రయయు స్తస్య సర్వే మంత్రిపురోధసః

అధిరుహ్య హయై ర్యుక్తాన్ రథాన్ సూర్యరథోపమాన్. ౨

టీక॥ మంత్రిపురోధసః=మంత్రులు యయుః=పోయిరి.

సుపురోహితులును; సర్వే= అందఱు;

మంత్రులుపురోహితులందఱు, సూ

హయై = గుఱ్ఱములతో; యుక్తాన్=

ర్యరథంబునకు సాటివచ్చుచున్న యశ్వ

కూడిన; సూర్యరథోపమాన్=సూర్య

యుక్తంబులగురథంబులనారోహించి,

రథములతోఁబోల్కిగల; రథాన్=రథ

భరతునకుమండునడచిరి.

ములను; అధిరుహ్య=ఎక్కి; తస్య=ఆభ

అని, తాత్పర్యము.

రతునియొక్క; అగ్రతః=ముందట; ప్ర

నవనాగసహస్రాణి కల్పితాని యథావిధి

అన్వయు ర్భరతం యాంత విత్సౌకుకులనందనమ్. ౩

టీక॥ యథావిధి= అజ్ఞ నతిక్రమింప తుని; అన్వయుః=వెంటడించినవి.

క; కల్పితాని = ఏర్పఱుపఁబడిన; నాగస

భరతునియాజ్ఞ చొప్పున, నయోధ్య

హస్రాణి = ఏనుంగులయొక్క వేలు; న

యందలియేనుంగులలోఁ దొమ్మిదివేల

వ=తొమ్మిది; యాంతం=పోవుచున్న; ఇ

యేనుంగులు, ఇత్సౌకుకువంశమునకును

త్సౌకుకులనందనం= ఇత్సౌకుకువంశము

తోపంబుగల్గించునట్టి, భరతుని వెంట

నుసంతసింపఁజేయునట్టి; భరతం=భర

డించినడచినవి. అని, తాత్పర్యము.

షష్ఠీ రథసహస్రాణి ధన్విన్ వివిధా యథాః

అన్వయు ర్భరతం యాంతం రాజపుత్రం యశస్సీనమ్. ౪

టీక॥ రథసహస్రాణి=రథంబులయొ ములుగల వారలునగు, యోధులును;

క్క-వేలు; షష్ఠిః = అఱుపదయు; ధన్వి

యాంతం=పోవుచున్న; యశస్సీనం=

నః=ధనుస్సుగలవారలును; వివిధాయు

అధికమయినకీర్తిగల; రాజపుత్రం=రా

ధాః= నానావిధములయినయాయుధ

చకొమరుండగు; భరతం=భరతుని; అ

స్వయం=వెంబడించిరి.

అటువదివేలరథికులును, మఱియు

నానావిధాయుధధరులగుయోధులును,

యశస్వియు రాజకుమారుండునగుభ

రతుని, వెంటనడచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శతం సహస్రైః శ్వానాం సమారూఢాని రాఘవమ్
అన్వయ ర్భరతం యంతం సత్య సంధం జితేంద్రియమ్. ౫

టీక॥ సమారూఢాని = (యోధుల
చే) ఎక్కడబడిన; అశ్వానాం = గుఱ్ఱ
ములయొక్క; సహస్రైః = వేలు; శ
తం = నూలు; యంతం = పోవు
చున్న; రాఘవం = రఘువంశము
నంఘుఁబట్టిన; సత్యసంధం = సత్యప్రతి
జ్ఞుండయిన; జితేంద్రియం = జయింపఁబ

డినయింద్రియములుగల; భరతం = భర
తుని; అన్వయం = వెంబడించినవి.
అశ్వసాదులులక్షమంది, రఘువం
శజాతుండును సత్యసంధుండును ఇంద్రి
యనిగ్రహంబు గలవాఁడునగుభరతుని
వెంబడింబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

కై కేయాచ సుమిత్రాచ కౌసల్యాచ యశస్వివీ

రామానయన సంహృష్టా యయు ర్యానేన భాస్వతా. ౬

టీక॥ కై కేయా = కై కేయియు ;
సుమిత్రాచ = సుమిత్రీయు; యశస్వి
వీ = అధికమయినకీర్తిగల ; కౌసల్యా
చ = కౌసల్యయు ; రామానయనసం
హృష్టా = రామునివోడ్కొనివచ్చుటకు
సంతసించినవారలయి; భాస్వతా =
ప్రకాశించుచున్న; యానేన = వాహ
నముచేత; యయు = పోయిరి.

కై కేయియు సుమిత్రయశస్వి
వియగుకౌసల్యయు, రామునివోడ్కొ
నివచ్చుటకుఁబరమసంతృప్తలయియు త
మవాహనంబుల నెక్కిపోయిరి; అందుఁ
కై కేయి, తానుజేసినయకార్యంబున
కుమిక్కిలియుఁ బశ్చాత్తాపమునొంది,
మునుముందుగానడచినది.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రయాతా శ్చర్యసంఘాతా రామం ద్రష్టుం సలక్ష్యమ్

తస్యై వచ కథా శ్చిత్రాః కుర్వాతా హృష్టమానసాః. ౪

టీక ఆర్యసంఘా తాశ్చ = పూజ్యుల	సించినమనస్సుగలవై; ప్రయాతాః = పో
గువారలగుంపులును; సలక్షణం = లక్ష	యినవి.
ణునితోఁగూడిన; రామం = రాముని; ద్ర	పూజ్యులగుజనులు, గుంపులుగుంపు
ష్టం = చూచుటకు; తస్య = ఆరాముని	లుగా, లక్షణసహితుండగు రాముం
యొక్క; చిత్రాః = నానావిధములయి	బాచుటకై, యతనికథలనెనానావిధ
న; కథావచ = కథలనే; కుర్వాతాశ్చ =	ములంజెప్పుకొనుచు, బరమసంతోషం
చేయుచును; హృష్టమానసాః = సంత	బునంబోయిరి అని, తాత్పర్యము.

మేఘశ్యామం మహాబాహుం స్థిరసత్త్వం దృఢవ్రతమ్
కథా ద్రక్ష్యేమహే రామం జగతశ్శోకనాశనమ్. ౫

టీక మేఘశ్యామం = మేఘమువలెన	ద్రక్ష్యేమహే = చూడఁగలము?
ల్లనైనవాఁడును; మహాబాహుం = పెద్ద	మేఘంబువలెనల్లనిమేనుగలిగిదర్శన
చేతులుగలవాఁడును; స్థిరసత్త్వం = చల	మాత్రంబునఁ దాపశాంతిం జేయువా
నములేని బలముగలవాఁడును; దృఢవ్ర	దును, మహాబాహుండును మహాబలుం
తం = తిరుగుపాటులేనివ్రతముగలవాఁ	డును దృఢవ్రతుండును లోకమునకంత
డును; జగతః = లోకముయొక్క; శోక	యుదుఃఖింబుపోఁగొట్టి పరమానందం
నాశనం = దుఃఖముపోఁగొట్టువాఁడున	బున్నేయువాఁడునగు, రాముని, ఎప్పుడు
గు; రామం = రాముని; కథా = ఎప్పుడు;	చూడఁగలము? అని, తాత్పర్యము.

దృష్టవీవహీనశ్శోకమపనేష్యతి రాఘవః
తమస్సర్వస్య లోకస్య సముద్యమైవ భాసరః. ౬

టీక రాఘవః = రాముఁడు; దృష్టవీ	స్య = సమస్తమయిన; లోకస్య = లోక
వ = చూడఁబడినవాఁడైనంతనె; నః = మ	ముయొక్క; తమః = చిఃకటి; సమ
నయొక్క; శోకం = దుఃఖమును; సర్వ	ద్యౌ = ఉదయించుచున్న; భాసరః

వ=సూర్యుడువలె; అపనేష్యతి= పో
గొట్టగలడు.

రాముండు, మనల, మంచిమాటలం
జేర్పనకొనలేదు; మందస్తితకటాడొ
దులనైనను, సమ్మానింపవలసినదిలేదు;
దూరంబున నుదితుండగుసూర్యుండు,

లోకంబునందలిచీకటినింతయునశింపఁ
జేయునట్లు, రాముండు, 'మనచేదూరం
బునదృష్టండయినంత నె, మనదుఃఖంబుల
నన్నింటినింబోగొట్టగలడు. అని, వా
రలుపరస్పరముచెప్పకొనిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవం కథయంత స్తే సంప్రహృష్టాః కథా శృభాః
పరిష్వజానా శ్చాన్యోన్యం యయు నాగరికా జనాః. ౧౦

టీక|| తే=ఆ; నాగరికాః=పట్టణము
నందలి; జనాః = జనులు; ఇతి=అని; ఏ
వం=ఇట్లు; శుభాః = మంగళకరంబుల
గు; కథాః=కథలను; కథయంతః=చెప్పు
కొనుచు; సంప్రహృష్టాః=సంతోషించి
నవారలయి; అన్యోన్యం=ఒండొరులను;
పరిష్వజానాః (పరిష్వజమానాః) =

కొంగిలించుకొనుచు; యయుః = పో
యిరి.
వారలీప్రకారము మంచిమంచిమా
టలంజెప్పుకొనుచు, బరమసంతోషంబు
ననొందారులం గవురికొనించుకొనుచు,
పోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

యే శ త త్వా పరే సర్వే సమ్మ శా యేన నై గమాః

రామప్రతి యయు హృష్టా స్సర్వాః ప్రకృతయ స్తథా. ౧౧

టీక|| సమ్మ తాః=ఇష్టులగువారల;
అపరే=ఇతరులు; యే(సంతి)= ఎవ్వరు
కా; తే(అధ్యాత్మము) = వార
లు; సర్వే= అందఱును; నై గమాః=వ
తకలు; యే(సంతి)= ఎవ్వరుగలరొ.
తే(అధ్యాత్మము)చ=వారలును; త
థా=అట్లు; ప్రకృతయః = ప్రజలు; స

ర్వాః=అందఱును; హృష్టాః=సంతసిం
చినవారలయి; రామప్రతి = రాముని
గూర్చి; యయుః=పోయిరి.
మఱియు, రామునకిష్టులయినవారు
తెవ్వరెవ్వరుగలరో, వారిందఱునువ
తకలును, అట్లు, పట్టణంబునందలిప్ర
జలందఱు, రామునొద్దకు, బరమసంతో

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౪౧

స ౮౩

పంబునంబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

మణికారాశ్చ యే కేచి త్కుంభకారాశ్చ శోభనాః
సూత్రకర్మకృతశ్చైవ యేచ శస్త్రోపజీవినః. ౧౨
మాయూరకాః క్రాకచికా రోచకా వేధకా స్తథా
దంతకారా స్సుధాకారా స్తథా గంధోప జీవినః. ౧౩
సువణకారాః ప్రఖ్యాతా స్తథా కంబళధావకాః
స్నాపకోచ్ఛాదకా వైద్యా ధూపకా శ్శౌండికా స్తథా. ౧౪
రజకా స్తున్నవాయాశ్చ గ్రామిణౌష మహత్తరాః
వై లూషాశ్చ సహస్రీభి ర్యయుః కైవలకా స్తథా. ౧౫

<p>టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; మణికారాః = రత్నములను సానపెట్టువారలు; యే(సంతి) = ఎవ్వరుగలరో; తే(అధ్యాహృతము)చ = వారలును; శోభనాః = మంచివారలగు; కుంభకారాశ్చ = కుమ్మరవాండ్రును; సూత్రకర్మకృతశ్చైవ = గుడ్డలు నేయువారలును; శస్త్రోపజీవినః = ఆయుధములనాశ్రయించిజీవించువారలు; యే(సంతి) = ఎవ్వరుగలరో; తే(అధ్యాహృతము)చ = వారలును; మాయూరకాః = నెమలిపింఛములచేవిసనకట్టలు మొదలగువానింజేయువారలును; క్రాకచికాః = అంపముచేసఱుకువారలును; రోచకాః = తిన్నెలు మొదలగువానికేవలనైలుదీర్చువారలును; తథా = అట్లు; వేధకాః = రత్నములుకొ</p>	<p>య్యలు మొదలగువానికి రంధ్రములువేయువారలును; దంతకారాః = దంతపుపనిచేయువారలును; సుధాకారాః = సున్నపుపనిచేయువారలును; తథా = అట్లు; గంధోపజీవినః = గంధద్రవ్యములనాశ్రయించి జీవించువారలును; ప్రఖ్యాతాః = ప్రసిద్ధులగు; సువణకారాః = బంగారుపనిచేయు కంసలివాండును; తథా = అట్లు; కంబళధావకాః = కంబళులనుశోధించువారలును; స్నాపకోచ్ఛాదకాః = తైలాభ్యంగాదిస్నానములుచేయించువారలును, ఒళ్లుపట్టువారలును; వైద్యాః = వైద్యులును; ధూపకాః = గృహంబులందు సుగంధిధూపంబులువేయువారలును; తథా = అట్లు; శౌండికాః = మద్యములు నేయువా</p>
--	--

౧౪౨౦ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౩

గలును; రజకాః = చాకలివారలును; తున్నవాయాశ్చ = కుట్రపువారలును; గ్రామఘోషమహత్తరాః = గ్రామంబులందును గొల్ల పల్లెలందును బ్రధానులగువారలును; స్త్రీభిస్సహ = స్త్రీలతోఁ గూడ (ఉన్న). కైలూషాశ్చ = కూర్చి పెట్టువారలును; తథా = అట్లు; కైవర్తకాః = చెంబడివాండును; యయః = పోయిరి.

మతియుం బద్ధరాగాది మణులంజకంజేయువారలును, గుమ్మరవాండ్రి ను గుడ్డలునేయువారలును, ఆయుధోపజీవులును, నెమలిపింధములచే విసనకట్టలు మొదలగునవిచేయువారలునుఁపముచే మ్రాఁకులునఱకువారలునుదిన్నెలు గోడలు మొదలగు వానినివన్నెలుదీర్చువారలును, కొయ్యలురత్నములు మున్నగువానికిరంధ్రములు వేయువారలును,

సంతపుపనిసేయువాలును, సున్నపుపనివారలును, సుగంధద్రవ్యంబులనమ్మకొనిజీవించు వారలును, చక్కగాబంగారుపనిసేయుకంసలి వాండును, గంబళములలోనిముఱికిఁ దీయువారలును, చైలాభ్యంగనాదిస్నానంబులు సేయించువారలును, ఒళ్లుపట్టు వాండును, వైద్యులును, గృహంబులందు సుగంధిధూసంబు వేయువారలును నానావిధమద్యంబులు సేయువారలును, చాకలివాండును, కుట్రపు పనివాండును, గ్రామంబులందేమి గొల్ల పల్లెలందేమి ప్రధానులగువారలును భార్యలంగూర్చియిచ్చి జీవించునట్టి వారలును చెంబడివారలును, రామనింజూచుటకు, భరతుని వెంబడిం బోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సమాహితా వేదవిదో బ్రాహ్మణా వృత్తసమ్మతాః
గోరథై ర్భరతం యంత మనుజగ్తు స్సహస్రశః. ౧౬

టీక॥ సమాహితాః = సమాధియుక్తులును; వేదవిదః = వేదంబులు జెలిసినవారలును; వృత్తసమ్మతాః = ఆచారముచేఁబూజితులునగు; బ్రాహ్మణాః = బ్రాహ్మణులు; సహస్రశః = వేనవేలుగా; గోరథైః = ఎద్దుబండ్లచే; యంత్రం = పోవుచున్న; భరతం = భరతుని;

అనుజగ్తుః = చెంబడించిరి.

యోగసింఘులును వేదవేత్తలును సదాచారవంతులునగుబ్రాహ్మణులు వేనవేలుగా నెద్దుబండ్ల నెక్కి, భరతుని వెంబడింబోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౧౪౨౧

స ౮౩

సువేషా శ్శుద్ధవసనా స్తా మృష్యష్టానులేపనాః
సర్వే తే విఽధై ర్భావై శ్శనై ధృత మన్వయుః. ౧౭

టీక॥ తే=వారలు; సర్వే=అందఱు; తం=భరతుని; అన్వయుః = వెంబడిం
ను; సువేషాః=మంచినలులంకారముగ చిరి.
లవారలై ; శుద్ధవసనాః = నిషకల అట్లువారలందఱు, చక్కగానలం
ములగువస్త్రములుగలవారలై ; తా కరించుకొని. నిమలంబులగు వస్త్రం
మృష్యష్టానులేపనాః = ఎఱ్ఱనిసంపూ బులుగట్టుకొని, రక్తచందనంబుఁ బూ
ణకమైనపూఁతగలవారలై; విఽధైః = సికొని, నానావిధవాహనంబులనెక్కి,
నానావిధములగు; యానైః=వాహన మెల్లఁ గా, భరతుని వెంబడించి, పోయి
ములచేత; శనైః = మెల్లఁగా; భర రి, అని, తాత్పర్యము.

ప్రహృష్ట ముదితా సేనా సాన్వయా లైకయాసుతమ్
భ్రాతృ రానయసే యాంతం భరతం భ్రాతృవత్సలమ్. ౧౮

టీక॥ సా=ఆ; సేనా=సేన; ప్రహృష్టాన్వయై= కై న; భరతం=భరతుని; అన్వయాత్ =
ప్రహృష్టముదితా= గగుర్పాటువొందినదైనం వెంబడించినది.
తనించినదై; భ్రాతృః=అన్నయొక్క; అట్లునైనకులు, సంతోషంబున మే
ఆనయసే = తోడ్పానివచ్చుమిత్తమ నులంబులకలువొడమ, నన్నయగు రా
య; యాంతం=పోవుచున్న; భ్రాతృ ముం దోడ్పానివచ్చు నిమిత్తమయిపో
వత్సలం = తోఁబుట్టువులందరికఁద్రేపము వుచున్న భ్రాతృభక్తిగలభరతుని వెంబ
గల; కైకయాసుతం= కైకేయికొడు డింబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే గత్వా నూర మధ్వానం రథయానాశ్చకుంజరైః
సమాసేదుర్జతో గంగాం శృంగిభేః పురంప్రతి. ౧౯
యత్ర రామసఖో వీరో గుహూ జ్ఞాతిగణై ర్వృతః
నివసత్య ప్రమాదేన దేశం తం పరిపాలయత్. ౨౦

౧౪౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౩

టీక॥ తే = వారలు; రథయానాశ్చ
కుంజరైః = రథములచేతను ఇతర వాహ
నములచేతను గుఱ్ఱములచేతను ఏనుంగుల
చేతను; దూరం = దూరమయిన; అ
ధ్వానం = మాగడమును; గత్వా = పొం
ది; తతః = అంత; యత్ర = ఎచ్చట; వీరః =
పరాక్రమశాలియు; రామసఖిః = రా
ముని సేవీతుండగు; గుహః = గుహ
డు; జ్ఞాతిగణైః = బంధుసమూహముల
చే; వృతః = పరివేష్టించబడినవాడై; అ
ప్రమాదేన = ఏమటుపాటులేమిచేత;
తంఽఽ; దేశం = దేశమును; పరిపాల
యన్ = పాలింపుచు; నివసతి = ఉన్నా

హోతత్ = ఆశ్శృంగిబేరపురంప్రతి =
శ్శృంగిబేరపట్టణమునుగూర్చి, శ్శృంగిబే
రపట్టణసమీపమునందనుట ; గంగా =
గంగానదిని; సమాసేదుః = పొందిరి.

వారలు, రథంబులు, గుఱ్ఱంబులు, గజం
బులు మొదలగు వానావిధవాహనంబుల
చే, బహుదూరంబుపోయి, రామమ
ిత్రుండును వీరుండునగు గుహండుబంధు
జనపరివృతుండై, యేమటుపాటులేక,
యాదేశంబంతయు, బరిపాలింపుచు,
నెచ్చట వాసంబుసేయుచుండునో, ఆ
శ్శృంగిబేరపురంబుసమీపంబున, గంగాన
దింజేరిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఉపేత్య తీరం గంగాయా శ్చక్రవాకై రలంకృతమ్
వ్యవాతిష్ఠత సాసేనా భరతస్యా నుయాయినీ. ౨౧

టీక॥ భరతస్య = భరతునియొక్క ;
అనుయాయినీ = వెంబడించునదైన ; చినది-
సా = ఆ; సేనా = సేన; చక్రవాకైః =
చక్రవాకపక్షులచేత ; అలంకృతం =
అలంకరించబడిన; గంగాయాః = గం
గానదియొక్క; తీరం = గట్టును; ఉ

పేత్య = పొంది ; వ్యవాతిష్ఠత = నిలి
భరతునివెంబడించి పోయినయాసే
న, చక్రవాకపక్షులతోనొప్పుచున్నగం
గానదీతీరంబుంజేరి, యచ్చటనిలిచినది.
అని, తాత్పర్యము.

నీరీత్యా నుగతాం సేనాం తాంచ గంగాం శివోదకామ్
భరత స్సచివాన్ సర్వా నబ్రవీ ద్వాక్య కోవిదః. ౨౨

టీక॥ వాక్యకోవిదః = నూటలయందుంబడితుండగు ; భరతః = భరతు

దు; అనుగతాం= వెంబడివచ్చిన; సేనాం=సేనను; శివోదకాం= మంగళకరంబగు; తాం=ఆ; గంగాంచ= గంగానదిని; సీత్య= చూచి; సచివా=మంత్రులను; సర్వా= అందఱునుగూచి; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మాటలయందుంబండితుండగు భరతుండు, తన వెంబడివచ్చిన సేనను, మంగళకరంబులగు జలంబులతో నొప్పించు న్నగంగానదినింజూచి, మంత్రులయందఱితో, నిట్లని, చెప్పెను-
అని, తాత్పర్యము-

నివేశయత మే నైస్య మభిప్రాయేణ సర్వతః

విశ్రాంతాః ప్రతరిష్యామ శ్వ ఇదానీ మిమాం నదీమ్. ౨౩

టీక॥ మే=నాయొక్క; నైస్యం=నైస్యమును; అభిప్రాయేణ=అభిప్రాయముచేత; సర్వతః=అంతట; నివేశయత= విడియునట్లు చేయుడు. ఇదానీం= ఇప్పుడు ; విశ్రాంతాః=అలసటదీర్చుకొన్నవారలమయి ; శ్వః = శేవు; ఇమాం=ఈ; నదీం = నదిని; ప్రతరి

ష్యామః=దాటుదము. మీయభిప్రాయముచూపుననిచ్చటనై, నానైస్యమును, అచ్చటచ్చటవిడియునట్లు చేయుడు; ఇప్పుడిచ్చటవిశ్రమించి యీగంగానదిని శేవుదాటుదము. అని, తాత్పర్యము.

చాతుంచ తావదిచ్ఛామి స్వగతస్య మహీపతేః

బౌద్ధ్వ దేహనిమిత్తార్థం మవతీర్కోదకం నదీమ్. ౨౪

టీక॥నదీం=నదినిగూర్చి; అవతీర్థం= దిగి; స్వగతస్య= స్వగమనాందిన; మహీపతేః = దశరథమహారాజునకు; బౌద్ధ్వ దేహనిమిత్తార్థం= ఊర్ధ్వదేహమునందలిసుఖప్రయోజనముకొఱకు; ఉదకం=జలమును, జలతర్పణమున నుట; చాతుంచ తావత్=ఇచ్చటకును;

ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను. మఱియు, నేను, నదిలోనికిడిగి, స్వగతుండగుదశరథమహారాజునకు, స్వగసౌఖ్యంబుగలుగుటకై, జలతర్పణంబును జేయఁదలచియున్నాను. అని, భరతుండు, మంత్రులకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యైవం బ్రువతో మాత్యాస్తథే త్యక్తావ సమాహితాః
న్యవేశ మం స్తాం ఛండేన స్వేన స్వేన పృథక్పృథక్. ౨౫

టీక॥ తస్య=అభరతుండు; ఏవం=ఇట్లు; బ్రువతః=చెప్పచుండఁగా; అమాత్యాః=మంత్రులు; తథా=ఈట్లు, ఇతి=అని; ఉక్తావ=బెప్పి; సమాహితాః=ఎచ్చరికగలవారలై; స్వేన స్వేన=తనతన; ఛండేన=ఇచ్చచేత; పృథక్పృథక్=	వేటువేటుగా; తాం=ఆసేనను; న్యవేశయన్=విడియఁజేసిరి-భరతుండు చెప్పినమాటను విని, యామంత్రులు, ఎచ్చరికతోఁ, దమయిష్టప్రకారము, వేటువేటు, నాసేనకంతయు విడుదులేర్పఱచిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

నివేశ్య గంగా మను తాం మహానదీం
చమూం విధానైః పరిబహా శోభినీమ్
ఉవాస రామస్య తదా మహాత్మనో
విచింతయానో భరతో నివతేనం. ౨౬

టీక॥ భరతః=భరతుండు; తదా=అప్పుడు; మహానదీం=గొప్పనదియగు; తాం=ఆ; గంగాం=గంగానదిని; అను=అనుసరించి; పరిబహా శోభినీం=డేరాలచేఁబ్రకాశించుచున్న; చమూం=సేనను; విధానైః=విధానములచేత; నివేశ్య=విడియఁజేసి; మహాత్మనః=పూజ్యమగు స్వభావముగల; రామస్య=రామునియొక్క; నివతేనం=మఱలించుటనుగూ	ప్ర: విచింతయానః=ఆలోచించుచు; ఉవాస=ఉండెను. భరతుండు, మహానదియగు గంగగట్టున, డేరాలలో సేనను విడియఁజేసి, మహాత్ముండగు రాముని దోడ్కొని వచ్చువిషయంబు గుఱించి, యాలోచించుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, త్ర్యశీతితమస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయాణాంధ్రా
ఖ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండత్యక్తితమ సర్గటీక
ముగిసినది.

అ

చ తు ర శీ త త మ స గ = ప్రా ర ం భః.

తతోనివిష్టాం ధ్వజీనీం గంగా మన్వాశ్రితాం నదీమ్
నిషాదరాజో దృష్ట్వైవ జ్ఞాతీక్ సంతస్వరితోఽబ్రవీత్. ౧

టీక తతో=అటుపిమ్మట;నిషాదరా	తః=వేగిరపడినవాడై;జ్ఞాతీక్=బంధు
జః=బోయలరాజయినగుహుండు;గం	పులనుగూర్చి;అబ్రవీత్=చెప్పెను.
గాం=గంగయను;నదీం=నదిని; అన్వా	అంత, నిషాదరాజుండగుగుహుండు, గం
శ్రితాం=ప్రాందినదియు; నివిష్టాం=విడి	గానదిగట్టున, విడిసియున్న సేనంజూచి
సియున్నదియునగు; ధ్వజీనీం=సేనను;	నంతనె, త్వరితంబుగా, బంధుపులంబిలి
దృష్ట్వైవ = చూచినంతనె; సంతస్వరి	చి, యిట్లు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

మహతీయ మిత స్సేనా సాగరాభా ప్రదృశ్యతే
నాస్యాంత మధిగచ్ఛామి మనసాపి విచింతయేక్. ౨

టీక ఇతః=ఇచ్చట;మహతీ = గొ	తం=తుదను;నాధిగచ్ఛామి= తెలియ
ప్పదియు; సాగరాభా = సముద్రము	కున్నాను.
తో సమానమయినదియునగు ; ఇ	ఇచ్చట, సముద్రంబువలె నతివిస్తీ
యం=ఈ;సేనా=సేన; ప్రదృశ్యతే=	ణముయిన సేనయగుపడుచున్నది;ఎంత
చూడఁబడుచున్నది. విచింతయేక్=అ	చూచినను, దీనియంతము, మనఁబునంద
లోచించుచు; మనసాపి=మనసుచేనైన	లంచుటకును, అలవిగాకున్నది.
ను;అస్య = ఈపైన్యముయొక్క;అం	అని, తాత్పర్యము.

యథాతుఖలు దుర్బుద్ధి భారత స్వయ మాగతః
స ఏష హి మహాకాయః కోవిదారఘ్నో రథే. ౩

టీక॥ దుర్బుద్ధి = దుష్టబుద్ధిగల; భర హృతము) హి = ఉన్నదిగదా!
తః = భరతుఁడు; స్వయం = తానె; అగ దుర్బుద్ధియగుభరతుఁడు, తానె,
తః = వచ్చినాఁడు. యథాతుఖలు = నిశ్చ రాముని బాధింప వచ్చి యున్నాఁడు
యము. సః = అట్టి; ఏషః = ఈ; మహాకా కాఁబోలు; ఇదినిశ్చయము; రథంబునం
యః = పెద్దశరీరముగల; కోవిదారఘ్న దు, మహాకాయంబగుకోవిదారఘ్నంజం
జః = కాంచనపు చెట్టురూపమయిన ఘ్నజ బుకనుపడుచున్నదే! అని, తాత్పర్యము.
ము; రథే = రథమునందు; అస్తీ (అధ్యా

బంధయ్యవ్యతివా దాశా నథవా స్తా న్విధివ్యతి

టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము) = ఈభరతుఁడు, మనచెంబడివారలనందఱ
ఈభరతుఁడు; దాశా = చెంబడివాం ను, బంధించిననుబంధించును; లేక, మనల
ద్రును; బంధయ్యవ్యతివా = కట్టివేయు నందఱును, వధించిననువధించును.
నో; అథవా = లేక; అస్తా = మనల అని, తాత్పర్యము.
ను; వధివ్యతి = చంపునోయేమో.

అథ దాశరథీం రామం పిత్రా రాజ్యా ద్వివాసితమ్. ౪

సంపన్నాం శ్రియ మన్విచ్ఛం ప్రస్య రాజ్ఞ స్సుమలభామ్
భరతః కైకయాపుత్రో హంతుం సమధిగచ్ఛతి. ౫

టీక॥ అథ = ఇంక ; కైకయాపు ము; పిత్రా = తండ్రిచేత; రాజ్యాత్ =
త్రః = కైకేయికోడుకైన; భరతః = రాజ్యంబుననుండి; వివాసితం = వెడల
భరతుఁడు; రాజ్ఞః = రాజయిన, రా గొట్టఁబడిన; ధాశరథీం = దశరథునికో
జుకాందగినయనుట; తస్య = ఆరామున డుకైన; రామం = రాముని ; హం
కు; సుమలభాం = పొందనలవిగాని ; తుం = చంపుటకు; సమధిగచ్ఛతి = పో
సంపన్నాం = సంపూర్ణమయిన ; శ్రి వుచున్నాఁడు.
యం = సంపదను; అన్విచ్ఛ = కోరు ఇంకనీకైకేయికోడుకుభరతుఁడు,

రాజగుటకునర్హుండగు రాముండుమఱల నూరువెడలఁగొట్టఁబడియరణ్యంబునను
వచ్చినచోఁదనకురాజ్యంబుదక్కదని , న్నరాముని , వధించుటకై , వచ్చుచు
యతనికిదుర్లభంబగునట్లు, సమస్తసం న్నాడు. అని, తాత్పర్యము.
పదలనుదానెపొందఁగోరి , తండ్రిచే

భతాఁచైవ సఖాచైవ రామో దాశరథి మ్మమ
తస్యా థకామా సున్నద్ధా గంగానూపే ప్రతిష్ఠత. ౬

టీక॥ దాశరథిః= దశరథునికొడు వారలై; గంగానూపే= గంగాతీరంబు
కైన; రామః=రాముండు; మమ=నా నందు; ప్రతిష్ఠత=ఉండుండు.
యొక్క; భతాఁచైవ=ప్రభుండును; దశరథపుత్రుండగురాముండు, నా
సఖాచైవ= స్నేహితుండును. యూ కుఁబ్రభుండును, మిత్రుండును; కావున,
యం (అధ్యాపృతము)=మీరలు; త మీరలు, రామునికార్యంబునిమిత్రమయి
స్య = ఆరాముఁడొక్క; అథకా సన్నద్ధులరయి, గంగాతీరంబున, నుం
మాః = ప్రయోజనముగోరువారలై; ఁడు. అని; తాత్పర్యము.
సన్నద్ధాః = సన్నాహముతోఁగూడిన

తిష్ఠంతు సర్వే దాశాశ్చ గంగా మన్వాశ్రితా నదీమ్
బలయుక్తా నదీరతో మాంసమూలఫలాశనాః. ౭

టీక॥ దాశాః=చెంబడివారలు; స యి; తిష్ఠంతు=ఉండురుగాక.
ర్వేవ=అందఱును; గంగాం=గంగయ మనచెంబడివారలందఱును, నైనవన
ను; నదీం=నదిని; అన్వాశ్రితాః=పొంది మేతులయియోడలమీఁద గంగానదికడ్డ
నవారలయి; బలయుక్తాః= నైనవము ముగానుండి, యోడలలోనే, మాంసము
తోఁగూడినవారలయి; మాంసమూల సుగడ్డలనుఫలంబులనుందినుచు, నేటిరే
ఫలాశనాః=మాంసమునుగడ్డలును ఫల వునురక్షించుకొనుచుండురుగాక.
ములునె యాహారము గాఁగలవారల అని, తాత్పర్యము.
యి; నదీరతో = నదినిరక్షించువారల

౧౪౫౫ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౮౪

నావాం శతానాం పంచానాం కై వతానాం శతంశతమ్
సన్నద్ధానాం తథా యానాం తిష్ఠం త్విశ్య భ్యచోదయత్. ౮

టిక నావాం=ఓడలయొక్క; శతా	అభ్యచోదయత్=అజ్ఞాపించెను.
నాం=నూలులయొక్క; పంచానాం=	అయిదువందలయొడలింటికి, ఓడ
అయిదింటికిని; సన్నద్ధానాం=కవచము.	యొకటింటికి, యుద్ధసన్నద్ధులును యావ
దోడుగుకొన్నవారలును; తథా=అట్లు;	నవంతులునగుకై వతుకలు నూగుకారు
యానాం = యావనముగలవారలున	వంతునక గాచియుండుండు. అని, గు
గు; కై వతానాం=చెంబడివారలయొ	హుండు, చెంబడివారలకాజ్ఞాపించెను.
క్క; శతంశతం=నూలుగురు నూర్లు	అని, తాత్పర్యము.
రు; తిష్ఠంతు=ఉండురుగాక. ఇతి=అని;	

యదాఽదుష్టస్థు భరతో రామస్యేహ భవిష్యతి
సేయం స్వస్తిమతీ సేనా గంగా మద్య తరిష్యతి. ౯

టిక ఇహ=ఇప్పుడు; భరతః= భర	టంకలడు.
తుండు; రామస్య = రామునివిషయమ	భరతుండు, రామునివట్లద్రోహించి
యి; అదుష్టః=చోషములేనివాడు; య	తలేనివాడగుసేని, యతనిసైన్యమునును
దాతుభవిష్యతి=అగుసేని; సా = ఆ; ఇ	ఖముగా గంగానదిని చాటు నిత్రము.
యం=ఈ; సేనా=సేన; అద్య = ఇప్పు	అని, గుహుండు, చెంబడివారలతోఁజె
డు; స్వస్తిమతీ = మంగళముగలదై;	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
గంగాం=గంగానదిని; తరిష్యతి=చా	

ఇత్యుక్తో వాయునం గృహ్య మత్స్యమాంసమథాని చ
అభివక్రామ భరతం నిషాదాధిపతి గుహాః. ౧౦

టిక నిషాదాధిపతిః= బోయలకుఁ	ట్లు; ఉక్తా వ = చెప్పి; మత్స్యమాంసమ
బ్రభువైన; గుహాః=గుహుండు; ఇతి=ఇ	థాని= మత్స్యములను మాంసములను

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౪.

స ౮౪

తేనెను; ఉపాయనం=కానకను; గృహ్య
(గృహీత్వా)వ=తీసికొనియు; భరతం=
భరతునిగూర్చి; ఆభిచక్రామ=పోయెను.
నిషాదాధీశ్వరుండగుగుహుండప్ర

కారమాజ్ఞాపించి, మత్స్యములనుమాం
సములను తేనెనుగానుకగాఁ దీసికొని,
భరతునొద్దకుంబోయెను,
అని, తాత్పర్యము.

త మాయాంతంతు సంప్రేత్య సూతపుత్రః ప్రతాపవాక్
భరతాయా చచక్షే థ వినయజ్ఞో వినీతవత్. ౧౧

టీక॥ అథ=అంత; ప్రతాపవాక్=ప్రేమ.
అధికమయినప్రతాపముగలవాఁడును;
వినయజ్ఞః=వినయంబుదెలిసిన వాఁడు
నగు; సూతపుత్రః=సుమంత్రుండు; ఆ
యాంతం=వచ్చుచున్న; తం=ఆగుహు
ని; సంప్రేత్యతు=చూచినంత నె; వినీత
వత్=వినయంబుగలవాఁడై; భరతా
య=భరతునికొఱకు; ఆచచక్షే=చె

అంత, బ్రతాపవంతుండును రాజుల
యెడ వినయంబుతోనుండుటం జక్కఁ
గాఁదెలిసినవాఁడునగు సుమంత్రుండు,
గుహుండువచ్చుటంజూచి, వినయంబున
నాసంగతినిభరతునకుంజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏష జ్ఞాతినహాసేణ స్థపతిః పరివారితః
కుశలో దండకారణ్యే వృద్ధో భ్రాతుశ్చ తే సఖా. ౧౨

టీక॥ ఏషః=ఈ; స్థపతిః=ప్రభుండ
గుగుహుండు; జ్ఞాతినహాసేణ=బంధుజ
నసహస్రముచేత; పరివారితః=చుట్టఁబ
డినవాఁడు; వృద్ధః=ముసలివాఁడు; దండ
కారణ్యే=దండకారణ్యమునందు; కుశ
లః=సమధుండు; తే=నీయొక్క; భ్రా
తుః=అన్నయొక్క; సఖాచ=స్నేహి

తుండును.
నిషాదప్రభుండగునీగుహుండు బం
ధుజనంబెచ్చుగాఁగలవాఁడు, వృద్ధుండు
దండకారణ్యంబునందు సంచరించుట
యందుమిక్కిలయుసమధుండు; నీయ
న్నరామునకుస్నేహితుండును.
అని, తాత్పర్యము.

తస్మా త్వశ్యతు కాకుత్స్థ త్వాం నిషాదాధిపాః గుహాః
అసంశయం విజానీతే యత్ర తా రామలక్ష్మణౌ. ౧౩

టీక॥ కాకుత్స్థః=భరతుఁడా! తస్మా హుండు; అసంశయం=సంశేహములే
త్=అందువలన; నిషాదాధిపః= బో నట్లుగా; విజానీతే=ఎఱుంగును.
యవాండ్రకుఁబ్రభువైన; గుహాః= గు భరతుఁడా! అందువలన, నీవునిషా
హుండు; త్వాం=నిన్ను; పశ్యతు=చూ దాధీశ్వరుండగు, నీగుహనకు దర్శనం
చుఁగాక. యత్ర=ఎచ్చట; తే=ఆ; రా బియ్యవలయును ; మనరామలక్ష్మణు
మలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు; వతే= లెచ్చటనున్నారో, అసంగతియితనికి,
తే (అధ్యాహృతము) = ఉన్నారో; నిసంశయంబుగాఁ జెలిసి యుండును.
తత్ (అధ్యాహృతము) = ఆస్థలము అనినుమంతుండు, భరతునకుఁ జెప్పె
ను; అయం (అధ్యాహృతము) = ఈగు ను. అని, తాత్పర్యము.

వీతత్తు వచనం శ్రుత్వా సుమంత్రా ద్భరత శ్శుభమ్
ఉవాచ వచనం శీఘ్రం గుహాః పశ్యతు మా మితి. ౧౪

టీక॥ భరతః = భరతుఁడు; సుమం మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.
తాత్=సుమంత్రునివలన; శుభం = భరతుండు, సుమంత్రుండు చెప్పిన
మంగళకరమగు; వీతత్ = ఈ; వచ మంగళకరంబగుమాటను వినినంతనె,
నం=మాటను; శ్రుత్వాతు= విన్నంత “శీఘ్రంబుగాగుహనినాయెద్దకు రాని
నె; “గుహాః=గుహుండు; శీఘ్రం= శీ మ్ము” అని, సుమంత్రునితోఁజెప్పెను.
ఘ్రముగా; మాం=నన్ను; పశ్యతు = అని, తాత్పర్యము.
చూచుఁగాక.” ఇతి=అని; వచనం =

లక్ష్మణ భ్యనుజ్ఞాం సంహృష్టో జ్ఞాతిభిః పరివారితః
అగమ్య భరతం ప్రహేల్వా గుహా వచన మబ్రవీత్. ౧౫

టీక॥ గుహాః=గుహుండు; అభ్యనుజ్ఞాం=అనుమతిని; లక్ష్మణ=పొంది ; సం

హృష్టః = సంతసించినవాడై; క్షాతి చెప్పెను.

భిః=బంధువులచేత ; పరివారిలః=పరి
వేష్టింపఁబడినవాడై; ఆగమ్య= వచ్చి
ప్రహ్వః=నమ్మిందై; భరతం=భరతు
నిగూర్చి; వశనం= మాటను; అబ్రవీత్ =

గుహుండు, ఇట్లనుజ్ఞనొంది, సంత
ష్టుండై, బంధువులంగూడి, లోనికింబో
యి, భరతుంబాచి, నమ్మిందై, యిట్ల
ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

నిష్కటశైచ్రవ దేశోయం వంచితాశ్చాపి తే వయమ్
నివేదయామస్తే సర్వే స్వకే దాసకులేవస. ౧౬

టీక|| అయం=ఈ; దేశః= దేశము;
నిష్కటశైచ్రవ=పెరటివంటిదే. తే=
అట్టి; వయంచాపి = మేమును; వంచి
తాః=వంచించఁబడినాము. స్వకే=నీదై
న; దాసకులే=దాసునియింటియందు; వ
స=ఉండుము. ఇతి(అధ్యాహృతము)=
అని; సర్వే=అందఱుమును; తే=నీకు; నివే
దయామః=తెల్పుకొనెదము.

ఈనాదేశము, నీయింటిపెరటివంటి
దేశదా! నీరాకఁదెలియకపోవుటచే, మే
మందఱుమును మోసపోతిమి; మాకుఁదెలి
సియుండు నేని, నీకుఁజేయవలసినప్రత్యు
త్తానాదులుగావింతుము; ఇప్పుడును, నీ
దాసులమయినమాయింటనుండిపోవల
సినదని, మేమందఱుమును బ్రాధీకంఠుచు
న్నాము. అని, తాత్పర్యము.

అస్తి మూలం ఫలంచైవ నిషాదై స్సముపాహృతమ్

ఆద్రోశంచ మాంసం శుష్కంచ వన్యంచోచ్ఛావచంమహత్. ౧౭

టీక|| నిషాదైః= బోయవాండ్రుచే స్త్రీ=కలదు.

త; సముపాహృతం= సంపాదించఁబడి
న; మూలం=గడ్డలును; ఫలంచైవ= పం
డ్లును; ఆద్రోశం=తడిదైన; మాంసంచ=
మాంసమును; శుష్కంచ=ఎండినమాం
సంబును; ఉచ్ఛావచం=నానావిధమయి
న; వన్యంచ= అడవియందుఁబుట్టినధా
న్యంబులును; మహత్=అధికముగా; అ

మూలంబులును ఫలంబులును ఆద్రోశ
మాంసంబును ఎండినమాంసంబును, మ
ఱియు నానావిధంబులయిన నీవారంబు
లు మొదలగునడవిధాన్యంబులును, సిద్ధం
బుగావించికోనియున్నాము.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౮౪

ఆశంసే స్వాశితా సేనా వత్స్యతీ మాం విభావరీమ్
అచింతో వివిధైః కామై శ్వ ససైవో గమిష్యసి. ౧౮

టిక సేనా=సేన; స్వాశితా= చ	తము)=అని; ఆశంసే= ప్రాథింతుచు
కృ-౯గా భుజింపఁజేయఁబడినదై; ఇ	న్నాను.
మాం=ఈ; విభావరీం= రాత్రియంత	ఈ సేనయంతయు, మాయంటం జ
యు; వత్స్యతీ= ఉండఁగలదు. త్వం	కృ-౯గా భుజించి యీ రాత్రియంతయు
(అధ్యాహృతము)= నీవు; వివిధైః=	నుండఁగలదు. నీవును, మేముగావించు
నానావిధంబులగు; కామై=కోరఁదగి	నానావిధ పూజలంగైకొని, రేపు
నపదార్థములచేత; అర్చితః=పూజింపఁ	నైన్యసమేతుండవై పోవచ్చునని ప్రా
బడినవాఁడవై; శ్వః= రేపు; ససై	థింతుచున్నాను. అనిగుహించు భర
న్యః=నైన్యముతోఁగూడినవాఁడవై; గ	తునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము-
మిష్యసి=పోఁగలవు. ఇతి (అధ్యాహృ	

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, చతురశీతితమస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండచతురశీతితమస్సగటిక
ముగిసినది.

౨

పంచాశీతమసగప్రారంభః.

ఏవముక్తస్తు భరతో నిషాదాధిపతిం గుహమ్
ప్రత్యువాచ మహాప్రాజ్ఞో వాక్యం హేత్వర్థం సంహితమ్. ౧

టీక॥ మహాప్రాజ్ఞః = మహాబుద్ధి
తుండగు ; భరతస్తు = భరతుండును ; కృం=మాటను ; ప్రత్యువాచ = బదు
లచెప్పెను.
ఏవం=ఇట్లు ; ఉక్తః = చెప్పబడినవాఁడు ; మహాపండితుండగుభరతుండు , ని
డైనిషాదాధిపతిం = బోయలకుఁబ్ర
మాదాధీశ్వరుండగుగుహండుచెప్పినది
భువైన ; గుహం=గుహనిగూచి ; విని, యతనింబూచి, సహేతుకంబుగా
హేత్వర్థంసంహితం = కారణము సప్రయోజనంబుగా , నీమాటంజెప్పె
తోనుబ్రయోజనముతోనుగూడిన ; వా ను. అని, తాత్పర్యము.

ఊజితః ఖలు తే కామః కృతో మమ గురో స్సఖే
యోమే త్వ మీదృశీం సేనా మేకోభ్యర్చితు మిచ్ఛసి. ౨

టీక॥ మమ=నాయొక్క ; గురోః= ర్ని ; కృతః ఖలు=చేయబడినదేకదా!
అన్నయగురామునియొక్క ; సఖే = నాయన్నయగురామునిస్నేహితుం
స్నేహితుఁడా! యః=ఏ; త్వం=నీవు; డవగుగుహండా! నీవు, ఒక్కండవె, నా
ఏకః=ఒక్కండవే ; మే=నాయొక్క ; యింతటిసేనకునుం బూజసేయఁ గో
ఈదృశీం=ఇట్టి; సేనాం = సేనను ; రుచున్నావే; ఈమాటవలననే, నీకోర్కి
అభ్యర్చితుం = పూజించుటకు ; ఇ కన్ననధికముగా, మాకుఁబూజగావిం
చ్ఛసి=కోరుచున్నావో; తస్య (అధ్యా చినవాఁడవగుచున్నావు. అని, భరతుం
హృతము)=అట్టి; తే=నీయొక్క; ఊ డు, గుహనితోఁజెప్పెను.
జితః=అధికమయిన; కామః= కో అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్తా వ్తు మహాతేజా గుహం వచన ముత్తమమ్

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౫

అబ్రవీ ధృత శ్రీమాన్ నిషాదాధిపతిం పునః. ౩

<p>టీక॥ మహా తేజాః=అధికమయినప రాక్రమముగలవాఁడును; శ్రీమాన్=అ ధికమయినకాంతిగలవాఁడునగు; భర తః=భరతుఁడు; గుహం=గుహునిఁగూ చిఁ; ఇతి=ఇట్లు; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయి న; వచనం=మాటను; ఉక్త్వాతు=చెప్పి య్యు; పునః= మఱి; నిషాదాధిపతిం=</p>	<p>బోయలకుఁ బ్రభుండగు గుహుఁగూ చిఁ; అబ్రవీత్ =చెప్పెను. మహా తేజాండును శ్రీమతుండు నగు భరతుండు, ఇట్లు, నిషాదాధీశ్వరుండగు గుహునితోను త్తమంబగు మాటంజెప్పి, మఱి, నతనిఁజూచి, యిట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

కత రేణ గమిష్యామి భరద్వాజాశ్రమం గుహ
గహనోయం భృశం దేశో గం గానూపా దురత్యయః. ౪

<p>టీక॥ గుహ=గుహుఁడా! అహం(అ ధ్యాహృతము)=నేను; కత రేణ=ఏమా గ=ముచేత; భరద్వాజాశ్రమం=భర ద్వాజాశ్రమమునుగూర్చి; గమిష్యామి= పోఁగలను. అయం=ఈ; దేశః=దేశ ము; భృశం=మిక్కిలియు; గహనః= ప్రవేశింపనలవిగానిది. గం గానూపః= గం గాజలప్రదేశము; దురత్యయః=అ</p>	<p>తిక్రమింపఁగూడనిది. గుహుఁడా! భరద్వాజాశ్రమంబున కేమాగంబునబోవలెను? ఈదేశం బుమిగులదుష్ప్రవేశంబయియున్నది; ఈగం గాజలంబులం దరించుటయె మి క్కిలియుఁగష్టము. అని, భరతుండు, గుహునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తస్య తద్వచనం శుత్రా రాజపుత్రస్య ధీమతః
అబ్రవీ త్వాంజలి ర్వాక్యం గుహా గహనగోచరః. ౫

<p>టీక॥ గహనగోచరః = అడవియం దుండునట్టి; గుహః=గుహుఁడు; రా జపుత్రస్య=రాచకొమరుండును; ధీమ తః=బుద్ధిమంతుఁడునగు; తస్య=ఆభర</p>	<p>తునియొక్క; తత్=ఆ; వచనం = మా టను; శ్రుత్వా=విని; ప్రాంజలిః = మంచిచేమోడ్పుగలవాఁడై; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ =చెప్పెను.</p>
---	---

అడవులందుండిరుగునట్టిగుహలుండు, గిడ్చి, యిట్లుని, చెప్పెను.
రాచకొమరుండును బుద్ధిమంతుండున అని, తాత్పర్యము.
గుభరతునిమాటనువిని , చేతులు మొ

దాశా స్తాస్వనుగమిష్యంతి ధన్విన స్సుసమాహితాః
అహం త్వానుగమిష్యామి రాజపుత్ర మహాయశః. ౬

టీక|| మహాయశః= అధికమయినకీడింపగలను.
తీకల; రాజపుత్ర=రాచకొమరుండ మహాయశుండవు రాజపుత్రుండవ
వగుభరతుడా! దాశాః= చెంబడివార గు, భరతుడా! మాచెంబడివారలు,
లు; ధన్వినః=విల్లుగలవారలై ; సుసమా ధనుధారులయి మిక్కిలియు నెచ్చరిక
హితాః=మిక్కిలియు నెచ్చరికగలవార తోసేవెంబడి రాక్షసులు; సేనుననీ వెంబడి
లై; త్వా= నిన్ను; అనుగమిష్యంతి= వచ్చెదను; నీకుమాగచింతయక్కఱ
వెంబడింపగలరు. అహం = నేను ; లేదు. అని, తాత్పర్యము.
త్వా=నిన్ను; అనుగమిష్యామి=వెంబ

కచ్చి న్నదుష్టో వ్రజసి రామస్యా క్లిష్టకర్మణః
ఇయం తే మహతీ సేనా శంకాం జనయతివ మే. ౭

టీక|| త్వం(అధ్యాత్మతము)=నీవు; న్నది.
అక్లిష్టకర్మణః=దుఃఖముగలిగింపనికా నీవు, ఎవ్వరికినీదుఃఖంబు గల్గింపని
ర్యములుగల; రామస్య=రామునివిషయ కార్యంబు లేచేయునట్టిరామునకు, ద్రో
మయి; దుష్టః= దోషముతోఁగూడినవాఁ హంబు సేయుటకై, పోవువాఁడవు కావు
డవై; నవ్రజసికచ్చిత్ = పోవువాఁడవు గదా? నీతోఁగూడవచ్చినయింతగొప్ప
కావుగదా? తే = నీయొక్క; మహతీ= సేనంజూడఁగా, నాకుఁగొంచెముసంచే
గొప్పదగు; ఇయం=ఈ; సేనా=సేన; హముగలుగుచున్నది. అని, గుహలుండుభ
మే=నాకు; శంకామివ=కొంచెముసం రతునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
దేహమును; జనయతి = కలిగించుచు

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౫

తమేవ మభిభాషంత మాకాశభవ నిమలః

భరత శ్లోక్ష్యయా వాచా గుహం వచన మబ్రవీత్. ౮

టీక॥ ఆకాశభవ=ఆకాశమువలె; ని

మలః=స్వచ్ఛుండగు; భరతః = భర
తుండు; ఏవం=ఇట్లు; అభిభాషంతం=చె
ప్పుచున్న; గుహం=గుహనుగూర్చి; శ్లోక్ష్య
యా=మృదువయిన; వాచా=మాటచే
త; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్ = చె

ప్పెను.

ఆకాశంబువలె నిదోఁషుండై యు
న్నభరతుండు, ఈవిధంబునం జెప్పుచు
న్నగుహంబుగాచి, మృదువాక్యంబున, ని
ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

మాఘా త్సకాలో యతగ్రష్టం న మాం శంకితు మహాసి
రాఘవ స్స హి మే భ్రాతా జ్యేష్ఠః పితృసమో మతః.

టీక॥ యత్ = ఏకాలమునందు; క

ష్టం=ఇట్టి, కష్టము; స్యాత్ (అధ్యాపృ
తము)=కలుగునో; సః=అట్టి; కాలః=
కాలము; మాఘాత్=కలుగకుండుంగా
క. మాం=నన్నుగూర్చి; శంకితుం=సం
దేహించుటకు; నాహాసి = తగవు.
సః=ఆ; రాఘవః=రాముండు; మే=నా
యొక్క; జ్యేష్ఠః, భ్రాతా=అన్నయ్య; పి
తృసమః=తండ్రితో సమానుండుగా; మ

తోహి=ఎన్నఁబడినవాఁడునుగదా!

నేను రామునకుఁద్రోహముచేయుదు
ననినీకు సందేహముగలిగినదే! ఇట్టికష్ట
కాలమింక సంభవించకుండుగాక; నీవు
నాయందుసందేహంబుంచవలదు; రా
ముండు, నాకుజ్యేష్ఠభ్రాత, కావున, దం
డ్రివంటివాఁడేకదా!

అని, తాత్పర్యము.

తం నివత్యాయితం యామి కాకుత్స్థం వనవాసినమ్
బుద్ధి రన్యా న తే కార్యా గుహ సత్యం బ్రవీమి తే. ౧౦

టీక॥ గుహ=గుహుండా! వనవాసి

నం=అడవియందున్న; తం=ఆ; కాకు

త్స్థం=రాముని; నివత్యాయితం=మఱ
లించుటకు; యామి=పోవుచున్నాను. తే

(త్వయా)=నీచేత; అన్యః=ఇతరమయి
సఃబుద్ధిః=తలంపు; సకార్యా=చేయఁ
దగినదికాదు. తే=నీకు; సత్యం= సత్య
మును; బ్రవీమి=చెప్పచున్నాను.
గుహుండా! అడవియందున్న రాముని

మఱిించితోడొగివచ్చుటకై , పోవు
చున్నాను ; నీవు వేణువిధమునందలంపవ
లదు; నీకుసత్యముఁజెప్పచున్నాను; అ
నిభరతుండు, గుహునితోఁ జెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

సతు సంహృష్టవదన శ్చ త్వా భరతభాషితమ్

పునరేవాబ్రవీ ద్వాక్యం భరతం ప్రతి హషితః. ౧౧

టీక|| సతు=ఆగుహుండు; భరతభా
షితం=భరతునిమాటను; శ్చ త్వా=వి
ని; సంహృష్టవదనః = సంతసించినము
ఖముగలవాఁడై, ప్రసన్నమయినముఖ
ముగలవాఁడైయుంటు ; హషితః =
సంతోషమునొందినవాఁడై; పునరేవ=
మఱలనే; భరతంప్రతి = భరతునిగూ

ర్చి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చె
ప్పెను.
ఆగుహుండు , భరతుండుచెప్పిన
మాటనువిని, ప్రసన్నవదనుండు పర
మసంతుష్టుండు, భరతుంబాచి, మఱల
నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ధన్యస్తవం న త్వయా తుల్యం పశ్యామి జగతీతలే

అయత్నా దాగతం రాజ్యం యస్తవం త్యక్తు మిహేచ్ఛసి. ౧౨

టీక|| యః=ఏ; త్వం=నీవు; ఇహ =
ఇప్పుడు; అయత్నాత్ = ప్రయత్నము
లేమివలన; ఆగతం=ప్రాప్తించిన; రా
జ్యం=రాజ్యమును ; త్యక్తుం=విడుచు
టకు; ఇచ్ఛసి=కోరుచున్నావో ; సః
(అధ్యాహృతము)=అట్టి; త్వం=నీవు;
ధన్యః=పుణ్యవంతుఁడవు! త్వయా =
నీతో; తుల్యం=సమానుఁడగువాని; జ

గతీతలే = భూతలమునందు; నపశ్యా
మి=చూడను.
అప్రయత్నంబుగాఁబొందబయి
నరాజ్యంబునుగూడ విడువం గోరుచు
న్నావే; నీవెపుణ్యవంతుఁడవు; నీయట్టి
ధామిఁకుని, భూలోకంబున నెచ్చట
నేని, నేనిదివఱకుఁజూడలేదు.
అని, తాత్పర్యము.

శాశ్వతీ ఖాలు తే కీర్తిక లోకకా ననుచరిష్యతి

యస్తస్వం కృచ్ఛగతం రామం ప్రత్యానయతు మిచ్ఛసి. ౧౩

టీక॥యః=ఏ;త్వం= నీవు;కృచ్చ॥నుసరించుచుండఁగలదు.

గతిం=కష్టమునొందిన; గామం=రాము
ని; ప్రత్యానియతుం (ప్రత్యానేతుం)=
మఱలదోడ్కొనివచ్చుటకు; ఇచ్ఛసి=
కోరుచున్నావా; తస్య (అధ్యాహృత
ము)= అట్టి; తే=నీయొక్క; కీతిః=
కీతి; శాశ్వతీ = నాశములేనిదై; లో
కాక్=లోకంబులను; అనుదరివ్యతి=అ

ఏవం సంభాషనాణస్య గుహస్య భవతం తదా

బభౌ నష్టప్రభ స్ఫూర్తో రజనీ చాభ్యవతః. ౧౪

టీకాశ్రదా=అష్టదు; గుహస్య=	త్రియ; అభ్యవతత=వచ్చినది.
గుహుడు; భరతం= భరతునిగూర్చి;	అష్టదు, గుహుండేట్లు, భరతుని
ఏవం=ఇట్లు; సంభాషమాణస్య= మా	తో మాటలాడుచుండగానె, సూర్యుం
టలాడుచుండగా; సూర్యః= సూర్యు	డస్తమించె; నతరాత్రియవచ్చినది.
డు; నష్టప్రభః= నశించినకాంతిగలవా	అని; తాత్పర్యము.
డై; బభౌ=ప్రకాశించెను. చజనీచ=రా	

సన్నివేశ్య స తాం సేనాం గుహేన పరితోషితః

శత్రు ఘ్నీన సహ శ్రీమాన్ శయనం సముపాగమత్. ౧౫

టీక॥ శ్రీమాన్ = ఆధికమయిన సంపదగుహేన = గుహను చేత; పరితోషితః = సంతోషింపఁజేయఁబడినవాఁడై; శత్రునాం = సేనను; సన్నిచేశ్వః = విడియఁజేసి; ఘ్ననసహా = శత్రుఘ్నులతోఁగూడ;

శయనం=పాస్టును; సముపాగమక్త=

అంత, శ్రీపంతుండగు భరతుండు,

సేనను అన్యైష్ఠ్యలంబుల విడియనియ

మించి, గుహానిచేసంతోషింపఁజేయఁబ

డినవాఁడై, శత్రుఘ్నుండునుదాసును, బ

వ్వలించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రామచింతామయ శ్లోకో భరతస్య మహాత్మనః

ఉపస్థితో హ్యనహస్య ధమక్రపేక్షస్య తాదృశః. ౧౬

టీక॥ మహాత్మనః=అధికమయినదై

ర్యముగలవాఁడును; అనహస్య=దుః

ఖంబునకుఁదగినవాఁడును; ధమక్రపేక్ష

స్య=ధమక్రబుద్ధిగలవాఁడునగు; భరత

స్య=భరతునకు; తాదృశః=అట్టి; రామ

చింతామయః= రామచింతావికారమ

యిన; శోకః=దుఃఖము; ఉపస్థితోహి=

సంభవించినదిగాదా!

ఆగర్భశ్రీమంతుండుకావున దుఃఖం

బనుభవింపఁదగనివాఁడును, ధమక్రబుద్ధి

గలవాఁడునగుభరతుండు, ఎంతదైర్య

శాలియున్నను, అపలమితంఁగు, రామ

నిమిత్తంబయినదుఃఖంబునహింపంజూ

లక, మిక్కిలియువగచుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

అంతదాకహేన దహన స్సంతాపయతి రాఘవమ్

వనదాహాభిసంతప్తం గూఢోగ్నిరివ పాదపమ్. ౧౭

టీక॥ దహనః = దుఃఖాగ్ని; అంత

దాకహేన=లోపలఁదపింపఁజేయుట

చేత; రాఘవం=భరతుని; వనదాహాభి

సంతప్తం= అడవిమండుటచేఁదపింపఁ

జేయఁబడిన; పాదపం=వృక్షమును; గూ

ఢం= అగపడని; అగ్నిరివ=అగ్నిహో

త్రమువలె; సంతాపయతి=తపింపఁజే

యుచుండెను.

సమిపంబుననుండునడవిదహింపఁబ

డుచుండగా, నావేడిమికిసంతప్తమగు

చున్నవృక్షంబును, అగ్నిహోత్రము, పై

కిఁగానరాకయే, తపింపఁజేయునట్లు,

శోకాగ్ని, లోపలనుండియే, భరతునిమి

క్కిలియుంఁదపింపఁజేయుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

౧౪౪౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౮౫

ప్రస్ఫుత స్వర్వగాత్రేభ్య స్వేదం శోకాగ్నిసంభవమ్
యథా సూర్యాం శుసంతప్తే హిమవాక్ ప్రస్ఫుతోహిమమ్. ౧౮

టీక॥ యథా=ఎట్లు; హిమవాక్= సంభవం=దుఃఖమునునగ్నివలనఁబుట్టిన;
హిమవత్ప్రస్ఫుతము ; సూర్యాంశుసం స్వేదం=చేమటను; ప్రస్ఫుతః=కాఠి
తప్తః=సూర్యునికిరణముచేదపింపఁజే నాఁడు.-
యఁబడినదై; హిమం= మంచును; ప్ర సూర్యునికిరణంబు వేడిమికి, హి
స్ఫుతః=కాఠునో; తథా(అధ్యాహ్న మవత్ప్రస్ఫుతంబుననుండి, మంచునీళ్లుకా
తము)=అట్లు; భరతః (అధ్యాహ్న త టునట్లు, భరతునియన్నియవయంబుల
ము)=భరతుఁడు; సర్వగాత్రేభ్యః= నుండియు, దుఃఖాగ్నిచేఁ, జెమటనీళ్లు
సమస్తావయవంబులనుండి ; శోకాగ్ని గాఠినవి. అని, తాత్పర్యము-

ధ్యాననిదఃరశైలేన విశ్వస్థితిధాతునా
దైన్యపాదపసంఘేన శోకాయాసాధిశృంగిణా. ౧౯
ప్రమోహానం తనతైన్యసంతాపషధివేణనా
ఆక్రాంతో దుఃఖశైలేన మహతా కైకయాసుతః- ౨౦

టీక॥ కైకయాసుతః = కైకేయి షధివేణనా= సంతాపములెఱవఁగలు
కొడుకైన , భరతుండు ; ధ్యానని నువెదుళ్లునుగాఁగలదియునగు; మహ
దఃరశైలేన = ధ్యానమే పగులింతా తా=గొప్పదగు; మజ్జతా (పాతాంతర
ళ్లుగాఁ గలదియు ; విశ్వస్థితిధా ము)=మగ్నంబైన , అవయవంబులం
తునా= నానావిధములగునిట్టూపులె బ్రవేశించినయనుట; దుఃఖశైలేన= దుః
ధాతువులుగాఁగలదియు; దైన్యపాదప ఖమనుపర్వతముచేత; ఆక్రాంతః= ఆ
సంఘేన=దైన్యమునువృత్తసమూహము క్రమింపఁబడినాఁడు.
గలదియు ; శోకాయాసాధిశృంగిణా కైకేయికొడుకయిన భరతుండు,
దుఃఖమునాయాసమునుమనోవృధయు ధ్యానంబె పెనుతాళ్లుగా, నిట్టూర్పులె
నేశిభరములుగాఁగలదియు; సంతాపా నానావిధంబులగు ధాతువులుగా, దైన్య

మెవ్వత సమూహముగా, దుఃఖమునా సుగాఁ, బర్వతాకారంబయి యొప్పుదు
యాసముమనోవ్యధయు నెశిఖరంబులు న్నమహాదుఃఖంబునొంది పరితపించుచుం
గా, మోహమెలెక్క-లేనిమృగములు డెను. అని, తాత్పర్యము.
గా, సం తాపమెయోషధులును వెదుళ్లు

వినిశ్చయనై భృశదుఃఖానా స్తతః
ప్రమాథసంజ్ఞః పరమాపదం గతః
శమం న లేభే హృదయజ్వరాదికతో
నరక్షణో యూధహతో యథక్షణభః. ౨౧

(“నరక్షణో యూధగతో యథక్షణభః” ఇతి పాతాంతరం.)

టీక॥ నరక్షణభః = పురుషశ్రేష్ఠుండ రపక్షమందు; అయూధగతః = గుంపుఁజే
గుభరతుండు; తతః = అంతః; భృశదు రని, లేక, యూధగతః = గుంపుఁదప్పిన;
మనాః = మిక్కిలి-లియుదుఃఖమునొంది ఋషభోయధా = వృషభమువలె; శ
నమనస్సుగలవాఁడై; వినిశ్చయనై = ని మం = శాంతిని; నలేభే = పొందఁడయ్యె.
ట్టార్పులువుచ్చుచు (“వై” అనునది పాద పురుషశ్రేష్ఠుండగు, భరతుండు, అ
పూరణార్థము); ప్రమాథసంజ్ఞః = న ట్లు, పరమదుఃఖితుండై, నిట్టార్పులు వు
ష్టసంజ్ఞుండై; పరమాపదం = అధికమయి చ్చుచు, మూర్ఛబొందుచు, నిట్లు పర
నయాపదను; గతః = పొందినవాఁడై; మాపదంబొంది, మనోజ్వరంబున బాధ
హృదయజ్వరాదికతః = మనోజ్వరము పడుచు, సహింపంజాలక, గుంపుఁదప్పి
జేఁ బీడింపఁబడినవాఁడై; యూధహ తః = కోట్లఁబడినగుంపుగల; పాతాంత
ను. అని, తాత్పర్యము.

గుహేన సాధం భరత స్సమాగతో
మహానుభావ స్సజన స్సమాహితః
సుదుఃఖానాంతం భరతం తదాపున
గుహా స్సమాశ్వాసయ దగ్రజం ప్రతి. ౨౨

టీక||మహానుభావః = అధికమయిన
ప్రభావముగలవాఁడును; సజనః = పరి
చారకజనముతోఁ గూడినవాఁడును; స
మాహితః = ఏకాగ్రచిత్తుండునగు; భర
తః = భరతుఁడు; గుహేనసాధకం = గు
హునితోఁగూడ; సమాగతః = చేరియుం
డెను. తదాపునః = అప్పుడు; గుహః = గు
హుండు; సుదుమకనాః = మిక్కిలి-లియు
దుఃఖమునొందినమనస్సుగలవాఁడై; అ
గ్రజంప్రతి = అన్నయగు రామునిగూర్చి;

తం = ఆ; భరతం = భరతుని; సమాశ్వా
సయత్ = ఊఁబడించెను.
అట్లు, మహానుభావుండగుభరతుం
డు, పరిచారకజనసహితుండై, యేకా
గ్రచిత్తుండై, గుహునితోఁగూడనుండె
ను; గుహుండు, భరతునిదుఃఖంబుఁజూ
చి, తానునుబరమదుఃఖితుండై, రాముని
విషయమయిమాటలుచెప్పుచు, భరతు
నాశ్వాసించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, పంచాశీతితమస్సగః.
ఇది, స్వప్రార్థనము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండపంచాశీతితమ సర్గటీక,
ముగిసినది.

ॐ

ష డ శీ తి త మ స గ ఁ ప్రా ర ం భః.

ఆచవత్షే థ సద్భావం లక్ష్మణస్య మహాత్మనః
భరతాయా ప్రమేయాయ గుహా గహనగోచరః.

టీక||అథ = అటుపిమ్మట; గహనగో = హుండు; మహాత్మనః = పూజ్యమయి
చరః = అడవియందుండునట్టి; గుహః = గు నస్వభావముగల; లక్ష్మణస్య = లక్ష్మ

ఋనియొక్క ; సద్భావం = మంచి
స్వభావమును; అప్రమేయాయ = కొ
లదిసేయరానట్టి; భరతాయ = భరతుని
కొఱకు; ఆచవక్షే = చెప్పెను.

అంత, వనంబుననుండునట్టిగుహం

డు, కొలందిలేనిమాహాత్మ్యంబుగలభర
తునకు , మహాత్ముండగులక్ష్మణునిశ్యే
ష్టభ్రాతృభక్తిరూపమయిన సత్స్వభా
వంబుఁజెప్పనారంభించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం జాగ్రతం గుణై ర్యుక్తం శరచాపాసిధారిణమ్

భ్రాతృగుప్త్యథా మత్యంత మహం లక్ష్మణ మబ్రువమ్. ౨

టీక॥ అహం = నేను; భ్రాతృగు
ప్త్యథా = అన్నయొక్క-రక్షణముకొ
ఱకు; అత్యంతం = మిక్కిలియు; జా
గ్రతం = మేలుకొనుచున్నవాఁడును ; శ
రచాపాసిధారిణం = చాణంబునువింటి
నిఖడ్గంబునుధరించియున్న వాఁడును ;
గుణైః = గుణంబులతో; యుక్తం = కూ

డినవాఁడునగు; లక్ష్మణం = లక్ష్మణుని
గూచి; అబ్రువం = చెప్పితిని.

అన్నసురక్షించుటకై , ధనుర్భా
ణంబులనుఖడ్గంబునుధరించి, కంటిపై
తొప్పయిననువేయక మేలుకొని యు
న్న గుణవంతుండగులక్ష్మణునింజూచి,
నేనిట్లుచెప్పెడిని. అని, తాత్పర్యము-

ఇయం తాత సుఖా శయ్యా త్వదథా ముపకల్పితా

ప్రత్యాశ్వసిహి శేష్యాస్యాం సుఖం రాఘవనందన. ౩

టీక॥ రాఘవనందన = రఘువంశమునం
దుంబుట్టినవారల సంతసింపఁ జేయున
ట్టిలక్ష్మణుడా! తాత = నాయనా! ఇ
యం = ఈ; సుఖా = సుఖకరమయిన; శ
య్యా = పాన్పు; త్వదథా = నీకొఱకు ;
ఉపకల్పితా = ఏర్పఱుపఁబడినది. ప్ర
త్యాశ్వసిహి = ఊఱడిల్లుము. అస్యాం =
దీనియందు; సుఖం = సుఖముగా; శే

ష్వా = పరుండుము.

రఘువంశంబునం బుట్టిన వారలకు
సంతోషంబుగలుగఁజేయునట్టిలక్ష్మణుడా!
సుఖకరంబగు నీపాన్పు నీకొఱ
కై యేర్పఱుపఁబడినది. నీవుదీనిపైను
ఖంబుగాఁబరుండి, యలనటదీర్చుకొను
ము. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౬

ఉచితోయం జన స్వర్గో దుఃఖానాం త్వం సుఖోచితః
ధర్మాత్వం నైస్య గుప్త్యథకం జాగరిష్యామహే వయమ్. ౪

టీక॥ధర్మాత్వం=ధర్మబుద్ధిగల	హే=మేలుకొనెదము.
త్వం=తా!అయం=ఈ; జనః=జనము;	ధర్మాత్వం=ఉండవగులత్వం=హే!
నర్వః = అంతయు ; దుఃఖానాం=	మందఱమును, దుఃఖం బనుభవించు
దుఃఖములకు ; ఉచితః = తగినది.	గినవారలమే; నీవుసుఖమును
త్వం = నీవు; సుఖోచితః= సుఖము	మెతగినవాడవు; కావున, నిద్రించుము;
నకుండగినవాడవు. తస్య= ఆరాముని	రామునిసంరక్షణమునకై , మేమందఱ
యొక్క; గుప్త్యథకం= రక్షణముకొ	మునుమేలుకొనియుండెదము.
ఱకు; వయం = మేము; జాగరిష్యామ	అని, తాత్పర్యము.

సహి రామా త్ప్రియతరో మమాస్తి ఘవి కశ్చన
మోత్సుకో ధూ ద్భ ఏష్యేత దప్యసత్యం తవాగ్రతః. ౫

టీక॥ఘవి=ఘామియందు; మమ=	సత్యం=అసత్యమునుగా; బ్రవీష్యే=
నాకు; రామాత్= రామునికన్న; ప్రి	చెప్పదునా?
యతరః=అధికప్రియుండు; కశ్చన= బ	ఈధూలోకంబున రామునికన్న
కానొకఁడును; నాస్తిహి = లేఁడుగ	వ్రియుండు నాకెవ్వఁడునులేఁడు; కా
దా!త్వం(అధ్యాహృతము)= నీవు; ఉ	వున , నీవు రామరక్షణార్థమయి మే
త్సుకః = ఉత్సాహముగలవాడవు ;	లుకొనియుండవలసినదిలేదు; నీయెదు
మాధూః=కావలదు; తవ=నీయొక్క;	టనేను దీనిగుఱించి యసత్యం బాడు
అగ్రతః=ముందఁట; ఏతత్=దీనిని; అ	దునా? అని, తాత్పర్యము.

అస్య ప్రసాదా దాశంసే లోకేన్తి క సుమహ ద్యశః
ధర్మావాప్తించ విభులా మధావాప్తించ కేవలామ్. ౬

టీక॥అహం=నేను; అస్య= ఈరామునియొక్క; ప్రసాదాత్= అనుగ్రహ

మువలన; అస్తిక్ = ఈ; లోకే = లోకము
నందు; సుమహత్ = మిక్కిలియునధికమ
యిన; యశః = కీర్తిని; విపులాం = అధిక
మయిన; ధర్మావాప్తిం = ధర్మప్రాప్తిని;
కేవలాం = న్యాయప్రాప్తమయి
న; అధర్మావాప్తిం = ధనప్రాప్తిని; ఆ
శంసే = కోరుచున్నాను.

ఈరామునియనుగ్రహంబున నె, నే
ను, ఈలోకంబున గొప్పకీర్తిని, అధికమ
యిన పరలోకసాధనధూతంబగు ధ
ర్మకంబును, మఱియు న్యాయప్రాప్తంబ
గుధనాదికంబునుబొందవలెననికోరుచు
న్నాను. అని, తాత్పర్యము.

సోహం ప్రియసఖం రామం శయానం సహనీతయా

రక్షిష్యామి ధనుష్పాణి గ్నవైక్ నైన్వ జ్ఞాతిభి స్సహ. ౭

టిక్కసః = అట్టి; అహం = నేను; ధను
ష్పాణిః = ధనుస్సుహస్తమునంగలవాడ
నై; నైన్వః = నావారలయిన; జ్ఞాతిభిః =
బంధువులతో; సర్వైస్సహ = అందఱి
తోగూడ; ప్రియసఖం = ప్రియస్నేహి
తుండును; సీతయాసహ = సీతాదేవితో
గూడ; శయానం = పరుండియైనున్నవా

డునగు; రామం = రాముని; రక్షిష్యా
మి = రక్షించెదను.
అట్లుకావున, నేను, ధనుస్సుధరించి,
నాబంధువులయందఱితోగూడ, సీతా
దేవిగూడి పరుండినిద్రించుచున్ననాప్రి
యమిత్రు రామునిరక్షించుచుండెదను.
అని, తాత్పర్యము.

న హి మే విదితం కించి ద్వనేన్త్రి చరత స్సదా

చతురంగం హ్యపి బలం ప్రసహేమ వయం యుధి. ౮

టిక్కసదా = ఎల్లప్పుడు; అస్తిక్ =
ఈ; వనే = అడవియందు; చరతః = తిరుగు
చున్న; మే = నాకు; అవిదితం = తెలియఁబ
డనిది; కించిత్ = కొంచెమయినను; స
హి = లేదుగదా! వయం = మేము; యు
ధి = యుద్ధమునందు; చతురంగం = నాలు

గంగములుగల; బలమపి = నైన్యమునైన
ను; ప్రసహేమహి = ఓతుకముగదా!
ఎల్లప్పుడును, ఈయడవిలోనేతిరు
గుచున్నవాడనుగావున, నీవనంబునం
దు, నాకుఁదెలియని కంఠవలేవియులే
వు; యుద్ధంబున, మేము, చతురంగనై

న్యంబువచ్చినను, సరకు సేయము. అని. నే | అని, తాత్పర్యము.
ను, లక్ష్యణునితోఁజెప్పినాను.

ఏవ మస్తాభి రుక్తే లక్ష్యజేన మహాత్మనా
అనునీతా వయం సర్వే ధమః మేవానుపశ్యతా. ౯

టీక|| ఏవం=ఇట్లు; అస్తాభిః= మాచే | నయింపఁబడినాము.
త; ఉక్తేన=చెప్పఁబడిన; మహాత్మనా = మేము చెప్పినదివిని, మహాత్ముండు
పూజ్యమయిన హృదయము గలవాఁడు నుధమఃమునుమాత్రమే చూచువాఁడు
ను; ధమఃమేవ= ధమఃమునే; అనుప నగులక్ష్యణుండు, మమ్మందఱను, ఈ
శ్యతా=చూచువాఁడునగు; లక్ష్యజే ప్రకారముగా, మంచిమాటలనను
న=లక్ష్యణునిచేత; వయం=మేము; యించెను. అని, తాత్పర్యము.
సర్వే=అందఱమును; అనునీతాః=అను

కథం దాశరథౌ భూమా శయానే సహసీతయా
శక్యానిద్రా మయా లబ్ధం జీవితంవాసుఖాని వా. ౧౦

టీక|| దాశరథౌ= దశరథునికొడు హృతము)=ఎట్లు; శక్యాని(అధ్యాహృ
కై నరాముండు; సీతయాసహ= సీ తము)=అలవియగును?
తాదేవితోఁగూడ; భూమా=నేలయం దశరథమహారాజకుమారుండగు
దు; శయానే=పరుండియుండఁగా; మ రాముండు, సీతతోఁగూడ, నేలబరుం
యా=నాచేత; నిద్రా=నిదుర; లబ్ధం= డియుండఁగా, నేను, బ్రతికియుండుట
పొందుటకు; కథం=ఎట్లు; శక్యా=అలవి యెబహు కష్టముగానున్నదే! ఇంకని
యగును? జీవితంవా=బ్రతుకుట గాని; సు ద్రగాని, ఇతరసుఖంబులనుగాని, పొం
ఖానివా=సుఖములుగాని; లబ్ధం(అధ్యా దుటకెట్లలవియగును?
హృతము)=పొందుటకు; కథం(అధ్యా అని, తాత్పర్యము.

యోన దేవాసురై స్సర్వై శ్శక్యః ప్రసహితం యుధి

తం పశ్య గుహ సంవిష్టం తృణేషు సహసీతయా. ౧౧

టీక|| గుహ=గుహుండా;యః= ఎ చూడుము.
 వ్యండు;యుధి=యుద్ధమునందు; దేవా గుహుండా! దేవాసురలందఱుం జే
 సురైః= దేవతలచేతను అసురులచేత రియొక్క పెట్టునవచ్చినను , యుద్ధంబు
 ను;సరై వ్విః= అందఱిచేతను; ప్రసహీ న, నెవ్వరిపరాక్రమంబునహింపనలవి
 తుం=ఓర్పుటకు;పశ్యః= అలవిగా గాదో! అట్టిమహాపరాక్రమశాలియగు
 డో; సీతయాసహ=సీతతోగూడ;తృ రాముండిప్పుడు,భార్యతోగూడ పచ్చి
 ణేషు=పచ్చికలయందు;సంవిష్టం= ప కనేలవై బరుండియున్నాడు; చూ
 రుండియున్న;తం=అట్టిరాముని;పశ్య= డుము. అని,తాత్పర్యము.

మహతా తపసా లబ్ధో వివిధైశ్చ పరిశ్రమైః
 ఏకో దశరథస్యైష పుత్ర స్సద్వశలక్షణః. ౧౨

టీక|| ఏషః=ఈరాముండు;దశరథ డుకు.
 స్య=దశరథునియొక్క;మహతా=గొ ఈరాముండు,దశరథునిచే,మహాత
 పుదగు;తపసా= తపస్సుచేతను; వివి పస్సుచేసి పెక్కువ్రతంబులు యాగం
 ధైః=నానావిధంబులగు;పరిశ్రమైశ్చ= బులుగావించి, పొందఁబడినపుత్రుండు;
 కష్టములచేతను;లబ్ధః= పొందఁబడిన; తండ్రియింటోలె,సమస్తసద్గుణంబులు
 సద్వశలక్షణః= సమానమయినలక్షణ గలవాఁడు. అని,తాత్పర్యము.
 ముగల;ఏకో=ముఖ్యుడగు;పుత్రః=కొ

అస్మిన్ ప్రవ్రజితే రాజా న చిరం వత్కయిష్యతి
 విధవా మేదిన్ నూనం షీప్రమేవ భవిష్యతి. ౧౩

టీక|| అస్మిన్=ఈరాముండు;ప్ర నీ=భూమి;షీప్రమేవ= శిఘ్రముగనే;
 వ్రజితే=వనంబునొందఁగా; రాజా= విధవా= పెనిమిటిలేనిది; భవిష్యతి=
 దశరథమహారాజు;చిరం= బహుకాల కాఁగలదు=నూనం=నిశ్చయము.
 ము; నవత్కయిష్యతి=జీవింపఁడు.మేది రాముండువనంబునకువచ్చినపిదప,

౧౪౪౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౫

నింకదశరథమహారాజుబహుకాలముజీ | మివిధవకాంగలదు; ఇది, నిశ్చయము.
వింపజాలదు; ఇంక శీఘ్రముగనే, భూ | అని, తాత్పర్యము.

వినద్య సుమహానాదం శ్రీమేణో పరతా స్త్రియః
నిఘోషోపరతం తాత మన్యే రాజనివేశనమ్. ౧౪

టీక || తాత = నాయనా! స్త్రియః = ధ్యాహృతము = అని; మన్యే = తలంచె
స్త్రిలు; సుమహానాదం = మిక్కిలియు దను.
గాష్పద్వనిగలుగునట్లు; వినద్య = అబచి; నాయనా! అంతఃపుర స్త్రిలు, మహా
శ్రమేణ = అలసటచేత; ఉపరతాః = విధ్వని గల్గునట్లు, రోదనంబుగావించి,
రమించినవారలు; స్యుః (అధ్యాహృతము) = యంతనలసి, యూరకుండంగలరు; అ
ము) = అగుదురు. రాజనివేశనం = రాట్లు, రాజగృహంబునిశ్చబ్దంబయి యుప
జగృహము; నిఘోషోపరతం = ధ్వని రతంబయియుండంగలదు; అని, తలంచె
లేనిదికావుననే విరమించినది; స్వాత్ దను. అని, తాత్పర్యము.
(అధ్యాహృతము) = అగును. ఇతి (అ

కౌసల్యచైవ రాజాచ తద్ధైవ జననీ మమ
నాశంసే యది జీవేయ సృశ్వేతే రజనీ మిమామ్. ౧౫

టీక || కౌసల్యచైవ = కౌసల్యయు ము; జీవేయః (అధ్యాహృతము) = బ్ర
ను; రాజాచ = దశరథమహారాజును; త తుకుదురు.
ద్ధైవ = అట్లు; మమ = నాయొక్క; జననీ = కౌసల్యయుదశరథుండును నాతల్లి
తల్లియగునుమిత్రయు; తే = వారలు; స సుమిత్రయు, వీరలింక నెంతమాత్రముజీ
ర్వే = అందఱును; జీవేయరితి = (అధ్యా వింపరు; అట్లుజీవించియుండిరేని, యీ
హృతము) బ్రతుకుదురని; నాశంసే = త రాత్రిమాత్రము, జీవించియుండురుగా
లంపను. యదిజీవేయః = బ్రతుకుదురే ని, యాపైజీవింపజాలరు.
ని; ఇమాం = ఈ; రజనీం = రాత్రిమాత్ర అని, తాత్పర్యము.

జీవేదపిచ మే మాతా శత్రుఘ్న స్యాన్వవేక్షయా

దుఃఖితాయాతు కౌసల్యా వీరసూ ర్విసశిష్యతి. ౧౬

టీక॥ మే=నాయొక్క ; మాతాపితృబంధుమిత్రము; వినశిష్యతి=నశించు గ
చ= తల్లియైననుమిత్రగూడ; శత్రులదు.
ఘ్నస్య= శత్రుఘ్నుయొక్క; అన్యవే నాతల్లినుమిత్రగూడ, రెండవకొ
క్షయా=చూచుటచేత; జీవితే= బ్రతికి యున్నాను. దుఃఖితా=దుఃఖమునొం
యందును . దుఃఖితా=దుఃఖమునొం డంగలదు; దుఃఖితయగు, వీరునిగ గ
దిన; వీరసూరి= వీరునిగన్నతల్లియై న్నతల్లి కౌసల్యమాత్రము , నాశము
న; కౌసల్యా=కౌసల్య;యా(అస్తి)= నొందకతప్పదు. అని, తాత్పర్యము.
ఎవ్వలెగలదో; సా(అధ్యాహృతము)=

అతిక్రాంత మతిక్రాంత మనవాప్య మనోరథమ్

రాజ్యే రామ మనిక్షిప్య పితామే వినశిష్యతి. ౧౭

టీక॥ అతిక్రాంతమతిక్రాంతం=అతిలడు.
క్రమించిపోయినది! అతిక్రమించిపోయి అతిక్రమించిపోయినది! అతిక్రమించిపోయినది!
నది! మే=నాయొక్క; పితా=తండ్రియై చిపోయినది! అంతయొక్కవ్యథ=మయిన
గుదశరథమహారాజు; మనోరథం= కో ది! నాతండ్రిదశరథమహారాజు, రాజ్య
రిగిని; అనవాప్య = పొందక; రామం= మునందురామునుంచక, తనకోరిక నొం
రాముని; రాజ్యే=దొరతనమునందు; అ దకయె, నాశమునొందుచున్నాడే!
నిక్షిప్య=ఉంచక; వినశిష్యతి=నశించుగ అని, తాత్పర్యము.

సిద్ధాధాః పితరం వృత్తం తస్మిన్ కాలే హ్యున్మితే

ప్రేతకార్యేషు సవేషు సంస్కరిష్యంతి భూమిపమ్. ౧౮

టీక॥ తస్మిన్=అట్టి; కాలే=కాల తిఃబొందిన; పితరం = తండ్రియైన; ము; ఉపస్థితే=రాగా; సిద్ధాధాః= భూమిపం=దశరథమహారాజును; సర్వే
కృతార్థులగువారలు; వృత్తం= వృ ఘు=సమస్తములయిన; ప్రేతకార్యేషు=

ప్రేతకృత్యములందు; సంసారవివృతి = సంసారములందు సేయఁగలరు.

తండ్రియగు దశరథమహారాజుమృతిఁబొందినప్పుడు, ఆయనకు, అయ్యె

కాలంబులందు, సమస్తసంసారంబులుగావించునట్టి, భరతశత్రుఘ్నులు, కృతార్థులు, అని, తాత్పర్యము.

రమ్య చత్వరసంస్థానాం సువిభక్త మహాపథామ్
హమ్యప్రాసాదసంపన్నాం సర్వరత్నవిభూషితాం. ౧౯
గజాశ్వరథసంబాధాం తూర్యనాదవినాదితామ్
సర్వకల్యాణసంపూర్ణాం హృష్టపుష్టజనాకులామ్. ౨౦
ఆరామోద్యానసంపూర్ణాం సమాజోత్సవశాలినీమ్
సుఖితా విచరివ్యంతి రాజధానీం పేతు మ్మహమ్. ౨౧

టీక|| సుఖితాః = సుఖముగలవారలు; రమ్యచత్వరసంస్థానాం = సుందరములయినముంగళ్ల సన్నివేశములుగలదియు; సువిభక్తమహాపథాం = చక్కగా నేర్పఱుపఁబడిన రాజమార్గాంబులుగలదియు ; హమ్యప్రాసాద సంపన్నాం = మేడల చేతను దేవాలయముల చేతను నిండినదియు ; సర్వరత్న విభూషితాం = సమస్తములయిన శ్రేష్ఠవస్తువుల చేసినలంకరింపఁబడినదియు; గజాశ్వరథ సంబాధాం = ఏనుంగుల చేతను గుఱ్ఱముల చేతను రథముల చేతను నిండినదియు; తూర్యనాదవినాదితాం = వాద్యములధ్వనుల చేర్చినింపఁ జేయఁబడినదియు; సర్వక

ల్యాణసంపూర్ణాం = సమస్తములయినముంగళ్లముల చేతను నిండినదియు; హృష్టపుష్టజనాకులాం = సంతసించినవారును బలిసినవారులును గుఱును చేసిండినదియు; ఆరామోద్యానసంపూర్ణాం = తోఁటల చేతను ఉద్యానవనంబుల చేతను నిండినదియు; సమాజోత్సవశాలినీం = ఉత్సవసమూహములచేఁ బ్రకాశించుచున్నదియునగు; మమ = నాయొక్క; పితుః = తండ్రియొక్క; రాజధానీం = రాజధానియగు నయోధ్యను, అయోధ్యయందనుట; విచరివ్యంతి = నంచరింపఁగలరు.

రమణీయంబులగుచతుష్పథంబులుగ

లదియుఁ;జక్కఁగానేర్పఱుపఁబడినరా
జమాగఁకంబులుగలదియు, మేడలునుచే
వాలయములునువిచ్చుగాఁగలదియు, స
మస్తములయిన యుత్తమద్రవ్యంబులచే
నలంకృతంబును,వీనుంగులచేతనుగుఱ్ఱం
బులచేతను రథంబులచేతను నిండినది
యు, నానావిధవాద్యధ్వనులనొప్పుచు
న్నదియు, సమస్తమంగళసంయుతంబు

ను, సంతుష్టులును ధనాదులంబుష్టులున
గుజనులచే నిండినదియు, తోఁటలును
ద్యాన వనంబులును మెండుగాఁగలది
యు,నానావిధోత్సవంబులుగలదియున
గు,నాతండ్రిరాజధానియైనయయో
ధ్యాపురియందు, సుఖంబునొందుభా
గ్యంబు గలవారలు, విహరింపుచుండం
గలరు.అని,తాత్పర్యము.

అపి సత్య ప్రతిజ్ఞేన సాధకం కుశలినా వయమ్
నివృత్తై సమయే హ్యస్మిన్ సుఖితాః ప్రవిశేమహి. ౨౨

అపి||వయం=మేము;అస్మిన్=ఈ; స
మయే=కాలము; (“హి”అనునదిపాద
పూరణార్థము); నివృత్తే=కడవఁగా;
కుశలినా=క్షేమముగల; సత్యప్రతిజ్ఞేన
సాధకం = సత్యమయినప్రతిసంగలరా
మునితోఁగూడ;సుఖితాః=సుఖమునొం
దినవారలమయి; పురీం (అధ్యాహృత
ము)=అయోధ్యాపట్టణమును;అపిప్రవి

శేమ=ప్రవేశింతుమా? “హి” అనునది
పాదపూరణార్థము.
మేమును ఈపదునాలుగు సంవత్స
రంబులునుగడచినపిమ్మట,సత్యప్రతిజ్ఞుం
డగురామునితోఁగూడక్షేమంబున,సుఖి
తులమై,యయోధ్యానగరంబుఁబ్రవేశిం
పఁగలమా?అని,లక్ష్యఁబండు, మాతోఁ
జెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

పరిచేవయమానస్య తస్యై వం సుమహాత్మనః
తిష్ఠతో రాజపుత్రస్య శర్వరీ సా త్యవతఃత. ౨౩

టీక|| సుమహాత్మనః=మిక్కిలియొం
బూజ్యమగుహృదయముగల; రాజపు
త్రస్య=రాజకొమరుండగు; తస్య=ఆ

లక్ష్యఁబండు;ఏవం=ఇట్లు; పరిచేవయ
మానస్య= దుఃఖించుచు; తిష్ఠతః=ఉం
డఁగానే;సా=ఆ;శర్వరీ=రాత్రి; అత్య

వతకతే=కడచెను.

మహాత్ముండగురాజపుత్రుండయిన
లక్ష్మణుండు, ఇట్లు విలపించుచుండగా

నే యారాత్రికడచినది.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రభాతే విమలే సూర్యే కారయిత్వా జటా ఉభౌ

అస్మిక్ భాగీరథీ తీరే సుఖం సంతారితౌ మయా. ౨౪

టీక|| విమలే=నిమలుండగు; సూ
ర్యే=సూర్యుడు; ప్రభాతే=ఉదయం
పఁగా; అస్మిక్=ఈ; భాగీరథీతీరే=గం
గాతీరమునందు; ఉభౌ=ఇద్దఱును; జ
టాః=జటలను; కారయిత్వా=చేయించు
కొని; మయా=నాచేత; సుఖం=సుఖము

గా; సంతారితౌ=దాటించఁబడినారు.
అంత, స్వచ్ఛంబుగా సూర్యుండుద
యించినపిదప, ఈగంగానది గట్టుననే,
రామలక్ష్మణులిద్దఱును, జటలుగావించు
కొనిరి; అంతనేనువారలను, సుఖంబుగా
గంగనుదాటించితిని. అని, తాత్పర్యము.

జటాధరౌ తౌ ద్విమచీరవాససౌ

మహాబలౌ కుంజర యూధపోషమా

వరేషుచాపాసిధరౌ పరంతపౌ

వ్యపేక్షమాణౌ సహసీతయా గతౌ. ౨౫

టీక|| మహాబలౌ=అధికమయినబ
లముగలవారలును; కుంజరయూధపోష
మా=ఏనుగులసమూహమును బాలిం
చునట్టియేనుగులతోఁబోలిగలవార
లునగు; పరంతపౌ=శత్రువులనందఁపఁ
జేయువారలునగు; తౌ=ఆర ముత్త
ణులు; జటాధరౌ=జటలనుధరించినవార
లై; ద్విమచీరవాససౌ=నారచీరలవ
స్త్రములుగాఁగలవారలై; వరేషుచా

పాసిధరౌ=ఉత్తమములైనబాణంబుల
నువింటిని ఖడ్గంబునుదాల్చినవారలయి;
వ్యపేక్షమాణౌ=ఎచ్చరికగలవారలై;
సీతయాసహ=సీతతోఁగూడ; గతౌ=
పోయినారు.

మహాబలశాలులును, గజరాజంబుల
తోసమానులును, శత్రువులందఁపఁపజే
యువారలునగు నారామలక్ష్మణులు, జ
టలుధరించి నారచీరంగట్టుకొని, యు

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౧౪౫౩

స ౮౭

త్తమంబులగు ధనుర్బాణంబులునుఖడ్గం	దుభరతునితోఁజెప్పెను.
బులునుధరించి, మిక్కిలియు నెచ్చరిక	అని, తాత్పర్యము.
తో, సీతంగూడి, పోయిరి. అనిగుహయం	

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, షడశీతమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండషడశీతమస్సర్గ టక,
ముగిసినది.

॥

స ప్రా శీ త మ స ర్గ ప్రా ర ం భః.
గుహస్య వచనం శ్రుత్వా భరతో భృశ మప్రియమ్
ధ్యానం జగామ తత్రైవ యత్ర తచ్చురిత మప్రియం. ౧

టీక॥భరతః = భరతుఁడు; గుహ	భరతుండు, గుహయందు చెప్పినదుఃఖ
స్య=గుహనియొక్క; భృశం=మిక్కిలి	కరంబగు మాటనువిని, ఆరామలక్ష్మ
యు; అప్రియం=దుఃఖకరమయిన; వచ	ణులు, జటలనుధరించియొరణ్యమునకుఁ
నం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; యత్ర=	బోయిరనువిషయమును గుఱించియే, త
ఏవిషయమందు; తతే=ఆ; అప్రియం=	నకోర్కి యీడెఱునో యీడెఱదోయ
దుఃఖవారతః; శ్రుతం=వినఁబడినదో; త	ని, మిక్కిలియుఁజింతనొందెను.
త్రైవ=ఆవిషయమునందు; ధ్యానం=	అని, తాత్పర్యము.
చింతను; జగామ=పొందెను.	

సుకుమారో మహాసత్త్వ స్సింహ సగంధో మహాభుజః
ప్రండరీక విశాలాక్ష స్తరుణః ప్రియదశకనః. ౨

౧౫౫౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౩

ప్రత్యాశ్వస్య ముహూతకంతు కాలం పరమదుమనాః
పపాత సహసా తోత్రై హ్యేతివిద్ధ ఇవ ద్విపః. ౩

టీక॥ సుకుమారః=కోమలుండును; మిక్కిలియుఁబొడువఁబడిన; ద్విపః=మహాసత్త్వః=అధికమయినబలముగల ఏనుంగువలె; సహసా=తటాలున; పవాడును; సింహస్కంధః=సింహంబు పాశహీ=పడెనుగదా!
యొక్క మూఁపులవంటి మూఁపులుగల సుకుమారశరీరుండును, మహాబలుంవాడును; మహాభుజః=గొప్పభుజము దునుసింహంబునకుంబోలెనున్నతంబులలుగలవాడును; పుండరీకవిశాలాక్షః=గుభుజశిఖరంబులుగలవాడును, మహాతెల్ల దామర పువ్వువలె విశాలంబులగు బాహుండును, పుండరీకంబులుంబోలెకండ్లుగలవాడును; తరుణః=యావనం విశాలసుందరంబులగు నయనంబులవాఁబుగలవాడును; ప్రియదర్శనః=సంతోష డును, యావనవంతుండును చ్చియదర్శకరంబగుచూచుటగలవాడునగు; భరతుః=నుండునగుభరతుండు, పరమదుఃఖితుఁతః(అధ్యాహృతము)=భరతుండు; పర డై, కొంచెముసేపు, దుఃఖంబునఁచికొమదుమనాః=మిక్కిలియుదుఃఖము నియుండి, యంతసహింపంజాలక, బరినొందిన మనస్సుగలవాఁడై; ముహూ గోలలనధికంబుగాఁబొడువఁబడిన యేతకం=స్వల్పమయిన; కాలంతు=కాల నుంగుభంగిఁ, దటాలున నేలంబడెను.ముమాత్రము; ప్రత్యాశ్వస్య=ఊఁడి అని, తాత్పర్యము.
ల్లి; తోత్రై=బరిగోలలచే; అతివిద్ధః=

తదవస్థంతు భరతం శత్రుఘ్నా నంతరస్థితః
పరిష్వజ్య రురోదోచ్చై వికసంజ్ఞ శ్లోక కశికతః. ౪

టీక॥ అనంతరస్థితః=సమీపంబున తః=దుఃఖముచేఁగృశింపఁజేయఁబడిననున్న; శత్రుఘ్నుస్త=శత్రుఘ్నుండు; త వాఁడై; ఉచ్చైః=గట్టిగా; రురోద=ఏదవస్థం=అట్టియవస్థగల; భరతం=భర డైనను.
తుని; పరిష్వజ్య=కొరిగిలించికోని; విసం సమీపంబుననున్న శత్రుఘ్నుండు, జ్ఞః=స్త్రుతిదప్పినవాఁడై; శ్లోకకశిక=అట్టియవస్థవాందియున్న భరతుంగవఁ

గిలించుకొని, పరమదుఃఖతుండై, విసం | సెను.

జ్ఞుండై, పేరెటుంగున రోదనంబుఁ జే | అని, తాత్పర్యము.

తత స్సర్వా స్సమాపేతు మాతరో భరతస్య తాః
ఉపవాస కృశా దీనా భతృక్ వ్యసన కశికతాః. ౫

టీక|| తతః=అటుపిమ్మట; ఉపవాస | అందఱును; సమాపేతుః=వచ్చిరి.
కృశాః=ఉపవాసముచేఁగృశించినవార | అంత, నుపవాసముచేసిచేసి కృశిం
లును; దీనాః=దైన్యము నొందినవారలు | చినవారలును దీనలును భతృక్ దుఃఖం
ను; భతృక్ వ్యసనకశికతాః=పెనిమిటి | బునం బరితపించు చున్నవారలు నగు
దుఃఖముచేఁగృశింపఁ జేయఁబడినవార | నాభరతుని తల్లులందఱును, అచ్చటికి,
లునగు; తాః=ఆ; భరతస్య=భరతుని | వచ్చిరి.
యొక్క; మాతరః=తల్లులు; సర్వాః= | అని, తాత్పర్యము.

తాశ్చ తం పతితం భూమా రుదంత్యః పర్యవారయన్

టీక|| తాశ్చ=వారలును; రుదంత్యః= | వారలును, నేలంబడియున్నభరతుం
రోదనము సేయుచు; భూమా= నేల | బరివేష్టించిరోదనంబుచేసిరి.
యందు; పతితం=పడిన; తం=ఆభరతు | అని, తాత్పర్యము.
ని; పర్యవారయన్=పరివేష్టించిరి.

కౌసల్యా త్వనుస్మత్యైనం దుమకనాః పరిషస్వజే. ౬

టీక|| కౌసల్యాతు=కౌసల్యమాత్ర | అందుఁ, కౌసల్యమాత్రము, పరమ
ము; దుర్జనాః=దుఃఖమునొందినమనసు | దుఃఖితయయి, భరతుని సమీపంబునకుఁ
గలదై; ఏనం=ఈభరతుని; అనుస్మత్య= | బోయి, కవుఁగిలించికొనినది.
సమీపించి; పరిషస్వజే=కవుఁగిలించినది. | అని, తాత్పర్యము.

వత్సలాస్వం యథావత్స ముపగూహ్య తపస్వినీ
పరిప్రప్చ్ఛ భరతం రుదంతీ శోకలాలసా. ౭

౧౪౫౬ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము. స ౮౭

<p>టీక॥ తపస్విని = శోచనీయయగు కాసల్య; శోకలాలసా = దుఃఖముచే జపలయయి; రుదంతీ = ఏడ్చుచు ; భరతం = భరతుని; వత్సలా = దూడ యందధికప్రీతిగలయావు; స్వం = తన దైన ; వత్సంయథా = దూడనువలె ; ఉపగూహ్య = కాఁగిలించుకొని; పరిప</p>	<p>ప్రవృత్తు = ఏడ్చెను. శోచనీయయగు కాసల్య , గోవుత నదూడనుంబోలె ; భరతుంగవుఁగిలిం చుకొని, పరమదుఃఖితయయి , రోద నంబుసేయుచు, భరతుని, నిట్లని, య డిగెను- అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

పుత్ర వ్యాధి నుతే కచ్చి చ్చరీరం పరిబాధతే

<p>టీక॥ పుత్ర = కొడుకా! తే = నీ యొక్క; శరీరం = దేహమును ; వ్యా ధి = రోగము; పరిబాధతేనుకచ్చితే = బాధించుచున్నదాయేమి?</p>	<p>కొడుకా! నీదేహంబున కేమైన వ్యా ధిగలిగియున్నదాయేమి? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

అద్య రాజకులస్యాస్య త్వదధీనం హి జీవితమ్. ౮

<p>టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; అస్య = ఈ; రా జకులస్య = రాజవంశముయొక్క; జీవి తం = ప్రాణము; త్వదధీనంహి = నీయ ధీనముగదా!</p>	<p>ఇప్పుడు, మాప్రాణమంతయు, నీ యధీనముగానున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

త్వాం దృష్ట్వా పుత్ర జీవామి రామే సభ్రాతృకే గతే
వృత్రే దశరథే రాజ్ఞి నాథ ఏకస్త్య మద్య నః. ౯

<p>టీక॥ పుత్ర = కొడుకా! సభ్రాతృ కే = తమ్మునితోఁగూడిన; రామే = రా ముఁడు; గతే = పోయినవాఁడగుచుండ గా; రాజ్ఞి = రాజయిన; దశరథే = దశరథుఁడు; వృత్రే = మృతుండుగాఁగా;</p>	<p>త్వాం = నిన్ను; దృష్ట్వా = చూచి ; జీవామి = బ్రతికియున్నాను. అద్య = ఇ ప్పుడు; నః = మాకు; త్వం = నీవు ; ఏ కః = ఒక్కఁడవె; నాథః = నాధుఁ డవు.</p>
--	---

కొడుకా! రాముండులత్తుణునితోఁ
గూడవనంబునకుఁబోయి, దశరథుఁడు
రాజుమరణంబు నొందినపిదప, నిన్నుఁ
జూచి, జీవించియున్నానుగాని, వేఱు

గాదు; ఇప్పుడు, మాకందఱకు, నీవొ
కొండవెనాథుండవు.
అని, తాత్పర్యము.

కచ్చిన్ను లత్తుణే పుత్ర శ్రుతం తే కించి దప్రియమ్
పుత్రేవా హ్యేకపుత్రాయా స్సహభార్యే వనం గతే. ౧౦

టీక॥ పుత్రం=కొడుకా! లత్తుణే=ల
త్తుణునివిషయమయిగాని; సహభార్యే=
భార్యతోఁగూడినవాఁడును; వనం=అడ
విని; గతే=పొందినవాఁడునగు; ఏకపు
త్రాయా=ఒకఁడేకొడుకుగల; మ
మ(అధ్యాత్మతము)=నాయొకఁఁడు; పు
త్రేవా=కొడుకువిషయమయిగాని;
("హి" అనునదిపాదపూరణార్థము);
తే(త్వయా)=నీచేత; కించిత్=కొంచె

ము; అప్రియం=దుఃఖవారతం; శ్రుత
న్నుకచ్చిత్=వినఁబడినదాయేమి?
కొడుకా! లత్తుణుని విషయమయి
గాని, భార్యతోఁగూడనడవికిఁబోయిన,
యేకపుత్రునగు, నాకొడుకురామునివిష
యమయిగాని, నీకెవ్వరైన దుఃఖవా
రతంజెప్పిరాయేమి? అని, కౌసల్య, భర
తునడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

స ముహూతం సమాశ్వస్య రుదన్నేవ మహాయశాః
కౌసల్యాం పరిసాంత్యేదం గుహం వచన మబ్రవీత్. ౧౧

టీక॥ మహాయశాః=అధికమయిన
కీర్తి=గల; సః=అభరతుండు; ముహూ
తం=కొంచెముసేపు; సమాశ్వస్య=
ఊఱిడి; రుదన్నేవ=ఏడ్చుచునే; కౌస
ల్యాం=కౌసల్యను; పరిసాంత్యే=ఊఱి
డించి; గుహం=గుహనిగూచి; ఇదం=
ఈ; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=చె

ప్పెను.
మహాయశుండగు నాభరతుండు,
కొంచెముసేపునకుఁదేఱి, రోదనంబుసే
యుచునే, కౌసల్యనాశ్వాసించి, గుహ
నింబొచి, యీమాటంజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

౧౪౫౮ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౭

భాగితా మే క్వా వస ద్రాత్రా క్వ సీతా క్వ చలత్త్వః
అస్వప చ్చయనే కస్త్వి కిం భుక్త్వా గుహ శంస మే. ౧౨

టీక॥ గుహ = గుహుఁడా! మే = నా
యొక్క; భాగితా = అన్న; రాత్రా = రా
త్రియందు; క్వ = ఎచ్చట; అవసత్ = ఉం
డెను; సీతా = సీతాదేవి; క్వ = ఎచ్చట; అ
వసత్ (అధ్యాహృతము) = ఉండెను;
లత్త్వః = లత్త్వఁబడును; క్వ = ఎచ్చ
ట; అవసత్ (అధ్యాహృతము) = ఉండె
ను. కిం = దేనిని; భుక్త్వా = భుజించి; క
స్త్వి = వీ; శయనే = పాస్టునందు; అస్వ
పత్ = నిద్రించెను; మే = నాకొఱకు; శం

స = చెప్పము.
గుహుఁడా! నాయన్న రాముండు,
రాత్రియందు చెచ్చటనుండెను? లత్త్వఁబ
డెచ్చటనుండెను? సీతాదేవి యెచ్చట
నుండెను? చలియువార లేమిఘబించిరి?
ఎచ్చట నిద్రించిరి? దీనినంతయు నాకుఁ
జెప్పము. అని, భరతుండు, గుహనుతోఁ
జెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

సో౭ బ్రవీ ద్భరతం హృష్టో నిషాదాధిపతి ర్గుహః
యద్విధం ప్రతిపే జే చ రామే ప్రియహితే తథా. ౧౩

టీక॥ నిషాదాధిపతి = బోయలకుఁ
బ్రాధువైన; సః = ఆ; గుహః = గుహుఁ
డు; హృష్టః = సంతసించినవాఁడై; ప్రి
యహితే = సంతోషకరుండునుమేలునే
యవాఁడునగు; అతిథౌ = అతిథియయి
న; రామే = రామునందు; యద్విధం =
ఏవిధమును; ప్రతిపే జే = పొందెనో,
చేసెనోయనుట; తత్ (అధ్యాహృత
ము) = దానినిగూడ; భరతం = భరతుని
గూచిక; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

నిషాదేశ్వరుండగుగుహుండు, భ
రతునకు రామునందుమిక్కిలియు భక్తి
యన్నదనియుండనకు రామవృత్తాంతం
బుఁజెప్పభాగ్యంబుగ నైననియు సంతో
షంబునొంది, రాముండేమేమిచేసెనో,
ప్రియుండునుహితుండనగు నతిథియయి
న రామునకుఁదానేమేమిగావించెనో,
దానినంతయు, భరతునకుఁజెప్పనారం
భించెను.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౧౪౫

స ౮౭

అన్న ముచ్చావచం భటాః ఫలాని వివిధాని చ
రామాయా భ్యవహారాథకం బహుచో పహృతం మయా. ౧౪

టీక|| మయా = నాచేతః; రామాయా = రామమునికొఱకు ; అభ్యవహారాథకం = భోజనముకొఱకు; ఉచ్చావచం = నానావిధములైన; అన్నం = అన్నమును; భటాః = భక్ష్యములును ; వివిధాని = నానావిధములైన; ఫలాని = ఫలములును ; బహుచ = అనేకమును ; పహృతం = తేబడినది.

త త్వర్వం ప్రత్యనుజ్ఞాసీ ద్రామ సత్వపరాక్రమః
న తు త త్ప్రత్యగుహ్యో త్స త్ప్రత్యధమః మనుస్తరక్. ౧౫

టీక|| సత్వపరాక్రమః = ఎచ్చటనువ్యుత్త = ప్రతిగ్రహింపనేలేదు.
ధముకాని పరాక్రమముగల; రామః = రాముడు ; తత్ = దానిని; సర్వం = అంత
ను; ప్రత్యనుజ్ఞాసీత్ = తీసికొనిపోమ్మనెను; తనదైనక్షత్రియధమంబుండలం
ను. సః = ఆరాముడు; ఉత్ప్రధమః = ముకొని, దానిలోనెంతమాత్రము ప్రతి
క్షత్రియధమమును; అనుస్తరక్ = గ్రహింపనేలేదు. అని, తాత్పర్యము.
లంచుచు; తత్ = దాని ; నప్రత్యగుహ్యో

న హ్యస్తాభిః ప్రతిగ్రాహ్యం సఖే దేయంతు సర్వదా
ఇతి తేన వయం రాజ న్మనునీతా మహత్త్వనా. ౧౬

టీక|| రాజః = భరతుడా! " సఖే = పర గూడదుగదా ! సర్వదా = ఎల్లప్పు
చెలికాడా ! అస్తాభిః = మాచేతః ; డును; దేయంతు = ఇవ్వవలసినదిమాత్ర
నప్రతిగ్రాహ్యంహి = ప్రతిగ్రహింపమె." ఇతి = అని ; మహత్త్వనా = పూ

జ్యమగుస్వభావముగల; తేన = ఆరా
మునిచేత; వయం = మేము; అనునీతాః =
అనునయింపబడినాము.

భరతుడా! మహాత్ముండగురాముం
డు, “చెలికాడా! మేముత్పత్తియులము

కావున, బ్రతిగ్రహింపఁగూడదు; దా
నమునుమాత్రమే చేయఁబలినది.” అ
నిమాకుసమాధానముఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణేన సమానీతం పీత్వా వారి మహాయశాః

బౌపవాన్యం తదా కాషీఁ ద్రాఘవ స్సహనీతయా. ౧౭

టీక|| మహాయశాః = అధికమయిన
కీర్తిఁగల; రాఘవః = రాముఁడు; త
దా = అప్పుడు; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణుని
చేత; సమానీతం = తేబడిన; వారి =
జలమును; పీత్వా = త్రావి; సీతయా
సహ = సీతతోఁగూడ; బౌపవాన్యం =

ఉపవాసమును; అకాషీఁత్ = చేసెను.
మహాయశుండగు రాముండు, అ
ప్పుడులక్ష్మణుండుదెచ్చియిచ్చిన జలం
బుఁద్రావి, సీతయుఁదానును, ఉపవా
సముండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు జలశేషేణ లక్ష్మణోఽప్య కరో త్తదా

వాగ్యతాస్తే త్రయ స్సంధ్యాం సముపాసత సంహితాః. ౧౮

టీక|| తతస్తు = అటుపిమ్మటను; త
దా = అప్పుడు; లక్ష్మణోపి = లక్ష్మణుం
డును; జలశేషేణ = జలంబులోనిమిగ
తచేత; ఆహారం (అధ్యాహృతము) =
ఆహారమును; అకరోత్ = చేసెను.
తే = ఆ; త్రయః = మువ్వురును; వాగ్య
తాః = వాక్కునునిగ్రహించినవారలై;
సంహితాః = ఏకాగ్రచిత్తులయి; సం

ధ్యాం = సంధ్యను; సముపాసత = చ
క్కఁగానుపాసించిరి.
అంతసప్పుడు, లక్ష్మణుండును, రా
ముండుద్రావిమిగిలిన జలంబుఁద్రావెను;
వారలుమువ్వురును, మానంబువహిం
చి, యేకాగ్రచిత్తులయిసంధ్యనుపాసిం
చిరి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౧౪౬౧

స ౮౭

సామిత్రిస్తు తతః పశ్యా దకరో త్స్వాస్తరం శుభమ్
స్వయ మానీయ బహీంషి క్షీప్రం రాఘవకారణాత్. ౧౯

టీక|| తతః=అంతః; పశ్యాత్=వెను
క; సామిత్రిస్తు=లక్ష్మణుండుమాత్రము; అటువెనుక, లక్ష్మణుండు, తానే, శీ
క్షీప్రం= శీఘ్రముగా; స్వయం=తానే; ఘ్రముగాఁబోయిదభలంఁదెచ్చి, రా
బహీంషి=దర్శలను; అనీయం=తెచ్చి; మునికొఱకుఁ, జక్కఁగా శయనంబునే
రాఘవకారణాత్=రామనిమిత్తమయి; ర్పఱిచెను. అని, తాత్పర్యము.
శుభం=మంచిదయిన; స్వాస్తరం=శ

తస్మిన్ సమావిశ ద్రామ స్వాస్తరే సహసీతయా
ప్రత్యౌశ్యచ తయోః పాదా వపచక్రామ లక్ష్మణః. ౨౦

టీక|| రామః=రాముండు; తస్మిన్= రామండును సీతయును, ఆదభః=శయ
ఆ; స్వాస్తరే=శయనమునందు; సీత నంబునం బవ్వళించిరి; లక్ష్మణుండు, సీ
యాసహ = సీతతోఁగూడ; సమావి తారాములపాదంబులను, గంగాతీరం
శత్=పరుం డెను. లక్ష్మణః=లక్ష్మణుం బుననడచుటచేనంటుకొనిన బురదపోవు
డు; తయోః=ఆసీతారాములయొక్క; నట్లు, కడిగి, యవ్వలికిఁబోయి, దూరం
పాదా=పాదములను; ప్రత్యౌశ్యచ = బునంగాచియుండెను.
కడిగియు; అపచక్రామ=అవ్వలికిఁబో అని, తాత్పర్యము.
యెను.

ఏత త్ర దింగుదీ మూల మిదమేవ చ త త్తృణమ్
యస్మిన్ రామశ్చ సీతాచ రాత్రిం తాం శయితా వుభౌ. ౨౧

టీక|| యస్మిన్=దేనియందు; రామ త్రిం= రాత్రియంతయు; శయితౌ=ప
శ్చ= రాముండును; సీతాచ=సీతయు రుండిరో; తత్=ఆ; ఇంగుదీమూలం =
ను; ఉభౌ=ఇద్దఱును; తాం=ఆ; రా గారచెట్టుక్రిందు; ఏతత్=ఇది. తత్=

౧౪౬౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౩

ఆ; తృణంచ=దభకాయను; ఇద మేవ= రాత్రియంతయు, నీ గారచెట్టుక్రింద, నీ
ఇదే. దభకలపైన నేపరుండియుండిరి.
రాముండును సీతయు, నిర్వురు, నా అని, తాత్పర్యము.

నియమ్య పృష్ఠేతు తలాంగుళిత్రవాక్
శరై స్సుపూర్ణా విషధీ పరంతపః
మహా ధను స్సజ్య ముపోహ్య లక్ష్మణో
నిశా మతిష్ఠ త్పరితోఽస్య కేవలమ్. ౨౨

టీక॥ పరంతపః= శత్రువులందఱిం హ్య=ధరించి; అస్య = ఈ రాముని
పఞ్చాయనట్టి ; లక్ష్మణః= లక్ష్మణుం యొక్క; పరితః=చుట్టును; అతిష్ఠత్
డు; తలాంగుళిత్రవాక్ = అల్లెత్రా కేవలం=నిలుచుకొనేయుండెను.
టిచెట్టు దగులకుండఁజేతికిఁబొడుగుకొ శత్రువులందఱింపఁజేయునట్టి లక్ష్మ
నెడియలైమును హస్తకవచమును గల ణండు, తలంబును హస్తకవచమును
వాండై; పృష్ఠేతు=వీపునను; శరైః= ధరించి, బాణంబులచే నిండిన నమ్ము
బాణములచేత; సుపూర్ణా= చక్క- లపొదులను వీపునంగట్టికొని, ఎక్కు
గానిండిన; ఇషధీ=రెండమ్ముల పొదు వెట్టిన గొప్పధను హస్తమునంచాల్చి,
లను; నియమ్య=కట్టుకొని; మహత్= కొంచెమయిననుగంటిపైతెప్పవేయక,
గొప్పదయిన ; సజ్యం = అల్లెత్రాటి రామునిచుట్టుం దిరుగుచుఁ గాచియుం
తోఁగూఁచిన; ధనుః = వింటిని ; ఉపో డెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్త్వహం చో త్తమబాణచాపధృత్
స్థితో భవం తత్ర స యత్ర లక్ష్మణః
అతందిధి జ్ఞాతిభి రాత్తకాముకై
మహేంద్రకల్పం పరిపాలయం స్తదా. ౨౩

టీక॥ తతః=అంత; తదా=అప్పుడు; ధృత్=ఉత్తమములగుబాణములనుధను
అహంచతు=నేను; ఉత్తమబాణచాప స్సునుధరించినవాడనై; సః=ఆ; లక్ష్మ

ణః=లక్ష్మణుఁడు; యత్ర=ఎచ్చటనో;	యితిని.
తత్ర=అచ్చటనే; అతంద్రిభిః=ఏమటు	అంత,నప్పుడు,నేను, ధనుర్వాణం
పాటు లేనివారలును ; ఆత్తకాముఁ	బులుధరించి, ధనుర్ధరులగుబంధువుల
క్రైః=పొందఁబడినవిల్లుగలవారలునగుఁ	తోఁగూడినవాఁడనై, లక్ష్మణుండున్న
జ్ఞాతిభిః=బంధువులతోఁగూడ; మహేం	చోట నె,యేమఱక, దేవేంద్రసమానుం
ద్రకల్పం = దేవేంద్రునితోసమానుండ	డగురాముంబరిపాలింపుచు,నుంటిని.అ
గురాముని;పరిపాలయక్ = రక్షించు	ని,గుహించు,భరతునకుంజెప్పెను.
చు;స్థితః=ఉన్నవాఁడను;అభవం = అ	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, సప్తాశీతితమస్సగః.
ఇది,సప్తాష్టాధికము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయాశాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ సప్తాశీతితమస్సగటిక,
ముగిసినది.

ప్రతి

అప్తాశీతితమస్సగః ప్రారంభః.

తచ్చుత్పత్త్యానిపుణం సర్వం భరత స్సహమంద్రిభిః
ఇంగుదీమూల మాగమ్య రామశయ్యా మవేక్ష్య తామ్. ౧
అబ్రవీ జ్ఞానసీ స్సర్వా ఇహ తేన మహాత్మనా
శర్వరీశయితం భూమా విద మస్య విమదితమ్. ౨

టీక॥భరతః=భరతుఁడు; మంద్రిభిః	గా; శ్రుత్వా = విని; ఇంగుదీమూ
స్సహ=మంత్రులతోఁగూడ; తత్=దా	లం = గారచెట్టుక్రిందును; ఆగమ్య=
ని; సర్వం=అంతను; నిపుణం=చక్క	పొంది; తాం=ఆ; రామశయ్యాం =

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౮

రామునిపాన్పును; అవేత్త్యే = చూచి; జననీ = తల్లులను; సర్వాః = అందఱను గూచి = “ఇహ = ఇచ్చట; మహాత్మనా = పూజ్యమయిన స్వభావముగల; తేన = ఆ రామునిచేత; శర్వరీశయితం = రాత్రియందుఁబరుండుటయైనది ఇదం = ఇది; అస్య = ఈ రామునియొక్క; విమర్శితం = మర్శింపఁబడిన పాన్పు” ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

భరతుఁడు, మంత్రులతోఁగూడ, గుహండుచెప్పిన మాటనంతయుఁ జక్కగా విని, యాగారఁజెట్టుకొందికేవచ్చి, యారామశయ్యంజూచి, తల్లులయందఱంబిలిచి, “ఇచ్చట, మహాత్ముండగురాముండు, రాత్రిఁబరుండిన, స్థలము; ఇది, యతండు, పరుండుటచే, మర్శితంబయిన శయనము” అని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

మహాభాగకులీనేన మహాభాగేన ధీమతా

జాతో దశరథేనోర్వాం నరామ స్సప్త మహతి. ౩

టీక|| మహాభాగకులీనేన = పూజ్యమయిన భాగ్యముగల యిత్వోక్తు యొక్క సతులమునందుఁబుట్టినవాఁడును; మహాభాగేన = పూజ్యమైన భాగ్యముగలవాఁడును; ధీమతా = బుద్ధిమంతుండునగు; దశరథేన = (పంచమ్యుధేమందుఁ దృతీయ) దశరథునివలన; జాతః = పుట్టిన; రామః = రాముండు; ఉర్వాం =

భూమియందు; స్సప్తం = నిద్రించుటకు; నాహతి = తగఁడు. మహాభాగ్యవంతుండగునీత్వోక్తున తులంబునంబుట్టినవాఁడును, మహాభాగ్యశాలియు, బుద్ధిమంతుండునగుదశరథమహారాజుకడ పునంబుట్టినరాముండు, నేలంబరుండి నిద్రింపఁదగఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అజినోత్తరసంస్తీర్ణే వరాస్తరణసంచయే

శయిత్వా పురుషవ్యాఘ్రః కథం శేతే మహీతలే. ౪

టీక|| పురుషవ్యాఘ్రః = పురుషశ్రేణీ = చమరూపమయిన మైబఱచేఘండగురాముండు; అజినోత్తరసంస్తీ

గువస్త్రముచేఁబఱపఁబడిన; వరాస్త

శ్రీమద్రామాయణముః ఆర్యోధ్యాకాండము. ౧౪౬౫

స ౮౮

రణసంచయే=శ్రేష్ఠములయిన పటచెడు
వస్త్రముల సమూహముగలపాన్పునం
దు; శయిత్వా = పరుండి; మహీతలే=
ధూతలమునందు; కథం=ఎట్లు; శేతే=
పరుండును?

పురుషశ్రేష్ఠుండగురాముండు, ఇంత

వటకు, పైనమేలయినచమకముపటచిన
వియు , నమూల్యంబులగుననేకాస్త్ర
రణంబులుగలవియునగు, వరాహాప
ర్యంకంబులంబరుండి, యిప్పుడు, నేలపై
నెట్లుపరుండును? అని, తాత్పర్యము.

ప్రాసాదాగ్రవిమానేషు వలభీషచ సర్వదా
హైమరాజతభామేషు వరాస్తరణశాలిషు. ౫
పుష్పసంచయచిత్రేషు చందనాగరుగంధిషు
పాండరాభాప్రకాశేషు శుకసంఘరుతేషుచ. ౬
ప్రాసాదవరవర్షేషు శీతవత్సు సుగంధిషు
ఉషిత్వా మేరుకల్పేషు కృతకాంచనభిత్తిషు. ౭
గీతవాదిత్రనిఘామై ర్వరాభరణనిస్సృజైః
మృదంగవరశబ్దైశ్చ సతతప్రతిబోధితః. ౮
వందిభి ర్వందితః కాలే బహుభి స్సూతమాగధైః
గాధాభీ రనురూపాభి స్తుతిభిశ్చ పరంతపః. ౯

టీక॥ పరంతపః = శత్రువులందరిం
పఁజేయునట్టి; సః=ఆరాముండు; సర్వ
దా=ఎల్లప్పుడు; పాసాదాగ్రవిమానే
షు=విమానాకారములగు పాసాదాగ్ర
భరములయందును; వలభీషచ = మేడ
మీడియిండ్లయందును; హైమరాజత
భామేషు=బంగారువికారములును చెం
డివికారంబులునగు నేలలుగలవియు; వ
రాస్తరణశాలిషు=ఉత్తమములగుపట

చువస్త్రములచేఁ బ్రకాశించునవియు;
పుష్పసంచయచిత్రేషు= నానావిధపు
ష్పసమూహములుగలవియు; చందనా
గరుగంధిషు=చందనాగరు ధూపముల
సువాసనగలవియు; పాండరాభాప్రకా
శేషు= తెల్లనిమేఘంబులయొక్క కాం
తివంటికాంతిగలవియు; శుకసంఘరుతే
షుచ= చిలుకలసమూహములయొక్క
ధ్వనులుగలవియు; శీతవత్సు=చల్లదన

౧౪౬౬ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౮౮

ముగలవియు; సుగంధిషు=మంచివాస
నగలవియు; కృతకాంచనభిత్తిషు=చే
యఁబడినబంగారుగోడలుగలవియు; కా
వుననే; మేరుకల్పేషు=మేరుపర్వతము
తోసమానములయినవియునగు; పా
సాదవరవర్జేషు=రాజగృహశ్రేష్ఠము
లలోను త్తమములయినగృహములయం
దు; ఉషిత్వా=పరుండి; తత్ర=అచ్చట;
గీతవాదిత్రనిఘోషై=పాటలయొ
క్కయువాద్యములయొక్కయు ధ్వను
లచేతను; వరాభరణనిస్సవై=శ్రేష్ఠ
ములయినయాభరణములయొక్కధ్వను
లచేతను; మృదంగవరశబ్దైశ్చ=మద్దెశ
లలో నుత్తమములగు వానిధ్వనులచేత
ను; ప్రతిభోధితః=మేలుకొలుపఁబడిన
వాడై; బహుభిః=పెక్కులయిన; వం
దిభిః=స్తుతిపాఠకులచేతను; సూతమా
గధై=పూర్వరాజవరిత్రములనుబాగ
డుసూతుల చేతను, బరాక్రమాదులం
బాగడుమాగధులచేతను; కాలే=యు
క్తకాలంబునందు; అనురూపాభిః=యు
క్తములయిన; గాధాభిః=పాటలచేత
ను; స్తుతిభిశ్చ=స్తోత్రములచేత; వంది
తః=స్తుతింపఁబడినాడు.

శత్రువులం దపింపఁజేయునట్టి రా

ముండు, విమానాకారంబులగు పాసా
దళిఖరంబులందును, మేడమీదిగృహంబు
లందును, గాంచనమయంబులును రజత
మయంబులునగు నేలలుగలవియు, నుత్త
మంబులగునాస్తరణంబులనొప్పుచున్న
వియు, నానావిధపుష్పంబులు చల్లఁబడి
యుండునవియు, జందనాగరుధూపం
బుల సుగంధంబు గుబాళించుచున్నవి
యు, చెల్లనిమేఘంబుభంగి భాసిల్లునవి
యు, మనోహరంబులగు చిలుకలపలు
కులతో నొప్పుచున్నవియు, జల్లఁగా
నుండునవియు, మంచివాసనగలవియు,
బంగారుగోడలుగలవికావున, మేరుప
ర్వతంబుంబోలెనున్నవియునగునుత్తమ
పాసాదంబులందును, బరుండి, నానా
విధగీతంబులచేతను, వీణాదివాద్యధ్వను
లచేతను, పరిచారికలమేఖలానూపురా
ద్యాభరణధ్వనులచేతను, నిద్రమేల్కొ
ని, ప్రాతఃకాలంబున, స్తుతిపాఠకులును
సూతులునుమాగధులననేకులుసేయు
నానావిధస్తోత్రంబులు, వినుచు, నానం
దించుచుండెనే! ఇంక, నడవినేలలంబరుం
డి, తుద్రమృగంబుల భయంకరారావం
బులకుమేల్కొని, యేకాకియయి, యె
ల్లుండును? అని, తాత్పర్యము.

అశ్రద్ధేయ మిదం లోకే న సత్యం ప్రతిభాతి మా

ముహ్యతేఖలు మే భావ స్వప్నీయ మితి మే మతిః. ౧౦

టీక॥ ఇదం=ఇది; అశ్రద్ధేయం=న	బుద్ధి.
మృదగనిదానిఁగా; పశ్యామి=చూచు	ఇట్లు రాముండు నేలంబరుండుట మొ
చున్నాను. మా=నన్నుఁగూర్చి, నాకను	దలగుదానియందు, నాకెంతమాత్రము
ట; సత్యం=సత్యముగా; నప్రతిభాతి=	సమ్మకముగలుగ లేదు ; ఇదంతయున
తోచదు. మే=నాయొక్క; భావః=	త్యముగాజరగుచున్నదనినాకుఁ దోచ
మనస్సు; ముహ్యతేఖలు=భ్రమించుచు	లేదు; నామనసున కేమయిన భ్రమంబు
న్నదాయేమి? అయం=ఇది; స్వప్నః=	గలిగినదేమో; లేక, నాకిట్లు స్వప్నమే
కల. ఇతి=అని; మే=నాయొక్క; మతిః=	యయినదో! అని, తాత్పర్యము.

న నూనం దైవతం కించి తాగలేన బలవత్తరమ్

యత్ర దాశరథీ రామో భూమావేవ శయాత సః. ౧౧

టీక॥ యత్ర=ఎందువలన; సః=ఆ;	అధికబలముగలది; న=కాదు; నూనం=
దాశరథిః = దశరథపుత్రుండగు; రా	నిశ్చయము.
మః=రాముండు; భూమావేవ= నేల	కాలముకన్నదైవ మెంతమాత్రము
యందే; శయాత=పరుండునో; తత్	బలిష్ఠముకాదు; కాలమేబలిష్ఠము; అట్టి
(అధ్యాత్మతము) = అందువలన ;	దశరథమహారాజుకొడుకు రాముండు,
దైవతం=దైవము; కాలేన=పంచమ్య	నేలపైఁబరుండుచున్నాడే!
థామందుఁదృతీయం= కాలముకన్న ;	అని, తాత్పర్యము.
కించిత్=కొంచమైనను; బలవత్తరం=	

విదేహ రాజస్య సుతా సీతాచ ప్రియదశకానా

దయితా శయితా భూమా స్తుషా దశరథస్యచ. ౧౨

టీక॥ విదేహ రాజస్య=జనకమహారాజు	రథస్య = దశరథమహారాజుయొక్క;
యొక్క; సుతా=కొమార్తెయొ; దశ	స్తుషాచ=కోడలును; దయితా=రా

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౮౮

మునకుఁ బ్రయురాలును; ప్రియదర్శ
నా = సంకోషకరంబగు చూచుటగల్గి
యుచును; సీతావ = సీతాదేవియు; ధూ
మా = నేలయందు; శయితా = పరుండి
నది!

జనకమహారాజుకొమార్తెయైనదశర
థమహారాజుకోడలును రామునిప్రియు
రాలును జూపరులకుసంతోషంబు గలి
గించునదియనగు సీతాదేవియు, నేల
పైబరుండినదే! అని, తాత్పర్యము.

ఇయం శయ్యా మమ భ్రాతు రిదంహి పరివర్తితమ్
స్థండిలే కరినే సర్వం గాత్రై ర్విమృదితం తృణమ్. ౧౩

టీక॥ ఇయం = ఇది; మమ = నాయొ
క్క; భ్రాతుః = అన్నయొక్క; శ
య్యా = పాస్సు; ఇదం = ఇది. పరివ ర్తితం
హి = పొరలుటగదా! కరినే = కరినమ
యిన; స్థండిలే = నేలయందు; తృణం = ప
చ్చిక; సర్వం = అంతయు; గాత్రైః =
అవయవ ములచేత ; విమృదితం =

మదికంపంబడినది.
ఇది, నాయన్న గారిపాస్సు, ఇదిగో,
అయిన, కరినంబగు నేలయందు శ్రీమవ
శంబునంబొరలుటచే, శయ్యారూపంబ
గుదభళలన్నియు, నలంగియున్నవి.
అని, తాత్పర్యము.

మన్యే సాభరణా సుప్తా సీతా స్త్రి శయనోత్తమే
తత్రతత్ర హి దృశ్యంతే సక్తాః కనకబిందవః. ౧౪

టీక॥ సీతా = సీతాదేవి; అస్త్రి = ఈ;
శయనోత్తమే = శయనశ్రేష్ఠమునందు;
సాభరణా = సొమ్ములతోఁగూడినదై;
సుప్తా = నిదురించినది. ఇతి (అధ్యాహృత
ము) = అని; మన్యే = తలంచెదను. తత్రత
త్ర = అచ్చటచ్చట; సక్తాః = అంటుకొని
న; కనకబిందవః = బంగారుపొడులు; దృ

శ్యంతేహి = చూడఁబడుచున్నవిగదా!
ఈగొప్పపాస్సునందు, సీతాదేవి,
మాగళశ్రమంబున, సాభరణంబులువి
డువకయాభరణంబులతోనే పరుండినద
నితలంచెదను; కావుననే, యచ్చటచ్చట
బంగారుపొడియంటుకొనియున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరీయ మహా సక్తం సువ్యక్తం సీతయా తదా
తథా హ్యేతే ప్రకాశంతే సక్తాః కాశేయ తంతవః. ౧౫

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సీతయా=(ప పట్టునూళ్లు; ప్రకాశంతే= ప్రకాశించు చున్నవి.
వ్యభిచారమందుఁదృతీయసీతయొక్క; ఉత్తరీయం=పైఁటగుడ్డ; ఇహ=ఇచ్చట; అప్పుడు, సీతాదేవియు తరీయమీదన్లు
అసక్తం=తగినది. ఇతి(అధ్యాహృతము) అందుఁదగిలియుండినదగుట, స్పష్టము; ఏ
ము)=అని; సువ్యక్తం=మిక్కిలియున్న లయనఁగా, నచ్చటచ్చటఁ దగులకొని
ప్రము. తథాహి = అదియు క్తమే. స యుండుపట్టుపొఁగులు, ఎంతయుఁ బ్రకా
క్తాః=అంటుకొనిన; కాశేయతంతవః= శించుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

మన్యే భతుః సుఖా శయ్యా యేన బాలా తపస్విన్వీ
సుకుమారీ సతీ దుఃఖం నహి జానాతి మైథిలీ. ౧౬

టీక॥ యేన = ఏకారణముచేత; బాన్యే=తలంచెదను.
లా=చిన్నదియు; తపస్విన్వీ=శోచనీయ శోచనీయుఁ బతివ్రతయైనగు సీ
యు; సుకుమారీ = కోమలాంగియు; స తాదేవి; బాలయుఁ గోమలాంగియున
తీ=పతివ్రతయైనగు; మైథిలీ=సీత; దుః య్య, నేలపైనిట్టిశయనంబునంబరుండి,
ఖం=దుఃఖమును; నవిజానాతి=ఎఱుం దుఃఖంబెఱుంగకున్నది; కావున, పతివ్ర
గకున్నదో; తేన(అధ్యాహృతము) = తలకు, ఎచ్చటనైనను, భతుఁడగుఁడఁ
ఆకారణముచేత; భతుః = పెనిమిటి బరుండుటయెనుభిక్షకరమని, తలంచెదను.
యొక్క; శయ్యా=పాన్పు; సుఖా=సుఖ అని, తాత్పర్యము.
కరము. ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; మ

హాహం తాస్మి నృశంసోహం యత్సభార్యః కృతేమమ
ఈదృశీం రాఘవ శృయ్యా మధి శేతే హ్య నాధవత్. ౧౭

టీక॥ యత్ = ఏకారణమువలన; హమకృతే=నానిమిత్తమయి ; రాఘ

వః=రాముడు; సభార్యః=భార్యతో అన్తి=అగుచున్నాను. హాహంత =
గూడినవాడై; అనాధవత్=అనాధ అయ్యో!
వోలె; ఈష్యశీం=ఇట్టి; శయ్యం = నానిమిత్తమయి, రాముండుభా
పాస్పసు; అధిశేతే = అధిష్ఠించిప ర్యతోఁగూడ,ననాధయుంబోలె, నిట్టి
రుండుచున్నాడో. (“హి” అనునది కరిశయనంబునందు, బరుండినా
పాదపూరణార్థము.)తత్ (అధ్యా డు; కావున,నేను, మిక్కిలియొంటాపి
హృతము) = ఆకారణమువలన; అ ప్పండనైతిని!అయ్యో!అనితాత్పర్యము.
హం=నేను; స్వశంసః=క్రూరుండను;

సార్వభౌమకులే జాత స్సర్వలోకస్య సమృతః
సర్వలోకప్రియ స్త్యక్త్యా రాజ్యం సుఖ మను త్తమమ్. ౧౮
కథ మిందీవరశ్యామో రక్తాక్షః ప్రియ దశశనః
సుఖ భాగీ నదుఃఖాహా శ్యయితో భువి రాఘవః. ౧౯

టీక॥ సార్వభౌమకులే=చక్రవర్తి=నకన్న శ్రేష్ఠములేనిదియు నగు; రా
వంశమునందు; జాతః=పుట్టినవాడు జ్యం=రాజ్యమును; త్యక్త్యా= విడిచి;
ను; సర్వలోకస్య=సమ స్తజనమునకు భువి=నేలయందు; కథం=ఎట్లు; శయి
ను; సమృతః=ఇష్టుండును; సర్వలోక తః=పరుండినాడు?
ప్రియః = సమ స్తజనులకునుసంతోషక చక్రవర్తులవంశంబునంబుట్టినవా
రుండును; ఇందీవరశ్యామః=నల్లకలువ డును, సమ స్తలోకసమృతుండును, స
లవలెనల్లనై నవాడును;రక్తాక్షః=ఎట్టు మ స్తజనులకుఁబ్రിയుండును, ఇందీవర
నికంఠ్లుగలవాడును; ప్రియదశశనః= శ్యామల దేహుండును, రక్తాంగనయ
సంతోషకరంబగు చూచుటగలవాడు నుండును,జాపరులకుసంతోషంబు గలి
ను;సుఖభాగీ=సుఖమునొందెదదగినవా గించువాడును,ఇట్లు జన్మంబునను, గు
డును;నదుఃఖాహాః=దుఃఖమునొందఁ గంబులను, సౌందర్యసౌకుమార్యాదు
దగనివాడునగు;రాఘవః=రాముడు; లవలనను,సుఖంబునొందుటకెతగినవా
సుఖం=సుఖకరమును; అను త్తమం=త డును, దుఃఖానహాండునగు,రాముం

దు, సుఖకరంబగును తమరాజ్యంబు విడి | అని, తాత్పర్యము.

చి నేలపై నెట్లు పరుండియుండెను?

ధన్యఃఖిలు మహాభాగో లక్ష్మణ శ్శుభలక్షణః
భ్రాతరం విషమే కాలే యో రామ మనువతః తే. ౨౦

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; భ్రాతరం= పుణ్యవంతుఁడుగదా!
అన్నను; విషమే=చెడ్డదైన; కాలే= కా మహాభాగుండును, శుభలక్షణంబు
లమునందు; అనువతః తే= అనుసరించి లుగలవాఁడునగు, లక్ష్మణుండు, అన్న
యన్నాఁడో; సః (అధ్యాహృతము)= యగురాముని, ఆపతా-లమునందు, అ
అట్టి; మహాభాగః=పూజ్యమయిన భా నుసరించియున్నాఁడు, కావున, నతం
గృముగలవాఁడును; శుభలక్షణః= మం డుపుణ్యవంతుఁడు,
గళకరంబులగులక్షణంబులుగలవాఁడున అని, తాత్పర్యము.

సిద్ధాధాఃఖిలు వై దేహీ పతిం యాను గతా వనమ్

టీక॥ యా=ఎవ్వఁడె; వనం= అడవిని | సిద్ధాధాఃఖిలు=కృతార్థురాలుగదా.
గూర్చి; పతిం= పెనిమిటిని; అనుగతా= సీతాదేవి, పెనిమిటిని వెంబడించియ
వెంబడించిపోయినదో; సా (అధ్యా డవికిఁబోయినదికావున, నాబిడకృతా
హృతము)= అట్టి; వై దేహీ=సీతాదేవి; ధా యయినది. అని, తాత్పర్యము.

వయం సంశయితా స్సర్వే హీవాస్తేన మహాత్మనా. ౨౧

టీక॥ వయం=మనము; సర్వే=అంద | మనము, అట్టిమహాత్ముండగురాము
ఱమును; మహాత్మనా=అధికమయినప్ర సింబాసియున్నాము; అతండు, ఇంకమన
భావముగల; తేన=ఆ రామునిచేత; హీ లనంగీకరించునో, అంగీకరింపఁడో, యని
నాః=విడువఁబడినవారలమయి; సంశ సందేహముగానున్నది.
యితాః=సందేహమునొందినాము. అని, తాత్పర్యము.

౧౪౭౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స లా

అకణః ధారా పృథివీ నౌరివ ప్రతిభాతిమా
గతే దశరథే స్వగం రామే చారణ్య మాశ్రితే. ౨౨

టీక॥ దశరథే = దశరథుడు; స్వగం = స్వది.

గం = స్వగమును; గతే = పొందగా;	దశరథమహారాజు స్వగంబునొం
రామేవ = రాముడును; అరణ్యం = అడవి;	ది, రాముడును, వనంబునకుఁబోయిన
విని; ఆశ్రితే = పొందగానే; పృథివీ =	పిదప, నీధూమియనాథయ్యి, కణః
భూమి; అకణః ధారా = నడపువాఁడు	ధారుండులేసియొడఁగిది, నాకుఁదోఁ
లేసి; నౌరివ = ఓడవలె; మా = నన్నుఁగూ	చుచున్నది.
ర్చి, నాకనుట; ప్రతిభాతి = తోచుచు	అని, తాత్పర్యము.

నవ ప్రాథక యతే కశ్చి న్ననసాపి వసుంధరామ్
వసేపి వసత స్తస్య బాహు వీర్యాభి రక్షితామ్. ౨౩

టీక॥ కశ్చిచ్చ = ఒకానొకఁడును; వ	ఇట్లు, రాజ్యంబంతయుననాయకం
సే = అడవియందు; వసతోపి = ఉన్నవాఁ	బయినను, రాముండువనంబులో నున్న
డయినను; తస్య = ఆ రామునియొక్క;	ను, అతనిబాహుపరాక్రంబునకుభయప
బాహువీర్యాభిరక్షితాం = భుజపరాక్ర	డి, ఇరుగుప్రొరుగురాజులెవ్వరును, రా
మముచే రక్షింపఁబడిన; వసుంధరాం =	మునిరాజ్యంబు, నాక్రమింప, మనసునం
భూమిని; మనసాపి = మనసుచేనైనను; న	దునైనను, దలంపరు.
ప్రాథకయతే = కోరఁడు.	అ., తాత్పర్యము.

శూన్యసంవరణారణ్యో మయంత్రిత హయద్విపామ్
అపావృత పుర ద్వారాం రాజధానీ మరక్షితామ్. ౨౪
అప్రహృష్ట బలాం న్యూనాం విష మస్థా మనా వృతామ్
శత్రవో నాభిమన్యంతే భక్షా నిష్ట కృతానివ. ౨౫

టీక ॥ శూన్యసంవరణారణ్యం = లేనిప్రాకారరక్షకులుగలదియు ;

అయంత్రితహయద్విపాం=సన్నద్ధములు
కానిగుట్టములు నేనుంగులునుగలదియు;
అపావృతపురద్వారాం=మూయబ
డనిపట్టణద్వారములుగలదియు ; అ
ప్రహృష్టబలాం= సంతసింపనినైస్యము
గలదియు; న్యూనాం = తక్కువయి
నదియు; విషమస్తాం= దుర్దశయం
దున్నదియు; అనావృతాం= కప్పబడ
నిదియు , బాహ్యరక్షకులులేనిదియున
నుట; అరక్షితాం = రక్షింపబడనిది
యనగు ; రాజధానిం=అయోధ్యను;
శత్రవః = శత్రురాజులు ; విషకృ

తా= విషముతోఁజేయఁబడిన ; భ
క్షానివ=పిండివంటలంబోలే; నాభిమ
న్యంతె=తలంపరు.

ప్రాకారరక్షకులులేనిదియుసన్న
ద్ధంబులుగానిగుట్టంబులును గజంబులు
నుగలదియు, తెజవఁబడినద్వారంబులు
గలదియు , దుఃఖితంబులగునైస్యంబు
గలదియు, యిట్లుదుర్దశయొంది , రక్షణ
ములేకయున్న యయోధ్యాపట్టణము
ను, శత్రురాజులు, రామభయంబున
విషంబు గలిపిన పిండివంటలంబోలే ,
నిచ్చింపకున్నారు- అని, తాత్పర్యము.

అద్య ప్రభృతి భూమాతు శయిష్యేహం తృణేషు వా
ఫలమూలాశనో నిత్యం జటాచీరాణి ధారయే. ౨౬

టీక॥ అహం=నేను; అద్యప్రభృతి=
ఇప్పుడుమొదలు; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; భ
లమూలాశనః=పండ్లునుగడ్డలును ఆహా
రముగాఁగలవాఁడనై; జటాచీరాణి=
జటలనునారచీరలను; ధారయే=ధ
రింపుచు; భూమాతు=నేలయందే; తృ
ణేషువా=పచ్చికలయందే; శయిష్యే=

పరుండెదను.
నేను, ఇదిమొదలు, ఫలమూలంబుల
నేదినచు, నారచీరలుగట్టుకొని, జటా
ధారుండనై, యిట్లు, నేలపైననై, తృ
ణంబులుపఱచుకొనిపరుండెదను.
అని, తాత్పర్యము.

తస్యాథ= ముత్తరం కాలం నివత్స్యామి సుఖం వనే
తం ప్రతిశ్రవ మామువ్య నాస్య మిథ్యా భవిష్యతి. ౨౭

టీక॥ అహం(అధ్యావృతము)=నేను; తం=ఆ; ప్రతిశ్రవం=ప్రతిజ్ఞను; ఆ

౧౪౭౪ ప్రతిపదాండ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౮

మువ్య=ధరించి; తస్యార్థం=ఆ రాముని
నిమిత్తమయి; ఉత్తరం=ఇంకనుండవల
సిన; కాలం=కాలమును; సుఖం=సుఖ
ముగా; వనే=అడవియందు; నివత్స్యా
మి=ఉండెదను. అస్య=ఈ రామునియొ
క్క; ప్రతిజ్ఞా(అధ్యాపృతము)=ప్రతి
న; మిధ్యా=అబద్ధము; నభవిష్యతి=

కాదు.

రాముండుచేసినప్రతిజ్ఞను, నేనవ
లించి, యిదివఱకుగడిచినదిపోను,
ఇంకనుండవలసిన కాలంబంతయు, సు
ఖంబుగా, వనంబుననుండెదను ; రా
మునిప్రతిజ్ఞ యెంతమాత్రము, అనత్య
ముకానేరదు. అని, తాత్పర్యము.

వసంతం భ్రాతు రధాఁయ శత్రుఁఘ్నా మానువత్సృతి

టీక|| శత్రుఁఘ్నః = శత్రుఁఘ్నుండు;
భ్రాతుః=అన్నయొక్క; అధాఁయ=
ప్రయోజనముకొఱకు ; వసంతం=ఉ
న్న; మా=నన్ను; అనువత్సృతి= వెం

బడించియుండగలఁడు.

అన్నయగు రామునినిమిత్తమే వసం
బుననున్న నాతోఁగూడ, శత్రుఁఘ్నుం
డునుండును, అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణేన సహత్వార్యో హ్యయోధ్యాం పాలయిష్యతి. ౨౮

టీక|| ఆర్యస్త్రు = పూజ్యుండగురా
ముండుమాత్రము; లక్ష్మణేనసహ= ల
క్ష్మణునితోఁగూడ; అయోధ్యాం= అ
యోధ్యాపట్టణమును ; పాలయిష్యతి

హి= పాలింపగలఁడుగదా!

పూజ్యుండగురాముండు, లక్ష్మణు
నింగూడి, యయోధ్యంబాలింపుచుండ
గలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అభిషేక్యంతి కాకుత్స్థ మయోధ్యాయాం ద్విజాతయః

టీక|| ద్విజాతయః = బ్రాహ్మణు
లు; కాకుత్స్థం=రాముని; అయోధ్యా
యాం = అయోధ్యయందు; అభిషే
క్యంతి= అభిషేకింపగలరు.

అయోధ్యయందు, రామునకు, బ్రా
హ్మణులు, పట్టాభిషేకముగావించుదు
రని, తాత్పర్యము.

అపి మే దేవతాః కుర్యు రిమం సత్యం మనోరథమ్. ౨౯

శ్రీమద్రామాయణముఃఅయోధ్యాకాండము. ౧౪౭౫

స ౮౮

టీక॥ మేనాయొక్క; దేవతాః=దేవతలు; నాయిష్ట దేవతలు, నాకోర్కిని, వతలు; ఇమం=ఈ; మనోరథం=కోరిక; ఫలింపఁజేయుదురా? ర్కిని; సత్యం=సత్యమునుగా; కుర్యు అని, తాత్పర్యము. రపి=చేయుదురా?

ప్రసాద్యమాన శ్శిరసా మయా స్వయం
బహుప్రకారం యది న ప్ర పత్యతే
తతోనువత్స్యామి చిరాయ రాఘవం
వనే వస న్నాహతి మాముపేక్షితుమ్. ౩౦

టీక॥ రామః(అధ్యాహృతము) = చుటకు; నాహతి=తగఁడు. రాముఁడు ; మయా = నాచేత; స్వయం=నాచేతనే; శిరసా=తలచేత; బహుప్రకారం=అనేకవిధములుగా; ప్రసాద్యమానః = వేఁడుకొనఁబడినవాఁడై; సప్రపత్యతేయది= అంగీకరింపఁజేసి; తతో=అంత; చిరాయ= బహుకాలము; వనే=అడవియందు; వసన్=ఉండుచు; రాఘవం=రాముని ; అనువత్స్యామి= అనుసరించియుండెదను. మాం=నన్ను; ఉపేక్షితుం=ఉపేక్షిం

నేనుస్వయముగాఁ బ్రతాపపూర్వకంబుగా, నానావిధంబులంబ్రాధిం చినను, రాముండు, నాప్రార్థననంగీకరింపఁడేనియెంత, నేను, వనంబున రాముండుండువఱకు, అతనితోఁగూడ నుండెదను; ఇంతమాత్రమయినను, రాముండు, నన్నంగీకరింపకుండఁడు. అని, భరతుండు, విలపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, అష్టాశీతితమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండాష్టాశీతితమస్సర్గటిక, ముగిసినది.

వ్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౯

అమి

ఏ కో న న వ తి త మ స గ = ప్రా రం భః.

ఉవ్య రాత్రింతు తత్రైవ గంగాకూలే స రాఘవః
భరతః కాల్య ముత్థాయ శత్రుఘ్న మిద మబ్రవీత్. ౧

టీక || రాఘవః = రఘువంశమునందు మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
బుట్టిన; సః = ఆ; భరతః = భరతుడు; త రఘువంశజాతుండగు నాభరతుం
త్ర = ఆ; గంగాకూలవంశ = గంగాతీరము డు, రాత్రియంతయు, నాగంగాతీరంబు
నందే; రాత్రింతు = రాత్రియంతయు; ఉ ననేయండి, పాతఃకాలంబుననేలేచి,
వ్య (ఉపి త్వా) ఉండి; కాల్యం = పాతః శత్రుఘ్నుంబిలిచి, యిట్లుని, చెప్పెను.
కాలమునందు; ఉత్థాయ = లేచి; శత్రు అని, తాత్పర్యము.
ఘ్నం = శత్రుఘ్నునిఁగూచి; ఇదం = ఈ

శత్రుఘ్నా త్రిష్ట కిం శేషే నిషాదాధిపతిం గుహమ్
శీఘ్ర మానయ భద్రం తే తారయిష్యతి వాహినీమ్. ౨

టీక || శత్రుఘ్న = శత్రుఘ్నుడా! డు; వాహినీం = నదిని; తారయిష్యతి =
ఉత్రిష్ట = లెమ్ము. కిం = ఎందుకు; శేషే = ప దాటించును.
రుండియున్నావు? నిషాదాధిపతిం = బో శత్రుఘ్నుడా! లెమ్ము; పరుండియు
యలప్రభుడయిన; గుహం = గుహని; న్నా వేమి? శీఘ్రముగా నిషాదేశ్వరుండ
శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; ఆనయ = తో గుఁగుహందోడ్కొనిరమ్ము; నీకుమంగ
డ్కొనిరమ్ము. తే = నీకు; భద్రం = మంగ శంబగుఁగాక; యతండు, మనల, నేలు
శము; అస్తు (అధ్యాహృతము) = అగుఁ దాటించును. అనిభరతుండు, శత్రు
గాక. సః (అధ్యాహృతము) = అగుహుఁ ఘ్నునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

జాగమి నా హం స్వపిమి తమేవార్యం విచింతయన్
ఇత్యే వ మబ్రవీ ద్భ్రాతా శత్రుఘ్నాపి ప్రచోదితః. ౩

టీక॥ భా॥ తా=తమ్ముండగు; శత్రు నిఁవం=కట్లు; అబ్రవీత్ =చెప్పెను.
 ఘోషి= శత్రుఘ్నుండును; ప్రవోది తమ్ముండగుశత్రుఘ్నుండు, అన్నచే
 తః=పేరింపబడినవాడై; “అహం= నిట్లుపేరింపబడినవాడై, “నేనును, అ
 నేను; ఆర్యం=పూజ్యుండగు; తమేవ=ఆ ర్యుండగునారామునేచింతింపుచు, మే
 రామునే; విచింతయక్=తలంచుకొను లుకొనియేయున్నాను; నిద్రింపలేదు”
 చు; జాగమి=మేలుకొనియున్నాను. అనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
 నన్వపిమి= నిద్రపోలేదు” ఇతి = అ

ఇతి సంవదతో రేవ మన్యోన్యం నరసింహయోః

ఆగమ్య ప్రాంజలిః కాలే గుహేనా భరత మబ్రవీత్. ౮

టీక॥ నరసింహయోః = పురుషశ్రేష్ఠులగు నాభరత శత్రుఘ్నులు; ఇతి=అని; ఏ పురుషశ్రేష్ఠులగు నాభరత శత్రుఘ్నులీప్రకారముగాఁబరస్పరము మా
 వం=ఇట్లు; అన్యోన్యం= ఒండొరులం టలాడుకొనుచుండఁగానే, గుహుండు
 గూచిః; సంవదతోః=మాటలాడుకొ నుచుండఁగా; గుహః=గుహుండగు; కా
 ను, తాను భరతుంజూచుటకుఁదగిన స
 లే= తగినకాలమునందు; ఆగమ్య=వ మయంబనితలంచి, లోనికిఁబోయి, భ
 చ్చి; భరతం=భరతునిగూచిః; ప్రాం రతుంజూచి, చేతులుమొగుడ్చుకొని,
 జలిః= మంచిచేమోడ్చుగలవాడై; అ యిట్లుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కచ్చి త్సుఖం నదీతీరే వాత్సీః కాకుత్స్థ శర్వరీమ్

కచ్చి త్రే సహస్రైస్యస్య తావత్సర్వ మనామయమ్. ౫

టీక॥ కాకుత్స్థ= భరతుడా! శ తే=నీకు; సర్వం తావత్=అంతయు;
 ర్వరీం=రాత్రియంతయు; నదీతీరే = అనామయంకచ్చిత్ = బాధలేమియే
 ఏటిగట్టునందు; సుఖం = సుఖముగా; కదా!
 అవాత్సీకచ్చిత్ = ఉంటివామేమి? స భరతుడా! నదీతీరంబున, నీరా
 హస్రైస్యస్య = సైన్యముతోఁగూడిన; త్రి, నీకుసుఖంబుగానేయుండినదా? నీ

కేమినీనైన్యంబునకేమి, యేమియుబా | తునితోఁజెప్పెను.
ధగలుగలేదుగదా? అని, గుహుండుభర | అని, తాత్పర్యము.

గుహస్య వచనం శ్రుత్వా తత్తు స్నేహా దుదీరితమ్
రామస్యా నువశో వాక్యం భరతోపి ద మబ్రవీత్. ౬

టీక|| రామస్య=రామునియొక్క; ఇదం=ఈ; వాక్యం=మాటను; అబ్ర
అనువశః= అధీనుండగు; భరతోపి= ఏత్=పలికెను.
భరతుండును; స్నేహాత్=చెలిమివల | రామాధీనుండగుభరతుండు, గు
న; ఉదీరితం=పలుకఁబడిన; గుహస్య= హుండు స్నేహంబునంబలికినమాటనువి
గుహునియొక్క; తత్=ఆ; వచనం= ని, యతనింజూచి, యిట్లునిచెప్పెను.
మాటను; శ్రుత్వాతు= విన్నంతనె, | అని, తాత్పర్యము.

సుఖా న శ్వర్వరీ రాజ్ఞ పూజితాశ్చాపి తే వయమ్

టీక|| రాజ్ఞ=నిషాదరాజుండవగు | నిషాదరాజుండవగుగుహుండా! మాకు
గుహుండా! నః=మాకు; శ్వర్వరీ=రా | రాత్రిసుఖంబుగనేయుండినది; మఱి
త్రి=సుఖా = సుఖమయినది. తే=అ | యొ, మమ్ము, నానావిధంబులంబూజిం
ట్టి; వయం= మేము; పూజితాశ్చా | చినావు. అని, తాత్పర్యము.
పి=పూజింపఁబడినవారలమును.

గంగాంతు నాభి ర్బహ్వభి దాశా స్సంతారయంతు నః. ౭

టీక|| దాశాః=చెంబడివారలు; నః= | చెంబడివారలు, ఓడల నేకంబులుచె
మమ్ములను; గంగాంతు= గంగానదిని | చ్చి, మమ్మందఱను; ఈగంగానదినిమా
మాత్రము; బహ్వభిః=పెక్కులయిన; త్రము దాఁటింపవలయును. అనిభర
నాభిః=ఓడలచేత; సంతారయంతు= | తుండు, గుహునితోఁజెప్పెను.
దాఁటింతురుగాక. | అని, తాత్పర్యము.

తతో గుహ స్సంత్వరితం శ్రుత్వా భరతశాసనమ్
ప్రతిప్రవిశ్య నగరం తం జ్ఞాతజన మబ్రవీత్. ౮

టీక॥ తతో = పిమ్మట; గుహః = గు	ధుజనమును గూర్చి; అబ్రవీత్ = పలికెను.
హుండు; సంత్వరితం = మిక్కిలియు వేగి	గుహుండు, భరతుండు, త్వరపడి
రపడిన; భరతశాసనం = భరతునాజ్ఞ	యాజ్ఞాపించినమాటను విని, నుఱలఁ బ
ను; శ్రుత్వా = విని; తతో = అంత; నగ	ట్టఁగఁబుఁబ్రవేశించి, తనబంధువులం
రం = పట్టణమును; ప్రతిప్రవిశ్య = మఱలఁ	బూచి యిట్లని, చెప్పెను.
బ్రవేశించి; తం = ఆ; జ్ఞాతజనం = బం	లని, తాత్పర్యము.

ఉత్తిష్ఠత ప్రబుధ్యధ్వం భద్ర మస్తు చ వ స్సదా
నావ స్సమనుకర్షధ్వం తారయిష్యామ వాహినీమ్. ౯

టీక॥ ఉత్తిష్ఠత = లేండు. ప్రబుధ్య	మ(తారయిష్యామః) = దాఁటించము.
ధ్వం = మేలుకొనుండు. వః = మీకు; స	మేల్కొనుండు; లేండు; మీకెప్పుడు
దాచ = ఎల్లప్పుడును; భద్రం = మంగళ	మ మంగళంబుగలుగుఁగాక; ఓడలు దీ
ము; అస్తు = అగుఁగాక. నావః = ఓడల	సికొనిరండు; భరతాదులను, ఏమి దా
ను; సమనుకర్షధ్వం = ఈడ్చికొనిరం	టించము. అనిగుహుండు; బంధువుల
డు. వాహినీం = నదిని; తారయిష్యా	తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తే తథో క్తా స్సముత్థాయ త్వరితా రాజశాసనాత్
పంచ నావాం శతాన్యా శు సమానిన్య్య స్సమంతతః. ౧౦

టీక॥ తే = ఆబంధువులు; తథా = అ	డలయొక్క; శతాని = నూలును; ఆ
ట్లు, ఉక్తాః = చెప్పఁబడినవారలయి; స	శు = శీఘ్రముగా; సమంతతః = అంతట
ముత్థాయ = లేచి; రాజశాసనాత్ =	ను; సమానిన్య్య = తీసికొనివచ్చిరి.
రాజాజ్ఞ వలన; త్వరితాః = వేగిరపడిన	అంతవారలు, గుహునిమాటను విని,
వారలయి; పంచనావాం = అయిదుఓ	రాజాజ్ఞ వలన లేచి, త్వరితంబుగాఁబో

౧౪౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౯

యి,యచ్చటచ్చటనుండి , యయిదు
నూలుల యోడలందీసికొనివచ్చిరి.

అని,తాత్పర్యము.

అన్య స్వస్తికవిజ్ఞేయా మహాఃఘంటాధరా వరాః

శోభమానాః పతాకాభి ర్యుక్తవాతా స్సుసంహతాః. ౧౧

టీక॥మహాఃఘంటాధరాః = గొప్ప
ఘంటలునుధరించినవియు; వరాః=తే
వ్యములును;పతాకాభిః= తెల్ల-ముల
చేత;శోభమానాః=ప్రకాశించుచున్న
వియు;య్యుక్తవాతాః= తగినగాలిగల
వియు;సుసంహతాః=చక్కనిసంధిబం
ధములుగలవియునగు;అన్యాః= ఇతర
ములయిన;స్వస్తికవిజ్ఞేయాః= స్వస్తిక
ములని యెఱుంగదగినయోడలను; స
మానిన్యః(అధ్యాహృతము)=తెచ్చిరి.

మఱియు, నాయయిదువందలయో
డలెగాక,గొప్పఘంటలుగట్టినవియును
త్రమంబులును ధ్వజంబులంబ్రకాశించు
చున్నవియు పైనమూయఁబడికిటికిలుం
చియుండుటచే య్యుక్తమయినవాయు
సంచారంబుగలవియుఁజీలలు మొదలగు
నవిగొట్టి దృఢముగానిమిఁదపఁబడినవి
యునగు,స్వస్తికంబులనునోడలనుం,దీ
సికొనివచ్చిరి.అని,తాత్పర్యము.

తత స్వస్తికవిజ్ఞేయాం పాండుకంబళసంవృతామ్

సనందిఘోషాం కల్యాణీం గుహూ నావ ముపాహరత్. ౧౨

టీక॥తతః=అంత; గుహాః=గుహుల
డు;స్వస్తికవిజ్ఞేయాం=స్వస్తికమనియె
ఱుంగదగినదియు; పాండుకంబళసం
వృతాం= తెల్లనికంబళిచేఁగఁపఁబడినది
యు;సనందిఘోషాం=సంతోషకరంబ
గుంటలుమొదలగువానిధ్వనిగలదియు;
కల్యాణీం=మంగళకరంబునగు;నావం=

ఓడను; ఉపాహరత్=కొనివచ్చెను.
అంత,గుహుండు,స్వస్తికంబనుపే
రుగలయు త్రమంబులగు నోడలలోనా
కట తెల్లకంబళితోఁ గఁపఁబడినతలప్ర
దేశముగలదియు గంటలధ్వనులతోనా
ప్పుచున్నదియునుందరంబునగు నోడం
దెచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

తా మారురోహ భరత శ్చత్రుఘ్నశ్చ మహాబలః

శ్రీమ ద్రా మాయణము*అయోధ్యకాండము. ౧౪౦

స ౮౯

టీక॥ తాం = అయోధను; భర
తః = భరతుడు; ఆరురోహ = ఎక్కె-
ను. మహాబలి = అధికమయినబలముగ
ల; శత్రుఘ్నశ్చ = శఘ్నుండును ; ఆరు
రోహ(అధ్యాహృతము) = ఎక్కెను-
అయోధపై , భరతుండునుమహాబ
లిండుగుశత్రుఘ్నుండును , ఆరోహిం
చిరి. అని, తాత్పర్యము.

కౌసల్యాచ సుమిత్రాచ యా శ్చ. న్యా రాజయోషితః. ౧౩
పురోహితశ్చ త త్పూర్వం గురవో బ్రాహ్మణాశ్చ యే
అనంతరం రాజదారా స్తథైవ శకటాపణాః. ౧౪

టీక॥ కౌసల్యాచ = కౌసల్యయు; రాః = రాజభార్యలు; ఆరురుహః (అ
సుమిత్రా)చ = సుమిత్రయును; అన్యాః =
ఇతరలయిన; రాజయోషితః = రాజ
భార్యలు; యాః (సంతి) = ఎవ్వరుగలరో;
తాః (అధ్యాహృతము)చ = వారలును ;
తత్పూర్వం = వారలకన్నముందు; పురో
హితశ్చ = పురోహితుండును; గుర
వః = పెద్దలయిన; బ్రాహ్మణాః = బ్రా
హ్మణులు; యే (సంతి) = ఎవ్వరుగల
రో; తే (అధ్యాహృతము)చ = వారలు
ను; ఆరురుహః (అధ్యాహృతము) =
ఎక్కిరి. అనంతరం = పిమ్మట; రాజదా
రాః = రాజభార్యలు; ఆరురుహః (అ
ధ్యాహృతము) = ఎక్కిరి. తథైవ = అ
ట్లే; శకటాపణాః = బండ్లును అంగళ్లును;
ఆరురుహః (అధ్యాహృతము) = ఎక్కి-
నవి, ఎక్కింపబడినవనుట.
అంతః, బురోహితుండుగువసిండు
ను, మఱియుఁ బెద్దలగు బ్రాహ్మణులును,
ఆరోహించిరి; ఆపిమ్మట, రాజభార్యల
గుకౌసల్యాదులారోహించిరి; అంతః, ర
థశకటాగులను అంగడిపదార్థకంబుల
ను, ఎక్కించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఆవాస మాదీపయతాం ఓధం చాప్యవగాహతామ్
భాండాని చా దదానానాం ఖేష స్త్రీదివ మస్పృశత్. ౧౫

టీక॥ ఆవాసం = నివాసస్థానమును; ఓధం = రేవును గూచి; అవ గాహతాం
ఆదీపయతాం = వెలిగించువారలును; తీ
థాం = దిగుచున్నవారలును; భాండాని =

౧౪౮౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮౯

ఉపకరణములను; అదదానానాం=తీసు
కొనుచున్నవారలునగు వారలయొక్క;
ఘోషం=ధ్వని; త్రిదివం=స్వర్గమును;
అస్పృశత్=తాకినది.

అంత, విడిసినస్థానమును దహించు
వారలుసేయు ధ్వనియు, నోడలపై నె
క్కుటకై నీళ్లలోనికి దిగువారలశబ్దంబు
ను, అయ్యైయు పరణంబులనోడలోనికి

జేనుకొనువారలధ్వనియును, స్వర్గ
లోకంబుముట్టి, చెలంగినది.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— రాజభటులు,

పోవునపుడు, లక్ష్మీసమాగమంబుకొఱ
కైనివాసస్థానంబునుదహించు వాడుక
కలదు.

పతాకిన్యస్తు తా నావ స్వయం దావై రధిష్ఠితాః
వహంత్యో జన మారూఢం తదా సంపేతు రాశుగాః. ౧౬

టీక|| తదా=అప్పుడు; పతాకిన్యః=
ధ్వజంబులుగల; తాః=ఆ; నావస్తు=ఓడ
లును; దావైః=చెంబడివారలచేత; స్వ
యం=తమచేతన; అధిష్ఠితాః=అధిష్ఠిం
పఁబడినవై; ఆరూఢం = ఎక్కిన; జ
నం=జనమును; వహంత్యః=తీసుకొను
చు; అశుగాః= వేగముగాఁబోవునవై;

సంపేతుః=పోయినవి.

అప్పుడు, ఓడలు, గాలిబలంబుగ
లుగుటకై ధ్వజంబులు గట్టియుండుటం
జేసి, చెంబడివారలెక్కి- యారకుండఁ
గానే, యతివేగంబునం, బోయిన
వి. అని, తాత్పర్యము.

నారీణా మభిపూణాః స్తు కాశ్చి తాశ్చ శ్చిచ్చ వాజినామ్
కాశ్చి దత్ర వహంతిస్త్ర యానయుగ్యం మహాధనమ్. ౧౭

టీక|| కాశ్చిత్=కొన్నియోడలు; నా
రీణాం=(తృతీయాధికమందుషష్ఠి) స్త్రీ
లచేత; అభిపూణాః = నిండినవి. కా
శ్చిత్=కొన్ని; వాజినాం = (తృతీయా

ధికమందుషష్ఠి) గుఱ్ఱములచేత; అభిపూ
ణాః=(అధ్యాహృతము)వ= నిండినవి
యు. అత్ర=ఇందు; కాశ్చిత్=కొన్ని;
మహాధనం=అధికమయినవెలగల; యా

నయగ్యం = రథాదులను ఎద్దులు మొదలగువానిని; వహంతిస్త = మోసినవి. అందుఁగొన్నియోడలందు, (స్త్రీ)లెనిండి యుండిరి; కొన్ని, గుఱ్ఱంబులనిండియుండి

నవి; మఱికొన్ని, యుత్తమంబులగురథశక్తటాదులను, వానికిఁగట్టునశ్వవృషభాదులను, నిండియుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

తా స్త్రు గత్వా పరం తీర మవరోప్యచ తం జనమ్
నివృత్తాః కాండచిత్రాణి క్రియంతే దాశబంధుభిః. ౧౮

టీక॥ తాః = అయోడలు; పరం = అవ్వలి; తీరం = గట్టును; గత్వా = పొంది; తం = ఆ; జనం = జనమును; అవరోప్యచ = పొందియు; నివృత్తాః = మఱివిన; దాశబంధుభిః = నీచులగుచెంబడివారలచేత; కాండచిత్రాణి = నీళ్ల యందుఁజిత్రగ

తులు; క్రియంతేస్త్ర = చేయఁబడినవి. అంత, నాయోడలు, అవ్వలిగట్టుఁజేరి, జనులను దింపి, మఱివచ్చునపుడు, చెంబడివారలు, భారముదిగుటవలన, నతిలాఘవంబున, జలంబులందుఁజిత్రగతులుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

సవై జయంతా స్తు గజా గజారోహప్రచోదితాః
తరంతస్త్రు ప్రకాశంతే సద్వజా ఇవ పర్వతాః. ౧౯

టీక॥ సవై జయంతాః = టెక్కెములతోఁగూడిన; గజాస్తు = వీనుంగులును; గజారోహ ప్రచోదితాః = మావటివారలచేఁజేరింపఁబడినవై; తరంతః = దాఁటుచు; సద్వజాః = టెక్కెములతోఁగూడిన; పర్వతా ఇవ = పర్వతంబులువలె;

ప్రకాశంతేస్త్ర = ప్రకాశించినవి. ధ్వజంబులతోఁగూడిన యేనుంగులు, మావటిలుప్రేరింప, నీళ్ల కుడిగ్గి, నదినిదాఁటుచు, ధ్వజసహితంబులగుపర్వతంబులకరణింబ్రకాశించినవి. అని, తాత్పర్యము.

భావశ్చ రురుహ శ్చన్యే ప్లవై స్తే రుస్తధా పశే
అన్యే కుంభాఘటై స్తే రు రన్యే తేరుశ్చ బాహుభిః. ౨౦

టీక॥ అన్యేచ = ఇతరులును; నావశ్చ = ఓడలను; అరురుహః = ఎక్కిరి.

తథా=అట్లు; అపరే= ఇతరులు; స్థ
వైః=తెప్పలచేత; తేరుః=దాఁటిరి,
అన్యే=ఇతరులు; కుంభఘటైః=కుండ
లచేత; తేరుః=దాఁటిరి. అన్యే=ఇత
రులు; బాహుభిశ్చ = చేతులచేతను;
తేరుః=దాఁటిరి.

కొండఱు, ఓడలనెక్కి దాఁటిరి ;
కొండఱు, తెప్పలపై దాఁటిరి; కొండ
ఱుకుండలచేదాఁటిరి; మఱికొండఱు,
చేతులతోనేడుకొనుచు దాఁటిరి.
అని, తాత్పర్యము.

సా పుణ్యా ధ్వజినీ గంగాం దాశై స్సంతారితా స్వయమ్
మైత్రే ముహూ తేఁ ప్రయయా ప్రయాగవన ముత్తమమ్. ౨౧

టీక॥ పుణ్యా=పరిశుద్ధమగు; సా=
ఆ; ధ్వజినీ=సేన; దాశైః = చెంబడి
వారలచేత; స్వయం=తమచేతనె; గం
గాం=గంగను; సంతారితా=దాఁటింపఁ
బడినదై; మైత్రే)=మైత్రమను; ముహూ
ర్తే=కాలమునందు; ఉత్తమం= శ్రేష్ఠమ
గు; ప్రయాగవనం=ప్రయాగవనమును;

ప్రయయా= పొందినది.
గంగాస్నానంబునంబరిశుద్ధమయిన
యాసేన, అట్లు, చెంబడివారల సాహ
య్యంబున గంగానదినిదాఁటి; మైత్రా
ఖ్య ముహూర్తంబునందుఁ బ్రయాగ
వనంబుఁ జేరినది. అని, తాత్పర్యము.

అశ్వాసయిత్వాచ చమాం మహాత్మా

నివేశయిత్వాచ యథోపజోషమ్

ద్రష్టుం భరద్వాజ మృషిప్రవర్య

మృత్విగ్వృతస్సక్ భరతః ప్రతస్థే. ౨౨

(“భరద్వాజమృషిప్రవహం” ఇతిపాఠాంతరం.)

టీక॥ మహాత్మా=పూజ్యమయినస్వ
ధావముగల; భరతః=భరతుఁడు; చ
మాం = సేనను; అశ్వాసయిత్వాచ
(అశ్వాస్యచ)=ఊఱడించియు; యథో

పజోషం=సుఖమునతిక్రమింపక; నివే
శయిత్వాచ (నివేశ్యచ) = విడియఁ
జేసియు; మృత్విగ్వృతః= మృత్విజుల
చేతఁ గోరబడినవాడై; మృషిప్రవ

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౪౫

స ౮౯

ర్యం=ఋషి శ్రేష్ఠుండగు; (పాతాంతర
పక్షమందు)ప్రవక్షాం= అధికమయిన
వయస్సుగల;ఋషిం=ఋషియైన;భ
రద్వాజం=భరద్వాజుని; ద్రష్టుం=చూ
చుటకు; ప్రతస్థే=పోయెను.

మహాత్ముండగుభరతుండు, సైన్య
మునాశ్వాసించి, ప్రయాగవనంబున నె

సుఖప్రదేశంబున సైన్యంబునంతయువి
డియ నియమించి, వసిష్ఠాదులచేఁ బ్రే
రితుండై, ఋషి శ్రేష్ఠుండను అధికవ
యస్కుండు నగుభరద్వాజమహాషికం
బూఁడుటకై, పోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

స బ్రాహ్మణస్యా శ్రమ మభ్యుపేత్య
మహాత్మనో దేవపురోహితస్య
దదశః రమ్యోటజవృక్షవండం
మహా ద్వనం విప్రవరస్య రమ్యమ్. ౨౩

టీక||సః=ఆభరతుండు; బ్రాహ్మణ
స్య = వేదంబులనధ్యయించినవాఁడు
ను;మహాత్మనః= మహానుభావుండును;
దేవపురోహితస్య = దేవతలఁబురో
హితుండును(బృహస్పతిపుత్రుండగుట
చే,భరద్వాజుండు దేవపురోహితుండ
నిచెప్పఁబడినది);విప్రవరస్య=బ్రాహ్మ
ణశ్రేష్ఠుండునగు,భరద్వాజునియొక్క;
అశ్రమం=అశ్రమమును; అభ్యుపేత్య=
సమీపించి=రమ్యోటజవృక్షవండం=ర
మణీయములయినపణశాలలును వృక్ష

సమూహములునుగలదియు; రమ్యం=
మనోహరమునగు;మహాత్=అధిక మైన;
వనం=వనమును; దదశః=చూచెను.

ఆభరతుండు, సమస్తవేదత్రయ
ను మహానుభావుండును దేవపురోహి
తుండును బ్రాహ్మణోత్తముండునగు
భరద్వాజ మహాషికయాశ్రమంబునగా
ద్దకుఁబోయి, యచ్చట, రమణీయంబు
లగుపణశాలలునునానావిధవృక్షంబు
లునుగలరమణీయంబగుగొప్పవనముం,
జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, ఏకోననవతితమస్సగః.
ఇది, స్వప్రార్థనము.

ఇది, పరమాభవచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండైకోస నవతితమసగఃటక ,
మొగిసినది.

(౨)

న వ తి త మ స గ ః పా రం భః.

భరద్వాజాశ్రమం దృష్ట్వా క్రోశాదేవ నరక్షభః
బలం సర్వ మవస్థాప్య జగామ సహమంత్రిభిః. ౧
పద్భ్యామేవహీ ధమజ్ఞో న్యస్త శస్త్రపరిచ్ఛదః
వసానో వాససీ తౌమే పురోధాయ పురోధనమ్. ౨

<p>టీక నరక్షభః=పురుషశ్రేష్ఠుండు ను;ధమజ్ఞః=ధమకంబునెఱింగినవాఁ డునగుభరతుండు;కోశ్రాదేవ=కోసు ననుండియె; భరద్వాజాశ్రమం= భర ద్వాజమహాషికాయాశ్రమమును ; దృ ష్ట్వా=చూచి; సర్వం=సమస్తమయిన; బలం=నైస్యమును; అవస్థాప్య=నిలిపి; న్యస్తశస్త్రపరిచ్ఛదః = విడువఁబడిన యాయుధములును ఆభరణములునుగ లవాండై;తౌమే= తెల్లపట్టువైన; వా ససీ=వస్త్రములను; వసానః=కట్టుకొ నుచు;పురోధనం=పురోహితుని;పురో</p>	<p>ధాయ = ముందిడుకొని;మంత్రిభిస్స హ=మంత్రులతోఁగూడ; పద్భ్యామే వ=కాళ్ల చేతనె;జగామ=పోయెను. పురుషశ్రేష్ఠుండును ధమజ్ఞుండున గుభరతుండు, కోసుదూరంబు ముందు గానే, భరద్వాజమహాషికాయాశ్రమం బుఁజూచి,నైస్యంబునంతయునిలిపి, ఆ యుధంబులనుఆభరణంబులనువిడిచి,ప ట్టువస్త్రంబులనుగట్టుకొని , పురోహి తుని ముందిడుకొని, మంత్రులంఁగూడి, యాశ్రమంబునకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తత స్సందశనే తస్య భరద్వాజస్య రాఘవః
మంత్రణ స్తా నవస్థాప్య జగామా నుపునోహితమ్. ౩

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౪౮

స౯౦

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట ; రాఘవేను.

వః=భరతుడు; తస్య=ఆ; భరద్వా	అంత, భరతుండు , భరద్వాజా
జన్య=భరద్వాజమహాషిఁ యొక్క ;	శ్రీమంబుఁబ్రవేశించినపిదప, మంత్రుల
సందశకనే = చూచునిమిత్తమయి ;	నుంగూడనిలిపి, పురోహితుండగు వ
తా=ఆ; మంత్రిణః=మంత్రులను ;	సిష్ఠునితోఁ గూడఁదాను, భరద్వాజుం
అవస్థాప్య=నిలిపి ; అనుపురోహితం=	జూడఁబోయెను.
పురోహితునివెంటడి; జగమ = పో	అని, తాత్పర్యము.

వసిష్ఠ మథ దృష్ట్వైవ భరద్వాజో మహాతపాః
సంచచాలా సనా త్తూణం శిష్యా నఘ్నౌ మితి బ్రవత్. ౮

టీక॥ అథ=అంత; మహాతపాః=	సనంబుననుండి; తూణం= శిష్యుము
అధికమయిన తపస్సుగల ; భరద్వా	గా; సంచచాల=లేచెను.
జః=భరద్వాజుండు; వసిష్ఠం= వసిష్ఠ	అంత, మహాతపస్వియగు , భ
మహామునిని;దృష్ట్వైవ= చూచినంత	రద్వాజమహాముని, వసిష్ఠమహాషిం
నె; శిష్యా=శిష్యులనుగూచి; “అ	జూచినంతనె , శిష్యులంజూచి, “య
ర్ఘ్యం=పూజాద్రవ్యమును ; ఆనయ	ర్ఘ్యంబుచే”మని, చెప్పుచు, శిష్యుంబు
త (అధ్యాహృతము) =తెండు”ఇతి=	న,నాసనంబుననుండిలేచెను.
అని;బ్రవత్=చెప్పుచు; అసనాత్=ఆ	అని, తాత్పర్యము.

సమాగమ్య వసిష్ఠేన భరతే నాభివాదితః
అబుధ్యత మహాతేజా స్సుతం దశరథస్యతమ్. ౫

టీక॥మహాతేజాః=అధికమయినప్ర	తం=అభరతుని;దశరథస్య=దశరథుని
భావముగల భరద్వాజుండు ; వసిష్ఠే	యొక్క; సుతం=కొడుకునుగా; అబు
న=వసిష్ఠమహాషిఁతో; సమాగమ్య=	ధ్యత= తెలిసికొనెను.
చేరి; భరతేన=భరతునిచేత; అభివా	మహా ప్రభావుండగు నాభరద్వా
దితః = నమస్కరింపఁబడినవాడై ;	జుండు, వసిష్ఠునితోఁజేరి, యంతభర

౧౪౮౮ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౯౦

తుండభివాదసంబుఁజేసినపిదప , నతం | అని, తాత్పర్యము.
దు దశరథపుత్రుఁడని, యెఱింగెను.

తాభ్యా మఘ్నంబు పాద్యంబు దత్వా పశ్చాత్ఫలానిచ
అనుపూర్వాచ్చ ధమజ్ఞః ప్రప్రచ్చ కుశలం కులే. ౬

టీక|| ధమజ్ఞః = ధమమునెఱింగి | లం = తేమమును; పప్రచ్చ = అడిగెను.
గినభరద్వాజుండు ; అనుపూర్వాచ్చ | అంత, ధమజ్ఞుండగునాభరద్వా
చ్చ = క్రమమువలనను; తాభ్యాం = ఆవ | జాండు, క్రమంబున, వసిష్ఠమహాషికిని,
సిద్ధభరతునికొఱకు; అర్ఘ్యంబు = అర్ఘ్య | భరతునకును, అర్ఘ్యపాద్యంబులొసంగి
మును; పాద్యంబు = పాద్యమును; ప | ఫలంబులనిచ్చి, యంతటనందఱు తేమం
శ్చాత్ = పిమ్మట; ఫలానిచ = పండ్లను; ద | బెకదా? యని, యడిగెను.
త్వా = ఇచ్చి; కులే = ఇంటియందు; కుశ | అని, తాత్పర్యము.

అయోధ్యాయం బలే కోశే మిత్రేష్వపిచ మంత్రిషు

టీక|| అయోధ్యాయం = అయోధ్య | ధ్యాహృతము) = అడిగెను.
యందును; బలే = సైన్యమునందును; కో | మఱియు, నయోధ్యయందును సై
శే = బాకిననునందును; మిత్రేష్వపి | న్యంబునందును బాకినమునందును, అ
చ = స్నేహితులయందును; మంత్రిషు = | న్నియు తేమంబెకదా? స్నేహితులును
మంత్రులయందును; కుశలం (అధ్యా | మంత్రులును తేమముగనున్నారా? అ
హృతము) = తేమమును; పప్రచ్చ (అ | ని, యడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

జానక దశరథం వృత్తం న రాజాన ముదాహరత్. ౭

టీక|| సః (అధ్యాహృతము) = ఆభ | హరత్ = ఉదాహరింపఁజయ్యె.
రద్వాజుండు; దశరథం = దశరథమహా | భరద్వాజుండు, దశరథమహారాజు
రాజును; వృత్తం = మృతిబొందినవా | మృతిబొందెననియెఱింగిన వాఁడుకా
నిఁగా; జానక = ఎఱింగినవాఁడై; రా | వున, దశరథమహారాజు సమాచారమె
జానం = దశరథమహారాజును; నోదా | త్రలేదు. అని, తాత్పర్యము.

వసిష్ఠో భరతశ్చైచనం ప్రప్రచ్ఛతు రనామయమ్
శరీరే గ్నిషు వృక్షేషు శిష్యేషు మృగపక్షిషు. ౮

టీక|| వసిష్ఠః=వసిష్ఠుండును; భరతః అంత, వసిష్ఠుండును భరతుండును, శ్చ=భరతుడును; ఏనం= ఈభరద్వా “దేహమునందు ఆరోగ్యముగానున్న జుని; శరీరే=దేహమునందును ; అగ్ని దా? అగ్నిహోత్రములుచక్కగాజ మ=అగ్నిహోత్రములందును; వృక్షే రగుచున్నవా? వృక్షంబులుచక్కగా మ=వృక్షములయందును ; శిష్యేషు= నున్నవా? శిష్యులుక్షేమంబుగా నున్నా శిష్యులయందును; మృగపక్షిషు = మృ రా? వనంబునందలిమృగంబులును బక్షు గంబులందునుబక్షులందును ; అనామ లునుక్షేమంబుగానున్నవా?”యని, భర యం=బాధలేమిని; ప్రప్రచ్ఛతుః=అడిగిరి. ద్వాజునడిగిరి. అని, తాత్పర్యము.

తథేతి తత్ప్రతిజ్ఞాయ భరద్వాజో మహాతపాః
భరతం ప్రత్యువాచే దం రాఘవస్నేహబంధనాత్. ౯

టీక|| మహాతపాః= అధికమయినత దం=ఈమాటను; ఉవాచ=చెప్పెను. పస్సుగల; భరద్వాజః=భరద్వాజుండు; మహాతపశ్శాలియగు భరద్వాజుం తథేతి=అట్లేయని; తత్ = దాని; ప్రతి డు, వసిష్ఠభరతులకు అన్నిటను క్షేమమె జ్ఞాయ=బప్పుకొని; రాఘవస్నేహబంధ యనిచెప్పి, యంత, రామునియందలిస్నే లనాత్= రామునందలిస్నేహబంధమువ హంబున, భరతుంజూచి, యిట్లుచెప్పె లన; భరతంప్రతి = భరతునిగూచి; ఇ ను. అని, తాత్పర్యము.

కి మిహం గమనే కార్యం తవ రాజ్యం ప్రశాసతః
వీత దాచత్వ మే సర్వం నహి మే శుద్ధ్యతే మనః. ౧౦

టీక|| రాజ్యం=రాజ్యమును; ప్రశాస ని; సర్వం=అంతను; మే=నాకొఱకు; ఆ తః=పాలించుచున్న; తవ = నీకు ; చత్వ=చెప్పము. మే=నాయొక్క; మ ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగమనే=వచ్చుటయం నః=మనస్సు; నశుద్ధ్యతేహి= పరిశుద్ధ దు; కార్యం=పని; కిం=ఏమి? వీతత్=దీని ముకాలేదుగదా!

నీవు రాజ్యంబు బాలించువాడవు; ఇందు ముగలుగుచున్నది.
 పుడిచిటి కేలవచ్చితివి? నాకు నవి స్తర అని, తాత్పర్యము.
 ముగాఁజెప్పము; నామనంబునకు సంశ

సుషువే య మమిత్రఘ్నం కౌసల్యానందవధానమ్
 భ్రాతృసహ సభార్యో య శ్చిరం ప్రవ్రాజితో వనమ్. ౧౧
 నియుక్త స్త్రీనియుక్తేవ పిత్రా యో సౌ మహాయశాః
 వనవాసీ భవే తీ హ సమాః కిల చతుర్దశ. ౧౨
 కచ్చిన్న తస్యా పాపస్య పాపం కర్తుమిహేచ్ఛసి
 అకంటకం భోక్తుమనా రాజ్యం తస్యానుజస్యచ. ౧౩

టీక॥ కౌసల్యా=కౌసల్య; అమిత్రఘ్నం=అని; నియుక్తః=ఆజ్ఞాపింపబడిన
 ఘ్నం=శత్రువులంజంపునట్టివాఁడును; వాడేయాయెనో; త్వం(అధ్యాహృత
 ఆనందవధానం=సంతోషమునువృద్ధిఁ బు)=నీవు; రాజ్యం=రాజ్యమును; అ
 బొందించువాఁడునగు; యం=ఎవ్వని; కంటకం=విరోధములేనట్లుగా; భోక్తు
 సుషువే=కన్నదో; యః=ఎవ్వఁడు; స మనాః=అనుభవింపమనస్సుగలవాఁడ
 భార్యః=భార్యతోఁగూడినవాఁడై; భ్రా వై; ఇహ=ఇప్పుడు; తస్య=అట్టి; అ
 త్రాసహ = తమ్మునితోఁగూడ; చి పాపస్య=పాపరహితుండగురామున
 రం=బహుకాలము; వనం=అడవిని; కును; తస్య=అతనియొక్క; అనుజ
 ప్రవ్రాజితః=పొందింపబడినాఁడో; స్యచ=తమ్ముండగులత్తుణునకును; పా
 యః=ఏ; అసౌ=ఈ; మహాయశాః= పం=కష్టమును; కర్తుం = చేయుట
 అధికమయినకీర్తిగలవాఁడు; స్త్రీః కు; నేచ్ఛసికచ్చిత్ = కోరువాడవు
 యుక్తేన=భార్యచేనాజ్ఞాపింపబడిన; పి కావుగదా?
 త్రా=తండ్రిచేత; చతుర్దశ=పదు కౌసల్యాదేవి, శత్రువులనుసంహరిం
 నాలుగు; సమాః=సంవత్సరములు; చువాఁడునునమస్త జంతువులకును బర
 ఇహ=ఇప్పుడు; వనవాసీ = అడవినుం మానందంబుగలిగించువాఁడునగు నెవ్వ
 డువాడవు; భవ=అగుము.” ఇతి = నింగన్నదో, యెవ్వఁడు, భార్యతోను

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౪౯౧

స ౯౦

దమ్మనితోనుంగూడబహుకాలమరణ్యం
బుననుండుటకుం బంపఁబడెనో, మఱి
యునేమహాయశునిదండిదశరథుండు
భార్యయాజ్ఞకు లోఁబడి “ నీవిప్పుడె
పోయిపదునాలుగుసంవత్సరంబు లడవి
లోనుండు”మనియాజ్ఞాపించెనో, అట్టి
పాపరహితుండగు రామునకును, అత

నితమ్ముండులత్తుణునకును, నీవు, ఎదు
రులేకయెల్లప్పుడును రాజ్యంబుననుభ
వింపంగోరి, ఏమియు నపకారంబు సే
యంగోరవుగదా? అని, భరద్వాజుండు
భరతునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తో భరద్వాజం భరతః ప్రత్యువాచ హ
పర్యశ్రు నయనో దుఃఖా ద్వాచా సంసజ్జమానయా. ౧౪

టిక|| భరతః=భరతుండు; ఏవం=
ఇట్లు; ఉక్తిః=చెప్పఁబడినవాండై; దుః
ఖాత్= దుఃఖమువలన; పర్యశ్రునయ
నః= కన్నీళ్లతోఁజుట్టఁబడిన కండ్లుగల
వాండై; సంసజ్జమానయా= తొట్టుప
డుచున్న; వాచా=మాటచేత; భరద్వా
జప్రతి= భరద్వాజమహాషిఁనిగూర్చి;
ఉవాచ= చెప్పెను. “ హ ” అనునది

పాదపూరణార్థము.
భరతుండు, భరద్వాజమహాషిఁచె
ప్పినమాటనువిని, యిట్టిమాటలు వినవ
లసివచ్చెనుగదాయనిదుఃఖితుండై, కం
డ్లునిండఁగన్నీళ్లు గాఱ, మాటలుచొట్టు
పడ, భరద్వాజమహామునింజూచి, యిట్లు
నిచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

హతోస్మి యది మా మేవం భగవా నపి మన్యతే
మత్తో న దోష మాశంకే నైవం మా మనుశాస్త్ర సీ. ౧౫

టిక|| భగవానపి=మాహాత్మ్యముగ
అనీవును; మాం=నన్ను; ఏవం=ఈప్రకా
రముగా; మన్యతేయది=తలంతువేని; అ
హం(అధ్యాహృతము)=నేను; హతః=
కొట్టఁబడినవాడను; అస్మి = అగును

న్నాను. మత్తః=నావలన; దోషం=దో
షమును; నాశంకే = సందేహింపను.
మాం=నన్ను; ఏవం = ఇట్లు; నానుశా
స్త్ర=ఆజ్ఞాపింపవలదు (“హి” అనునది
పాదపూరణార్థము).

౧౪౯౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౯౦

భగవంతుండవగునీవును, నన్నుదో | కెంతమాత్రముసం దేహములేదు; సర్వ
షినిగా నేతలంతువేని, నేనుహతుండనై | జ్ఞుండవగునివిట్లానతీయరాదు.
తిని; నాయందువోషంబుండునట్లు నా | అని, తాత్పర్యము.

నచైత దిష్టం మాతా మే యదవోచ న్నదంతరే
నాహ మేతేన తుష్టశ్చ న తద్వచన మాదదే. ౧౬

టీక|| మే=నాయొక్క; మాతా=త | వాఁడను; న=కాను. తద్వచనం= అబిడ
ల్లి; మదంతరే=నేనులేనకాలమునందు; మాటను; నాదదే=అంగీకరింపలేదు.
యత్=ఏమాటను; అవోచత్=చెప్పిన నేనులేనప్పుడు, నాతల్లికైకేయిగా
దో; ఏతత్ = ఇది; మమ(అధ్యాత్మత వించినకార్యము, నేనుగోరినదికాదు ;
ము)=నాకు; ఇష్టంచ = కోరఁబడినది దానిచే నాకుసంతోషంబును గలుగలే
యు; న=కాదు. ఏతేన = దీనిచేత; అ దు; నేనుదానికిసమ్మతింపనులేదు.
హం=నేను; తుష్టశ్చ = సంతోషించిన అని, తాత్పర్యము.

అహంతు తం నరవ్యాఘ్ర ముపయాతః ప్రసాదకః
ప్రతిసేతు మయోధ్యాంచ పాదౌ తస్మాభి వందితుమ్. ౧౭

టీక|| అహంతు = నేనో; నరవ్యా | ర్వి; నేతుంచ=తీసికొనిపోవుటకును; ఉప
ఘ్రం=పురుషశ్రేష్ఠుండగు; తం=ఆరా యాతః=వచ్చినాను.
ముని; ప్రసాదకః=సంతోషపఱచువాఁడ నేను, బురుషశ్రేష్ఠుండగునారాము
నై; తస్య=అతనియొక్క; పాదౌ=పా నిర్రబనన్నుం గావించికొనియతనిపాదం
దములను; అభివందితుం=ననుస్కరించు బులపైఁబడి, యతనినయోధ్యకుఁగొనిపో
టకును; అయోధ్యాం=అయోధ్యనుగూ | వుటకై, వచ్చినాను. అని, తాత్పర్యము.

త్వం మా మేవం గతం మత్వా ప్రసాదం కతుః మహానీ
శంస మే భగవత్ రామః క్వ సంప్రతి మహీపతిః. ౧౮

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౪౩

స ౯౦

టీక॥ భగవత్ = అధికమయినమావత్త్యముగల భరద్వాజుఁడా! మాం = నన్ను; ఏవం = ఇట్లు; గతం = వచ్చినవానిఁగా; మత్వా = తలంచి; ప్రసాదం = అనుగ్రహమును; కతుం = చేయుటకు; అహంసి = తగుదువు. మహేపతిః = భూమికిఁబ్రథమవైన; రామః = రాముఁడు; సంప్రతి = ఇప్పుడు; క్వ = ఎచ్చట; మే =	హకు; శంస = చెప్పుము. భగవంతుండవగు భరద్వాజుఁడా! నేనువచ్చినకారణంబునెదనుంచి నన్ను గ్రహింప వలయు; ధూనాయకుం డగురాముండిన్న డెచ్చటనున్నాడ? నాకుఁజెప్పుముఅని, భరతుండుభరద్వాజునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

వసిష్ఠాదిభి ఋత్విశ్విర్యాచితో భగవాంస్తతః
ఉవాచ తం భరద్వాజః ప్రసాదాద్భరతం వచః. ౧౪

టీక॥ భగవాన్ = అధికమయినమావత్త్యముగల; భరద్వాజః = భరద్వాజమహాషిః; తతః = అంత; వసిష్ఠాదిభిః = వసిష్ఠఁడుమనున్నుగాఁగల; ఋత్విశ్విః = ఋత్విజులచేత; యాచితః = ప్రార్థింపఁబడినవాఁడై; ప్రసాదాత్ = అనుగ్రహమువలన; తం = ఆ; భరతం = భరతునిగూర్చి; వచః = మాటను; ఉవాచ =	చెప్పెను. భగవంతుండగు భరద్వాజ మహాషిః, వసిష్ఠవామదేవాదిఋత్విజులు భరతునివిషయమయి యనుగ్రహింపుమని ప్రార్థింపంబ్రసన్నుండై, యాభరతుఁజూచి, యీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

త్వయ్యే త త్పురుషవ్యాఘ్రో యుక్తం రాఘవవంశశే
గురువృత్తి దకమశ్చైవ సాధూనా మనుయాయితా. ౨౦

టీక॥ పురుషవ్యాఘ్రో = పురుషశ్రేష్ఠుండవగు భరతుఁడా; గురువృత్తిః = గురుశుశ్రూష (అన్నననుసరించుట) యు; దమశ్చైవ = ఇంద్రియనిగ్రహము	ను; సాధూనాం = పెద్దలయొక్క; అనుయాయితా = అనుసరించుటయు; ఏతత్ = ఇది; రాఘవవంశశే = రాఘవవంశంబునంబుట్టిన; త్వయి = నీయందు; యు
---	--

క్రం=తగినది.

పురుష శ్రేష్ఠుండవగు భరతుడా!
శ్రేష్ఠానువతకనంబును, ఇంద్రియనిగ్ర
హంబును, సత్పురుషుల ననుసరించుట

యు, ఇవన్నియు, రఘువంశంబునం బు
ట్టిననీకుండగియున్నవి.
అని, తాత్పర్యము.

జానేనైత న్మనస్థస్య త ద్దృఢీకరణ మస్త్వితి

అపృచ్ఛం త్వం తదాత్యథకం కీతికం సమభి వధకయక్. ౨౧

టీక॥ మనస్థస్య=మనసుననున్నది;
తత్=దీనిని ; జానేచ=ఎఱుంగుదునే;
తద్దృఢీకరణం=దానిదృఢీకరించుట; అ
స్తు=అగుగాక. ఇతి=అని; కీతికం=
కీతికని; అత్యథకం=మిక్కిలియు; స
మభివధకయక్=వృద్ధిబొందించువా
డనై ; త్వం=నిన్ను; అపృచ్ఛం=అ
డిగితిని-

నేనునీమనసులోనున్నయీసంగతిని
యోగదృష్టింజెలిసికొనియెయినాను.
అయినను, అది, దృఢీకృతంబగుటకును,
నీకు, శ్రేష్ఠభాగిత్రిసువతకనంబునంగలు
గుకీతికమిక్కిలియువృద్ధిబొందించుట
కును, నిన్నట్లుడిగితిని.
అని, తాత్పర్యము.

జానేచ రామం ధమజ్ఞం ససీతం సహలత్కణమ్

టీక॥ ససీతం=సీతతోఁగూడినవాఁ
డును; సహలత్కణం=లత్కణనితోఁ
గూడినవాఁడునగు; ధమజ్ఞం=ధమ
మునెఱింగిన; రామంచ=రామునింగూ
డ; జానే=ఎఱుంగుదును.

ధమజ్ఞుండగురామండును సీతా
దేవియలత్కణండును, ఎచ్చటనున్నా
రో, ఆసంగతియునాకుఁజెలిసియున్న
ది. అని, తాత్పర్యము.

అసౌ వసతి తే భ్రాతా చిత్రకూటే మహాగిరా. ౨౨

టీక॥ అసౌ=ఈ ; తే=నీయొక్క; చిత్రకూటే= చిత్రకూటమను; మహాగి
భ్రాతా= అన్నయగురామండు ; చిరా= మహాపర్వతమునందు; వసతి=

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము.౧౪౯౫

స ౯౦

ఉన్నాడు.

నీయన్నరామండు , చిత్రకూటం

బనుమహాపర్వతంబుననున్నాడు.

అని,తాత్పర్యము.

శ్వస్తు గంతాసి తం దేశం వసాద్య సహమంత్రిభిః

టీక॥ శ్వస్తు=రేపే; తం = ఆ; దేశము.

శం=ప్రదేశమునుగూచి; గంతాసి=

ఆచిత్రకూటపర్వతంబునకురేపుపో

పోగలవు. అద్య=ఇప్పుడు; మంత్రిభి

గలవు; ఇప్పుడిచ్చటమంత్రులతోగూడ

స్సహ=మంత్రులతోగూడ; వస=ఉం

నుండుము. అని,తాత్పర్యము.

ఏతమ్మే కురు సుప్రాజ్ఞ కామం కామాథకకోవిద. ౨౩

టీక॥సుప్రాజ్ఞ=మిక్కిలియుంబండి

యుము.

తుండవు;కామాథకకోవిద=కోరబడి

మహాపండితుండవు వాంఛితంబుల

నవానియందుంబండితుండవు (కోరబడి

నొసంగుటయందుసమర్థుండవగుభర

నవానినిచ్చుటయందుంబండితుండవు)ని

తుండా!నేనుగోరినట్లునేయుము. అని,

గుభరతుండా!మే = నాయొక్క; ఏ

భర ద్వాజమహామునిభరతునితోఁజెప్పె

తత్=ఈ;కామం=కోర్కె ని; కురు=చే

ను. అని,తాత్పర్యము.

తతస్తథే త్యేవ ముదారదశశనః

ప్రతీతరూపో భరతోఽబ్రవీద్వచః

చకార బుద్ధించ తదా తదా శ్రమే

నిశానివాసాయ నరాధిపాత్తజః. ౨౪

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; ఉదారద

తసించినవాడై;తథేతి=అలాగేయని;

ర్శనః = గొప్పబుద్ధిగల;నరాధిపాత్త

వీవం=ఇట్లు;తదా=అప్పుడు; తదాశ్ర

జః=రాచకొమరుండగు;భరతః=భర

మే=ఆభర ద్వాజునియాశ్రమమునందు;

తుండు;ప్రతీతరూపః=మిక్కిలి-లియుసం

నిశానివాసాయ= రాత్రియందుండుట

కొఱకు;బుద్ధింబ=బుద్ధినిఁగూడ; చకా
ర=చేసెను.
అంత, సుదారంబగు బుద్ధిగలభర
తుండు, పరమసంతృప్తుడై, యాలాగే

యని, యారాత్రి, భరద్వాజమహాషి-
యాశ్రమంబుననుండుటకు, అంగీకరించె
ను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, నవతిలమస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థవిందికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండనవతిలమస్సగఃటీక,
ముగిసినది.

ప్రతి

వీ క న వ తి త మ స గ య పా ర ం భః

కృతబుద్ధిం నివాసాయ తత్రైవ స మునిస్తదా
భరతం కైకయాపుత్ర మాతిథ్యేన న్యమంత్రయత్. ౧

టీక॥సః=ఆ; మునిః=భరద్వాజమహా-
ముని; తదా=అప్పుడు; తత్రైవ=అచ్చటనే;
నివాసాయ=ఉండుటకు; కృతబుద్ధిం=చేయఁబడిన
బుద్ధిగల; కైకయాపుత్రం=కైకయొకడు; భరతం=భరతుని;
ఆతిథ్యేన=అతిథిసత్కారముచేత; న్యమంత్రయత్=ప్రాధికం

చెను.
అభరద్వాజమహాముని, అచ్చట
ఉన్నప్పుడు కొప్పుకొనినకైకయొక
పుత్రుండగుభరతుని, భోజనపర్యంతా
తిథిసత్కారంబుగైకొనవలయునని,
ప్రాధికంచెను. అని, తాత్పర్యము.

అబ్రవీ ధృరత స్త్వేనం నన్విదం భవతా కృతమ్
పాద్య మఘ్యం తథాతిథ్యం వసేయ దుపపద్యతే. ౨

టీక॥ భరతస్తు = భరతుండుమాత్రము; ఏనం = ఈ భరద్వాజునిగూర్చి; “నను = అయ్యా! యితే = ఏది; వనే = అడవియందు; ఉపపద్యతే = దొరకునో; తత్ (అధ్యాహృతము) = అట్టి; పాద్యం = పాదోదకమును; అఘ్నం = అఘ్నమును; తథా = అట్లు; ఆతిథ్యం = ఆతిథిసత్కారము; భవతా = నీచేత;

కృతం = చేయబడినది,” ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. భరతుండును, “మీరలు, పాద్యంబు నఘ్నంబును, ఫలాదులనుఁగి, యడవియందు దొరకుకొలంది నాతిథ్యంబు గావించితిరే! ఇంక నేమి?” అని, భరద్వాజునితో చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అథో వాచ భరద్వాజో భరతం ప్రహసన్నివ

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; భరద్వాజః = భరద్వాజుండు; ప్రహసన్ = నవ్వుచు (“ఇవ” అనునదివాక్యాలంకారార్థము); భరతం = భరతునిగూచి; ఉవా

చ = చెప్పెను. అంత, భరద్వాజుండు, చిఱునగవు మొగంబునందోచ, భరతుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

జానే త్వాం ప్రీతిసంయుక్తం తుష్యే స్త్వం యేన కేనచిత్. ౩

టీక॥ త్వాం = నిన్ను; ప్రీతిసంయుక్తం = ప్రేమతోఁగూడినవానిఁగా; జానే = ఎఱుంగుదును. త్వం = నీవు; యేన కేనచిత్ = జేనిచేత నైనను; తుష్యే = సంతోషింతువు.

నీకునాయందధికముగాఁ బ్రేమయున్ననంగతినాకుం దెలియును, కావున, నీవు, ఎంతమాత్రము పచారము చేసినను, సంతోషంబునొందువాడవే. అని, తాత్పర్యము.

సేనాయాస్తు తవైతస్యాః కర్తుమిచ్ఛామి భోజనమ్
మమ ప్రీతి ర్యథా రూపా తథా హృదయ మనుజవభ. ౪

టీక॥ మనుజవభ = పురుష శ్రేష్ఠుఁడవగు భరతుండా! తవ = నీయొక్క; ఏత

స్యాః = ఈ; సేనాయాస్తు = సేకుమాత్రము; భోజనం = భోజనమును; కర్తుం =

చేయుటకు; ఇచ్చామి=కోరుచున్నాను.
మను=నాయొక్క; ప్రీతి=కోర్కె; య
ధారూపా=ఎట్టిదో; తథా=అట్లు; అ
హా= అంగీకరింపఁదగినవాడవు.

పురుషశ్రేష్ఠుండవగుభరతుడా! నీ
సేనకంతయు విందు సేయవలెననికోరు
చున్నాను; నాకోర్కె-ప్రకారమునీవంగీక
రింపవలయును. అని, తాత్పర్యము.

కిమథంచాపి నిక్షిప్య దూరే బల మిహి గతః

కస్తా స్నేహేనా పయాతోసి స బలః పురుషవృభ.

టీక॥ పురుషవృభ= పురుషశ్రేష్ఠుండవగుభరతుడా! త్వం (అధ్యాత్మత
ము)= నీవు-కిమథంచాపి= ఎందుకొ
ఱకును; బలం= నైస్యమును; దూరే=దూ
రమునందు; నిక్షిప్య=ఉంచి; ఇహ=ఇ
చ్చటికి; ఆగతః= వచ్చినావు? క
స్తాత్= ఎందువలన; సబలః= నైస్య
ముతోఁ గూడినవాడవై; ఇహ=ఇచ్చటి

కి; ఉపయాతః=వచ్చినవాడవు; నాసి=
కావు?
పురుషశ్రేష్ఠుండవగు భరతుడా! నీ
వేలనైస్యమంతయుదూరంబుననుంచి నీ
పుమాత్రమిచ్చటికివచ్చినావు, నైస్యస
హితంబుగా నేలరాకపోతివి? అని, భర
ద్వాజుండుభరతునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

భరతః ప్రత్యువాచేదం ప్రాంజలి స్తం తపోధనమ్

టీక॥ భరతః=భరతుండు; తం=ఆ;
తపోధనం=తపస్సేధనముగాఁగల భర
ద్వాజమహామునినిగూర్చి; ప్రాంజలిః=
మంచిచేమోడ్పుగలవాడై; ఇదం=ఈ
మాటను; ప్రత్యువాచ = బదులుచె

ప్పెను.
భరతుండు, అందుకుఁ జేమోడ్పు
గీలించి యాభరద్వాజమహామునింజూ
చి, యిట్లుచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ససైన్యో నోపయాతోస్తి భగవత్ భగవద్భయాత్.

టీక॥ భగవత్= అధికమయినమా
హాత్మ్యముగలభరద్వాజుడా! భగవ

ద్భయాత్= భగవంతుండవగునీభయ
మువలన; ససైన్యః= నైస్యముతోఁగూ

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౪౯

స ౯౧

డినవాడనై ; ఉపయాతః = వచ్చిన
వాడను; నాస్తి=కాను. | నీకుఁగోపంబుగలుగుననుభయంబున ,
భగవంతుండవగు భరద్వాజుఁడా! | అని, తాత్పర్యము.

రాజ్ఞాచ భగవన్ నిత్యం రాజపుత్రేణవా సదా
యత్నతః పరిహతఃవ్యా విషయేషు తపస్సి వినః. ౭

టీక||భగవత్ = భగవంతుండవగు | భగవంతుఁడా! రాజుగాని రాజపు
భరద్వాజుఁడా! రాజ్ఞాచ= రాజుచే త్త్రుండుగాని, ప్రయాణకాలంబున ,
తనుగాని; రాజపుత్రేణవా= రాచకొ దమచేశంబులఁ దపోధనులుండు మా
మరునిచేతఁగాని; నిత్యం = ఎల్లప్పు గఁంబుదప్పించి, వారలకు సేనాదులచే
డును; విషయేషు=దేశములందు; తప బాధగలుగకుండునట్లు, వేటుమాగఁం
స్సివినః = తపస్సుచేయువారలు ; య బునంబోవలయును.
యత్నతః=ప్రయత్నమువలన; పరిహతః అని, తాత్పర్యము.
వ్యా=విడువఁబడవలసినవారలు.

వాజిముఖ్యా మనుష్యాశ్చ మత్తాశ్చ వరవారణాః
ప్రచ్ఛాద్య భగవత్ ధూమిం మహతీ మనుయాంతి మామ్. ౮

టీక||భగవత్ = భగవంతుండవగు | వెంబడించుచున్నవి.
భరద్వాజుఁడా! వాజిముఖ్యాః = అ భగవంతుఁడా! అశ్వోత్తమంబులు
శ్వోత్తమంబులును; మనుష్యాశ్చ= మ సుమనుష్యులును మదపుటేనుగులును ,
నుష్యులును; మత్తాః=మదించిన ; వర ఇట్లుఅనంతసైన్యంబు , అతివిశాలంబు
వారణాశ్చ=ఉత్తమంబులయినయేనుం గాఢూమినావరించి, నన్నువెంబడించి
గులును; మహతీం = అధికమయిన; వచ్చుచున్నది.
ధూమిం=ధూమిని; ప్రచ్ఛాద్య=ఆచ్ఛా అని, తాత్పర్యము.
దించి; మాం=నన్ను; అనుయాంతి =

తే వృక్షౌ నుదకం ధూమిం మాశ్రమేషూటజాం స్తథా

నహింస్య రితి తేనాహ మేకవీవ సమాగతః. ౯

టీక॥ తే=అవి; ఆశ్రమేషు= ఆశ్రమ అవన్నియు , నిచ్చటికివచ్చినవత్తుం
ములయందు; వృత్తో=వృత్తులు; ములను; బున, నాశ్రమంబునందలి, వృత్తుంబుల
ఉదకం=జలమును; భూమిం= నేలను ను, సరస్సులను, భూమిని, బణశాలల
తథా=అట్లు; ఉటజాన్=పణశాలల ను , నశింపఁ జేయకపోవని , యీ
ను; మానహింస్యః= చెఱవకుండవు; కారణంబున నేనొకరుండనే వచ్చినా
ఇతి=అని; తేన=దానిచేత; అహం=నే ను. అనిభరతుండు, భరద్వాజునితోఁజె
ను; ఏకవీవ = ఒకరుండనే; సమాగ ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
తం=వచ్చినాను.

అసీయతా మిత స్సేనేత్యా జ్ఞప్తః పరమషిణా

తత్తు చక్రే భరత స్సేనాయా స్సముపాగమమ్. ౧౦

టీక॥ తత్తు=అటుపిమ్మటను; భర న్యముయొక్క; సముపాగమం = రాక
తః=భరతుండు; పరమషిణా=మహా ను; చక్రే=చేసెను.
షిణాయగుభరద్వాజునిచేత; “ఇతః=ఇ అంత, “సేననిచ్చటికిరావింపుము”
చ్చటికి; సేనా=సైన్యము; అసీయతాం= అని భరద్వాజుమహాషిణాయాజ్ఞాపింప,
తేబడుఁగాక.” ఇతి=అని; ఆజ్ఞప్తః=ఆ భరతుండు , సేననయ్యాశ్రమంబునకు
జ్ఞాపింపఁబడినవాఁడై; సేనాయాః= సై రావించెను. అని, తాత్పర్యము.

అగ్నిశాలాం ప్రవిశ్యాథ పీత్యాపః పరిమృజ్యచ

ఆతిథ్యస్య క్రియాహేతో ర్విశ్వకర్తాణ మాహ్వయత్. ౧౧

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆభర గి; పరిమృజ్యచ=తుడుచుకొనియు; ఆతి
ద్వాజుండు; అథ=అంత; అగ్నిశాలాం= ధ్యస్య=అతిథిసత్కారముయొక్క; క్రి
అగ్నిశాలాత్రగృహమును; ప్రవిశ్య=ప్ర యాహేతోః= చేయుటనిమిత్తమయి;
వేశించి; అపః=జలమును; పీత్యా=త్రా విశ్వకర్మాణం=విశ్వకర్మను; ఆహ్వ

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౫౦౦

స ౯౧

యత్=పిలిచెను.

అంత, భరద్వాజమహాముని, యగ్ని
హేమాత్రగృహంబునకుఁబోయి, ముమ్మా
తావమించి, రెండుమాటులు పెదవులు

తుడిచికొని, యాతిభ్యసన్నాహంబునకై

విశ్వకర్మకంబిలిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆహ్వాయే విశ్వకర్మాణ మహం త్వష్టార మేవచ

ఆతిభ్యం కతుక మిచ్ఛామి తత్ర మే సంవిధీయతామ్. ౧౨

టిక॥ అహం=నేను; త్వష్టారం=గృ
హాదులను నిమింఁచునట్టి ; విశ్వకర్మా
ణమేవచ=విశ్వకర్మనుగూడ ; ఆహ్వా
యే=పిలిచెదను. ఆతిభ్యం = అతిథిస
త్కారమును; కతుకం= చేయుటకు;
ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను. మే=నాకొ
ఱకు; తత్ర= అందు; సంవిధీయతాం=

సంవిధానము సేయఁబడుగాక.

నేను, దత్తుఁడగున నే మహాగృహా
దులనిమింఁచునట్టి విశ్వకర్మకం బిలుచు
చున్నాను; భరతునకును, నతని సేనకు
ను ఆతిభ్యంబు సేయఁగోరియున్నాను;
దానికిగా, విశ్వకర్మ గృహాదుల ని
మింఁచుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

ఆహ్వాయే లోకపాలాం స్త్రీక్ దేవాక్ శక్రముఖాం స్తథా
ఆతిభ్యం కతుక మిచ్ఛామి తత్ర మే సంవిధీయతామ్. ౧౩

టిక॥ తథా=అట్లు; లోకపాలాం=
లోకపాలురను; స్త్రీక్= ముగ్ధురను; శ
క్రముఖాం=ఇందుగ్రిండుమున్నుగాఁగల;
దేవాక్=దేవులను; ఆహ్వాయే=పిలుచు
చున్నాను; ఆతిభ్యం = అతిథిసత్కార
మును; కర్తుం=చేయుటకు; ఇచ్ఛామి=
కోరుచున్నాను. మే= నాకొఱకు; త
త్ర=అందు; సంవిధీయతాం=సంవిధా

నము సేయఁబడుఁగాక.

అట్లు, యమవరుణకు బేరుల మువ్వు
రదిక్పాలకులను , దేవేంద్రుని దేవతల
నుంబిలిచెదను; భరతునకును అతని సేన
కును ఆతిభ్యంబు గావింప వలెనని యు
న్నాను ; దానికి వారలందఱుఁ దోడ్ప
డియుందురుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాకోస్సీతస శ్చ యా నద్యః ప్రత్యకోస్సీత సవీవచ

పృథివ్యా మంతరిక్షేచ సహాయాం త్వవ్య సర్వశః- ౧౮

టీక॥ పృథివ్యా = భూమియందును; అంతరిక్షేచ = అన్నియు; అద్య = ఇప్పుడు; సహాయాం = ఏకకాలంబుననె; ఆయాంతు = వచ్చుగాక.
 కోస్తసః = తూర్పుతట్టుప్రవాహముగల; నద్యః = ఏలులు; యాః (సంతి) = భూమియందును అంతరిక్షంబునందును, తూర్పుతట్టుగాఁబాటునవిగాని పడమరతట్టుగాఁ బ్రవహించునవిగాని, పడమరతట్టుప్రవాహముగలయేలులు; యాఃసంతి (అధ్యాహృతము) = పడమరతట్టుప్రవాహముగలయేలులు; యాఃసంతి (అధ్యాహృతము) = ఏవిగలవో; తాః (అధ్యాహృతము) = ఏవిచ = అవియు; సర్వశః = అని, తాత్పర్యము.

అన్య స్ప్రవంతు మైరేయం సురా మన్యా స్సునిష్ఠితామ్
 అపరా శ్చోదకం శీత మిక్షుకాండరసోపమమ్. ౧౫

టీక॥ అన్యః = ఇతరములయిననదులు; మైరేయం = మిరాదేశమునందుంబుట్టిన ఒకవిధమయిన మద్యమును; స్రవంతు = ప్రవహించునుగాక. అన్యః = ఇతరనదులు; సునిష్ఠితాం = చక్కగాఁజేయఁబడిన; సురాం = సురను; స్రవంతు (అధ్యాహృతము) = ప్రవహించునుగాక. అపరాశ్చ = ఇతరనదులును; ఇక్షుకాండరసోపమం = చైతకులసమాహముయొక్క-రసముతోఁబోలి-గల; శీతం = చల్లని; ఉదకం = జలమును; స్రవంతు = ప్రవహించుగాక.
 కొన్నినదులు జలంబునకు బదులుగా, ఖజానా రాదులతోఁజేసిన మైరేయం బనుమద్యంబునొసంగుగాక; కొన్నిమంచిసురనొసంగుగాక; మఱికొన్నినదులు, చైతకురసంబువంటి చల్లనిజలంబులనొసంగుగాక. అని, తాత్పర్యము.

అహ్వయే దేవగంధర్వా విశ్వావసుహహహహహా
 తత్రైవాఽపరసో దేవీ గంధర్వీశ్చపి సర్వశః- ౧౯

టీక॥ దేవగంధర్వా = దేవగంధర్వులయిన; విశ్వావసు హహహహ

హూక్ (విశ్వావసు హాహా హూక్) = విశ్వావసువును హాహాయనువానిని హూహూఅనువానిని; తద్దైవ = అట్లే; దేవీ = దేవజాతులును; గంధర్వశ్చ = గంధర్వజాతులునగు; అస్సరసః = అస్సరసలను; సర్వశః = అందఱను; ఆహ్వయే = పిలిచెదను.

మఱియు, గానంబు సేయుటకై, దేవగంధర్వజాతులగు విశ్వావసువును హాహాయనువానిని హూహూ యనువానిని, గంధర్వజాతులగు నస్సరసలను దేవజాతులగు నస్సరసలను, అందఱనుంబిలిచెదను, అని, తాత్పర్యము.

ఘృతాచీ మథ విశ్వాచీం మిశ్రకేశీ మలంబుసామ్

నాగదంతాంచ హేమాంచ హిమా మద్రి కృతస్థలామ్. ౧౭

టీక॥ అథ = ఇంక; ఘృతాచీం = ఘృతాచియనునస్సరసను; విశ్వాచీం = విశ్వాచియనునస్సరసను; మిశ్రకేశీం = మిశ్రకేశిని; అలంబుసాం = అలంబుసను; నాగదంతాంచ = నాగదంతను; హేమాంచ = హేమయనుదానిని; అద్రికృతస్థలాం = పర్వతంబునంజేయఁబడినని వానస్థలముగల; హిమాం = హిమయ

నుదానిని; ఆహ్వయే (అధ్యాహృతము) = పిలిచెదను.

మఱియు, ఘృతాచి, విశ్వాచి, మిశ్రకేశి, అలంబుస, నాగదంత, హేమ, పర్వతంబుననుండు హిమ, వీరలుమున్నగు నస్సరసలంబిలుచుచున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

శక్రం యాశ్చ పతిష్ఠంతి బ్రహ్మణం యాశ్చ యోషితః

సర్వా స్తుం బురుణాసాధా మాహ్వయే సపరిచ్ఛదాః. ౧౮

టీక॥ యాః = వీ; యోషితః = స్త్రీలు; శక్రం = ఇంద్రుని; ఉపతిష్ఠంతి = కొలుచుచున్నారో; తాః (అధ్యాహృతము) చ = వారలను; యాః = వీ స్త్రీలు; బ్రహ్మణం = బ్రహ్మ దేవుని; ఉపతిష్ఠంతి (అధ్యాహృతము) = సేవింపుచుందురో; తాః

(అధ్యాహృతము) చ = వారలను; సర్వాః = అందఱను; సపరిచ్ఛదాః = ఉపకరణములతోఁగూడినవారలను గా; తుంబురుణాసాధాం = తుంబురువుతోఁగూడ; ఆహ్వయే = పిలిచెదను.

వీయస్సరసలు, దేవేంద్రుం గొలిచి

యందురో, ఎవ్వరుబ్రహ్మ దేవునిగో | వారి గానశిక్షకుండగు తుంబురువుతో
లిచియందురో, వారలనందజను, వా | నుంగూడ, రావించెదను.
రిన్పత్తగీతా ద్యుపకరణంబులతోను , | అని, తాత్పర్యము.

వనం కురుషు యద్దివ్యం వాసోభూషణ పత్రవత్
దివ్యనారీఫలం శశ్వత్తత్ కౌబేర మిహేతుచ. ౧౯

టీక|| కురుషు=ఉత్తరకురు దేశము | రంచ=కు బేరునివనంబును; ఇహ=ఇచ్చ
లందు; శశ్వత్=ఎల్లప్పుడు; వాసోభూషణపత్రవత్=వస్త్రములును ఆభరణములు నేపత్రములు గాఁగలదియు; దివ్యనారీఫలం=ఉత్తమస్త్రీలేఫలములుగాఁగలదియు; దివ్యం=దేవతాహాఁబునగు; వనం=చైత్రరథవనము ; యత్ (అస్త్రీ)= ఏదిగలదో; తత్=ఆ; కౌబేరచుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

ఇహ మే భగవాన్ సోమో విధత్తా మన్న ముత్తమమ్
భక్త్యం భోజ్యంచ చోష్యంచ లేహ్యంచ వివిధం బహు- ౨౦

టీక|| భగవాన్=అధికమయినమా | శ్రేష్ఠమునగు; అన్నం=అన్నమును; వి
హత్త్యముగల; సోమః= చంద్రుఁడు; ధత్తాం=చేయుఁగాక.
ఇహ=ఇచ్చట; మే=నానిమిత్తమయి; భగవంతుండగుచంద్రుఁడు, ఇచ్చ
భక్త్యం=తినఁదగినపిండివంటలను ; భోట, నానిమిత్తమయి, భక్త్యభోజ్యచోష్య
జ్యంచ= భుజింపఁదగినశాల్యన్నాదుల లేహ్యంబులను చతుర్విధాన్నంబులను,
ను ; చోష్యంచ=పీల్చదగినచారుమొదలకొఁకటివేర్వేలననేకవిధంబులుగా,
లగువాని; లేహ్యంచ = నాకఁదగినరసుత్తమంబగునన్నంబు, యథేష్ఠంబుగాఁ
సాయనాదులను; వివిధం=నానావిధం గల్పించుఁగాక-అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౫౦౫

స ౯౧

విచిత్రాణిచ మాత్యుని పాదపప్రచ్యుతానిచ
సురాదీనిచ పేయాని మాంసాని వివిధానిచ. ౨౧

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆచం	త్రాం = చేయుఁగాక.
ద్రుండు; విచిత్రాణిచ = నానావిధముల	మఱియు, నోషధీశుండగు నాచం
గు; పాదపప్రచ్యుతాని = చెట్లనుండివీడి	ద్రుండు, చెట్లనుండియప్పుడుకోసిననా
న(నవీనములయినయనుట); మాత్యుని	నావిధపుష్పమాలికలను, నానావిధపా
చ = పుష్పమాలికలను; సురాదీని = సుర	నద్రవ్యంబులను, నానావిధమాంసంబుల
మొదలుగాఁగల; పేయానిచ = పానద్ర	ను, ఓసంగుఁగాక. అని, యాభర ద్వాజుం
వ్యంబులను; వివిధాని = నానావిధంబుల	డుసంకల్పించెను. అని, తాత్పర్యము.
గు; మాంసానిచ = మాంసములను; విధ	

వీవం సమాధి నాయుక్త స్తేజసాఽప్రతిమేనచ
శీతాస్వరసమాయుక్తం తపసాచా బ్రవీన్సునిః. ౨౨

టీక॥ సమాధి నా = యోగముతోను;	పైను.
అప్రతిమేన = సరిలేని; తేజసా = ప్రభావ	యోగబలంబును, అప్రతిమంబగుప్ర
ముతోను; తపసాచ = తపస్సుతోను; యు	భావంబును, మహాతపస్సునుంగలయ
క్తః = కూడిన; మునిః = భరద్వాజమహా	మ్మునీంద్రుండు, శిక్షలయందుఁజెప్పంబడి
ముని; వీవం = ఇట్లు; శీతాస్వరసమాయు	నస్వరంబులతో, నీహాటలంజెప్పెను.
క్తం = శిక్షలయందుఁజెప్పఁబడినస్వర	అని, తాత్పర్యము.
ముతోఁగూడినట్లుగా; అబ్రవీత్ = చె	

మనసా ధ్యాయత స్తస్య ప్రాజ్ఞుశిస్య కృతాంజలేః
అజన్తు స్తాని సర్వాణి దైవతాని పృథక్పృథక్. ౨౩

టీక॥ తస్య = ఆభరద్వాజమహాము	మోక్షుగలవాఁడై; మనసా = మనస్సుచే
ని; ప్రాజ్ఞుశిస్య = తూర్పుమొగంబుగల	త; ధ్యాయతః = ధ్యానింపుచుండఁగా;
వాఁడై; కృతాంజలేః = చేయఁబడినచే	తాని = ఆ; దైవతాని = దేవతలు; సర్వా

ణి=అందలును; పృథక్ పృథక్ = వేరు వేరుగా; ఆజన్మః=వచ్చిరి.
ఆభరద్వాజమహామని , యిట్లు,
తూర్పుమొగంబై, చేమోడ్పుగీలించి,

మనంబునధ్యానింపుచుండగానే, యా
దేవతలందఱు, వేరు వేరు, సయ్యాశ్రమం
బునకువచ్చిచేరిరి.
అని, తాత్పర్యము.

మలయం దుదుకారం చైవ తత స్సేద్వదనుదోఽనిః
ఉపస్పృశ్య వవౌ యుక్త్యా సుప్రియాత్వా సుఖ శ్శివః. ౨౪

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; అనిః=
వాయువు; మలయం=మలయపర్వతము
ను; దుదుకారం చైవ= దుదుకారపర్వ
తమును; ఉపస్పృశ్య=తాకి ; యు
క్త్యా=సంబంధముచేత; స్సేద్వదనుదః=
చేమటనుదోగొట్టువాడై; సుప్రియా
త్వా=మిక్కిలియుసంతోషకరంబగుస్వ
భావముగలవాడై; సుఖః=సుఖకరుం

డై; శివః=మంగళకరుడై; వవౌ =
వీచెను.
అంత, వాయువు, మలయదుదుకార
పర్వతములమీదుగావచ్చి, చేమటనీళ్ల
నార్పుచుమంచి, సువాసనతో, వెల్లరకు
నుసుఖంబుగల్గునట్లుగా, మంగళకరంబు
గా , వీచుచుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

తతోభ్యవతం త ఘనా దివ్యాః కుసుమవృష్టయః
దివ్యదుందుభిః శోషశ్చ దిక్షు సర్వాసు శుశ్రువే. ౨౫

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; దివ్యాః=
స్వగంబునం బుట్టిన ; కుసుమవృష్ట
యః=పుష్పవర్షణములు; ఘనాః=ద
ట్టంబులయి; అభ్యవతంత=కలిగినవి.
దివ్యదుందుభిః శోషశ్చ= స్వగంబునం
దుంబుట్టిన భేరులధ్వనియును ; సర్వా
సు=సమస్తములయిన; దిక్షు=దిక్కు

లయందు; శుశ్రువే=వినఁబడినది.
అంత, దేవతలు స్వగంబుననుండి,
పుష్పవర్షణంబులు సాంద్రంబుగాఁ గురి
పించిరి. సమస్తదిక్కులందును , స్వ
గణభేరిధ్వనులు విసంబడుచుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రవృత్తి శ్చోత్తమా వాతా నన్యతు శ్చాప్సరో గణాః

జగుశ్చ దేవగంధర్వా వీణాః ప్రముముచు స్వరాః. ౨౬

టీక॥ ఉత్తమాః=శ్రేష్ఠములగు; వాతాశ్చ=వాయువులును; ప్రవృత్తిః=వీచినవి. అస్సరోగణాశ్చ=అస్సరసల సమూహములును; నన్యతుః=ఆడిరి. దేవగంధర్వాశ్చ=దేవగంధర్వులును; జగుః=పాడిరి. వీణాః=వీణెలును; స్వరాః=ధ్వనులను; ప్రముముచుః=విడిచినవి. అస్సరోగణాశ్చ=అస్సరసల సమూహములును; నన్యతుః=ఆడిరి. వ్రవీచినది, అస్సరసలుఆడిరి; దేవగంధర్వులుపాడిరి; మఱియు వీణెలు వాయించిరి. అని, తాత్పర్యము.

స శబ్దో ద్యాంచ భూమించ ప్రాణీనాం శ్రవణానిచ
వివేశోచ్చరిత శ్లఙ్ఘ స్సమో లయసమన్వితః. ౨౭

టీక॥ ఉచ్చరితః=వీణాదులచే గలిగించబడిన; శ్లఙ్ఘః=మధురమయినదియు; సమః=శ్రుతిసామ్యము గలదియు; లయగుణాన్వితః=లయమనుగుణముతోఁ గూడినదియునగు; సః=ఆశబ్దః=ధ్వని; ద్యాంచ=ఆకాశమును; భూమించ=భూమిని; ప్రాణీనాం=ప్రాణులయొక్క; శ్రవణానిచ=చెవులను; వివేశః=ప్రవేశించినది. నృత్తగీత వాద్యంబులచేఁ బుట్టిన యాధ్వని, యతితోమలంబై శ్రుతిసామ్యంబుననులయగుణంబుననుబుప్పుచు, నాకాశంబు భూమియువ్యాపించి శ్రవణానందకరంబై చెలంగినది. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ను పరతే శబ్దే దివ్యే శ్రోత్రసుఖే నృణామ్
దదశః భారతం నైన్యం విధానం విశ్వకర్మణః. ౨౮

టీక॥ నృణాం=మనుష్యులయొక్క; వఁగా; భారతం=భరతునిదైన; నైశ్రోత్రసుఖే=చెవులకునుఖముగల్గించు నట్టిదివ్యే=స్వర్గమునందుఁబుట్టిన; తస్మిన్=ఆ; శబ్దే=ధ్వని; ఉపరతే=నిలువదర్శనముచేను. న్యం=సేన; విశ్వకర్మణః=విశ్వకర్తయొక్క; విధానం=నిమాణమును; దదర్శ=చూచెను.

శ్రీవణానందకరంబగునాదివ్యధ్వని కముణి నిమాణవైచిత్ర్యంబుజూ
నిలిచినంతనె, భరతునిసైనికులు, విశ్వ డంగనిరి. అని, తాత్పర్యము.

బభూవహి సమా ధూమి స్సమంతా త్వంచయోజనా

శాద్వలై ర్బహుభిశ్చన్నా నీతివైడూర్యసన్నిభైః. ౨౯

టీక॥ పంచయోజనా=అయిదామ ధన్నా= కప్పబడినదిగాను; బభూవ
డలుగల; ధూమిః=నేల; సమంతాత్= హి=అయినదిగాదా!
అంతటను; సమా=మిట్టపల్లములులేని ధూమియెటుచూచిననుఅయిదామడ
దిగాను; నీలవైడూర్యసన్నిభైః=నీల లవణకు, ఎంతమాత్రమునుమిట్టపల్ల
మణులతోను వైడూర్యమణులతోనుస ములేక, నీలవైడూర్యమణులవంటిప
మానములయిన; బహుభిః=పెక్కు చ్చికచేగప్పబడినదిగానైనది.
లయినను; శాద్వలైః = పచ్చికలచే; అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ బిల్వాః కపిత్థాశ్చ పనసా బీజ పూరకాః

ఆమలక్యో బభూవుశ్చ చూతాశ్చ ఫలభూషణాః. ౩౦

టీక॥ తస్మిన్=ఆప్రదేశమునందు; ను; బభూవుః=ఉండినవి.
ఫలభూషణాః=ఫలములెఘాషణములు ఆప్రదేశంబున, మంచిఫలంబులుగ
గాఁగల; బిల్వాః=మారేడుచెట్లును; కపిత్థాశ్చ=వెలగచెట్లును; పనసాః= లబిల్వవృక్షంబులునువెలగచెట్లును, బన
పనసచెట్లును; బీజపూరకాః=మాది సవృక్షంబులునుమాతులుంగవృక్షంబు
ఫలవుచెట్లును; ఆమలక్యశ్చ = ఉసిరి లును, ఉసిరిగచెట్లునుమామిడిచెట్లును,
గచెట్లును; చూతాశ్చ=మామిడిచెట్లు ఉండినవి. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరేభ్యః కురుభ్యశ్చ వనం దివ్యాపభోగవత్

ఆజగామ నదీ దివ్యా తీరజై ర్బహుభి ర్వృతా. ౩౧

టిక॥ఉత్తరేభ్యః = ఉత్తరదిక్కున
నుండునట్టి; కురుభ్యః = కురుజేశంబున
నుండి ; దివ్యోపభోగవత్ = శ్రేష్ఠ
ములయిన భోగ్యద్రవ్యంబులు గల ;
వనంచ = చైత్రరథవనంబును ; ఆ
జగామ = వచ్చినది. దివ్యాః = శ్రే
ష్ఠములగు; నదీ(నద్యః) = వీలులును; బ
హుభిః = పెక్కులయిన; తీరజైః = వృక్ష

ములచేత; వృతా = చుట్టబడినవై; ఆజ
గామ(అధ్యాహృతము) = వచ్చినవి.
ఉత్తరకురుజేశంబుననుండి , దివ్య
భోగద్రవ్యంబులుగల చైత్రరథవనంబు
నువచ్చినది; దివ్యనదులునుదీరంబులబె
క్కువృక్షంబులతోనొప్పచు, నచ్చట, నా
విర్భవించినవి.
అని, తాత్పర్యము.

చతుశ్శాలాని శుభ్రాణి శాలాశ్చ గజవాజినామ్
హమ్యోప్రాసాదసంబాధాస్తోరణాని శుభానిచ. ౩౨

టిక॥శుభ్రాణి = పరిశుద్ధములయిన;
చతుశ్శాలాని = నాలుగిండ్లబవంతులు
ను; హమ్యోప్రాసాదసంబాధాః = మే
డలచేతను రాజగృహంబులచేతనునుండి
న; గజవాజినాం = వీనుంగులయొక్క
యుగట్టుములయొక్కయు; శాలాశ్చ =
గృహంబులును; శుభాని = మంగళకరం
బులగు; తోరణానిచ = ద్వారంబులును;

అఘావక్(అధ్యాహృతము) = అయి
నవి.
స్వచ్ఛంబులగునాలుగిండ్లబవంతులు
నుమేడలునురాజగృహంబులునువీనుంగు
లుగట్టు గృహంబులునుగుఱ్ఱంబులుగట్టు
గృహంబులును మంగళ తోరణంబులు
ను, ఆవిర్భవించినవి.
అని, తాత్పర్యము.

సితమేఘనిభంచాపి రాజవేత్త సుతోరణమ్
శుక్ల మాల్య కృతాకారం దివ్యగంధసముక్షితమ్. ౩౩
చతురశ్ర మసంబాధం శయనాసనయానవత్
దివై స్సర్వరై ర్యుక్తం దివ్యభోజనవస్త్రవత్. ౩౪
ఉపకల్పితసర్వాన్నం ధౌతనిమకలభాజనమ్
క్లృప్తసర్వాసనం శ్రీమత్ స్వాస్తీణశయనోత్తమమ్. ౩౫

టిక|| సీత మేఘనిభం = తెల్లని మేఘము
తో సమానమయినదియు ; సుతోర
ణం = మంచి ద్వారంబులుగలదియు; శు
క్ల మాల్యకృతాకారం = తెల్లనిపుష్ప
మాలికలచేఁ జేయఁబడిన యలంకార
ముగలదియు ; దివ్యగంధసముత్త్రితం =
శ్రేష్ఠమయినగంధముచేవ్యాపింపఁ బడి
నదియు; చతురశ్రం = చదరమయినది
యు; అసంబాధం = ఇటుకులేనదియు;
శయనాసనయానవత్ = పాన్పులును ఆ
సనంబులునువాహనంబులునుగలదియు;
దివైశ్వి = శ్రేష్ఠములయిన; స్వర్వరస్యైః =
సమస్తములయిన రసములతో ; యు
క్తం = కూడినదియు; దివ్యభోజనవస్త్ర
వత్ = శ్రేష్ఠములగునన్నములును వస్త్ర
ములుగలదియు; ఉపకల్పితసర్వాన్నం =
వీర్పలుపఁబడిన సమస్తాన్నంబులును గ
లదియు; ధౌతనిమలభాజనం = కడుగఁ
బడినస్వచ్ఛములయిన పాత్రలు గలది
యు; క్లృప్తసర్వాసనం = వీర్పలుపఁబ
డినసమస్తాసనంబులునుగలదియు; స్వా
స్తీణశయనోత్తమం = చక్కఁగాబ
లుపఁబడిన శయనశ్రేష్ఠముగలదియు ;

శ్రీమత్ = అధికమయినకాంతిగలదియు
నగు; రాజవేత్త చాపి = రాజగృహంబు
ను; అఘాత్ (అధ్యాహృతము) =
అయినది.

మఱియు, శరతాకాలమేఘంబుంబో
తెధవశంబునుమంచి ద్వారంబులు గలది
యు, దెల్లనిపుష్పమాలికలచే నలంక
రింపఁబడినదియు దివ్యగంధంబు చల్లఁ
బడినదియుఁ జతురశ్రాకారంబును నతి
విశాలంబును నానావిధంబులగుపాన్పు
లును ఆసనంబులును వాహనంబులును
గలదియు సమస్తదివ్యరసంబులతో నిం
డినదియు, నానావిధములయినయన్నం
బులతోఁగూడినదియు, జక్కఁగాఁ గ
డుగఁబడినర్థలంబులయియుండుభోజ
నపాత్రంబులతోనొప్పుచున్నదియు, వే
ఱుఁవేఱఁజక్కఁగా నేర్పలుపఁ బడిన
భోజన స్నానాద్యాసనంబులు గలది
యు, నుత్తమాస్తరణాస్తీణంబుగును
త్తమశయనంబుతోఁ గూడినదియునగు
గొప్ప రాజగృహంబు నొకటియావిర్భ
వించినది. అని, తాత్పర్యము.

ప్రవివేశ మహాబాహు రనుజ్ఞాతో మహాషిఁతౌ

వేత్త త ద్రత్న సంపూర్ణం భరతః కైకయానుతః. ౩౬

టిక|| మహాబాహుః = పెద్దచేతులుగలవాఁడగు; కైకయానుతః = కైక

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౧౫౧౧

స ౯౧

యికోడుకై న; భరతః = భరతుండు ;
మహాపికా = భరద్వాజమహాపికాచే
త; అనుజ్ఞాతః = అనుమతింపబడిన
వాడై; రత్నసంపూర్ణకం = ఉత్తమ
ద్రవ్యములచేసిండిన; తత్ = ఆ; వేత్త =
గృహమును; ప్రవివేక = చొచ్చెను.

మహాబాహుండగుకై కేయి కోడు
కుభరతుండు, భరద్వాజమహాపికాచే
నాజ్ఞాపితుండై, నానావిధోత్తమద్ర
వ్యసంయుతంబగు నాగృహంబుబ్రవే
శించెను. అని, తాత్పర్యము.

అనుజగ్నుశ్చ తం సర్వే మంత్రిణ స్సఫురోహితాః

బభూవుశ్చ ముదా యక్తా దృష్ట్వా తం వేత్త సంవిధిమ్. ౩౬

టీక || సఫురోహితాః = పురోహి
తునితోఁగూడిన ; మంత్రిణః = మం
త్రులు ; సర్వేచ = అందఱును ;
తం = అభరతుని ; అనుజగ్నుః =
వెంటడించిరి- తం = ఆ; వేత్త సంవిధిం =
గృహము యొక్క సంవిధానమును ;
దృష్ట్వా = చూచి; ముదా = సంతోషము

తో; యక్తాశ్చ = కూడినవారలును ;
బభూవుః = అయిరి-
అంతఁబురోహితులను, మంత్రు
లందఱును, భరతుని వెంటడించి ప్రవేశిం
చిరి; వారలాశ్చర్యకరంబగు నాగృహ
సంవిధానంబుజూచి మహాసంతోషం
బునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర రాజాసనం దివ్యం వ్యజనం ఛత్రమేవచ

భరతో మంత్రిభిస్సాధక మభ్యవతత రాజవత్. ౩౭

టీక || తత్ర = అచ్చట ; భర
తః = భరతుండు; దివ్యం = స్వర్గంబునఁ
బుట్టిన; రాజాసనం = సింహాసనమును;
వ్యజనం = వింజామరమును; ఛత్రమేవ
చ = గొడుగును; రాజవత్ = రాజునవ
త; మంత్రిభిస్సాధకం = మంత్రులతోఁ

గూడ; అభ్యవతత = ప్రదక్షిణించెను-
భరతుండు, అచ్చటనుండు దివ్య
సింహాసనంబునకును, వింజామరమునకు
ను, శ్వేతఛత్రంబునకును, రాజునకుంబో
లె, మంత్రులతోఁగూడఁ, బ్రదక్షిణంబు
చేసెను- అని, తాత్పర్యము.

ఆసనం పూజయామాస రామాయా భిషణమ్యచ

వాలవ్యజన మాదాయ స్వషీద త్వచివాసనే. ౩౯

టీక॥సః(అభ్యాహృతము)=ఆభర దత్=కూర్చుండెను.
తుండ; రామాయ=రామునికొఱకు; అ అప్పుడు, భరతుండు, రాముండలం
భిషణమృచ=నమస్కరించియు; ఆస చుకొనినమస్కరించి, యాయనకూర్చుం
నం = సింహాసనమును; పూజయామా డడగినయాసింహాసనంబుబూజించి,
స=పూజించెను. వాలవ్యజనం=వింజా తాను, జామరంబుబట్టుకొని, మంత్రు
మరను; ఆదాయ=గ్రహించి; సచివాస లుకూర్చుండడగినయొకయాసనంబునం
నే=మంత్రులయాసనంబునందు; స్వషీ గూర్చుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆనుపూర్వ్యాన్నిషేదుశ్చ సర్వే మంత్రిపురోహితాః
తత స్సేనాపతిః పశ్చాత్ప్రశాస్తాచ నిషేదతుః. ౪౦

టీక॥మంత్రిపురోహితాశ్చ = మం డిరి.
త్రులునుబురోహితులును; సర్వే=అంద అంత, మంత్రులునుబురోహితులు
లును; ఆనుపూర్వ్యాత్ = క్రమమువల నుయధాక్రమంబుగాఁగూర్చుండిరి; అ
నఃసిషేదుః=కూర్చుండిరి. తతః=అటుపి టుపిమ్మట సేనానాయకుండును, అతని
మ్మట; సేనాపతిః=సేనానాయకుండు కిఁచిమ్మటశిబిర నాయకుండునుకూర్చుం
ను; పశ్చాత్=పిమ్మట; ప్రశాస్తాచ=శిబి డిరి. అని, తాత్పర్యము.
రనాయకుండును; నిషేదతుః=కూర్చుం

తత స్తత్ర ముహూర్తేన నద్యః పాయస కడఁమాః
ఉపా తిష్ఠంత భరతం భరద్వాజస్య శాసనాత్. ౪౧

టీక॥తత్ర=అచ్చట; తతః=అటుపిమ్మ డ్యః=నదులు; భరతం= భరతుని; ఉ
ట; భరద్వాజస్య=భరద్వాజునియొక్క; పాతిష్ఠంత=సేవించినవి.
శాసనాత్=ఆజ్ఞవలన; ముహూర్తే అంత, నప్పుడు, స్వల్పకాలంబుననే,
న= అల్పకాలముచేత; పాయసకడఁ భరద్వాజమహాపిఁయాజ్ఞవలన, ఊరా
మాః= ఊరాన్నమే బురదగాఁగల; న న్నమేబురదగాఁగలయేఱులు, భరతుని

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౫౧౩

స ౯౧

మందటంబ్రవహింపనారంభించినవి. అని, తాత్పర్యము.

తాసా మభయతః హలం పాండుమృత్తికలేపనాః
రమ్యాశ్చ వసధా దివ్యా బ్రహ్మణస్తు ప్రసాదజాః. ౪౨

టీక॥ తాసాం=ఆనదులయొక్క ;	సధాశ్చ = గృహములును ; అథా
ఉభయతఃకూలం= రెండుగట్టులయం	వక్=అయినవి.
దును; బ్రహ్మణస్తు= భరద్వాజమహా	ఆనదులరెండుగట్టులందును, భర
మనియొక్కయె ; ప్రసాదజాః= అను	ద్వాజమహాషిఁడనుగ్రహంబువలన,
గ్రహమువలనంగలిగిన ; పాండుమృ	తెల్లనిపాలగారతోఁగూడినమణియం
త్తికలేపనాః=తెల్లనిమృత్తితోఁబూ	బులునుదివ్యంబులునగు గృహంబులు,
యుటగలవియు; రమ్యాః=సుందరము	నావిర్భవించినవి. అని, తాత్పర్యము.
లును; దివ్యాః=ఉత్తమంబులునగు; అవ	

తేనై వ చ ముహూర్తేన దివ్యాభరణఘాషితాః
అగు ర్వింశతిసాహస్రా బ్రహ్మణా ప్రహితా స్త్రియః. ౪౩

టీక॥ తేన=ఆ ; ముహూర్తేనై	పునిచేతః ప్రహితాః=పంపఁబడినవా
వచ=కాలముచేతనై ; దివ్యాభరణ	రయి; ఆగుః=వచ్చిరి.
ఘాషితాః=శ్రేష్ఠములయినయాభరణ	ఆక్షణంబుననే, బ్రహ్మదేవునిపను
ములచేసలంకరింపఁబడినవారలగు; స్త్రి	పున , దివ్యాభరణాలంకృతలగు నిరు
యః=స్త్రీలు; వింశతిసాహస్రాః=ఇ	వదివేలమందియపురసలువచ్చిరి.
రువదివేలమంది ; బ్రహ్మణా=బ్రహ్మదే	అని, తాత్పర్యము.

సువణ్ణ మణిముక్తేన ప్రవాలేనచ శోభితాః
అగు వింశతి సాహస్రాః కుబేర ప్రహితా స్త్రియః. ౪౪

టీక॥ సువణ్ణమణిముక్తేన= బంగా	చేతను; ప్రవాలేన=పవడముచేతను;
రముచేతనురత్నములచేతనుముత్రైముల	శోభితాః = అలంకరింపఁబడిన; స్త్రి

యః=స్త్రీలు; వింశతిసాహస్రాః= ఇ భరిణంబులచేతనురత్నమయఘోషణం
రువదివేలమంది; కుబేరప్రహీతాః=కు బులచేతను ముక్తాఫలమయాభరిణంబు
బేరునిచేబంపంబడినవారలై; ఆగుః= లచేతనుబ్రవాళఘోషణంబులచేతను అ
వచ్చిరి. లంకృతలగు నిరువదివేల మంది యప్పు
అంతః, గుబేరునిపనువున, సువర్ణా= రసలు, వచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

యాభి గృహీతః పురుష స్సోన్మాదభవ లత్యుతే
ఆగు ర్వింశతి సాహస్రా నందనా దప్సరోగణాః. ౪౫

టీక॥ యాభిః(యైః)=వేనిచేత; గృ నుండి; ఆగుః=వచ్చినవి.
హీతః=గ్రహింపబడిన; పురుషః=పు పురుషుండెవ్వరిచేగవుగిలింపం బ
రుషుడు ; సోన్మాదభవ = పిచ్చితోఁ డినచో నున్నాదంబునొందినట్లు పరవ
గూడినవాడువలె; లత్యుతే=చూడంబ శుండగునో, అట్టియుత్తమలగు నప్ప
డునున్నాడో; తే(అధ్యాహృతము)= రసలుభరువదివేలమంది, నందనవనంబు
అట్టి; అప్సరోగణాః = అప్పురసలన ననుండి, డేవేంద్రునిపనువున; నేతెంచిరి
మూహములు; వింశతిసాహస్రాః=ఇరు అని, తాత్పర్యము.
వదివేలు; నందనాతే = నందనవనము

నారద స్తుంబురు గోపః ప్రవరా స్సూర్యవర్చసః
ఏతే గంధర్వ రాజానో భరతస్యాగ్రతో జగుః. ౪౬

టీక॥ నారదః=నారదుండును; తుం ర్వరాజులు; భరతస్య = భరతునియొ
బురుః=తుంబురుండును; గోపః=గోవుం క్క; అగ్రతః=ముందట; జగుః=పాడిరి.
డును; ప్రవరాః=ఉత్తములును; సూర్య నారదుండును దుంబురుండును గో
వర్చసః=సూర్యునియొక్క-కాంతివంటి పుండుననునీగంధర్వరాజులు , సూర్య
కాంతిగలవారలునగు; ఏతే=ఈ; గంధ సమానతేజంబునవెలుంగుచు, భరతుని
ర్వరాజానః(గంధర్వరాజాః)= గంధ ముందటంబాడిరి. అని, తాత్పర్యము.

అలంబుసా మిశ్రకేశీ పుండరీకాథ వామనా

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౫౧౫

స ౯౧

ఉపాన్యత్యంస్తు భరతం భరద్వాజస్య శాసనాత్. ౪౭

<p>టీక॥ అథ=అంత; భరద్వాజస్య=భరద్వాజునియొక్క; శాసనాత్=ఆజ్ఞ వలన; అలంబుసా=అలంబునయు; మిశ్రకే=మిశ్రకేశియు; పుండరీకా= పుండరీకయు; వామనా=వామనయు; భరతం=భరతుని; ఉపాన్యత్య=అనుసరించియా</p>	<p>డిరి. “తు” అనునది పాదపూరణార్థము అంత, భరద్వాజమహాషిఁ యాజ్ఞ వలన, నలంబునయు మిశ్రకేశియుంబుండ రీకయు వామనయునను నీయస్సరసలు, భరతునిముందట, నృత్తంబు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

యాని మాల్వాని దేవేషు యాని చైత్రరథే వసే
ప్రయోగే తాన్యదృశ్యంత భరద్వాజస్య శాసనాత్. ౪౮

<p>టీక॥ యాని=ఏ; మాల్వాని=పుష్పమాలికలు; దేవేషు = దేవతలయందు; సంతి(అధ్యాహృతము)=కలవో; యాని=ఏపుష్పమాలికలు; చైత్రరథే=చైత్రరథమును; వసే =వసమునందు; సంతి(అధ్యాహృతము)=కలవో; తాని= అవి; భరద్వాజస్య = భరద్వాజమహాషిఁ యొక్క; తేజసా=ప్రభావముచేత; ప్ర</p>	<p>యాగే=ప్రయాగక్షేత్రమునందు; అదృశ్యంత=చూడఁబడినవి. దేవేంద్రుని నందనవనంబుననుగుణే యనిచైత్రరథవనంబునను, ఏయేపుష్పంబులుగలవో, అవన్నయు, భరద్వాజప్రభావంబువలనఁ, బ్రయాగక్షేత్రంబున, నావిర్భవించియుండినవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

విల్వా మాదకంగికా ఆసక్ శమ్భాగ్రాహవిభీతకాః
అశ్వత్థా నతకా శ్చాసక్ భరద్వాజస్య శాసనాత్. ౪౯

<p>టీక॥ భరద్వాజస్య=భరద్వాజమహాషిఁ యొక్క; శాసనాత్=ఆజ్ఞ వలన; విల్వాశ్చ=విల్వవృక్షములును; మాదకంగికా=మృదంగమువాయించువారలు; ఆసక్=అయినవి. విభీతకాః=తొండచె</p>	<p>ట్లు; శమ్భాగ్రాహః=తాళముంబట్టుకొనువారలు; ఆసక్(అధ్యాహృతము)=అయినవి. అశ్వత్థాశ్చ=అశ్వత్థవృక్షములును; నతకాః=నతకనము సేయువారలు; ఆసక్=అయినవి.</p>
---	--

భరద్వాజమహాషికయాజ్ఞవలన, యించినవి. అశ్వశృవృక్షంబులు, నృ
బిల్వవృక్షములుమృదంగంబులువాయించినవి; తాండ్రచెట్లు తాళంబులువా
యించినవి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సరళ తాలాశ్చ తిలకాన క్తమాలకాః

ప్రహృష్టాస్తత్ర సంపేతుః కుబ్జా భూత్వాథ వామనాః. ౫౦

టీక|| తతః=అటుపిమ్మట; సరళ=అచ్చట; సంపేతుః=వచ్చినవి.
తాలాశ్చ=సరళవృక్షములునుదాటిచె
ట్లును; తిలకాః=బొట్టుగుచెట్లును; న
క్తమాలకాః=కానుగుచెట్లును; ప్ర
హృష్టాః=సంతసించినవై; కుబ్జాః=బ
గూనివారును; అథ=ఇంక; వామనాః=చుండినవి. అని, తాత్పర్యము.
పొట్టివారును; భూత్వా=అయి; త

శింశుపా మలకీ జంబ్వో యాశ్చాన్యః కాననేష తాః

మాతీ మల్లికా జాతి ర్యాశ్చాన్యః కాననేలతాః. ౫౧

ప్రమదా విగ్రహం కృత్వా భరద్వాజాశ్రమేవదత్

టీక|| శింశుపామలకీజంబ్వో=శింశు
పావృక్షములునుఉసిరిగచెట్లునునేరేడు
చెట్లును; కాననేష=అడవులయం
దు; అన్యః=ఇతరములయినవృక్షము
లు; యాః(సంతి)=ఏవిగలవో; తా
శ్చ=అవియు; మాతీ=సన్నజాజి
యు; మల్లికా=మల్లెయు; జాతిః=
జాజియు; కాననే=అడవియందు;
అన్యః=ఇతరములయిన; లతాః=
తీగెలు; యాః(సంతి)=ఏవిగలవో;
తాః(అధ్యాహృతము)చ=అవియును;
భరద్వాజాశ్రమే=భరద్వాజమహా
షికయాశ్రమమునందు; ప్రమదావి
గ్రహం=ప్రీతిరూపమును; కృత్వా=
చేసి; అవదత్=చెప్పినవి.
మఱియునభ్యుర ద్వాజాశ్రమంబున
శింశుపావృక్షములును, ఉసిరిగచెట్లు
ను, జంబూవృక్షంబులునుమఱియున
డవియందుంగలయితరవృక్షములును,
సన్నజాజి మల్లె జాజి మొదలగు నడవి

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౫౧౭

స ౯౧

యందలితలును , స్త్రీరూపంబులుదా | అని, తాత్పర్యము.
ల్పి, భరత సైనికులకుఁ ట్లని, చెప్పినవి.

సురా స్సురాపాః పిబత పాయసంచ బుభుక్షీతాః. ౫౨
మాంసానిచ సుమేధ్యాని భక్ష్యం తాం యావదిచ్ఛథ

టీక॥ యావత్=ఎంత; ఇచ్ఛథ = తాం=భక్షింపఁబడుఁగాక.
కోరుచున్నారో; తావత్(అధ్యాహ్న తము)=అంత; సురాపాః = సారా జనులారా! వారివారికెంతకావల
యిద్రాగువారలారా! సురాః=సుర యునో , అంత, సారాయిద్రాగువార
లను; పిబత = త్రాగుఁడు. బుభుక్షీ లుసారాయిద్రాగుఁడు; భుజింపఁగో
తాః=భుజింపఁగోరినవారలారా? పా రువారలు, యథేచ్ఛంబుగాఁ, బాయ
యసంచ=పరమాన్నమును ; పిబత(అ సంబుఁగోలుఁడు ; పరిశుద్ధంబులగునీ
ధ్యాహ్నతము) = త్రాగుఁడు. సుమే మాంసంబులనుభక్షింపుఁడు. అని, యా
ధ్యాని=మిక్కిలియఁబరిశుద్ధములయిన; స్త్రీరూపంబుదాల్పినవృత్తుంబులుచెప్పి
మాంసానిచ= మాంసములును; భంక్ష్య నవి. అని, తాత్పర్యము.

ఉచ్ఛాద్య స్నాపయంతిస్త నదీతీరేషువల్లభు. ౫౩
అప్యేక మేకం పురుషం ప్రమదాస్సస్త చాష్టచ

టీక॥ ప్రమదాః=స్త్రీ లు సస్త యంతిస్త=స్నానముసేయించిరి.
చ= ఏడుగురును; అష్టచ = ఎనిమిది ఒక్కొక్కపురుషునికి , ఏడైమిది
మందియును; ఏకమేకం=ఒక్కొక్క; మందిస్త్రీలుచేరి, నలుగుఁపెట్టి, రమ
పురుషమపి=పురుషునిని; ఉచ్ఛాద్య = ణీయంబులగు నదీతీరంబుల; స్నానము
నలుగిడి; వల్లభు=రమణీయములగు; సేయించిరి, అని, తాత్పర్యము.
నదీతీరేషు=ఏటిగట్టులయందు; స్నాప

సంవాహంత్య స్సమాపేతు ర్నార్యో రుచిర లోచనాః. ౫౪

పరిమృజ్య తథాన్యోన్యం పాయయంతి వరాంగనాః

టీక||రుచిరలోచనాః = సుందరము | తాఁగించిరి.

లగుకండ్లుగల;నార్యః = (స్త్రీలు; సంవా సుందరంబులగు కండ్లుగల (స్త్రీలు,
హంత్యః (సంవాహయంత్యః) = కాళ్లుప అంతఁ, బాదసంవాహనంబు సేయుట
ట్టువారలై;సమాపేతుః = వచ్చిరి.త కైవచ్చి,యాపురుషులదేహమందలితడి
థా = అట్లు;వరాంగనాః = ఉత్తమ యొత్తి,వారలచేఁబరస్పరమునురాపా
స్త్రీలు;పరిమృజ్య = తుడిచి; అన్యో నంబుసేయించిరి.అని, తాత్పర్యము.
న్యం = పరస్పరమును;పాయయంతి =

హయాః గజాః ఖరాను హ్స్థాః తథైవ సురభే స్సతాః.౫౫
అభోజయః వాహన పాస్తేషాం భోజ్యం యథావిధి

టీక|| వాహనపాః = వాహనంబులం ముగా;అభోజయః = తినిపించిరి.

బాలించువారలు;హయాః = గుఱ్ఱముల అంత, భరద్వాజప్రభావంబున నే
ను;గజాః = ఏనుంగులను;ఖరాః = గా పఁడినవాహనపాలకులు, గుఱ్ఱంబులకు
డిదలను;ఉష్టాః = ఒంటెలను;తథై నువీనుంగులకును గాడిదలకునుఒంటెల
వ = అట్లే;సురభేః = కామధేనువుయొ కునుఎద్దులకును, యథాశాస్త్రముగా
క్క;సతాః = కొడుకులను, ఎద్దులను వానివానికిఁదగిన యాహారంబులనొసం
ట;తేషాం = వానియొక్క; భోజ్యం = ఆ గిరి.అని, తాత్పర్యము.
హారమును;యథావిధి = యథాశాస్త్ర

ఇతూంశ్చ మధులాజాంశ్చ భోజయంతిస్త వాహనాః. ౫౬
ఇత్వోకు వరయోధానాం చోదయంతో మహాబలాః

టీక|| మహాబలాః = అధికమయినబ వరయోధానాం = ఇత్వోకువంశపురా
లముగలవాహనపాలకులు , ఇత్వోకు జులయొక్క;యు తమభటులయొక్క;

వాహనాన్ = ఏనుంగు మొదలగువా
నిని; చోదయంతః = ప్రేరించుచు; ఇ
క్షాంశ్చ = చెఱుకులను; మధులాజాం
శ్చ = తేనె గలసినపేలాలను; భోజ
యంతిస్త్ర = భుజింపజేసిరి.

బలవంతులగువాహనపాలకులు, భరత
భటులయేనుంగులు మొదలగువాహనం
బులంబోరేపించుచు, వానికి, చెఱుకుగడ
లను తేనియ గలసిన పేలాలనుదినచె
ట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.

నాశ్వబంధోశ్వ మాజానా న్నగజం కుంజరగ్రహః, ౫౭
మ తప్రమ త్తమదితా చమూ స్నా తత్ర సంబభౌ

టీప|| అశ్వబంధః = గుఱ్ఱములగట్టు
వాడు; అశ్వం = గుఱ్ఱముడు; నాజానాత్ =
ఎఱుంగడయ్యె. కుంజరగ్రహః = ఏనుం
గుగ్రహించువాడు; గజం = ఏనుంగును;
న(అజానాత్) = ఎఱుంగడయ్యె. తత్ర =
అచ్చట; సా = ఆ; చమూః = సేన; మత్త
ప్రమ త్తమదితా = మదించినదియు దే
హము మఱచినదియు సంతసించినదియు

నై; సంబభౌ = ప్రకాశించినది.

గుఱ్ఱపువాడు తనగుఱ్ఱము సమా
చారమునేమఱచెను; ఏనుంగువాడును
తనయేనుంగును విచారింపడయ్యె; ఆ
సైనికులందఱును, మదించి, మద్యపానం
బున శహంబుమఱచి సౌక్యందనవనితా
ది సమస్తభోగంబులంబరమసంతుష్టుల
యియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తర్పితా స్సర్వకామైస్తే రక్తచందన రూపితాః, ౫౮
అప్సరో గణసంయుక్తా నైస్సన్యా వాచ ముదైరయన్

టీక|| తే = ఆ; సైన్యాః = సైనికులు; స
ర్వకామైః = సమస్తములయినకామ్యద్ర
వ్యములచేతను; తర్పితాః = తృప్తిబాం
దింపజడినవారలై; రక్తచందనరూ
పితాః = ఎఱ్ఱనిచందనముచేఁబూయఁ
బడినవారలయి; అప్సరో గణసంయు

క్తాః = అప్సరసలసమూహములతోఁగూ
డినవారలై; వాచం = మాటను; ఉదై
రయన్ = చెప్పిరి.

అట్లా సైనికులు సమస్తభోగంబుల
ను అనుభవించుచు, రక్తచందనాలంకృ
తులయి యొక్కొక్కరు పెక్కొక్కరియ

ప్రసంగం గూడి, పరమసంతుష్టులయి, యీమాటంజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

నైవా యోధ్యాం గమిష్యామో నగమిష్యామ దండకాక. ౫౯
కుశలం భరతస్యాస్తు రామస్యాస్తు తథా సుఖమ్

టీక॥ వయం (అధ్యాత్మతము) = తథా = అట్లు; రామస్య = రామునకు ;
మేము; అయోధ్యాం = అయోధ్యను సుఖం = సుఖము; అస్తు = అగుగాక.
గూర్చి ; నగమిష్యామః = పోనేపో మేము, అయోధ్యకునుబోము ; దం
ము. దండకాక = దండకారణ్యమును డకారణ్యంబునకునుబోము; ఇచ్చటనే
గూర్చి; నగమిష్యామి = (నగమిష్యా యుండెదము ; భరితునకు డేమంబు
మః) = పోము. భరతస్య = భరతునకు ; గలుగుగాక; రాముండును సుఖపడు
కుశలం = డేమము; అస్తు = అగుగాక. గాక అని, తాత్పర్యము.

ఇతిపాదాతయోధాశ్చ హస్త్యశ్వరోహబంధకాః. ౬౦

అనాథా స్తం విధిం లభా వాచ మేతా ముదైరయన్

టీక॥ పాదాతయోధాశ్చ = పదాతి ఇట్లు, పదాతులును గజసాదులును
భటులును ; హస్త్యశ్వరోహబంధ అశ్వసాదులును, ఏనుంగులను గుట్టంబుల
కాః = ఏనుంగులయొక్కయు గుట్టముల నుగట్టుట మొదలగు పనిసేయు వారలు
యొక్కయు నెక్కువారలును కట్టువా ను, భరద్వాజమహర్షి గావించినన
రలును; తం = ఆ; విధిం = సత్కారము తాకరంబునొంది, ప్రమత్తులయి, తమ
ను; లభ్యా = పొంది; అనాథాః = నాథు కునాథుండులేడనుకొని, స్వతంత్రుల
డులేనివారలయి, స్వతంత్రులయియును పగిది, నీమాటంజెప్పిరి.
ట; ఇతి = అని; ఏతాం = ఈ; వాచం = మా అని, తాత్పర్యము-
టను; ఉదైరయన్ = చెప్పిరి.

సంప్రహృష్టా వినేదుస్తే నరాస్తత సహస్రశః. ౬౧

భరతస్యాను యాతార స్వగోయ మితిచాబ్రవన్

టీక॥ భరతస్య=భరతునియొక్క; అనియు; అబ్రువన్=చెప్పిరి.

అనుయాతారః=వెంటడించువారలగు; భరతునివెంటడివచ్చిన సైనికులచ్చ
తే=ఆ; నరాః=మనుష్యులు; తత్ర= ట వేటువేటుగాఁ బరమసంతుష్టులయి,
అచ్చట; సహస్రశః=వేనవేలుగా; గట్టిగానఱచుచు, “ఇదేస్వగము,
సంప్రహృష్టాః=మిక్కిలిసంతసించిన ఇంతకన్నవేటుస్వగముండదు” అని,
వారలై; వినేదుః=అఱచిరి. అయం= చెప్పిరి-అని, తాత్పర్యము-
ఇది; స్వగః=స్వగము; ఇతిచ=

సృత్యంతిస్త హసంతస్త గాయంతిస్తచ సైనికాః. ౬౨
సమంతా త్పరిధావంతి మాత్యోపేతా ససహస్రశః

టీక॥ సైనికాః= సైనికులు; మా

త్యోపేతాః=పుష్పమాలికలతోఁగూడి డిరి.
నవారలు; సహస్రశః=వేనవేలుగా; ఆసైనికులందఱు, మంచిపుష్పమా
సృత్యంతిస్త=ఆడుచుండిరి. హసంతి లికలుధరించి, గుంపులుగుంపులుగా,
స్త=నవ్వుచుండిరి. గాయంతిస్త= నృత్తంబుసేయుచును, నవ్వుచును, బా
పాడుచునుండిరి. సమంతాత్=అం టలుపాడుచును, నలుప్రక్కలకుంబరు
తటను; పరిధావంతి= పరుగెత్తుచుం

తతో భుక్తవతాం తేషాం త దన్న మమృతోపమమ్. ౬౩

దివ్యా నుద్యోత్య భత్యోం స్తా నభవ భృత్యజేమతిః

టీక॥ తతః= అటుపిమ్మట; అమృ తిః=బుద్ధి; అభవత్=కల్గినది.
తోపమం=అమృతముతోఁబోలి-గల; అంత, వారలు, అమృతంబువంటి
తత్=ఆ; అన్నం= అన్నమును; భు యాయన్నంబును యథేష్టంబుగాఁదని
క్తవతాం=భుజించినట్టి; తేషాం=వారల యు, దివ్యంబులగునందలిభృత్యంబులం
కు; దివ్యాత్=శ్రేష్ఠములయిన; తాత్= జూచి, దనివెచెందక, మఱలందినసాగిరి.
ఆ; భత్యోత్=పిండివంటలను; ఉద్యో అని, తాత్పర్యము.
త్య=చూచి; భృత్యజే=తినుటయందు; మ

ప్రేష్యాశ్చేట్యశ్చ వధ్వశ్చ బలస్థాశ్చ సహస్రశః ౬౮
బభూవుస్తే భృశందృప్తా స్స ర్వేచాహతవాససః

టీక॥ ప్రేష్యాః=పరిచారికలును; చే భూవుః=అయిరి.
ట్యశ్చ=దాసీలును; వధ్వశ్చ=స్త్రీలును; ఆసేనయందలి పరిచారికలును దాసీ
బలస్థాః=నైన్యంబుననున్న; తే= వార లును సైనికాంగనలును, మఱియునందు
లు; సర్వేచ=అందఱును; సహస్రశశ్చ= న్నవారలందఱును, నూతనవస్త్రంబులు
వేసవేలు గాను; అహతవాససః=క్రొత్త గట్టుకొని, పరమగర్వితులయియుండిరి.
వస్త్రములుగలవారలై; భృశం=మిక్కి- అని, తాత్పర్యము.
లియు; దృప్తాః = గర్వించినవారలు; బ

కుంజరాశ్చ ఖరోష్ట్రాశ్చ గోశ్వాశ్చ మృగపక్షిణః ౬౯
బభూవు స్సుభృతా స్తత్ర నా న్యో హ్యన్య మకల్పయత్

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; కుంజరాశ్చ=ఏ ఆసేనయందు, ఏనుంగులును గాడిద
నుంగులును; ఖరోష్ట్రాశ్చ=గాడిదలును లును ఒంటెలును గోవులును గుఱ్ఱములును
ఒంటెలును; గోశ్వాశ్చ= గోవులును గు మృగంబులును బక్షులును, భరద్వాజమ
ఱ్ఱములును; మృగపక్షిణః= మృగంబులు హషి= పృథావంబునంగలిగిన పదా
నుబక్షులును; సుభృతాః= చక్కగాఁ ధంబుల చేమిక్కిలియుండృప్తిఁజెందిన
బోషింపఁబడినవి; బభూవుః=అయినవి. వి; ఏదియు నెవ్వండును , వేతేమఱియే
అన్యః=ఇతరమయినది; అన్యం= ఇతర ఆహారంబునుంజేయలేదు; అందఱుభర
మయినయాహారమును; నాకల్పయద్ధి= ద్వాఱునిచేతనేతృప్తిఁబొందింపఁబడిరి.
చేయలేదుగాదా! అని, తాత్పర్యము.

నాశుక్లవా సాస్త్రతాసీ త్తుధితో మలినోపివా. ౭౦
రజసా ధ్వస్త కేశోవా నరః కశ్చి దదృశ్యత

టీక॥ తత్ర=ఆసేనయందు; అశుక్ల నిఃక్షుధితః= అఁకలిగొన్నవాఁడుగాని;
వాసాః=నల్లనివస్త్రము గలవాఁడుగా మలినోపివా= ముఱికిగలవాఁడుగాని;

నాసీత్=ఉండలేదు. సరః=మనుష్యుడు; కశ్చిత్=ఒకానొక్కడైనను; రజసా=దుమ్ము చేత; ధ్వస్తకేశోవా=చెడిన వెండ్రుకలవాడుగాని; (స) అదృశ్యత=చూడబడలేదు.

ఆసేనయందు, ఒక్కడైనను, నల్లనిబట్టలుగట్టుకొనిగాని, యాకలి గొని

గాని, ముఱికిదగిలిగానియుండలేదు; అందఱును దెల్లనివస్త్రములు ధరించిమృష్టాన్మంబుఁ గుడిచి పరమత్మ పులయి స్వచ్ఛదేహులయియుండిరి; ఎవ్వండును ముఱికిదగిలిన వెండ్రుకలతోనుండలేదు; అందఱకును అభ్యంగస్నానమయియుండినది. అని, తాత్పర్యము.

ఆజై శ్చాపి చ వారాహే నిష్ఠాన వరసంచయైః. ౬౭
ఫలనిర్యాహసంసిద్ధైః సూతైః గంధరసాన్వితైః
పుష్పధ్వజవతీః పూర్ణా శ్శుక్ల స్యాన్నస్య చాభితః. ౬౮
దదృశు ర్విస్త్రితాస్తత నరా తౌహీ సుహస్రశః

టిక||నరాః=అసైనికులు; తత్ర=అచ్చట; ఆజై శ్చాపిచ=మేకమాంసములచేతను; వారాహే=పందిమాంసములచేతను; విష్ఠానవరసంచయైః=వ్యంజనశ్రేష్ఠములసమూహములచేతను; ఫలనిర్యాహసంసిద్ధైః=చక్కగానేర్పఱుపబడిన పండ్లరసములచేతను; గంధరసాన్వితైః=మంచివాసనతోనురుచితోనుగూడినవగు; సూతైః=పప్పులచేతను; శుక్లస్య=తెల్లని; అన్నస్య(అన్నేనచ)=అన్నముచేతను; పూర్ణా=నిండిన; పుష్పధ్వజవతీః=పూలపెంకెలములుగల; తౌహీ=లోహ

పాత్రములను; సహస్రశః=వేనవేలుగా; అభితః=అంతటను; విస్త్రితాః=ఆశ్చర్యమునొందినవారలై; దదృశుః=చూచిరి. ఆసైనికులందఱు, మేకమాంసములతోనుబందిమాంసములతోను, ఉత్తమంబులగు వ్యంజనంబులతోను శర్కరకలిపిసంస్కరింపబడినఫల రసములతోను సుగంధరసంబులతోఁగూడినసూపములతోనుమంచితెల్లనియన్నముతోను నిండియసంఖ్యంబులుగానున్న లోహపాత్రలంబూచి యత్యాశ్చర్యంబు నొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

బభూవు వనపాశ్శ్చేష కూపాః పాయసకడమాః. ౬౯
తాశ్చ కామదుఘా గావో ద్రుమా శ్చాసన్మధుశ్చ్యుతః

టీక॥ వనపార్శ్వేష్వసు = అడవిపర్వ	తః = తేనియను స్రవించునవిగా; ఆ
క్కలయందు; కూపాః=బావులు; పా	సక=అయినవి.
యసకడఃమాః= పరమాన్నమెబురద	అప్పుడరణ్యంబుననుండుబావులన్ని
గాఁగలవిగా; బహూవుః = అయినవి.	యుఁబరమాన్నంబుతోనిండినవై నవి ;
తాః=ఆ; గావశ్వ=ఆవులును ; కామ	అచ్చటియావులు, ఎంతకోరినను అంత
దుఘాః=కోడినకొలందిచితుకునవిగా;	పాలుపితుకునవిగానుండినవి. ; అచ్చటి
బహూవుః(అధ్యాహృతము)= అయిన	వృక్షంబులన్నియుఁ దేనియలు గాఱు
వి.దుఃమాః=వృక్షములును;మధుశ్చ్యు	చుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

వాప్యో మైరేయపూర్ణాశ్చ మృష్టమాంసచయై ర్వృతాః. ౭౦
ప్రతప్త పితరై శ్చాపి మాగమాయూర కౌక్కుటైః

టీక॥ వాప్యః= నడబావులు; మై	నవిగాను; ఆసక(అధ్యాహృతము)=
రేయపూర్ణాశ్చ=మైరేయమనుమద్య	ఉండినవి.
ముచేనిండినవిగాను ; మృష్టమాంసచ	అచ్చటినడబావులు, మద్యంబుతో
యైః= ఉత్తమంబులగుమాంసములన	నిండి, కుండలంబుఁజక్కఁగావండఁబడి
మూహములచేతను; ప్రతప్తపితరైః=	నమృగమాంసముమయూరమాంసము
కుండలయందువండఁబడిన;మాగమా	కోడిమాంసముమొదలగును త్రమమాం
యూరకౌక్కుటైః= మృగమాంసముల	సంబులచేఁ బరివేష్టింపఁ బడియుండి
చేతను నెమిలిమాంసములచేతను గోడి	నవి.అని, తాత్పర్యము.
మాంసములచేతను;వృతాః=చుట్టఁబడి	

పాత్రీడాంచ సహస్రాణి స్థాలీనాం నియుతానిచ. ౭౧

స్యర్బదాని చ పాత్రాణి శాతకుంభమయాని చ

స్థాల్యః కుంభ్యః కరంభ్యశ్చ దధిపూర్ణాః స్సుసంస్కృతాః. ౭౨

టీక॥ పాత్రీడాం= అన్నముంచుపా	స్థాలీనాం=వ్యంజనములుంచుపాత్రము
త్రలయొక్క;సహస్రాణిచ = వేలును;	లయొక్క; నియుతానిచ= లక్షలును;

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౫౨౫

స ౯౧

శాతకుంభమయానిచ=బంగారువికారములయిన; పాత్రాణి= భోజనపాత్రలు; న్యర్చుదానిచ= ఎదికోటులును; సుసంస్కృతాః= చక్కఁగా సంస్కరింపఁబడిన; దధిపూఠాః= పెరుఁగుచేనిండిన; స్థాల్యః= పాత్రములును; కుంభ్యః= చిన్నపాత్రములును; కరంభ్యశ్చ= నోరువెడల్పుపెద్దపాత్రములును; ఆనక్ (అధ్యాహృతము)= ఉండినవి.

వేలకొలదియన్నపాత్రలునులక్షలకొలది వ్యంజనపాత్రలునుకోటులకొలదిబంగారుభోజనపాత్రలును, శుంఠి మొదలుగునవివేసిచక్కఁగా సంస్కరింపఁబడినపెరుఁగుతోనిండినపాత్రంబులునుజిన్నపాత్రంబులుననోరువెడల్పుగలపెద్దపాత్రలును, ఉండినవి.
అని, తాత్పర్యము.

యావనస్థస్య గౌరస్య కపిత్థస్య సుగంధినః

ప్రదాః పూఠాః రసాలస్య దధ్నశ్చేతస్య చాపరే. ౧౩

బభూవుః పాయసస్యాన్యే శరీరా యావసంచయాః

టీక|| ప్రదాః=సరస్సులు; యావనస్థస్య=అంతపాఠవియునంతక్రొత్తదియుఁగాని; గౌరస్య = తెల్లని; సుగంధినః=మంచివాసనగల; కపిత్థస్య=(తృతీయాథమందుషష్ఠి) వెలగపండువాసనవంటివాసనగలమజ్జిగచేత; పూఠాః= నిండినవి; బభూవుః (అధ్యాహృతము)= అయినవి. కేచిత్ (అధ్యాహృతము)= కొన్నిగుంటలు; రసాలస్య=(చతుర్థ్యర్థమందుషష్ఠి) శుంఠిపిప్పలిమిరియాలునువీలకులునులవంగంబులునుదక్షిణంబునుశర్కరయునుఅల్లమునుజిలకట్టయునువేసితాళింపుచేసినపెరుఁగుచేత; పూఠాః

(అధ్యాహృతము)=నిండినవి; బభూవుః (అధ్యాహృతము)=అయినవి. అపరేచ= మఱికొన్నియు; శ్చేతస్య = తెల్లని; దధ్నః= (తృతీయాథమందుషష్ఠి) పెరుఁగుచేత; పూఠాః=బభూవుః (అధ్యాహృతము)=నిండినవైనవి. అన్యే=ఇతరములు; పాయసస్య=(తృతీయాథమందుషష్ఠి) పరమాన్నముచేత; పూఠాః (అధ్యాహృతము)= నిండినవి. బభూవుః = అయినవి. శరీరా యావసంచయాః=చక్కెరతోఁగూడినయవలపిండివంటలసమూహములు; ఆనక్ (అధ్యాహృతము)=ఉండినవి.

కొన్నిసరస్సులు, అంతపాఠడియు
నంత క్రొత్తవియ్యుఁగాని తెల్లనివెలఁగ
పండువాసనగల మంచిమజ్జికతోనిండి
యుండినవి; కొన్ని శుంపిపిప్పలిమిరియా
లు మొదలగునవివేసి తాళింపుచేసిన పె
రుఁగుతోనిండియుండినవి; మఱికొన్నిస్వ

చ్ఛమయిన పెరుఁగుతోఁ బూర్ణంబుల
యియుండినవి ; కొన్ని పాయస పూ
ర్ణంబులయినవి; శరగ్గి-తోఁగూడిన య
వాపూపంబులు రాసులు రాసులు గా
నుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

కల్కాం శుభ్రాణాం కషాయాంశ్చ స్నానాని వివిధానిచ. ౭౪
దదృశు ర్భాజనస్థాని తీర్థేషు సరితాం నరాః

టీక॥ నరాః = సేనయందలిమనుష్యు
లు; సరితాం = నదులయొక్క; తీర్థే
షు = రేవులయందు; కల్కాం = ఉసిరి
గకాయ మొదలగు వానితోఁ జేసిన క
ల్కములను; చూర్ణాకషాయాంశ్చ =
గంధపుఁబొడులను; భోజనస్థాని = పాత్ర
ములందున్న; వివిధాని; నానావిధముల

యిన; స్నానాని = స్నానయోగ్యద్రవ్యం
బులను; దదృశుః = చూచిరి.
అసైనికులు, నదీతీరంబులందుఁ, బా
త్రంబులనుంచఁబడియున్న, యామల
క్యాదికల్కంబులను గంధ చూర్ణంబు
లను, అట్లు నానావిధస్నానద్రవ్యంబుల
నుంజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

శుక్లా నంశుమత శ్చాపి దంతధావనసంచయాం. ౭౫

శుక్లాం శృంధనకల్కాంశ్చ సముద్ధే ష్వవతివృతః

దర్పణాం పరిమృష్టాంశ్చ వాససాంచాపి సంచయాం. ౭౬

పాదుకోపానహం చైవ యుగ్ధానిచ సహస్రశః

అంజనిః కంకతాం కూర్పాం వస్త్రాణిచ ధనూషిచ. ౭౭

మమత్రాణాని చిత్రాణి శయనాన్యా సనానిచ

ప్రతిపానప్రదాణాం పూర్ణాంశ్చ ఖిరోష్ట్ర గజవాజినామ్. ౭౮

అవగాహ్య సుతీర్థాం శ్చ ప్రదాణ సోత్పలపుష్కరాం

ఆకాశవణప్రతిమాం స్వచ్ఛతోయాం సుఖిష్ణవాం. ౭౯

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౫౨

స ౯౦

నీపవై డూర్య వణాంశ్చ మృదూక్ యవససంచయాక్
నిర్వా పాధాక్ పశూనాం తే దదృశు స్తత్ర సర్వశః. ౮౦

టీక॥ తే=అసైనికులు; తత్ర=అచ్చట; శుక్లాక్=నిర్మలములయిన; అంశుమతశ్చాపి=కూర్చములుగలవియునగు; దంతధావనసంచయాక్=దంతకాష్ఠముల సమూహములను; సముద్గేఘ=దోష్పలయందు; అవతిష్ఠతః=ఉన్న; శుక్లాక్=తెల్లని; చందనకల్పాంశ్చ=చందనపు ముద్దలను; పరిమృష్టాక్=తుడువఁబడిన; దర్పణాంశ్చ=అద్దములను; వాససాం=వస్త్రములయొక్క; సంచయాంశ్చాపి=సమూహములను; సహస్రశః=వేనవేలుగానున్న; పాదుకోపానహంఘైవ=పావకోళ్ల యొక్కయుచెప్పలయొక్కయు; యుక్తానిచ=జంటలను; అంజనీ=కాటుకబరణులను; కంకతాక్=దుష్పవలను; కూర్పాక్=మీసములఁజక్కఁజేయువానిని; శస్త్రాణిచ=ఆయుధములను; ధనూంషిచ=ధనుస్సులను; మమతాణాని=కవచములను; చిత్రాణి=నానావిధములయిన; శయనాని=పాన్పులను; ఆసనానిచ=పీఠములను; పూణాక్=నిండిన; ఖరోష్ట్రగజవాజినాం=గాడిదలయొక్కయునేనుంగులయొక్కయు గుఱ్ఱములయొక్క

యు; ప్రతిపానహాదాక్=నీళ్లు త్రాఁగు గుంటలను; అవగాహ్యసుతీధాక్=మునుఁగుటకుఁదగినమంచిరేవులుగలవియు; సోత్పలపుష్కరాక్=నల్లకలువలతోనుదామరపూలతోనుఁగూడినవియు; ఆకాశవణఃప్రతిమాక్=ఆకాశముయొక్కవన్నెతోఁబోల్కఁగలవియు; స్వచ్ఛతోయాక్=స్వచ్ఛమయిననీళ్లుగలవియు; సుఖిష్టవాక్=సుఖిరమయినస్నానముగలవియునగు; హ్రదాంశ్చ=మడుఁగులను; పశూనాం=పశువులకు; నిర్వాపాధాక్=ఇచ్చటయెప్రయోజనముగాఁగల; నీపవై డూర్యవణాక్=నీపవృక్షములయొక్కయు వై డూర్య రత్నములయొక్కయువన్నెవంటివన్నెగల; మృదూక్=మెత్తనివైన; యవససంచయాంశ్చ=తృణముల సమూహములను; సర్వశః=అంతను; దదృశుః=చూచిరి.

అచ్చట, నాసైనికులు, నిమలములై కూర్చములతోఁగూడినదంతకాష్ఠంబులను, సంపుటంబులందుంచఁ బడియున్న తెల్లనిచందనంబులను, జక్కఁగాఁదుడువఁబడిననిమలములయియున్న అద్దంబు

ప్రతిపదాన్ద్రటికాతాత్పర్యసహితము

స ౯౧

లను, వస్త్రసమూహంబులను, బెక్కు-
వేలపావకోళ్ల జతలను చెప్పజోళ్లను,
గాటుకబరణులను దువ్వెనలను మీసము
లంజక్క-జేయుచిన్నదువ్వెనలను, ఖ
గ్రాద్యాయుధంబులను ధనుస్సులను, గవ
చంబులను నానావిధంబులగు శయనంబు
లను ఆసనంబులను, గాడిదలు వంపెలు
నేనుంగులు గుట్టంబులు ద్రాగగుటకై
యే పకరుపబడిన నీళ్లు నిండియున్న గుం
టాలను, నల్లకలువలును గమలంబులును గ

లిగియాకాశమువలె స్వచ్ఛములయిన నీ
ళ్లుగలిగి యవగాహించి స్నానము సే
యదగిన మంచి రేవులతో నొప్పుచు
స్నానంబు సేయువారలకు సౌఖ్యంబుగ
లిగించునట్టి, సరస్సులను, నీపవై డూర్యం
బులకుంబోలె వన్నెగల్గి మృదువులయి
యున్న పశువులకై సంపాదించఁ బడి
నత్యుణసమూహంబులను, వీనినన్నింటి
నిం, జూచిరి-
అని, తాత్పర్యము.

వ్యస్తయంత మనుష్యాస్తే స్వప్నకల్పం త దద్భుతమ్
దృష్ట్యాతిథ్యం కృతం తాదృ గృరత స్య మహాషిణా. ౮౧

టిక|| తే=ఆ; మనుష్యాః=మనుష్యు
లు; మహాషిణా = భరద్వాజమహా
షిణేతః; భరతస్య = భరతునకు; కృ
తం=చేయఁబడిన; స్వప్నకల్పం=కల
తోసమానమయినదియు; అద్భుతం=ఆ
శ్చర్యకరంబునునగు; తాదృక్=అట్టి;
ఆతిథ్యం = అతిథిసత్కారమును; దృ
ష్ట్యా=చూచి; వ్యస్తయంత=ఆశ్చర్య

పడిరి.
అనైనకులు, భరద్వాజమహాముని
భరతునకుఁ గావించిన, స్వప్నసదృశం
బును ఆత్యాశ్చర్యకరంబును గునిదివఱకె
న్నఁడైనవిన్నదియుఁగన్నదియుఁ గాని,
యని ర్వాచ్యంబగు, విందుంబూచి, మి
క్కిలియు నాశ్చర్యంబునొందిరి.
అని, తాత్పర్యము-

ఇత్యేవం రమమాణానాం దేవానా మివ నందనే
భరద్వాజాశ్రమే రమ్యే సారాత్రి ర్వ్యత్యవతఃత. ౮౨

టిక|| ఇతి=అని; ఏవం=ఇట్లు; నం
దనే=నందనవనమునందు; దేవానా

మివ=దేవతలువలె; తేషాం (అధ్యా
హృతము)=వారలు; రమ్యే=రమణీ

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౫౯

స ౯౧

<p>యమగు; భరద్వాజాశ్రమే= భరద్వా జాశ్రమమునందు; రమమాణానాం= క్రీడింపుచుండఁగానే; సా=ఆ; రాత్రి= రాత్రి; వ్యత్యవతఃత=కడచినది. నందనవనంబునందు దేవతలు క్రీడిం</p>	<p>చునట్లు, రమణీయంబగునబ్బరద్వాజా శ్రమంబున, నీప్రకారము, ఆభరతుని నైనకులు, నానావిధక్రీడలం దేలుచుండఁ గానే, యారాత్రికడచినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ప్రతిజన్తు శ్చ తా నద్యో గంధర్వా శ్చ యథాగతమ్
భరద్వాజ మనుజ్ఞాప్య తాశ్చ సర్వా వరాంగనాః. ౮౩

<p>టీక॥ తా=ఆ; నద్యశ్చ= నదులు ను; గంధర్వాశ్చ=గంధర్వులును; తా=ఆ ఆ; వరాంగనాశ్చ=ఉత్తమస్త్రీలును; సర్వాః=అందఱును; భరద్వాజం = భరద్వాజమహామూనిని; అనుజ్ఞాప్య = సమ్మతింపఁజేసి; యథాగతం= వచ్చి</p>	<p>నట్లు; ప్రతిజన్తుః=మఱలఁబోయిరి. అంత, నానదులును, దేవగంధర్వులు నుఆయుత్తమస్త్రీలును, అందఱును; భ రద్వాజమహామూనిని పిఁదొని, వచ్చినరీ తి నే, తమతమ నెలవులకుంబోయిరి. అని, తాతర్యము.</p>
---	--

తథైవ మత్తా మదిరోతగటా నరా
స్తథైవ దివ్యాగరుచందనో ష్టితాః
తథైవ దివ్యా వివిధా స్సగ్గుత్తమాః
పుథక్ప్రకీడా మనుజైః ప్రమదితాః. ౮౪

<p>టీక॥ నరాః= మనుష్యులు; తథై వ=అట్లే; మదిరోతగటాః=మద్యము చేహద్దుమీతినవారలై; మత్తాః= మ దించినవారలై; తథైవ=అట్లే; దివ్యా గరుచందనోష్టితాః= శ్రేష్ఠములగునగ రుగంధముచేతనుజందనముచేతనుతడు పఁబడినవారలై; స్థితాః(అధ్యాహృత</p>	<p>ము)=ఉండిరి- తథైవ=అట్లే; దివ్యాః= స్వగళమునఁబుట్టిన; వివిధాః= నానావి ధములైన; సగ్గుత్తమాః=మాల్యశ్రేష్ఠ ములు; మనుజైః=మనుష్యులచేత; పు థక్=వేరువేరుగా; ప్రకీడాః= చ ల్లఁబడినవై; ప్రమదితాః = నలపఁ బడినవై; స్థితాః(అధ్యాహృతము) =</p>
---	--

ఉండినవి.

తెల్లవాటి న పిమ్మటనుంగూడ, మ
నుష్యులు, ఆప్రకారంబుననే; మద్యమ
దంబుచేమోహితులయి, యదేప్రకా
రంబునదివ్యాగరుచందనాలంకృతులయి

యుండిరి ; మఱియుదివ్యంబులగుపుష్ప
మాలికలును, అదేప్రకారంబున, నచ్చ
టచ్చటవెదచల్లఁబడి, నలఁగిపోయి
యుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికాశ్యే,
అయోధ్యాకాండే, ఏకనవతితమస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండైకనవతితమస్సగఃటీక,
ముగిసినది.

త్రై

ద్వినవతితమస్సగః ప్రారంభః

తతస్తాం రజసిం వ్యవ్యభరతస్సపరిచ్ఛదః
కృతాతిథ్యో భరద్వాజం కామాఽభిజగామహ. ౧

టీక॥ తతః=అంత; భరతః=భర
తుడు; సపరిచ్ఛదః=పరివారముతోఁ
గూడినవాడై; కృతాతిథ్యః=చేయఁబ
డినయాతిథ్యముగలవాడై; తాం=ఆ;
రజసిం=రాత్రియంతయు; వ్యవ్య=ఉం
డి; కామాత్=కోరి-వలన; భరద్వా
జం=భరద్వాజుని; అభిజగామ=పొం

దెను. “హ” అనునది పాద పూరణ
ర్థము.
అంత, భరతుండు సపరివారుండై,
యాతిథ్యంబువడసి, రాముంజూచుకొ
రి-చే, భరద్వాజమహామునియొద్దకుఁ
బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

త మృషిః పురుషవ్యాఘ్రం ప్రాంజలిం ప్రేక్ష్యచాగతమ్

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౫౩౧

స ౯౨

హుతాగ్ని హోత్రో భరతం భరద్వాజోభ్యభాషత. ౨

టీక॥ ఋషిః = సర్వజ్ఞుండగు; భరద్వాజః = భరద్వాజుడు; హుతాగ్ని హోత్రః = వేల్వఁబడినయగ్నిహోత్రముగలవాఁడై; ఆగతం = వచ్చినవాఁడును; పాంజలిం = మంచిచేమోడ్పుగలవాఁడును; పురుషవ్యాఘ్రం = పురుషశ్రేష్ఠుండనగు; తం = ఆ; భరతం = భరతుని; ప్రేత్యచ = చూచియు; అభ్య	భాషత = చెప్పెను. భరద్వాజమహర్షి, యగ్నిహోత్రకార్యంబయినపీమ్మటం, దనయొద్దకు వచ్చి చేమోడ్పు గీలించి నిలువఁబడియున్న పురుష శ్రేష్ఠుండగు నాభరతుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

కచ్చి దత్ర సుఖా రాత్రి స్తవాస్తద్విషయే గతా సమగ్ర స్తే జనః కచ్చి దాతిభ్యే శంస మేఽనఘ. ౩

టీక॥ అనఘ = పాపరహితుండవగు భరతుడా! అత్ర = ఇచ్చట; అస్తద్విషయే = మాయాశ్రమమునందు; తవ = నీకు; రాత్రిః = రాత్రి; సుఖా = సుఖకరముగా; గతాకచ్చిత్ = కడచినదాయేమి? అతిభ్యే = అతిభ్యమువిషయమయి; తే = నీయొక్క; జనః = జనము; సమగ్రః కచ్చిత్ = సంపూర్ణమాయేమి? మే = నాకు; శం	స = చెప్పెము. పాపరహితుండవగుభరతుడా! నీకు, మాయాశ్రమంబున, నీరాత్రి, సుఖంబుగా నేయుండినదాయేమి? నేనుగావించినయాతిభ్యంబునకు, నీసైనికులందఱుఁడ పులయియున్నారాయేమి? ఇదినాకుఁ జెప్పెము. అనిభరద్వాజుండు, భరతునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

త మువాచాం జలిం కృత్వా భరతోభి ప్రణమ్యచ ఆశ్రమా దభిషాగ్రింత వృషి ము త్తమ తేజసమ్. ౪

టీక॥ భరతః = భరతుండు; ఆశ్రమాత్ = ఆశ్రమముననుండి; అభిషాగ్రిం

<p>తం=వెడలిన; ఉత్తమ తేజసం= శ్రేష్ఠమ యిన ప్రభావముగల; తం=ఆ; ఋషిం= భరద్వాజమహర్షినిగూర్చి; అంజలిం=చే మోడ్చును; కృత్వా=చేసి; అభిప్రణమ్య చ=నమస్కరించియు; ఉవాచ = చె ప్పెను.</p>	<p>భరతుండు, ఈ ప్రకారము చెప్పి త న వెంటబడినాశ్రమంబు వెడలివచ్చినమహా ప్రభావుండగు నాభరద్వాజమహర్షి కిజేమోడ్చుగీలించి, నమస్కరించి, యి ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సుఖోపితోస్త్వి భగవత్ సమగ్రబలవాహనః
తపిత స్సవకామైశ్చ సామాత్యో బలవ త్వయా. ౫

<p>టీక॥ భగవత్=అధికమాహాత్మ్య ముగలభరద్వాజుడా! త్వయా= నీచే త; సామాత్యః= మంత్రులతోఁగూడిన వాడనై; సమగ్రబలవాహనః=సంపూ ర్ణములయిన సైన్యములునువాహనము లునుగలవాడనై; బలవత్ = మిక్కిలి యునధికముగా; సర్వకామైశ్చ=సమస్త ములయినకామ్యద్రవ్యంబులచేతను; త</p>	<p>ర్పితః = తృప్తిబొందింపఁబడినవాడ నై; సుఖోపితః= సుఖంబుగానున్నవాఁ డను; అస్త్వి=అయితిని. భగవంతుండవగు భరద్వాజుడా! నేనునునామంత్రులును నాసైనికులును గుఱ్ఱంబులుమొదలగు వాహనంబులును, సమస్తకామంబులచేతను, దృష్టిబొంది యున్నాము అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అపేతక్లమసంతాపా స్సుభతౌ స్సుప్రతిశ్రయాః
అపిప్రేష్యా సుపాదాయ స్సర్వేష్ట సుసుఖోపితాః. ౬

<p>టీక॥ వయం(అధ్యాత్మతము)=మేము; ప్రేష్యాత్=పరిచారకులను ; ఉపాదా యాపి=ఆరంభించియు; సర్వే=అందఱ మును; అపేతక్లమసంతాపాః= పోయి శ్రమమును సంతాపమును గలవారల</p>	<p>మై; సుభతౌ=మంచిభిక్ష్యములుగలవా రలమై; సుప్రతిశ్రయాః = మంచిగృహ ములు గలవారలమయి ; సుసుఖోపి తాః= మిక్కిలియుసుఖముగానున్నవా రలము; స్త(స్త్రీః)=అయితిమి.</p>
---	--

మా పరిచారకుల నారంభించి, మే మంచిగృహంబుల, మిక్కిలియనుభంబు
మందఱమును, గతశ్రములమయి గతసం గానుంటిమి. అని, తాత్పర్యము.
తావులమయి, మంచిభక్త్యంబులఁదని,

ఆమంత్రయేహం భగవత్ కామం త్వా మృషిసత్తమ
సమీపం ప్రస్థితం భ్రాతృ మైత్రేణైక్షస్వ చక్షుషా. ౭

టీక|| భగవత్ = అధికమయినమా త్రేణ = స్నేహముతోఁగూడిన; చక్షు
హత్త్యముగల; ఋషిసత్తమ = ఋషిశ్రే షా = కంటిచేత; ఈక్షస్వ = చూడుము,
ష్ఠండవగు భరద్వాజుఁడా! అహం = నే భగవంతుఁడవు ఋషిశ్రేష్ఠుండవున
ను; త్వాం = నిన్ను; కామం = మిక్కిలి గుభరద్వాజుఁడా! నిన్ను వినయంబునవీ
యి; ఆమంత్రయే = వీడ్కొనెదను. డొకనెదను; నేను నాయన్న సమీపంబున
భ్రాతృః = అన్నయొక్క; సమీపం = సమీ కుఁబోవుచున్నాను; నన్ను స్నేహదృష్టిం
పమునుగూర్చి; ప్రస్థితం = బయలుదేరి బాడుము. అని, తాత్పర్యము.
స; మాం (అధ్యాహృతము) = నన్ను; మై

ఆశ్రమం తస్య ధర్మజ్ఞ ధామికస్య మహాత్మనః
ఆచక్ష్య కతమో మాగః కియానితి చ శంస మే. ౮

టీక|| ధర్మజ్ఞ = ధర్మంబునెఱింగి ధర్మజ్ఞుండవగు భరద్వాజుఁడా !
గినట్టి భరద్వాజుఁడా! ధామికస్య = ధామికకుండును మహాత్ముండునగు నా
ధర్మమునాచరించునట్టి; మహాత్మనః = రాముండుండునాశ్రమంబునాకుఁజెప్ప
పూజ్యమయిన స్వభావముగల; తస్య = ము; అదియిచ్చటికెంతదూరము? అచ్చ
ఆరామునియొక్క; ఆశ్రమం = ఆశ్రమ టికిఁబోవుమాగఁమెద్ది? ఇదంతయు స
మును; ఆచక్ష్య = చెప్పము. మాగః = విస్తరముగాఁజెప్పము. అని, భరతుం
దారి; కతమః = ఏది; కియాన్ = ఎంత? డు, భరద్వాజునితోఁజెప్పెను.
ఇతిచ = అనియు; మే = నాకు ; శంస = అని, తాత్పర్యము.
చెప్పము.

ఇతి పృష్టస్తు భరతం భ్రాతృదళః నలాలసమ్
ప్రత్యువాచ మహాతేజా భరద్వాజో మహతపాః. ౯

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయినప్రళయం = భరతునిగూర్చి; ప్రత్యువాచ = బ
భావముగలవాడగును; మహతపాః = ములుచెప్పెను.
అధికమయిన తపస్సుగలవాడగును; మహాతేజాండును మహాతపశ్శాలి
భరద్వాజః = భరద్వాజుండు; ఇతి = అయినగు భరద్వాజమహామని, భరతుం
ని; పృష్టస్తు = అడుగబడినవాడైనంత డుచెప్పినదివిని, యన్నం జూచుటకుం
నె; భ్రాతృదర్శనలాలసం = అన్నయొదొందర బడుచున్న భరతుంజూచి,
కూచూచుటయం దధికేచ్ఛగల; భరయిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

భరతా ధృత్యే యేష యోజనే వ్యజనే వసే
చిత్రకూటో గిరిస్తత రమ్యనిధిరకాననః. ౧౦

టీక॥ భరత = భరతుడా! అజనే = హృతము = కలదు.
జనులులేని; వసే = అడవియందు; అర్ధత్య భరతుడా! నిజఃనంబగువనంబు
తీయేష = సగముమూడవదిగాఁగల; నందు, రెండున్నతామడదూరంబుపో
యోజనేష = ఆమడలు; అతీతేష = కడయినవెనుక, సుందరంబులగు నెత్తంబు
వఁగా; తత్ర = అచ్చట; రమ్యనిర్ధరకా లునువనంబులునుంగల చిత్రకూటంబును
ననః = సుందరములయిన నెత్తములును నొక్కపర్వతంబున్నది.
అడవులునుగల; చిత్రకూటః = చిత్రకూ అని, తాత్పర్యము-
టమను; గిరిః = పర్వతము; అస్తి (అధ్యా

ఉత్తరం పార్శ్వ మాసాద్య తస్య మందాకినీ నదీ
పుష్పితద్రుమసంఘన్నా రమ్యపుష్పితకాననా. ౧౧

టీక॥ తస్య = ఆచిత్రకూటపర్వతము నందలి; పార్శ్వం = ప్రక్కను; ఆసా
యొక్క; ఉత్తరం = ఉత్తరపుదిక్కు ద్య = పొంది; పుష్పితద్రుమసంఘన్నా =

శ్రీమద్రామాయణముః ఆర్యాకాండము. ౧౫౩౫

స ౯౨

పూచినచెట్లచేఁగఁప్పఁబడినదియు; రమ్య పార్శ్వంబునఁదీరంబులఁబుష్పితవృక్షం
పుష్పితకాననాఁసుందరములగుపూచిన బులుగలదియుఁ జక్కగాఁ, బుష్పించి
యడవులుగలదియునగు ; మందాకినీ= యుండు వనంబులుగలదియునగు మం
మందాకినియను; నదీ = ఏలు; వతఁ దాకినియనునొక్కఁనదియున్నది.
తే(అధ్యాహృతము)=ఉన్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఆచిత్రకూట పర్వతంబున కుత్తర

అనంతరం తత్సరిత శ్చిత్రకూటశ్చ పర్వతః

తయోః పఞ్ణకుటీ తాత తత్ర తౌ వసతో ధృవమ్. ౧౨

టిక॥ తాత=నాయనా! తత్సరితః= శాలయందు; తౌ= ఆరామలక్ష్మణులు;
ఆమందాకినీనదికన్న; అనంతరం= ఆవ వసతః=ఉన్నారు. ధృవం=నిశ్చయమ
ల ; చిత్రకూటః=చిత్రకూటమను; ప నాయనా! ఆమందాకినీనదికిఁ బ్ర
ర్వతశ్చ=పర్వతంబును; అస్తి (అధ్యా క్కనె చిత్రకూటపర్వతమున్నది; అం
హృతము)= ఉన్నది. తత్ర(అధ్యాహృ దురామలక్ష్మణులపఞ్ణశాల; ఆపఞ్ణ
తము)= ఆచిత్రకూటపర్వతమునందు. శాలయందు వారున్నారు; నిశ్చయము.
తయోః=ఆరామలక్ష్మణులయొక్క; ప అని, తాత్పర్యము.
ఞ్ణకుటీ=పఞ్ణశాల. తత్ర= ఆపఞ్ణ

దక్షిణేనైవ మాగేణ సవ్యదక్షిణమేవవా

గజవాజిరథాకీడాం వాహినీం వాహినీపతే. ౧౩

వాహయస్య మహాభాగ తతోద్రక్యసి రాఘవమ్

టిక॥ వాహినీపతే = సేనానాయ సవ్యదక్షిణమేవవా=నిర్వృతిచెక్కు తట్టు
కుండవు; మహాభాగ=పూజ్యమయినయ గాఁగాని; గజవాజిరథాకీడాం= ఏ
దృష్టముగలపాండవునగు భరతుఁడా! ద సుంగులచేతనుగుట్టంబులచేతను రథము
క్షిణేన=దక్షిణపుదిక్కునందలి ; మా లచేతనునిండిన; వాహినీం= సైన్యము
గఁజైవ= మాగఁముచేతనేకాని ; ను; వాహయస్య= కొనిబొమ్ము. త

తః=అంత; రాఘవం=రాముని; ద్రత్య

సి=చూడఁగలవు-

సేనానాయకుండవుమహాభాగుండ
వగుభరతుఁడా! నీవిచ్చటనుండి, దక్షి
ణదిక్కుగాఁబోవుమాగఁబునంగాని,
నిర్వృతిదిక్కునఁబోవుమాగఁబునంగా

నియేదిసేనదడుటకుయు క్తముగానున్న

దో, ఆమాగఁబున, రథగజతురంగస

మూహసంయుతంబగునైన్యంబుఁగొని

పొమ్ము; అంత, రాముంజూడఁగలవు. అ

ని, భరద్వాజుండుభరతునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రయాణ మితి తచ్చృత్వా రాజరాజస్య యోషితః. ౧౪

హీత్వా యానాని యానాహం బాహ్మణం పర్యవారయన్

టీక॥ ఇతి=ఇట్లు; తత్=ఆ; ప్ర

యాణం=ప్రస్థానమును; శ్రుత్వా =

విని; రాజరాజస్య=రాజరాజయినద

శరభునియొక్క; యోషితః = భార్య

లు; యానాహం(అపి)=వాహనము

లకుఁదగినవారయ్యు; యానాని=వాహ

నములను; హీత్వా=విడిచి ; బాహ్మ

ణం=భరద్వాజుని; పర్యవారయన్ =

పరివేష్టించిరి.

ఇట్లు, ప్రయాణవాతఁవిని, దశరథ

మహారాజభార్యలు, కొసల్య మొదలగు

వారలు, వాహనంబులువిడువఁదగనివా

రలయ్యు, వాహనంబులుడిగ్గి, నమసాగ

రంబు సేయుటకై, భరద్వాజమహర్షి

బరివేష్టించిరి- అని, తాత్పర్యము.

వేపమానా కృశా దీనా సహదేవ్యా సుమిత్రయా. ౧౫

కౌసల్యా తత్ర జగ్రాహ కరాభ్యాం చరణౌ మునేః

టీక॥ తత్ర=అందు; కృశా = కృశించి

నదియు; దీనా=దుఃఖితయునగు; కౌస

ల్యా=కౌసల్యాదేవి; వేపమానా=వ

డఁకుచు; దేవ్యా = రాణియగు; సుమి

త్రయాసహ=సుమిత్రతోఁగూడ; కరా

భ్యాం=చేతులచే; మునేః = భరద్వా

జునియొక్క; చరణౌ=పాదములను;

జగ్రాహ=పట్టుకొనెను.

అందుఁబుత్రదుఃఖంబునంగృశించిన

యయియున్నకౌసల్యాదేవి, గడగడవ

డఁకుచు, సుమిత్రతోఁగూడ, భరద్వా

జమహాముని పాదంబులఁ జేతులం బ

ట్టుకొని, సమస్కారముచేసెను. అని, తాత్పర్యము.

అసమృద్ధిన కామేన సర్వలోకస్య గహితా. ౧౬
కై కేయా తస్య జగ్రాహ చరణౌ సవ్యపత్రపా

టీక॥ అసమృద్ధిన = సఫలము కాన
ట్టి; కామేన = కోరికచేత; సర్వలోక
స్య = సమస్తలోకమునకును; గహితా
తా = సిందితయైన; కై కేయా = కై కే
యి; సవ్యపత్రపా = సిగ్గుతోఁగూడిన
దై; తస్య = ఆభరద్వాజమహామునియొ
క్క; చరణౌ = పాదములను; జగ్రాహ =
పట్టుకొనెను.

అంత, నిష్ఫలమయిన కోరికఁగో
రినమస్తలోకంబులకును సిందితయైన
కై కేయి, యింతటి యకార్యంబుగా
వించినతన్నేమందురో యని సిగ్గుగదుర.
నమ్మునీంద్రునిపాదంబులకునమస్కరిం
చెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం ప్రదక్షిణ మాగమ్య భగవంతం మహామునిమ్. ౧౭
అదూరా ద్భరత స్త్రైవ తస్థా దీనమనా స్తదా

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సా (అధ్యా
హృతము) = ఆకై కేయి; దీనమనాః =
దైన్యమునొందినమనస్సుగలదై; భగవం
తం = అధికమయినమాహాత్మ్యముగల;
తం = ఆ; మహామునిం = పూజ్యమైనముని
యగుభరద్వాజునిఁగూర్చి; ప్రదక్షిణం =
ప్రదక్షిణముగా; ఆగమ్య = వచ్చి; భర
తస్య = భరతునియొక్క; అదూరాదే

వ = సమీపంబుననే; తస్థా = ఉండినది.
అప్పుడాకై కేయి, దీనయయి, కొ
సల్యాదులుంబోలె, భరద్వాజునెదుట
నిలువమొగంబులేక, భగవంతుండగున
మ్మహామునింబ్రదక్షిణించు సాకున, భ
రతునిసమీపంబునకువచ్చియుండినది.
అని, తాత్పర్యము.

తతః పప్రచ్ఛ భరతం భరద్వాజో దృఢవ్రతః. ౧౮

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; దృఢవ్రతః = చలనములేనివ్రతముగల; భరద్వా

జః=భరద్వాజుఁడు; భరతం=భరతుని;
పప్రచ్ఛ=అడిగెను.

అంత, దృఢవ్రతుండగు భరద్వాజును

హాముని, భరతుంజూచి, యిట్లుని, యడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

విశేషం జ్ఞాతు మిచ్ఛామి మాతృశాంతవ రాఘవ

టీక॥ రాఘవ=రఘువంశమునంబు

కోరుచున్నాను.

ట్టిన భరతుఁడా! తవ = నీయొక్క;

భరతుఁడా! నీతల్లులలో, వారివారి

మాతృశాంత=తల్లులయొక్క;

పేళ్లు మొదలగునవి తెలియఁగోరెదంజె

వం= వారివారి పేళ్లు మొదలగు భేదము

ప్పుము. అని, భరద్వాజుండు భరతునడి

ను; జ్ఞాతుం= తెలియుటకు; ఇచ్ఛామి=

గెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు భరతో భరద్వాజేన ధీమతా. ౧౯

ఉవాచ పాంజలి ర్భూత్వా వాక్యం వచనకోవిదః

టీక॥ వచనకోవిదః= మాటలయం

టను; ఉవాచ=చెప్పెను.

దుఁబండితుండగు; భరతః=భరతుఁడు;

మాటలు చెప్పటయందుఁ బండితుం

ఏవం=ఇట్లు; ధీమతా=బుద్ధిమంతుండగు;

డగు భరతుండు, బుద్ధిమంతుండగు భర

భరద్వాజేన=భరద్వాజునిచేత;

ద్వాజును హామునిచెప్పిన మాటను విని, చే

క్తస్తు = చెప్పఁబడిన వాఁడైనంతనే;

మోడ్చుగీలించి, యీ మాటంజెప్పెను.

పాంజలిః= మంచిచే మోడ్చుగలవాఁ

అని, తాత్పర్యము.

డు; భూత్వా=అయి; వాక్యం=మా

యా మిమాం భగవన్ దీనాం శోకా నశనకశితామ్. ౨౦

పీతుహి నూహిషీం దేవీం దేవతామివ పశ్యసి

ఏషా తం పురుషవ్యాఘ్రం సింహవిక్రాంతగామినమ్. ౨౧

కౌసల్యా సుభవే రామం ధాతార మదితీర్థథా

టీక॥ భగవన్= అధికమయినమా

దుఃఖితయును; శోకానశనకశితామ్=

హస్త్యముగల భరద్వాజుఁడా! దీనాం=

దుఃఖముచేతను ఆహారము లేమిచేతను

గృశింపఁజేయఁబడినదియు; పితుః=తం
 డ్రియొక్క (“హి” అనునది పాదపూ
 రణార్థము) మహిషీం = పట్టపు
 రాణియునగు; యాం=ఏ; ఇమాం=ఈ;
 దేవీం=రాణిని; దేవతామివ= దేవత
 నువలె; పశ్యసి = చూచుచున్నావో;
 ఏషా= ఈ; కౌసల్యా = కౌసల్యదే
 వి; పురుషవ్యాఘ్రం= పురుషశ్రేష్ఠుండు
 ను; సింహవిక్రాంత గామినం= సింహ
 మువలెఁ బరాక్రమంబుతోఁగూడునట్లు
 గానడుచువాఁడునగు; తం= అట్టి; రా
 మం=రాముని; ధాతారం=విష్ణుని; అ

దితిర్యథా=అదితియుఁబోలె; సుషువే=
 కన్నది.
 భగవంతుఁడవగుభరద్వాజుఁడా! ఇ
 దిగోదుఃఖితయయిదుఃఖంబుచేతనుభో
 జనంబులేమిచేతనుగృశించిదేవతయం
 బోలెనున్నదే ; ఈవిడ నాతండ్రికగ్ర
 భార్య; ఈవిడపేరుకౌసల్య ; పురుష
 శ్రేష్ఠుండును , సింహంబువలెఁబరాక్ర
 మయుక్తంబుగా నడచువాఁడునగు నా
 రాముండు , ఈవిడకుమారుఁడె.
 అని, తాత్పర్యము.

అస్యా వామభుజం శ్లిష్టా యోషా తిష్ఠతి దుమఃనాః. ౨౨
 కణికారస్య శాఖేవ శీఘ్రపుష్పా వనాంతరే
 ఏతస్యాస్తు సుతౌ దేవ్యాః కుమారౌ దేవవణీనా. ౨౩
 ఉభౌ లక్ష్మణశత్రుఘ్నౌ వీరౌ సత్యపరాక్రమా

టీక॥ యా=ఏ; ఏషా=ఈవిడ; దు
 ర్మనాః= దుఃఖితమయినమనస్సుగలదై;
 వనాంతరే=అడవినడుమను ; శీఘ్రపు
 స్పా=రాలినపూలుగల; కర్ణికారస్య=
 కొండగోఁగుయొక్క; శాఖేవ = కొ
 మ్మవలె; అస్యాః=ఈకౌసల్యయొక్క;
 వామభుజం=ఎడమభుజంబును ; శ్లిష్టా
 పట్టుకొన్నదై; తిష్ఠతి=ఉన్నదో; దేవ
 వణీనా=అశ్వినీదేవతలతోసమానులు
 ను ; వీరౌ = పరాక్రమముగలవారలు

ను; సత్యపరాక్రమా=సత్యమయినప
 రాక్రమముగలవారలును; కుమారౌ =
 చిన్నవారలునగు; లక్ష్మణశత్రుఘ్నౌ=ల
 క్ష్మణుండునుశత్రుఘ్నుండును; ఉభౌ =
 ఇద్దఱును; ఏతస్యాః=ఈవిడయొక్క;
 సుతౌతు=కొడుకులే.
 దుఃఖితయయి యడవియందురాలి
 నపూలుగలకొండగోఁగుకొమ్మవలె దీ
 నయయి, యాకౌసల్యయెడమచేయిం
 బట్టుకొనియున్నదే, యావిడనుమిత్ర;

అశ్వినీ దేవతలతో సమానులును సత్యపరును, ఈవిడకొడుకులు.

రాక్రములునగు లక్ష్మణశత్రుఘ్నులర్హు అని, తాత్పర్యము.

యస్యాః కృతే సరవ్యాఘ్రా జీవనాశ మితో గతౌ. ౨౪

రాజా పుత్రవిహీనశ్చ స్వగృహం దశరథో గతః

క్రోధనా మకృతప్రజ్ఞాం దృష్టాం సుభగ మానినీమ్; ౨౫

ఐశ్వర్యకామాం కైకేయా మనార్యా మార్యరూపిణీమ్

మమైతాం మాతరం విద్ధి నృశంసాం పాపనిశ్చయామ్. ౨౬

యతో మూలంహి పశ్యామి వ్యసనం మహదాత్మనః.

టీక॥ యస్యాః కృతే = ఏవిడనిమి త్రమనీం = సౌందర్యముగల దానిఁ గాఁదన్ను
యః సరవ్యాఘ్రా = పురుషశ్రేష్ఠులగు దలంచు కొనునదియు ; ఐశ్వర్య కా
రామలక్ష్మణులు; ఇతః = ఇచ్చటనుండి; జీమాం = ఐశ్వర్యముఁగోరునదియు; అనా
వనాశం = ప్రాణనాశమును; గతౌ = ర్యాం = దుష్టురాలును; ఆర్యరూపిణీం =
పొందినారో; రాజా = రాజుయన; దశరథాః పూజ్యురాలిరూపముగలదియు; నృశం
థశ్చ = దశరథుండును; పుత్రవిహీనశ్చ = సాం = కూరురాలును ; పాపనిశ్చ
కొడుకుల చేఁచిడువఁబడినవాఁడై ; స్వయాం = పాపము నేయనిశ్చయముగలది
గృహం = స్వగృహమును; గతః = పొందినా యునగు; మమ = నాయొక్క; మాత
డో; యతో మూలం = ఏవిడకారణము రం = తల్లి యగు; కైకేయాం = కైకేయ
గాఁగల (“హి” అనునది పాదపూ నిగా; విద్ధి = ఎఱుంగుము.

రణాథఃము) ; అత్మనః = నాయొ ఎవ్వతెనిమి త్రమయి, పురుషశ్రేష్ఠ
క్క; మహత్ = గొప్పదగు; వ్యసనం = లగు రామలక్ష్మణులు మహారణ్యంబున
దుఃఖమును ; పశ్యామి = చూచుచు కుఁబోయి జీవనాశంబు నొందినట్లు
న్నానో; ఏతాం = ఈవిడను; క్రోధ రో, దశరథమహారాజునుగొడుకులనువి
నాం = కోపముగలదియు; అకృతప్ర డించి స్వగృహంబు నొందెనో , మఱి
జ్ఞాం = నేర్వఁబడనిబుద్ధిగలదియు; దృ యు నెవ్వతెవలన , నాకిట్టి మహా
ష్టాం = గర్వించినదియు; సుభగమాని దుఃఖంబు సంభవించెనో, అట్టికోప

స్వభావురాలును బుద్ధితేనిదియు సౌం
దర్యంబు గల దాన నని గర్వించియు
న్నదియు నైశ్వర్యంబుఁ గోరునదియు
దుష్టురాలును యోగ్యురాలువలెఁజూప
ట్టునదియుఁ గ్రూరురాలునుచాపంబుసే

యుఁ స్వభావంబుగలదియునగు , నాత
ల్లికైకేయి, యీవిడ; అని, భరతుండు, భ
రద్వాజునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా సరశాదూలం చాప్యగర్గదయా గిరా. ౨౭
స నిశశ్వాస తామ్రాక్షో నాగః క్రుద్ధ ఇవ శ్వసన్

టీక॥ సః=ఆ; సరశాదూలః= పు
రుష శ్రేష్ఠుడగు భరతుండు; తామ్రా
క్షః= ఎఱ్ఱనికండ్లుగలవాడై; ఇతి=ఇ
ట్లు; చాప్యగర్గదయా= కన్నీరుచేడగ్గు
త్తికగల; గిరా=మాటచేత; ఉక్త్వా =
చెప్పి; క్రుద్ధః= కోపించినదియు ; శ్వ
సన్=నిట్టూర్పువిడుచుచున్నదియునగు;

నాగఇవ= సర్పమువలె; నిశశ్వాస =
నిట్టూర్పువిడిచెను.
పురుషశ్రేష్ఠుండుగు నాభరతుండు,
కన్నులనెఱ్ఱుదనంబునుడగ్గు త్తికయునుగ
దుర, స్రవకారముచెప్పి, కోపంబునాం
దిన సర్పంబుకరణి, నిట్టూర్పులువిడుచు
చునుండెను. అని, తాత్పర్యము.

భరద్వాజో మహాషిః స్తం బ్రువంతం భరతం తథా. ౨౮
ప్రత్యువాచ మహాబుద్ధి రిదం వచన మథావత్

టీక॥ మహాబుద్ధిః= అధికమయినబు
ద్ధిగల; మహాషిః= పూజ్యుడయినఋ
షియగు; భరద్వాజః=భరద్వాజుఁడు;
తథా=అట్లు; బ్రువంతం= చెప్పుచున్న;
తం=ఆ; భరతం=భరతునిగూర్చి; అథా
వత్ = అధికమయినయథాముగల; ఇ

దం=ఈ; వచనం=మాటను; ప్రత్యువా
చ=బదులుచెప్పెను.
మహాబుద్ధిశాలియగు భరద్వాజమ
హాముని, యట్లుచెప్పుచున్న యాభర
తుంజూచి, అధికాథంబుగలయీమా
టంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

న దోషేణావగంతవ్యా కై కేయా భరత త్వయా. ౨౯

టీక॥ భరత = భరతుఁడా! త్వయా=నీచేత ; కై కేయా=కై కేయి ;

దోషేణ=దోషముచేత; అవగంతవ్యా= దుదోషంబున్నదనితలంపవలదు.
తెలియఁబడఁదగినది; న=కాదు. అని, తాత్పర్యము.
భరతుఁడా! నీవు, కై కేయియు

రామప్రవాజనం హ్యేత త్సుఖోదకకం భవిష్యతి

టీక॥ ఏతత్ = ఈ; రామప్రవాజ నం=రామునడవికిఁబంపుటవలన, నింక
సుఖోద ముందుఁజాలసుఖంబులు గలుగును.
కకం=ముందుసుఖంబుగలిగించునది; భ
విష్యతిహి=కాఁగలదుగాదా! అని, తాత్పర్యము.

దేవానాం దానవానాంచ ఋషీణాం భావితాత్మనామ్. ౩౦
హితమేవ భవిష్యద్ధి రామ ప్రవాజనా దిహ

టీక॥ ఇహ=ఇప్పుడు; రామప్ర ఇప్పుడు, రామునడవికిఁబంపుటవల
వాజనాత్ = రామునడవికిఁబంపుటవ న; దేవతలకును దానవులకునుపరమా
లన; దేవానాం=దేవతలకును; దా త్తవేత్తలగుఋషులకునుహితమేకలుగ
నవానాంచ=దానవులకును; భావితా గలదు; కావున, దైవప్రేరితయయి
త్మనాం=ధ్యానింపఁబడినయాత్మగల; కై కేయి యట్లుచెప్పినది కానివేఱుకా
ఋషీణాంచ=ఋషులకును; హితమేవ= దు. అని, భరద్వాజమహాముని, భర
మేలే; భవిష్యద్ధి=కాఁగలదుగాదా! తునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అభివాద్యతు సంసిద్ధః కృత్వాచైనం ప్రదక్షిణమ్. ౩౧
ఆమంత్ర్య భరత సైన్యం యుజ్యతా మిత్యచోదయత్

టీక॥ భరతః = భరతుఁడు; ఏనం= నవాఁడైయనుట; ప్రదక్షిణం=ప్రదక్షిణ
ఈభరద్వాజ మహాషిఁని; అభివాద్య మును; కృత్వాచ = చేసియు; సైన్యం=
తు=సమస్త-రించియు; సంసిద్ధః=సిద్ధిఁ సైన్యమును; ఆమంత్ర్య= పిలిచి; యు
బొందినవాఁడై, యాశీర్వాదంబునొంది జ్యతాం = సన్నాహముసేయఁబడుఁ

గాక. ఇతి=అని; అచోదయత్=అజ్ఞాపించెను.

భరతుండు, భరద్వాజమహాషికిన మసకరించి, యాశీర్వాదంబుగొని, యా

యనకుఁబ్రదక్షిణంబుగావించి, సైన్యంబుఁబిలిచి, ద్రుయాణంబునకుసన్నాహంబుగావింపుడని యాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో వాజిరథాక్ యుక్తాక్ దివ్యాక్ హేమపరిష్కృతాక్. ౩౨
అధ్యారోహ త్వయాదాధీః బహుాక్ బహువిధో జనః

టిక||తతః=అంత; బహువిధః= పెక్కువిధములయిన; జనః = జనము; ప్రయాదాధీః = పయనముఁగోరినదై; హేమపరిష్కృతాక్=బంగారముచేసలంకరింపఁబడిన; దివ్యాక్=శ్రేష్ఠములయిన; యుక్తాక్=సన్నద్ధములగు; వాజి

రథాక్=గుట్టపురథములను; అధ్యారోహత్=ఎక్కెను. అంత, సేనయందలిజనులు, పయనము, నానావిధంబులుగా, బంగారముచేసలంకరింపఁబడిన దివ్యంబులయినగుట్టపుబండ్లనెక్కిరి. అని, తాత్పర్యము.

గజకన్యా గజాశ్చైచ హేమకన్యోః పతాకినః. ౩౩
జీమూతా ఇవ ఘమాంతే సఖాషా స్సంప్రతిస్థిరే

టిక||గజకన్యః=ఆడేనుంగులును; గజాశ్చైచ = ఏనుంగులును; హేమకన్యోః=బంగారునడిమిత్రాడుగలవై; పతాకినః = పెక్కెములుగలవై; ఘమాంతే=వషణ్తువునందు; జీమూతాఇవ=మేఘములువలె; సఖాషాః=ధ్వనితోఁగూడినవై; సంప్రతిస్థిరే=బయ

లుదేసినవి. అంత, నాడేనుంగులునుమగడేనుంగులును, బంగారుతోఁజేయఁబడిననడిమిత్రాటితోను పెక్కెంబులతోను గూడినవై, వషాకాలంబున మేఘంబులువలె, గజింతుచు, బయలుదేసినవి. అని, తాత్పర్యము.

వివిధాన్యపి యానాని మహాంతిచ లఘూనిచ. ౩౪
ప్రయయ స్సుమహాహాణి పాదై రేవ పదాతయః

టీక వివిధాని= నానావిధములయి	హృతము)=పోయిరి!
న; మహాంతిచ= గొప్పవియు; లఘూ	పెద్దవియుఁ జిన్నవియునానావిధ
నిచ=చిన్నవియునగు; సుమహాహాణి =	ములయినయు త్తమములగు వాహనము
మిక్కిలియు శ్రేష్ఠములయిన; యానా	లుబయలుజేతినవి; పదాతులు , పా
ని=వాహనములు; యయః= పోయిన	దంబులనేనడచుచు బోయిరి.
వి.పదాతయః= కాలిబంటులు; పాదై	అని, తాత్పర్యము.
రేవ=కాళ్ల చేతనె; ప్రయయః(అధ్యా	

అథ యాన ప్రవేక్షేస్తు కౌసల్యాప్రముఖాః స్త్రియః. ౩౫
రామదశనకాంక్షిణ్యః ప్రయయ ముదితాస్తదా

టీక అథ=అంత; తదా= ఆప్పుడు;	ములచేత; ప్రయయః=పోయిరి.
కౌసల్యాప్రముఖాః= కౌసల్యమొదలు	అంత, నప్పుడు , కౌసల్యమొదలగు
గాఁగల; స్త్రియస్తు=స్త్రీలు; రామద	స్త్రీలును, రాముంబాడఁగలుగునని సం
ర్వనకాంక్షిణ్యః= రామదర్శనంబుఁగో	తుష్టలయి, యు త్తమంబులగు వాహనం
రుచు; ముదితాః = సంతసించిన వార	బులనారోహించి, పోయిరి.
లయి; యానప్రవేక్షేః= వాహనశ్రేష్ఠ	అని, తాత్పర్యము.

చంద్రార్కతరుణాభాసాం నిర్మూకాం శిబికాం శుభామ్. ౩౬
ఆస్థాయ ప్రయయా శ్రీమాన్ భరత స్సపరిచ్ఛదః

టీక శ్రీమాన్=అధికమయినకాంతి	సపరిచ్ఛదః = పరివారముతోఁగూడిన
గల; భరతః=భరతుఁడు; చంద్రార్కత	వాఁడై; ప్రయయా=పోయెను.
రుణాభాసాం= యావనముగలచంద్ర	శ్రీమంతుండగుభరతుండు , చంద్రసూ
సూర్యులకాంతివంటికాంతిగలదియు;	ర్యులకాంతివంటికాంతిగలదియుమంగళ
ర్మూకాం= ఆయత్తంబుగాఁజేయఁబడిన	కరంబునగు సజ్జీకృతంబయిన పల్లకినె
దియునగు; శుభాం=మంగళకరంబగు; శి	క్కి-పరివారసమేతుండైపోయెను.
బికాం=పల్లకిని; ఆస్థాయ=అధిష్ఠించి;	అని, తాత్పర్యము.

సా ప్రయాతా మహాసేనా గజవాజిరథాకులా. ౩౭
దక్షిణాం దిశ మావృత్య మహామేఘధ్రువోఽస్థితః
వనాని తువ్యతిక్రమ్య జుష్టాని మృగపక్షిభిః. ౩౮
గంగాయాః పరవేలాయాం గిరిష్వపి నదీభువ

<p>టీక॥ గజవాజిరథాకులా = ఏనుంగులచేతను గుట్టంబులచేతను రథంబులచేతనుండిన; సా = ఆ; మహాసేనా = గొప్ప సేన; గంగాయాః = గంగానదియొక్క; పరవేలాయాం = ఆవలిగట్టునందు; దక్షిణాం = దక్షిణ; దిశం = దిక్కును; ఆవృత్య = ఆవరించి; ఉస్థితః = లేచిన; మహామేఘధ్రువ = గొప్పమేఘమువలె; గిరిష్వపి = పర్వతంబులందును; నదీభువ = ఏనులందును; మృగపక్షిభిః = మృగంబులచేతనుబట్టలచేతను; జుష్టాని = సేవింపబడిన; వనాని = అరణ్యంబులను; ప్రయాతా = పోయినది.</p>	<p>ని = అరణ్యంబులను; వృతిక్రమ్యతు = దాటియు; పోయినది. ఏనుంగులునుగుట్టంబులును రథంబులునుమెండుగానిండియున్న, యామహాసేన, గంగానది దక్షిణపుగట్టునందు, ఉత్తరదిక్కుననుండిదక్షిణదిక్కునకువచ్చుమహామేఘంబుకరణి, దక్షిణదిక్కునావరించి, పర్వతంబులందునునదులందును, మృగంబులతోనుబట్టలతోనుంగూడిన, వనంబులనతిక్రమించి, పోయినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సా సంప్రహృష్టద్విపవాజియోధా

విత్తాసయంతీ మృగపక్షిసంఘాత్. ౩౯

మహా ద్వనం త త్వత్రిగాహమానా

రరాజ సేనా భరతస్య తత్ర

<p>టీక॥ తత్ర = అప్పుడు; సంప్రహృష్టద్విపవాజియోధా = మిక్కిలియుసంతోషమునొందినయేనుంగులునుగుట్టంబులునుభటులునుగల; భరతస్య = భరతునియొక్క; సా = ఆ; సేనా = సేన; తత్ = ఆ;</p>	<p>మహత్ = గొప్పదగు; వనం = అడవిని; ప్రతిగాహమానా = ప్రవేశించుచు; మృగపక్షిసంఘాత్ = మృగంబులయొక్కయొలుబట్టలయొక్కయొసమాహంబులను; విత్తాసయంతీ = వెఱచించుచు; ర</p>
---	---

రాజ=ప్రకాశించినది.

అప్పుడు, వీనుంగులునుగుఱ్ఱుంబులును
భటులునుమిక్కిలియుసంతోషంబునాం
దియిండుటంజేసి,యాభరతునిసేనయ

మ్మహావనంబునందు, సీంహనాదంబుల
చే,మృగపక్షులనువేటించుచు, నెంత
యనొప్పుచుండినది.
అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే,ద్వి నవతితమస్సగః.
ఇది,స్పష్టార్థము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు,అయోధ్యాకాండ ద్వి నవతితమస్సగఃటిక,
ముగిసినది.

త్రై

త్రి న వ తి త మ స గ ణ ప్రా రం భః

తయా మహాత్యా యాయన్యా ధ్వజిన్యా వనవాసినః
అదితా యూధపా మత్తా స్సయూధాస్సంప్రదుద్రువుః. ౧

టీక||యాయన్యా=పోవుచున్న; మ తోఁగూడినవై; సంప్రదుద్రువుః=పరు
హాత్యా=గొప్పదగు; తయా=ఆ; ధ్వ గ త్తినవి.
జిన్యా=సేనచేత; వనవాసినః = అడ అట్లు,పోవుచున్న యాగొప్పసేనం
వియందుండునట్టి; మత్తాః=మదించిన; జూచి,యడవులందుండు మదించినగజ
యూధపాః=సమూహములంబాలించు యూధపంబులు, భయపడి,గజయూ
నట్టియేనుంగులు; అదితాః=భయప ధంబులతోఁ బరుగై త్తినవి.
ఋపబడినవై; సయూధాః=గుంపుల అని, తాత్పర్యము.

ఋతాః పృథత సంఘాశ్చ రురవశ్చ సమంతతః
దృశ్యంతే వనరాజీషు గిరిష్వపి నదీషుచ. ౨

టిక॥వనరాజీఘ= వనసమూహం	ను;దృశ్యంలే=చూడబడుచుండినవి.
బులందును; గిరివృషి=పర్వతములయం	అడవులయందును బర్వతంబులయం
దును; నదీమచ= ఏలులయందును; స	దును నదులయందును అంతటను, ఎలు
మంతతః=అంతటను; ఋత్యైః= ఎలు	గుగొడ్డులను దేహమునందుం జుక్కలు
గుగొడ్డులును; పృషతసంఘాశ్చ= చు	గలజింకలను జుక్కలులేక పెద్దశరీరం
క్కలుగలజింకల సమూహములును ;	బునువికటంబులగుకొమ్ములునుగల జింక
రురవశ్చ= చుక్కలులేనిపెద్ద శరీరము	లనుంజూచుచుఁబోయిరి.
నువికటంబులగు కొమ్ములునుగలజింకలు	అని, తాత్పర్యము.

స సంప్రతస్థే ధర్మాత్మా ప్రీతో దశరథాత్మజః
వృతో మహాత్మ్యా నాదిన్యో సేనయా చతురంగయా. ౩

టిక॥ధర్మాత్మా= ధర్మస్వభా	చుట్టచుండినవాడై; సంప్రతస్థే= పో
వుండును; దశరథాత్మజః= దశరథుని	యెను.
కుమారుండునగు;సః= ఆభరతుండు;	ధర్మాత్ముండు దశరథపుత్రుండు
ప్రీతః= సంతసించినవాడై; నాది	నగు నాభరతుండు, సంతుష్టుడై, మ
న్యో=ధ్వనించుచున్న; చతురంగయా=	హాధ్వఃతోఁ గూడిన గొప్ప నైన్యము
నాలుగంగములుగల; మహాత్మ్యా= గొ	చేఁబరివేష్టితుండై, పోయెను.
ప్పదగు; సేనయా= సేనచే; వృతః=	అని, తాత్పర్యము.

సాగరౌఘనిభా సేనా భరతస్య మహాత్మనః
మహేం సంఛాదయామాస ప్రావృషిద్యా మివాంబుదః. ౪

టిక॥మహాత్మనః= పూజ్యమయిన	బుదః=మేఘము; ద్యామివ= ఆకాశము
స్వభావముగల; భరతస్య=భరతునియొ	నువలె; మహేం=ఘామిని; సంఛాదయా
క్క; సాగరౌఘనిభా= సముద్రప్రవా	మాస=ఆవరించెను.
హముతోసమానమయిన; సేనా= సేన;	మహాత్ముండగు నాభరతుని, సము
ప్రావృషి=వషాకాలమునందు; అం	ద్రంబువంటిగొప్ప సేన, వషాకాలం

బున మేఘంబాకాశమునావరించునట్లు,
భూమినావరించి, నడచినది.

అని, తాత్పర్యము.

తురంగఁగఁజై రవతతా వారజైశ్చ మహాజవైః

అనాలక్ష్మ్య చిరంకాలం తస్మిన్కాలే బహూవ భూః. ౫

టీక॥ తస్మిన్క = అ; కాలే = కాలము
నందు; భూః = భూమి; మహాజవైః = అధి
కమయిన వేగముగల; తురంగఁగఁజై = గు
ట్టములయొక్క - సమూహముల చేతను;
వారజైశ్చ = వీనుంగుల చేతను; అవత
తా = వ్యాపింపఁబడినదై; చిరంకాలం =

బహుకాలము; అనాలక్ష్మ్య = చూడరా
నిది; బహూవ = అయినది.
అప్పుడు భూమి, అధిక వేగంబుగలగు
ట్టంబులచేతను వీనుంగులచేతనుగప్పఁబ
డినదై, బహుకాలమువఱకుఁ గానరాక
యెయుండినది. అని, తాత్పర్యము.

స యాత్వా దూరమధ్వానం సుపరిశ్రాంత వాహనః

ఉవాచ భరత శ్రీమాన్ వసిష్ఠం మంత్రేణాం వరమ్. ౬

టీక॥ శ్రీమాన్ = అధికమయినకాంతి
గల; సః = అ; భరతః = భరతుడు; దూ
రం = దూరమయిన; అధ్వానం = మా
గఁమును; యాత్వా = పొంది; సుపరి
శ్రాంతవాహనః = మిక్కిలియైనలసట
నొందినవాహనంబులుగలవాడై; మం
త్రేణాం = మంత్రులలో; వరం = శ్రేష్ఠం

డగు; వసిష్ఠం = వసిష్ఠునిగూచి; ఉవా
చ = చెప్పెను.
శ్రీమంతుండగు నాభరతుండు, అ
ట్లు, వాహనంబులలసటనొందఁ, గొం
తదూరంబుపోయి, మంత్రశ్రేష్ఠుండగు
వసిష్ఠుంబాచి, యిట్లు, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

యాద్యశం లత్యతే రూపం యథాచైవ శ్రుతం మయా

వ్యక్తం ప్రాప్తా స్తస్య తం దేశం భరద్వాజోయ మబ్రవీత్. ౭

టీక॥ యాద్యశం = ఎట్టి; రూపం =
ఆకారము; లత్యతే = ఊహింపఁబ

డునో; యథాచైవ = ఎట్లును; మ
యా = నాచేత; శ్రుతం = వినఁబడినదో;

యం=దేనిని; భరద్వాజః= భరద్వా
జమహషిః ; అబ్రవీత్ = చెప్పెనో;
తం=ఆ; దేశం= ప్రదేశమును; పా
ప్తాః=పొందినవారము; స్త(స్త్రీః) =
అగుచున్నాము, వ్యక్తం=స్పష్టము.

మనముమొదటనెట్లు , ఊహించి
తిమో, నేనెట్లువినియున్నానో, భర
ద్వాజమహామునియెట్లుమనకుఁ జెప్పె
నో, అట్టిప్రదేశమునకువచ్చినాము; ఇ
దిస్పష్టము;చూడు. అని,తాత్పర్యము.

అయం గిరి శ్చిత్రకూట ఇయం మందాకినీ నదీ
ఏత త్వక్రికాశతే దూరాన్నీలమేఘనిభం వనమ్. ౮

టీక॥ అయం=ఈ; గిరిః=పర్వత
ము; చిత్రకూటః= చిత్రకూటపర్వత
ము. ఇయం=ఈ; నదీ = ఏఱు; మం
దాకినీ=మందాకిని; దూరాత్=దూ
రంబున; నీలమేఘనిభం = నల్లనిమేఘ
మతోసమానమయిన; ఏతత్ = ఈ;
వనం=వనము ; ప్రకాశతే = ప్రకా

శించుచున్నది.
ఇదిగో! ఈపర్వతమె చిత్రకూటప
ర్వతము ; ఇదేమందాకినియనునది;ఇది
గో, దూరంబున , నల్లనిమేఘంబువం
టి, వనంబునుగనుపట్టుచున్నది.
అని, తాత్పర్యము-

గిరే స్సానూని రమ్యాణి చిత్రకూటస్య సంప్రతి
వారణై రవమృద్యంతే మామతైః పర్వతోపమైః. ౯

టీక॥ సంప్రతి = ఇప్పుడు; మామ
తైః=నావైన; పర్వతోపమైః= కొండ
లతోఁబోల్కిగల; వారణైః= వీనుంగు
లచేత; చిత్రకూటస్య = చిత్రకూటమ
ను; గిరేః = పర్వతముయొక్క; ర
మ్యాణి=సుందరములగు; సానూని=నె
త్తములు; అవమృద్యంతే= మదింపఁ

బడుచున్నవి,
ఇదిగో? చూడు; కొండలవంటినా
యేనుంగులు,ఇప్పుడు, సుందరంబులగు
చిత్రకూటపర్వతమునెత్తములనే ,తొ
క్కిమదింపుచున్నవి.
అని, తాత్పర్యము.

మంచంతి కుసుమాన్యేతే నగాః పర్వతసానుష

నీలాశ్రవా తపాపాయే తోయం తోయ ధరా ఘనాః. ౧౦.

టీక॥ ఏతే=ఈ; నగాః=వృక్షములు, పొగడచెట్లనుట; ఆతపాపాయే=వషణ్తువునందు; నీలాః = నల్లనివయిన; ఘనాః=గొప్పవగు ; తోయధరాః=మేఘములు; తోయమివ=జలమునువలె; పర్వతసానుష= కొండనెత్తములందు; కుసుమాని=పూలను; ముం	చంతి=విడుచుచున్నవి. వషణ్కాలంబున , నల్లనిమేఘంబులు, నీళ్లువిడుచునట్లు , ఈపొగడచెట్లు, కొండనెత్తములందు, బువ్వంబులవిడుచుచున్నవి, చూడుము. అని, వసిష్ఠనితోడెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

కిన్నరా చరితం దేశం పశ్య శత్రుఘ్నపర్వతమ్
మృగై స్సమంతా హాకిణం మకరైరివ సాగరమ్. ౧౧

టీక॥శత్రుఘ్న=శత్రుఘ్నుడా! సమంతాత్=అంతటను; మృగైః=మృగములచేత; ఆకిణం=వ్యాపింపఁబడినదియు; మకరైః = మొసళ్లచేత; ఆకిణం(అధ్యాహృతము)=వ్యాపింపఁబడిన; సాగరమివ(స్థితం)= సముద్రమువలెనున్నదియునగు; కిన్నరాచరితం= కిన్నరులచేసంఘరింపఁబడిన; దేశం= ప్ర	దేశమయిన; పర్వతం=చిత్రకూటపర్వతమును; పశ్య=చూడుము. శత్రుఘ్నుడా! సముద్రంబు మొసళ్లచేసిండియుండునట్లు, మృగంబులచేసిండి. న, కిన్నరసంఘారముగల, యీచిత్రకూటపర్వతముంజూడుము. అని, తాత్పర్యము.
---	--

ఏతే మృగగణా భాంతి శీఘ్రవేగాః ప్రచోదితాః
వాయు ప్రవిధ్ధా శరది మేఘరాజి రివాంబరే. ౧౨

టీక॥శరది=శరదృతువునందు; అంబరే= ఆకాశమునందు; వాయుప్రవిధ్ధా=వాయువుచేఁగొట్టఁబడిన; మేఘ	రాజిరివ = మేఘసమూహమువలె; ఏతే=ఈ; మృగగణాః = జింకలసమూహములు; ప్రచోదితాః=ప్రేరింపఁబడి
--	---

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౫౫౦

స ౯-౩

నవై; శీఘ్రవేగాః = శీఘ్రమయినవేగముగలవై; భాంతి = ప్రకాశించుచున్నవి.

శరదృతువునందువషణముగురిసితే వికగానుండు మేఘంబులు, వాయుప్రేరితంబులయి యాకాశంబుననతివేగంబుగాఁబోవునట్లు, ఈజింకలు, మనసైసికులచేదటుమఁబడినవై, యతివేగంబుగాఁబరుగెత్తుచున్నవి, చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

కుర్వంతి కుసుమా పీడాన్ శిరస్సు సురభీ నమీ
మేఘప్రకాశైః ఫలకై దాక్షిణాత్యా యథానరాః. ౧౩

టీక॥ అమీ=ఈవృక్షములు; మేఘప్రకాశైః=మేఘముయొక్క కాంతివంటి కాంతిగల; ఫలకైః=పలకలచే; దాక్షిణాత్యాః=దక్షిణ దేశమునందుండునట్టి; నరాయథా=మనుష్యులువలె; శిరస్సు=తలలందు; కుసుమాపీడాన్=పువ్వు శేఖరములను; కుర్వంతి=చేయుచున్నవి, ధరించుచున్నవనుట.

దాక్షిణాత్యుల మేఘంబువంటివెండుగ్రీకలను పలకలుగాఁ దీచి యందుంబువ్వుంబులుదాల్చినట్లు, ఈవృక్షంబులును, మేఘసమానంబగుశిఖరంబునఁబువ్వుంబులుదాల్చియున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

నిఘోరజ మివ భూత్వేదం వనం ఘోర ప్రదశః నవే
అయోధ్యేవ జనాకీణా సంప్రతి ప్రతిభాతి మా. ౧౪

టీక॥ ఘోరప్రదర్శనం=భయంకరంబగుచూడుటగల; ఇదం=ఈ; వనం=అడవి; పురా(అధ్యాత్మతము)=మున్ను; నిఘోరజమివ=మనుష్యధ్వనిలేనిదిగానే; భూత్వా=అయి; సంప్రతి=ఇప్పుడు; మా=నన్నుగూర్చి; జనాకీణా=జనులచేవ్యాపింపఁబడిన; అయోధ్యేవ=అయోధ్యవలె; ప్రతిభాతి=

పోచుచున్నది. భయంకరంబగు నీయరణ్యంబు, మున్నుమనుష్యుల చప్పుడేలేనిదిగా నుండి యుండవచ్చును; ఇప్పుడు, నాకీది జనులచేసిండిన యయోధ్యానగరంబు పడి వింగొన్చింపుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౯౩

ఖురై రుదీరితోరేణు దావం ప్రచ్ఛాద్య తిష్ఠతి
 “ దివం ప్రచ్ఛాద్యతిష్ఠతి ” ఇతిపాఠాంతరం.
 తం వహ త్యనిల శ్శీఘ్రం కుర్వన్నీవ మమ ప్రియమ్. ౧౫

టీక॥ ఖురైః = గిట్టలచేత ; ఉదీరి
 తః = ఎగురగొట్టించడిన; రేణుః = పరాగ
 ము; దావం = అరణ్యమును (పాఠాంతర
 పక్షమందు) దివం = ఆకాశమును; ప్ర
 చ్ఛాద్య = ఆవరించి; తిష్ఠతి = ఉన్నది.
 తం = ఆపరాగమును; అనిలః = వాయు
 వు; మమ = నాకు; ప్రియం = సంతోష
 మును; కుర్వన్నీవ = చేయువాడువలె; శీ
 ఘ్రం = శీఘ్రముగా; వహతి = కొనిపోవు
 చున్నాడు.

గుట్టంబులు, మొదలగువాని పాదఘ
 ట్టనము వలన రేగిన పరాగంబు ఏమి
 యుగానరానట్లు, అరణ్యంబంతయు (ఆ
 కాశంబంతయు) నావరించు చున్నది;
 అట్లుండిన, నాకు రామాశ్రమంబుజూ
 డనలవిగాదుకావున, వాయుచేవుండు,
 నాకు సంతోషంబుసేయుటకుంబోలె,
 శీఘ్రంబుగా నాపరాగమం బాఱుదో
 లుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

స్యందనాం స్తు రగోపేతాన్ సూతముఖై ర్నిరధిష్ఠితాన్
 ఏతాన్ సంపతత శ్శీఘ్రం పశ్య శత్రుఘ్న కాననే. ౧౬

టీక॥ శత్రుఘ్న = శత్రుఘ్నుడా!
 సూతముఖైః = సారథిశ్రేష్ఠులచేత ;
 నిరధిష్ఠితాన్ = నిరధిష్ఠింపబడినవియు; తు
 రగోపేతాన్ = గుట్టములతోఁగూడినవి
 యు; కాననే = అడవియందు; శీఘ్రం =
 శీఘ్రముగా; సంపతతః = పోవుచున్నవి
 యునగు; ఏతాన్ = ఈ; స్యందనాం స్తు =

రథములను; పశ్య = చూడుము.
 శత్రుఘ్నుడా! ఉత్తములగుసార
 థులు, రామదర్శనకౌతుకంబున, నడ
 వియందు, గుట్టపురథంబులను శీఘ్రము
 గాఁ, దోలుచున్నారు-చూడుము.
 అని, తాత్పర్యము.

ఏతాన్ విత్రాసితాన్ పశ్య బహిణః విప్రేయదశానాన్
 ఏత మావిశత శ్శీఘ్ర మధివాసం పతతి॥ ౧౭

టీకా|| ఏత్రానితాకా = వెఱపింపఁబడి
 నవియు; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; ఏతం =
 ఈ; లధివాసం = నివాసస్థానమును; ఆవి
 శతః = ప్రవేశించుచున్నవియు; పతత్ర
 ణః = మంచిత్రైకలోలుగలవియు; ప్రియద
 శకాకా = సంతోషకరంబులగుచూచు
 టగలవియునగు; ఏతాకా = ఈ; బహిః

ఇతి = నైమిత్త సుప్త్య = చూడుము.
 మంచి తొక్కలుగలవియుఁజూపరు
 లకుసంతోషంబు గలిగించునవియునగు
 నీమయూరంబులు, ఈరథంబులద్వనికిభ
 యముపడి, శీఘ్రంబునఁడమనెలవులంజే
 రుచున్నవి, చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

అతిమాత్ర మయం దేశో మనోజ్ఞః ప్రతిభాతి మా
తాపసానాం నివాసోయం వ్యక్తం స్వగృహ పథో యథా. ౧౮

ఓకే||అయం=ఈ; దేశః = ప్రదేశ
 ము; అతిమాత్రం=మిక్కిలియము; మనో
 జ్ఞః=మనోహరంబయినది. మా = న
 స్తుఁగూచిఁ; స్వగఁపథోయథా=స్వ
 గఁమాగఁమువలె; ప్రతిభాతి=తోఁచు
 చున్నది. అయం=ఈప్రదేశము; తాప
 సానాం=ఋషులయొక్క; నివాసః=ని

వాసస్థానము. వ్యక్తం = స్పష్టము.
 ఈమాగళము, మిక్కిలియమనోహ
 రముగానున్నది; నాకు, స్వగళమా
 గళంబోయనితోచుచున్నది; కావున, ని
 ది, ఋషులుండు స్థలంబనుట స్పష్టము.
 అని, తాత్పర్యము.

మృగా మృగీభి స్సహితా బహవః పృషతా వనే
మనోజ్ఞరూపా లక్ష్మంతే కుసుమైరివ చిత్రితాః. ౧౯

టీక॥వనే=లడవియందు;బహువం= పెక్కులయిన; పృథతా=తెల్ల చుక్కలుగల;మృగా=జింకలు; మృగీభిః=ఆడుజింకలతో;సహితా=కూడినవై;మనోజ్ఞరూపాః=మనోహరంబగునాకారంబులుగలవై;కుసుమైః=పూలచేత;చిత్రతాగ్రవ=చిత్రములుగాఁజేయఁబడిన

వివలెఃలక్ష్మ్యం తే=చూడఁబడుచున్నవి.
అడవియందు, దెల్లి చుక్కలుగలజిం
కలనేకంబులుఆడు జింకలంఘాడి, మే
నంబువ్వుంబులు చల్లఁబడియుండునట్లు,
మనోహరంబుగాఁ జూపట్టు చున్నవి;
చూడుము.అని, తాత్పర్యము.

సాధు సైన్యాః ప్రతిష్ఠంతాం విచిన్వంతుచ కాననే
యథా తా పురుషవ్యాఘ్రాదృశ్యేతే రామలక్ష్మణౌ. ౨౦

టీక॥ యథా=ఎట్లు; తా=ఆ; పు గా; విచిన్వంతు=వెదకుదురుగాక.
పురుషవ్యాఘ్రా=పురుషశ్రేష్ఠులగు; రా పురుషశ్రేష్ఠులగునా రామలక్ష్మణు
మలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు; దృశ్యే లగపడునట్లు, సైనికులుపోయి, యర
తే=చూడఁబడుదురో; తథా(అథ్యా ణ్యంబుననంతయుఁజక్క-గా వెదకుదు
హృతము)=అట్లు; సైన్యాః= సైనికు రుగాక. అని, భరతుండు, చెప్పెను.
లు; ప్రతిష్ఠంతాం= పోవుదురుగాక. అని, తాత్పర్యము.
కాననే=అడవియందు; సాధు= లెస్స

భరతస్య వచ శ్చృత్వా పురుషా శ్శస్త్రపాణయః
వివిశు స్తద్వనం శూరా ధూమంచ దదృశు స్తతః. ౨౧

టీక॥ భరతస్య=భరతునియొక్క; ధూమంచ=పొగను; దదృశుః= చూ
వచః=మాటను; శ్రుత్వా=విని; శూ చిరి.
రాః=యుద్ధమునందుభయంబులేనట్టి; భరతునిమాటనువిని, శూరులగు
పురుషాః = పురుషులలు; శస్త్రపాణ పురుషులకొందఱు, ఆయుధ పాణ
యః=ఆయుధములుహస్తములందుఁగ లయి; యాడవింబ్రివేళించి, యంతం
లవారలై; తత్=ఆ; వనం=అడవిని, గొంతవడికి, ధూమంబుఁబొడగ్గిరి.
వివిశుః=ప్రవేశించిరి. తతః=అంత; అని, తాత్పర్యము.

తే సమాలోక్య ధూమాగ్ర మూచు ర్భరత మాగతాః

టీక॥ తే=వారలు; ధూమాగ్రం= చెప్పిరి.
పొగయొక్క-కొనను; సమాలోక్య = అట్లు, వారలు, ధూమశిఖింబొడ
చూచి; ఆగతాః=వచ్చినవారలయి; గాంచి, మఱిభరతునొద్దకువచ్చి, యి
భరతం=భరతునిగూచి; ఊచుః = ట్లని, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

నామనుష్యే భవత్యగ్ని ర్వ్యక్త మత్రైవ రాఘవా. ౨౨

టీక|| అమనుష్యే = మనుష్యులు లేని స్పష్టము-
ప్రదేశమునందు; అగ్నిః = నిప్పు; నభ మనుష్యులు లేని ప్రదేశమునందు, అ
తి = ఉండదు. అత్రైవ = ఇచ్చటనై; రా గ్నియుండదు; కావున, నిచ్చటనేరా
ఘవా = రామలక్ష్మణులు; తివ్రతః (అ మలక్ష్మణులున్నారు; స్పష్టము.
ధ్యాహృతము) = ఉన్నారు. వ్యక్తం = అని, తాత్పర్యము.

అథవాత్ర సరవ్యాఘా రాజపుత్రౌ పరంతపౌ
మన్యే రామోపమా స్సంతి వ్యక్త మత్ర తపస్స్వినః. ౨౩

టీక|| అథవా = అటుగాదేని ; సర క్తం = స్పష్టము-
వ్యాఘా = పురుష శ్రేష్ఠులును ; పరం ఒక వేళ, బురుష శ్రేష్ఠులును, శత్రు
తపౌ = శత్రువులందరింపఁ జేయువారలు వులందరింపఁ జేయువారలునగు రామ
నగు; రాజపుత్రౌ = రాజకొమరులగురా లక్ష్మణులు లేకున్నను, ఇచ్చట, రాము
మలక్ష్మణులు; సస్తోయది (అధ్యాహృ నితోసమానులగు మునులయినను, ఉ
తము) = ఉండఁ దేని; రామోపమాః = రా న్నారు; ఇందునందియములేదు; అనిత
మునితోఁబోల్కగల; తపస్స్వినః = లంచెదము- అని, యాపురుషులుభరతు
మునులు; అత్ర = ఇచ్చట; సంతి = ఉ నకుఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము-
న్నారు. మన్యే = తలంచెదము. వ్య

తచ్చృత్వా భరత సైషాం వచనం సాధుసమ్మ తమ్
సైన్యా నువాచ సర్వాం స్తా నమిత్రబలమదఃనః. ౨౪

టీక|| అమిత్రబలమదఃనః = శత్రు విని; తాన్ = ఆ; సైన్యాన్ = సైనికులను;
సైన్యములనుమర్దించునట్టి; భరతః = భ సర్వాన్ = అందఱనుగూర్చి; ఉవాచ =
రతుఁడు; తేషాం = వారలయొక్క; సా చెప్పెను.
ధుసమ్మతం = పెద్దలకు సమ్మతమయిన; శత్రుసైన్యంబులనుమర్దించునట్టిభ
తత్ = ఆ; వచనం = మాటను; శృత్వా = రతుండు వారలుచెప్పినసాధుసమ్మతం

బగుమాటనువిని, సైనికులనందఱంజూ | అని, తాత్పర్యము.

చి యిట్లని, చెప్పెను.

యత్తా భవంత స్తివంతు నేతో గంతవ్య మగ్రతః

అహమేవ గమిష్యామి సుమంత్రో గురురేవచ. ౨౫

టీక॥ భవంతః=మీరలు; యత్తాః= (అధ్యాపృతము) = పోయెదరు.
నిశ్శబ్దలరైఃతివంతు=ఉందురుగాక. ఇ మీరలు, ఇచ్చట నెనిశ్శబ్దంబుగా నుం
తః = ఇతః; అగ్రతః=ముందు; నగంత వండు; ఇంతకుఁజైఃమీరురావలదు; నే
వ్యం=పోవుటగూడదు. అహమేవ=నే నునుసుమంత్రుండునువసిస్తుండును మా
నుమాత్రమే; గమిష్యామి= పోయెదను. త్రమే, పోయెదము. అని, భరతుండు,
సుమంత్రః=సుమంత్రుండును; గురురేవ సైనికులకాజ్ఞాపించెను.
చ=వసిస్తుండునుమాత్రమే; గమిష్యతః అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తా స్తత స్సర్వే తత్ర తస్థ స్సమంతతః

టీక॥ సర్వే=అందఱును; ఏవం= ఇ ఆసైనికులందఱు, ఇట్లాజ్ఞాపింపఁబ
ట్లు; ఉక్తాః=చెప్పఁబడినవారలై; తతః= డినవారలై, యచ్చట నేయుండిరి.
అంత; తత్ర=అచ్చట; సమంతతః=అంత అని, తాత్పర్యము.
టను; తస్థః=ఉండిరి.

భరతో యత్ర ధూమాగ్రం తత్ర దృష్టిం సమాదధాత్. ౨౬

టీక॥ భరతః=భరతుండు; యత్ర= అంత, భరతుండు, అధూమశిఖ కను
ఎచ్చట; ధూమాగ్రం=పొగకొనయో; త పడినస్థలంబును, నిదానించి, చూచెను.
త్ర=అచ్చట; దృష్టిం=చూపును; సమా అని, తాత్పర్యము.
దధాత్=ధరించెను.

వ్యవస్థితా యా భరతేన సా చమా

నిరీక్షమాణాపిచ ధూమ మగ్రతః

బభూవ హృష్టా నచిరేణ జానతీ

ప్రియస్య రామస్య సమాగమం తదా. ౨౭

టీక యా=ఏసేన;భరతేన=భరతు	మాణాపిచ = చూచుచును;బభూవ=
నిచేత;వ్యవస్థితా = నిలుపబడినదో;	ఉండినది.
సా=ఆ;చమూః=సేన;తదా = అప్పు	అప్పుడు,భరతునిచేనిల్వరింపబడిన
దు;నచిరేణ=శీఘ్రముననె; ప్రియస్య=	ప్రియకులును,ఇంకశీఘ్రంబుననె,ప్రియం
ఇష్టండుగు;రామస్య=రామునియొక్క;	డుగురాముంజూడఁగల్గునని, యెఱింగి,
సమాగమం=చేరుటను; జానతీ=ఎఱిం	సంతుష్టులయి,విడువకయాధూమశిఖనే
గినదై;హృష్టా=సంతసించినదై; అగ్ర	చూచుచుండిరి.అని,తాత్పర్యము.
తః=మొందట;ధూమం=పొగను; నిరీక్ష	

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, త్రిణవతితమస్సగః.

ఇది,స్వప్నార్థము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు,అయోధ్యాకాండ త్రిణవతితమస్సగఃటీక,

ముగిసినది.

అ

చతుర్థావతీతమసగప్రారంభః.

దీర్ఘకాలోపితస్తస్మిన్ గిరౌ గిరివనప్రియః
 వైదేహ్యః ప్రియమాకాంక్షన్ స్వంచ చిత్తం విలోభయన్. ౧
 అథ దాశరథి శ్చిత్రం చిత్రకూట మదర్శయత్
 భార్య మమరసంకాశ శ్శచీ మివ పురందరః. ౨

టీక అథ=అటుపిమ్మట; అమరసం	గు; చిత్రకూటం= చిత్రకూటపర్వతము
కాశః=దేవతతోసమానుండును; గిరివ	ను; అదర్శయత్=చూచునట్లుచేసెను.
నప్రియః=గిరులయందును అరణ్యంబుల	అంత, నచ్చట, దేవసమానుండును బ
యందును బ్రీతిగలవాఁడునగు; దాశర	ర్వతంబులందును అరణ్యంబులందును బ్రీ
థిః=రాముండు; తస్మిన్=ఆ; గిరౌ=చి	తిగలవాఁడునగు రాముండు, ఆచిత్రకూ
త్రకూటపర్వతమునందు; దీర్ఘ=కాలో	టపర్వతంబున, నొకమాసంబువఱకు
పితః=బహుకాలమువాసముచేసిన	వాసముచేసి, భరతుండువచ్చుదినంబున
వాఁడై; వైదేహ్యః=సీతాదేవియొక్క;	సీతాదేవికినంతోషంబుసేయఁగోరి, త
ప్రియం=సంతోషమును; ఆకాంక్షన్=	నమనంబునకును గొంచెమువినోదంబుగ
కోరుచు; స్వంచ=తనదైన; చిత్తంచ=మ	లిగించుటకై, దేవేంద్రుండుశచీదేవికి
నస్సను; విలోభయన్=ఆనందింపఁజేసి	బోలెఁ, దనభార్యయగు సీతాదేవికి, జి
కొనువాఁడై; భార్య=భార్యయగు సీ	త్రంబగునాచిత్రకూటపర్వతంబునందలి
తను; శచీం=శచీదేవి; పురందరః=	విశేషంబులంబునను.
దేవేంద్రుఁడువలె; చిత్రం=ఆశ్చర్యమ	అని, తాత్పర్యము.

న రాజ్యా ద్భృగోశనం భద్రే న సుహృద్భి ర్వి నా భవః
 మనో మే బాధతే దృష్ట్వా రమణీయ మిమం గిరిమ్. ౩

టీక|| భద్రే=మంగళయాపిణివగు సీతాదేవి; గిరిం=చిత్రకూటపర్వతము
 తా! రమణీయం = సుందరమయిన; ఇను; దృష్ట్వా=చూచి; మే=నాయొక్క;

మనః=మనస్సును; రాజ్యత్=రాజ్యం
బుననుండి; భృంశనం=జాటుట; నచాధ
తే=చాధింపలేదు. సుహృద్భిః=స్నేహీ
తులతో; వినాభవః=వేటుపాటును; న
(చాధతే)=చాధింపలేదు.

మంగళరూపిణివగుసీతా ! రమణీ

యంబగునీచిత్రకూటపర్వతంబుఁజూచు
చుండుటవలన, రాజ్యభ్రంశంబుగాని,
స్నేహితులవిడిచివచ్చుటగాని, నామం
బునకెంతమాత్రము దుఃఖంబుసేయకు
న్నవి. అని, తాత్పర్యము.

పశ్యేద మచలం భద్రదే నానాద్విజగణాయతమ్

శిఖరైః శిమివోద్విద్ధై ధాతుమ ద్భి ర్విఘాషితమ్. ౪

టిక॥భద్రదే=మంగళరూపిణివగుసీ
తా! నానాద్విజగణాయతం = నా
నావిధపక్షులనమూహములతోఁ గూడి
నదియు, ధాతుమద్భిః=ధాతువులు
గలవియును; ఖం=ఆకాశమును; ఉద్వి
ద్ధై రివ(స్థితైః)=ఒరయునట్లున్నవియు
నగు; శిఖరైః=శిఖరముచేత; విఘాష
ితం=అలంకరింపఁబడినదియునగు; ఇ

దం=ఈ; అచలం=చిత్రకూటపర్వతము
ను; పశ్య=చూడుము.

మంగళరూపిణివగుసీతా! ఈపర్వ
తము, నానావిధ పక్షులతోఁగూడి ధా
తుమంతంబులయి యాకాశంబు నొర
యునట్లుత్పన్నతంబులయి యున్న శిఖ
రంబులచే నలంకృతంబయి యున్నది.
చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

కేచి ద్రజతసంకాశాః కేచిత్ ఊతజసన్నిభాః

పీతమాంజిష్ఠవణాశ్చ కేచి న్నణివరప్రభాః. ౫

పుష్కారకతకాభాశ్చ కేచి జ్ఞోయీ తీరసప్రభాః

విరాజంతే చ లేంద్రస్య దేశా ధాతువిఘాషితాః. ౬

టిక॥ ధాతువిఘాషితాః=ధాతు
వులచేనలంకృతములగు; అచలేంద్రస్య=
పర్వతశ్రేష్ఠమగు చిత్రకూట పర్వతము
యొక్క; దేశాః=ప్రదేశములు; కేచి

త్=కొన్ని; రజతసంకాశాః=వెండి
తోసమానముగాను; కేచిత్=కొన్ని;
ఊతజసన్నిభాః=నెత్తురుతోసమానము
లుగాను; కేచిత్ (అధ్యాహృతము)=

కొన్ని; పీతమాంజిప్తవణాశ్చ = పస
పువన్నెగలవియుఁజిత్రవణము గలవి
యుఁగాను; కేచిత్ = కొన్ని; మణివర
ప్రభాః = రత్నక్రేష్టముగు నింద్రనీలము
యొక్క కాంతివంటి కాంతిగలవి గా
ను; కేచిత్ (అధ్యాహృతము) = కొన్ని;
పుష్కారకేతకాభాశ్చ = పుష్కరాగ
ముయొక్కయు స్ఫటికముయొక్కయు
మొగిలిపూపుయొక్కయుఁగాంతివంటి
కాంతితలవిగాను; కేచిత్ = కొన్ని; జ్యో
తీరసప్రభాః = నక్షత్రములయొక్కయు
పాదరసము యొక్కయుఁగాంతివంటి
కాంతిగలవియుఁగాను; విరాజంతే = ప్ర
కాశించుచున్నది.

పర్వతోత్తమంబగు నీచిత్రకూటం
బు, నానావిధధాతువులతోఁగూడినద
గుటంజేసి, యిందుఁగొన్నిప్రదేశంబు
లురజతంబువంటివిగాను, గొన్ని నెత్తు
రువలె నెఱివిగాను, గొన్ని పీతం
బులుగాను, గొన్ని, చిత్రవణంబులు
గాను, గొన్ని యింద్రనీలమణివణం
బులుగాను, గొన్ని పుష్కరాగవణం
బులుగాను, గొన్ని స్ఫటికవణంబులు
గాను, గొన్ని మొగిలిపూవన్నెగలవిగా
ను, గొన్ని నక్షత్రకాంతిగలవిగాను, గొ
న్ని, పాదరస ప్రభంబుగాను నెంతయు
నొప్పుచున్నవి చూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

నానామృగగణద్వీపీ తరత్వృక్ష గణై ర్వృతః
అదుష్టై ర్భృత్యయం శైలో బహుపక్షీసమాయుతః 2

టీక॥ అయం = ఈ; శైలః = చిత్ర
కూటపర్వతము; అదుష్టైః = దుష్ట
ములుగానట్టి; నానామృగగణద్వీపీత
రత్వృక్షగణైః = నానావిధములగుజం
కల సమూహములచేతను బెద్దపులుల
యొక్కయుఁ జీటుతపులుల యొక్క
యు నెలుఁగుగొడ్డులయొక్కయు సమూ
హములచేతను; వృతః = చుట్టఁబడినదై;
బహుపక్షీసమాయుతః = పెక్కుపక్షుల
తోఁగూడినదై; భాతి = ప్రకాశించు

చున్నది.
ఈచిత్రకూటపర్వతంబు, మును
లసన్నిధానంబునంజేసి, యతిశాంతం
బులయియుండునట్టి, నానావిధంబుల
గుజంకలును, బెద్దపులులును జీటుతపు
లులును నెలుఁగుగొడ్డులును నానావి
ధంబులగు పక్షులునుంగల్గి, యెంతయు
నొప్పుచున్నది, చూడుము-

అని, తాత్పర్యము.

అమృజంబ్వసనై లోకధైః ప్రియాలైః పననైర్ధవైః
అంకోలైర్చవ్యతిసై విశ్వతిందుకవేణుభిః. ౮
కాశ్చ ర్యరిష్ట వరుణై మధూకై స్థిలకై స్రథా
బదర్యా మలకై నీకపై ర్వేత్రధన్వన బీజకైః. ౯
పుష్పవద్భిః ఘలోపేతై శ్చాయావద్భి మనోరమైః
ఏవ మాదిభి రాకీర్ణక శ్చ్రీయం పుష్ప త్యయం గిరిః. ౧౦

టీక॥ అయం=ఈ; గిరిః= పవత
ము; పుష్పవద్భిః=పూలుగలవియు ;
ఘలోపేతైః= పండ్లతోఁగూడినవియు;
శ్చాయావద్భిః= అధికమునుననీడగలవి
యు; మనోరమైః = మనోహరములున
గు; అమృజంబ్వసనైః= మామిడిచెట్లచే
తనునేరేడుచెట్లచేతను వేఁగినచెట్లచేత
ను; లోకధైః= లొద్దుగుచెట్లచేతను; ప్రి
యాలైః = మోరటిచెట్లచేతను; పన
నైః=పనసచెట్లచేతను; ధవైః=చండ్ర
చెట్లచేతను; అంకోలైః=ఊడుగుచెట్లచే
తను; భవ్యతిసైః=మంచితిసాసపుచెట్ల
చేతను; విశ్వతిందుక వేణుభిః=మారేడు
చెట్లచేతనుతుమ్మికిచెట్లచేతను వెనుశ్శ
చేతను; కాశ్చ ర్యరిష్టవరుణైః= గుమ్మ
డుచెట్లచేతను వేపచెట్లచేతనుఉలిమిరి
చెట్లచేతను; తథా=అట్లు; మధూకైః=
ఇప్పచెట్లచేతను; తిలకైః= బొట్టుగుచే
తను; బదర్యామలకైః= రేఁగుచెట్లచేత
నుఉసిరిగచెట్లచేతను; నీపైః=మంకెనచె

ట్లచేతను; వేత్రధన్వనబీజకైః= పేముల
చేతను ఏఱుమద్దిచెట్లచేతను చాడిమిచె
ట్లచేతను; ఏవమాదిభిః= ఇవిముదలగు
వృక్షములచేతను; శ్రీయం = లక్ష్మీ; పు
ష్పతి=పోషించుచున్నది.

ఈచిత్రకూటపర్వతంబు , చక్కఁ
గాఁబుష్పించి, ఘలవంతంబులయిమనో
హరంబులై యున్న మామిడిచెట్లునునే
రేడుచెట్లును వేఁగినచెట్లును లొద్దుగుచె
ట్లును మోరటిచెట్లును బనసచెట్లును చం
డ్రచెట్లును ఊడుగుచెట్లును మంచితిసా
సపుచెట్లును బిల్వవృక్షంబులును తుమ్మి
కివృక్షములును వెదుళ్లును గుమ్మడుచె
ట్లును వేపవృక్షములును ఉలిమిరివృ
క్షములును ఇప్పవృక్షములును బొట్టు
గుచెట్లును రేఁగుచెట్లును ఉసిరిగవృక్షము
లును మంకెనచెట్లును బేము త్రిఁగ
లును ఏఱుమద్దివృక్షములును చాడిమివృ
క్షంబులును, ఇవిముదలగుననేకవృక్షం
బులతోనిండి , మిక్కిలివియఁగాంతయం

తంబయివలుచున్నది, చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

తైల ప్రస్థేషు రమ్యేషు పశ్యేమాన్ రోమహణాణాన్
కిన్నరాన్ ద్వంద్వశో భద్రే రమమాణాన్ మనస్సివనః. ౧౧

టీక॥ భద్రే = మంగళరూపిణివగు సీరులను; పశ్యే = చూడుము.
తా! రమ్యేషు = సుందరములగు; తైల మంగళరూపిణివగు సీతా! సుందరం
ప్రస్థేషు = కొండనై త్రములందు; ద్వంద్వ బులగు కొండనై త్రములందు, దర్శనమా
శః = జంటజంట గా; రమమాణాన్ = త్రంబుననె గగుర్చునొందించునట్టి కిన్న
కీడించుచున్న; రోమహణాన్ = రులు దంపతులు దంపతులు గా బరిస్త
వెండుకలనుగగుర్చు నొందునట్లు సే రబధాను రాగులయి, క్రీడించుచు
యునట్టి; మనస్సివనః = మంచిమనస్సు న్నారు. చూడుము అని, తాత్పర్యము.
గల; ఇమాన్ = ఈ; కిన్నరాన్ = కిన్న

శాఖావనక్తాన్ ఖడ్గాంశ్చ ప్రవరాణ్యంబరాణచ
పశ్య విద్యాధరస్త్రీణాం క్రీడోద్దేశాన్ మనోరమాన్. ౧౨

టీక॥ విద్యాధరస్త్రీణాం = విద్యాధ శములను; పశ్యే = చూడుము.
రులయొక్కయు వారిస్త్రీలయొక్కయు విద్యాధరులు, వృక్షశాఖలందు ఖ
శాఖావనక్తాన్ = కొమ్మలయందుంచ ద్గంబులను సుత్రమంబులగు వస్త్రంబు
బడిన; ఖడ్గాంశ్చ = కత్తులను; ప్రవరా లనుంచియున్నారు చూడుము; మఱి
ణి = శ్రేష్ఠములగు; అంబరాణిచ = వ యుమనోహరంబులగువారలు క్రీడించు
స్త్రంబులను; మనోరమాన్ = మనోహ స్థలంబులంజూడుము.
రంబులగు; క్రీడోద్దేశాన్ = క్రీడాప్రదే అని, తాత్పర్యము.

జలప్రవాహై రుద్భేదై నివ్యం దైశ్చ క్వచిత్కవచిత్
స్రవద్భి ర్భాత్యయం తైల స్స్రవన్తద ఇవ ద్విపః. ౧౩

టీక॥ అయం = ఈ; తైలః = పర్వతము; క్వచిత్కవచిత్ = ఒకొకచో

ట; స్రవద్భిః—కాటునట్టి ; జలప్రవా
హైః=సెలయేటులచేతను; ఉద్భేదైః=
ఘామినిభేదించివచ్చునట్టి ; నిష్కంధై
శ్చ=ఉంటలచేతను; స్రవన్మదః=కా
టునట్టిమదముగల; ద్విపభవ=ఏనుంగువ
లె; భాతి=ప్రకాశించుచున్నది.

జలంబులుస్రవించుచున్న సెలయే
టులచేతను ఘామిని భేదించివచ్చునట్టి
యూటలచేతను, ఈచిత్రకూటపవన
తంబు, మదమునుస్రవించుచున్నయేనుం
గుకైవడిం, బ్రకాశించుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము-

గుహాసమీరణోగంధా న్నానాపుష్పభవాన్ వహన్

ఘ్రాణతపణ మభ్యేత్యకం నరం న ప్రహషయేత్. ౧౪

టీక॥ నానాపుష్పభవాన్=నానా

విధపుష్పంబులవలనఁగలిగిన; గంధాన్=
వాసనలను; వహన్=వహించుచున్న;
గుహాసమీరణః=గుహయందలివాయు
వు; ఘ్రాణతపణం=నాసికనుదృష్టిఁ
బొందించుటయగునట్లుగా; అభ్యేత్య=
వచ్చి; కం=ఏ; నరం=మనుష్యుని; న
ప్రహషయేత్ = సంతసింపం జే

యదు.
గుహనుండివచ్చునట్టియూ వాయు
వు, నానావిధంబులగుపూవులతావుల
గుబాళించుచు, ఘ్రాణేంద్రియంబునకు,
మిక్కిలియు సౌఖ్యంబు గల్గించుచున్న
దే; దీనికెవ్వఁడుసంతోషింపఁడు?
అని, తాత్పర్యము.

యదీహ శరదోనేకా స్త్వయా సాధక మనిందితే

లత్క్తజేనచ వత్సాగ్మి న మాం శోకః ప్రధత్యుతి. ౧౫

టీక॥ అనిందితే=నిందింపఁబడనట్టి నీ
తాదేవీ! ఇహ=ఇచ్చట; అనేకాః=పె
క్కులయిన; శరదః=సంవత్సరములను;
త్వయా=నీతోను; లత్క్తజేనచ సాధకం=
లత్క్తజునితోనుం గూడ; వత్సాగ్మియ
ది=ఉందునేని; మాం=నన్ను; శోకః=

దుఃఖము; నప్రధత్యుతి=దహింపదు.
నిందితురాలవుకానట్టి నీ తాదేవీ! ఇ
చ్చట, నిన్నునులత్క్తజునిం గూడి, యనే
కసంవత్సరంబులున్నను, నాకెంతమా
త్రమును, దుఃఖముదోచదు.
అని, తాత్పర్యము.

బహుపుష్పఫలే రమ్యే నానాద్విజగణాయుతే
విచిత్రశిఖరే హ్యస్త్రి రతవా నస్తి భామిని. ౧౬

టీక॥ భామిని = సీతాదేవీ! బహుపుష్పఫలే = పెక్కు-పుష్పంబులును ఫలంబులునుగలదియు ; నానాద్విజగణాయుతే = నానావిధపక్షులసమూహముతోఁగూడినదియు; రమ్యే = సుందరంబును; విచిత్రశిఖరే = నానావిధంబులగుశిఖరములుగలదియనగు; అస్త్రి = ఈచిత్రకూట పర్వతమునందు ; రతవాన్ = ప్రీతిగలవాఁడను ; అస్తిహి = అ

యితినిగదా!
సీతాదేవీ! పెక్కు-పుష్పంబులును బెక్కు-ఫలంబులునుగల్గి నానావిధ పక్షులచేనతిరమణీయంబై , యతిసుందరంబులగుశిఖరంబులతో నొప్పుచున్నయీ పర్వతంబునందు నామనస్సు మిక్కిలియునానందించి యున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

అనేన వనవాసేన మయా పాస్త్ర ఫలద్వయమ్
పితౄశ్చ నృణాం ధర్మే భరతస్య ప్రియం తథా. ౧౭

టీక॥ అనేన = ఈ; వనవాసేన = అడవియందుండుటచేత; ధర్మే = ధర్మమువిషయమయి; పితౄః = తండ్రికి; అనృణాం = అప్పులేకుండుటయు; తథా = అట్లు; భరతస్య = భరతునకు; ప్రియం = సంతోషమును; ఫలద్వయం = ఫలంబులజంట ; మయా = నాచేత; పాస్త్రం =

పొందఁబడినది
నేనొప్పుడువనవాసంబుసేయుట చేతఁ, దండ్రీబుణంబుఁదీర్చుకొనుటయు, భరతుండుసంతోషించుటయు, రెండుఫలంబులు, నాకుఁగలిగినవి.
అని, తాత్పర్యము.

వైదేహీ రమసే కచ్చి చిత్రకూటే మయాసహ
పశ్యంతీ వివిధాన్ భావాన్ మనోవాక్కాయసంయతాః. ౧౮

టీక॥ వైదేహీ = సీతాదేవీ! త్వం (అయసంయతాః (మనోవాక్కాయసంధ్యాహృతము) = నీవు; మనోవాక్కాయతాన్ = మనస్సునువాక్కునుదేహ

మును బంధింపఁబడినవిగాఁగల ; వివి
ధాన్ = నానావిధములయిన ; భా
వాన్ = మలయానిలాదిభావంబులను ; ప
శ్యంతీ = చూచుచు ; మయాసహ = నా
తోఁగూడ ; చిత్రకూటే = చిత్రకూటప
ర్వతమునందు ; రమసేకచ్ఛిత్ = కీర్తింతు
వా యేమి ?

సీతాదేవీ ! ఇచ్చటమనోవాకా
గలంబులను మూఁడిటి నివశింపఁచునట్టి
నానావిధంబులగు మలయానిలకోకిలా
లాపకును మధులంబులు మొదలగుభావం
బులననుభవించుచు, నీచిత్రకూటంబున,
నాతోనుండుట, నీకుసంతోషముగాను
న్నదాయేమి? అని, తాత్పర్యము.

ఇద మేవా మృతం ప్రాహూ రాజ్ఞి రాజవఁయః పరే
వనవాసం భవాథాయ ప్రేత్య మే ప్రవితామహః. ౧౯

టీక॥ రాజ్ఞి = రాణివగుసీతాదేవీ !
మే = నాయొక్క ; ప్రవితామహః = ము
త్తాతలయిన ; పరే = మునుపటివారలగు ;
రాజవఁయః = రాజవులు ; ప్రేత్య =
దేహమును విడిచి ; భవాథాయ = సం
సారప్రయోజనముకొఱకు ; ఇదం (ఇ
మం) = ఈ ; వనవాసమేవ = వనవాసము

నే ; అమృతం = మోక్షసాధనమునుగా ;
ప్రాహుః = చెప్పిరి.
రాణివగుసీతా ! నాముత్తాతలు మొ
దలగుమునుపటిరాజవులు, దేహము
ను విడిచినపిదప, సంసార నాశంబున
కై, యీవనవాసంబునే ముఖ్యసాధనం
బుగాఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

శిలాశ్చైలస్య శోభంతే విశాలా శృతశోభితః
బహుళా బహుళే ర్వణైః సీలపీతసితారుణైః. ౨౦

టీక॥ బహుళైః = పెక్కువిధముల
గు ; నీలపీతసితారుణైః = నీలంబును బసపు
ను తెలుపును నెఱుపునను ; వర్ణైః = రంగు
లతో ; సహితాః (అధ్యాహృతము) =
కూడిన ; బహుళాః = పెక్కులగు ; విశా
లాః = వెడల్పులగు ; శ్చైలస్య = చిత్ర

కూటపర్వతముయొక్క ; శిలాః = తా
ళ్లు ; శతశః = నూలులు నూలులుగా ; అభి
తః = అంతటను ; శోభంతే = ప్రకాశించు
చున్నవి.
నలుపుఁబసపుఁదెలుపు నెఱుపు మొద
లగు నానావిధవర్ణంబులతోఁగూడినవి

శాలంబులగుశిలలు, చిత్రకూటపర్వతం | చున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
బుననంతటను, వేన వేలు గాఁబ్రకాశించు

సశి భాం త్యచలేంద్రస్య హుతాశనశిఖాభవ

ఓషధ్య స్స ప్రథాలత్యై భ్రాజమానా స్సహస్రేశః. ౨౧

టీక|| అచ లేంద్రస్య=పర్వతశేషము | ప్రకాశించుచున్నవి.
గుచిత్రకూటపర్వతముయొక్క ; ఓషధ్యః=వృక్షాషధులు ; సశి=రాత్రియు వ=తంబునందలివృక్షాషధులు, వేన
దుఃసహస్రేశః=వేనవేలుగాఁగ్నప్రభా వేలుగా, రాత్రికాలంబులందు, నిజ
లత్యై=తమకాంతిసంపదచేత; భ్రా కాంతిందేజరిల్లుచు, సగ్నిజ్వాలలుంబో
జమానాః=ప్రకాశించుచు; హుతాశన శిఖాభవ=అగ్నిజ్వాలలువలె; భాంతి= అని, తాత్పర్యము.

కేచిత్ ఊయ నిభా దేశాః కేచి దుద్యానసన్నిభాః

కేచి దేకశిలా భాంతి పర్వతస్యాస్య భామిని. ౨౨

టీక|| భామిని=సీతాదేవి! అస్య=స్మి; ఏకశిలాః=ఒక్క పెఱ్ఱాళ్లుగాను ;
ఈ; పర్వతస్య=చిత్రకూటపర్వతము భాంతి=ప్రకాశించుచున్నది.
యొక్క; దేశాః = ప్రదేశములు; కే సీతా! ఈచిత్రకూటపర్వతంబునఁ,
చిత్=కొన్ని; ఊయనిభాః=గృహము గొన్నిప్రదేశంబులు, గృహంబులువలెఁ,
లతో సమానములుగాను; కేచిత్=కొ గొన్నియుద్యానవనంబులపగిదిఁ, గొన్ని
న్నిఁడ ద్యానసన్నిభాః= ఉద్యానవనంబు విశాలంబులుగువొక్క పెళిలగాను, బ్ర
లతో సమానములుగాను; కేచిత్=కొ కాశించుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

భిత్వేవ వసుధాం భాతి చిత్రకూట స్సమిథితః

చిత్రకూటస్య కూటోపా దృశ్యతే సర్వత శ్శుభః. ౨౩

టీక|| చిత్రకూటః = చిత్రకూటపర్వతము; వసుధాం=భూమిని; భిత్వా=

భేదించి; సముత్థితభవః=లేచినదివలె; భా
తి=ప్రకాశించుచున్నది. అసౌ=ఈ; చి
త్త్రకూటస్య=చిత్రకూటపర్వతమయొ
క్క; కూటః=శిఖరము; సర్వతః=అంత
టను; శుభః=సుందరముగా; దృశ్యతే=
చూడబడుచున్నది.

చిత్రకూట పర్వతంబు , భూమిని
భేదించి వైకుంఠమించియున్నదోయనం
దగియుండుచున్నది ; ఈచిత్రకూట శిఖ
రంబంతయు సమణీయంబుగానున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

కువృవున్నాగస్తగర భూజఃపత్రోత్తరచ్ఛదాక్
కామినాం స్వాస్తరాక్ పశ్య కుశేశయదశాయతాక్. ౨౪

టీక|| కువృవున్నాగస్తగరభూజఃప
త్రోత్తరచ్ఛదాక్ = నల్లకలవలును
పున్నాగ పుష్పములును పుత్రజీవియ
ను చెట్లపూలును భూజఃపత్రంబులు
ను బలుపువస్త్రంబులు గాఁగల ; కు
శేశయదశాయతాక్ = కమలదళంబు
లతోఁగూడిన ; కామినాం = కాముకుల

యొక్క ; స్వాస్తరాక్ = శయనముల
ను ; పశ్య = చూడుము.
నల్లకలవలును బున్నాగపుష్పంబు
లును బుత్రజీవిపూలును భూజఃపత్రంబు
లును, కమలదళంబులును బలుచియున్నవి,
కాముకులశయనంబులంజూడుము.
అని, తాత్పర్యము.

మృదితా శ్వాప విధాశ్చ దృశ్యంతే కమలసృజః
కామిభిర్వసితే పశ్య ఫలాని వివిధానిచ. ౨౫

టీక|| వసితే=సీతాదేవి; కామిభిః=కా
ముకులచేత; మృదితాశ్చ=మర్దించఁబడి
నవియు; అపవిధాశ్చ=పాటవేయఁబడి
నవియునగు; కమలసృజః=కమలమాలి
కలును; వివిధాని = నానావిధములయి
న ; ఫలానిచ=పండ్లును; దృశ్యంతే =

చూడఁబడుచున్నవి. పశ్య = చూ
డుము.
సీతా! కాముకులచేమర్దించఁబడిపా
టవేయఁబడినకమలమాలికలును నానా
విధపుష్పంబులును , కనుపడుచున్నవి,
చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

వస్వాక సారాం నభినీ మత్యేతీ వోత్తరాక్ కురూక్
పర్వత చ్చిత్రకూటోసో బహుమూలఫలదకః. ౨౬

టీక॥ బహుమూలఫలదకః = పె త్యేతీవ = అతిశయించునట్లున్నది.

కుక్కులయినగడ్డలునుఫలంబులును జలం పెక్కుమూలంబులును ఫలంబులు
బులునుగల; అసౌ = ఈ; చిత్రకూటః = ను జలంబులునుగల యీచిత్రకూటప
చిత్రకూటంబును ; పర్వతః = పర్వ ర్వతంబు, అలకాపట్టణంబును సౌగంధి
తము ; వస్త్వాకసారాం = అలకా కసరస్సును ఉత్తర కురుదేశంబులనుం
పట్టణమును; నభినీం = సౌగంధికసర గూడ, నతిశయించునట్లున్నది.
స్సును; ఉత్తరాక్ష = ఉత్తరపుదిక్కున అని, తాత్పర్యము.

ఇమాంతు కాలం వనితే వి జహ్నివాక్ త్వయాచ సీతే సహలత్తుజేన చ రతిప్రపన్యేకుల ధర్మవర్ధనీం సతాం పథినైర్వియమైఃపరైస్థితః. ౨౫

టీక॥ వనితే = స్త్రీవగు; సీతే = తోషమును; ప్రపన్యే = పొందగ
సీతాదేవీ! నైః = నాదైన; పరైః = లను.
ఉత్కృష్టములగు; నియమైః = నియమ సీతాదేవీ! నేనుశ్రేష్ఠంబులగునియ
ములచేత, సతాం = పెద్దలయొక్క; మంబులసాధుమాగకంబవలంబించి, మ
పథి = మాగకమునందు; స్థితః = ఉన్న నకులధర్మకంబేర్పడ, నిచ్చట, నీతోనుల
వాడనై; త్వయా = నీతోను; లత్తు నేన త్తుణునితోనుంగూడ విహరింపుచు, నీప
చసహ = లత్తుణునితోనుంగూడ; ఇ దునాలుగు సంవత్సరంబులునుగడపి,
మం = ఈ; కాలంతు = కాలమునుమా యంత, సంతుష్టుండనయ్యెదను. అని, రా
త్రము; విజహ్నివాక్ = విహరించినవా యుండు, సీతాదేవికిచిత్రకూటపర్వతం
డనై; కులధర్మకవర్ధనీం = కులమునుధర్మ బునందలి చిత్రంబులం జూపుచుఁజెప్పె
మునువృద్ధిబొందించునట్టి ; రతిం = సం ను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, చతుర్థవతితమస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండచతుర్థవతితమస్సగః టీక,
ముగిసినది.

శ్లో

పంచనవతితమసగకప్రారంభః.

అథ శైలాద్వినిష్క్రమ్య మైథిలీం కోసలేశ్వరః
అదర్శయచ్ఛుభజలాం రమ్యాం మందాకినీం నదీమ్. ౧

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; కోసలేశ్వ	యత్=యాచనట్లు చేసెను.
రః = కోసలదేశాధిపతియగురాముం	అట్లురాముండు, సీతాదేవికి, బర్హ
డు; శైలాత్ = పర్వతముననుండి; విని	తంబునందలి విచిత్రంబులంజూపి, యం
ష్క్రమ్య=మఱి; మైథిలీం = సీతాదేవి	త, స్వచ్ఛంబులగు జలంబులుగల్గిరమణీ
ని; శుభజలాం = మంచినీళ్లుగలదియు; ర	యంబై యున్న మందాకినీనదిం జూపె
మ్యాం = సుందరమునగు; మందాకినీం =	ను. అని, తాత్పర్యము.
మందాకినియను; నదీం = నదిని; అదర్శ	

అబ్రవీచ్ఛ వరారోహం చారుచంద్రనిభాననామ్
విదేహరాజస్య సుతాం రామో రాజీవలోచనః. ౨

టీక॥ రాజీవలోచనః=తామరపూ	చిః; అబ్రవీచ్ఛ=చెప్పెను.
లవంటికండ్లుగల; రామః=రాముండు;	కమలంబులవంటి కన్నులుగల రా
చారుచంద్రనిభాననాం = సుందరమయి	ముండు, శరద్భతువునందలిచంద్రుంబో
నచంద్రునితో సమానమయినముఖము	లినముఖంబుగలదియు సుందరంబులగుపి
గలదియు; వరారోహం = సుందరముల	ఱుందులుగలదియునగు జనకమహారా
యినపిఱుందులుగలదియునగు; విదేహ	జాపుత్రియైనసీతాదేవింజూచి, మనం
రాజస్య=జనకమహారాజుయొక్క; సు	బునసంతోషంబునిండార, నిట్లుని, చెప్పె
తాం = కూతురయినసీతాదేవి గూ	ను. అని, తాత్పర్యము.

విచిత్రపుళినాం రమ్యాం హంససారససేవితామ్
కమలై రుపసంపన్నాం పశ్య మం దాకినీం నదీమ్. ౩

టీక॥ విచిత్రపులి నాం = నానావిధములయిన యిసుకదిబ్బలుగలదియు; రమ్యాం = సుందరమును; హంససారస సేవితాం = హంసపక్షులచేతనుసారస పక్షులచేతను సేవింపఁబడినదియు; కమలైః = తామరపూలతో; ఉపసంపన్నాం = కూడినదియునగు; మందాకినీం = మందాకినియును; నదీం = నదిని; పశ్య = చూడుము.

నానావిధములగు నిసుకదిబ్బలుగల

దియు, హంససారసశోభితంబునుదామరసపుష్పంబులనొప్పుచున్నదియు రమణీయంబునగునీమందాకినీనదింజూడుము; ఇది, నీపిఱుందులంబోలు నిసుకదిబ్బలును, నూపురధ్వనులననుకరించు హంస కూజితంబులును, గరచరణవదనంబులకుసరివచ్చు కమలంబులునుగల్గి యుండుటచే, నీయట్లు, ఎంతయునొప్పుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

నానావిదైస్తీర రుహే రవ్యతాం పుష్పఫలద్రుమైః
రాజంతీం రాజరాజస్య నళినీ మివ సర్వతః. ౪

టీక॥ నానావిదైః = పలుదెఱుంగులయిన; తీరరుహేః = గట్టులమొలిచిన; పుష్పఫలద్రుమైః = పూలతోనుబండ్లతోను కూడినవృక్షములచేత; వృతాం = చుట్టఁబడినదియు; రాజంతీం = ప్రకాశించుచున్నదియు; సర్వతః = అంతటను; రాజరాజస్య = కుబేరునియొక్క; నళినీమివ (స్త్రీతాం) = సౌగంధికసరస్సువలెనున్నదియునగు; మందాకినీం (అధ్యాహృత

ము) = మందాకినీనదిని; పశ్య (అధ్యాహృతము) = చూడుము.

ఈమందాకినీ నది, తీరంబులందు నానావిధంబులగుపుష్పవృక్షంబులునుఫలవృక్షంబులునుంగల్గి, కుబేరునిసౌగంధికసరసికై వడి, నెంతయుంబ్రకాశించుచున్నది; చూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

మృగయాధ నిపీతాని కలుషాం భాంసి సాంప్రతమ్
తీర్ధాని రమణీయాని రతిం సంజనయంతి మే. ౫

టీక॥ మృగయాధనిపీతాని = జింకలగుంపుచేఁద్రాఁగఁబడినవియు, కావున

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౫౭౧

స ౯౫

నే; సాంప్రతం=ఇప్పుడు; కలుషాని= కలంగియున్నవియు; రమణీయాని=నుం దరములునగు; తీర్థాణి=రేవులు; మే = నాకొఱకు; మతిం=సంతోషమును; సం జనయంతి=కల్పించుచున్నవి.

జింకలగుంపులునీళ్లుత్రాంగి వచ్చుట చే, నిప్పుడుకలంగియున్నరమణీయంబు లగురేవులంబూడఁజూడ, నాకెంతయు సంతోషంబుగలుగుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

జటాజినధరాః కాలే వల-లో త్తరవాసనః
ఋషయ స్త్వవిగాహంతే నదీం మందాకినిం ప్రియే. ౬

టీక|| ప్రియే=ప్రియురాలా? జటాజి నధరాః = జటలనుగృష్టాజినములనుధ రించువారలును ; వల-లో త్తరవాస నః= నారచీరలెయుత్తరీయములుగాఁ గలవారలునగు; ఋషయః=ఋషులు; కాలే=నియతకాలమునందు; మందాకి నీం=మందాకినియను; నదీం=వీటినిగా చి; అవగాహంతే = మునుఁగుచు

న్నారు. ప్రియురాలా! జటలుఁగృష్టాజినం బులును దాల్చినవారలును వల-లంబు లం గట్టుకొనువారలునగుఋషులు, ని యతకాలంబున, ఈమందాకినినదియం దు, అవగాహనస్నానము సేయుచు న్నారు, చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

ఆదిత్య ముపతిష్ఠంతే నియమా దూర్వకబాహవః
ఏతే పరే విశాలాక్షీ మునయ స్సంశితవ్రతాః. ౭

టీక|| విశాలాక్షీ=వెడల్పుకన్నులుగ లనీతా! పరే=ఇతరులయిన; సంశితవ్ర తాః = తీవ్రముగనియమముగల; ఏతే= ఈ; మునయః=మునులు; నియమాత్=ని యమమువలన; ఊర్వకబాహవః = పై కెత్తఁబడినచేతులుగలవారలయి; ఆది త్యం=సూర్యుని; ఉపతిష్ఠంతే=స్తుతింపు

చున్నారు. విశాలనయనవగునీతా! ఇదిగో, తీ త్తంబగునియమముగలమఱికొందఱుము నులు, నియమంబునఁ, శేతులుపైకిఁజూ చి, సూర్యునిగూర్చి యుపస్థానముసే యుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

మారుతో ధూతశిఖరైః ప్రసృత ఇవ పర్వతః
పాదపైః పత్రపుష్పాణి సృజద్భి రభితో నదీమ్. ౮

టీక॥ మారుతో ధూతశిఖరైః = గాలి వలెనున్నది.
చేఁగదలింపఁబడిన శిఖరములు గలవి నతఁనము సేయఁబోవువాఁడు, చేయు; నదీమభితః = ఏటిచుట్టును; పత్రపుష్పాణి = ఆకులును పూలును; సృజద్భిః = విడుచుచున్నవియునగు; పాదపైః = పుట్టును, బుష్పంబులనుబ్రతంబులనుంజల్లుతుములచేత; పర్వతః = కొండ; ప్రసృత ఇవ (స్థితః) = నతఁనము సేయఁవాఁడు

క్వచి న్నచి నికాశోదాం క్వచి త్పులినశాలిన్
క్వచిత్సిద్ధ జనాకీణాం పశ్య మందాకినీం నదీమ్. ౯

టీక॥ క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; యను; నదీం = ఏటిని; పశ్య = చూడుము. మణినికాశోదాం = ముత్రైములతోన ఈమందాకినీనది, యొకానొకచో, మానమయిన జలముగలదియు ; క్వచిత్ = ఒకానొకచోట, నినుకదిన్నెలతోనొప్పుచు, చిత్ = ఒకానొకచోట; పులినశాలిన్ = క్క-చోట, నినుకదిన్నెలతోనొప్పుచు, ఇనుకదిబ్బలచేఁబ్రకాశించుచున్నదియు; నొక్క-చో, స్నానము సేయవచ్చినసీద్ధ క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; సిద్ధజనాకీ జనులచేనిండి, యెంతయు రమణీయం ణాం = సిద్ధజనులచే వ్యాపింపఁబ బుగాఁజూపట్టుచున్నది, చూడుము. డినదియునగు; మందాకినీం = మందాకిని అని, తాత్పర్యము.

నిఘాతాన్ వాయునా పశ్య వితతాన్ పుష్పసంచయాన్
పోప్లయమానా నపరాన్ పశ్య త్వం జలమధ్యగాన్. ౧౦

టీక॥ వాయునా = గాలిచేత; నియు; వితతాన్ = వ్యాప్తములునగు; పుఘాతాన్ = ఎగురఁగొట్టఁబడినవి పుష్పసంచయాన్ = పూలరాసులను; ప

శ్య=చూడుము; పోష్టాయమానాఁ= మిక్కిలియొగడలుచున్న; జలమధ్య గాఁ=నీటినడుమువొందిన; అపరాఁ= ఇతరములయినపూలరాసులను; పశ్య= చూడుము.

గాలికి రాలినపుష్పములు, కొన్ని, తీరములంబడియున్నవి చూడుము; కొ

న్ని జలంబులంబడి, కదలుచున్నవి, చూడుము; అట్లు, ఈమందాకినది, కొంతదూరము, పుష్పములచేఁ గప్పబడి, కొంతదూరము లేకుండుటచేఁబ్రియునిచే సగమపహరింపబడిన వస్త్రముగలనారీమణికైవడింగనుపట్టుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తాంశ్చాతి వల్లవచనో రథాంగాహ్వ యనా ద్విజాః
అధిరోహంతి కల్యాణి వికూజంత శ్శుభా గిరః. ౧౧

టీత॥ కల్యాణి= మంగళస్వరూపిణి
వగుసీతా! అతివల్లవచనః = మిక్కిలి
యుమనోహరములగు ధ్వనులుగల; ర
థాంగాహ్వయనాః= చక్రంబులనుపే
రుగల; ద్విజాశ్చ=పక్షులును, చక్రవాక
పక్షులుననుట; శుభాః= సుందరంబుల
గు; గిరః=పలుకులను; కూజంతః=కూ
యుచు; తాఁ= అపుష్పరాసులను; అ

ధిరోహంతి=ఎక్కుచున్నవి.
మంగళస్వరూపిణివగుసీతా! మనో
హరంబులగుధ్వనులుగలచక్రవాకపక్షు
లు, మధురంబగు రతికాలిక స్వనంబులు
గూయుచు, రత్యథఃము, అపుష్పరాసు
లనారోహించుచున్నవి, చూడుము.
అని, తాత్పర్యము.

దర్శనం చిత్రకూటస్య మందాకి న్యాశ్చ శోభనే
అధికం పురవాసాచ్చ మన్యేచ తవ దర్శనాత్. ౧౨

టీక॥ శోభనే=మంగళస్వరూపిణివ
గుసీతా! చిత్రకూటస్య= చిత్రకూటప
ర్వతముయొక్కయు; మందాకిన్యాశ్చ=
మందాకినదియొక్కయు; దర్శనం=చూ
చుటను; పురవాసాచ్చ=అయోధ్యాపట్ట

ణంబుననుండుటకన్నను; తవ=నీయొక్క;
దర్శనాచ్చ=చూచుటకన్నను; అధికం=
అధికమునుగా; మన్యే=తలంచెదను.
మంగళరూపిణివగు సీతాదేవీ! ఏ
కాంతభోగస్థానంబగుటవలన, ఈచిత్ర

కూటంబుఁబూచుచుండుట, అయోధ్యా వలన, నీమందాకినింబూచుట, నిన్నుఁబూ
నగరవాసంబుకన్నను, నాకధికముగాఁ చుటకన్నను, అధికముగానున్నది.
దోచుచున్నది; మన్నభోద్దీపనంబగుట అని, తాత్పర్యము.

విధూత కలుషై స్సిద్ధైస్తపో దమ శమాన్వితైః
నిత్యవిత్తోభిత జలాం విగాహస్య మయాసహ. ౧౩.

టీక॥ విధూతకలుషేః = పోఁగొట్టుఁ ప్రవేశించుము.
బడినపాపములుగలవారలును; తపోదమ శమాన్వితైః = తపస్సుతో నుభంగిరియని
గ్రహముతోను శాంతితోనుం గూడినవారలునగు; సిద్ధైః = సిద్ధపురుషులచేత; ని
త్యవిత్తోభితజలాం = ఎల్లప్పుడునుగలఁ అట్టిపుణ్యనదియందు, నాతోఁగూడ, జల
చఁబడిన జలముగల మందాకినినదిని; మయాసహ = నాతోఁగూడ; విగాహస్య =

సఖీవచ్చ విగాహస్య సీతే మందాకినిం నదీం
కమలాన్య వమజ్జంతీ పుష్కరాణి చ భామిని. ౧౪.

టీక॥ భామిని = స్త్రీవగు; సీతే = నీ పుము.
తా! త్వం (అధ్యాత్మము) = నీవు; మ సీతాదేవీ! స్తనజఘనంబులతాఁకుడు
యాసహ = నాతోఁగూడ; సఖీవచ్చ = చె చే, నెఱ్ఱదామర పూలును చెల్లదామ
లికత్తైతోవలెనే; కమలాని = ఎఱ్ఱదామర రపూలును, జలంబుల మునుంగునట్లు,
పూలను; పుష్కరాణి = తెల్లదామర గావించుచు, జెలికత్తై తోవలె, నా
పూలను; అవమజ్జంతీ (అవమజ్జయంతీ) = తోఁగూడ, మందాకిని నదిలో జలక్రీడ
ముంచుచు; మందాకినిం = మందాకినియ గావింపుము. అని, తాత్పర్యము.
ను; నదీం = నదిని; విగాహస్య = ప్రవేశించుము.

త్వం పౌరజనవ ద్వాభా నయోధ్యామివ పర్వతం

మన్యస్వ వనితే నిత్యం సరయా వదిమాం నదీమ్. ౧౫

<p>టీక వనితే = సీతాదేవీ! త్వం=నీ పు; వ్యాఖా = అడవిమృగంబులను; పౌరజనవత్ = పట్టణమునండుండుజను లవలెను; పర్వతం = చిత్త్రకూటపర్వత మును; అయోధ్యామివ = అయోధ్యాన గరంబునువలెను; ఇమాం = ఈ; నదీం = మందాకినీనదిని; సరయామివ = సర</p>	<p>యానదివలె; మన్యస్వ = తలంపుము. సీతాదేవీ! నీవింక, నడవిమృగంబుల నే పట్టణవాసిజనులనుగాను, ఈచిత్ర కూటపర్వతంబునే యయోధ్యానగరం బుగాను, ఈమందాకినీనదినే సరయా నదినిగాను, భావించుకొనుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

లత్త్తణశ్చాపి ధర్మాత్మా మన్నిదేశే వ్యవస్థితః
త్వంచాను కూలావై దేహిప్రీతిం జనయథోమమ. ౧౬

<p>టీక వై దేహి = సీతాదేవీ! ధర్మా త్మా = ధర్మబుద్ధిగల; లత్త్తణశ్చాపి = లత్త్తణుండును; మన్నిదేశే = నాయా జ్ఞాయందు; వ్యవస్థితః = ఉన్నవాఁడు. త్వంచ = నీవును; అనుకూలా = అనుకూ లురాలవు. మమ = నాకు; ప్రీతిం = సం తోషమును; జనయథః = కల్పించుచు</p>	<p>న్నారు. సీతాదేవీ! ధర్మాత్ముండగు ల త్త్తణుండునునీవును, నాయాజ్ఞాప్రకా రముగావింపుచు, నాకనుకూలముగా, నాకుమిక్కిలియుసంతోషముసేయుచు న్నారు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఉపస్పృశం శ్రీప్రవణం మధుమూల ఫలాశనః
నాయోధ్యాయై సరాజ్యాయ స్పృహయేద్య త్వయాసహ. ౧౭

<p>టీక అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; అద్య = ఇప్పుడు; త్రిషవణం = మూడు కాలములయందును; ఉపస్పృశం = స్నానముసేయుచు; మధుమూలఫలా శనః = తేనెయొగడ్డలునుఫలంబులును ఆ</p>	<p>హారముగాఁగలవాఁడనై; త్వయాస హ = నీతోఁగూడ; స్థితః (అధ్యాహృత ము) = ఉన్నవాఁడనై; అయోధ్యా యై (ద్వితీయాథవందుఁజతుర్థి) = అ యోధ్యాపట్టణమును; నస్పృహయే =</p>
---	---

కోరను. రాజ్యాయ = రాజ్యము
ను; న(స్పృహయే) = కోరను-
ఇట్లు, మూడుకాలంబులను స్నా
నంబుసేయుచు, లేనెయుమూలంబులు

నుఫలంబులును ఆహారంబు గాగొనుచు, నీ
తోఁగూడనుండు నేని, అయోధ్యను గాని
రాజ్యంబును గాని యిచ్చింపను.
అని, తాత్పర్యము,

ఇమాంహీ రమ్యం మృగయా ధశాలినీం

నిపితతోయాం గజసింహ వానరైః

సుపుష్పితైః పుష్పధరై రలంకృతాం

నసో స్తి యస్సాన్య దగతక్లమ స్సుఖీ. ౧౮

టీక॥ రమ్యం = సుందరమును; మృగ
యాధశాలినీం = జింకలసమూహముల
జేత్రకాశించుచున్నదియు; గజసింహ
వానరైః = ఏనుంగులచేతను సింహముల
చేతను వానరులచేతను; నిపితతోయాం =
త్రాఁగఁబడిన నీళ్లుగలదియు; సుపుష్ప
ితైః = చక్కఁగాఁబూచినట్టి; పుష్పధ
రైః = పూలుధరించిన చెట్లచేత; అలంకృ
తాం = అలంకరింపఁబడినదియునగు; ఇ
మాం = ఈమందాకినీనదిని, ఈమందాకి
నీనదియందనుట; ఉపస్సృశక్ (అధ్యా
హృతము) = స్నానముచేయువాఁడు;
యః = ఎవ్వఁడు; అగతక్లమః = పోవని
యాయాసముగలవాఁడై; సుఖీ = సుఖ

ముగలవాఁడు; నస్యాత్ = కాఁడో;
సః = అట్టివాఁడు; నా స్తి = లేఁడు.

రమణీయంబును మృగయాధంబుల
నొప్పుచున్నవియు, నాశ్రమమహిమచే
విగతవైరంబులగు గజ సింహాది కూ
రమృగంబులచే నన్యోన్య సహితంబుఁ
గాఁద్రావంబుడు జలంబులుగలదియుఁ,
జక్కఁగాఁబుష్పించినవృక్షములచే నలం
కృతమునగు, నీమందాకినీ నదియందు
స్నానముగావించియు, గతాయాసం
డై సుఖంబు నొందని వాఁడెవ్వఁడును
లేఁడు. అని, రాముండు నీతాదేవికిం
జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతీవ రామో బహు సంగతం వచః

ప్రియాసహాయ స్మరితం ప్రతి బ్రువత్

చచార రమ్యం నయనాంజనప్రభం

స చిత్రకూటం రఘువంశ వధానం. ౧౯

<p>టీక॥ ప్రియాసహాయః = ప్రియురాలి లుతోడుగాఁగల; రఘువంశవధానం = రఘువంశంబును వృద్ధిబొందించునట్టి; సః = ఆ; రామః = రాముఁడు; ఇతీవ = ఇట్లు; సరితంప్రతి = మందాకిని నదినిగు టించి; సంగతం = యుక్తమగు; బహు = అధికమయిన; వచః = మాటను; బ్రవత్ = చెప్పుచు; రమ్యం = సుందరమయినది యు; నయనాంజనప్రభం = కంటికా టుకయొక్క కాంతివంటి కాంతిగలది</p>	<p>యునగు; చిత్రకూటం = చిత్రకూటప ర్వతమును , చిత్రకూటపర్వతమునంద నుట; చచార = సంచరించెను. రఘువంశంబును వృద్ధిబొందించున ట్టి, రాముఁడు, ప్రియాసహాయుడై, యి ట్లు, మందాకినినదినిగుటించి, మనోహ రంబులగుమాటలంజెప్పుచు, రమణీయం బునుగాటుకవలెనల్లనిదియునగు చిత్ర కూటపర్వతమునందువిహరించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, పంచనవతితమస్సగః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండపంచనవతితమస్సగః టీక

ముగిసినది.

ప్రతి

షణ్ణవతితమసగకప్రారంభః.

తాంతథా దర్శయిత్వాతు మైథిలీం గిరిసిమ్నగామ్
నిషసాద గిరిప్రస్థే సీతాం మాంసేన ఛందయన్.

టీక॥ రామః(అధ్యాహృతము) = దు; నిషసాద=కూర్చుండెను.
రాముండు; తథా=అట్లు; తాం=ఆ; రాముండు, అట్లు, సీతాదేవి
మైథిలీం=సీతను; గిరిసిమ్నగాం=పర్వ కి, మందాకినీ నది సౌందర్యంబుజూ
తనదిని; దర్శయిత్వాతు=చూచునట్లు పి, యంతః, గొండనెత్తమనందుఁ, గూ
చేసినంతనె; సీతాం=సీతను; మాంసే ఝుండి, సీతాదేవికి, నానావిధమాం
న=మాంసముచే; ఛందయన్=జశీక సంబులం దినపించెను.
రింపుచు; గిరిప్రస్థే=కొండనెత్తమనం అని, తాత్పర్యము.

ఇదం మేధ్య మిదం స్వాదు నిష్టప్త మిద మగ్నినా
ఏవ మాస్తేన ధర్మాత్మా సీతయాసహ రాఘవః. ౨

టీక॥ ఇదం = ఈమాంసము; మే వక(అధ్యాహృతము)=చెప్పుచు; ఆ
ధ్యం=పరిశుద్ధము. ఇదం=ఈమాంస స్తే=ఉన్నాడు.
ము; స్వాదు=రసవంతము; ఇదం=ఇ “ఈమాంసము, పరిశుద్ధము; ఇదిరు
ది; అగ్నినా = అగ్నిచూత్రముచేత; చిగలది; ఇదిచక్కఁగాఁబక్వమయినది”
నిష్టప్తం = పక్వముచేయఁబడినది. ఏ ఇట్లు, ధర్మాత్ముండగురాముండు, సీ
వం=ఇట్లు; ధర్మాత్మా=ధర్మఃస్వభా తాదేవికి, మధురంబులగుమాటలంజెప్పు
వుండగు; సః=ఆ; రాఘవం=రాము చుండెను.
మ; సీతయాసహ=సీతతోఁగూడ; బు అని, తాత్పర్యము.

తథా తత్రా సత హస్త్య భరతస్యో పయాయినః
నైస్య రేణుశ్చ శబ్దశ్చ పాదరాస్తాం నభస్సుకౌ. ౩

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము.౧౫౯

స ౯౬

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; తస్య=ఆరా
ముండు; తథా=అట్లు; ఆసతః=కూ
చుకండి యుండఁగా; ఉపయాయినః=
వచ్చుచున్న; భరతస్య=భరతునియొ
క్క; సైన్యరేణుశ్చ=సైన్యములపరాగ
మును; శబ్దశ్చ=ధ్వనియును; నభస్పృ
శౌ = ఆకాశమునుదాఁకునవియును;

ప్రాచురాస్తాం=పుట్టినవి.

అట్లచ్చట, నారాముండు కూచుం
డియుండఁగా, భరతుని సైన్యములతో
క్కడుచేరిగలిగిన పరాగంబునుశబ్దంబు
ను, నిగిముట్టిదెలంగినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మి స్మంతరే త్రస్తా శ్శబ్దేన మహతా తతః

అధికతా యూధపా మత్తా స్సయాధా దుద్రువు దిశః. ౪

టీక॥ ఏతస్మిన్=ఈ; అంతరే=సమ
యమునందు; మత్తాః=మదించిన; యూ
ధపాః=గుంపులంబాలించునట్టియేనుం
గులు; తతః=ఆ; మహతా=గొప్పదగు;
శబ్దేన=ధ్వనిచేత; త్రస్తాః=భయపడిన
వై; అధికతాః = పీడింపఁబడినవై; స
యాధాః=గుంపులతోఁగూడినవై; ని

శః=దిక్కులనుగూచి; దుద్రువుః=
పాటినవి.

ఈసమయమునందే, ఆశబ్దంబునకు
వెఱచి, భయపీడితంబులయి, మత్తగజం
బులు, గజయాధంబులతోఁగూడ, ది
క్కులకుంబాటినవి.

అని, తాత్పర్యము.

స తం సైన్యసముద్ధాతం శబ్దం శుశ్రావ రాఘవః

తాం శ్చ విప్రద్రుతాన్ సర్వాన్ యూధపా నన్వవైక్షత. ౫

టీక॥ సః=ఆ; రాఘవః=రాముం
డు; సైన్యసముద్ధాతం=సైన్యములచేరి
గలిగింపఁబడిన; తం=ఆ; శబ్దం=ధ్వనిని;
శుశ్రావ=వినెను- విప్రద్రుతాన్=ప
రుగెత్తిన; తాన్=ఆ; యూధపాన్=
గుంపులంబాలించునట్టి మదపుటేనుంగు

లను; సర్వాంశ్చ=అన్నిటినిగూడ; అన్వ
వైక్షత=చూచెను-

రాముండు, సైన్యధ్వనినివినెను; ఆ
ధ్వనికిభయపడి పరుగెత్తుచున్నమదపు
టేనుంగులనుంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తాంశ్చ విద్రవతో దృష్ట్వా తం చ శ్రుత్వా చ నిస్సవనమ్
ఉవాచ రామ స్సోమిత్రం లక్ష్మణం దీప్తతేజసమ్. ౬

టీక రామః= రాముడు; విద్రవ	పైను.
తః=పరుగైత్తుచున్న; తాంశ్చ= ఆయె	రాముండు, భయంబునంబరుగైత్తు
నుంగులను; దృష్ట్వా=చూచి; తం=ఆని	చున్నయా యేనుంగులనుంజూచి, యిమ్ము
స్సవనంచ=ధ్వనిని; శ్రుత్వా=విని; సో	హాధ్వనియు నాలకించి, కాంతిమంతుండ
మిత్రం= సుమిత్రకొడుకైన; దీప్తతేజ	గు సుమిత్రాపుత్రుండయిన లక్ష్మణుం
సం=వెలుంగుచున్న కాంతిగల; లక్ష్మ	జూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
ణం=లక్ష్మణునిగూర్చి; ఉవాచ= చె	అని, తాత్పర్యము.

హంత లక్ష్మణ పశ్యే హ సుమిత్రా సుప్రజా స్తవ్వియా
భీమ స్తనితగంభీర స్తుములః శూరయతే స్వనః. ౭

టీక హంత=ఆ! లక్ష్మణం=లక్ష్మణుడా!	యతే=వినఁబడుచున్నది.
ఇహ=ఇచ్చట; పశ్యే=చూడుము. త్వ	ఆ! ఇదియేమి! లక్ష్మణుడా! ఈత
యా=నీచేత; సుమిత్రా=సుమిత్ర; సు	ట్టుచూడు; సుమిత్రనీవలన మంచిపుత్రుం
ప్రజా= మంచిసంతానముగలది. భీమ	డుగలదైనది; భయంకరమగు మేఘగ
స్తనితగంభీరః=భయంకరమయినమేఘ	జనము వంటి మహాధ్వని యొక్కటి
గజానమువలె గంభీరమును; తుములః=	వినవచ్చుచున్నది. అని తాత్పర్యము.
దొమ్మియునగు; స్వనః= ధ్వని; శూ	

గజయాధానివా రణ్యే మహిషావా మహావనే
విత్రాసితా మృగా స్సింహై స్సహసా ప్రద్రుతా దిశః. ౮

టీక మహావనే= పెద్దవనముగు; అర	షావా= ఎనుపోతులుగాని; మృగాః=
ణ్యే=అడవియందు; గజయాధానివా=	మృగములుగాని; సింహైః(సహ)=సిం
ఏనుంగుల సమూహములుగాని; మహి	హములతోఁగూడ; విత్రాసితాః= భ

యపటుపబడినవైః సహసా = వేగం
బునఃదిశః = దిక్కులనుగూర్చిః ప్రదు
తాః = పరుగెత్తుచున్నవి.

మహా రణ్యంబునందు , ఏనుంగులు

గానియెనుబోతులుగాని మృగంబులుగా
ని సింహములుగాని, సమస్త మృగంబు
లును, భయంబునొంది, కలుదిక్కులకం
బాటుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

రాజావా రాజమాత్రోవా మృగయా మటతే వనే
అన్య ద్వా శ్వాపదం కించి త్సామిత్రే జ్ఞాతు మహాసి. ౯

టీక॥ రాజావా = రాజుగాని; రాజ
మాత్రోవా = రాజంతటివాఁడుగాని; వ
నే = అడవియందు; మృగయాం = వేట
నుగూర్చి; అటతే = తిరుగుచున్నాఁడో;
అన్యత్ = ఇతరమయిన; కించిత్ = ఒక
నొక; శ్వాపదంవా = కూరజంతువో;
సామిత్రే = లక్ష్యుఁడా! జ్ఞాతుం = ఎ

టుంగుటకు; అహాసి = తగుదువు.

రాజుగాని రాజతుల్యుండుగానియె
వ్వఁడేనివేటాడుచున్నాఁడా? లేక, ఏ
దైననొక గొప్ప కూరజంతువు వచ్చి
యున్నదా? లక్ష్యుఁడా! దీనిందెలిసి
కొనుము. అని, తాత్పర్యము-

సుదుశ్చరో గిరిశ్చ యం పక్షిణామపి లక్ష్యగా
సర్వ మేత ద్యథాతత్త్వ మచిరాత్ జ్ఞాతు మహాసి. ౧౦

టీక॥ లక్ష్యణ = లక్ష్యుఁడా! అ
యం = ఈ; గిరిశ్చ = చిత్రకూటపర్వత
మును; పక్షిణామపి = పక్షులకునుగూడ;
సుదుశ్చరః = సంచరింపనలవిగానిది ఏ
తత్ = దీని; సర్వం = అంతను; యథాత
త్త్వం = నిశ్చయమునతిక్రమింపక; అచి
రాత్ = శీఘ్రముగా; జ్ఞాతుం = ఎటుంగు
టకు; అహాసి = తగుదువు.

లక్ష్యుఁడా! పక్షులకుఁగూడ, నీచి
త్రకూట పర్వతంబున సంచరింపనలవి
గాదు; ఎందువలననిశబ్దముగలిగినదో, చ
క్కఁగాఁజూచి, శీఘ్రమునయథార్థం
ముందెలిసికొనుము. అని, రాముండు, ల
క్ష్యునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము-

స లక్ష్యణ సృష్టరిత స్థాన మారుహ్య పుష్పితమ్

ప్రేక్షమాణో దిశ స్వర్వాః పూర్వాః దిశ ముదైక్షతః. ౧౧

టిక॥ సః=ఆ; లక్ష్యణః= లక్ష్యణం	తూర్పుదిక్కును; ఉదైక్షతః=చూచెను.
డు; సృష్టరితః=వేగముతో గూడినవా	అంత, నాలక్ష్యణండు, వేగంబున
డై; పుష్పితం=పూచినట్టి; స్థానం= వ్య	నాకపుష్పితవృక్షమునారోపించి, య
క్షమును; అరుహ్య=ఎక్కి; స్వర్వాః=సమ	న్నిదిక్కులంజూచుచు, దూపుడిక్కు
స్తములయిన; దిశః=దిక్కులను; ప్రేక్ష	నంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.
మాణః= చూచుచు; పూర్వాదిశం=	

ఉదబ్బుఖిః ప్రేక్షమాణో దదర్శ మహతీం చమామ్

రథాశ్వగజసంబాధాం యత్రై ర్యుక్తాం పదాతిభిః. ౧౨

టిక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆల	హతీం=గొప్పదైన; చమాం=సేనను;
క్ష్యణండు; ఉదబ్బుఖిః= ఉత్తరపుది	దదర్శ=చూచెను.
క్కు-మొగముగలవాడై ; ప్రేక్షమా	అంతనాలక్ష్యణండు, ఉత్తరపు
ణః= చూచుచు ; రథాశ్వగజసంబా	తట్టుతిరిగి, చూడగా, రథాశ్వగజంబు
ధాం= రథముల చేతను గుఱ్ఱముల చేతను	లతోనిండినదియు సన్నద్ధులగు పదాతుల
ఏనుంగుల చేతను నిండినదియు; యత్రై	తోఁగూడినదియునగు గొప్ప సేన యగ
సన్నద్ధులగు; పదాతిభిః=కాలిబంటుల	పడెను. అని, తాత్పర్యము.
తో; యుక్తాం=కూడినదియునగు; మ	

తా మశ్వగజసంపూర్ణాం రథాశ్వజనిభూషితామ్

శశంశ సేనాం రామాయ వచనంచే ద మబ్రవీత్. ౧౩

టిక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆల	దియు; రథాశ్వజనిభూషితాం = రథ
క్ష్యణండు; అశ్వగజసంపూర్ణాం=గు	ములయందుఁగట్టఁబడిన ధ్వజములచేన
ట్టంబులచేతను ఏనుంగుల చేతను నిండిన	లంకరింపఁబడినదియునగు; తాం=ఆ;

సేనాం=సేనను; రామాయ=రాము
నికొఱకు; శశంస=తెలిపెను. ఇదం=
ఈ; వచనంచ=చూటనుగూడ; అబ్ర
వీత్=చెప్పెను.

లక్ష్మణుండు, అట్లు, గుఱ్ఱంబులతో

నువీనుంగులతోనునిండినదియు నానావి
ధధ్వజాలంకృతంబునగుగొప్పసేనయొక
టివచ్చుచున్నదనిరామునకుండెల్పి, యం
తనీమాటనుంజెప్పెను. అనితాత్పర్యము.

అగ్నిం సంశమయత్వార్య స్సీతాచ భజతాం గుహమ్
సజ్యం కురుష్వ చాపంచ శరాంశ్చ కవచం తథా. ౧౪

టీక॥ ఆర్యః=పూజ్యుండవగునీవు; అగ్నిం=అగ్నిహోత్రమును; సంశమ
యతు=ఆపుము. సీతాచ=సీతా
దేవియు; గుహం=గుహను; భజతాం=
పొందునుగాక. చాపంచ=వింటిని; స
జ్యం=నారితోఁగూడునట్లుగా; కురు
ష్వ=చేసికొనుము. తథా=అట్లు; శ
రాంశ్చ=బాణములను; కవచం=కవచ

మును; గృహణ(అధ్యావృతము)=గ్ర
హింపుము.

ఇంక, నగ్నిహోత్రంబునుజల్లాగ్ని,
సీతనుగుహలోనికింబంపుము, ధనువున
జ్యంబుగావించుకొనుము; బాణంబులను
గ్రహింపుము; కవచంబుదొడుగుము. అని
లక్ష్మణుండు, రామునితోఁ జెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం రామః పురుషవ్యాఘ్రే) లక్ష్మణం ప్రత్య వాచ హ

టీక॥ పురుషవ్యాఘ్రః=పురుషశ్రే
ష్ఠుండగు; రామః=రాముండు, తం=
ఆ; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూచి; ఉవా
చ=చెప్పెను“హ” అనునదిపాదపూర

ణాథము-
అంతఁ, బురుషశ్రేష్ఠుండగురాముం
డు, లక్ష్మణుంబూచి, యిట్లుని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము-

అంగా వేత్తస్వ సౌమిత్రే కస్యే మాం మన్యసే చమూమ్. ౧౫

టీక॥ అంగ=అయ్యా! సౌమిత్రే=లక్ష్మణుడా! అవేత్తస్వ=చూడుము. ఇ

మాం=ఈ; చమాం=సేనను; కస్య=కుదోచుచున్నది? అని, రాముండు, ల
ఎవ్వనిదిగా; చున్యసే=తలంచెదవు? త్త్యణునితోఁజెప్పెను.
అయ్యా! లత్త్యణుఁడా ! చక్క- అని, తాత్పర్యము.
గాఁజూడుము; ఈసేన యెవ్వనిదిగానీ

ఏవ ముక్తస్తు రామణ లత్త్యణో వాక్య మబ్రవీత్

దిధత్స్నివ తాం సేనాం రుషితః పావకో యధా-౧౬

టీక॥లత్త్యణః = లత్త్యణుండు; రాడై; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చె
మేణ=రామునిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త ప్పెను.
స్తు=చెప్పఁబడినవాఁడైనంతనె; పావ అంత, లత్త్యణుండు, రాముండుచెప్పి
కోయధా=అగ్నిహోత్రుండువలె; రు నమాటనువిని, కోపంబున, నగ్నిహోత్ర
షితః=కోపించినవాఁడై; తాం=ఆ; సే త్రుండువలె మండిపడి, యాసేననుద
నాం=సేనను; దిధత్స్నివ(స్థితః) = ద హించుకైవడి, జుఱచుఱంజూచుచు, ని
హింపనిచ్చించు వాఁడువలె నున్నవాఁ ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సంపన్నం రాజ్య మిచ్ఛంస్తు వ్యక్తం ప్రాప్యా భిషేచనమ్
ఆవాం హంతుం సమభ్యేతి కైకేయ్యా భరత స్సతః. ౧౭

టీక॥కైకేయ్యాః = కైకేయియొ క్తం=స్పష్టము-
క్క; సతః=కొడుకైన; భరతః = భర కైకేయికొడుకుభరతుండు, తల్లివ
తుండు; అభిషేచనం= పట్టాభిషేకము రముచొప్పునఁ, బట్టాభిషిక్తుండై, యంత
ను; ప్రాప్య=పొంది; సంపన్నం=సమృ టితోఁడనివినిందక, నివర్తంబకమగురా
ద్ధమయిన, నివర్తంబకమయిన; రాజ్యం= జ్యమంగోరి, మనలంజంపనిచ్చటికివచ్చు
రాజ్యమును; ఇచ్ఛంస్తు = కోరువాఁడై చున్నాఁడు; ఇది, స్పష్టము-
యె; ఆవాం=మనలను; హంతుం=చంపు అని, తాత్పర్యము.
టకు; సమభ్యేతి=వచ్చుచున్నాఁడు-వ్య

ఏవ వై సుమహం చ్ఛ్రీమాన్ విటపీ సంప్రకాశతే

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౧౫౮౫

స ౯౬

విరాజ త్యుద్గతస్కంధః కోవిదారధ్వజో రథే- ౧౮

<p>టీక॥ ఏషః = ఈ; సుమహాన్ = మిక్కిలి లియుగొప్పదియు; శ్రీమాన్ = కాంతిగ లదియునగు; విటపీ = వృక్షము; సంప్రకా శతేనై = ప్రకాశించుచున్నదిగదా! ర థే = రథమునందు; ఉద్గతస్కంధః = ఉన్నతమయినబోడెగల ; కోవిదార ధ్వజః = కాంచనపుచెట్టుధ్వజము; విరా</p>	<p>జతి = ప్రకాశించుచున్నది. ఇదిగో! మిక్కిలి-లియు గొప్పదియు శ్రీమంతంబునగువృక్షము ధ్వజంబునగు పడుచున్నవి; ఉన్నతమయినస్కంధము గలకాంచనపుచెట్టుధ్వజమురథంబునవె లుంగుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అసౌ హి సుమహాస్కంధో విటపీచ మహాద్రుమః

విరాజతి మహానైస్యే కోవిదారధ్వజో రథే.

<p>టీక॥ సుమహాస్కంధః = మిక్కిలి-లి యు గొప్పదగుబోడె గలదియు; విట పీచ = కొమ్మలుగలదియు; మహాద్రుమః = పెద్దదృక్షమయినదియునగు; అసౌ = ఈ; కోవిదారధ్వజః = కాంచనపుచెట్టు ధ్వజము; మహానైస్యే = గొప్పనైస్యము నందు; రథే = రథమునందు; విరాజతి హి = ప్రకాశించుచున్నదిగదా!</p>	<p>గొప్పస్కంధము గలదియు, గొ మ్మలుగలదియు నగు కాంచనపుచెట్టు ధ్వజము, మహాసేనయందు, రథంబున, వెలుంగుచున్నది. అని, తాత్పర్యము. ఈశ్లోకంబువ్యాఖ్యానంబులం బరిగ ణితంబుగాలేదుకావున, నిందులెక్కిం పబడదయ్యె.</p>
---	--

భజంత్యే తే యథాకామ మశ్వా నారుహ్య శీఘ్రగాన్

<p>టీక॥ ఏతే = ఈగుఱ్ఱపువారలు; య థాకామం = యథేచ్ఛగా; శీఘ్రగాన్ = శీఘ్రముగానడచునట్టి; అశ్వన్ = గు ఱ్ఱములను; ఆరుహ్య = ఎక్కి; భజంతి = పొం</p>	<p>దుచున్నారు. ఈయాశ్వికులు, వేగగమనంబులగు గుఱ్ఱంబులనెక్కి, సంతోషంబుననిచ్చుటకై పచ్చుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఏతే భ్రాజంతి సంహృష్టా గజా నారుహ్య సాదినః. ౧౯

టీక॥ ఏతే=ఈ; సాదినః=వీనుఁగు తి=ప్రకాశించుచున్నారు.

మీఁదఁగూచుండువారలు; గజా=ఈగజసాదులు, వీనుఁగులమీఁదగూ
నుఁగులను; ఆరుహ్య=ఎక్కి; సంహృష్టా=మండి, మిక్కిలియసంతుష్టులయి, వె
ష్టాః=సంతసించినవారలయి; భ్రాజంతుంగుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

గృహీతధనుషాచా వాం గిరిం వీర శ్రయావహే
అథవే హేవ తిష్ఠావ సన్నద్ధా వృద్ధతాయుధౌ. ౨౦

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగు రాముగలవారలమయి; ఇహైవ=ఇచ్చట
ముఁడా! ఆవాంచ=మనమును; గృనే; తిష్ఠావః=ఉండెదము.
హీతధనుషా = గ్రహీంపఁబడినధను పరాక్రమశాలివగురాముఁడా! మ
స్సుగలవారలమయి; గిరిం=పర్వతము నము, ధనుస్సుగైకొని, పర్వతమునా
ను; శ్రయావహే=పొందెదము. అథ శ్రయించెదము; అటుగాదేని, సన్నద్ధ
వా=అటుగాదేని; సన్నద్ధా= కవచంలమయి, యాయుధంబులుధరించి, యి
బుదొడగికొన్నవారలమయి; ఉద్ధృతా చ్చట నెయ్యం దెదము.
యుధౌ= పట్టుకొనఁబడిన యాయుధ అని, తాత్పర్యము-

అపి నా వశ మాగచ్ఛే తోవిదారధ్వజో రణే

టీక॥ తోవిదారధ్వజః= కాంచనపు ఇంకఁగోవిదారధ్వజుండగుభరతుం
దెట్టుధ్వజముగలభరతుండు; రణే=యొ డు, యుద్ధంబున మనచేతులం జిక్కి
దమునందు; నౌ=మనయొక్క; వశం= బోవుచున్నాఁడుగదా!
అధీనతను; ఆగచ్ఛేదపి = పొందును అని, తాత్పర్యము.
గదా!

అపి ద్రక్ష్యామి భరతం యత్కృతే వ్యసనం మహత్. ౨౧

త్వయా రాఘవ సంప్రాప్తం సీతయాచ మయా తథా

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! యతః	భరతుని ; అపిద్రక్ష్యామి = చూతును
తే=ఎవ్వనినిమి త్రమయి; త్వయా= నీ	గదా!
చేతను; సీతయాచ=సీతాదేవిచేతను; త	రాముఁడా ! ఎవ్వనినిమి త్రమయి,
థా=అట్లు; మయా = నాచేతను; మ	నీవును సీతయు నేనును , ఇట్టిమహాదుఃఖ
హత్=అధికమయిన; వ్యసనం=దుఃఖ	మునొందితి మో, అట్టిభరతునిప్పుడు ,
ము; సంప్రాప్తం=పొందఁబడినదో ;	యుద్ధంబునంజూడఁగలనుగదా!
తం(అధ్యాపృతము)=అట్టి; భరతం=	అని, తాత్పర్యము.

యన్నిమిత్రం భవాక్ రాజ్యా చ్యుతో రాఘవ శాశ్వతాత్. ౨౨
సంప్రాప్తా య మరి వీర భరతో వధ్యవీవ మే

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగు; రాఘ	నాకు; వధ్యవీవ=చంపదగినవాడే.
వ=రాముఁడా! యన్నిమిత్రం=ఎవ్వనిని	వీరుండవగు రాముఁడా! ఎవ్వనిని
మిత్రమై; భవాక్=నీవు; శాశ్వతాత్=	త్రమయి, నీవు, శాశ్వతంబగు రాజ్యం
స్థిరమయిన; రాజ్యాత్=రాజ్యముననుం	బునువిడువవలసివచ్చినదో, అట్టి, భర
డి; చ్యుతః=జాతితివో; అయం=ఈ; అ	తుండువచ్చినాడు ; ఇతండు , నాకు
రిః=శత్రుఁడయిన; భరతః = భరతుఁ	వధ్యుఁడు; సందియములేదు.
డు; సంప్రాప్తః=వచ్చినాడు. మే=	అని, తాత్పర్యము.

భరతస్య వధే దోషం నాహం పశ్యామి రాఘవ. ౨౩
పూర్వాపకారిణాం త్యాగే నహ్య ధర్మో విధీయతే

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! అహం=	రిణాం= ముందపకారముచేసినవారల
నేను; భరతస్య = భరతునియొక్క; వ	యొక్క; త్యాగే= విడుచుటయందు; అ
ధే=చంపుటయందు; దోషం=దోషము	ధర్మః=అధర్మము; నవిధీయతేహి=
ను; నపశ్యామి=చూడను. పూర్వాపకా	విధింపఁబడదుగదా!

రాముఁడా! భరతునివధించుటయందు టచేనధర్మములేదుగదా!
 దేదోపంబునునాకగపడలేదు; ముందు అని, తాత్పర్యము.
 గానపకారంబు గావించువారలవధించు

పూర్వాపకారీ భరత స్త్యక్తధర్మశ్చ రాఘవ. ౨౪
 ఏతస్మిన్నిహతే కృత్సాన్ మనుశాధి వసుంధరామ్

టీక॥ రాఘవ = రాముఁడా! భరతుని; అనుశాధి = పాలింపుము.
 తః = భరతుఁడు; పూర్వాపకారీ = ముందుగానపకారముగావించినవాఁడు. త్యక్తధర్మశ్చ = విడువఁబడినధర్మముగలవాఁడును. ఏతస్మిన్ = ఈభరతుఁడు; తుండైనపిమ్మట, నీవునుఖంబుగా భూనిహతే = చంపఁబడఁగా; కృత్సాన్ = మినంతయుంబాలింపుము. అని, తాత్పర్యము.
 సమస్తమయిన; వసుంధరాం = భూర్యము.

అద్య ప్రత్రం హతం సంఖ్యై కై కేయీ రాజ్యకాముకా. ౨౫
 మయా పశ్యే త్సుదుఃఖితా హస్తీభగ్న మివ ద్రుమమ్

టీక॥ రాజ్యకాముకా = రాజ్యమును ద్రుమమివ = వృక్షమునువలె; పశ్యేత్ = గోరునట్టి; కై కేయీ = కై కేయి; సుదుఃఖితా = మిక్కిలియుదుఃఖముచేరి చూచుఁగాక.
 డింపఁబడినదై; అద్య = ఇప్పుడు; మయా = రాజ్యకాముగై కేయి, ఏనుంగుచేవిలువఁబడినమహావృక్షముంబోలె, ఇప్పుడు, నాచేయుద్ధంబుననిహతుండై
 నాచేత; సంఖ్యై = యుద్ధమునందు; హస్తీభగ్న = నేలంబడినకొడుకుంగనుగొని, మిక్కిలి
 తం = చంపఁబడిన; ప్రత్రం = కొడుకును; యదుఃఖింపంగలదు. అని తాత్పర్యము.
 హస్తీభగ్నం = ఏనుంగుచేవిలువఁబడిన;

కై కేయీంచ వధిష్యామి సానుబంధాం సదాంధవామ్. ౨౬
 కలుషేణా ద్య మహతా మేదిసి పరిముచ్యతామ్

శ్రీమద్రామాయణముఃలియోధ్యాకాండము. ౧౫౮౯

స ౯౬

టీక॥ కైకేయీచ = కైకేయిని
గూడ; సానుబంధాం = సంబంధము
తోఁగూడినదానిఁగాను; సబంధవాం =
బంధువులతోఁగూడినదానిఁగాను; వధి
ప్యామి = చంపెదను. అద్య = ఇప్పుడు;
మేదిని = భూమి; మహతా = అధికమ
యిన; కలుషేణ = పాపముచేత ; పరి

ముచ్యతాం = విడువఁబడుఁగాక.
మంధర మొదలగునను బంధములతో
ను, సమస్తబంధువులతోనుఁగై కేయిని
గూడవధించెదను; భూమికైకేయీరూ
పమహాపాపంబువడిచి, సుఖించునుగా
క. అని, తాత్పర్యము.

అజ్యేమం సంయతం కోధ మసత్కారంచ మానద. ౨౭
మోత్యోమి శత్రునైస్యేషు కక్షేష్వివ హుతాశనమ్

టీక॥ మానద = మానమునొసంగు
నట్టిరాముఁడా! అద్య = ఇప్పుడు; సం
యతం = కట్టఁబడిన; కోధం = కోపము
ను; అసత్కారంచ = తిరస్కారమును;
శత్రునైస్యేషు = శత్రువులసేనలయం
దు; కక్షేషు = ఎండినగడ్డివామియందు;
హుతాశనమివ = అగ్నిహోత్రమువలె;

మోత్యోమి = విడిచెదను.
మానంబుఁగాపాడునట్టి రాముఁ
డా! ఇన్నిదినములుగానణచిపెట్టినకో
ధంబును, అవమానంబును, ఇప్పుడు, ఎం
డినగడ్డివామిపై నగ్నిహోత్రమంబో
లె, శత్రునైన్యంబులపైవిడిచెదను.
అని, తాత్పర్యము.

అద్యైత చ్చిత్ర కూటస్య కాననం నిశితై శ్వరైః. ౨౮
భింద౯ శత్రుశరీరాణి కరిష్యే శోణితో ష్టితమ్

టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; నిశితైః = తీ
క్ష్ణములయిన; శ్వరైః = బాణములచేత;
శత్రుశరీరాణి = శత్రువులశరీరమును ;
భింద౯ = భేదించుచు; ఏతత్ = ఈ ; చి
త్రకూటస్య = చిత్రకూటపర్వతముయొ

క్క; కాననం = అడవిని; శోణితో ష్టి
తం = రక్తముచేఁదడుపఁబడినదాని
గా; కరిష్యే = చేసెదను.
ఇప్పుడు , తీక్ష్ణబాణంబులచేత శత్రు
శరీరంబులఖండించియీచిత్రకూటపర్వ

తంబునందలియడవినంతయు , నెత్తురు | అని, తాత్పర్యము.
వెల్లువలు గావించెదను.

శరై ర్నిభిఃస్పృహదయాక్ కుంజరాం స్తురగాం స్తథా. ౨౯
శ్వాపదాః పరికషణంతు నరాంశ్చ నిహతాన్తయా

టీక|| శరైః=బాణములచేత; నిభిః=ఈడ్చును గాక.
స్పృహదయాక్=భేదించబడినగుండె నాబాణంబులచే భిన్నహృదయంబుల
లుగల; కుంజరాక్=వీనుంగులను; తుర యిపడిన యేనుంగులను గుట్టంబులను, ని
గాక్=గుట్టంబులను; తథా=అట్లు; మ హాశులయిన మనుష్యులను, ఈవనంబు
యా=నాచేత; నిహతాక్=చంపబడి నందలి వ్యాఘ్రాదులు, ఈడ్చుకొనిపో
న; నరాంశ్చ = మనుష్యులను; శ్వాప వ్రుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.
దాః = క్రూరజంతువులు; పరికషణం

శరాణాం ధనుషశ్చాహ మన్యజోస్తి మహామృథే. ౩౦
ససైన్యం భరతం హత్వా భవిష్యామి నసంశయః

టీక|| అహం=నేను; శరాణాం=బా నేను, ఇదివఱకుఁ, బెక్కు-యధ్ధంబు
ణములకును; ధనుషశ్చ=ధనుస్సునకును; లందు, బాణంబులకును ధనుస్సునకును,
అన్యజః=అప్పులేనివాడను; అస్తి=అగు గావలసినంతయాహారంబొసంగి, య
యన్నాను. మహామృథే = గొప్పయధ్ధ పురీర్చుకొనియె యున్నాను; ఇప్పుడు
మునందు; ససైన్యం=సైన్యములతోఁగూ ను, యధ్ధంబున, భరతుని ససైన్యంబు గా
డిన; భరతం=భరతుని; హత్వా = చం సంహరించి, ధనుర్భాణంబులఋణంబు
పి; అన్యజః(అధ్యాహృతము)=అప్పులేని దీర్చుకొనియెదను; ఇందుసంశయములే
వాడను; భవిష్యామి=అయ్యెదను. సం దా. అని, లక్ష్యంబు, రామునితోఁజె
శయః=సందేహము; య=లేదు. ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, వజ్రవతి తమస్సగః.

ఇది, సృష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయాచాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండవజ్రవతితమస్సగఃటీక,
ముగిసినది.

ప్రే

సప్తనవతితమస్సగః ప్రారంభః.

సుసంరబ్ధంతు సామిత్రిం లక్ష్మణం కోధమూర్చితమ
రామస్తు పరిసాంత్యాభవచనం చేద మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ అధ=అటుపిమ్మట; రామస్తు=	ఈ; వచనంచ=మాటను; అబ్రవీత్=చె
రాముండుమాత్రము; సుసంరబ్ధం=మి	ప్పెను.
క్రిలియువేగిరపడుచున్నవాఁడును; కో	అంత, రాముండుమాత్రము, ఇట్లుప
ధమూర్చితం=కోపముచేవ్యాపింపఁబడి	రమకుపితుండై మహాసంరంభంబునను
నవాఁడునగు; లక్ష్మణంతు=లక్ష్మణుని;	న్నలక్ష్మణునోదార్చి, యిట్లుని, చెప్పెను.
పరిసాంత్యభవ = ఊఁడించి; ఇదం=	అని, తాత్పర్యము.

కిమత్ర ధనుషా కార్యమసినావా సచమణా
మహేష్వాసే మహాప్రాణ్ణే భరతే స్వయ మాగతే. ౨

టీక॥ మహేష్వాసే=పెద్దధనుస్సుగ	విషయమునందు; ధనుషా= ధనుస్సుచే
లవాఁడును, మహాధనుర్ధరుండుననుట; మ	త; కార్యం=పని; కిం = ఏమి? సచమణ
హాప్రాణ్ణే= మహాపండితుండునగు; భ	ణా= తోలుతోఁగూడిన, డాలువాలు
రతే=భరతుండు; స్వయం=తానే; ఆ	తోఁగూడినయనుట; అసినావా=ఖడ్గము
గతే=వచ్చినవాఁడుగాఁగా; అత్ర=ఈ	చేఁగాని; కిం, కార్యం(అధ్యాహృతము)

ఏమికార్యము?

మహాధనుర్ధనండును మహాపండితుండునగుభరతుండు, ఇతర ప్రేరణము

లేక, తానే, మనయొద్దకువచ్చినప్పుడు

ధనస్సుతోఁగాని కత్తితోఁగాని, యేమికార్యము? అని, తాత్పర్యము.

పితు స్సత్యం ప్రతిశ్రుత్య హత్వా భరత మాగతమ్

కిం కరిష్యామి రాజ్యేన సాపవాదేన లక్ష్మణ. ౩

టీక॥ లక్ష్మణం = లక్ష్మణుడా! పితుః = తండ్రియొక్క; సత్యం = సత్యమును; ప్రతిశ్రుత్య = ప్రతిజ్ఞ చేసి; ఆగతం = వచ్చిన; భరతం = భరతుని; హత్వా = చంపి; సాపవాదేన = అపవాదముతోఁగూడిన; రాజ్యేన = రాజ్యముచేత; కిం = ఏమి; కరిష్యామి = చేయఁగలను?

లక్ష్మణుడా! పితృవాక్యముఁబాలించెదననిప్రతిజ్ఞ చేసి, నాయొద్దకువచ్చిన భరతుంజంపుదునేని, యట్లుతండ్రిభరతునకు రాజ్యంబొసంగఁగా రాముండతనివధించి రాజ్యంబవహరించెనిని, జనులచే నిందితుండనగుదునే; అట్టిరాజ్యంబు నాకెందుకు? అని, తాత్పర్యము.

య ర్ద్రవ్యం బాంధవానాంవా మిత్రాణాంవా త్తయే భవేత్

నా హం త త్ప్రతిగృహ్ణాయాం భక్షా నివశ్యతా నివ. ౪

టీక॥ యత్ = ఏ; ద్రవ్యం = ధనము; ప్రతిగృహ్ణాయాం = ప్రతిగ్రహింపను.

బాంధవానాంవా = బంధువులయొక్క; మిత్రాణాంవా = స్నేహితులయొక్క; గాని; త్తయే = నాశమునందు; భవేత్ = అగునో; అహం = నేను; తత్ = దాని; వివశ్యతా = విషముతోఁజేయఁబడిన; భక్షానివ = పిండివంటలనువలె; న

బంధువులకుఁగాని స్నేహితులకుఁగాని నాశముగలుగుటచే నేద్రవ్యంబువచ్చునో, అదివిషభత్యంబువంటిది; దాని నేనెంతమాత్రముప్రతిగ్రహింపను.

అని, తాత్పర్యము.

ధమ౯ మథ౯ంచ కామంచ పృథివీంచాపి లక్ష్మణ

ఇచ్ఛామి భవత౯ మథే౯ ఏత త్ప్రతికృణోమి తే. ౫

టిక్క లత్తుణ = లత్తుణుడా! ధ	మి=ప్రతిజ్ఞ చేసెదను.
మణం=ధర్మమును; ఆధణంచ = ధన	లత్తుణుడా ! ధర్మాధర్మకా
మును; కామంచ=కామమును; పృథివీం	మంబులను, భూమిని, మీమిత్రమునే
చాపి=భూమిని; భవతాం, అధే=మీ	న గోరుచున్నానుగాని, నేనుగదా; నీ
నిమిత్తమై; ఇచ్చామి=కోరుచున్నాను.	వునమ్మి వేసి, కట్లఁప్రతిజ్ఞ చేసెదను.
ఏతత్=దీని; తే=నీకొఱకు; ప్రతిశృణో	అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతృణాం సంగ్రహాధణంచ సుఖాధణంచాపి లత్తుణ
రాజ్య మప్య హ మిచ్చామి సత్యేనా యుధ మాలభే. ౬

టిక్క లత్తుణ = లత్తుణుడా! అ	ఆయుధమును; ఆలభే=తాకెదను.
హం=నేను; రాజ్యమపి=రాజ్యమును	లత్తుణుడా ! రాజ్యమును గూడ,
గూడ; భ్రాతృణాం = తమ్ములయొ	తమ్ములు ధనవంతులగుటకును వారలు
క్క; సంగ్రహాధణంచ=ధనసంగ్రహ	సుఖంబునొందుటకునే కోరుచున్నాను
ముకొఱకును; సుఖాధణంచాపి=సుఖ	గాని, నాకైకాదు; సత్యముగానాయా
ముకొఱకును; ఇచ్చామి=కోరుచున్నా	యుధమునుబట్టి శపథము సేయుచున్నా
ను. సత్యేన=సత్యముచేత; ఆయుధం=	ను. అని, తాత్పర్యము.

నేయం మమ మహీ సౌమ్య దులభా సాగరాంబరా
సహిచ్ఛేయ మధవేణ శక్రత్వమపి లత్తుణ. ౭

టిక్క సౌమ్య=సౌమ్యుండవగు; లత్తు	హి=కోరనుగదా!
ణ=లత్తుణుడా! సాగరాంబరా=స	సౌమ్యుండవగులత్తుణుడా ! న
ముద్రమేవస్త్రముగాఁగల; ఇయం =	ముద్ర పర్యంతంబగు నీభూమిని, సం
ఈ; మహీ=భూమి; మమ=నాకు; దు	పాదింప, నేను సమధుండుగాకపోలే
లభా=పొందఁగూడనిది; న=కాదు.	దు; అయితే, అధమంబున నైనచో, నిం
శక్రత్వమపి=ఇంద్రత్వమునైనను; అధ	ద్రత్వంబునేని, యిచ్చింపను-
మేణ=అధర్మముచేత; నేచ్ఛేయం	అని, తాత్పర్యము.

య ద్విना భరతం త్వాంచ శత్రుఘ్నంచాపి మానద
భవేత్తమ సుఖం కించిత్ భస్మ త తురుతాం శిఖీ. ౮

టీక॥ మానద=మానమునొసంగున దగా; కురుతాం=చేయుఁగాక.

ట్టి లక్ష్మణుడా! భరతం=భరతుని; మానంబును గాపాడునట్టిలక్ష్మణుఁ
త్వాంచ=నిన్నును; శత్రుఘ్నంచాపి=శ డా! భరతునకును నీకును శత్రుఘ్నునకు
తుఘ్నునినైనను; విశా=విడిచి; మమ= సులేక, నాకు, వీసుఖంబుగలుగునో, దా
నాకు; యత్= ఏది; సుఖం = సుఖ నిగ్ని హేమాత్రము భస్మము గావిం
ము; కించిత్ = ఒకానొకటి; భ చుఁగాక; అదియెట్టిదైనను, నేనంగీక
వేత్ = కలుగునో; తత్=దానిని; శి రింపను. అని, తాత్పర్యము.
ఖీ=అగ్ని హేమాత్రము; భస్మ=బూడి

మన్యే హ మాగతో౭ యోధ్యాం భరతో భ్రాతృవత్సలః
మమ ప్రాణా త్ప్రియతరః కులధమ౯ మనుస్మర౯. ౯
శ్రుత్వా ప్రవాజితం మాం హి జటావల్కలధారిణమ్
జానక్యా సహితం వీర త్వయాచ పురుషషభ. ౧౦
స్నేహే నాక్రాంతహృదయ శ్శోకేనా కలితేంద్రియః
ద్రష్టు మభ్యాగతో హ్యేష భరతో నా న్యధాగతః. ౧౧

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివియు; పురు యు; అయోధ్యాం= అయోధ్యాపట్టణ
షర్షభ=పురుషశ్రేష్ఠుండవునగులక్ష్మణుఁ మును; అగతః=పొందినవాఁడై; మాం=
డా! భ్రాతృవత్సలః=తోఁబుట్టువులయం నన్ను; (“హ” అనునదివాదపూరణా
దధికప్రీతిగలవాఁడును; మమ= నాకు; థ౯ము) జటావల్కలధారిణం=జటల
ప్రాణాత్=ప్రాణముకన్న; ప్రియత రః=మిక్కిలిఁబ్రിയమందునగు; భరతః= ను నారవీరలను ధరించినవాఁడనై; జా
భరతుఁడు; కులధమ౯= కులముయొ నక్యా=సీతతోను; త్వయాచ = నీతో
కులధమ౯మును; అనుస్మర౯=తలంచు ను; సహితం=కూడినవాఁడనై; ప్రవా
జితం= అడవికిఁబంపఁ బడినవానిగా;

శ్రుత్వా=విని; స్నేహేన= స్నేహము చేత; ఆక్రాంతహృదయః=ఆక్రమింపఁ బడినమనసుగలవాఁడై; శౌకేన= దుఃఖముచేత; ఆకులితేంద్రియః=కలతపఱపఁబడినయింద్రియములుగలవాఁడై; ద్రష్టుం=చూచుటకు; అభ్యాగతోహి=వచ్చినవాఁడుగాదా! ఏషః=ఈ; భరతః=భరతుఁడు; అన్యథా=జేఱువిధముగా; ఆగతః=వచ్చినవాఁడు; న = కాఁడు. ఇతి(అధ్యాహృతము) = అని; అహం=నేను; మన్యే=తలంచెదను.

తోఁబుట్టువులయందధిక ప్రేమగలవాఁడును నాకుఁ బ్రాణంబుకన్నం బ్ర

యుండునగు భరతుండు , కలధమకంబుదలంచుకొని, “ ఎల్లప్పుడును మామయింటనెయండఁగూడదు, పితృశుశూృషసేయవలె ” నని, యయోధ్యకు వచ్చియుండును; అంత, నేను, దండ్రియాజ్ఞచే, జటావలగ-లంబులు ధరించి, నీతోను నీతతోనుం గూడ, నడవికి వచ్చుటనువిని, మనయందధిక స్నేహముగలవాఁడగుటచేత, బరమదుఃఖితుండై, మనలంబూడవచ్చినాఁడుగాని, జేఱుగాదు; అనినాకుందోఁచుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

అంభాం చ కైకయాం రువ్య పరుషం చాక్రియం వదన్
ప్రసాద్య పితరం శ్రీమాన్ రాజ్యం మే దాతు మాగతః. ౧౨

టిక|| శ్రీమాన్=అధికమయినకాంతిగల; భరతః(అధ్యాహృతము)=భరతుఁడు; రువ్య(రుషిత్వా)=కోపించి; అంబాం=తల్లియైన; కైకేయాంచ=కైకేయినిగూచియు; పరుషం=నిష్ఠురముగాను; అక్రియంచ=దుఃఖముగలుగునట్లుగాను; వదన్=చెప్పడు; పితరం=తండ్రిని; ప్రసాద్య=సంతోషింపఁజేసి; మే=నాకొఱకు; రాజ్యం=

రాజ్యమును; దాతుం=ఇచ్చుటకు; అగతః=వచ్చినాఁడు. శ్రీమంతుండగుభరతుండు , పరమకుపితుండై ; తల్లియగు కైకేయితోనిష్ఠురంబులునప్రియంబులునగువాక్యంబులాడి, తండ్రినిఁబ్రాధికంచి ప్రసన్నుం గావించి, నాకురాజ్యంబొసంగుటకైయిచ్చటికివచ్చియున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాప్తకాలం య దేహో స్తాన్ భరతో ద్రష్టు మిచ్ఛతి

టీక॥ ఏషః=ఈ; భరతః=భరతుః | బడినకాలముగలది, కాలోచితమనుట.
 డు; అస్తా=మనలను; ద్రష్టుం=చూ | ఈభరతుండిప్పుడు మనలంజూడవ
 చుటకు; ఇచ్చతి(ఇతి)యత్=కోరుచు | చ్చుటయీ సమయమునకు దగినదిగానే
 న్నాడనునదియేదిగలదో; తత్(అధ్యా | యున్నది. అని, తాత్పర్యము.
 హృతము)=అది; ప్రాప్తకాలం=పొంద

అస్తాసు మనసాప్యే వ నా ప్రియం కించి దాచరేత్. ౧౩

టీక॥ ఏషః= ఈభరతుడు; మన | చేయఁడు.
 సాపి=మనసుచేనైనను; అస్తాసు=మన | ఈభరతుండు, మనసు నైనను, మన
 యందు; అప్రియం= అపకారమును; కుఁగొంచమేనియునపకారము సేయం
 కించిత్=కొంచమయినను; నాచరేత్= | దలంపఁడు. అని, తాత్పర్యము.

విప్రియం కృతపూర్వం తే భరతేన కదాను కిమ్

ఈదృశం వా భయం తే ద్య భరతం యో త్ర శంకసే. ౧౪

టీక॥ భరతేన=భరతునిచేత; తే=నీ | ద్య=ఇప్పుడు; అత్ర=ఇచ్చట; భరతం=
 కొఱకు; కదాను = ఎప్పుడైనను; విప్రి | భరతునిగూఁచి; శంకసే= సంశేహిం
 యం=అపకారము; కృతపూర్వంకిం= | చుచున్నావో.
 మున్నుచేయఁబడినదా? తే=నీకొఱకు; | ఇంతకుమునుపెప్పుడేని, భరతుండు
 ఈదృశం=ఇట్టి; భయంవా= భయము | నీకపకారము గావించియున్నాడా? లే
 గాని, భయజనకమయిన మాటగాని; | క, ఇట్టిభయమునుగలిగించునట్టి మాట
 కృతపూర్వంకిం(అధ్యాహృతము)=ము | నైననుజెప్పియున్నాడా? ఏలయిప్పుడి
 న్నుచేయఁబడినదా? మున్నుచేప్పఁబడిన | చ్చట, భరతునియందుసంశేహించుచు
 దా? యనుట. యః(త్వం) = ఏనీవు; అ | న్నావు? అని, తాత్పర్యము.

న హి తే నిమగ్నం వాచ్యో భరతో నా ప్రియం వచః

అహం హ్య ప్రియ మక్త స్సాన్యం భరతస్యా ప్రియే కృతే. ౧౫

టీక॥ తే = సీకు, నీచేతనగుటః భర
తః = భరతుడు; నిష్ఠురః = పరు పమయ
నమాటను; సవాచ్యః = చెప్పదగినవా
డుకాఁడు. అపియం = అనిష్టమగు; వ
చః = మాటను; స(వాచ్యః) = చెప్పదగి
నవాఁడుకాఁడు. భరతస్య = భరతునకు;
అపియే = దుఃఖకరవచనము; కృతే = చే
యఁబడఁగా, చెప్పఁబడఁగానగుట; అ

హ = నేను, అపియం = దుఃఖకరమయి
నమాటను, ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాఁడు
ను; స్యాః హి = అగుదునగాదా!
సీవు భరతుఁజూచి, యెంతమాత్ర
ము, పరుపవచనముగాని, యిష్టియవా
క్యమఁగానిచెప్పవలదు; అతఁడెప్పిన,
సన్నుఁజెప్పినట్లేయగును.
అని, తాత్పర్యము.

కథంను పుత్రాః పితరం హన్యః కస్యాంచి దాపది

భ్రాతావా భ్రాతరం హన్యా తస్మిన్త్రే ప్రాణ మాత్మనః. ౧౬

టీక॥ సోమిత్రే = లక్ష్మణుఁడా! క
స్యాంచిత్ = ఒకానొకఁడపది = ఆపద
యందు; పుత్రాః = కొడుకులు; అత్త
నః = తనయొక్కః ప్రాణం = ప్రాణభూ
తుండగు; పితరం = తండ్రిని; కథన్న = ఎ
ట్లు; హన్యః = చంపుదురు; భ్రాతావా =
తోఁబుట్టువుగాని; అత్తనః, ప్రాణం (అ
ధ్యాహృతము) = తనప్రాణభూతుండ
గు; భ్రాతరం = తోఁబుట్టువును; కథం (అ
ధ్యాహృతము) = ఎట్లు; హన్యాత్ = చం
పును?

లక్ష్మణుఁడా! ఏదోయొకయాపద

రాఁగానే, కొడుకులు, తమప్రాణ
భూతుండగుతండ్రినిగాని, అట్లు, తోఁ
బుట్టువునుగాని, యెట్లుచంపుకొందు
రు? ఇట్టియనుచితవచనంబులాడెదవే
ల? అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — “లక్ష్మణుండు,
మున్ను, తండ్రియగుదశరథుఁఁగుడవ
ధింపవలయుననిచెప్పెను; ఇప్పుడుభర
తునివధింపవలయుననుచున్నాఁడు; ఇ
తనిరొద్రబుద్ధినిబోఁగొట్టవలెను” అని,
రాముండిట్లు, నొకఁడెప్పినాఁడు.

అని, తాత్పర్యము,

యది రాజ్యస్య హేతోస్తస్త్వ మిమాం వాచం ప్రభాషసే
వత్సామి భరతం దృష్ట్వా రాజ్య మస్మై ప్రదీయతామ్. ౧౭

టిక॥త్వం=నీవు; రాజ్యస్య=రాజ్య
మను; హేతోః= (పంచమ్యథామండు
షష్ఠి) కారణమువలన; ఇమాం=ఈ; వా
చం=మాటను; ప్రభాషనేయది=చెప్ప
దువేని; భరతం=భరతుని; దృష్ట్వా=
చూచి; అస్మై=ఇతనికొఱకు; రాజ్యం=
రాజ్యము; ప్రదీయతాం=ఇవ్వఁబడు
గాక. ఇతి(అధ్యాహృతము)= అని;

వత్సమి=చెప్పెదను.
నీవు, రాజ్యంబుగావలెనను కోర్కె
చే నిట్లు, భరతునిహింసింపవలెనని చె
ప్పదువేని, భరతుండురాగానే, యత
సింజూచి, “అప్పా! నీవు రాజ్యమునులత్తు
ఁబనకిచ్చి వేయము; అతఁడు, రాజ్యంబు
గావలెననికోరుచున్నాడు” అని చెప్పె
దను. అని, తాత్పర్యము.

ఉచ్యమానోపి భరతో మయా లక్ష్మణ తత్త్వతః

రాజ్య మస్మై ప్రయచ్ఛేతి బాఢమిత్యేవ వత్సతి. ౧౮

టిక॥లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా! భర
తః=భరతుండు; మయా=నాచేత; అ
స్మై=ఈలక్ష్మణునికొఱకు; రాజ్యం=
రాజ్యమును; ప్రయచ్ఛ=ఇమ్ము. ఇతి=
అని; ఉచ్యమానోపి=చెప్పఁబడినవా
డైనను; తత్త్వతః=యథార్థముగా;
బాఢమితి=మంచిదని; వత్సిత్యేవ=అ
వశ్యముచెప్పును.

లక్ష్మణుడా! “నీవు రాజ్యమునుల
క్ష్మణునకి” మని, నేనుమాట మాత్రము
చెప్పినంతనే, భరతుండు, తత్త్వణంబున,
“అట్లేయిచ్చెద ” నని, చెప్పును; వే
ఱొండుమాటనఁడు. అని, రాముండు,
లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తథోక్తో ధమశీలేన భ్రాత్ర తస్య హితే రతః

లక్ష్మణః ప్రవివేశేవ స్వాని గాత్రాణి లజ్జయా. ౧౯

టిక॥తస్య=ఆరామునియొక్క; హి
తే=మేలునందు; రతః=ఆసక్తుడయిన;
లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు; తథా=అట్లు;

ధమశీలేన= ధర్మ స్వభావుండుగు;
భ్రాత్ర=అన్నయగురామునిచేత; ఉ
క్తః= చెప్పఁబడినవాడై; లజ్జయా=

సిగ్గుచేతఃస్వాని=తనదైన; గాత్రాణి=టలుంజెప్పినట్టిలక్ష్మణుండు, రాముండి
అవయవములను; ప్రవివేశేవ=ప్రవేట్లుచెప్పినమాటలనువిని, యంతలజ్జితం
శించునట్లుండెను. దైతలవంచుకొని, యుండెను.

రామ హితంబుకొఱకే యస్మిమా అని, తాత్పర్యము.

త ద్వాక్యం లక్ష్మణ శ్చృత్వా వీశితః ప్రత్యువాచహ
త్వా మన్యే ద్రష్టు మాయాతః పితా దశరథ స్స్వయమ్. ౨౦

టీక॥ లక్ష్మణం= లక్ష్మణుండు; త ద్వాక్యం= ఆరామునిమాటను; శ్చృత్వా=విని; వీశితః= సిగ్గునొందినవా
డై; “పితా=తండ్రియగు; దశరథః=ద
శరథుండు; స్వయం=తానే; త్వా= ని
న్ను; ద్రష్టుం=చూచుటకు; ఆయాతః=వ
చ్చినాడు. ” ఇతి (అధ్యాహృతము)=
అని; మన్యే=తలంచుచున్నాను. ఇతి(అ
ధ్యాహృతము)=అని; ప్రత్యువాచ=చె
ప్పెను. (“హ” అనునది పాదపూరణా
థము)
లక్ష్మణుండు, రామునిమాటనువిని,
లజ్జితుండై, ప్రస్తాపంబుదప్పింపదలం
చి, “మనతండ్రిదశరథుండేసిన్నుజూచు
టకైయిచ్చటికివచ్చుచున్నాడు” అని, త
లంచెదనుననిచెప్పెను. అని తాత్పర్యము.

వీశితం లక్ష్మణం దృష్ట్వా రాఘవః ప్రత్యువాచ హ

టీక॥ రాఘవః= రాముండు; వీశి
తం= సిగ్గునొందిన; లక్ష్మణం=లక్ష్మణ
ని; దృష్ట్వా=చూచి; ప్రత్యువాచ=చెప్పె
ను. (“హ” అనునదిపాద పూరణా
థము.)
రాముండు, లక్ష్మణుండులజ్జనొంది
నాడనియెఱింగి, యిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ మన్యే మహాబాహు రిహస్తాక్ ద్రష్టు మాగతః. ౨౧

టీక॥ మహాబాహుః=పెద్దచేతులు
గల; ఏవః=ఈదశరథుండు; అస్తాక్= ఇచ్చటికి; ఆగతః=వచ్చినాడు. ఇతి(అ
ధ్యాహృతము)=అని; మన్యే=తలంచె
దను. మనలను; ద్రష్టుం=చూచుటకు; ఇహ=

మహాబాహుండగునీదశరథుండు , నితలంచెదను అని, తాత్పర్యము.
మనలజూచుటకైయిచ్చటికివచ్చినాడ

అథవా నౌ ధ్రువం మన్యే మన్యమాన స్సుఖోచితౌ
వనవాస మనుధ్యాయ గృహయ ప్రతిశేష్యతి. ౨౨

టీక|| అథవా=అటుగాచేసి; ఏషః తి(అధ్యాహృతము)=అని; మన్యే= త
(అధ్యాహృతము) = ఈదశరథుండు; లంచెదను.
నౌ=మనలను; సుఖోచితౌ=సుఖమున లేక,దశరథుండు, మనముసుఖంబ
కుండగినవారలనుగా; మన్యమానః=త సుభవింపదగిన వారమనియు, వనవా
లంచుచు;వనవాసః=వనమునందుండు సంబంధముననియు,దలచి, మనలనిం
టను; అనుధ్యాయ= తలచి; గృహ టికిఁదీసికొనిపోవుటకై, వచ్చియుండు
య=ఇంటికొఱకు; ప్రతిశేష్యతి=కొని నితలంచెదను.
పోగలడు. ధ్రువం=నిశ్చయము. ఇ అని, తాత్పర్యము,

ఇమాం వా ప్యేష వైదేహీ మత్యంతసుఖసేవినీమ్
పితా మే రాఘవ శ్శ్రీమాన్ వనా దాదాయ యాస్యతి. ౨౩

టీక|| శ్రీమాన్ = సర్వాతిశయి నిఃయాస్యతి= పోగలడు.
యనిన;మే=నాయొక్క;పితా= తం శ్రీమంతుండగు నాతండ్రిదశరథుం
డ్రీయునగు; ఏషః=ఈ;రాఘవః= దశ డు, మిక్కిలియు సుఖతు రాలగు సీసీ
రథుండు;అత్యంతసుఖసేవినీం= మిక్కి తాదేవివై నను, అడవినుండి, యింటి
లియు సుఖమునొందునట్టి;ఇమాం=ఈ; కిందొడ్కినిపోగలడు.
వైదేహీంవాపి = సీతాదేవివై నను; వ అని, తాత్పర్యము.
నాత్= అడవినుండి;ఆదాయ= తీసికొ

ఏతా తా సంప్రకాశతే గోత్ర వంతౌ మనోరమా
వాయువేగ సమా వీర జవనౌ తురగోత్తమా. ౨౪

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగులత్తు	కిరీ-లియుఁబ్రకాశించుచున్నవి.
ఋణఁడా! గోత్రవంతే=మంచివంశముగ	పరాక్రమశాలివగు లత్తుఁఁడా!
లవియు; మనోరమా=సుందరములయిన	మంచికులంబునం బుట్టినవియు సుంద
వియు; వాయువేగసమా= వాయువేగ	రంబులును వాయువునకుంబోలేవేగంబు
ముతోసమానమయినవేగముగలవియు;	గలవియునగు, రాజోపవాహ్యంబుల
జవనా=శీఘ్రముగాఁబోవునవియునగు;	యిన యీయుత్తమాశ్వంబులు రెండు
తా=అట్టి; వీతా=ఈ; తురగోత్తమా=	ను, ఎంతయునొప్పుచున్నవి. చూడము.
అశ్వశ్రేష్ఠములు; సంప్రకాశేతే = మి	అని, తాత్పర్యము.

స ఏషతు మహాకాయః కంపతే వాహినీ ముఖే
నాగ శృత్రుం జయోనామ వృద్ధ స్తాతస్య ధీమతః. ౨౫

టీక॥ మహాకాయః=పెద్దశరీరముగ	నుంగును; వాహినీముఖే=సేనాముఖం
లదియు; వృద్ధః=పెరిగినదియునగు, ఉ	బునందు; కంపతే=నడచుచున్నది.
న్నతంబునగుననుట; ధీమతః=బుద్ధిమం	మహాకాయంబునత్తున్నతంబునగు,
తుండగు; తాతస్య=నాయనయొక్క;	నాయనగారి, శత్రుంజయంబునుపట్టపే
సః=అట్టి; వీతః=ఈ; శత్రుంజయః= శ	నుంగును, ఇదిగో, సేనాముఖంబునవచ్చు
త్రుంజయమనుపేరుగల; నాగస్తు = ఏ	చున్నది. అని, తాత్పర్యము.

నతు పశ్యామి తచ్చత్రం పాండరం లోకసత్కృతమ్
పితు దివ్యం మహాబాహూ సంశయో భవతీహమే. ౨౬

టీక॥ మహాబాహూ=పెద్దచేతులు	త్రము; నపశ్యామి=చూడను. ఇహ=ఈ
గలలత్తుఁఁడా! లోకసత్కృతం= జ	విషయమునందు; మే = నాకు; సంశ
నులచేఁబూజింపబడినదియు; దివ్యం=	యః=సందేహము; భవతి = కలుగుచు
శ్రేష్ఠమును; పాండరం=తెల్లనిదియున	న్నది.
గు; తతే=అ; పత్రంతు=గొడుగునుమా	మహాబాహుండవగు లత్తుఁఁడా!

సమస్తజనపూజితంబును దివ్యంబునగు మునందు, నాకుసందేహముగలుగుచు
నాయనగారిశ్వేతచ్ఛత్రము, మాత్రమే న్నది. అని, తాత్పర్యము.
గపడకున్నది; కావున, నాయనవిషయ

వృత్తాగ్రాద వరోహత్వం కురులత్త్వణ మద్యచః

టీక॥ లత్త్వణ=లత్త్వణుడా! త్వం=	లత్త్వణుడా! నీవు, చెట్టుమీదనుం
నీవు; వృత్తాగ్రాత్=చెట్టుమీదనుండి;	డిదిగము; నేనుజెప్పినట్లువినుము.
అవరోహ=దిగుము. మద్యచః=నా	అని, తాత్పర్యము.
మాటను; కురు=చేయుము.	

ఇతివ రామో ధర్మాత్మా సామిత్రి త మువాచహ. ౨౭

టీక॥ ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభా	అనునదిపాదపూర్ణాధర్మము)
వుండగు; రామః=రాముడు; తం=	ధర్మస్వభావుండగురాముండు, ల
ఆ; సామిత్రి=లత్త్వణునిగూచి; ఇ	త్త్వణునితోనీప్రకారమునంజెప్పెను.
తీవ=ఇట్లు; ఉవాచ=చెప్పెను. ("హ"	అని, తాత్పర్యము.

అవతీర్యతు సాలాగ్రా త్తస్మా త్స సమితిం జయః

లత్త్వణః ప్రాంజలి య్చ తస్మై రామస్య పార్శ్వతః. ౨౮

టీక॥ సమితింజయః=శత్రునైన	ప్రక్కను; తస్మై=ఉండెను.
మునుజయించునట్టి; సః=ఆ; లత్త్వణః=	శత్రునైనంబుల జయించుటయం
లత్త్వణుండు; తస్మాత్=ఆ; సాలా	దుసమర్థుండగునాలత్త్వణుండు, అం
గ్రాత్=చెట్టుమీదనుండి; అవతీర్యతు=	తల, జెట్టుమీదనుండిదిగి, చేమోడ్పుగీ
దిగినంతనే; ప్రాంజలిః=మంచిచేమో	లించి, రాముని పార్శ్వభాగంబునం
డ్పుగలవాడు; ఛాత్వా=అయి; రా	గొలిచియుండెను. అని, తాత్పర్యము.
మస్య=రామునియొక్క; పార్శ్వతః=	

భరతే నాపి సందిష్టా సమ్మదోఁ న భవేదితి
సమంతా తస్య శైలస్య సేనా వాస మకల్పయత్. ౨౯

టిక సమ్మదః = పీడ;నభవేత్ =	అకల్పయత్ = చేసెను.
కాఁగూడదు. ఇతి = అని; భరతేనాపి =	రామాశ్రమంబునకు బాధగలుగఁగూ
భరతుని చేతను; సేనా = సైన్యము; సంది	డదని భరతుం డాజ్ఞాపించుటంజేసి, యా
ష్టా = ఆజ్ఞాపింపఁబడినదై; తస్య = ఆ;	సేన, చిత్రకూటపర్వతముచుట్టును, మం
శైలస్య = చిత్రకూటపర్వతముయొక్క;	డలాకారంబున, విడిసెను.
సమంతాత్ = చుట్టును; వాసం = ఉనికిని;	అని, తాత్పర్యము.

అధ్యథా మిత్వోక్తుచమూ ర్యోజనం పర్వతస్య సా
పార్శ్వే న్య విశ దా నృత్య గజవాజిరథాకులా. ౩౦

టిక గజవాజిరథాకులా = ఏనుంగు	న్యవిశత్ = విడిసినది.
లచేతను గుట్టుములచేతను రథములచేతను	గజవాజిరథసంఘాతముగునాయి
నిండినదగు; సా = ఆ; ఇత్వోక్తుచమూః =	త్వోక్తుసైన్యము, ఒకటియు నూతామడ
ఇత్వోక్తు సేన; అధ్యథాం = సగమధికము	దూరము, చిత్రకూటపర్వత పార్శ్వభా
గాఁగల; యోజనం = ఆమడదూరము; ప	గమునందు, మండలాకారంబున, విడిసిన
ర్వతస్య = చిత్రకూటపర్వతముయొక్క;	ది. అని, తాత్పర్యము.
పార్శ్వే = ప్రక్కను; ఆవృత్య = చుట్టి;	

సా చిత్రకూటే భరతస్య సేనా
ధమఁం పురస్కృత్య విధూయ దపఁమ్
ప్రసాదనాథఁం రఘునందనస్య
విరాజతే నీతిమతా ప్రణీతా. ౩౧

టిక ధమఁం = ధర్మమును; పుర	దనస్య = రామునియొక్క; ప్రసాదనా
స్కృత్య = మున్నిడుకొని; గర్వం = గ	ర్వం = సంతోషపఱచుటకొఱకు ; ఆగ
వఁమును; విధూయ = విడిచి; రఘునం	తేన (అధ్యాహృతము) = వచ్చినవాఁడు

ను; నీతిమతా = అధికమయిననీతిగల	ధర్మంబునవలంబించి, గవంబు
వాండునగుభరతునిచేత; ప్రణీతా =	వదలి, రామునిఁబ్రసన్నుంజేయుటకై వ
తేఁబడిన; భరతస్య = భరతునియొక్క;	చ్చినట్టి నీతిమంతుండగుభరతునిచేఁడేబ
సా = ఆ; సేనా = సేన; చిత్రకూటే =	డిన, నైస్యమంతయుఁ, జిత్రకూటపర్వ
చిత్రకూటపర్వతమునందు, చిత్రకూట	తమునకుసమీపంబునం బ్రకాశించుచుం
పర్వతసమీపమునందనుట; విరాజతే =	డినది. అని, తాత్పర్యము,
ప్రకాశించుచున్నది.	

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, సప్తనవతి తమస్సగః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ సప్తనవతి తమస్సగః టీక,
ముగిసినది.

—
శ్లో

అప్తనవతితమస్సగః ప్రారంభః.

నివేశ్య సేనాంతు విభుః పద్భ్యం పాదవతాం వరః
అభిగంతుం స కాశ్ఠ మియేష గురువతఃకమ్. ౧

టీక॥ పాదవతాం = కాశ్ఠగలవారల	ద్భ్యం = కాశ్ఠ చేత; అభిగంతుం = పో
లో; వరః = శ్రేష్ఠుండును; విభుః = ప్ర	పుటకు; ఇయేష = ఇచ్చించెను.
భుండునగు; సః = ఆభరతుండు; సే	అట్టి పరమధామిఁకుండగు రాము
నాం = సేనను; నివేశ్యతు = విడియఁజేసి	నొద్దకునడచిపోవు భాగ్యులుగలుగుట
నంతసే; గురువతఃకం = పితృసేవచే	చేఁ, చాదంబులుగలవారలలోను త్తముం
యునట్టి; కాశ్ఠం = రామునిగూర్చి; ప	డగునా భరతుండు, సేననువిడియనా

జ్ఞాపించి, యంతఁ, బితౌజ్ఞానువతియ | పోఁగోరెను.
గురామునొద్దకుఁ, బాదంబులతోనడచి | అని, తాత్పర్యము.

నివిష్ట మాత్రే నైస్యేతు యథోద్దేశం వినీతవత్
భరతో భ్రాతరం వాక్యం శత్రుఘ్న మిద మబ్రవీత్. ౨

టీక॥ నైస్యే = సేన; యథోద్దేశం = వీతే = చెప్పెను.
అయ్యై ప్రదేశములనతిక్రమింపక; నివిష్ట | అంత, నయ్యై స్థలంబుల సేనవిడిసి
మాత్రేతు = విడిసినదైనంత నె; భరతం = నవెనుక, భరతుండు, వినీతవేషధరుం
భరతుండు; వినీతవత్ = వినయముగల డయి, తమ్ముని, శత్రుఘ్నం బిలిచి,
వాఁడై; భ్రాతరం = తమ్ముండయిన; శ | యీమాటంజెప్పెను.
త్రుఘ్నం = శత్రుఘ్నునిగూచి; ఇ | అని, తాత్పర్యము
దం = ఈ; వాక్యం = మాటను; అబ్ర

క్షీప్రం వన మిదం సౌమ్య సరసంఘై స్సమంతతః
లుబై శ్చ సహితై రేభి స్త్వ మస్వేషితు మహాసి. ౩

టీక॥ సౌమ్య = తిన్ననివాడవగుభ | ప్రం = శీఘ్రముగా; అర్హసి = తగుదువు.
రతుండా! త్వం = నీవు; లుబై శ్చ = బో | సౌమ్యుండవగుభరతుండా! నీవిష్టు
యవాండ్రితోడను; సహితైః = కూడి | డు, ఈబోయవాండ్రీను భటులతోనుం
న; ఏభిః = ఈ; సరసంఘైః = మనుష్యసం | గూడి, శీఘ్రముగా నీవనంబంతయు వె
ఘములతోఁగూడ; ఇదం = ఈ; వనం = దకుము. అని, తాత్పర్యము.
అడవిని; సమంతతః = అంతటను; క్షీ

గుహా జ్ఞాతి సహస్రేణ శరచాపాసిధారిణా
సమస్వేషతు కాకుత్స్థా వస్త్విక్ పరివృత స్స్వయమ్. ౪

టీక॥ గుహః = గుహుండు; స్వయం = తానును; శరచాపాసి ధారిణా =

బాణంబులను ధనుస్సులను ఖడ్గంబులను
ధరించుచున్న; జ్ఞాతసహస్రేణంబంధు
వులవేయింటిచేత; పరివృతః=చుట్టఁబ
డినవాడై; అస్తిక్=ఈపర్వతమునం
దు; కాకుఞ్ఞౌ=రామలక్ష్మణులను; స
మన్వేషతు=వెదకుఁగాక.

గుహుండు ధనుర్బాణ ఖడ్గంబులం
దాల్చినబంధువులవేపురంగూడి, యాచి
త్రకూటపర్వతంబంతయు రామలక్ష్మ
ణులను, వెదకునుగాక.
అని, తాత్పర్యము.

అమాత్యై స్సహ పౌరై శ్చ గురుభిశ్చ ద్విజాతిభిః
వనం సర్వం చరిష్యామి పద్భ్యాం పరివృత స్వయమ్. ౫

టీక॥ స్వయం=నేనును; సహపౌ
రై=పట్టణవాసిజనములతోఁగూడిన; అ
మాత్యై = మంత్రులచేతను; గురు
భిశ్చ=గురువులచేతను; ద్విజాతిభిశ్చ=
బ్రాహ్మణులచేతను; పరివృతః = పరివే
ష్టింపఁబడినవాడనై; పద్భ్యాం=పా

దములచేత; వనం=అడవిని; సర్వం=అం
తను; చరిష్యామి=తిరిగెదను.
నేనును, మంత్రులనుచారులునుగురు
వులనుబ్రాహ్మణులనుగూడి, వనంబంత
యుఁ, బాదంబులతో నెతిరిగెదను.
అని, తాత్పర్యము.

యావన్న రామం ద్రక్ష్యామి లక్ష్మణంవా మహాబలమ్
వై దేహీంవా మహాభాగాం నమే శాంతిర్భవిష్యతి. ౬

టీక॥ యావత్=ఎంతవఱకు; రా
మం=రామునిఁగాని; మహాబలం= అ
ధికమయినబలముగల; లక్ష్మణంవా= ల
క్ష్మణునిఁగాని; మహాభాగాం=పూజ్యమ
యినయదృష్టముగల ; వై దేహీంవా=
సీతాదేవినిగాని; నద్రక్ష్యామి=మాడ
నో; తావత్(అధ్యాహృతము)= అం

తవఱకు; మే=నాకు; శాంతిః=దుఃఖ
శాంతి; నభవిష్యతి=కలుగదు.
రామునిఁగానిమహాబలుండగులక్ష్మ
ణునిఁగానిమహాభాగయగు సీతాదేవిని
గానిచూచువఱకు , నాకుదుఃఖశాంతి
గలుగదు. అని, తాత్పర్యము.

యావన్న చంద్రసంకాశం ద్రక్ష్యేమి శుభ మాననమ్
భ్రాతృః పద్మపలాశాక్షం నమే శాంతి ర్భవిష్యతి. ౭

టీక॥ యావత్ = ఎంతవఱకు; చంద్ర	భవిష్యతి = కలుగదు.
సంకాశం = చంద్రునితో సమానమును;	చంద్రబింబసమానంబును దామర
పద్మపలాశాక్షం = తామరపూత్రేకుల	పూత్రేకులుంబోలెపశాలసుందరంబుల
వంటికండ్లుగలదియు; శుభం = సుందర	గునేతంబులుగలదియు, సుందరంబున
మునగు; భ్రాతృః = అన్నయొక్క;	గురామనిమిఖంబుఁజూచువఱకు, నా
నం = ముఖమును; నద్రక్ష్యేమి = చూడనో;	కుదుఃఖశాంతిగలుగదు.
తావత్ (అధ్యాహృతము) = అంతవఱ	అని, తాత్పర్యము.
కు; మే = నాకు; శాంతిః = దుఃఖశాంతి; న	

యావన్న చరణౌ భ్రాతృః పాథివవ్యంజనాన్వితౌ
శిరసా ధారయిష్యామి నమే శాంతి ర్భవిష్యతి. ౮

టీక॥ యావత్ = ఎంతవఱకు; పా	విష్యతి = కలుగదు.
థివవ్యంజనాన్వితౌ = రాజచిహ్నము	వజ్రధ్వజారవిందాకుశకలశాదిరా
లతోఁగూడినవగు; భ్రాతృః = అన్నయొ	జలక్షణలక్షితంబులగు రామునిపాదం
క్క; చరణౌ = పాదములను; శిరసా = త	బులను, శిరసుపైధరించు కొనువఱకు,
లచేత; సధారయిష్యామి = ధరింపనో;	నాకుదుఃఖశాంతిగలుగదు.
తావత్ (అధ్యాహృతము) = అంతవఱ	అని, తాత్పర్యము.
కు; మే = నాకు; శాంతిః = దుఃఖశాంతి; నభ	

యావన్న రాజ్యే రాజ్యాహుః పితృప్రేతామహే స్థితః
అభిషేక జలక్లిన్నో నమే శాంతి భవవిష్యతి. ౯

టీక॥ యావత్ = ఎంతవఱకు; రాజ్యాహుః = రాజ్యమునకుఁ దగినరా

<p>ముందు; అభిషేకజలక్లిన్నః=అభిషేకజ లముచేద దడుపఁబడినవాండై; పితృపై తామహే= తండ్రితాతల నుండివచ్చి న; రాశ్యే=రాజ్యమునందు; నస్థితః= ఉండఁడో; తావత్(అధ్యాహృతము)= అంతవఱకు; మే=నాకు; శాంతిః= దుః</p>	<p>ఖశాంతి; నభ వివృతి=కలుగదు. రాజ్యాహూండుగు రాముందు, ప ట్టాభిషేకజలముచేదదడుపఁబడి, పితృ పైతామహంబగు రాజ్యంబునవలంబిం చువఱకు, నాకుదుఃఖశాంతి గలుగదు, అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సిద్ధాథకాఃఖిలు సౌమిత్రి ర్య శ్చంద్రవిమలోపమమ్
ముఖం పశ్యతి రామస్య రాజీవాక్షం మహాద్యుతి. ౧౦

<p>టిక యః=ఏలత్త్వఁబడు; చంద్రవి మలోపమం=స్వచ్ఛముగు చంద్రునితోస మానమును; రాజీవాక్షం=తామరపూ లవంటికండ్లుగలదియు; మహాద్యుతి=అ ధికమయిన కాంతిగలదియునగు; రామ స్య=రామునియొక్క; ముఖం = ముఖ మును; పశ్యతి=చూచుచున్నాఁడో; సః (అధ్యాహృతము)=అట్టి; సౌమిత్రిః=ల</p>	<p>త్వఁబడు; సిద్ధాథకాఃఖిలు = కృతా థుండుగదా! నిమలంబగు చంద్రబింబముతో స మానంబునకమలంబులంబోలు కండ్లుగ లదియు మహాతేజంబునగు రామునిము ఖంబుంజూచుచున్నలత్త్వఁబడెంతయుఁ గృతాథుండుగదా! అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

కృతకృత్యా మహాభాగా వై దేవీ జనకాత్మజా
భతారం సాగరాంతాయాః పృథివ్యా యానుగచ్ఛతి. ౧౧

<p>టిక యః=వినీత; సాగరాంతా యాః=సముద్రము లేకొనలు గాగల; పృ థివ్యాః=భూమియొక్క; భతారం= ప్రభువైనరాముని; అనుగచ్ఛతి= వెం బడించుచున్నదో; సా=అట్టి; మహాభా</p>	<p>గా = పూజ్యమయినయద్భుష్టముగలది యు; జనకాత్మజా=జనకమహారాజు కూతురునగు; వై దేవీ=సీతాదేవి; కృతకృత్యా=కృతాథురాలు- సముద్రపర్యంతం బగు భూమికి</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౬౦౯

స ౯౮

నాథుండగురా మునివెంబడింబోవుటచే యునగుసీతా దేవి, కృతార్థయైన త, మహాభాగయుజనకమహారాజ పుత్రి ది. అని, తాత్పర్యము.

సుభగ శ్చిత్రకూటో సౌ గిరిరాజోపమో గిరిః
యస్మిన్ వసతి కాకుత్స్థః కుబేర ఇవనందనే. ౧౨

టీక|| యస్మిన్=దేనియందు; కాకుత్స్థః=రాముడు; కుబేరః=కుబేరుడు; నందనఇవ=నందనవనమునందువలె; వసతి = వాసము సేయుచున్నాడో; సః(అధ్యాహృతము)=అట్టి; గిరిరాజోపమః = పవిత్ర రాజులగుసీమవత్పవిత్రముతోఁబోలి-గల ; అసౌ=ఈ; చిత్రకూటః = చిత్రకూటమును; గిరిః=పర్వతము; సుభగః = భాగ్యశాలి. కుబేరుడు నందనవనంబు నందుంబోలె, రాముండీపర్వతంబునందువాసము సేయుచున్నాడు, కావున, సీమవత్పర్వతసమానంబగు, నీచిత్రకూటపవిత్రంబును, మిక్కిలియధాగ్యవంతంబు. అని, తాత్పర్యము.

కృతకార్య మిదం దుగ్ధం వనం వ్యాశనిషేషితమ్
య దధ్యాస్తే మహాతేజా రామ శ్చత్రుభృతాం వరః. ౧౩

టీక|| యత్=దేనిని; మహాతేజాః=అధికమయినకాంతిగలవాఁడును; శత్రుభృతాం=అయధధారులలో; వరః = ఉత్తముండునగు; రామః=రాముడు; అధ్యాస్తే = అధిష్ఠించియున్నాడో ; తత్(అధ్యాహృతము) = అట్టి; దుగ్ధం= ప్రవేశింపఁగూడనిదియు; వ్యాశనిషేషితం = దుష్టమృగములచేసేవింపఁబడినదియునగు; ఇదం=ఈ; వనం=అడవి; కృతకార్యం=కృతార్థము. మహాతేజాండును ఆయుధధారులలో నుత్తముండునగురాముండు, వాసము సేయుచున్నాడు, కావునదుష్టమృగా కీర్ణంబును దుగ్ధమంబునగునీయరణ్యంబునుగృతార్థము. అని, భరితుండు, శత్రుఘ్నునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా మహాతేజా భరతిః పురుషవభః
పద్భ్యామేవ మహాబాహుః ప్రవివేక మహా ద్వనమ్. ౧౮

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన	ప్రవివేక = ప్రవేశించెను.
కాంతి గలవాఁడును; పురుషవభః =	మహాతేజుండును మహా బాహుండు
పురుషశ్రేష్ఠుండును; మహాబాహుః = పె	ను బురుష శ్రేష్ఠుండునగు భరతుండు,
ద్వచేతులుగలవాఁడునగు; భరతిః = భర	ఈ ప్రకారముగ, శత్రుఘ్నునితోఁ జెప్పి
తుండు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్యా = చెప్పి;	యంతఁ బాదంబులతోనె, యమ్మహార
పద్భ్యామేవ = పాదములచేతనే; మ	ణ్యంబుఁ బ్రవేశించెను.
హత్ = అధికమయిన; వనం = అడవిని;	అని, తాత్పర్యము.

స తాని ద్రుమజాలాని జాతాని గిరిసానుషు
పుష్పితాగ్రాణి మధ్యేన జగామ వదతాం వరః. ౧౯

టీక॥ వదతాం = మాటలాడువార	యెను.
లలో; వరః = శ్రేష్ఠుండగు; సః = ఆభర	మాటలం జెప్పటయందు సమర్థుం
తుండు; గిరిసానుషు = కొండనెత్తము	డగుభరతుండు, పర్వతసానువులందుం
లయందు; జాతాని; పుట్టిన; పుష్పితా	డునట్టి, పుష్పితాగ్రంబులగువృక్షంబుల
గ్రాణి = పూచినకొనలుగల; తాని =	నడుమంబోయెను.
ఆ; ద్రుమజాలాని, మధ్యేన = వృక్షస	అని, తాత్పర్యము.
మూహములనడుమను; జగామ = పో	

స గిరే శ్చిత్రకూటస్య సాల మాసాద్య పుష్పితమ్
రామాశ్రమగతస్యా గ్నే దవదశః ధ్వజ ముచ్చితమ్. ౧౬

టీక॥ సః = ఆభరతుండు; చిత్రకూట	ర్వతముయొక్క; పుష్పితం = పూచినట్టి;
స్య = చిత్రకూటమను; గిరేః = ప	సాలం = వృక్షమును; ఆసాద్య = పొంది;

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౬౧౧

స ౯౮

రామాశ్రమగతస్య = రామునియాశ్రమంబునొందిన; అగ్నేః=అగ్నిహేమాశ్రమయొక్క; ఉచ్చిశ్రం=ఉన్నతమయిన; ధ్వజం=పొగను; దదశః=చూచెను. ఆభరతుండుపోయి, చిత్రకూటపర్వతమునందలియొక పుష్పితవృక్షంబుంజేరఁగానే, రామాశ్రమంబునందలియగ్నిహేమాశ్రమంబుపొగయగపడినది. అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా భరత శ్రీమాన్ మమోహ సహ బాంధవః
(“ముమోదసహబాంధవః” ఇతిపాఠాంతరం.)

అత్ర రామ ఇతి జ్ఞాత్వా గతః పార మవాం భసః. ౧౭

టీక|| శ్రీమాన్ = అధికమయినకాంక్షారం=గట్టును; గతః = పొందినదిగల; భరతః=భరతుడు; తం= అపొగను; దృష్ట్వా=చూచి; అత్ర=ఇచ్చట; రామః=రాముడు; అస్తి(అధ్యాత్మతము) = ఉన్నాడు; ఇతి=అని; జ్ఞాత్వా=ఎఱింగి; సహబాంధవః=బంధువులతోఁగూడినవాఁడై; మమోహ = పారవశ్యమునొందెను. పాఠాంతర పక్షమునందు, మమోదః సంతోషించెను. అంభసః = సముద్రముయొక్క; పారం=గట్టును; గతః = పొందినవాఁడువలె ; అధూత్ (అధ్యాత్మము)=అయెను. శ్రీమంతుండగు భరతుండు, ఆధూమమంజూచి, “రాముండిచ్చటనే యున్నాఁ”డనియెఱింగి, బంధువులుం దానునుసంతోషపరవశులయిరి; అప్పుడు, భరతుండు, సముద్రంబునం బడినవాఁడు, గట్టునకువచ్చినట్లుండెను. అని, తాత్పర్యము.

స చిత్రకూటే తు గిరౌ నిశామ్య
రామాశ్రమం పుణ్యజనోపపన్నమ్
గుహేనసాధకం త్వరితో జగామ
పున నివేక్ష్యైవ చమూం మహాత్మా. ౧౮

టీక|| మహాత్మా=పూజ్యమయినస్వభావముగల; సః= ఆభరతుడు; చిత్ర

కూటే=చిత్రకూటమను; గిరౌతు =	గామ=పోయెను.
పవకతమునందును ; పుణ్యజనోపప	మహాత్ముండగుభరతుండు , చిత్ర
న్నం=పరిశుద్ధులగుజనులతోఁగూడిన ;	కూటపర్వతంబున, సత్పురుషోపపన్నం
రామాశ్రమం=రామునియాశ్రమమును;	బగు రామునియాశ్రమంబుఁజూచి , రా
నిశామ్య=చూచి; పునః=మఱల; చమాం=	మునివెదకవచ్చిన సైనికులఁగూడ నిలు
సేనను; నివేద్యైవ= విడియనియమిం	వనియమించి, గుహసహితుండై, వేగం
చియె; త్వరితః=వేగముగలవాఁడై; గు	బునంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.
హేనసార్థకం=గుహనితోఁగూడ; జ	

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, అష్టనవతితమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థకము.

ఇది, పరమార్థకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండాష్టనవతితమస్సర్గః టిక,

ముగిసినది.

త్రి

ఏ కో న శ త త మ స గ క ప్రా రం భః.

నివిష్టాయాంతు సేనాయా ముత్సుకో భరత స్తదా

జగామ భ్రాతరం ద్రష్టుం శత్రుఘ్న మనుదశయే. ౧

టిక సేనాయాం=నైన్యము; నివి	ట్లుచేయుచు; భ్రాతరం=అన్నను; ద్ర
ష్టాయాంతు=విడిసినంతనె; తదా= అ	ష్టం=చూచుటకు; జగామ=పోయెను.
స్పృడు; భరతః= భరతుఁడు; ఉత్సుకః=	అట్లునైన్యమును విడియనియమించి
ఉత్సాహము గలవాఁడై; శత్రుఘ్నం=	నపిమ్మట, భరతుండు రామ దశనో
శత్రుఘ్నుని; అనుదశయే=చూచున	త్తుకుండయి , శత్రుఘ్నునకు రామా

క్రమచిహ్నంబులం జూపుచు, రామం | అని, తాత్పర్యము.

బూచుటకై పోయెను.

ఋషిం వసిష్ఠం సందిశ్య మాశ్వా మే శీఘ్ర మనయ
ఇతి త్వరిత మగ్రే స జగామ గురువత్సలః. ౨

టీక|| గురువత్సలః=గురుజనముల రితం=వేగముగా; జగామ= పోయెను.
యందుఅధికప్రేమగల; సః= ఆభరతుఁ గురుభక్తుండగునాభరతుఁడు, వ
డు; “ మే=నాయొక్క; మాశ్వాః=త సిష్ఠమహర్షిఁజూచి, “సప్రనాతల్లులం
ల్లులను; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా; అనయ= దీసికొనిరమ్ము” అని, చెప్పి, తానుముం
తోడ్కొనిరండు.” ఇతి=అని; ఋషిం= దుగా, వేగంబునంబోయెను.
ఋషియైన; వసిష్ఠం=వసిష్ఠుని; సం అని, తాత్పర్యము.
దిశ్య=ఆజ్ఞాపించి; అగ్రే=ముందట; త్వ

సుమంత్ర స్తవ్విపి శత్రుఘ్న మదూరా దన్వపద్యత
రామదశకనజ స్రవో భరతశ్యేవ తస్యచ. ౩

టీక|| సుమంత్ర స్తవ్విపి=సుమంత్రుఁ సీతే (అధ్యాహృతము)=ఉండెను.
డును; శత్రుఘ్నం=శత్రుఘ్నుని; అదూ సుమంత్రుండును శత్రుఘ్నుని వెను
రాతే=సమీపముగా; అన్వపద్యత=వెం వెంబడింబోయెను, రామునిజూడవలె
బడించెను. రామదర్శనజః = రాముని ననుకోరిక, భరతశత్రుఘ్నులకుంబోలె
చూచుటయందుఁగలిగిన; తవః=అభి నతనికింగల్గి యుండినది.
లావము; భరతశ్యేవ=భరతునకుంబో అని, తాత్పర్యము.
లె; తస్యచ=ఆసుమంత్రునకుంఁగూడ; అ

గచ్ఛన్నే వాథ భరత స్తాపసాలయసంస్థితామ్
భ్రాతృః పణకుటిం శ్రీమా నుటజంచ దదశక హ. ౪

టీక|| అథ=అటుపిమ్మట; శ్రీమా=అధికమయినకాంతిగల ; భరతః = భర

తుండు; గచ్చన్నేవ= పోవుచునే; తా
పసాలయసంస్థితాం= ఋషులగృహం
బులువలెనున్న; భాగ్నితః = అన్నయొ
క్క; పణకుటిం=పణశాలను; ఉట
జంచ = సుఖముగాఁగూచుండుటకై
యేర్పఱుపఁబడినపణమంటపమును ;
దదర్శ=చూచెను. “హ”అనునదిపాద
పూరణార్థము.

అంత, శ్రీమంతుండగుభరతుండు,
కొంతదూరముపోయి, తాపసగృహ
మువలెనున్నరాముని పణశాలను ,
చూడవచ్చినవారలతోసుఖముగాఁగూ
ర్చుండుటకై యేర్పఱుపఁబడిన పణ
మంటపమును, జూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

శాలాయా స్వగ్రత స్తస్యా దదశక భరత స్తదా
కాష్ఠాని చాపభగ్నాని పుష్పాణ్యపచితానిచ. ౫

టీక॥ తదా=అప్పుడు; భరతః =
భరతుండు; తస్యాః=ఆ; శాలాయాః=
పణశాలయొక్క; అగ్రతస్తు=ముం
దటను; అపభగ్నాని=విఱువఁబడిన ;
కాష్ఠాని=కట్టెలను; ఉపచితాని=సం
పాదించఁబడిన; పుష్పాణిచ = పూల

ను; దదశక=చూచెను.
అప్పుడు, భరతుండు, ఆపణశా
లకుముందు , రాత్రిమంటవేయుటకై
సంపాదించఁబడియున్నకట్టెలను, బూ
జార్థమయ్యుంచఁబడిన పువ్వుంబుల
నుం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

స లక్ష్మణస్య రామస్య దదశకశ్రమ మీయుషః
కృతం వృక్షేష్వభిజ్ఞానం కుశచీరైః క్వచిత్కవచిత్. ౬

టీక॥ సః=ఆభరతుండు; ఆశ్రమం=
ఆశ్రమమును; ఈయుషః=పొందినట్టి ;
రామస్య=రామునియొక్కయు; లక్ష్మ
ణస్య = లక్ష్మణునియొక్కయు; క్వచి
త్కవచిత్ = ఒకానొకచోట; వృక్షే

షు=చెట్లయందు; కుశచీరైః = దర్శ
లచేతను నారచీరలచేతను; కృతం =
చేయఁబడిన; అభిజ్ఞానం=గుఱుతును ;
దదర్శ=చూచెను.
భరతుండు, మఱియు , రామలక్ష్మ

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౬౧౫

స ౯౯

ణులు, ఆశ్రమంబున , మాగఁజు చు | లగులంబులచేతను, ఉంచుకొనిన గుఱు
కరఁగఁ దెలియుటకై , యచ్చటచ్చ | తులంజుచెను. అని, తాత్పర్యము.
టవృక్షములయందు , దర్శనచేతను వ

స దదశఁ వనే తస్మిన్ మహత స్సంచయాన్ కృతాన్
మృగాణాం మహిషాణాంచ కరీషే శ్రీతకారణాత్. ౭

టీక|| సః(అధ్యాహృతము)= ఆధ | ప్పవగు; సంచయాన్=రాసులను; ద
రతుఁడు; తస్మిన్=ఆ; వనే= అడవి | దశఁ=చూచెను.
యందు; శ్రీతకారణాత్ = చలినిమిత్త | ఆభరతుండు, అచ్చటవనంబున, శీ
మయి; మృగాణాం= జింకలయొక్క | తనివారణార్థమయి , చేచిఁపెట్టి
యు; మహిషాణాంచ=ఎనుములయొ | యున్న, మృగమహిషంబుల , యెండి
క్కయు; కరీషే=వీటుపిడకలచేత ; నపేడకడులగొప్పరాసులనుం, జూచె
కృతాన్=చేయబడిన; మహతః=గొ | ను. అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛన్నేవ మహాబాహు ద్యుతిమాన్ భరత స్తదా
శత్రుఘ్నంచా బ్రవీ ధ్యప్త స్తా నమాత్యాంశ్చ సర్వశః. ౮

టీక|| తదా = అప్పుడు; మహా | శ్చ=మంత్రులను; సర్వశః=అందఱను
బాహుః=పెద్దచేతులుగలవాఁడును ; గూచిఁ; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
ద్యుతిమాన్ = అధికమయినకాంతిగల | అప్పుడు, మహాబాహుండునుగా
వాఁడునగు; భరతః= భరతుఁడు; గ | తిమంతండునగుభరతుండు, పోవుచు,
చ్ఛన్నేవ=పోవుచునే; హృష్టః = సం | వానిసంతయంజూచిసంతుష్టుండై, శత్రు
తోషించినవాడై ; శత్రుఘ్నంచ = ఘ్నుని, ఆమంత్రులనందఱనుంగూర్చి, యి
శత్రుఘ్నుని; తాన్=ఆ; అమాత్యాం | ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

మన్యే ప్రాప్తా స్తస్మ తం దేశం భరద్వాజో యమబ్రవీత్

నాతి దూరేహి మన్యేహం నదీ మందాకినీమితః ౯

టీక॥ భర ద్వాజః = భర ద్వాజమహా మహమునందు ; స్థితాం (అధ్యాహృతము) = ఉన్నదానిగా; మన్యే = తలంచెదను.
షిః; యం = ఏప్రదేశమును; అబ్రవీత్ = దను.
చెప్పెను; తం = ఆ; దేశం = ప్రదేశమును; ప్రాప్తాః = పొందినవారలము ; భర ద్వాజమహాషిః చెప్పిన ప్రదేశమునకువచ్చినామనితలంచుచున్నాను ;
ప్రస్తాః = అగుచున్నాము; ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; మన్యే = తలంచెదను; ఇమందాకినీనదిగూడ, నిచ్చటికి, సమీపం
తః = ఇచ్చటనుండి; మందాకినీం = మందాకినీయన్నదనితోచుచున్నది.
నియను; నదీం = నదిని; నాతిదూరే = సరిగదా, తాత్పర్యము.

ఉచ్చైర్భద్రాని చీరాణి లక్ష్మణేన భవేదయమ్
అభిజ్ఞానకృతః పంథా అకాలే గంతు మిచ్ఛతా. ౧౦

టీక॥ చీరాణి = నారచీరలు; ఉ ఎందుకో, నారచీర పేలి కలను,
చైః = ఉన్నత ప్రదేశ మలయం పైనివృత్తులంబులం గట్టియున్నారు ; ఇది
దు; బద్ధాని = కట్టబడినవి. అయం = లక్ష్మణుండు, సాయంకాలాది సమయ
ఇది; అకాలే = అనుచితకాలమునందు; ములందుఫలజలా ద్యాహారణాథమ
గంతుం = బోవుటకు; ఇచ్ఛతా = కోరు యిపోయిరావలసినప్పుడు, దారిచక్క
చున్న; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచే ; అభి గాఢలయింట్లకై, గుఱుతులంబెట్టినమా
జ్ఞానకృతః = చేయబడినగుఱుతులు గ ర్గముగానుండును; కావుననీమాగంబు
ల; పంథాః = మార్గము; భవేత్ = ననెపోయెదము. అని, తాత్పర్యము.
అగును.

ఇదంచో దాత్తదంతానాం కుంజరాణాం తరస్వినామ్
శైల పాశ్వే పరిక్రాంత మన్యోన్య మభిగజఃతామ్. ౧౧

టీక॥ ఇదంచ = ఇదియు; ఉదాత్తదంతానాం = గొప్పదంతములు గలవి

యుఃతరస్స్వినాం = అధికమయినబలు
ముగలవియు; అన్యోన్యం = పరస్పరము
నుగూర్చి; అభిగజఃతాం = గజేంచున
వియునగు; కుంజరాణాం = వీనుంగుల
యొక్క; శైలపాశ్వేక = పర్వతము
ప్రక్కను; పరిక్రాంతం = సంచారస్థా
నము-

ఇచ్చట, బలవంతంబులగు సేనుంగు
లు, కోపంబునఁబరస్పరముమహాదంతం
బులంబొడుచుకొనుచు గజేంచుచుసం
రంభంబున, సంచరించినవని, గుఱుతుల
చేఁడెలియవచ్చుచున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

య మేవా ధాతు మిచ్చంతి తాపసా స్సతతం వనే
తస్యా సౌ దృశ్యతే ధూమ స్సంకులః కృష్ణవత్తకనః. ౧౨

టీక॥ వనై = అడవియందు; తాప
సాః = ఋషులు; యమేవ = ఏయిగ్ని
హోత్రమునే; సతతం = ఎల్లప్పుడు; అ
ధాతుం = ఉంచుటకు; ఇచ్చంతి = కోరు
చున్నారో; తస్య = ఆ; కృష్ణవత్తక
నః = అగ్నిహోత్రముయొక్క;
సంకులః = దట్టమయిన; అసౌ = ఈ; ధూ

మః = పొగ; దృశ్యతే = చూడఁబడుచు
న్నది.
అడవియందు, ఋషులు, హోమా
భకమయి, ఎల్లప్పుడును దేనిం గాపాడు
చుందురో, అట్టియిగ్నిహోత్రమున
నుండి, దట్టమయిన పొగ వెడలివచ్చుచు
న్నది, చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

అత్రా హం పురుషవ్యాఘ్రం గురుసంస్కారకారిణమ్
ఆర్యం ద్రక్ష్యామి సంహృష్టో మహాషిమివ రాఘవమ్. ౧౩

టీక॥ అత్ర = ఈయాశ్రమంబునం
దు; అహం = నేను; గురుసంస్కారకా
రిణం = శ్రేష్ఠమయినయువదేశాదిసం
స్కారము చేయునట్టి; మహాషిమి
వ(స్థితం) = పూజ్యుడైనఋషివలెనున్న;
పురుషవ్యాఘ్రం = పురుషశ్రేష్ఠుండగు;

ఆర్యం = పూజ్యుడైన; రాఘవం = రా
ముని; సంహృష్టః = సంతోషంబునొంది
నవాడనై; ద్రక్ష్యామి = చూడఁగలను.
ఈయాశ్రమమునందే, యుత్తమో
పదేశంబులు సేయుమహాషివలెనున్న
పురుషశ్రేష్ఠుండునుబూజ్యుండు నగురా

ముని, బరమసంతోషంబునంజూడఁగల జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ను అని, భరతుండు, శత్రుఘ్నాదులతోఁ

అథ గత్వా మహాతఃతు చిత్రకూటం స రాఘవః
మందాకినీ మనుప్రాప్త స్తం జనంచే ద మబ్రవీత్. ౧౮

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; సః= ఆ; ఘ్నాదిజనమునుగూర్చియు; ఇదం=ఈ
రాఘవః= భరతుండు; చిత్రకూటం= మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
చిత్రకూట పర్వతమును గూర్చి; ము అంత, నాభరతుండు, మఱి కొంత
హాతఃతు=కొంచెముసేపు మాత్ర దూరముపోయి, మందాకినీనదింబొంది,
ము; గత్వా= పోయి; మందాకినీం= యాశత్రుఘ్నాదులం జూచి, యిట్లని,
మందాకినీనదిని; అనుప్రాప్తః= పొంది చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
నవాఁడై; తం=ఆ; జనంచ = శత్రు

జగత్యాం పురుషవ్యాఘ్రో ఆస్తే వీరాసనే రతః
జనేంద్రో నిజానం ప్రాప్య ధి జ్ఞే జన్త సజీవితమ్. ౧౯

టీక॥ జనేంద్రః = జనులకుఁ బ్రభు యొక్కఁ; సజీవితం = ప్రాణముతోఁ
వైనవాఁడును; పురుషవ్యాఘ్రో= పురు గూడిన; జన్త=పుట్టుక; ధిక్ = దహిం
షశ్రేష్ఠుండునగురాముండు; నిజానం= పఁబడుఁగాక.
జనులలేనయడవిని; ప్రాప్య= పొంది; జనాధిపుండును, బురుషశ్రేష్ఠుండు
జగత్యాం=ధూమియందు; వీరాసనే= నగు రాముండు, నిజానంబగు వనము
వీరాసనము నాసనమునందు, కుడి నొంది, నేలపై, వీరాసనంబునఁగూ
ఘ్రోకాలిపై వామపాదమును ఎడమ ర్చుండియున్నాఁడే! ఇంక నాప్రాణం
తోడక్రిందఁగూడిపాదమునుంచుకొనికూ బునుజన్తంబును, ఎందుకు?
ర్చుండు నాసనమునందు; రతః= అస అని, తాత్పర్యము.
క్తుడై; అస్తీ=డిన్నాడు, మే= నా

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౬౧

స ౯౯

మత్స్యతే వ్యసనం ప్రాప్తో లోకనాథో మహాద్యుతిః
సర్వాః కామాః పరిత్యజ్య వనే వసతి రాఘవః. ౧౬

<p>టీక॥ లోకనాథః=లోకమునకుఁబ్ర భుండును; మహాద్యుతిః=అధికమయిన కాంతిగలవాఁడునగు; రాఘవః= రా ముఁడు; మత్స్యతే=నానిమిత్తమయి; వ్యసనం=దుఃఖమును; ప్రాప్తః= పొం దినవాఁడై; సర్వాః=సమస్తములయి న; కామాః= కామములను; పరిత్య</p>	<p>జ్య=విడిచి; వనే= అడవియందు; వస తి=ఉన్నాడు. లోకనాథుండునుగాంతిమంతుండు నగురాముండు, నానిమిత్తమయి, మహా కష్టముంబొంది, సమస్తకామంబుల వి డిచి, యరణ్యంబుననున్నాడే! అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇతి లోకసమాక్రష్టః పాదేష్వ ద్య ప్రసాదయన్
రామస్య సిపతిష్యామి సీతాయా లక్ష్మణస్యచ. ౧౭
(“సీతాయాశ్చపునఃపునః” ఇతిపాఠాంతరం.)

<p>టీక॥ ఇతి = ఇట్లు; లోకసమాక్ర ష్టః=జనులచేనిందింపబడిన ; అహం (అధ్యాత్మతమ) = నేను; అద్య=ఇ ప్పుడు; ప్రసాదయన్ = సంతోషపఱ చువాఁడనై; రామస్య= రామునియొ క్కయ్య; సీతాయాః = సీతయొక్క య్య; లక్ష్మణస్యచ=లక్ష్మణునియొక్క య్య; పాదేఘ=పాదములయందు; పా తాంతరపక్షమునందు; సీతాయాశ్చ = సీతాదేవియొక్కయ్య; పాదేఘ=పా దములయందు; పునఃపునః= మాటిమా</p>	<p>టికి; సిపతిష్యామి=పడెదను. ఇట్లు నానావిధంబుగా లోకులచే నిందింపబడుచున్న నేను, రామునిఁబ్రస న్నంజేయుటకై, రాముని పాదంబుల కును, సీతాదేవిపాదంబులకును, లక్ష్మ ణుండువిఘ్నము సేయు నేని, యతనిపా దములకును సమసాగ్రములు చేసెద ను. (పాఠాంతరపక్షమునందు, ఇట్లు , నానావిధంబుగా లోకులచేనిందింపబ డుచున్న నేను, రామునిఁబ్రసన్నంజేయు టకై, రామునిపాదంబులకును సీతా</p>
---	--

దేవిపాదంబులకును , మాటిమాటికిని భరతుండు, శత్రుఘ్నదులతోఁ జెప్పె
నమస్కారంబులుగావించెదను. అని , ను. అని, తాత్పర్యము.

వీవం సంవిలపం ప్రస్థితౌ వనే దశరథాత్మజః
దదర్శ మహతీం పుణ్యాం పణకశాలాం మనోరమామ్. ౧౮
సాలతాలాశ్వకణానాం పణ్డేః బహుభి రావృతామ్
విశాలాం మృదుభి స్తీర్ణాం కుశై ర్వేదిమివా ధ్వరే. ౧౯
శక్రాదుధనికాశై శ్చ కాముకై భారసాధనైః
రుక్తపృష్ఠై మహాసారై శ్శోభితాం శత్రుబాధకైః. ౨౦
అకశరశ్చిప్రతీకాశై ఘోరై స్తూణీగైశ్చరైః
శోభితాం దీప్తవదనై స్సరైర్భోగవతీమివ. ౨౧
మహారజతవాసోభ్యా మసిభ్యాంవ విరాజితామ్
రుక్తచిందువిచిత్రాభ్యాం చమభ్యాంచాపి శోభితామ్. ౨౨
గోధాంగుళితై రాసక్తై స్త్రీతైః కాంచనఘాషితైః
అరిసంఘై రనాధృప్యాం మృగై స్సింహగుహామివ. ౨౩

టీక|| దశరథాత్మజః=దశరథమహా విశాలమును; మృదుభిః=మృదువైన; కు
రాజుకొడుకైనభరతుండు; తస్మిన్=తైః=దభలచేత; స్తీర్ణాం=పలుప
ఆవనే=అడవియందు; వీవం= ఇట్లు; బడినదియు; అధ్వరే=యాగమునందు;
సంవిలపణ్=విలపించుచు; సాలతాలా వేదిమివ(స్థితాం)= అగ్నివేదివలెనున్న
శ్వకణానాం = మద్దిచెట్ల యొక్క దియు; శక్రాదుధనికాశైః = ఇంద్రా
యుదాటి చెట్లయొక్కయు నినుమద్ది యుధములతో సమానములును; భార
చెట్లయొక్కయు; బహుభిః=పెక్కుల సాధనైః=నూలుపలములయెత్తుచేసా
యిన; పణ్డేః = పత్రములచేత; అవృ ధింపఁ బడినవియును; రుక్తపృష్ఠైః=
తాం=కప్పుబడినదియు; విశాలాం=బంగారుతోఁ బూయఁ బడిన వెనుకటి

భాగముగలవియు; మహాసారైః = అధిక
మయినస్థిరాంశముగలవియు; శత్రుబా
ధకైః = శత్రువులబాధించునవియున
గు; కామకైః = ధనుస్సులచేత; శోభితాం = ప్రకాశించుచున్నదియు; అకర
శ్చిప్రతీకాకైః = సూర్యునికిరణములతో
సమానములును; ఘోరైః = భయంకర
ములును; దీప్తవదనైః = ప్రకాశించుచు
న్నముఖములు గలవియునగు; తూణీగ
తైః = అమ్మలపొదులంబొందిన; శ
రైః = బాణములచేత; శోభితాం = ప్ర
కాశించుచున్నదియు; సప్తైః = సప్త
ములచేత; శోభితాం (అధ్యాహృత
ము) = ప్రకాశించుచున్న; భోగవతీ
మివ (స్థితాం) = భోగవతివలె
నున్నదియు; మహారజతవాసో
భ్యాం = బంగారువికారములయి
నయెరులుగల; అసిభ్యాంచ = ఖడ్గ
ములచేతను; విగాజితాం = ప్రకాశించు
చున్నదియు; రుక్తబిందు విచిత్రా
భ్యాం = బంగారుబిందువులచే విచిత్రము
లయిన; చమకభ్యాంచాపి = డాలు వా
లులచేతను; శోభితాం = ప్రకాశించుచు
న్నదియు; చిత్రైః = నానావర్ణములు
ను; కాంచనఘోషితైః = బంగారము
చేసలంకరింపబడినవియు; ఆసక్తైః =

వ్రేలుకాడుచున్నవియునగు; గోధాం
గుళితైః = అల్లెతాటచెట్లగులకుండు
టకై చేతికి గట్టుకొను నట్టియుడుము
తోలుతోడేయిం బడిన కవచములచేత
ను, అంగుళికవచములచేతను; శోభితాం
(అధ్యాహృతము) = ప్రకాశించుచున్న
వియు; అరిసంక్షేపైః = శత్రుసమూహ
ములచేత; అనాధృష్ట్యాం = ఎదిరింపన
లవిగానిదియు; మృగైః = జింకలచేత; అనాధృష్ట్యాం (అధ్యాహృతము) = ఎ
దిరింపనలవిగానదగు; సింహగుహా మి
వ (స్థితాం) = సింహముయొక్కగుహ
వలెనున్నదియు; మహతీం = గొప్పది
యు; పుణ్యాం = పవిత్రమును; మనోర
మాం = సుందరమునగు; పరాశాలాం =
పరాశాలను; దదర్శ = చూచెను,
దశరథమహారాజపుత్రుండగు భర
తుండు, అట్లువనంబున విలపించుచు,
మద్దియనుమద్ది తాటచెట్ల పత్రంబుల
చేగప్పబడినదియు, విశాలంబునుయా
గవేదికయంబోలె వృదుదర్శనచేనా
స్తీణాంబును, ఇంద్రాయోధంబులకున
రివచ్చునవియు. నూలు పలములయె
త్తుగలవియు బంగారముతోఁ బూయ
బడినపృష్ఠప్రదేశంబులుగలవియుమహా
సారంబులు శత్రుబాధకంబులునగును

త్తమధనుస్సులచేవోషచున్నదియు, బ్ర
దీప్తవదనంబులును సూర్య కిరణంబు
లుంబోలెవెలుంగుచున్నవియునగుతూ
ణీరగతంబులయిన బాణంబులచే, స
ర్పంబులచేభోగవతి కై వడినెంతయుం
గ్రాలుచున్నదియు, బంగారుతోఁ జే
యబడినయొరలుగలదివ్యఖడ్గంబులతోఁ
గూడినదియు, నలంకారార్థమైయచ్చట
చ్చటబంగారముచేసలంకరింపఁబడియు
న్నడాలువాలులచే భూషింపఁ బడినది

యు, సువర్ణశోభితంబులయిన యల్లెత్రా
టిచెట్టుడగులకుండుటకైచేతికిఁగట్టుకొ
నునట్టియుడుముతోలుతోఁ జేయఁబడిన
కవచంబులతోను అంగుళి కవచంబుల
తోనుంగూడినదియు, మృగంబులకుసేం
హగుహయంబోలె శత్రుసంఘంబుల
కుం జొర రానిదియుఁ బవిత్రంబునుమ
నోహరంబునగు, పణశాలంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాగుద క్షృవణాం వేదిం విశాలాం దీప్తపావకామ్
దదశః భరత స్తత్ర ఘృణ్యాం రామ నివేశనే. ౨౫

టీక॥ భరతః=భరతుడు; తత్ర=అచ్చట; రామనివేశనే=రామనిగృహమునందు; విశాలాం=విశాలమును; దీప్తపావకాం = మండుచున్నయగ్నిహేమాత్రముగలదియు; ఘృణ్యాం=పవిత్రమును; ప్రాగుదక్షృవణాం=ఈశాన్యభాగమునందుఁబల్లముగానున్నదియున

గు; వేదిం=వేదిని; దదశః=చూచెను. భరతుఁడాపణశాలయందు, విశాలంబునుమండుచున్నయగ్ని హేమాత్రముగలదియుఁబల్లంబును ఈశాన్యభాగంబునందుఁబల్ల మయినదియునగునగ్నివేదికంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

నిరీత్య సముహూతఁతు దదశః భరతో గురుమ్
ఉటజే రామ మాసీనం జటామండలధారిణమ్. ౨౬

టీక॥ సః=ఆ; భరతః=భరతుడు; సముహూతఁతు= కొంతసేపుమాత్ర

ము; నిరీత్య=చూచి; ఉటజే= పణక
శాలయందు; ఆసీనం = కూర్చుండిన
వాఁడును; జటామండలధారిణం= జట
లసమాహమును ధరించినవాఁడునగు;
గురుం=అన్నయయిన ; రామం=రా
ముని; దదశక=చూచెను.

అంత, నాభరతుండు, నాలుగుప్ర
క్కలంబుచి, పణకశాలయందుఁగూ
చుకొండియుండిన, జటామండలధరుండ
గు, తనయన్నను రామంగ నెఱు.
ఆని, తాత్పర్యము.

తంతు కృష్ణాజినధరం చీరవల్కల వాససమ్
దదశక రామ మాసీన మభితః పావకోపమమ్. ౧౬
సింహస్కంధం మహాబాహుం పుండరీక నిభేక్షణమ్
పృథివ్యా స్సాగరాంతాయా భ తారం ధమకచారిణమ్. ౨౦
ఉపవిప్తం మహాబాహుం బ్రహ్మాణమివ శాశ్వతమ్
స్తండిలే దగ్ధసం స్తీర్ణే నీతయా లక్ష్మణేనచ. ౨౪

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆభర
తుఁడు; సింహస్కంధః = సింహము
యొక్కమూఁపులవంటి మూఁపులుగల
వాఁడును; మహాబాహుం= పెద్దచేతు
లుగలవాఁడును; పుండరీక నిభేక్షణం=
తెల్ల తామరపూలతో సమానములగు
కన్నులు గలవాఁడును; సాగరాంతా
యాః= సముద్రములెకొనలుగాఁగల;
పృథివ్యాః=భూమికి; భ తారం=ప్ర
భువును; ధమకచారిణం= ధమకము
నాచరించువాఁడును; దభకసం స్తీర్ణే=
దభకలచేఁబఱుపబడిన ; స్తండిలే=

నేలయందు; సీతాయాః=సీతతోను; ల
క్ష్మణేనచ = లక్ష్మణునితోను; ఉపవి
ప్తం= కూర్చున్నవాఁడును ; మహాబా
హుం= పెద్దచేతులుగలవాఁడును (సమ
ఖ్యచిహ్నం బగుటచే నాజాన బాహు
త్వము; ఆదరాతిశయమునమఱు జెప్ప
బడినది,) శాశ్వతం= స్థిరుండగు; బ్ర
హ్మాణమివ(స్థితం)=బ్రహ్మదేవుండువలె
నున్నవాఁడును; కృష్ణాజినధరం= కృ
ష్ణాజినమును ధరించినవాఁడును ; చీర
వల్కలవాససం=నారచీరలువస్త్రము

లు గాఁగలవాఁడును; ఆసీనం=వీరాసన
మునఁగూర్చున్నవాఁడును; అభితః=చు
ట్టును; పావకోపమం= అగ్నిహోత్ర
ముతోఁబోలి-గలవాఁడునగు; తం=ఆ;
రామంతు=రాముని; దదర్శ=చూచెను.
సింహంబులకుంబోలె నున్నతంబులగు
భుజిశిఖరంబులుగలవాఁడును, మహాబా
హుండు నుబుండదీక్షములుంబోలెవిశాల
సుందరంబులగు కన్నులుగలవాఁడును,
అట్లు మహాచక్రవర్తిఁ చిహ్నంబులతోఁ
గూడినవాఁడయ్యునను స్తభూమండలం
బునకును నాయకుండు గాఁదగినవాఁడ

య్యు, ధర్మంబునాచరించుటకై, జ
టామండలధరుండై, నారచీరం గట్టు
కొని, కృష్ణాజినంబు నుత్తరీయంబుగాఁ
దాల్చి, దధాఁస్త్రీణంబగు నేలపై, ల
త్తుణుండు గొలువ, శాశ్వతుండగు,
బ్రహ్మదేవుండుంబోలె, సీతతోఁగూడ,
వీరాసనంబునంగూర్చుండి, మహాతపం
బాచరించుచున్నవాఁడును, అగ్నిహోత్ర
త్రుండుంబోలె నెట్టివారికిని; నలవిగాని
వాఁడునగు, రాముని, భరతుండునంద
శిఁకెను. అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా భరత శ్రీమాన్ దుఃఖశోక పరిష్లతః
అభ్యధావత ధర్మాత్మా

టీక॥ ధర్మాత్మా= ధర్మస్వభా
వుండగు; శ్రీమాన్=అధికమయినకాం
తిగల; భరతః=భరతుండు; తం=ఆరా
ముని; దృష్ట్వా=చూచి; దుఃఖశోకపరి
ష్లతః= దుఃఖముచేతనుబరితాపముచే
తనువ్యాపింపఁబడినవాఁడై; అభ్యధా

వత=పరుగైతెను.
ధర్మాత్ముండును శ్రీమంతుండు
నగుభరతుండు, అట్టిరాముంజూచి, ప
రమదుఃఖితుండై; యితనియొద్దకుఁబరు
గై త్తిపోయెను. అని, తాత్పర్యము.

భరతః కైకయానుతః. ౨౯

దృష్ట్వేవ విలలాపాతో బాష్పసందిగ్ధయా గిరా

అశక్నువన్ ధారయితుం శైర్యా ద్వచన మబ్రవీత్. ౩౦

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౭౨౫

స ౯౯

టిక॥ కైకయానుతః = కైకేయి	చేప్పెను.
దుకైసఃభరతః = భరతుడు;	దృష్టైవ
వ = చూచినంతనె; ఆతః = దుఃఖితుం	ముందుండువిధంబునుజూచినంతనె. పం
డై; ధారయితుం = అణచుటకు; అశ	మదుఃఖితుండై, దుఃఖింబునణచుకొని
క్తువక్ = అశక్తుడై; బాష్పసందిగ్ధ	జాలక, యెట్టకేలకుఁగొంత ధైర్యంబున
యా = దుఃఖముచేసంజేహింపబడిన;	వలంబించి, దుఃఖింబునమాటలుదొట్టు
గిరా = మాటచేత; ధైర్యాత్ = ధైర్య	వడ, నీమాటంజెప్పెను.
మువలన; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ =	అని, తాత్పర్యము.

య స్సంసది ప్రకృతిభి భవే ద్యుక్త ఉపాసీతుమ్
వనైవ మృగై రుపాసీన స్సో య మాస్తే మమా గ్రజః. ౩౧

టిక॥ యః = ఎవ్వఁడు; సంసది = సభ	ఆస్తే = ఉన్నాఁడు!
యందు; ప్రకృతిభిః = సభికులచేత; ఉపా	సభయందు, యోగ్యుండగుసభికుల
సీతుం = సేవింపుటకు; యుక్తః = తగిన	చేసేవింపదగినట్టి, నాయన్న యారా
వాఁడో; సః = అట్టి; అయం = ఈ; మమ =	ముం, డిప్పుడు, అడవియందలి మృగంబుల
నాయొక్క; అగ్రజః = అన్న; వనైవః = అ	చేసేవింపబడుచున్నాడు!
డవియందుఁబుట్టిన; మృగైః = మృగముల	అని, తాత్పర్యము.
చేత; ఉపాసీనః = సేవింపబడినవాడై;	

వాసోభి బహుసాహస్రై గ్యో మహత్తా పురోచితః
మృగాజినే సోయ మిహ ప్రవస్తే ధమ మాచరక్. ౩౨

టిక॥ మహత్తా = పూజ్యమయినస్వ	త్పతీయ) వస్త్రములకు; ఉచితః = త
భావముగల; యః = ఎవ్వఁడు; పురా =	గినవాఁడో; సః = అట్టి; అయం = ఈరా
మునుపు; బహుసాహస్రైః = పెక్కు	ముండు; ఇహ = ఇప్పుడు; ధ
వేలుగల; వాసోభిః = (వస్త్ర) ధర్మండు	మం = ధర్మమును; అచరక్ = చేయు

చు; వృగాజినే=కృష్ణాజినములను; ప్ర
వస్తే=ధరించుచున్నాడు!
ఏమహాత్ముడు, మున్ను, మికిలి
యుజెలగలయు తమవస్త్రంబులకుం ద

గియుండెనో, అట్టిరాముండిప్పుడు, ధ
మము నాచరించుటకై, కృష్ణాజినం
బులందాల్చి యున్నాడు!
అని, తాత్పర్యము.

అధారయ ద్యో వివిధా శ్చిత్రా సుమనస స్తదా
సోయం జటాభార మమం వహతే రాఘవః కథమ్. ౩౩

టీక॥యః=ఎవ్వఁడు; తదా=అప్పు
డు; వివిధాః= నానావిధములగు; చి
త్రాః=అశ్చర్యము గలిగించునట్టి; సుమ
నసః=పుష్పములను; అధారయతే=ధ
రించెనో; సః=అట్టి; అయం=ఈ; రా
ఘవః= రాముఁడు; కథం= ఎట్లు; ఇ
మం=ఈ; జటాభారం= జటలభారము

ను; వహతే= ధరించుచున్నాడు?
ఎవ్వఁడు మున్ను, నానావిధం
బులగు, నుత్తమపుష్పంబుల, శిరస్సునం
దుముడుచుకొనుచుండెనో, అట్టి రా
ముండిప్పుడు, జటాభారంబుధరించుచు
న్నాడే? అని, తాత్పర్యము.

యస్య యజ్ఞై ర్యథాదిష్టై ర్యుక్తో ధమస్య సంఘయః
శరీరక్లేశసంఘాతం స ధమం పరిమాగతే. ౩౪

టీక॥యస్య = ఎవ్వనికి; యథాది
ష్టైః = యథావిహితములగు; య
జ్ఞైః=యాగములచేత; ధమస్య=ధ
మముయొక్క; సంఘయః=సంగ్రహ
ము; యుక్తః=తగినదో; సః = అట్టిరా
ముఁడు; శరీరక్లేశసంఘాతం = దేహ
యాసమువలనఁబుట్టిన; ధర్మం=ధర్మము

ను; పరిమాగతే=వెదకుచున్నాడు!
నానావిధయాగంబులుయథావిధిం
గావించుటచే, ధమసంగ్రహంబుచే
యందగినట్టిరాముం, డిప్పుడు, వానప్ర
స్థులుంబోలె, శరీరక్లేశంబుచేధమంబు
నాచరించుచున్నాడు!
అని, తాత్పర్యము.

చందనేన మహాహేణ యస్యాంగ ముపసేవితమ్

మలేన తస్యాంగ మిదం కథ మార్యస్య సేవ్యతే. ౩౫

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; అం	వింపబడుచున్నదీ
గం=దేహము; మహాహేయ=శ్రేష్ఠమ	ఎవ్వనిదేహము, నిరంతరమును, ఉత్త
గు; చందనేన=గంధముచేత; ఉపసేవి	మంబగుచందనముచేనొప్పుచుండినదో,
తం=సేవింపబడినదో; తస్య=అట్టి	అట్టిపూజ్యుండగు రాముని శరీరమిప్పు
ర్యస్య= పూజ్యుండగు రామునియొక్క;	దు, ముఱికితోఁగూడియున్నదేల?
ఇదం=ఈ; అంగం=దేహము; మలేన=	అని, తాత్పర్యము.
ముఱికిచేత; కథం=ఎట్లు; సేవ్యతే=సే	

మన్నిమి త్త మిదం దుఃఖం ప్రాప్తా రామ స్సుఖోచితః
ధి స్థీవితం నృశంసస్య మమ లోకవిగహితమ్. ౩౬

టీక॥ సుఖోచితః = సుఖమునకుఁద	బడుటయగుఁగాక.
గినట్టి; రామః= రాముఁడు; మన్నిమి	సుఖాహుఁడగురాముండు, నాని
త్తం= నానిమి త్తమయి; ఇదం=ఈ;	మి త్తమయి, యిట్టిమహాదుఃఖముబొంది
దుఃఖం=దుఃఖమును; ప్రాప్తా=పొంది	నాఁడు; కావున, స్థితిసమస్తజనులచే
నాఁడు. నృశంసస్య=క్రూరుండగు; మ	తనునిందింపబడుచున్ననాప్రాణంబుం
మ=నాయొక్క; లోకవిగహితం=	డియేమిప్రయోజనము?
లోకముచేనిందింపబడిన; జీవితం =	అని, భరతుండు, విలపించెను.
ప్రాణమునుగూచి; ధిక్=దహింప	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవం విలపక్ దీనః ప్రస్విన్నముఖపంకజః
పాదా వ ప్రాప్య రామస్య పపాత భరతో రుదక్. ౩౭

టీక॥ భరతః=భరతుండు; దీనః=	చెమటనొందినకమలమువంటిముఖముగ
దుఃఖితుండై; ప్రస్విన్నముఖపంకజః=	లవాండై; ఇతి=అని; ఏవం= ఇట్లు; విల

పక్ష=విలపించుచు; రామస్య=రాముని
యొక్క; పాదౌ=పాదములను; అప్రా
ప్య=పొందక; రుదణ్=వీడ్చుచు; పపా
త=పడెను.

భరతుండు, దుఃఖితుండై, ముఖక

మలంబునం జెమటగాఱ, నిట్లు రోదనం
బుసేయుచు, కన్నీళ్లు గాఱుటంజేసి, రా
మునివాదంబులం గానక, నేలంబడెను.

అని, తాత్పర్యము.

దుఃఖాభితప్తా భరతో రాజపుత్రో మహాబలః

ఉక్త్వా ర్ఘేతి సకృద్దీనం పున నోవాచ కించన. ౩౮

టీక॥ మహాబలః=అధికమయిన బల

ముగలవాఁడును; రాజపుత్రః=రాచకొ
మరుండునగు; భరతః=భరతుండు ; దీ
నం=దుఃఖముగల్గునట్లుగా; “ ఆర్య=
పూజ్యుడా!” ఇతి=అని; సకృత్= ఒ
క్కమాఱు; ఉక్త్వా=చెప్పి; పునః= మ
ఱు; కించన= కొంచమయినను; నోవా

చ=చెప్పలేదు,

మహాబలుండును రాచకొమరుండు
నగుభరతుండు, పరమదుఃఖితుండగుట
వలన, “ఆర్యుడా” అనియొక్కమాఱు
చెప్పి, యంత, నేమియుంబలుకఁజాలక,
యూరకుండెను. అని, తాత్పర్యము.

వాష్పాభిహితకంఠశ్చ ప్రేత్య రామం యశస్వినమ్

ఆర్యే త్యేవాథ సంక్రుశ్య వ్యాహతుం నాశక త్తదా. ౩౯

టీక॥ తదా = అప్పుడు; భరతః (అ
ధ్యాహృతము)=భరతుండు; వాష్పాభి
హితకంఠశ్చ=దుఃఖముచేఁగొట్టఁబడిన
కంఠముగలవాఁడునై; యశస్వినం=అ
ధికమయినకీర్తిగల; రామం= రాముని
గూచి; “ఆర్య = పూజ్యుడా;” ఇత్యే
వ=అనిమాత్రమే; సంక్రుశ్య=అఱచి; అ

థ=అటుపిమ్మట; వ్యాహతుం=చెప్పు
టకు; నాశకత్=శక్తుండుకాలేదు.

అప్పుడు, భరతుండు, కీర్తిశాలియ
గురాముంజూచి, “పూజ్యుడా” అనియొ
క్కమాఱుపిలిచి, యంత, దుఃఖాతిశ
యంబునంజేసి, యటుపైమాటాడఁజా
లఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౬౨౯

౧౯౯

శత్రుఘ్నశ్చపి రామస్య వవంఽచరణౌ రుదక్
తా వృథౌ స సమాలింగ్య రామశ్చ స్రూణ్యవతఃయత్. ౪౦

టీక॥ శత్రుఘ్నశ్చపి=శత్రుఘ్నుండును; రుదక్=రౌదనంబునెయుచు; రామస్య=రామునియొక్క; చరణౌ=పాదములను; వవంఽచరణౌ=నమస్కరించెను సః=ఆ; రామశ్చ=రాముండును; తా=ఆభరత శత్రుఘ్నులను; ఉథౌ=ఇద్దఱును; సమాలింగ్య=కవుఁగిలించి; ఆచూ=ను. అని, తాత్పర్యము.

జి=కన్నీళ్లును; అవతఃయత్ ; విడిచెను.

శత్రుఘ్నుండును, రౌదనంబునెయుచు, రామునిపాదంబులకు నమస్కరించెను; రాముండు, భరతశత్రుఘ్నులని య్వరను గవుఁగిలించికొని, కన్నీళ్లు విడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సుమంత్రేణ గుహేన చైవ
సమీయతూ రాజసుతా వరణ్యే
దివాకరశ్చైవ నిశాకరశ్చ
యథాం బరే శుక్రబృహస్పతిభ్యామ్. ౪౧

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; అరణ్యే=భాగ్యంయథా= శుక్రనితోసుబృహస్పతి వనమునందు; రాజసుతా= రాచకొమతొనుంబోలె; సమీయతుః=చేరిరి.

రులగురామలక్ష్మణులు; సుమంత్రేణ= అంత, నరణ్యంబున, రామలక్ష్మణ సుమంత్రునితోను; గుహేనచైవ = గులు, చంద్రసూర్యులు బృహస్పతితోను శు హునితోను; అంబరే=ఆకాశమునందు; క్రునితోనుంజేరునట్లు, సుమంత్రునితోను దివాకరశ్చైవ=సూర్యుండును; నిశాక గుహునితోనుంజేరిరి.

రశ్చ = చంద్రుండును; శుక్రబృహస్పతి అని, తాత్పర్యము.

తాక్ పాథివాక్ వారణ యూధపాభాక్
సమాగతాం సత్ర మహత్య రణ్యే
వనాకన స్తేపి సమీక్య సవే

స్వశ్రూణ్యమంచక్ ప్రవిహాయ హషణమ్. ౮౨

టిక॥ తే=ఆ; వనౌకసోపి= అరణ్యం	చూచి; హషణం=సంతోషమును; ప్రవి
బుననుండునట్టివారలును; సవేపి=అం	హాయ=విడిచి; అశ్రాణి=కన్నీళ్లును; అ
దఱును; తత్ర=ఆ; మహతి= గొప్పద	మంచక్ = విడిచిరి.
గు; అరణ్యే=వనంబునందు ; వారణ	అచ్చటనరణ్యంబుననుండుబులులం
యూధపాభాక్ = గజశ్రేష్ఠములయొ	దఱు, అమృతహరణ్యంబునందు, గలసిన,
కకాంతివంటికాంతిగల ; తాక్ =	రాజపుత్రులస్థితింబూచి , సంతోషంబు
ఆ; పాథివాక్= రాజులను; సమా	విడిచి, పరమదుఃఖితులయి , కన్నీళ్లు
గతాక్=చేరినవారలనుగా; సమీక్ష్య=	కాచిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, ఏకోనశతతమస్సగః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండైకోనశతతమస్సగః టిక,

ముగిసినది.

త్వి

శ త త మ స గ క ప్రా ర ం భః.

జటిలం చీరవసనం ప్రాంజలిం పతితం ఘవి

దదశక రామో దుదకర్షం యుగాంతే భాస్కరం యథా. ౧

<p>టీక రామః=రాముడు; జటిలం=జటలుగలవాడును ; చీరవసనం=నారచీరలు వస్త్రములుగాఁగలవాడును; ప్రాంజలిం=మంచిచేమోడ్పుగలవాడును; ఘవి=నేలయందు; పతితం=పడినవాడును; దుదకశం=చూడనలవిగానివాడును; యుగాంతే=ప్రళయకాలమునందు; భాస్కరంయథా(స్థితం)=</p>	<p>సూర్యుండువలెనున్నవాడునగు; భరతం(అధ్యాత్మతము)=భరతుని; దదశక=చూచెను. నారచీరలుగట్టుకొని జటలుధరించి ప్రళయకాలంబునందలిసూర్యుండుంబోలె, దుదకశుండై, చేమోడ్పుగీలించి, నేలంబడిన భరతుని, రాముండు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

కథంచి దభివిజ్ఞాయ వివణ్ణవదనం కృశమ్

భ్రాతరం భరతం రామః పరిజగ్రాహ బాహునా. ౨

<p>టీక రామః=రాముడు, వివణ్ణవదనం=తెల్లఁబాటిన ముఖముగలవాడును; కృశం=కృశించినవాడునగు; భ్రాతరం=తమ్ముడైన; భరతం=భరతుని; కథంచితే=ప్రయాసముచేత; అభివిజ్ఞాయ=గుఱుతుపట్టి; బాహునా=చే</p>	<p>తిచేత; పరిజగ్రాహ=పరిగ్రహించెను. అంత, రాముండు, వివణ్ణముఖుండును బరమకృశుండునగుభరతునిఁ గొంతవడికిగుఱుతుపట్టి, బాహువులం గ్రుచ్చిలేవనెత్తెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

అఘ్రాయ రామ స్తం మూర్ధ్ని పరివృజ్యచ రాఘవః

అంశే భరత మారోఽప్య పర్య పృచ్ఛ త్సమాహితః. ౩

టీక॥ రాఘవః = రఘువంశమునం
దుఃఖుఁడై; రామః = రాముఁడు; తం =
ఆ; భరతం = భరతుని; మూర్ధ్ని =
తలయందు; ఆఘ్రాయ = మూర్ఛిని;
పరిష్వజ్యచ = కవుఁగిలించియు; అం
కే = తొడయందు; అరోఽప్య = ఉంచు
కొని; సమాహితః = ఎచ్చరికగలవాఁ

డై; పర్యపుచ్చత్ = అడిగెను.
రఘువంశమునందుఁ బుట్టినట్టి రా
ముఁడు, భరతుని, శిరంబునమూర్ఛి
ని, కవుఁగిలించికొని, తొడపై గూర్చుండఁ
జేసి, సమాహితుండై, యిట్లుని, యడిగె
ను. అని, తాత్పర్యము.

క్వను తే ఘా త్పితా తాత య దరణ్యం త్వ మాగతః
నహి త్వం జీవత స్తస్య వన మాగంతు మహాసః ౪

టీక॥ తాత = వాయనా! యత్ = ఎం
దువలన; త్వం = నీవు; అరణ్యం = అడవిని;
ఆగతః = పొందినావో; తత్ (అధ్యాత్మ
తము) = అందువలన; తే = నీయొక్క; పి
తా = తండ్రి; క్వను = ఎచ్చట; ఆఘ్రాత్ =
ఉండెను? తస్య = అతండు; జీవతః = బ్రతి
కియుండఁగా; త్వం = నీవు; వనం = అడవి

నిగూచిక; ఆగంతుం = వచ్చుటకు; నా
హానిహి = తగవుగదా!
నాయనా! నీవడవికివచ్చినావే! నీతం
డ్రిదశరథమహారాజెచ్చటికిఁబోయినాఁ
డు? అతండు, బ్రతికియుండఁగా, నీవు, అ
డవికిరాఁగూడదుగదా!
అని, తాత్పర్యము.

చిరస్య బత పశ్యామి దూరా ద్భరత మాగతమ్
దుష్ప్రతీక మరణ్యే స్థిక్ కిం తాత వన మాగతః ౫

టీక॥ అస్థిక్ = ఈ; అరణ్యే = అడ
వియందు ; దూరాత్ = దూరముననుం
డి; ఆగతం = వచ్చినవాఁడును; దుష్ప్ర
తీకం = ఎఱుంగరానియవయవములుగల

వాఁడునగు; భరతం = భరతుని ; చిర
స్య = బహుకాలమునకు; పశ్యామి =
చూచుచున్నాను. బత = సంతోషము!
తాత = నాయనా! కిం = ఎందుకు; వనం =

అడవినిగూర్చి అగతికి వచ్చిచావు?

బహుకాలమునకుఁగా, బహుదూ

రంబునఁగేకయనగఁగలుగుండి వచ్చినా.

భరతుంజూడగంటికి; సంతోషము; నే

హముచాలామ-రిండుండుటచేసరతు

పట్టుటకష్టముగా నున్నది, నాయనా!

అడవికేలవచ్చిచావు.

అని, తాత్పర్యము.

కచ్చి ధారయతే తాత రాజా యత్త్వ మిహ సతః

టిక॥ తాత = నాయనా; యత్ =

ఎందువలన; త్వం = నీవు; ఇహ = ఇప్పుటి

కి; ఆగతః = వచ్చినావా; కత్ (అధ్యా

హృతము) = అందువలన; రాజా = ద

శరథ మహారాజు; ప్రాచాక్ష = పూ

ణంబులను; ధారయతే కచ్చిత్ = ధరిం

చున్నాడాయేమి?

నాయనా నీవిచ్చటికివచ్చితివే; దశ

రథమహారాజాప్రతియిండునేని, నీన్న

వనలడే; ఇన్నమ బీనించి యొన్నాడా

యేమి? అని, తాత్పర్యము.

కచ్చి న్నదీన స్సహసా రాజా లోకాంతరం గతః, ౬

టిక॥ రాజా = దశరథమహారాజు; నీ

సః = దుఃఖితండై; సహసా = లక్షాల్గు

న; లోకాంతరం = పరలోకమును; నా

గతః కచ్చిత్ = పొందినవాఁడుకాఁడా

యేమి?

దశరథమహారాజు, దుఃఖంబునమృ

తుండుగాకయొన్నాడాయేమి?

అని, తాత్పర్యము.

కచ్చి త్సౌమ్య న తే రాజ్యం భీష్టం బాలస్య శాస్త్రమ్

టిక॥ సౌమ్య = తిన్ననివాడవగు భ

రతుండా! బాలస్య = పిన్నవాడవగు; డ

తే = నీయొక్క; శాశ్వతం = స్థిరమయి

న; రాజ్యం = రాజ్యము; సభీష్టం కచ్చి

త్ = జూబలేదాయేమి?

సౌమ్యుండగుభరతుండా! నీవుబాల

డవుగానున్నావుకావున, అశక్తిచే శా

శ్వతంబగునీరాజ్యమునప్రమయినదాయే

మి? అని, తాత్పర్యము.

కచ్చి చ్చు శ్రూషసే తాత పితరం సత్యవిక్రమమ్. ౭

టీక॥ తాత=నాయనా! సత్యవిక్రమం=సత్యము ను నపరాక్రమముగల; పితరం=తండ్రిని; శ్రూషసే కచ్చిత=శ్రూషసేయుచున్నావాదేమి? సేవించుచున్నావాదేమి?

నాయనా! సత్యపరాక్రముడగు తండ్రియైనదశరథమహారాజునకు శ్రూషసేయుచున్నావాదేమి? అని, తాత్పర్యము.

కచ్చి దశరథో రాజా కుశలీ సత్యసంగరః

రాజసూయాశ్వమేధానా మాహతాః ధర్మనిశ్చయః. ౮

టీక॥ సత్యసంగరః = సత్యమయిన ప్రతిజ్ఞగలవాడగు; రాజసూయాశ్వమేధానం = రాజసూయముయొక్కయు అశ్వమేధములయొక్కయు; ఆహతాః = చేయువాడును; ధర్మనిశ్చయః = ధర్మమునందు నిశ్చయముగలవాడగు; రాజా = రాజయిన; దశర

థః = దశరథమహారాజు; కుశలీకచ్చిత = తేమముగలవాడాయేమి? సత్యప్రతిజ్ఞుడును పెక్కు రాజసూయాశ్వమేధ మహాయాగంబులుగావించినవాడగుచరమధామికండునగు దశరథమహారాజు తేమముగనున్నవాడాయేమి? అని, తాత్పర్యము.

స కచ్చి డ్ధ్యక్షాణో విద్వాక్ ధర్మనిత్యో మహద్యుతిః

ఇత్వోకూడా ముపాధ్యాయో యథావ త్రాత పూజ్యతే. ౯

టీక॥ తాత=నాయనా! బ్రాహ్మణః=బ్రాహ్మ వేత్తయు; విద్వాక్=పండితుడును; ధర్మనిత్యః=ధర్మమునందు స్థిరుండును; మహద్యుతిః=అధికమయినకాంతిగలవాడును; ఇత్వోకూడాం=ఇత్వోకవంశమునందుబుట్టి

పవారలయొక్క; ఉపాధ్యాయః=ఉపాధ్యాయుండునగు; సః=ఆవస్థిష్టమహాషిః; యథావత్=మునుపటివలె; పూజ్యతేకచ్చిత = పూజింపబడుచున్నాడాయేమి?

నాయనా! బ్రహ్మ వేత్తయొక, బం

డితుండును బరమధార్మికుండును అధిక | గులగురుండునగువసిష్ఠమహామునిని, ము
మయిన బ్రహ్మవచకస్సుగలవాఁడును, | నుపటివలె, బూజించు చున్నావా
ఇత్యోక్తువంశంబునంబుట్టిన వారలకుఁ | యేమి? అని, తాత్పర్యము.

సా తాత కచ్చి తాకసల్య సుమిత్రాచ ప్రజావతీ
సుఖినీ కచ్చి దార్యావ డేవీ నందతి కై కయీ. ౧౦

టీక॥ తాత=నాయనా! సా=ఆ; తోషించుచున్నదాయేమి?
కొసల్య=కొసల్య; సుఖినీకచ్చి= సు | నాయనా! దుఃఖిత యగు కొసల్య
ఖముగలదాయేమి? ప్రజావతీ=చుంచి | సుఖముగా నున్నదాయేమి? సత్పత్ర
సంతాపముగల; సుమిత్రాచ=సుమిత్ర | గు సుమిత్రసుఖముగానున్నదా? పూ
యు; సుఖినీకచ్చిత్ (అధ్యాపృతము)= | జ్యురాలును రాణియునగు కై కేయి సం
సుఖముగలదాయేమి? ఆర్యా=పూజ్య | తోవంబుననున్నదాయేమి?
రాలును; డేవీ=రాణియగు; కై కయీ | అని, తాత్పర్యము.
చ=కై కేయియు; నందతికచ్చిత్= సం

కచ్చి ద్విసయసంపన్నః కులపుత్రో బహుశ్రుతః
అనసూయ రసద్రష్టా సతకృత స్తే పురోహితః. ౧౧

టీక॥ వినయసంపన్నః=వినయము | తే=పూజింపఁబడుచున్నదాయేమి?
తోఁగూడినవాఁడును; కులపుత్రః= స | వినయవంతుండును, సహృదయ ప్ర
తుల్యమనందుఁ బుట్టినవాఁడును; బ | సూతుండును, విద్యావంతుండును, అ
హుశ్రుతః= అధికమయినవిద్యగలవాఁ | సూయలేనివాఁడును, వసిష్ఠోపదిష్టంబు
డును; అనసూయః=అసూయలేనివాఁ | లగునథఁకంబులంబకకృగారదెలుపఁగల
డును; అనుద్రష్టా=చూపువాఁడునగు; | వాఁడును, నీపురోహితుండునగు, వసిష్ఠ
తే=నీయొక్క; పురోహితః=పురోహి | పుత్రుని సుయజ్ఞంబూజించుచున్నావా
తుండయిన సుయజ్ఞుఁడు; సతకృతః=కచ్చి | యేమి? అని, తాత్పర్యము.

కచ్చి చగ్గిషు తే యుక్తో విధిజ్ఞో మతిమా నృజుః

హుతంచ హూవ్యమాణంచ కాలే వేదయతే సదా. ౧౨

టీక॥ చగ్గిషు = అగ్నిహూతాశ్రమః మేఘః

లయంచ; యుక్తః = నియుక్తుండయః వి
ధిజ్ఞః = శాస్త్రవిధిచేరినవాడును; మతిమాన్ = ఆధిపతియైనబుద్ధిగుణు
డును; యుజ్జాః = పుటము. లేనివాడునగు
శ్రుహితుండు; సదా = నిల్చివుండు; క
ల = యుక్తకాలముననుగుణ తేజః =
వేల్పుబడినదానిని; హూవ్యమాణం
చ = వేల్పుబడబోవుదానిని; తే = నీకు;
వేదయతే కచ్చిత్ = తెలుపుచున్నాఁడా

శాస్త్రజ్ఞుడును బుద్ధిమంతుండును
గుణగుణు లేనివాడును, అగ్నిహూ
తములయందు నియుక్తుడయిన నీవు
గోహితుండును యజ్ఞుండు, అయ్యైకా
లంబుల హూమములు గావించినసంగ
తిని, హూమము చేయవలసినదానిని,
నీకుఁడెలుపుచున్నాఁడాయేమి?
అని, తాత్పర్యము.

కచ్చి దేవాక్ పితౄణా మాతౄ గురూక్ పితృసమానపి
వృధాంచ తాత వైద్యాంశ్చ బ్రాహ్మణాంశ్చ భిషన్యసే. ౧౩

టీక॥ తాత = నాయనా! త్వం (అ
ధ్యాహృతము) = నీవు; దేవాక్ = దేవత
లను; పితౄణా = తండ్రులను; మా
తౄణాః = తల్లిలను; గురూక్ = ఆచార్యుల
ను; పితృసమానపి = తండ్రితో సమానుల
గురూరిను; వృధాంశ్చ = ముసలివారిల
ను; వైద్యాంశ్చ = పండితులను; బ్రాహ్మ

ణాంశ్చ = బ్రాహ్మణులను; భిషన్యసే క
చ్చిత్ = పూజించుచున్నావాయేమి?
నాయనా! నీవు, దేవతలను దండ్రుల
ను తల్లిలను గురూవులను దండితో సమాను
లగుజ్ఞాతులను ముసలివారిలను పండితు
లను బ్రాహ్మణులను, బూజించుచున్నా
వాయేమి? అని, తాత్పర్యము.

ఇష్వస్త్రవరసంపన్న మథకశాస్త్రశివారదమ్
సుధన్వాన ముపాధ్యాయం కచ్చి త్వం తాత మన్యసే. ౧౪

టిక॥ తాతే = రామరా! త్వం = నీవు; చుచున్నవాడేమి?
 ఇష్టస్త్రవరసంపన్నం = చాణంబలలో నాచునా! ఇత్రవచాణంబులునుది
 ను, అస్త్రములలోను శ్రేష్ఠములగు వాని వ్యాస్త్రంబులును, గలవాడవును నీతిశా
 తోఁగూడినవాడను. ఆర్థకాస్త్ర సేస్త్రములందుండితుండననుభవ్యుఁ
 శాందం = రాజనీతికాస్త్రమునుండి యుండితుండునగు; సుధన్వనుం = సుధన్వుఁ
 డను; ఉపాధ్యాయం = ధనుర్వేదాచార్యుని; మన్యసేఁచిత్ = బహుమానిం

చుచున్నవాడేమి?
 నాచునా! ఇత్రవచాణంబులునుది
 వ్యాస్త్రంబులును, గలవాడవును నీతిశా
 స్త్రములందుండితుండననుభవ్యుఁ
 డను నీచువేదాచార్యుఁబహుమానిం
 చుచున్నవాడేమి?
 అని, తాత్పర్యము.

కచ్చి దాస్త్రసమా శ్శూరా శ్శృక్రికవంతో జితేంద్రియాః
 కులీనాశ్చేం గిసజ్జాన్ కృతాస్తే తాత మంత్రీణః. ౧౫

టిక॥ అస్త్రసమాః = నీతోసమానులను; శూరాః = యుద్ధమునందుభయములేనివారలును; శ్రుతివంతః = అధికమయినవిద్యగలవారలును ; జితేంద్రియాః = జయింపబడినయింద్రియములుగలవారలును; కులీనాశ్చే = మంచుకులమునందుండుట్టినవారలును ; ఇంగితజ్ఞాశ్చే = హృదయాభిప్రాయమునెఱుంగునట్టివారలునగువారలు ; తే(త్వయా) =

నీచేత; మంత్రీణః = మంత్రులుగా; కృతాః కచ్చిత్ = చేయఁబడిరాదేమి?
 నీకుసమానులనుశూరులునువిద్యావంతులునుజితేంద్రియులును సత్కులప్రసూతులునుమఖంబు జూచినంతనెహృదయాభిప్రాయంబు నెఱుంగునట్టివారలునగువారలును మంత్రులుగాఁజేసికొంటివాడేమి?
 అని, తాత్పర్యము.

మంత్రో విజయమూలం హి రాజ్ఞాం భవతి రాఘవ
 సుసంవృతో మంత్రధరై రమాత్యై శ్శాస్త్రకోవిదైః. ౧౬

టిక॥ రాఘవ = రాముడా! శాస్త్రకోవిదైః = శాస్త్రంబులందుండితులును; మంత్రధరైః = ఆలోచననుధరిం

చువారలునగు; అమాత్యైః = మంత్రులచేత; సుసంవృతః = చక్కఁగామూయఁబడిన; మంత్రః = ఆలోచనము; రా

జ్ఞాం=రాజులకు; విజయమూలం= జ
యమనకుఁగారణంబును; భవతిహి=

అగుచున్నదిగాదా!

రాముఁడా! సీతీశాస్త్రంబునఁబండి

తులుసుఆలోచనమునుదాఁచువారలున
గుమంతులతోబహురహస్యముగాఁజే
యఁబడు నాలోచనము, రాజులకుజ
యంబుగల్గించును. అని, తాత్పర్యము.

కచ్చి స్నిద్రావశం నైషీః కచ్చి తాగలే ప్రబుధ్యసే

కచ్చి చ్చా పరరాత్రేషు చింతయస్య థకనైపుణమ్. ౧౭

టీక॥ నిద్రావశం = నిద్రకులోకువ
యగుటను; నైషీఃకచ్చిత్ = పొందవా
యేమి? కాలే=యుక్తకాలమునందు;
ప్రబుధ్యసేకచ్చిత్ = మేలుకొనుచున్నా
వాయేమి? అథకరాత్రేషు=అథకరా
త్రములయందు; అథకనైపుణంబు=కా
ర్యసామర్థ్యమునుంగూచి; చింతయ
సికచ్చిత్ = ఆలోచించు చున్నావా
యేమి?

నిద్రకులోబడవుగాదా! యుక్తకా
లంబున మేలుకొనుచున్నావుగాదా! మఱి

యునధకరాత్రంబులందు, నేకాంతం
బునఁ, గార్యంబులంగుఱించియాలోచి
చుచున్నావాయేమి! అని, తాత్పర్యము.
విశేషార్థము. — “రాముండు, భ

రతునెఱుచ్చించువ్యాజంబున; రాజుచే
యవలసినసీతులంజెప్పచున్నాఁడు, ఈ
శ్లోకంబుచేరాజు, నిద్రావశమండయి
యుండఁగూడదనియు, నధకరాత్రంబు
నందు, రహస్యముగాఁ; గార్యములగు
ఱించియాలోచింపవలయుననియుసూ
చింపఁబడినది.

కచ్చి న్మంత్రయసే వైకః కచ్చి న్మబహుభి స్సహ

కచ్చి త్రై మత్రితో మంత్ర రాష్ట్రం స పరిధావతి. ౧౮

టీక॥ శ్వాం(అధ్యాహృతము)=నీవు;
ఏకః=ఒకఁడవై; నమంత్రయసే=ఆ
లోచింపవుగాదా? బహుభిస్సహ=పె
క్కుమందితోఁగూడ; న(మంత్రయసే)క
చ్చిత్ = ఆలోచింపవుగాదా? తే=నీయు

కఁ; మంత్రితః=ఆలోచింపఁబడిన; మం
త్రః=ఆలోచనము; రాష్ట్రం=రాజ్య
మునుగూచి; నపరిధావతి=పరుగైత్ర
దుగదా!

నీవు, ఒకఁడవై యాలోచింపవు

గదా? పెక్క-మందితోనాలోచింపవు
గదా? మఱియు, నీవాలోచించినమంత
ము, రాజ్యంబునందెవ్వరికిని దెలియదు
గదా? అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఈశ్లోకార్థము
చే, రాజు, తానొక్కఁడుగానాలోచన

ముసేయఁ గూడదనియుఁ బెక్క-మంది
తోనాలోచించినచోబయిపడునుగా
వుననదియుఁగూడదనియు, మంత్రము,
కాజ్యంబునందెవ్వరికిని దెలియనట్లు ర
హస్యముగానుండవలయుననియు, సూ
చింపఁబడుచున్నది.

కచ్చి దథం విసిశ్చిత్త్య లఘుమూలం మహేవాదయమ్

తీవ్ర మారభసే కతుకం నదీఘయసి రాఘవ. ౧౯

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! త్వం(అ
ధ్యాహృతము)=నీవు; లఘుమూలం=
స్వల్పమయినసాధనముగలదియు; మ
హేవాదయం=అధికమయినఫలముగలది
యనగు; అథకం=కార్యమును; విసి
శ్చిత్త్య=నిశ్చయించి; తీవ్రం=శీఘ్రము
గా; కర్తుం=చేయుటకు; ఆరంభసేక
చ్చిత్=ఆరంభించుచున్నావా యేమి? న
దీఘయసి(కచ్చిత్)= ఆలస్యము సే
యవుగదా?

రాముఁడా! స్వల్పప్రయత్నంబుచే

తసిద్ధించునదియు మహాఫలంబు గలది
యనగు కార్యంబుసేయ నిశ్చయించి,
శీఘ్రముగాదానినారంభింతువు గదా?
ఆలస్యముసేయవుగదా?

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఇందుచే, రా
జు చేయవలసినట్లాలోచింపఁ బడినకా
ర్యము, శీఘ్రముగానారంభింపవలెనని
యనాలస్యము చేసినచో ఫలింపదని
యొక, దెలుపఁబడినది.

కచ్చి త్తు సుకృతాన్యేవ కృతరూపాణి వా వ్రసః

విదుస్తే సర్వకార్యాణి న కథవ్యాని పాథివాః. ౨౦

టీక॥ తే=ఆ; పాథివాః= రాజు
లు; సామంతరాజులనుట, సుకృతాని=
చక్క-గాఁజేయఁబడినవిగాని; వ్రసః=

ఇంక; కృతరూపాణి=కృతప్రియము
లయినవిగాని; =అట్టి; సర్వకార్యా
ణి= సమస్తకార్యములనే; విదుఃకచ్చి

తే = ఎఱుంగుదురుగదా? కతకవ్యాని = చేయబడ వలసినదాని; న (విడుక చ్చిత్) = ఎఱుంగరుగదా?

సామంతులగు రాజులకు, నీచకర్త గాఁజేయఁబడిన రాజ్యములుగాని, కృత పానిములై, ఘోస్థునిములగుకార్య ములుగానిమంత్రమే, తెలియున గదా?

నీవుచేయవలసినకార్యములు, ఎంతమా త్రముతెలియవుగదా? అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఇందుచే, రా జు, కార్యములుచేయఁబడినమాప్రినాం దువలకు, సామంతులకుఁ దెలియనట్లు రహస్యముగాదాఁచవలయుననిసూచిం పఁబడినది.

కచ్చిన్న తరైగ్ర య్యక్త్యావా యేచాప్య పరికీర్తితాః
త్వయావా తవ నామాత్యై ర్బుధ్యతే తాత మంత్రితమ్. ౨౧

టీక॥ తాత = నాయనా! త్వయా వా = నీచేతఁగాని; తవ = నీయొక్క; ఆ మాత్యైర్వా = మంత్రులచేతఁగాని; మంత్రితం = ఆలోచింపఁబడినది. పరైః (అ ధ్యాహృతము) = ఇతరులచేత; త రైగ్రః = ఊహలచేతఁగాని; య్యక్త్యా వా = యుక్తిచేతగాని; ఆపరికీర్తితాః = చెప్పఁబడనివి; యె (సంతి) = ఏ విగలనో; తైః (అధ్యాహృతము) చాపి = వానిచేతఁగాని; నబుధ్యతేకచ్చిత్ = తెలియఁబడదుగదా?

నాయనా! నీవుగాని నీమంత్రులు గానియాలోచించినట్టిమంత్రమును, ఇ తరులు, ఊహలచేగానియుక్తిచేఁగా ని, యితరములగునిగితాదులచేఁగాని, యెంతమాత్రము దెలిసికొనఁజాలరు గదా? అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఇందుచే, ఆ లోచింపఁబడినమంత్రము, ఇతరులకేవి ధముననైన సంతమాత్రము దెలియకుం డునట్లు, అవిజాగ్రత్తతోదాఁచియుండ వలెననిసూచింపఁబడినది.

కచ్చి త్సహస్రా మ్నాఖాణౌ మేక మిచ్ఛసి పండితమ్
పండితో హ్యర్థకృచ్ఛేషు కుర్యాన్నిశ్చేయసం మహత్. ౨౨

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; మూఖాణాం = మూఖులయొక్క;

సహస్రాత్ = వేయింటికన్న; ఏకం = ఒ క్కండైన; పండితం = పండితుని; ఇచ్ఛసి

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౬౪౦

స ౧౦౦

కచ్చితే = కోరుదువా యేమి? పండితః =
పండితుడు; కృచ్ఛే = కార్యసంకట
ములయందు; మహాన్ = అధికమయిన;
నిశ్చేయసం = మంగళమును; కు
ర్యాత్ = చేయును.

నీవు, వేయిమంది మూఖులను
విడిచియొనగ, బండితునొక్కనిసంపా

దింతువుగదా? సంకటము గల్గినప్పుడు,
పండితుడు, మిక్కిలియు మేలుగావిం
చును. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఇందుచే, నేయిమం
దిమూఖులను విడిచి పెట్టియొనగ, బి
క్కపండితుని సంపాదించవలెననిసూ
చింపబడినది. అని, తాత్పర్యము.

సహస్రస్యాపి మూఖాణాం యద్యపాస్తే మహీపతిః
అథవా ప్యయతాన్యేవ నాస్తి తేషు సహాయతా. ౨౩

టీక॥ మహీపతిః = రాజు; మూఖా
ణాం = మూఖులయొక్క; సహస్రస్యా
స్యాపి = వేనవేలనుగాని; అథవా = లేక; అ
యతాన్యేవాపి = పదివేలపదివేలనుగా
ని; ఉపాస్తేయది = ఆశయించునేని; ఔ
షు = వారలయందు; సహాయతా = శో
ధుపాటు; నాస్తి = లేదు.

రాజు, మూఖులను వేనవేలుగానై
నను, లేక పదివేలుపదివేలుగానైనను,

సంగ్రహించినను, వారలవలన నెంత
మాత్రమును సయోగములేదు.
అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఇందువలన,
మూఖులెందఱున్నను, వారలచేనుప
యోగములేగుకావున, రాజుమూఖు
లసంగ్రహించరని, సూచింపబడు
చున్నది.

ఏకో ప్య మాత్యో మేధావీ శూరో దక్షో విచక్షణః
రాజానం రాజమాత్రంవా ప్రాపయే న్నహతీం శ్రియమ్. ౨౪

టీక॥ మేధావీ = బుద్ధిమంతుండును;
శూరః = శూరుండును; దక్షః = సమ
ధుండును; విచక్షణః = పండితుండున

గు; అమాత్యః = మంత్రి; ఏకోపి = ఒక్కఁ
డైనను; రాజానం = రాజునుగాని; రాజ
మాత్రంవా = రాజంతటివానిగాని; మ

హతీం=గొప్పదగు; శ్రియం = సంపద
ః; ప్రాపయేత్=పొందించును.

బుద్ధి సంతుండును శూరుండును, వి
చారమునందు సమధుకండును బండితుల
ఉనగుమంత్రి యొక్కఁడున్ననుం జా
లు; అతండు, రాజునకుఁగాని రాజంతటి

హానికఁగాని, గొప్ప యైశ్వర్యంబుగలిగి
చును. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— ఇందుచే, మం
త్రి, బుద్ధిమంతుండును శూరుండును సమ
ధుకండును బండితుండునై యుండవలె
నని తెల్పుబడినది.

కచ్చి స్తుభ్యా మహత్స్వేవ మధ్యమేషుచ మధ్యమాః
జఘన్యాస్తు జఘన్యేషు భృత్యాః కమఃసు యోజితాః. ౨౫

టీక|| ముఖ్యావీవ = ముఖ్యులై; భృ
త్యాః = భృత్యులు; మహత్సు = గొప్ప
దగు; కమఃసు = కార్యములయందును;
మధ్యమాః = సడిమితరగతివారలు; మధ్య
మేషుచ = మధ్యమకార్యములందును; జ
ఘన్యాః = అధములు; జఘన్యేషు = అధ
మకార్యములందును; నియోజితాః క
చ్చితే = నియోగింపబడినారాయేమి?

ఉత్తమభృత్యులను త్తమకార్యంబు
లందును మధ్యమ భృత్యుల మధ్యమకా
ర్యంబులందును అధమభృత్యులనధమకా
ర్యంబులందును ఇట్లు క్రిమముగానియో
గించుచున్నారాయేమి?

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— ఇందుచే, ఉత్త
మభృత్యుండు మధ్యమాధమకార్యంబుల

నియోగింపబడె నేని అతండు అవమానం
బునఁ గార్యహానిగా విమఁగావున, నట్లు
చేయఁ గూడదనియు, మధ్యమభృత్యు
డు ఉత్తమకార్యంబులనియోగింపబడు
నేనియతండు, అతక్తిచేకార్యంబుఁజె
యింపఁ గావున, నదిగూడదనియు, నతఁడె
యధమ కార్యంబున నియోగింపబడిన
చో, నవమానదోషంబుగలుగునుగా
వున, అది సరికాదనియు, అధమభృత్యు
ను త్తమ మధ్యమ కార్యంబులనియోగిం
చిన, దశక్తిచేనతండు కార్యంబులంజె
యింపఁ గావున, నదియుయు క్తముగాద
నియు, అందువలన, అయ్యోభృత్యుశ
క్తికైదగిన కార్యంబుల నతనినియోగిం
పవలయుననియు, సూచింపబడినది.

అమాత్యా నుపధాతీతాక్ పితృపైతా మహా కశుచీక్

శ్రేష్ఠాః శ్రేష్ఠేషు కచ్చి త్వం నియోజయసి కమఃసు. ౨౬

టిక॥త్వం=నీవు; ఉపధాతీతాః= పరిక్షనతిక్రమించినవారలును; పితృపై తామహః= తండ్రితాతలనుండివచ్చినవారలును; శుచీః= పరిశుద్ధులును; శ్రేష్ఠాః= ఉత్తములునగు; అమాత్యాః=మంతులను; శ్రేష్ఠేషు=ఉత్తమములగు; కమఃసు=కార్యములయందు; నియోజయసికచ్చిత్=నియోగించుచున్నావా యేమి?

నీవు, చక్కగాఁబరీక్షింపబడినవారలును దండితాతలనుండి క్రమముగా నున్నవారలును బరిశుద్ధులును నుత్తములునగుమంతులనుగొప్ప గొప్పకార్యంబులందు, నియోగింతువా యేమి?

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థఃము... ఇందుచే, రాజులు, పురుషముఖంబున, మంచివస్త్రాభరణాదులుపంపి, ఇతర రాజులులంచముగాఁబంపినట్లును, అంతఃపురస్త్రీలు, మోహించిపంపినట్లును, జెప్పించి, యట్లుమంతులను బరీక్షింపవలెననియు, దండితాతలనాటనుండి పరంపరగా వచ్చినవారల నేమంతులుగా నేర్పజుచుకొనవలయుననియు, అమంతులలో, నుత్తములగువారల నుత్తమకార్యంబులందును, అధమలగువారల నధమకార్యంబులందునె, నియోగింప వలయుననియు, సూచింపఁబడినది.

కచ్చి న్నోగ్రేణ దండేన భృశ ముద్వేజితప్రజమ్

రాజ్యం తవాను జానంతి మంత్రిణః కై కయాసుత. ౨౭

టిక॥ కై కయాసుత= కై కేయికోఃకై నభరతుఁడా! తవ=నీయొక్క; ఉగ్రేణ=తీక్షణముగ; దండేన= శిక్షచేత; భృశం=మిక్కిలియు; ఉద్వేజితప్రజం=దుఃఖమునొందినట్లు చేయఁబడినప్రజలుగల; రాజ్యం= రాజ్యమును; మంత్రి

ణః=మంత్రులు; నానుజానంతికచ్చిత్=సమ్మతంపరుగదా? భరతుఁడా! నీవు, జనులకుఁ దీక్షణముగశిక్షలుచేయుచు రాజ్యంబునుబీడించుచుండఁగా, నీమంత్రులునిన్నునివారింతురుగదా? అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఇందుచే, రాజు ని, మంత్రులతని నివారించు వారలుగా తీర్థముగా శిక్షలు విధింప గూడదని సుండవలయుననియు, దెలుపబడినది. యు, అట్లుదుమాగకము చేయునే

కచ్చి త్వాం నావ జానంతి యాజ్ఞాః పతితం యథా
ఉగ్రప్రతి గ్రహీతారం కామయాన వివస్త్రియః. ౨౮

టీక|| ఉగ్రప్రతిగ్రహీతారం = తీర్థమును గుడండును చేధనమున బ్రతిగ్రహించు నట్టి; త్వాం = నిన్ను; ప్రజాః (అధ్యాత్మ తయ) = ప్రజలు; ఉగ్రప్రతిగ్రహీతారం (అధ్యాత్మతము) = భయంకరము యైన దురాకము చేత బ్రతిగ్రహించు నట్టి; పతితం = పతించునది; యాజ్ఞాః = యాగము; కామయాన = కామమున వారలువలె; ఉగ్రప్రతిగ్రహీతారం (అధ్యాత్మతము) = భయంకరముగా బ్రతిగ్రహించు నట్టి; కామయానం = కామమున; స్త్రియ ఇవ = స్త్రీయవలె, నావ జానంతి కచ్చిత్ = అవమానింపరుగదా? విచియాగమునేయ నిచ్చించునట్టిపతి తుని, యాజ్ఞాః, నిందించునట్లు, బలా త్కారముగా గ్రహించునట్టి, కామము నిస్త్రీలదూషించునట్లు, తీర్థములగు పక్షులు నిధించిదానిచే ధనము సంపాదించునట్టి, నిన్ను, ప్రజలు నిందింపకున్నారు గదా? అనె, తాత్పర్యము, విశేషార్థము. — ఈశ్లోకముచే, రాజు తీర్థములగు పన్ను చేధనము సంపాదించునగూడదనియు, దురాకములచే ధనము సంపాదించి యాగమునే పురాదనియు, బలాత్కారంబున స్త్రీలం బైకొనగాదనియు, సూచింపబడును

దురాకములచే ద్రవ్యము సంపాదించునది.

ఉపాయకుశలం వైద్యం భృత్యసందూషణే రతమ్
శూర మైశ్వర్యకామంచ యో నహంతి సహస్యతే. ౨౯

టీక|| ఉపాయకుశలం = సామాన్యపాపములయందు సమర్థుండును; వైద్యం = రాజనీతిశాస్త్రంబునం దుబంధితుండును; భృత్యసందూషణే = భృత్యులదూషించుటయందు; రతం = ఆసక్తుండును; శూరం = యుద్ధమునం

దుభియనులేనివాడను ; విశ్వస్యకా
మంజ=ప్రభుత్వమును గోరువాడునను
వాని; యః=ఏగజు; సహ=సహజ
పడో;సః=ఆతడు;వశ్యలే=వశ్యుల
బడుచున్నాడు.

సామాన్యపాయములందుం బండి
తుండనురాజనీతి చక్కగాఁ దెలిసి
వాడునుయోగ్యులగునంతరంగ భృత్య
లపైలేనిదోషంబులు చెప్పివారిలదొల
గించుచుండువాడునుశూరుండును, బ్ర
భుత్వంబుగోరువాడునగుపురుషుని, రా

జవధింకకండువేసి, ఆతఁడూ జను
కవధి చుచు ; అట్లేనరువున సయ
లేడు. దానిని దృష్ట్యము.

పితృహానికము — ఇందుచే, అ
న్యాయముననుకూలమై, అంతఃగభృ
త్వమును గూర్చి దేవంబుగతిగించుచు, రా
జ్యకామంబైయుండవలయు వశ్యును
వధింపవలెననియి, నట్లువధింపకున్న
గీడుచాటిల్లెననియు , సూచింపబడి
నది.

కచ్చిద్ధృష్టశ్చ శూరశ్చ సతిమాన్ ధృతిమన్ శశుచిః
కులీన శ్చాను రక్తశ్చ డక్ష సేనాపతిఃకృతః. ౩౦

టక||హృష్టశ్చ=సంతసించినవాడు
ను;లేక,ధృష్టశ్చ(అవిభాగము)=వ్యవ
హారములయందుసమధుఁకఁడును; శూ
రశ్చ=యౌధమునందుభయములేనివా
డును; సతిమాన్=బుద్ధిమంతుండును;
ధృతిమాన్ = ఆధికమయినదైగ్యముగ
లవాడును;శశుచిః=పరిశుద్ధుండును; కు
లీనశ్చ=మంచికులంబునంబుట్టినవాడు
ను;దక్షః=కార్యంబులందు సమధుఁకం
డునగుపురుషుడు; సేనాపతిః=సేనా
నాయకుడుగా;కృతఃకచ్చిత్=చేయ
బడినాఁడాయేమి?

నీవలనఁ దెక్కనతగుఁజులం
బొందిసంతుష్టుండై వాడున వ్యవహా
రంబులందుబ్రగల్గుండునుశూరుండును
అయ్యైవయఁబులకుఁదగి నట్లు నానా
విధవ్యూహంబులుగూర్పఁజాలినవాడు
ను, ఆపతగులమునందు మిక్కిలియుద్ధై
ర్యముగలవాడును స్వామివిషయమయి
యెంతమాత్రముక పటములేనివాడును
సతగులప్రసూతుండు, నీయందధికా
నురాగంబుగల వాడును గార్యంబుల
సమధుఁకుండునగువాని, సేనాపతిగా
వించుకొంటివాయేమి?

విశేషార్థము. — ఇందువలన , శాదులుచక్కగాఁ దెలిసినవాఁడును ,
స్వామివిషయమయి పరమసంతోషంబు ధైర్యవంతుండును సమర్థుండునగువా
నుబద్ధాను రాగంబును శ్రద్ధయును గలవాఁ నినే , సేనాపతిగాఁ జేయవలెననిసూ
చును శూరుండును సేనాపూహనన్నివే చింపఁబడినది.

బలవంతశ్చ కచ్చి త్రే ముఖ్యా యుద్ధవిశారదాః

దృష్టాపదానా విక్రాంతా స్త్వయా సత్కృత్య మానితాః ౩౧

టీక|| బలవంతః = అధికమయినబల
ముగలవారలును ; యుద్ధవిశారదాః =
యుద్ధములందుఁ బండితులును; దృష్టా
పదానాః = చూడఁబడినమునుపటికా
ర్యములు గలవారును; విక్రాంతాః =
శూరులునగు; తే = ఆ; ముఖ్యాః = ము
ఖ్యులగువీరులు; త్వయా = నీచేత; సత్కృ
త్య = సత్కరించి; మానితాః కచ్చిత్ =
పూజింపఁబడినారాయేమి?

మహాబల శాలులును యుద్ధంబులం
దుసమర్థులును, బెక్కుమార్లురణరం

గంబునవిజయంబుగొనిపేరువహించిన
వారలును శూరులునగు, ప్రధానవీరుల
ను, జక్కగా సమ్మానించుచున్నావా
యేమి? అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — రాజు, బలవం
తులును శూరులును యుద్ధంబులసమ
ర్థులును బెక్కుమార్లువిజయంబుచెచ్చిన
వారలునగువీరులకుఁదప్పక; యప్పుడప్పు
డు, నానావిధబహుమానంబులు సేయు
చువారల గౌరవింపవలసినదని సూచిం
పఁబడినది.

కచ్చి ద్బలస్య భక్తంచ వేతనంచ యథోచితమ్

సంప్రాప్తకాలం దాతవ్యం దదాసి నవిలంబసే. ౩౨

టీక|| బలస్య = నైన్యమునకు;
సంప్రాప్తకాలం = పొందఁబడిన కాల
ముగల; దాతవ్యం = ఇవ్వఁబడవలసిన; భ
క్తంచ = అన్నమును; వేతనంచ = సంబళ

మును; యథోచితం = యథాయోగ్య
ముగా; దదాసి కచ్చిత్ = ఇచ్చుచున్నా
వుగదా? నవిలంబసే కచ్చిత్ = అలస్య
ముసేయవుగదా?

సైనికులకు, అయ్యెకాలంబులనియ్య
వలసినబ తైమును సంబళమును యథా
యోగ్యముగా జాగు సేయక యిచ్చుచు
న్నావుగదా? అని, తాత్పర్యము.
విశేషార్థము. — ఈశ్లోకమువ

అన, సైనికులకు, సంబళమును, ఇవ్వ
వలసినబ తైమును సంబళమునుదప్పకయి
వ్యవలయుననియు, నట్టివ్యక్తున్నచో,
గీడుగల్గుననియు, సూచింపబడినది.

కాలాతిక్రమణాచ్చైవ భక్తవేతనయో భృతాః

భతుః కుప్యంతి దుష్కృంతి సోనథా స్సమహాన్ స్త్వః. ౩౩

టీక॥ భృతాః = సంబళముచేజీవించు
నట్టి; భటులు ; భక్తవేతనయోః =
బ తైముయొక్కయు సంబళముయొక్కయు;
కాలాతిక్రమణాచ్చైవ = కాల
ముయొక్కయుతిక్రమించుటవలననె; భ
తుః (ద్వితీయాథామందువస్థి) = ప్రధు
నుగూర్చి; కుప్యంతి = కోపింతురు. దు
ష్కృంతి = దుష్టులగుదురు. సః = అది; సు
మహాన్ = మిక్కిలియునధికమయిన; అన
థాః = అపాయముగా; స్త్వః = చే
ప్పబడినది.

భటులు, సంబళముచేతనే జీవించు
వారలుకావున, బ తైముసంబళమునివ్వ
వలసినకాలముతిక్రమించినచో, బ్రగువు
వ్రేంగోపంబునొంది, కీడుగావింపంజూ
తురు; అదిమిక్కిలియు గొప్పయనథా
ము. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఇందుచే, సైని
కులకు, సంబళముఁ గాలముతప్పకయి
చ్చుచుండినంగాని, వారలు, క్రమముగాఁ
జెప్పినట్లువినుచు, ననుకూలముగానుం
డరని, సూచింపబడుచున్నది.

కచ్చి త్సవే నురక్తా స్త్వాం కులవుత్రాః ప్రధానతః

కచ్చిత్ ప్రాణాం స్రవాణేషు సంత్యజంతి సమాహితాః. ౩౪

టీక॥ ప్రధానతః = ప్రధానులగు; కు
లవుత్రాః = క్షత్రియులు; సర్వే = అంద

ఱును; త్వాం = నిన్నుఁగూర్చి; అనురక్తాః
కచ్చిత్ = అనురాగముగలిగి యున్నా

రా యేమి? సమాహితా? సమాధా
సముతోఁగూడినవారలై; తవ = నీయు
కల; అర్థేషు = కార్యములనిమిత్తము
యి; ప్రాణాన్ = ప్రాణములను; సంత్య
జుతికచ్చిత్ = విడుచుచున్నారాయేమి!
ప్రధానుభూతులగుప్రతియులంద
ఱు, నీయందుబద్ధులు రాగులై యున్నా
రాయ్? నారలు, మనఃపూర్వకగా, నీ
కుఁ గాఁదమప్రాణములు విడుచునట్టి

భక్తిగలిగియున్నారా!
అని, తాత్పర్యము.
విశేషార్థము. — ఇందుచే, రా
జు, త్పరిత్యజాతి ప్రసూతులగు నైనికు
లను, నానావిధంబులసంతోషపఱిచి,
వారలు సనకార్థమునకుఁ గాఁ, బ్రాణం
బులను ననువిడుచుట కెంతమాత్రము
సందేహింపనట్లు, చేసికొనవలయున
ని, తెలియఁజేయఁబడుచున్నది.

కచ్చి జ్ఞానపనో విద్వాన్ దక్షిణః ప్రతిభానవాన్
యథోక్తవాదీ దూతస్తే కృతో భరత పండితః. ౩౫

టక॥ భరత = భగతుఁడా! జ్ఞానప
దః = స్వదేశంబునఁబుట్టినవాఁడును; వి
ద్వాన్ = పండితుండును, బరాభిప్ర
యంబు దెలిసికొనువాఁడును; దక్షిణః =
సమధుంబును; ప్రతిభానవాన్ = క్రొ
త్తగొత్తముక్తులు తోచునట్టి బుద్ధిగ
లవాఁడును; యథోక్తవాదీ = దెప్పుటడి
నదాని సక్రమింపక చెప్పునట్టివాఁడు
ను; పండితః = దుక్తాయుక్తజ్ఞానముగ
లవాఁడునగుపురుషుఁడు; తే (స్వయా) =
నీచేత; మాతః = దూతగా; కృతఃకచ్చి
త్ = చేయఁబడినాఁడాయేమి?

భరతుఁడా! నీదేశంబున నేపుట్టినవా
డును, బరాభిప్రాయంబు దెలిసికొనం
జాలినవాఁడును సమర్థుండును నవనవో

న్నేషయుక్తంబగునధికబుద్ధిగలవాఁడు
ను, తనకుఁజెప్పింపినమాటలను విడువ
కచెప్పువాఁడును యుక్తాయుక్తంబులు
దెలిసినవాఁడునగుపురుషుని, దూతగాఁ
జేసికొంటివిగదా? అని, తాత్పర్యము.
విశేషార్థము. — ఈశ్లోకముచే,
రాజు, తనదేశంబున నేజన్మించినవాఁడు
ను బరాభిప్రాయుండును సమర్థుం
డును ప్రతిభావంతుండును సమయోచి
తంబులగుమాటలెన్నిచెప్పినను, దనకుఁ
జెప్పింపినమాటలను విడువక నుడువం
జాలినవాఁడును యుక్తాయుక్తపరిజ్ఞాన
ముగలవాఁడునగుపురుషునిదూతగా నే
ర్పఱుచుకొనవలయునని, సూచింపఁబ
డుచున్నది.

కచ్చి దష్టాదశాన్యేష స్వపక్షే దశపంచచ
త్రిభి స్త్రిభి రవిజ్ఞాతై వేత్సి తీర్థాని చారకైః. ౩౬

టీక॥ అన్యేషు=శత్రువులయందు; అష్టాదశ= పదునెనిమిదితీర్థములను; స్వపక్షే=నీపక్షమునందు; దశ= పదియు; పంచచ=పదునగు; పద్మనేదగు; తీర్థాని=తీర్థములను; అవిజ్ఞాతైః= తెలియఁబడనట్టి; త్రిభి స్త్రిభిః=ముగ్గురుముగ్గురైన; చారకైః=చారులచేత; వేత్సికచ్చిత్=ఎఱుంగుచున్నావాయేమి?

నీవు. నీశత్రువులలోఁ జేరిన, మంత్రులు, పురోహితులు, యువరాజు, సేనాపతి, దౌవారికులు, అంతర్వంశికులు, కారాగారాధిక్యతులు, ధనాధ్యక్షులు, కార్యనియోజకులు, పాండివవాకులు, సేనానాయకులు, సగరాధ్యక్షులు, క

మాంతికులు, సభాధిక్యతులు, ధర్మాధికారులు, దండపాలురు, దుర్గపాలురు, రాష్ట్రాంతపాలకులు, అనునీ పదునెనిమిదితీర్థములకును, ఒక్కొక్కనికిని, ముగ్గురుముగ్గురుచారులనుంచి, వారలు సేయు రహస్యప్రయత్నముల నన్నింటిని చెలిసికొనుచున్నావాయేమి? అట్లు, నీరాజ్యంబునను, ఎల్లప్పుడును నీసన్నిధానంబున నేయుండునట్టి మంత్రిపురోహితయువరాజులు దక్కఁదగిన పదునైదుతీర్థములను, బ్రత్యేకప్రత్యేకముగా, ముగ్గురుముగ్గురుచారులచేఁజకరఁగా విచారించు కొనుచున్నావుగదా? అని, తాత్పర్యము.

కచ్చి ద్వ్యపాస్తా నహితాః ప్రతియాతాంశ్చ సర్వదా
దుర్బలా ననవజ్ఞాయ వత్సే రిపుసూదన. ౩౭

టీక॥ రిపుసూదన=శత్రువులను జంపునట్టిభరతుఁడా! వ్యపాస్తాః= తఱుమఁబడిన వారలును; ప్రతియాతాంశ్చ= మఱివచ్చినవారలునగు; అహితాః=శత్రువులను; దుర్బలాః=బలములేనివారలనుగా; అనవజ్ఞాయ= అవ

మానింపక; సర్వదా=ఎల్లప్పుడు; వత్సే సేకచ్చిత్= ఉన్నావాయేమి? శత్రువులంజంపునట్టి భరతుఁడా! నీచేఁ దఱుమఁగొట్టఁబడిన శత్రువులు కొంతకాలమునకు మఱివచ్చినప్పుడు, దుర్బలులని, వారలనలక్ష్యము సేయక,

వారలవిషయమయి, యెచ్చరికతోనుం
దువా యేమి? అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఇందువలన,
పా ఆపిపోయినశత్రువులు, ఏదోయొక

బలములేక, మఱలరారుకావున, వారు
మఱలవచ్చిరేని, వారలయందతిజాగ్ర
త్తోఁ బ్రవర్తింపవలయుననిసూచిం
పఁబడినది.

కచ్చిన్న లోకాయతికాఁ బ్రాప్తాణాం ప్రాతసేవసే
అనర్థకుశలాహ్యేతే బాలాః పండితమానినః. ౩౮

టిక॥ తాత=నాయనా! లోకాయ
తికాఁ=నా స్తికులగు; బ్రాప్తాణాఁ=
ప్రాప్తాణులను; నసేవసేకచ్చిత్=సే
వింపవుగదా? బాలాః=అజ్ఞానులును;
పండితమానినః = తమ్ముఁబండితులు
గాఁడలంచుకొనువారలునగు; ఏతే =
ఈనా స్తికులు; అనర్థకుశలాహి=అన
ర్థకములయందుసమర్థులుగదా!

నాయనా! నా స్తికులగుబ్రాప్తాణు
లనుసేవింపవుగదా? వీరలు, అజ్ఞానులు
తమకేమియుఁడెలియకపోయినను బం
డితులమనిగర్వించియుండువారలు; దు
బోధనలుచేసి, ధర్మకలోషము, అధ
ర్మాచరణముమొదలగుపెక్కనర్థక
ములుగల్గింతురు. అని, తాత్పర్యము.

ధర్మశాస్త్రేషు ముఖ్యేషు విద్యమానేషు దుర్బుధాః
బుద్ధిమాన్విక్షుకీం ప్రాప్య నిరర్థకం ప్రవిదంతి తే. ౩౯

టిక॥ దుర్బుధాః = దుర్బుద్ధులగు;
తే=ఆనా స్తికులు; ముఖ్యేషు = ప్రధాన
ములయిన; ధర్మశాస్త్రేషు = ధర్మశా
స్త్రములు; విద్యమానేషు = ఉండఁ
గా; అన్విక్షుకీం = తరగ-శాస్త్రవిషయ
మయిన; బుద్ధిం=బుద్ధిని; ప్రాప్య= పొం
ది; నిరర్థకం=నిష్ప్రయోజనముగా; వ

దంతి=చెప్పుదురు.
దుర్బుద్ధులగు నా స్తికులు, ప్రధాన
ములును సజ్జనాదరణీయములనగు ధ
ర్మశాస్త్రములుండఁగా, వానినివిడిచి,
కేవలశుష్కతరగంబునవలంబించి, ని
ష్ప్రయోజనములగు మాటలుచెప్పుదు
రు. అని, తాత్పర్యము.

వీరై రధ్యషితాం పూర్వ మస్తాకం తాత పూర్వకైః
సత్యనామాం దృఢద్వారాం హస్త్య శ్వరథసంకులామ్. ౮౦
బ్రాహ్మణైః త్కత్రియై వైశ్యై స్సవ్కమనిరతై స్సదా
జితేంద్రియై మహేమాత్సహేవృతామార్యైస్సహస్రశః. ౮౧
ప్రాసాదై ర్వివిధాకారై వృతాం వైద్యజనాకులామ్
కచ్చి త్సముదితాం స్థితా మయోధ్యాం పరిరక్షసి. ౮౨

టిక॥ తాత = నాయనా! వీరైః = పను; సహస్రశః = వేసవేలచేత; వృతాం = రాక్రమశాలులగు; అస్తాకం = మనయొచుట్టఁబడినదియు; వివిధాకారైః = నాకటఃపూర్వకైః = మునుపటివారలచేత; నావిధములయిన యాకారములుగల; అధ్యుషితాం = అధిష్ఠింపఁబడినదియు; ప్రాసాదైః = రాజగృహములచేత; వృసత్యనామాం = యథార్థమైనపేరుతాం = చుట్టఁబడినదియు; వైద్యజనాకులదియు, అయోధ్యా (ఎదిరింపఁగూడలాం = పండితజనులచేసిండినదియు; సనిది) అనుఅర్థయుక్తమయినపేరుగలముదితాం = సంకల్పమును; స్థితాం = సదియుననుట; దృఢద్వారాం = దృఢములమృద్ధమునగు; అయోధ్యాం = అయోగుద్వారములుగలదియు; హస్త్యశ్వరథధ్యాః ట్టణమును; పరిరక్షసికచ్చిత్ = రసంకులాం = ఏనుంగులచేతనుగుట్టములక్షీంచుచున్నావా యేమి? చేతను రథములచేతనుండినదియు; సనా = ఎల్లప్పుడును; స్వకమనిరతైః = తగుమకమలయందాసక్తులును; జితేంద్రియైః = జయింపఁబడినయింద్రియములుగులవారలును; మహేమాత్సహే = అధికమయినయత్సహముగలవారలును; ఆర్యైః = పూజ్యులునగు; బ్రాహ్మణైః = బ్రాహ్మణులచేతను; త్కత్రియైః = త్కత్రియులచేతను; వైశ్యైః = వైశ్యులచేత

నాయనా! మహాపరాక్రమశాలులగుమనపూర్వికులచేఁబరిపాలింపఁబడినదియు, యథార్థమయినయయోధ్యయనుపేరుగలదియు, దృఢంబులగుబహిరంతద్వారంబులుగలదియు, గజహయములచే సంపూర్ణంబును, స్వకమనిరతులును జితేంద్రియులునుత్సహవంతులును బూజ్యులునగుబ్రాహ్మణత్కత్రియ వైశ్యులు పెక్కండ్రచేసిండి

యండునదియు, నానావిధాకారంబు లగు జనులుగలదియునమ స్తసంపత్సమ్యు
లగు రాజగృహంబులచే నలంకృతంబు ధంబునగునయోధ్యాపురింబరిపాలించు
ను, బండితజనులచేసిండినదియుసంతుష్టు చున్నావుగదా? అని, తాత్పర్యము.

కచ్చి చ్చిత్త్య శత్రై జాప్త స్సునివిష్టజనాకులః
దేవస్థానైః ప్రపాభిశ్చ తటాకై శ్శోపశోభితః. ౪౩
ప్రహృష్టనరనారీక స్సమాజోత్సవశోభితః
సుకృష్టసీమా పశుమాన్ హింసాభిః పరివజితః. ౪౪
అదేవమాత్మకో రమ్య శ్శ్వాపదైః పరివజితః
పరిత్యక్తో భయై స్సర్వైః ఖనిభి శ్శోపశోభితః. ౪౫
వివజితో నరైః పాపై మమ పూర్వై స్సురక్షితః
కచ్చి జన పద స్సీత స్సుఖం వసతి దాఘవ ౪౬

టీక॥ రాఘవ=భరతుడా! చిత్త్యశ బడినఘామిగలదియు; పశుమాన్=అ
త్రై=అశ్వమేధాదిమహాయాగములుచే ధికముగాఁబశువులుగలదియు; హింసా
సినస్థలములయొక్క నూలులతో; జా భిః=హింసలచే; పరివజితః=విడువం
ష్టః=కూడినదియు-సునివిష్టజనాకులః= బడినదియు; అదేవమాత్మకః=కేవలవర్ష
చక్క-గాఁబ్రతిష్ఠితులగుజనులచే నిండి మేయాధారముగాఁగలదిగానిదియు న
నదియు; దేవస్థానైః=దేవాలయములచే దులపాటుదలగలదియుననుట; రమ్యః=
తను; ప్రపాభిశ్చ=చలిపందిళ్లచేతను; రమణీయంబును; శ్శ్వాపదైః=కూరమృ
తటాకైశ్చ=సరస్సులచేతను; ఉపశోభి గములచేత; పరివజితః=విడువఁబడిన
తః=ప్రకాశించునదియు; ప్రహృష్టనర నదియు; సర్వైః=సమస్తములయిన; భ
నారీకః=సంతసించినపురుషులును (స్త్రీ యైః=భయములచేతను; పరిత్యక్తః=
లునుగలదియు; సమాజోత్సవశోభితః= విడువఁబడినదియు; ఖనిభిశ్చ=గనుల
సంతలయుత్సవములచేఁబ్రకాశించునది చేతను; ఉపశోభితః=ప్రకాశించుచున్న
యు; సుకృష్టసీమా= చక్క-గాదున్నది యియు; పాపైః=పాపిష్టులగు; నరైః=

మనుష్యులచేత; వివజ్జితః=విడువఁబడినదియు; మమ=నాయొక్క; పూర్వైః=మునుపటివారలచేత; సురక్షితః=చక్కఁగారక్షింపఁబడినదియునగు; జనపదః=దేశము; స్థితః=కచ్చితముగా; వసతికచ్చితః=ఉన్నదాయేమి?

భరతుఁడా! అశ్వమేధాదిమహాయాగంబులుచేయుటంజేసి వానిచిహ్నంబులతోఁగూడిన పెక్కుస్థలంబులు గలదియునుప్రతిష్ఠితులగు జనులచే నిండినదియుచేవాలయప్రపాతటాకాదులచేన

లంకృతంబును, సంతృప్తులగుస్త్రీపురుషులుగలదియుసమాజోత్సవాలంకృతంబునుజక్కఁగాదున్నబడినభూమిగలదియు గోవృషభాదిపశుసంపన్నంబును హింసావజ్జితంబును నదులపాటుదలచేసంపూర్ణానన్యంబును, రక్షణీయంబునుగ్రూరవృగంబులులేనిదియుఁజోరాదిభయరహితంబును, అమూల్యరత్నసువర్ణాదిఖరిశోభితంబునుబాపజసరహితంబునుమనపూర్వికులచేసురక్షితంబునగుదేశంబంతయు, సమృద్ధంబయి, సుఖంబుగనున్నదాయేమి?

అని, తాత్పర్యము.

కచ్చితై దయితా స్సర్వే కృషిగోరక్షజీవినః

వాతాయాం సంశ్రితస్తాత లోకోహి సుఖమేధతే. ౪౭

టీక॥ తాత=సాయనా! కృషిగోరక్షజీవినః=సేద్యముచేతనుగోరక్షణముచేతనుజీవించునట్టివైశ్యులు; సర్వైః=అందఱును; తే=నీకు; దయితాః=కచ్చితముగా; సంశ్రితః=ప్రతిష్ఠితులు; లోకః=జనము; సుఖం=సుఖమును;

ఎధతేహి=పొందునుగదా! నాయనా! కృషిగోరక్షణాదులచే జీవించునట్టివైశ్యులందఱు, నీకు, అభిమతముగానడుచుకొన్నారాయేమి? వారలు అనుకూలురైవతకము సేయుచుండురేని, జనులకుసౌఖ్యముగలుగును. అని, తాత్పర్యము.

తేహం గుప్తిపరీహరైః కచ్చితై భరణం కృతమ్

రత్యోహి రాజ్ఞా ధర్మేణ సర్వే విషయవాసినః. ౪౮

టీక॥ తే(త్వయా) = నీచేత; తే రక్షింపఁదగినవారలుగదా!
 మాం=వారలకు ; గుప్తిపరీహారైః= నీవావై శ్యులకు, అభీష్టంబులనొం
 ఇష్టప్రాపణానిష్ట నివారణములచేత ; చించుచు, అనిష్టంబుల నివారించుచు ,
 భరణం=పోషణము; కృతంకచ్చిత్= సౌఖ్యంబు సేయుచున్నావాయేమి? రా
 చేయఁబడినదాయేమి? రాజ్ఞా=రా జు, ధర్మంబునఁ, దనదేశముననుం
 జుచేత; ధర్మేణ = ధర్మముచేత; డుజనుల నందఱును దప్పకరక్షింపవల
 విషయవాసినః=దేశముననుండునట్టివా యును ; అందు, విశేషించివత్కకుల
 రలు; సర్వే=అందఱును; రత్యోహి= రక్షింపవలయును. అని, తాత్పర్యము.

కచ్చి త్స్త్రియ స్సాంత్యయసి కచ్చిత్తా నై సురక్షితాః
 కచ్చిన్న శ్రద్ధధాన్యాసాం కచ్చిద్గహ్యం నభాషసే. ౪౯

టీక॥ స్త్రియః=స్త్రీలను; సాంత్య ఖవింప కుండు నట్లు రక్షణము సేయు
 యసికచ్చిత్=అనునయించుచున్నావా చున్నావుగదా? వారలమాటలను న
 యేమి? తాః=ఆ స్త్రీలు; తే(త్వయా) మ్మవుగదా? వారలకురహస్యమును,
 నీచేత; సురక్షితాఃకచ్చిత్=చక్కఁగా జెప్పవుగదా? అని, తాత్పర్యము.
 రక్షింపఁబడినారాయేమి? ఆసాం = విశేషార్థము—ఇందువలన, రాజు,
 ఈ స్త్రీలయొక్క; వచనం (అధ్యా ఎల్లప్పుడునుదనస్త్రీలకుసంతోషముగలి
 హృతము) = మాటను; నశ్రద్ధధానిక గించుచుండవలయుననియు, వారలకుఁబ
 చ్చిత్=నమ్మువుగదా? గుహ్యం = ర రవురుష సంభాషణాదులు సంభవింప
 హస్యమును; నభాషసేకచ్చిత్=చెప్ప కుండునట్లురక్షణము సేయుచుండవలెన
 వుగదా? నియు, వారలమాటలను నమ్మరాదని
 యు, వారలకురహస్యమును జెప్పఁగూడ
 దనియు, నూచింపఁబడినది.

అంతఃపురస్త్రీలనుమంచిమాటలచే
 సంతోషింపఁజేయుచున్నావుగదా?వా
 రలకుఁబర వురుషసంభాషణాదులుసం

కచ్చి న్నాగవనం గుప్తం కచ్చితైః సంతి ధేనుకాః

కచ్చి న్నగణికాశ్వానాం కుంజరాణాంచ శృష్యసి. ౫౦

టీక॥ నాగవనం=వీనుంగులుపుట్టు
వనము; గుప్తంకచ్చిత్ = రక్షింపబడి
నదాయేమి? తే=నీకు; ధేనుకాః= ఆ
డేనుంగులు; సంతికచ్చిత్ = ఉన్నవా
యేమి? గణికాశ్వానాం (తృతీయాంశ
మందుషష్ఠి)= ఆడేనుంగులచేతనుగు
ట్టములచేతను; కుంజరాణాంచ (తృతీ
యాంశమందుషష్ఠి)= వీనుంగులచేత
ను; నతృష్యసికచ్చిత్=తృప్తిబొందవు
గదా?

వీనుంగులయుత్పత్తిస్థావమగునరణ్య
మునుజక్క-గా రక్షించుకొనుచున్నా

వుగదా? అడవియేనుంగులనవశీకరించు
నట్టియొడేనుంగులు నీయొద్దనున్నవిగ
దా? మఱియు, నాడేనుంగులను వీనుం
గులను గుట్టంబులను, సంగ్రహించుట
యందుఁ దృప్తిబొందవుగదా?

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— ఈశ్లోకముచే,
రాజు, ఎల్లప్పుడును, వీనుంగులును, ఆ
డేనుంగులను గుట్టంబులను, సంగ్రహిం
చుచునేయుండవలయు ననియు, ఎంత
యన్నను, దృప్తిబొందఁగూడదనియు,
సూచింపబడినది-

కచ్చి ద్దశయసే నిత్యం మానుషాణాం విభూషితమ్

ఉత్థాయోత్థాయ పూర్వాన్తే రాజపుత్ర మహాపథే. ౫౧

టీక॥ రాజపుత్ర= రాజకొమరుండ
గుభరతుండ! పూర్వాన్తే= పాితః
కాలమునందు; ఉత్థాయోత్థాయ=లేచి
లేచి; నిత్యం=ప్రతిదినమునందును; మహా
పథే=మహాసభయందు; విభూషితం=అ
లంకరింపబడిన; ఆత్మనం (అధ్యాత్మ
తము)=నిన్ను; మానుషాణాం= మను
ష్యులకు; దశయసేకచ్చిత్=చూపుచు

న్నాయేమి?

రాజకొమరుండవగుభరతుండ! నీ
పు, ప్రతిదినంబునందును బ్రాతఃకాలంబు
నలేచి, యలంకృతుండవయి, సభయం
దు, జనులకు, దశనంబొసంగుదువు
గదా? అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— ఈశ్లోకమువల
నరాజు, ప్రతిదినంబునను, బ్రాతఃకా

లంబునలేచి, జనులుతనయారోగ్యంబు | నట్లు, వారలకుదర్శనం బిచ్చుచుండవల
విషయమయినంతయంబు నొందకుండు | యుననిసూచింపఁబడినది.

కచ్చిన్న సర్వే కర్మాంతాః ప్రత్యక్షాస్తే ౭ విశంకయా
సర్వేవా పునరుత్సృష్టా మధ్యమేవాత్ర కారణమ్- ౫౨

టీక|| కర్మాంతాః=పనివాండు; సర్వే=అందఱును; అవిశంకయా = భయములేమిచేత; తే=నీకు; ప్రత్యక్షాః=నకచ్చిత్ = దృష్టివిషయములుకారుగదా? పునః=లేక; సర్వే=అందఱును; ఉత్సృష్టావా=విడువఁబడినవారలుగాఁగాని; నకచ్చిత్ (అధ్యాహృతము)= కారుగదా? అత్ర = ఈవిషయమునందు; మధ్యమేవ=మధ్యమస్థితియై; కారణం = ప్రయోజనము.

పనివాండునిన్నఁజూచుటకుభయపడుచుందురుగదా? వారలకు, కార్య

హానిగలుగును గావున, ఎంతమాత్రమును దశనమివ్వకయెయుండఁగూడదు; ఎల్లప్పుడునుదశనమునిచ్చుచుండిన, నిర్భయులగుదురు గావున, నిదియుండఁగూడదు; కావునఁ, బనిపడినప్పుడు, అరుదుగాదశనమివ్వవలెను. అట్లు సేయుచుండువా యేమి? అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—ఇందువలన, రాజు, పనివాండ్రకుఁ, బలుమాఱుదర్శనమివ్వఁగూడదనియు, దర్శమేయివ్వకయునుండఁగూడదనియు, నరుదుగానప్పుడప్పుడుదర్శనమివ్వవలెననియుసూచింపఁబడినది

కచ్చి త్సర్వాణి దుర్గాణి ధనధాన్యాయుధోదకైః
యంత్రైశ్చ పరిపూర్ణాని తథా శిల్పిధనుర్ధైః- ౫౩

టీక|| దుర్గాణి=కోటలు; సర్వాణి=అన్నియు; ధనధాన్యాయుధోదకైః = ధనముచేతను ధాన్యములచేతను ఆయుధములచేతను జలముచేతను; యంత్రైశ్చ=యంత్రములచేతను; తథా=అట్లు; శి

ల్పిధనుర్ధైః=శిల్పులచేతను విలుకాండ్రచేతను; పరిపూర్ణానికచ్చిత్ = సిండినవా యేమి?

కోటలన్నియు, ధనధాన్యజలంబులతోను నానావిధాయుధంబులతోను

యంత్రంబులతోను సంపూర్ణంబులయి
శిల్పలచేతను ధనుర్ధరులచేతను నిండి
యున్నవిగదా?

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఇందువలన, రా
జు, కోటలయందు, ధనము ధాన్యము జ

లము నానావిధాయుధములు, వీనిని
మృద్ధముగా సంగ్రహించి యుండవలె
ననియు, వివిధయంత్రములనేపకలుప
వలెననియు, శిల్పులను ధనుర్ధరులను
వేసవేలుగాఁజేపకవలెననియు, సూచిం
పఁబడినది.

ఆయ స్తే విభులః కచ్చి త్కచ్చి చల్పతరో వ్యయః

అపాత్రేషు న తే కచ్చి తోగోశో గచ్ఛతి రాఘవ. ౫౪

టీక॥ రాఘవ = భరతుఁడా! తే = నీ
యొక్క; ఆయః = వచ్చుబడి; విభులః క
చ్చిత్ = అధికముగానున్నదాయేమి?
వ్యయః = సెలవు; అల్పతరః కచ్చిత్ = మి
క్కిలిలియుఁగొంచెముగా నున్నదాయే
మి? తే = నీయొక్క; కోశః = సంచితధ
నము; అపాత్రేషు = దుష్టపాత్రముల
యందు; నగచ్ఛతి కచ్చిత్ = పోదుగదా?

రాముఁడా! నీవచ్చుబడియధికము
గానున్నదిగదా? సెలవుమిక్కిలిలియుఁ

గొంచెముగాఁ జేయుచున్నావుగదా?
నటవిట గాయకాదిదుష్టపాత్రములకు,
ఎచ్చుగాధనమునివ్వకుండువుగదా?

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఈశ్లోకముచే,
రాజు, వచ్చుబడియధికముగానేర్పఱచు
కొని, సెలవుమిక్కిలిలియుఁ గొంచెము
గాఁ జేయవలెననియు, నటవిటగాయ
కాదులకు ధనమెచ్చుగానివ్వఁగూడదని
యు, సూచింపఁబడినది.

దేవతార్థేచ పిత్రధే బ్రాహ్మణాభ్యాగతేషుచ

యోధేషు మిత్రవగేషు కచ్చి గ్గచ్ఛతి తే వ్యయః. ౫౫

టీక॥ తే = నీయొక్క; వ్యయః = సెల
వు; దేవతార్థేచ = దేవతలనిమిత్తము
ను; పిత్రధే = పితరులనిమిత్తమును;
బ్రాహ్మణాభ్యాగతేషుచ = బ్రాహ్మణుల

నిమిత్తమును అతిథులనిమిత్తమును; యో
ధేషు = సైనికులనిమిత్తమును; మిత్రవ
గేషు = మిత్రసమూహములనిమిత్తము
ను; గచ్ఛతి కచ్చిత్ = పోవుచున్నదా

యేమి?

నీసెలవంతయు, దేవతలు, పితృదేవ
తలు, బ్రాహ్మణులు, అశిథులు, యోధు
లు, మిత్రులు, వీరికొఱకు, వినియు క్తమ
గుచున్నదిగదా? అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఈశ్లోకముచే,

రాజు, దేవతాపితృబ్రాహ్మణాభ్యాగత
సైనికమిత్రవర్గములకుండక్క, మఱి
యేవిషయమందును, సెలవువ్యర్థము
గాఁజేయఁగూడదనిసూచింపఁబడినది.

కచ్చి దార్యో విశుద్ధాత్మా త్సరిత శ్చీరకమణా

అపృష్ట శ్శాస్త్రకుశలై న్ లోభా ద్వధ్యతే శుచిః. ౫౬

టీక||విశుద్ధాత్మా=పరిశుద్ధమయిన
మనస్సుగలవాఁడును; శుచిః=కరణత్ర
యమునందుఁ బరిశుద్ధుఁడును; చీరక
మణా = దొంగతనముచేత; త్సరి
తః=మోపఁబడినవాఁడును; శాస్త్రకుశ
లైః=శాస్త్రములందునమధులగువా
రలచేత; అపృష్టః=అడుగఁబడినవాఁడు
నగు; అర్యః=పూజ్యుఁడు; లోభాత్=
ఆశవలన; నవధ్యతేకచ్చిత్=చంపఁబడఁ
దాయేమి?

పరిశుద్ధ హృదయుండును గరణత్ర
యంబునను బరిశుద్ధుండునగు పూజ్యుం

డునునపురుషుఁమీఁద , దొంగతనము
మోపి, దీసికొనివచ్చినప్పుడు, అతనిఁబం
డితులచేనడిగించిశోధింపక, లంచమునం
దలియాశచే, వధింపవుగదా!

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఈశ్లోకమువల

న, రాజు, సత్పురుషులమీఁదనేరము
మోపఁబడినప్పుడు, చక్కఁగా, సతిజా
గ్రత్తతోవిచారించి యాధార్థ్యముచే
లినకొనవలెననియు, అట్లువిచారింపక,
దండించునేని, మహాదోషంబునొందునని
యు, సూచింపఁబడినది.

గృహీతశ్చైచ పృష్టశ్చ కాలే దృష్ట స్సకారణః

కచ్చి న్న ముచ్యతే చోరో ధనలోభా న్నరరక్షభః. ౫౭

టీక||నరక్షభః=పురుషశ్రేష్ఠుండవ
గుభరతుఁడా! గృహీతశ్చైచ=పట్టుకొ

నఁబడినవాఁడును; పృష్టశ్చ=అడుగఁబ
డినవాఁడును; కాలే=యొక్క కాలమునం

దుఃదృష్టః=చూడఁబడినవాఁడును; సకారణః=కారణముతోఁగూడినవాఁడునగు; చోరః=దొంగ; ధనలోభాత్=ధనమునందలయాశవలన; నమచ్యతే కచ్చిత్=విడువఁబడఁడుగదా?

పురుష శ్రేష్ఠఁడవగు భరతుఁడా! దొంగిలింతుకొని పాటిపోవు నప్పుడు దొంగిలించినద్రవ్యముతోఁబట్టుకొనఁబడినది.

డి, పండితులచే శోధింపఁబడి, దొంగయనినిశ్చయింపఁబడినవాని, లంజముదీసుకొని, విడువవుగదా!

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— ఈశ్లోకముచే, దండ్యులను, దఁడింపకవిడుచునేని, రాజునకుమహాదోషంబుగల్గుననిసూచింపఁబడినది.

వ్యసనే కచ్చి దాఢ్యస్య దుర్గాతస్యచ రాఘవ

అథఽం విరాగాః పశ్యంతి తవా మాత్యా బహుశ్రుతాః. ౫౮

టీక॥ రాఘవ=భరతుఁడా! బహుశ్రుతాః=అధికమయినవిద్యగలవారలగు; తవ=నీయొక్క; అమాత్యాః=మంత్రులు; అఢ్యస్య=ధనికునియొక్కయు; దుర్గాతస్యచ=దరిదుగ్గినియొక్కయు; వ్యసనే=సంకటమునందు; అథఽం=వ్యవహారమును; విరాగాః=ఆశలేనివారలై; పశ్యంతికచ్చిత్=చూచుచున్నారాయేమి?

భరతుఁడా! బుద్ధిమంతులగు నీమంత్రులు, ధనికునకు దరిదునకునువ్యవ

హారమువచ్చినప్పుడు, వారలవ్యవహారమునుధనాశవిడిచి, నిష్పక్షపాతముగాఁజూతురుగదా? అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— ఈశ్లోకముచే, రాజమంత్రులుదరిదుగ్గినకును భాగ్యవంతునకును, వ్యవహారమువచ్చినప్పుడుభాగ్యవంతునియందుఁబక్షపాతముంచకనష్టముగాఁ, జూడవలెననియు, అట్లుచేయరేని, మహాదోషంబు నొందుదురనియు, సూచింపఁబడినది.

యాని మిథ్యాభిశస్తానాం పతంత్య సాగి రాఘవ

తాని పుత్రపశూక్ ఘ్నంతి ప్రీత్యర్థ మనుశాసతః. ౫౯

టిక॥ రాఘవ=భరతుఁడా! మిథ్యా
భిశస్తానాం=లేనితప్పు మోపబడినవారలకు; యాని = ఏ; అస్మాదే =
ణి= కన్నీరు; పతంతి=పడునో; తాని=
అవి; పీత్యర్థం=సంతోషముకొఱకు;
అనుశాసతః= పాలింపుచున్న రాజు
యొక్క; వ్రతపశూక=కొడుకులనుబ
శువులను; ఘ్నంతి=చంపుచున్నవి.

భరతుఁడా! తప్పునేరముమోపబడినవారిని, జక్కఁగావిచారింపక, రా

జుదండించునేని, వారలకండ్లనుండికాటు
కన్నీళ్లు, అట్లు, అలత్యముగాఁదనమన
స్సంతోషప్రకారముదండించునట్టిరాజు
యొక్క, కొడుకులను బశువులను, అట్లు
సమస్త సంపదలనునశింపఁజేయును.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఈశ్లోకము
చే, రాజు, అదంధ్యులదండించినచో,
ఆతనివంశంబునుసమస్తసంపదలును, న
శించుననిసూచింపబడినది.

కచ్చి ద్వృధాంశ్చ బాలాంశ్చ వైద్యముఖ్యాంశ్చ రాఘవ
దానేన మనసా వాచా త్రిభి రేతై ర్బుధూషసే. ౬౦

టిక॥ రాఘవ = భరతుఁడా! వృ
ద్ధాంశ్చ = ముసలివారలను; బాలాం
శ్చ = పిన్నవాండ్రను; వైద్యముఖ్యాం
శ్చ = పండితశ్రేష్ఠులను; దానేన=ఈవి
చేతను; మనసా=మనస్సుచేతను; వా
చా=మాటలచేతను; ఏతైః= ఈ; త్రి
భిః = మూడిటిచేత ; బుధూషసేక
చ్చిత్ = పొందఁగోరుదువా యేమి? వశీ
కరింపఁగోరుదువా యేమియనుట.

భరతుఁడా! వృద్ధులను బాలురను

బండితులను, ధనరత్నాదులనొసంగు
టన్నేహంబుజూపుట మంచిమాటలు
చెప్పుట, ఈమూఁడుపాయంబులచేత
ను, వశీకరించుకొందువా యేమి?

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఈశ్లోకమువల
న, రాజువృద్ధులనుబాలురను బండితుల
ను, దానాద్యుపాయంబులచే, వశీక
రింపవలెనని, సూచింపబడినది.

కచ్చి ద్దుర్యాంశ్చ వృద్ధాంశ్చ తాపసాః దేవతాతిథీః

వైత్యాంశ్చ సర్వాః సిద్ధాధాః బ్రాహ్మణాంశ్చ నమస్యసి. ౬౧

టీక॥ గురూంశ్చ = ఆచార్యులను; వృద్ధాంశ్చ = ముసలివారలను; తాపసాన్ = ఋషులను, దేవతాతిథీన్ = దేవతలను అతిథులను; చైత్యాంశ్చ = చతుష్పథంబులందలివృక్షములను; సిద్ధాథాన్ = కృతార్థులగు; బ్రాహ్మణాంశ్చ = బ్రాహ్మణులను; సర్వాన్ = అందఱును; నమస్కరికచ్చిత్ = నమస్కరింతువా యేమి?

గురువులను వృద్ధులను దపస్సులను

దేవతలను అతిథులను జతుష్పథవృక్షంబులను గమకతులగు బ్రాహ్మణులను, నమస్కరింపుచుండువా యేమి?

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఇందువలన, రాజు, గురువులను, వృద్ధులను దపస్సులను దేవతలను అతిథులను జతుష్పథవృక్షంబులను బ్రాహ్మణోత్తములను, జూచినప్పుడు, వారలకు, నమస్కారము

సేయవలెనని, సూచింపబడినది.

కచ్చి దధేన వా ధర్మ మథం ధర్మేణ వా పునః

ఉభావా ప్రీతిలోభేన కామేనచ న బాధసే. ౬౨

టీక॥ అధేన = ధనముచేత; ధర్మం = ధర్మమును; నబాధసేకచ్చిత్ = బాధింపవుగదా? పునః = మఱియు; ధర్మేణ = ధర్మముచేత; అథంవా = ధనమునుగాని; నబాధసేకచ్చిత్ (అధ్యాహృతము) = బాధింపవుగదా? ప్రీతిలోభేన = సుఖమునందలియాశచేతను; కామేనచ = కామముచేతను; ఉభావా = రెంటినిగాని; నబాధసేకచ్చిత్ (అధ్యాహృతము) = బాధింపవుగదా?

ధర్మమునువిడిచి, యార్థమునుమా

త్రమెయ్యజింపవుగదా? అట్లు, అధర్మమునుమాత్రమజింపుచు, ధర్మజనంబు విడువవుగదా? సుఖేచ్ఛచేగానికామేచ్ఛచేగాని, ధర్మార్థంబులరెంటినివిడువవుగదా?

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఈశ్లోకముచే, రాజు, ధర్మంబును అథంబును, ఒకటివైనను విడువక, క్రమముగా, నయ్యైకాలంబుల సంపాదింపుచుండవలెనని, సూచింపబడినది.

కచ్చి దధం చ ధర్మంచ కామంచ జయతాం వర

విభజ్య కాలే కాలజ్ఞ సర్వా న్వరద సేవసే. ౬౩

టీక॥ జయ తాం = జయించువారల
లో; వర = శ్రేష్ఠుండవు; కాలజ్ఞ = కాల
ముల నెఱింగినవాండవు; వరద = వరంబు
లనొసంగువాండవునగుభరతుడా! అ
థకం = అథకమును; ధమకం = ధమక
మును; కామం = కామమును; స
ర్వా = అన్నింటిని; విభజ్య = విభజించి;
కాలే = యుక్తకాలమునందు; సేవసేక
చ్చిత్ = సేవించుచున్నావాయేమి?

జయశీలరలో నుత్తముండవు కాల
జ్ఞుండవువరప్రదుండవునగుభరతుడా!
ధర్మాథకామంబులమూడింటినివిభ

జించిత త్తదుచితకాలంబును, అనగా
బూర్వాహ్లాంబుననధర్తంబును, అప
రాహ్లాంబుననథకంబును సాయంకాలం
బున గామంబును, సేవింపుచున్నావా
యేమి? అని, తాత్పర్యము,

విశేషార్థము, — ఈశ్లోకముచే,
రాజు, పూర్వాహ్లాంబున ధమకంబును,
అపరాహ్లాంబున నథకంబును సా
యంకాలంబున గామంబును, ఇట్లు
విభజించియయైకకాలంబుల సేవింపవ
లయునుగాని, యథేచ్ఛమె యింబవ
తికంపగూడదనిసూచింపబడినది.

కచ్చి త్రే బ్రాహ్మణా శ్శమక సర్వశాస్త్రార్థకోవిదాః
ఆశంసంతే మహాప్రాజ్ఞ పారజానపదైస్సహ. ౬౪

టీక॥ మహాప్రాజ్ఞ = మహాపండితు
డవగుభరతుడా! సర్వశాస్త్రార్థ
కోవిదాః = సమస్తశాస్త్రార్థముల
యందుబండితులగు; బ్రాహ్మణాః =
బ్రాహ్మణులు; పారజానపదైస్సహ =
పట్టణవాసిజనులతోను గ్రామవాసిజనుల
తోనుం గూడ; తే = నీయొక్క; శమక =
సౌఖ్యమును; ఆశంసంతేకచ్చిత్ = ప్రా
ధికంబుచున్నారగుదా!

మహాపండితుండవగుభరతుడా! స
మస్తశాస్త్రవేత్తలగుబ్రాహ్మణులును,
పట్టణంబులను గ్రామంబులను నివసిం
చుజనులును, నీనుఖంబుగోరుచుందురు
గదా? అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము, — ఈశ్లోకమువ
లన, రాజు, బ్రాహ్మణోత్తములును
బ్రజలును ఎల్లప్పుడునుదనసుఖంబుగో
రుచుండునట్లు, వారల గౌరవింపవలెనని

సూచింపబడినది.

నా స్తిక్య మనృతం క్రోధం ప్రమాదం దీఘకసూత్రతామ్
అదర్శనం జ్ఞానవతా మాలస్యం పంచవృత్తితామ్
ఏకచింతన మథానా మనఃఖణ్డైశ్చ మంత్రణమ్
నిశ్చితానా మనారంభం మంత్రస్యా పరిరక్షణమ్. ౬౬
మంగళస్యా ప్రయోగంచ ప్రత్యుత్థానంచ సర్వతః
కచ్చి త్వం వజాయస్యే తా రాజదోషాం శ్చతుర్దశ. ౬౭

టీక|| నా స్తిక్యం=నా స్తికతను; అ
నృతం=అబద్ధమాడుటను; క్రోధం=కో
పమును; ప్రమాదం=ఏమటు పాటును;
దీఘకసూత్రతాం= ఆలస్యము గాఁబ
నిసేయుటను; జ్ఞానవతాం=జ్ఞానవంతు
లయొక్క; అదశనం= దశనంబు
సేయకుండుటను; ఆలస్యం= మత్తద్ర
వ్యసేవచేఁగలిగిన మత్తతను; పంచవృ
త్తితాం= పంచేంద్రియ పరవశతను;
అథానాం=కార్యములయొక్క; ఏ
కచింతనం= ఒక్కఁడే యాలోచించు
టను; అనఘఖణ్డైః = కార్యంబుఁదెలి
యనివారలతోఁగూడ; మంత్రణంచ=ఆ
లోచించుటను; నిశ్చితానాం=నిశ్చయిం
పబడినకార్యంబులయొక్క; అనారం
భం=ఆరంభము సేయకుండుటను; మం
త్రస్య= ఆలోచనయొక్క; అపరిరక్ష
ణం= రక్షింపకుండుటకును; మంగళ

స్య=మంగళముయొక్క; సర్వతః=అం
తటను; ప్రత్యుత్థానంచ=ఎదుర్కొను
టను; ఏషాక్ష=ఈ; చతుర్దశ=పదు
నాలుగైన; రాజదోషాక్ష=రాజదోష
ములనఁ త్వం=నీవు; వజాయస్మిన్చిత్=
విడుచుచున్నావాయేమి?

నా స్తికత, అబద్ధమాడుట, మహా
కోపముగలిగియుండుట, ఏమఱియుం
డుట, యాలస్యముగాఁ బనిసేయుట,
జ్ఞానవంతులలత్యము సేయకుండుట, మ
త్తత, యింద్రియ పరవశత, మంత్ర
లేందుకని తానొక్కఁడే కార్యంబుల
నాలోచించుట, యేమియుఁ దెలియని
వారలతో నాలోచించుట, యాలోచ
నంబునఁజేయనిశ్చయింపబడినవానినా
రంభింపకుండుట, యాలోచితాంశము
నుబయలుపఱచుట, ప్రాతఃకాలంబునన
ద్దంబుఁ జూచుట మొదలగు మంగళప్ర

యోగంబులఁ జేయకుండుట, యేకకా
లంబునననుస్తత్రపులతోనుయధుంబు
సేయుటయునుపదునాల్గురాజవోషఁబు
లువిడుతువా యేమి? అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఇందువల
న, రాజు, నా స్తికుండుగానుండఁగూ
డదనియు, అబద్ధమాడఁగూడదనియు, మ
హాకోపంబు గలిగియుండఁ గూడదని
యు, ఏమజ్జియుండఁగూడదనియు, సో
మరిగా నుండఁగూడదనియు, జ్ఞానవంతు
లదర్శనము సేయుచుండవలెననియు, మ
త్తుండైయుండఁగూడదనియు, నింద్రియ

పరవశుండుకాఁగూడదనియు, దానొ
కఁడెయ్యలోచింపఁగూడదనియు, దెలి
యనివారితో నాలోచింపఁ గూడదని
యు, నాలోచనమునందునిశ్చితములగు
నంశములందప్పక యారంభింపవలెనని
యు, ఆలోచితాంశమునుబయలుపఱు
పఁగూడదనియు, నిద్రలేచినప్పుడుదర్శ
ణంబుజూచుట మొదలగుమంగళౌచర
ణంబులు సేయుచుండవలెననియు, నేక
కాలంబునబహుశత్రువులతో యుద్ధంబు
సేయఁగూడదనియు, సూచింపఁబడి
నది.

దశపంచచతుర్వగాఁ తప్తవగఁంచ తత్త్వతః

అప్తవగఁ త్రివగఁంచ విద్యా స్తీన్ర శ్చ రాఘవ. ౬౮
ఇంద్రియాణాం జయం బుద్ధ్యా పాఢ్యణ్యం దైవమానుషమ్
కృత్యం వింశతివగఁంచ తథా ప్రకృతిమండలమ్. ౬౯
యాత్రాదండవిధానంచ ద్వియోనీ సంధివిగ్రహా
కచ్చి దేతా త్ మహాప్రాజ్ఞ యథావ దనుమన్యసే. ౭౦

టీక॥ మహాప్రాజ్ఞ = మహాపండి
తుండవగు; రాఘవ=భరతుఁడా! ద
శపంచచతుర్వగాఁ=పది, అయిదు,
నాలుగు, వగఁములను; తప్తవగఁ
చ=ఏడింటిసమూహమును; అప్తవగఁ
వగఁ=ఎనిమిదింటియొక్క-సమూహ
మును; త్రివగఁచ=మూడింటియొక్క-

సమూహమును; తిస్త్రీ=మూడైన;
విద్యాశ్చ=విద్యలను; ఇంద్రియాణాం=
ఇంద్రియములయొక్క; జయం=జయ
మును; పాఢ్యణ్యం= అఱుగుణంబులు
ను; దైవమానుషం= దైవంబునుమా
నుషంబును; కృత్యం=భేదకార్యంబును;
వింశతివగఁచ= ఇరువదింటియొక్క-

సమూహమును; తథా=అట్లు; ప్రకృతమండలం=ప్రకృతులనుమండలమును; యాత్రాదండవిధానంచ=యాత్రనునై న్యవిధానంబును; సంధివిగ్రహా=సంధి విగ్రహములను; ద్వియోసీ=రెండుకారణములను; తత్త్వతః=యాధార్థ్యముచేత; బుద్ధ్యా=ఎఱింగి; వీతా=వీనిని; యథావత్=యథాశాస్త్రముగా; అనుమన్య సేకచ్ఛిత=అనుమతించుచున్నావాయేమి? అనుష్ఠించుచున్నావాయేమియనుట.

మహాపండితుండవగుభరతుడా! నీవు, దశవర్ణమును పంచవర్ణమునుజతుర్వర్ణంబును సప్తవర్ణంబును అష్టవర్ణంబును త్రివర్ణంబును మూడువిద్యలను, ఇంద్రియశీకరణంబును, షడ్గుణంబులను, దైవంబును మానుషంబును, భేదకార్యంబును, వింశతి వర్ణంబును, బ్రకృతిమండలంబులను, జక్కగాఁడెలిసికొని, విడువవలసినవానివిడిచి, యంగీకరింపవలసినవానినంగీకరింతువాయేమి?

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — దశపంచచతుర్వర్ణాః=దశవర్ణములను, పంచవర్ణములను, చతుర్వర్ణములను; దశవర్ణము, “పుగయాక్షోదివాస్వాపఃపరివాదస్త్రీయోమదః, తౌర్యత్రికంవృ

ధాట్యాచ కామజోదశకోగుణః” (వేట, బూదము, పగలునిద్రించుట, నిందించుట, స్త్రీలు, మదము, నృత్యము, గీతము, వాద్యము, వ్యర్థముగాఁదిరుగుట, ఈపదియొకగామజగుణములు) అని, మనువుచేఁజెప్పఁబడినది. లేక, “లుబ్ధఃక్రూరోలసోసత్యఃప్రమాదీభీరురశ్మిరః, మూఢోనయోవమంతాచ సుఖిచ్ఛేద్యోరిపుమకతః” (లుబ్ధుడునుగూఁగుండును అలసుండును అబద్ధములాడువాఁడును, ఏమఱియున్నవాడును, భయపడు స్వభావముగలవాఁడును స్థైర్యములేనివాఁడును, మూఢుండును, నీతిమీఱినవాఁడును అవమానించువాఁడును, ఇట్టిశత్రువు, సుఖముగా, జయింపఁదగినవాఁడనిచెప్పఁబడినది) అని, లోభంబును శౌర్యంబును ఆలస్యంబును, అసత్యంబులాడుటయు నేమఱియుండుటయు భయశీలతయును, స్థైర్యములేమియు, మూఢతయు నయరహితతయు గొప్పవారలనవమానించుటయు, ఈపదియు, దశవర్ణముగాఁగామందకునిచేఁజెప్పఁబడినది. పంచవర్ణమనఁగా ఔదకపాగ్వతవాతైరిణధాన్వనంబులనుపంచదుర్గములు, లేక పంచవర్ణమనఁగా, పంచవిధవైరములు, “సాపత్నంవస్తు

జం (స్త్రీ)జం వాగ్జాతమపరాధజం, వై
రప్రభదనిపుజ్జేవై కరంపంచవిధంస్త్వ
తం" (చవతితల్లి చేజేయబడినదియు,
ద్రవ్యమువలనఁగలిగినదియు, (స్త్రీ)వ
లనఁబట్టినదియు, మాటవలనఁగలిగిన
దియు, నపరాధమువలనసంభవించిన
దియు, నని, వైరభద్రజ్ఞాతలగుపండితు
లు, వైరమును, అయిదువిధములు
గాఁజెప్పినారు) అని, కామందకు
నిచేఁ జెప్పబడినవి. చతుర్వగమన
గా, సామదానభేదదండములు, లే
క, చతుర్విధమిత్రులు, "బౌరసంతం
తుసంబంధంతథావంశక్రమాగతం, ర
క్షితంవ్యసనేభ్యశ్చమిత్రంజ్ఞేయం చతుర్వి
ధం" అని, కామందకీయమందుఁ జె
ప్పబడినది; లేక, "న్యాయేనాజనమ
థఃస్యరక్షణం వధఃనంతథా, సత్పా
తే" ప్రతిపత్తిశ్చరాజవృత్తం చతుర్వి
ధం" (ధనమునున్యాయంబున నార్జించు
ట, దానిరక్షించుట, వృద్ధిఁబొందించుట
సత్పాత్రమునందు వినియోగించుట, ఇ
ట్లు, రాజవృత్తము, నాలుగువిధములు,
అని, చెప్పబడిన, రాజవృత్తములు. సప్త
వగణంచ = ఏడింటినమూహమును,
"స్వామ్యమాత్యాశ్చ రాష్ట్రంచ దు
ర్గంకోకోబలంసుహృత్ | పరస్పరోప

కారీదంరాజ్యంసప్తాంగమువ్యతే" (రా
జును, మిత్రులును, రాష్ట్రమును, దు
ర్గమును, బాహుళ్యమును, సేనయును,
మిత్రులును, ఇట్లు, పరస్పరోపకారియ
గుటచే, రాజ్యము, ఏడంగములుగలదగు
చున్నది) అని, చెప్పబడినట్లు, సప్తాంగ
ములు; లేక, స్వపక్షభేదములు, అట్లు, "ని
జోధమైత్రశ్చసమాశ్రితశ్చ సుబంధుజః
కార్యసముద్భవశ్చ, భృత్యోగ్యహీతోవి
విధోపచారైఃపక్షంబుధాస్సవైవిధంవ
దంతి" (తనవాఁడును, మిత్రునకుసంబం
ధించినవాఁడును, ఆశ్రితుండును, బంధు
సంబంధముగలవాఁడును, కార్యసంబంధ
ముచేవచ్చినవాఁడును, నానావిధోపచా
రంబులవశీకరింపబడినవాఁడును భృ
త్యుండును, ఇట్లు, పండితులు, స్వపక్షము
ను, ఏడువిధములుగాఁజెప్పచున్నారు) అ
ని, చెప్పబడినది. లేక, సప్తవిధశ్యేనాది
ప్రధానపూర్వాములు. అష్టవగణం=ఎని
మిదింటియొక్కసమూహమును, "కృషి
వాణిజ్యదుగాణి సేతుఃకుంజరబంధ
నం, ఖన్యాకరఃకరాదానం శూన్యా
నాంచనివేశనం, అష్టవగణమిమంసాధు
స్వస్థపృత్తోనలోపయేత్" (కృషి, వాణి
జ్యము, సేతువు, ఏనుంగులనుగట్టుట,
గనులను సంగ్రహించుట, పన్నుదీయు

ట, శూన్యగృహములలోఁగా పురములుంచుట; యిదియష్టవగ్మనఁబడును, దీనిరాజువిడువఁగూడదు) అని, చెప్పఁబడినకృష్ణాదులెనిమిది; లేక, “పైశున్యం సాహసంద్రోహ మీష్ట్యాసూయార్థదూషణం, వాగ్దండయోశ్చ పారుష్యం క్రోధజోషి గుణోష్టకః ”. (పైశున్యము, సాహసము, ద్రోహము, ఈష్య, గుణంబులయందు దోషారోపము, అర్థదూషణము, వాక్పారుష్యము, దండపారుష్యము, ఈయెనిమిదియుఁ, గోధజగుణములు) అని, చెప్పఁబడినపైశున్యాదులెనిమిది. త్రివగ్మం= మూడింటియొక్క-సమూహమును, ధర్మాధికామంబులనట; లేక, ఉత్సాహప్రభుమంత్రశక్తులు మూఁడు; లేక, శత్రువుల, తుయస్థానవృద్ధులు, అట్లు “తుయస్థానంచవృద్ధిశ్చ త్రివగ్మో నీతివేదినాం” (తుయము, స్థానము, వృద్ధి, ఇవి, న్యాయవేత్తల మతమునందు , త్రివగ్మము) అని, చెప్పఁబడినది. లేక, “వస్తుష్వశక్యేషు సముద్యమశ్చ శక్యేషు మోహదసముద్యమశ్చ, శక్యేష్వకాలేషు సముద్యమశ్చ త్రిదైవకార్యవ్యసనం వదంతి” (అశక్యములయినకార్యములయందుఁ బ్రయత్నించుటయు, అజ్ఞాన

మువలన శక్యములగు కార్యములందుఁ బ్రయత్నింపకుండుటయు, శక్యకార్యములం దకాలంబునఁ బ్రయత్నించుటయు, నిట్లు, కార్యవ్యసనము, మూఁడు విధములు.) అని, చెప్పఁబడిన కార్యవ్యసనములు మూఁడు. తిస్రః = మూడైన; విద్యాః = విద్యలను ; త్రయీవాతాదండనితులననుట. ఇంద్రియాణాం= ఇంద్రియములయొక్క; జయం=జయోపాయమును ; షాడ్గుణ్యం=సంధివిగ్రహయానాసన ద్వైధీభావ సమాశ్రయములను షడ్గుణంబులను; దైవమానుషం=దేవజన్య వ్యసనంబును, మనుష్యజన్యవ్యసనంబును; అందు, దైవవ్యసనంబు “హుతాశనోజలంవ్యాధిదుఃఖితంమరణంతథా” (అగ్ని, జలము, వ్యాధి, దుర్భిక్షము, మరణము) అని, దైవవ్యసనమయిదువిధములు ; అట్లు, మానుషవ్యసనము, “ఆయుక్తకేభ్యశ్చోరేభ్యఃపరేభ్యోరాజవల్లభాత్, పృథివీపతిలోభాచ్చవ్యసనంపంచధాభవేత్” (అధికారులవలనఁగలుగు వ్యసనమును, దొంగలవలనఁ గలుగు వ్యసనంబును, శత్రువులవలనఁగలుగువ్యసనంబును, రాజులత్యాశ నొందుటవలనఁగలుగువ్యసనంబును , అని, మానుషవ్యసన

నమయిదువిధములు) అని, చెప్పబడిన ది. కృత్యం = భేదకార్యంబును, “అలభ్యవే తనోలుబ్ధోమానీచాప్యవమానితః, క్రు ద్ధశ్చకోపితోకస్తాత్తథాభీతశ్చ భీషితః, యథాభి లషితైః కామై భింధ్యాగే తాంశ్చతుర్విధాః.” (సంబళమునొంద నిలుబ్ధుండును, అవమానింపబడినమాని యు, కోపంబునొందింపబడినగోపనుం డును, భయమునొందింపబడిన భీరువు ను, శత్రుపక్షంబునకుఁ జేరినయీనల్పురి ని, అభిమతంబులనొసంగి, భేదింపవలె ను) అని, చెప్పబడిన భేదకార్యంబును; వింశతివగ్గించ = ఇరువదింటియొక్క స మూహమును, “బాలోవృద్ధోదీఘురో గీతథాజ్ఞాతిబహిష్కృతః, భీరుకోభీరు జనకోలుబ్ధోలుబ్ధజనస్తథా; విర క్తప్రకృ తినైచ్చవిషయేవ్యవస్థితమాః, అనే కచిత్త మంత్రశ్చ దైవబ్రాహ్మణ నింద కః, దైవోపహతకన్తైచ్చ దైవ చింతక ఏవచ, దుభిక్షవ్యసనోపేతో బలవ్య సనసంకులః, అదేశస్థోబహురిపుర్యుక్తో కాలేనయశ్చసః, సత్యధర్మవ్యపేతశ్చ వింశతిః పురుషాఅమీ, ఏతైస్సంధింసకు ర్వీతనిగృహ్తీయాత్తు కేవలం” (బాలుం డును, వృద్ధుండును, దీఘురోగియు, బం ధువుల చేవిడువబడినవాఁడును, భయశీ

లును, లుబ్ధుండును, లుబ్ధులగుజనులుగల వాఁడును, వైరాగ్యప్రకృతిగలవాఁడు ను, విషయలోలుండును, భిన్నభావములు గలయాలోచనగలవాఁడును, దేవబ్రా హ్మణనిందకుండును, దైవబలముచే గొ ట్టబడినవాఁడును, దైవము నెఱిగించు వాఁడును, దుర్భిక్షుడగుఁబడియుండును, సైన్యదుఃఖపీడితుండును, భిన్న దేశంబున నున్నవాఁడును, పెక్కు-శత్రువులుగల వాఁడును, అకాలంబుతోఁగూడినవాఁడు ను, సత్యమును ధర్మమును లేనివాఁడు ను, ఈయిరువదిమందితో సంధిసేయఁ గూడదు; యుద్ధమే చేయవలసినది.) అ ని, చెప్పబడినయిరువదిమందిదర్శన శ త్రువులనుట; లేక; “రాజ్యస్యస్థానచే శానాం జ్ఞాతీనాంచధనస్యచ, అపహ రోమదోమానః పీడావైషమ్యకీతథా, జ్ఞానార్థశక్తిధర్మాణాంవిఘాతోదై వమేవచ, మిత్రార్థయోశ్చాపమానస్త ధాబంధువినాశసం, ఘాతానుగ్రహ విచ్ఛేదస్తథామండలదూషణం, ఏకా థాభినివేశిత్య మితి విగ్రహ యోన యః” (రాజ్యమునపహరించుట, స్త్రీన పహరించుట, స్థానమునపహరించుట, దేశమునపహరించుట, జ్ఞాతులనపహ రించుట, ధనమునపహరించుట, మద ము, మానము, విషయపీడ, జ్ఞానములే

కుండుట, ధనములేకుండుట, శక్తిలేకుం
డుట, ధర్మములేకుండుట, దేవవిరోధి
యగుట, మిత్రునవమానించుట, మిత్ర
ధనమునపహరించుట, బంధువులనశిం
పఁజేయుట, భూతదయలేకుండుట, తా
నుమిత్రులుతనస్నేహితులు మొదలగు
వారలభేదించుట, తానుగోరినదానినే
కోరుట, ఈయిరువదియు యుద్ధమున
కుఁగారణములు) అని, చెప్పఁబడినయు
ద్ధకారణములు. ప్రకృతిమండలం = ప్రకృ
తులనుమండలమును; అందుఁ బ్రకృతు
లు, “అమాత్యరాష్ట్రదుర్గాణికోశో
దండస్తుపంచమః, ఏతాఃప్రకృతయస్త
శ్చైర్విజిగీషోరుదాహృతాః” (మంతు
లు, రాష్ట్రము, దుర్గాములు, బా
కసము, సేన, ఈయిరువది, జయం
బుగోరురాజునకుఁబ్రకృతులని, ప్రకృ
తిజ్ఞులచేఁజెప్పఁబడినది) అని, కామందకు
నిచేఁజెప్పఁబడినవి. మండలము, అనఁ
గా, విజిగీషువునకు, ముందు వెనుక మొద
లగుభాగంబులనుండుపండ్రిండు రాజు
లు, విజిగీషువాకఁడు. అతనికిఁగ్రభాగంబు
ననుండువాఁడుశత్రువు, ఆశత్రువునకు
ముందటనుండువాఁడుమిత్రుఁడు, ఆతని
ముందటనుండువాఁడుశత్రుమిత్రుండు,
ఆతనికిముందట నుండువాఁడు మిత్రమి

త్రుఁడుఅతనికిఁబుగోవర్తియగువాఁడు
శత్రుమిత్రమిత్రుఁడు, ఇట్లు, విజిగీషువు
నకుఁబుగోవర్తులగు రాజులయిదుగురువి
జిగీషువునకుఁబృథ్వభాగంబుననుండువాఁ
డుశత్రువు, అతండుపాష్టిక గ్రాహుం
డనంబడును. అతనికివెనుకటివాఁడు ఆ
క్రందుఁడు ఈతఁడువిజిగీషువునకుమిత్రు
డు. ఇతనికివెనుకనుండువాఁడు, పాష్టిక
గ్రాహునకుమిత్రుఁడు, ఇతనిపేరు పా
ష్టికగ్రాహసారుఁడు, ఆసారుఁడనఁ
గా, మిత్రుఁడనియర్థము; ఈపాష్టిక
గ్రాహసారునకువెనుకటివాఁడు, క్రం
దునకుమిత్రుండు; ఇతండు, ఆక్రందాసా
రుఁడనంబడును ఇట్లువిజిగీషువునకు, వె
నుకనుండు రాజులు నలుగురు. పాశ్వర్
భాగంబుననుండువాఁడు మధ్యముఁడు,
అతండాకఁడు. వీరలకు వెలుపలనుండి
వీరలకలహస్నేహసంబంధములేకుండు
వాఁడుడదాసీనుఁడుఅతండువీరలయం
దఱికన్నులధికుఁడు, ఇట్లువీరలందఱు,
పండ్రిండువిధములుఇదియేమండలమన
బడుచున్నది. అట్లు, కామందకీయమునం
దు “సంపన్నస్తుప్రకృతిభిర్మహిమైశ్చ
హః కృతశ్రమః, జేతుమీషణశీలశ్చవిజి
గీషురితిస్త్వతః, అరిమిత్ర మరేమిత్ర
త్రంమిత్రమిత్రమతఃపరం, తథారిమిత్ర

మిత్రంచవిజిగీషోఃపురస్సరాః, పాష్టిక తుండయి, వీరలకన్న యధికబలుండై,
 గ్రాహస్తతఃపశ్చాదాక్రంద స్తదనంత వీరలు కలసియుండిరేని, యనుగ్రహం
 రం, ఆసారావనయోవైచవవిజిగీషోస్తు బును, బరస్పర వైరంబు వహించి
 పృష్ఠతః, అరేశ్చవిజిగీషోశ్చ మధ్యమో యుందురేని నిగ్రహంబును, జేయనను
 ధూమ్యనంతరః, అనుగ్రహేనంహత ర్థుండయి, యుండువాఁడు, ఉదాసీనుం
 యోర్వ్యస్తయో నిగ్రహే ప్రభుః, డు.) ఇచ్చట, విజిగీషువు, ఏదిక్కునుగూ
 మండలాద్భహిరేతేషా ముదాసీనోబ ర్చియుద్ధమునకుఁబోవునో, అదియగ్గి
 లాధికః, అనుగ్రహేనంహతా నాంవ్య భాగంబనియెఱుంగునది. యాత్రాదం
 స్తానాంచ వధేప్రభుః” (ప్రకృతిసంప డవిధానంచ, యాత్రా = శత్రువును
 న్నుండును మహిమా త్సహుండును, గృ గూర్చిదండె త్తిపోవుటను; దండవిధానం
 తశ్రముండును, జయంబుఁ గోరువాఁ చ=వైన్యవిధానమును, నానావిధవ్యూ
 డునగు రాజువిజిగీషువనఁబడును; శత్రు హములననుట; అందు, యానము, అ
 వు, మిత్రుఁడు, శత్రుమిత్రుఁడు, మిత్ర యిదువిధములు, “విగృహ్యసంధాయ
 మిత్రుఁడు, శత్రుమిత్రమిత్రుఁడు, వీరలు తథాసంఘాయాథప్రసంగతః । ఉపే
 విజిగీషువునకుమందుండువారలు. పా ట్యుజేతినివుజ్జే ర్యానం పంచవిధంస్తృ
 ష్టికగ్రాహుండు, అతనికివెనుక నాక్రం తమ్” (బలాతిశయమునఁబాష్టికగ్రా
 దుండు, పాష్టికగ్రాహీసారుండు, ఆ హీదులనిగ్రహించిశత్రువువైకేఁబోవుట
 క్రందాసారుండు, వీరలువిజిగీషు వునకు విగృహ్యయానము, పాష్టికగ్రాహీదుల
 వెనుకనుండువారలు, విజిగీషువునకును తోసంధిచేసికొనిపోవుటసంధాయయా
 శత్రువునకునుబాశ్వభాగంబున నుం నము, ఇరుగుపొరుగు రాజులతోఁజేరి
 డువాఁడుమధ్యముండు. అతండు, ఈయ పోవుటసంఘాయయానము, మఱియొ
 రివిజిగీషువులు, స్నేహముతోఁ గలసి కయుద్దేశముఁబుట్టించి మఱియొకనిపై
 యుందురేని, యనుగ్రహించుటకును, కేఁబోవుటప్రసంగతోయానము, శత్రు
 వీరలు, ఒండొరులవైఁ బగగొనియుం వుపైకేఁ బయనమయి యతండుబలవం
 దురేనినిగ్రహించుటకునుసమర్థుండు. తుండగుటచే నతనియుపేక్షించి మి
 వీరలయందఱిమండలంబునకుబహిగఁ త్రోద్దేశంబునంబోవుట యుపేక్షయా

నము; ఇట్లు పండితులు, యానమునై దువి
ధములు గాఁజెప్పిరి.) ద్వియోనీ సంధివి
విగ్రహౌ = సంధివిగ్రహయానానస
దైవధీభావసమాశ్రయములను పద్మణ
ములకును, గారణములయిన, సంధివిగ్ర
హములను రెంటిని; యానాసనంబులువి
గ్రహము నందును దైవధీభావ సమా

శ్రయములు సంధియందును అంతర్భూ
తములు. ఏతాః = వీనిని; యథావత్ =
యథాశాస్త్రముగా; అనుమన్య సేకచ్చి
త్ = అనుమతించుచున్నావా యేమి? ఇం
దు, విడువవలసినవాని విడిచి, యిగ్గీకరిం
పవలసినవానిని గీకరింపుచుండువా యే
మి? యనుట.

మంత్రిభి స్త్వం యథోద్దిష్టై శ్చతుర్భి స్త్రిభిరేవవా
కచ్చి త్సమస్తై వ్యస్తైశ్చ మంత్రం మంత్రయసే విధః. ౭౧

టీక॥ త్వం = నీవు; యథోద్దిష్టైః =
యథాశాస్త్రోక్త లక్షణములుగల; మం
త్రిభిః = మంత్రులతో; చతుర్భిః = నలువురి
తోఁగాని; త్రిభిరేవవా = మువ్వురితోఁగా
ని; సమస్తైః = కలసినవారలతోను; వ్యస్తై
శ్చ = ఒక్కొక్కరు గానున్నవారలతోను;
మంత్రం = ఆలోచనమును; విధః = పర
స్పరము; మంత్రయసేకచ్చిత్ = ఆలో
చించుచున్నావా యేమి? చేయుచున్నా
వా యేమియనుట.

నీవు, శాస్త్రోక్త లక్షణలక్షీతులగు
మంత్రుల, నలువురఁ గాని మువ్వురఁ

గానియుంచుకొని, రహస్యముగా నా
లోచించి, యంత, వారలలో, వాకొగ్గ
కరితోనాలోచించి, వారివారియభిప్రాయంబు,
దెలిసికొందువా యేమి?

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఇందువలన, రా
జు, చుగ్గురుగానినలుగురుగాని. మంత్రుల
నుజేర్చుకొని యాలోచింప వలయునని
యు, నటుపిమ్మట, ఒక్కొక్కరితోను వేఱు
వేఱు నాలోచించి, వారివారినిజాభి
ప్రాయంబు నెఱుంగవలయుననియు,
సూచింపఁబడినది.

కచ్చి త్రే సఖలా వేదాః కచ్చి త్రే సఖలాః క్రియాః
కచ్చి త్రే సఖలా దారాః కచ్చి త్రే సఖలం శ్రుతమ్. ౭౨

టీక॥ తే=నీయొక్క; వేదాః= వేదములు; సఫలాఃకచ్చిత్=సఫలములాయేమి? తే=నీయొక్క; క్రియాః= ధనములు; సఫలాఃకచ్చిత్= సఫలములాయేమి? తే=నీయొక్క; దారాః=భార్యలు; సఫలాఃకచ్చిత్=సఫలములాయేమి! తే=నీయొక్క; శ్రుతం=శాస్త్రశ్రవణము; సఫలంకచ్చిత్=సఫలమాయేమి?

నీవధ్యయించిన వేదములు, అగ్ని హోత్రాద్యనుష్ఠానములచే సఫలములుగానున్నవాయేమి? నీవుసంపాదించిన ధనములు, దానభోగములచేసఫలములాయేమి?నీభార్యలు, రతిచేతనుసంతానముచేతను. సఫలములాయేమి? నీవువిన్న శాస్త్రములు , సత్స్వభావముసదాచారముగలుగుటచే, సఫలములుగానున్నవాయేమి?అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—ఇందువలన, వే

దములధ్యయించుటకు ఫలముయాగాద్యనుష్ఠానమనియు, ధనముసంపాదించుటకుఫలముదానభోగంబునియు, వివాహమాడుటకుఫలమురతిసంతానములనియు, శాస్త్రశ్రవణంబునకుఫలము సౌశీల్యసదాచారసంపత్తియనియు, ఈఫలములేకున్నచో, నవినిష్ఫలములేయనియు సూచింపఁబడినది. అట్లుమహాభారతంబునందు, “అగ్నిహోత్రశ్రఫలావేదాదత్తఘక్తఫలంధనం, రతిపుత్రఫలాదారాశీలవృత్తఫలంశ్రుతం” (వేదములు అగ్ని హోత్ర మెఫలముగాఁగలవి; ధనముదానభోగములెఫలములుగాఁగలవి; భార్య, రతిపుత్రులెఫలములుగాఁగలవి; శాస్త్రశ్రవణము సౌశీల్యసదాచారంబులెఫలములుగాఁగలవి) యని, చెప్పఁబడినది.

కచ్చి దేక్షేవ తే బుద్ధి ర్యథోక్తా మమ రాఘవ

ఆయుష్యాచ యశస్యాచ ధర్మకామాథ సంహితా, ౭౩

టీక॥ రాఘవ=భరతుఁడా! ఆయుష్యాచ=ఆయుఃప్రదంబును; యశస్యాచ=అధికకీర్తినిచ్చునదియు; ధర్మకామాథ సంహితా = ధర్మముతోను

గామముతోను అథకముతోను గూడినది యునగు; మమ(మయా)=నాచేత; యథోక్తా=చెప్పఁబడిన; ఏషా=ఈ; బుద్ధిరేవ=బుద్ధియే; తే=నీకు; (అస్తి)కచ్చిత్=

ఉన్నదాయేమి?

భరతుడా! దీక్షాయోః ప్రదంబు ను యశస్కరంబునుధర్మకామాధర్మ ప్రదంబునగు, నిప్పుడుచెప్పఁ బడినబుద్ధి, నాకుండునట్లు నీకును, ఉన్నదాయేమి? అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఇందువలన, ఇది

వఱకుఁజెప్పినధర్మముల నాచరించుట వలన, దీక్షాయోవును అధికయశంబును, ధర్మార్థకామంబులును గలుగునని, సూచింపఁబడినది.

యాం వృత్తిం వత్తే తాతో యాం చ నః ప్రపితామహః
తాం వృత్తిం వత్తే కచ్చి ద్యావ సత్పథగా శుభా. ౭౪

టీక॥ తాతః=తండ్రి; యాం=ఏ; వృత్తిం=ఆచారమును; వత్తే=ఆచరింపుచున్నాఁడు; యాం=ఏయాచారమును; నః=మనయొక్క; ప్రపితామహశ్చ=ముత్తాత మొదలగు వారలును; అవతంత (అధ్యాహృతము)=ఆచరించిరో; యావ=ఏదియు; సత్పథగా=సన్తాగమునొందునదియు; శుభా=మంగళకరమునో; తాం=అట్టి; వృత్తిం=వృత్తిని; వత్తే=కచ్చితం=ఆచరించుచున్నావాయేమి?

మనతండ్రిదశరథుండేవృత్తినవలం

బించియున్నాఁడు, మఱియుమనతాతముత్తాతలేవృత్తినవలంబించి యుండిరో, ఏదిసన్తాగయుక్తంబును అనిందితంబులైయుండునో, అట్టివృత్తిని నీవవలంబించియున్నావాయేమి?

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము, — ఇందువలనఁ దండ్రితాతలవలంబించియుండిన వృత్తినివిడువఁగూడదనియు, వారలనుష్ఠింపకున్నను, యుక్తములయినదాని ననుష్ఠింపవలెననియు, సూచింపఁబడినది.

కచ్చి త్స్వాదుక్యతం భాజ్య మేకో నాశ్నాసి రాఘవ
కచ్చి దాశంసమానేభ్యో మిత్రేభ్య స్సంప్రయచ్చసి. ౭౫

టీక॥ రాఘవ=భరతుడా! స్వాదుక్యతం=మధురముగాఁజేయఁబడిన; భో

జ్యోం=అన్నమును; ఏకః= ఒక్కడవే; నాశ్చాసికచ్చిత్=భుజింపవుగదా? ఆ శంసమానేభ్యః= పాఠిం=చుచున్న; మిత్రేభ్యః=స్నేహితులకొఱకు; సంప్ర యచ్చసికచ్చిత్=ఇత్తువా యేమి? భరతుడా! మధురాన్నమునునీవొ క్కడవే భుజింపవుగదా? స్నేహితు

లకు, అభీష్టంబుల నొసంగుచుండువుగ దా? అని, తాత్పర్యము. విశేషార్థము.—ఇందువలన, మ ధురాన్నమును ఒక్కడే భుజింపఁగూ డదనియు, స్నేహితులకు యథాశక్తి, అభీష్టంబుల నొసంగ వలయుననియు, సూచింపఁబడినది.

రాజాతు ధర్మేణ హి పాలయిత్వా
మహామతి దండధరః ప్రజానామ్
అవాప్య కృత్సాక్షం వసుధాం యథావ
దిత శ్చ్యుత స్వగ్గృమ్ ముపైతి విద్వాన్. ౭౬

టీక||విద్వాన్=పండితుండును; మ హామతిః= అధికములయినబుద్ధిగలవాఁ డును; ప్రజానాం=ప్రజలయొక్క; దం డధరః= శిక్షనుధరించునట్టివాఁడునగు; రాజాతు=రాజుమాత్రము; ధర్మేణ= ధర్మముచేత; మహీం (అధ్యాత్మత ము)=భూమిని; యథావత్=యథా శాస్త్రముగా; పాలయిత్వా=పాలిం చి; కృత్సాక్షం=సమస్తమయిన; వసు ధాం=భూమిని; అవాప్య=పొంది; ఇ తః=ఇచ్చటనుండి; చ్యుతః=జాతినవాఁ డై; స్వగ్గృమ్ = స్వగ్గమును; ఉపైతి హి=పొందునుగదా!

యైప్రజలశిక్షించు భారంబువహించి, యథాన్యాయముగా భూమింబాలించు నేని, యతండు, ఈలోకంబున సమస్త భూనాధుండై, సకలసుఖంబులననుభ వించి, యతంబున, స్వగ్గంబునొందు ను. అని, రాముండు భరతునితోఁ జెప్పె ను. అని, తాత్పర్యము. విశేషార్థము.—ఇందువలన, రాజు యథాన్యాయంబుగను యథాశాస్త్రం బుగను ప్రజలంబాలించు నేని, యైహికా ముష్టికోభయసౌఖ్యంబులనుంబొందు ననియు, “రాజ్యంతేనరకంధ్రువం” అ నులోకోక్తి, దుష్టరాజుల విషయమని యుసూచింపఁబడినది.

రాజుపండితుండై, మహాబుద్ధిశాలి

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౬౫

స ౧౦౧

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, శతతమస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ శతతమస్సగఃటీక,
ముగిసినది.

(ప్ర)

ఏ కో త ర శ త త మ స ర్గ పా ర ం భః.

తం తు రామ స్సమాజ్ఞాయ భ్రాతరం గురువత్సలమ్
("తంతు రామస్సమాశ్వాస్య" ఇతిపాఠాంతరము.)
లక్ష్మణేనసహ భ్రాత్రా ప్రప్టుం సముపచక్రమే. ౧

టీక॥ రామః=రాముడు; తం= ఆ;	ముందు, జటాధారణ రాజ్యత్యాగాదు
భ్రాతరం = తమ్ముడయిన భరతుని;	లచే, భరతుండు, తనయందధికభక్తిగ
గురువత్సలం=అన్నయందతిప్రేమ గల	లవాడై యనియెఱింగి, తమ్ముండగు,
వానిఁగా; సమాజ్ఞాయతు=ఎఱింగినం	లక్ష్మణునితో గూడి, ఆతని నిట్లని య
తనె; పాఠాంతరపక్షమునందు. గురువ	డిగెను.
త్సలం=అన్నయందతిప్రేమగల; తం=	పాఠాంతరపక్షమునందు. రా
ఆ; భ్రాతరం=తమ్ముండగు భరతుని; స	ముండు, అన్నయగు తనయం దధికభక్తి
మాశ్వాస్య=ఊహించినంతనె; భ్రా	గలతమ్ముండయిన భరతుని, మృదువా
త్రా=తమ్ముండగు; లక్ష్మణేనసహ=ల	క్యంబులనాశ్వాసించి, లక్ష్మణుండును
క్ష్మణునితోఁగూడ; ప్రప్టుం= అడుగు	దానును, అతనింజూచి, యిట్లనియడిగిరి.
టకు; సముపచక్రమే=ఆరంభించెను. రా	అని, తాత్పర్యము.

కి మేత దిచ్చేయ మహం శ్రోతుం ప్రవ్యాహృతం త్వయా
యస్తా త్వ మాగతో దేశ మిమం చీరజటాజినః. ౨

టిక॥ యస్తాత్ = ఎందువలన; త్వం =	శ్రోతుం = వినుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరుచు
నీవు; చీరజటాజినః = నారచీరలునుజట	న్నాను.
లును; గృష్టాజినమునుగలవాడవై; ఇ	నీవు, జటలుదాల్చి, నారచీరలుగట్టు
మం = ఈ; దేశం = ప్రదేశమును; అగ	కొని, కృష్టాజినముధరించి యీయర
తః = పొందినావో; ఏతత్ = ఈకారణ	ణ్యంబున కేలవచ్చినావు; యిందుకుఁగా
ము; కిం = ఏమి; అహం = నేను; త్వయా =	రణమేమి? నీవుచెప్పఁగా వినవలెనయ్యు
నీచేత; వ్యాహృతం = చెప్పఁబడిన దాని;	న్నాను? చెప్పుము. అని, తాత్పర్యము.

కిం నిమిత్త మిమం దేశం కృష్టాజినజటాధరః
హిత్యా రాజ్యం ప్రవిష్ట స్త్వం త త్సర్వం వక్తు మహాసి. ౩

టిక॥ త్వం = నీవు; కిన్నిమిత్తం = ఎం	హాసి = తగుదువు?
దుకు; రాజ్యం = రాజ్యమును; హిత్యా =	నీవు, రాజ్యంబువిడిచి, కృష్టాజినంబు
విడిచి; కృష్టాజినజటాధరః = కృష్టాజి	నుజటలనుధరించి, యీయరణ్యంబున కే
నంబునుజటలునుధరించినవాడవై; ఇ	లవచ్చినావు? అదంతయునవిస్తరము
మం = ఈ; దేశం = ప్రదేశమును; ప్రవి	గాఁజెప్పుము. అని, రాముందు, భరతు
ష్టః = ప్రవేశించినావు? తత్ = దానిని; స	ని, అడిగెను. అని, తాత్పర్యము.
ర్వం = అంతను; వక్తుం = చెప్పటకు; అ	

ఇత్యు క్తః కైకయాపుత్రః కాకుత్స్థేన మహాత్మనా
ప్రగృహ్య బలవ ద్భూయః ప్రాంజలి ర్వాక్య మబ్రవీత్. ౪

టిక॥ కైకయాపుత్రః = కైకేయి	కొ
జుకై నభరతుండు; మహాత్మనా = పూ	జ్యమయినమనస్సుగల; కాకుత్స్థేన =
	రామునిచేత; భూయః = మఱల; బలవ

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౧౬౯

స ౧౦౧

తే=బలాత్కారముగా; ప్రగృహ్య=మఱల, భరితుని, బలాత్కారంబునంగు
పట్టుకొని, కవుగలించుకొనియనుట; కచ్చికవుగిలించి ట్లుప్పచ్చింపగా నే, భ
తి=ఇట్లు; ఉక్తిః=చెప్పబడినవాడై; రతుండుచేమోడ్వగిలించి, యిట్లుని, చె
వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
అంత, మహాత్ముండగు రామండు,

ఆర్యం తాతః పరిత్యజ్య కృత్వా కమన్ సుదుష్కరమ్
గత స్వగః మహాబాహుః పుత్రశోకాభీషీతః. ౫

టక॥ మహాబాహుః= పెద్దచేతులు గఃమును; గతః=పొందినాడు.
గల; తాతః= తండ్రియగుదశరథుండు; మహాబాహుండగుమనతండ్రి దశర
ఆర్యం= పూజ్యుండవగునిన్ను; పరిత్యజ్య థమహారాజు, నిన్నడవికిఁబంపి, యిట్లు
జ్య=విడిచి; సుదుష్కరం=చేయనలవి దుష్కరంబగు, కార్యంబు గావించి,
గాని; కమన్=కార్యమును; కృత్వా=చే పుత్రదుఃఖంబు సహింపంజాలక, స్వ
ని; పుత్రశోకాభీషీతః= పుత్రదుఃఖము గఁబలునొందెను. అని, తాత్పర్యము.
చేపీడింపబడినవాడై; స్వగః= స్వ

స్త్రీయా నియుక్తః కైకేయ్యా మమ మాత్రా పరంతప
చకార సుమహ త్పాప మిద మాత్మయశోహరమ్. ౬

టక॥ పరంతప=శత్రువులందరింపఁ ఈ; సుమహత్ = మిక్కిలియధికమగు;
జేయునట్టి రాముండా; సః(ఆధ్యాత్మత వాపం=పాపమును; చకార=చేసెను.
ము)=ఆదశరథుండు; (స్త్రీయా=స్త్రీయ శత్రువులందరింపఁజేయునట్టి రాము
గు; మమ=నాయొక్క; మాత్రా=తల్లి డా! స్త్రీయగు నాతల్లికై కేయి ప్రేరిం
యైన; కైకేయ్యా=కైకేయిచేత; నియు చిన మాత్రాననె, దశరథుండు, తనకీతిఁ
క్తః=ప్రేరింపబడినవాడై; ఆత్మయ యంతయునశించునట్లు, ఈమహాపాపం
శోహరం=తనకీర్తినిహరించునట్టి; ఇదం= బుగావించినాడు. అని, తాత్పర్యము.

సా రాజ్యఫల మపాప్య విధవా శోకకర్మతా
పతివ్యతి మహాఘోరే నిరయే జననీ మమ. ౭

టీక॥సా=అట్టి; మమ = నాయొ కమునందు; పతివ్యతి=పడఁగలదు.
క-; జననీ=తల్లియగు , కైకేయి; అట్టిమహా పాపిష్ఠురాలగు నాతల్లి
రాజ్యఫలం=రాజ్యముయొక్క ఫలము కైకేయి, తానుగోరినరాజ్యంబునొం
ను; అప్రాప్య=పొందక; విధవా=ముం దకయే, విధవయ్యయి, పరమదుఃఖితయ
డమోపియ్యి; శోకకర్మతా=దుఃఖము యి, పరమభయంకరంబగు , నరకంబు
చేఁగ్గొనింపఁజేయఁబడినదై; మహాఘో నొందంగలదు. అని, తాత్పర్యము.
రే=మహాభయంకరమగు; నిరయే=నర

తస్య మే దాసభూతస్య ప్రసాదం కర్తుం మహాసి

టీక॥తస్య= అట్టి ; దాసభూత స్య=దాసుండనగు; మే=నాకు; ప్రసా నయిన నాయందనుగ్రహంబుంచుము.
దం=అనుగ్రహమును; కర్తుం=చేయు అని, తాత్పర్యము.
టకు; అహాసి=తగుదువు.

అభిషింఛస్వ చా దైవ రాశ్యేన మఘవానివ. ౮

టీక॥ అదైవ=ఇప్పుడు; మఘవానివ= ఇప్పుడైనీవు, దేవేంద్రుండునోలె,
ఇంద్రుఁడువలె; రాశ్యేన=రాజ్యముచేత; రాజ్యంబునఁబట్టాభిషి క్తుండవగుము,
ఆత్మనం(అధ్యాత్మతము)=నిన్ను; అ అని, తాత్పర్యము.
భిషింఛస్వ=అభిషేకించుకొనుము.

ఇమాః ప్రకృతయ స్సర్వా విధవా మాతర శ్చ యాః

త్వత్సకాశ మనుప్రాప్తాః ప్రసాదం కర్తుం మహాసి. ౯

టీక॥ఇమాః=ఈ ; ప్రకృతయః=ప్రజలు; సర్వాః=అందఱును ; వి

శ్రీమద్రామాయణముఃఅయోధ్యాకాండము. ౧౬౭౯

స ౧౦౧

వాః=విధవలగు; మాతరః= తల్లులు; సి=తగుదువు.	
యాః(సంతి)=ఎవ్వరుగలరో; తాః (అ	ఈప్రజలును, విధవలగుతల్లులందఱు
ధ్యాహృతము)= వారలును; త్వత్సకా	ను, నీయొద్దకువచ్చియున్నారు; కావు
శం=నీసమీపమును ; అనుప్రాప్తాః=	న; అనుగ్రహించుము.
పొందినారు. ప్రసాదం= అనుగ్రహ	అని, తాత్పర్యము.
మును; కతుం=చేయుటకు; అహం	

త దానుపూర్వాయుక్తంచ యుక్తంచాత్మని మానద
రాజ్యం ప్రాప్నుహి ధర్మేణ సకామాన్ సుహృదః కురు. ౧౦

టీ॥మానద=మానమునిచ్చునట్టిరా	రంబడినవాతోఁగూడిన వారలనుగా;
ముండా! తత్= అందువలన ; ఆను	కురు=చేయుము.
పూర్వాయుక్తమముతో; యుక్తంచ=	మనవంశమువారి గౌరవంబుఁ గా
కూడినదియు; ఆత్మని=నీయందు; యు	పాడునట్టిరాముండా! కావున, శ్రేష్ఠక్ర
క్తంచ=కూడినదియునగు; రాజ్యం=	మంబుననుయోగ్యతవలనను, నీకుఁదగి
రాజ్యమును; ధర్మేణ=ధర్మముచే	యున్నరాజ్యంబు నుధమంబున నంగీ
త; ప్రాప్నుహి=పొందుము . సుహృ	కరించి, స్నేహితులనందఱుసంతుష్టులం
దః=స్నేహితులను; సకామాన్=కో	గావించుము. అని, తాత్పర్యము.

భవత్స్వవిధవా భూమి స్సమగ్రాపతినా త్వయా
శశినా విమలేనేవ శారదీ రజనీయథా. ౧౧

టీక॥ భూమిః=భూమి; సమగ్రా=	విధవగానిది; భవతు=అగుఁగాక.
అంతయు; శారదీ = శరత్కాలమునం	నిమలుండగుచంద్రునిచేతశారదా
దుఁబుట్టిన; రజనీయథా=రాత్రివలె; ప	రాత్రియుంబోలెఁ, ఔనిమిటివగునీచేత,
తినా(పత్యా) = పెనిమిటివగు; త్వ	భూమి, వైధవ్యమువిడుచుఁగాక.
యా=నీచేత; విమలేన=నిమలుండగు;	అని, తాత్పర్యము.
శశినేవ=చంద్రునిచేతవలె; అవిధవా=	

ఏభిశ్చ సచివైస్సాధకం శిరసా యాచితో మయా
భ్రాతృ శిష్యస్య దాసస్య ప్రసాదం కర్తు మహాసి. ౧౨

టిక॥త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు;	ను;కతుకం=చేయుటకు; అహాసి=త
మయా=నా చేత; ఏభిః=ఈ; సచివై	గుడువు.
శ్చసాధకం=మంత్రులతోనుంగూడ; శిం	నేనును, ఈమంత్రులును, అందఱము
సా=తలచేత; యాచితః=ప్రార్థింపఁ	ను, శిరసాయాచించుచున్నాము ; త
బడినవాఁడవై; భ్రాతృః=తమ్ముండును;	మ్ముండును, శిష్యుండును, దాసుండును,
శిష్యస్య= శిష్యుండును; దాసస్య= దా	అగునాపైననుగ్రహించుము.
సుండునగు ; మమ (అధ్యాహృత	అని, తాత్పర్యము.
ము)=నాకు; ప్రసాదం= అనుగ్రహము	

త దిదం శాశ్వతం పితృం సర్వం ప్రకృతిమండలమ్
పూజితం పురుషవ్యాఘ్రే నా తిక్రమితు మహాసి. ౧౩

టిక॥పురుషవ్యాఘ్రే=పురుషశ్రేష్ఠుఁ	పురుషశ్రేష్ఠుండవగురాముఁడా! ప
డవగురాముఁడా! తత్=అట్టి; శాశ్వ	రంపరాగతులును తండ్రితాతల నాటి
తం=పరంపరాగతమును; పితృం=తం	నుండిపూజితులు నగు నీమంత్రులు ము
ద్రివలనవచ్చినదియు; పూజితం= పూ	న్నగువారలనందఱును, వికకంఠ్యముగా
జింపఁబడినదియునగు; ఇదం=ఈ; ప్ర	జెప్పమాటనతిక్రమింపకుము. అని, భర
కృతిమండలం=మంత్రులు మున్నగువారి	తుండురామునకుంజెప్పెను.
సమూహమును; అతిక్రమితుం = అ	అని, తాత్పర్యము.
తిక్రమించుటకు; నాహాసి=తగవు.	

ఏవ ముక్త్వా మహాబాహు స్సభావృః కైకయాసుతః
రామస్య శిరసా పాదౌ జగ్రాహ విధివ త్పునః. ౧౪

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౬౮౧

స ౧౦౧

టీక॥ మహాబాహుః=పెద్దచేతులు
గల; కై కేయిసుతః=కై కేయికొడు
కై నభరతుండు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్వా=
చెప్పి; సబాష్పః = కన్నీరుతోఁగూడిన
వాండ్రై; పునః=మఱల; విధివత్=య
థాశాస్త్రముగా; రామస్య=రాముని
యొక్క; పాదౌ=పాదములను; శిర
సా=తలచేత; జగ్రాహ = పట్టుకొ

నను.

మహాబాహుండగు కై కేయికొడు
కుభరతుండు, ఈప్రకారముజెప్పి, క
న్నీరొబ్బక, మఱల, రామునిపాదంబు
లు శిరంబుసోక, సాష్టాంగముగనమ
స్కరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం మ త్త మివమాతంగం నిశ్శ్వసంతం పునఃపునః
భ్రాతరం భరతం రామః పరిష్వజ్యే ద మబ్రవీత్. ౧౫

టీక॥ రామః=రాముండు; పునఃపు
నః=మాటిమాటికి; నిశ్శ్వసంతం = ని
ట్టాపులుపుచున్నవాడును; మ
త్తం = మడించిన; మాతంగమివ (స్థి
తం) — ఏనుంగువలెనున్నవాడనగు;
భ్రాతరం=తమ్ముడైన; తం=ఆ; భర
తం=భరతుని; పరిష్వజ్య= కవుఁగిలిం

చుకొని; ఇదం = ఈమాటను; అబ్ర
వీత్=చెప్పెను.

అంత, రాముండు, అట్లునిట్టూర్పు
లునిగుడించుచు, మత్తమాతంగసదృ
శుండగుతమ్ముని భరతునింగవుఁగిలిం
చుకొని, యిమాటంజెప్పెను.

అని. తాత్పర్యము.

కులీన స్సత్వ సంపన్న స్తేజస్వీ చరితవ్రతః
రాజ్యహేతోః కథం పాప మాచరే త్వద్విధోజనః. ౧౬

టీక॥ కులీనః=మంచివంశమునం
దుఁబుట్టినవాడును; సత్వసంపన్నః=
బలవంతుండును; తేజస్వీ = పరాక్ర
మవంతుండును; చరితవ్రతః = ఆచ
రింపఁబడిన వ్రతములు గలవాడును;

త్వద్విధః=నీవంటివాడనగు; జనః =
జనుండు; రాజ్యహేతోః = రాజ్యము
కొఱకు; పాపం= జ్యేష్ఠనిషయప్రాతి
కూల్యరూపమగుపాపకార్యమును; క
థం=ఎట్లు; ఆచరేత్=చేయును.

సత్కులప్రసూతుండును బలవంతు
డును శూరుండును బెక్కు మహావ్రతం
బుల నాచరించినవాడునగు నీవంటిన
త్పరుఁడు తుచ్చం బగు రాజ్యము

కొఱకై యిట్టిపాపకార్య మెట్లు చే
యును.
అని, తాత్పర్యము.

నదోషం త్వయి పశ్యామి సూక్ష్మపృథివీసూదన
నచాపి జననీం బాల్యా త్వం విగహిత మహాసి. ౧౭

టీక॥ అరిసూదన = శత్రువులనడం
గఁద్రొక్కునట్టిభరతుఁడా; త్వయి=నీ
గండు; సూక్ష్మమపి=లేశమైనను; దో
షం=అసకారమును; నపశ్యామి=చూ
డను; (తలంపననుట) త్వం=నీవు; బా
ల్యాత్=పడుచుతనమువల్ల; జననీం=
కన్నతల్లిని; విగహితమపి=నిందించు

టకును; నాహాసి=తగవు.
పగవాండ్రంజంపునట్టి, భగతుఁడా
నీయందు నేనెంతమాత్రము కపట ము
న్నట్లు దలంపుకొనను నీవుపిన్నతనము
వల్ల బూజ్యురాలగుతల్లిని దూషించు
చున్నావు. అది నీకుయు క్తముకాదు.
అని, తాత్పర్యము.

కామకారో మహాప్రాజ్ఞ గురూణాం సర్వదానఘ
ఉపపన్నేషు దారేషు పుత్రేషుచ విధీయతే. ౧౮

టీక॥ అనఘ = పాపరహితుఁడవు
ను; మహాప్రాజ్ఞ=మహాపండితుఁడవున
గుభరతుఁడా; గురూణాం= గురువుల
కు; కామకారః=స్వేచ్ఛాచరణము; స
ర్వదా=ఎల్లప్పుడును; ఉపపన్నేషు =
సమఘలగు; దారేషు= భార్యలవిష
యమైయు; పుత్రేషుచ= కొడుకులవి
షయమైయును; విధీయతే = విధింపఁ

బడుచున్నది.
పాపరహితుఁడవును మహాప్రాజ్ఞుం
డవునగుభరతుఁడా! ఎల్లప్పుడునుగురు
జనంబులచే తుల్యమున్న తమ దారా
పుత్రులయందు నిచ్చవచ్చినట్లు, నియ
మించుట సహజము.
అని, తాత్పర్యము.

వయ మస్య యథాలోకే సంఖ్యాతా సౌమ్య సాధుభిః
భార్యః పుత్రాశ్చ శిష్యాశ్చ త్వమనుజ్ఞాతు మహాని. ౧౯

టీక॥ సౌమ్య = సత్పురుషుండవగు భారతుండా! లోకే = లోకమునందు; సాధుభిః = సజ్జనులచేత; భార్యః = భార్యలు ; పుత్రాః చ = కొడుకులును; శిష్యాఃచ = చ్చాత్రులును ; యథా=ఎట్లు; సంఖ్యాతాః=లెక్కింపబడిన; అస్య = ఈదశరథమహారాజునకు; వయం = మనము; (తథేతి) (అ

ధ్యాహృతము) = అట్లైయుని; అనుజ్ఞాతుం=తెలిసికొనుటకు; త్వం=నీవు; అహాని=తగుదువు.
సౌమ్యుండవగుభారతుండా! లోకమునందుసాధువులచేత భార్యపుత్రులు, శిష్యులును ,ఎట్లెన్నబడుదురోమనమును, నీదశరథునకట్టివారమని, నీవు నెఱుంగవలయును. అని,తాత్పర్యము.

వనేవా చీరవసనం సౌమ్య కృష్ణాజినాంబరమ్
రాజ్యేవాపి మహారాజో మాం వాసయితు మీశ్వరః. ౨౦

టీక॥ సౌమ్య=శాంతచితుండవగుభారతుండా! మహారాజః=చక్రవర్తియగుదశరథుండ; చీరవసనం=చీర,నారబట్ట; వసనం=ఉత్తరీయముగాగలిగి; కృష్ణాజినాంబరం= లేడితోలుగట్టుబట్టగాగల; మాం=నన్ను; వనేవా= అడవియందుగాని; రాజ్యేవా = ప్రభుత్వమునందుగాని; వాసయితుం= వసింపజేయుటకు; ఈశ్వరః = నియామకుండ.

సౌమ్యుండవగునోయిభారతుండా; నిగ్రహానుగ్రహసమధుండవగు, దశరథుండ, గృష్ణాజినముగట్టుబట్టగానునారచీరయుత్తరీయముగానుగల నన్నడవియందుగానిసుఖాహంబగురాజ్యమందుగానివసించుచుండు, నట్లొనపుటకుసమధుండ. అని, తాత్పర్యము.

యావత్పితరి ధర్మజ్ఞై గౌరవం లోక సత్కృతమ్
తావద్ధర్మ భృతాంశ్రేష్ఠ జనన్యామపి గౌరవమ్. ౨౧

టీక॥ ధమభృతాంశ్రేష్ఠంధర్మాత్తులలో మేటివగుభరతుడా! ధమజ్ఞే = ధమస్వరూపంబెఱింగిన; పితరితండ్రియందు ; లోకసత్కృతం = లోకులచేఁగొనియాడంబడుచుండు; గౌరవం = గురుత్వము; యావత్ = ఎంతటిదో; జనన్యామపి = తల్లియందును; తావత్ = అంతటి; గౌరవం = గురుత్వము

ము; కర్తవ్యం (అధ్యాహృతము) = చేయఁదగినది. ధమవేత్తలలో మేటివగుభరతుడా! ధమజ్ఞాండగు తండ్రియందులో కస్తుత్యంబగు, గౌరవంబెంతటిదో, దల్లియందునంతటి, గౌరవంబుంచవలెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏతాభ్యాం ధమశీలాభ్యాం వనంగచ్ఛేతి రాఘవ మాతాపితృభ్యా ముక్తోహం కథ మన్యత్సమాచరేత్. ౨౨

టీక॥ రాఘవంరఘువంశంబునంబుట్టినరాముడా ; ధమశీలాభ్యాం = ధమశీలుడైన ; ఏతాభ్యాం = ఈ; మాతాపితృభ్యాం = తలిదండ్రులచేత; త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; వనం = అడవినిగూచి; గచ్ఛ = పొమ్ము; ఇతి = అని; ఉక్తః = చెప్పఁబడిన; అహం = నేను; కథం = ఎట్లు; అన్యత్ = వేరువిధమగు కా

ర్యమును ; సమాచరేత్ (సమాచరామి) = ఆచరింతును. ఓభరతుడా ధమాత్తులగుమనతలిదండ్రులచే నీవరణ్యంబుకుఁ బొమ్మని యాజ్ఞాపింపఁబడిన నేనువడువేరువిధంబుగ నెట్లు నేను వచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

త్వయా రాజ్య మయోధ్యాహం ప్రాప్తవ్యం లోకసత్కృతమ్ వస్తవ్యం దండకారణ్యే మయా వల్కలవాససా. ౨౩

టీక॥ భరత (అధ్యాహృతము) = భరతుడా; త్వయా = నీచేత; అయోధ్యాహం = అయోధ్యాపట్టణమునందు; లోకసత్కృతం = సర్వజనాదరణీ

యంబగు; రాజ్యం = ప్రభుత్వము; ప్రాప్తవ్యం = పొందఁదగినది; వల్కలవాససా = నారటప్రభుత్వముగాగల ; మయా = నాచేత; దండకారణ్యే = దండ

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౬౮౫

స ౧౦౧

కయనునరణ్యమునందు ; వస్తవ్యం= ఉండదగినది.

భరతుడా , నీవయోధ్యంజేరి స్థా ఘృంబగురాజ్యంబు, బదిపాలింపుచుం

డవలెను, నేను , నాచీర ధరించికొని, దండకారణ్యమునందు వాసముజేయుచుండవలెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం కృత్వా మహారాజో విభాగం లోకసన్నిధౌ
వ్యాదిశ్యచ మహాలేజా దివం దశరథోగతః. ౨౪

టీక॥ మహాలేజాః=అధికమైన పరాక్రమముగల; మహారాజః= మహాప్రభువగు; దశరథః= దశరథుడు; లోకసన్నిధౌ= జనులసమక్షమునందు ; ఏవం=ఈప్రకారము; విభాగం= పంపకమును; కృత్వా=చేసి; వ్యాదిశ్యచ= ఆజ్ఞాపించియు; దివం=స్వర్గమును; గ

తః=పొందినాడు. మహాపరాక్రమశాలియు, మహారాజునగు, తండ్రి, దశరథుడు, బ్రజలసమక్షమునండిట్లు , విభాగమేపకరచి యాజ్ఞయొసంగి స్వలోకంబు నొందెను. అని, తాత్పర్యము.

సచ ప్రమాణం ధర్మాత్మా రాజా లోకగురుస్తవ
పిత్రా దత్తం యథాభాగ ముపభోక్తుం త్వ మహాసి. ౨౫

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుండును; లోకగురుః = లోకాచార్యుండును ; రాజా = ప్రజారంజకుండునగు; సచ=ఆదశరథుడు; తవ= నీకు; ప్రమాణం=ప్రమాణము ; పిత్రా=తండ్రిచేత; యథాభాగం= భాగమేపకనట్లు; దత్తం= ఇయ్యబడిన రాజ్యమును; త్వం=నీవు ; ఉపభో

క్తుం=అనుభవించుటకు; అహాసి= తగుదువు. లోకగురుండును, ధర్మాత్ముండును రాజునగు నాదశరథుండు , నీకు బ్రహ్మణంబుగావున, నీవు యథాభాగంబుగ, దండిచే నియ్యబడిన రాజ్యముననుభవించుటకుండగుదువు. అని, తాత్పర్యము.

చతుర్దశ సమా స్సౌమ్య దండకారణ్య మాశ్రితః
ఉపభోక్త్యై త్వహం ద త్తం భాగం పితౄ మహాత్మనా. ౨౬

టీక|| సౌమ్య = సౌమ్యుండవగు భరతుడా! అహంతు = నేనై తె; చతుర్దశ = పదునాలుగునైన; సమా = సంవత్సరములు; దండకారణ్యం = దండకయనునరణ్యంబును; అశ్రితః = పొందినవాడనగుచు; మహాత్మనా = పూజ్యమైన స్వభావముగల; పితౄ = తండ్రియగుదశరథమహారాజుచేత; ద త్తం = ఇయ్యఁబడిన; భాగం = భాగమును; ఉపభోక్త్యై = అనుభవించెదను. సౌమ్యుండవగు భరతుడా! నేను దండకారణ్యంబునఁ బదునాలుగుసంవత్సరంబులుండి, మహాత్ముండైన, మనతండ్రియగుదశరథమహారాజుచేత నియ్యఁబడిన, భాగము ననుభవింపంగల వాడను. అని, తాత్పర్యము,

ఇత్యాక్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, ఏకోత్తరశతతమస్సగః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండైకోత్తరశతతమస్సగః టీక,

ముగిసినది.

అ

ద్వ్య త్త ర శ త త మ స గ ఁ ప్రా ర ం భః-

రామస్య వచనం శ్రుత్వా భరతః ప్రత్యువాచ హ
కిం మే ధర్మా ద్విహీనస్య రాజధర్మః కరిష్యతి. ౧

టీక॥ భరతః = భరతుడు; రామ	ము; కిం=ఏమి; కరిష్యతి = చేయగ
స్య=రామునియొక్క; వచనం= మా	లడు.
టను; శ్రుత్వా=విని; ప్రత్యువాచ =	భరతుడు రామునివచనమునువిని
బదులుచెప్పెను ; (హరినునది పాద	త్వత్సేవారూపమైనపరమధర్మమునుం
పూరణార్థము); ధర్మాత్=త్వత్సే	డివిడువఁబడిన నాకురాజ్య పరిపాలన
వారూపమైన ధర్మమునుండి; విహీన	రూపధర్మ మేమి సేయంగలదని చె
స్య=విడువఁబడిన; మే= నాకు; రాజ	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ధర్మః= రాజ్యపరిపాలనరూపధర్మ	

శాశ్వతోయం సదా ధర్మ స్థితో స్తాసు నరషభ
జ్యేష్ఠపుత్రే స్థితే రాజక న కనీయా న్నుభో భవేత్. ౨

టీక॥ నరషభ= పురుషశ్రేష్ఠుండ	నీయాక=చిన్నకొడుకు; నృపః= రా
వగురాముడా; అస్తాసు=మనపూర్వీ	జు; నభవేత్=అగుటలేదు.
కులయందు; శాశ్వతః= కులక్రమాగత	పురుషశ్రేష్ఠుండవగురాముడా! మి
మైన; అయం=ఈ; ధర్మః=ధర్మము; స	నపూర్వీకులయందు శాశ్వతమైన, ఈధ
దా=ఎల్లప్పుడు; స్థితః=ఉంటున్నది. రా	ర్మమెల్లప్పుడుకలదు, రాజవగు రాము
జక = రాజవగురాముడా; జ్యేష్ఠపు	డా, పెద్దకొడుకుండ గాజిన్నకొడుకురా
త్రే=పెద్దకొడుకు; స్థితే=ఉండగా; క	జుగానుండుటలేదు. అని, తాత్పర్యము.

ససమృద్ధాం మయా సాధక మయోధ్యాం గచ్ఛరాఘవ
అభిషేచయ చాత్మానం కులస్యాస్య భవాయ నః. ౩

టీక రాజుః=రఘుకులః బువల బుట్టి	చేకించుకొనుచు.
సరాముఁడా! మయాసాఁగఁ = నా	రఘుకులతిలకుండవగు రాముఁడా!
కోఁగూడ; ససమ్మధాం= సమ్మధియు	నాతోఁగూడ, సర్వసంపత్సమ్మధంబగు
క్తమగు; అయోధ్యాం= అయోధ్యాప	నయోధ్యాపట్టణమును బొంది, మన
ట్టణమును; గచ్ఛ=పొందుము; నః= మన	వంశమునకు మంగళము గలుగుటకొఱ
యొక్క; అస్య=ఈ; కులస్య=వంశముయొ	కునిన్నభిషేకించికొనుము.
క్క; భవాయ = మంగళముకొఱకు ;	అని, తాత్పర్యము,
ఆత్మానం=నిన్ను; అభిషేచయేచ= అభి	

గౌజానం మానుషం ప్రాహు దేవత్వే సమ్మతో మమ
యస్య ధర్మాథః సహితం వృత్తమాహు రమానుషమ్. ౪

టీక రాజానం=రాజును ; మాను	దేవత్వప్రాపకంబగు తపశ్చరణం
షం=మనుష్యునిగా; ప్రాహుః= చెప్ప	బువదిలి రాజ్యాభిషేకమున నాకేమి
దురు; మమ=నాకు; దేవత్వే= దేవభా	వురుషాథంబునిశంకింపవలదు ; తప
వమండు; సమ్మతః=ఇష్టము; యస్య=	శ్చరణముచేత క్లేశ ద్వారముగ దేవత్వ
ఏ రాజుయొక్క; భర్మాథః సహితం =	ము, రాజ్యపరిపాలనముచేభోగ ద్వా
ధర్మః మతోను అథః మతోనుం గూడి	రముగ దేవత్వము సిద్ధించుచున్నది.
న; వృత్తం=చరిత్రము; అమానుషం=	అని, తాత్పర్యము.
దేవత్వసంపాదకమో.	

కేకయస్థేచ మయిత త్వయిచారణ్య మాశ్రితే
దివ మూర్యో గతో రాజా యాయజుక స్సతాం మతః. ౫

టీక మయిత= నేను; కేకయస్థే	తే=పొందగా; యాయజుకః=యాగశ్రి
చ=కేకయపట్టణమునందుండగా; త్వ	లుండును; సతాం= సత్పురుషులకు ;
యిచ=నీవును; అరణ్యం=అడవిని; ఆశ్రి	మతః=ఇష్టుండును; అర్యః=పూజ్యుండు

నగు; రాజు=తండ్రియగుదశరథమహా
రాజు; దివం= స్వర్గమును; గతః=
పోయినాడు?

తండ్రి జీవించి యుండగానాకెట్లు
రాజ్యాభిషేకాధికారమని తలంతువే
మో; నేను, కేకయరాజు పట్టణంబున

నుండగా, నీవరణ్యంబునకుఁబోయినపి
దప, యాయజ్ఞాకుండును సత్పురుషు
లలోమేటి యునుబూజ్యుండు నగుతం
డ్రిదశరథమహారాజుస్వర్గంబునొందె
ను. అని, తాత్పర్యము.

నిషాగ్రింత మాత్రే భవతి సహసీతే సలత్త్వజే
దుఃఖశోకాభిఘాతస్తు రాజా త్రిదివ మభ్యగాత్. ౬

టిక॥భవతి=నీవు; సహసీతే = సీత
తోగూడినవాడవై; సలత్త్వజే=లత్త్వ
ణునితో గూడినవాడవై; నిషాగ్రింత
మాత్రే= బయలుపెడలినమాత్రాననై;
రాజాతు=దశరథమహారాజును; దుఃఖ
శోకాభిఘాతః = అధికదుఃఖములచే

గొట్టఁబడినవాడగుచు; త్రిదివం = స్వ
ర్గమును; అభ్యగాత్=పోయెను.

నీవుసీతాలత్త్వణులంగూడి, బయలు
పెడఁగా నేదశరథమహారాజుదుఃఖశోక
ములచేఁగొట్టువడినవాడై స్వర్గస్థుం
డాయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉ త్రివృ పురుషవ్యాఘ్రే క్రియతా ముదకం పితుః
అహంచాయంచ శత్రుఘ్నః పూర్వమేవ కృతోదకా. ౭

టిక॥ పురుషవ్యాఘ్రే= పురుషశ్రే
ష్ఠుడవగురాముఁడా! ఉత్రివృ=తెమ్ము;
పితుః=తండ్రికి; ఉదకం=జలతర్పణము;
క్రియతాం=చేయఁబడుగాక. అహం
చ=నేనును; అయం=ఈ; శత్రుఘ్నశ్చ=
శత్రుఘ్నుండును; పూర్వమేవ = మును
పే; కృతోదకా= చేయఁబడినఉదకము

గలవారము.
పురుషశ్రేష్ఠుండవగురాముఁడా! నీ
వింకశీఘ్రంబుగాలేచి తండ్రికి జలతర్ప
ణాదిక్రియలంగావింపుము; నేనును, నీశ
త్రుఘ్నుండునుమునుపె, అంతయుఁగా
వించినాము. అని, తాత్పర్యము.

ప్రియేణ ఖలు దత్తంహి పితౄలోకేషు రాఘవ
అక్షయ్యం భవతీత్యాహుర్భవాంశ్చైవ పితుః ప్రియః.౮

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! ప్రియ
ణ=ప్రియపుత్రునిచేత ; దత్తంహి=ఇ
వ్వఁబడినదే; పితౄలోకేషు=పితౄలోక
ములయందు; అక్షయ్యం=నాశములే
నిది; భవతి=అగుచున్నది. ఇతి=అని;
అహుఃఖలు=చెప్పచున్నారుగదా! భ
వాంశ్చైవ=నీచే; పితుః=తండ్రికి; ప్రి
యః=ఇష్టుండవు.

రాముఁడా! తండ్రికి ప్రియుండగు
పుత్రుండు చేసినజలతర్పణాదులే పితౄ
లోకంబునమహాఫలప్రదంబగునని పెద్ద
లుచెప్పుదురుగదా అట్లునీవు దశరథమ
హారాజునకు ప్రియపుత్రుండవుకాబట్టి
శీఘ్రముగానాయనకు నవర క్రియలం
జేయుము. అని, తాత్పర్యము.

త్వామేవ శోచంస్తవ దశకనేపు
స్తవ్యేవసక్తా మనివత్య బుద్ధిమ్
త్వయావిహీనస్తవ శోక మగ్న
స్తాం సంస్తర న్నస్తమితః పితాతే. ౯

టీక॥ తే=నీయొక్క; పితా=తండ్రి మునిగినవాఁడై; త్వాం=నిన్ను; సంస్త
యగుదశరథమహారాజు; త్వయా=నీ రక్ష=తలంచుకొనుచు; అస్తం=నా
చేత; విహీనః=విడువఁబడినవాఁడై ; శమను; ఇతః=పొందినాఁడు.
త్వామేవ=నిన్నుగూర్చియె; శోచక= నీ తండ్రిదశరథమహారాజు నిన్నువి
దుఃఖించుచు; తవ=నీయొక్క; దశకనే డెచి నీవిరహంబు సహింపం జాలక, ని
పు=దశరథముగోరుచు; స్తవ్యేవ=నీ స్తుంబూడంగోరుచు నిన్ను గుఱించియె
యందే; సక్తాం=తగిలిన; బుద్ధిం=బుది దుఃఖించుచు, నీయందు నాటుకొన్నమ
ని; అనివత్య=మఱువించుకొనక; తవ= నన్నునునివతింపనశక్తుండై పరమదుః
నియొక్క; శోకమగ్నః=దుఃఖమునందు ఖతుండై, నిన్నేధ్యానించుచు మృతిబొం

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౬౯౧

స ౧౦౩

దెను, అని, భరతుండు రామునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, ద్వ్యత్తరశతతమసర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ ద్వ్యత్తరశతతమసర్గఃటీక,
ముగిసినది.

ॐ

త్వత్తర శతతమ సర్గ ప్రారంభః.

తాం శ్రుత్వా కరుణాం వాచం పితౄ మరణసంహితామ్
రాఘవో భరతే నోక్తాం బహువ గతచేతనః. ౧

టీక॥ రాఘవః = రాముండు; భరతే =	నన్యత్పతిగలవాండు; బహువ = అయెను.
న = భరతునిచేత; ఉక్తాం = చెప్పబడి	రాముండు; భరతుండు చెప్పిన పితృ
న; పితౄః = తండ్రియొక్క; మరణసం	మరణ వృత్తాంతమునువిని పరమ దుఃఖ
హితాం = చావుతోఁగూడిన; కరు	తుండైదుఃఖంబునహింపంజాలక మూ
ణాం = దుఃఖకరమగు; వాచం = మాట	గ్చెల్లెను. అని, తాత్పర్యము.
ను; శ్రుత్వా = విని; గతచేతనః = పోయి	

తంతు వజ్రమివోత్సృష్ట మాహవే దానవారిణా
వాగ్వజ్రం భరతేనోక్త మమనోజ్ఞం పరంతపః. ౨
ప్రగృహ్య బాహూ రామోవై పుష్పితాగ్రో యథా ద్రుమః
వనేపరశునా కృత్త స్తథా భువి పపాతహ. ౩

టీక॥ పరంతపః = శత్రువులం దపింపఁ జేయునట్టి; రామః = రాముండు;

(“వై” అనునదిపాదపూరణార్థము) (పతతి) ఎట్లుపడునో; తథా=అట్లు; ఆహవే = యుద్ధమునందు; దానవారి భువి=నేలయందు; పపాత= పడెను; ణా=దేవేంద్రునిచేత; ఉత్సృష్టం= వి (“హ” అనునదిపాదపూరణార్థము.) డువలబడిన; వజ్రమివ (స్థితం) వజ్రా శత్రువులందరిపంపజేయునట్టి రాముం యుద్ధమువలెనున్న; భరతేన=భరతు డు, యుద్ధంబున దేవేంద్రునిచేతబయో నిచేత; ఉక్తం = చెప్పబడిన; అమనో గింపబడిన వజ్రాయుధముంబోలె దు జ్ఞం=దుఃఖకరమైన; తం=ఆ; వాగ్వ స్సహంబగుభరతుండుచెప్పిన దుఃఖివా జ్ఞం = మాటయనెడువజ్రాయుధము తానువిని, పరమదుఃఖితుండై, చేతులు ను; శ్రుత్వా (అధ్యాహృతము) = వి జోడించుకొని, అరణ్యంబున గొడ్డలిచే న్నుతనె; బాహు=చేతులను; ప్రగృ నటకంబడిన ఛుష్పించినవృక్షము నేలం హ్య=పట్టుకొని; వనే= అడవియందు; బడునట్లు, పరవశుండై, భూమిపయిం పరశునా=గొడ్డలిచేత; కృత్తః= నర బడెను.

కలబడిన; ఛుష్పితాగ్రః= పూచినకొన అని, తాత్పర్యము.

లుగల; ద్రుమః=వృక్షము; యథా =

తథా నిపతితం రామం జగత్యాం జగతీపతిమ్
 కూలఘాతపరిశ్రాంతం ప్రసుప్తమివ కుంజరమ్. ౪
 భ్రాతరస్తై మహేష్వాసం సర్వత శ్శోకకర్ణిణమ్
 రుదంత స్సహ-వై దేహ్య సిషిచ స్సలిలేనవై. ౫

టీక|| తే=ఆ; భ్రాతరః=తమ్ములు ; ఎదిరించినదియు నగు ; కుంజర మివ
 తథా=అట్లు; జగత్యాం= భూమియం (స్థితం) ఏనుంగువలెనున్నవాడును; మ
 దు; నిపతితం= పడినవాడును; జగతీ హేష్వాసం=పెద్దవిల్లుగలవాడును ;
 పతిం= భూమికిప్రభువును; కూలఘాత సర్వతః=అంతటను; శోకకర్ణితం= దుః
 పరిశ్రాంతం; కూల= ఇసుకదిబ్బయొ ఖముచేగృళింప జేయబడిన వాడు
 కః; ఘాత=ప్రహరించుటచేత; పరి నగు; రామం=రాముని; వై దేహ్యస
 శ్రాంతం=అలిసిసదయి; ప్రసుప్తం= హా=నీతతోకూడ; రుదంతః= ఏడ్చుచు;

సలిలేన=జలముచేత; (“వై” అనునది పాదపూరణార్థము. సిషియః= తడి పిరి.

అంతనట్లు, యిసుక దిబ్బనంతయు. స్వేచ్ఛమెయివిచ్ఛల్లి అలసి నిద్రించుమత్తమాతంగంబుచాడ్చున. మూర్ఛాపరవశుండై, నేలంబడియున్నవాడును

మహాధనుర్ధరుండును బరమ దుఃఖితుండగురాముంజూచి, భరతలక్ష్మణవత్స్రీశ్శుబ్రును సీతాదేవియు మహాదుఃఖింబునొంది, రోదనంబు నేయుచు మూర్ఛదేరుటకై చల్లనిసలిలబిందువులచేరాముండడిపిరి. అని, తాత్పర్యము.

సతుసంజ్ఞాం పునలభ్యా నేత్రాభ్యా మాగమత్సృజన్
ఉపాక్రామత కాకుత్స్థస్త్వ కృపణం బహుభాషితుమ్. ౬

టీక॥ సః=ఆ; కాకుత్స్థస్త్వ= రాముండును; పునః=మరిల; సంజ్ఞాం= తెలివిని; లభ్యా=పొంది; నేత్రాభ్యాం= కన్నులచేత; బాష్పం (అధ్యాహృతము)=కన్నీటిని; అసముత్సృజన్=అధికముగావిడుచును; కృపణం = దుఃఖముగలుగునట్లుగాను; బహు= అధిక

ముగాను; భాషితుం = మాట్లాడుటకు; ఉపాక్రామత(ఉపాక్రమత)= ఆరంభించెను. అంత, రాముండు, కొంతవడికి మూర్ఛదేటి, కన్నులనిండగన్నీళ్లుగాఱు, బరమదుఃఖితుండై, యిట్లుచెప్పందొడంగెను. అని, తాత్పర్యము.

స రామ స్వగతం శ్రుత్వా పితరం పృథివీపతిమ్
ఉవాచ భరతం వాక్యం ధమాత్తా ధమకసంహితమ్. ౭

టీక! ధమాత్తా= ధమకస్వభావుండగు; సః=ఆ; రామః = రాముడు; పృథివీపతిం=భూమికిప్రభువైన; పితరం=తండ్రిని; స్వగతం=స్వగమునొందినవానిగా; శ్రుత్వా=విని;

భరతం=భరతునిగూర్చి; ధమకసంహితం=ధమకముతోగూడిన; వాక్యం = మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను. ధమాత్తుండగురాముండు, తండ్రిమృతిగబొందుటనువిని, భరతుంజూ

చి, ధర్మిష్ఠంబగునీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము-

కిం కరిష్యామ్యయోధ్యాయాం తాతే దిష్టాం గతిం గతే
క స్తాం రాజవ రా ద్ధీనా మయోధ్యాం పాలయిష్యతి. ౮

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నే అయోధ్యాపురిని; కిం = ఎవఁడు; పాల
ను; కిం = ఏమి; కరిష్యామి = చేయఁగల
ను? అయోధ్యాయాం = అయోధ్యాప
ట్టణమందు; తాతే = తండ్రి; దిష్టాం =
దైవకల్పితమైన; గతిం = గతిని; గతే =
పొందగా; రాజవ రాతే = (తృతీయా
ధికమందుఁబంచమి) రాజశ్రేష్ఠుండగు
దశరథమహారాజుచేత; హీరాం = విడు
వఁబడిన; తాం = ఆ; అయోధ్యాం =

అయోధ్యాపురిని; కిం = ఎవఁడు; పాల
యిష్యతి = రక్షింపఁగలడు.
అయ్యో! నేనేమిసేయుదును? దశ
రథమహారాజు, అయోధ్యాపట్టణంబు
నమ్మతిఁబొందినాడే! యింకనట్టిమహా
రాజు, పోయినవెనుక, నయోధ్యంబా
లింపఁజాలినవాఁడెవ్వఁడున్నాఁడు.
అని, తాత్పర్యము-

కిన్ను తస్య మయా కార్యం దుజ్ఞాతేన మహాత్మనః
యోమృతో మమ శోకేన మయాచాపి న సంస్కృతః. ౯

టీక॥ యః = ఏదశరథమహారాజు; మ
మ = నాయొక్క; శోకేన = దుఃఖముచే
త; మృతః = చచ్చినాఁడో; మయా = చా
చేత; న సంస్కృతశ్చాపి = సంస్కరింప
నుబడలేదో; తస్య = అట్టి; మహాత్మనః =
పూజ్యస్వభావుండగుదశరథునకు; దు
జ్ఞాతేన = దుష్టజాతుండనగు; మయా =

నాచేత; కిన్ను కార్యం = ఏమి కార్యము.
దశరథుండుదుష్టుండగు నాదుఃఖ
ముచేత నేమృతిబొందెను, నేనతనికి, సం
స్కారంబైనను కాలంబునఁగా వింపన
యితిని. అట్టిమహాత్మునకు దుష్టపుత్రుం
డగు నేనుండుటవలన నేమిప్రయోజనము
అని, తాత్పర్యము.

అహో భరత సిద్ధాథా యేన రాజా త్వయానఘ
శత్రుఘ్నేనచ సవేష ప్రేతకృత్యేషు సత్కృతః. ౧౦

టీక॥ అహూ = ఆశ్చర్యము! అను; త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; సి
ఘ = పాపరహితుండవగు; భరత = భర
తుఁడా! యేన = ఏకారణముచేత; త్వ
యా = నీచేతను; శత్రుః = శత్రు
ఘ్నునిచేతను; రాజా = దశరథమహా
రాజు; సర్వేషు = సమస్తములైన; ప్రేత
కృత్యేషు = ప్రేతకార్యములందును; స
త్కృతః = పూజింపఁబడినాఁడో; తేన
(అధ్యాహృతము) = ఆకారణముచేత

ను; త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; సి
ద్ధాశక్తిః = కృతార్థుండవు.
కాలంబునదండ్రీకిఁ బ్రేతకార్యంబు
లుగావింపకుండుటవలనంగలుగు మహా
పాపంబులేనిభరతుఁడా! నీవునుశత్రు
ఘ్నుండునుయుక్తకాలంబునదశరథున
కుశ్రద్ధమెయినమస్తప్రేతకార్యంబులం
గావించినారుకావునమీరిద్దరుగృతార్థు
లరైతిరి, అనితాత్పర్యము.

నిష్ప్రధానా మనేకాగ్రాం సరేంద్రేణ వినాకృతామ్

నివృత్త వనవాసోపి నాయోధ్యాం గతు ముత్సహే. ౧౧

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) =
నేను; నివృత్తవనవాసోపి = నెఱవేరిన
వనవాసముగలవాఁడనైనను; నిష్ప్రధా
నాం = ప్రధానుండులేనిదియు; అనేకా
గ్రాం = వ్యాకులమయినదియు; సరేం
ద్రేణ = దశరథమహారాజుచేత; వినా
కృతాం = విడువఁబడినదియనగు; అయో
ధ్యాం = అయోధ్యాపట్టణమును; గం

తుం = పొందుటకు; నోత్సహే = ఇచ్చిం
పను.
దశరథుండుమృతిబొందుటచేప్రధా
ననాథరహితమైవ్యాకులమై, అలంకా
రంబుఁబెడియున్నయయోధ్యాపట్టణం
బునకు, వనవాసమతిక్రమించినప్పటికిని,
నేనుబోవను. అని, తాత్పర్యము.

సమాప్తవనవాసం మా మయోధ్యాయాం పరంతప

కోసుశాసివ్యతి వున స్తాతే లోకాంతరం గతే. ౧౨

టీక॥ పరంతప = శత్రువులందఱిం
పఁజేయునట్టిభరతుఁడా; తాతే = తం
డ్రి; లోకాంతరం = పరలోకమును; గ

తే = పొందఁగా; సమాప్తవనవాసం =
ముగిసినవనవాసముగల; మాం = న
న్ను; అయోధ్యాయాం = అయోధ్య

యంద ; గుణః=మణుల; కః=ఎవ్వఁడు;
అనుశాసివ్యతి=శిక్షింపఁగలఁడు?
శత్రువులం దపింపఁ జేయునట్టిభర
తుఁడా నాయనవృత్తిబొందినాడే, యిం
క నేనరణ్యంబునపడునాల్గుసంవత్సరము

లునుకడపి, అయోధ్యకుపోయినపిదప,
అచ్చటనన్నుపశులయందు, నియోగిం
పుచుశిక్షించువాఁడెవఁడు?
అని, తాత్పర్యము-

పురా ప్రేక్ష్య సువృత్తం మాం పితాయాన్య హసాంత్యయన్
వాక్యాని తాని శ్రోష్యామి కుత శ్శ్రీతసుఖాన్యహమ్. ౧౩

టీక॥ పురా=మునుపు ; పితా=నా
యన; మాం=నన్ను; సువృత్తం=సదా
చారముగలవానిగా; ప్రేక్ష్య=చూచి;
సాంత్యయన్ = అనూనయింపుచు ;
యాని=ఏమాటలను; ఆహ=చెప్పునో;
అహం=నేను; తాని=అట్టి ; శ్రోత్రసు
ఖాని = చెవులకుసుఖముగల్గించునట్టి;
వాక్యాని=మాటలను; కుతః=ఎవరిచ

లన; శ్రోష్యామి=వినఁగలను?
మునుపునాయన, నాయందలిసతా
చారమునకు సంతోషించిమెచ్చి నన్ను
సంతోషింపఁజేయుటకై చెవుల కింపు
గా మధురములగుమాటలనుచెప్పుచుం
డునె, ఇంకనాకట్టిమాటలనెవ్వరు చె
ప్పగలరు? అని, రాముండుభరతుఁడతోఁ
డెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా స భరతం భార్య మభ్యేత్య రాఘవః
ఉవాచ శోక సంతప్తః పూణ్ణచంద్ర నిభాననామ్. ౧౪

టీక॥ సః=ఆ ; రాఘవః=రాము
డు; భరతం=భరతునిగూచి; ఏవం=
ఇట్లు; ఉక్త్యా=చెప్పి; శోకసంతప్తః=
దుఃఖముచేఁ దపింపఁజేయఁబడినవాఁ
డై; పూణ్ణచంద్రనిభాననాం=నిండు
చంద్రునితో సమానమయినముఖముగ
లఁ భార్యం=భార్యను; అభ్యేత్య=ఉ

ద్దేశించి; ఉవాచ=చెప్పెను-
రాముండుఅట్లుభరతునితోఁ డెప్పి
నిండుచంద్రబింబముతోసమానమైనము
ఖముతోనొప్పుచున్నసీతాదేవిం జూచి
యీమాటంజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

నీతే మృత సై శ్వశురః పిత్రా హీనోసి లక్ష్మణ
భరతో దుఃఖమాచష్టే స్వగతం పృథివీపతిమ్. ౧౫

టీక॥ నీతే=నీతాడేవీ; తే=నీయొ
కొ; శ్వశురః=మామ; మృతః=చని
పోయెను; లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా; పి
త్రా=తండ్రిచేత; హీనః=విడువబడి
నవాడవు; అసి=అగుచున్నావు; భర
తః=భరతుడు; పృథివీపతిః=దశరథ
మహారాజును; స్వగతం=స్వగమ
నుపొందినవానిగా; దుఃఖం=దుఃఖవా
తను; అచష్టే=చెప్పచున్నాడు.
నీతా, నీమామృతిబాంధెను! లక్ష్మ
ణుడా, నీవు, తండ్రిలేనివాడవై తివి!
భరతుండుమాతండ్రిచనిపోయినాడని
యీదుఃఖవారతనుచెప్పినాడు. అని,
రాముండుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో బహుగుణం తేషాం బాష్పే నేత్రేష్వ జాయత
తథా బ్రువతి కాకుత్స్థే కుమారాణాం యశస్వినామ్. ౧౬

టీక॥ తథా=అట్లు; కాకుత్స్థే=రా
ముడు; బువతి=చెప్పచుండగా; త
తః=పిమ్మట; యశస్వినాం=కీర్తివం
తులగు; కుమారాణాం=పిన్నవాండ్ర
గు; తేషాం=ఆభరతలక్ష్మణశత్రుఘ్నుల
యొక్క; నేత్రేషు=కన్నులయందు; బ
హుగుణం=అధికముగా; బాష్పః=క
న్నీరు; అజాయత=కలిగెను.
రాముండట్లుచెప్పగానే, యశో
వంతులగురామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్ను
లయొక్కకన్నులయందు; అధికముగా
కన్నీళ్లుకలిగినవి. అని, తాత్పర్యము.

తత సై భ్రాతృతర సృగ్యే భృశ మాశ్వాస్య రాఘవమ్
అబ్రువత్ జగతీభతుః క్రియతా ముదకం పితుః. ౧౭

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; భ్రాత
రః=తోబుట్టువులైన; తే=భరతల
క్ష్మణశత్రుఘ్నులు; సృగ్యే=అందఱును;
రాఘవం=రాముని; భృశం=మిక్కిలి
యు; ఆశ్వాస్య=ఊరడించి; జగతీభ
తుః=లోకమునకుఁబ్రభుండైన; పి
తుః=తండ్రియైనదశరథునకు; ఉదకం=
ఉదకదానమును; క్రియతా=చేయఁ

బడుఁగాక; ఇతి(అధ్యాహృతము) =
అని; అబ్రువక్ = చెప్పిరి.

అంత, సహౌదరులగు, నాభర
రత లక్ష్మణ శత్రుఘ్నులు, రాముని మీ

గులసూరడించి, లోకనాథుండగు, తం
డ్రిదశరథునకుఁజరమక్రియజేయఁబడుఁ
గాకయని, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

సా సీతా శ్వశురం శ్రుత్వా స్వగఁలోకగతం నృపమ్
నేత్రాభ్యా మశ్రుపూర్వోభ్యా మశక స్తేషీతుం పతిమ్. ౧౮

టీక॥ సా=ఆ; సీతా=సీతాదేవి ;
శ్వశురం=మామయైన; నృపం=దశర
థమహారాజును; స్వగఁలోకగతం =
స్వలోకమునుబొందినవానిగా; శ్రు
త్వా=విని; అశ్రుపూర్వోభ్యాం=క
న్నీళ్ల చేనిండిన; నేత్రాభ్యాం=కన్ను
లచేత; పతిం=పెనిమిటియగురాముని ;
ఈషీతుం=చూచుటకు; నాశకత్=స

మధురాలుగాకపోయెను.
ఆసీతాదేవి , మామయగుదశరథ
మహారాజునుస్వగఁమునుబొందినవాని
గావిని, కన్నీళ్ల చేనిండిననేత్రములచేత,
భతయగు రామునింబూచుటకు, స
మధురాలుగాకపోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

సాంత్యయిత్యాతు తాం రామో రుదంతి జనకాత్మజామ్
ఉవాచ లక్ష్మణం తత్ర దుఃఖితో దుఃఖితం వచః. ౧౯

టీక॥ రామః = రాముఁడు; రుదం
తీం=వీడ్చుచున్న; జనకాత్మజాం=జన
కమహారాజుకొమారకొద్దైన; తాం =
ఆసీతాదేవిని; సాంత్యయిత్యా = అనూ
నయించి; తత్ర=అచ్చట; దుఃఖితః =
దుఃఖము నొందిన వాఁడగుచు; లక్ష్మ
ణం=లక్ష్మణునిగూర్చి; దుఃఖితం=దుః

ఖముతోఁగూడిన; వచః=మాటను; ఉ
వాచ=చెప్పెను.
అప్పుడురాముండు, యేడ్చుచున్న
జనకమహారాజు కూతురగు నాసీతను
సమాధానపరచిదుఃఖితుండగుచులక్ష్మ
ణునింగూర్చి దుఃఖముతోఁగూడినమా
టంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆనయేంగుదిపిణ్యాకం చీర మాహర చోత్తరమ్
జలక్రియాథకం తాతస్య గమిష్యామి మహాత్మనః. ౨౦

టీక|| ఇంగుదిపిణ్యాకం = గారచెట్టు మి = పోవుచున్నాను.
దైనగానుగపిండిని; ఆనయ=తీసికొనిర లక్ష్యణుడాతపస్విభోజ్యంబగు నిం
మ్ము ; ఉత్తరంచ=ఉత్తరీయమును; ఆ గుదిపిణ్యాకమును దెమ్ము, స్నానాథక
హర = తెమ్ము; మహాత్మనః=మహాను ముత్తరీయ మొసంగుము, మహాపూ
భావుండగు; తాతస్య = తండ్రియగు జ్యుండగు నాయనకుదకదాన మిచ్చు
దశరథునియొక్క; జలక్రియాథకం = ఉటకు బోవుచున్నాను.
దకదానముజేయుటకొఱకు; గమిష్యా అని, తాత్పర్యము.

సీతా పురస్తా ద్వ్రజతు త్వ మేనా మభితో వ్రజ
అహం పశ్చాద్దమిష్యామి గతి హ్యేషా సుదారుణా. ౨౧

టీక|| సీతా = సీత; పురస్తాత్ = సీతముందు నడచుగాక , అటువె
ముందు; వ్రజతు=పోవుచు గాక; త్వం = నుక, నీవుపోమ్ము , నేనుమీవెంటవచ్చు
సీత; ఏనాం=ఈసీతను; అభితః=వెం చున్నాను, ఇప్పుడు, మనముమరణిమి
బడించి; వ్రజ=పోమ్ము. అహం = నే త్రకస్సానాదులుసేయఁ బోవుచున్నా
ను; పశ్చాత్ = వెనుక; గమిష్యామి = ము కాబట్టి, స్త్రీలును, బాలుఁలును ,
వచ్చెదను; ఏషా=ఈ; గతిః = గమన ముందు, పోవలయును. అని, రాముఁడు
ము; సుదారుణాహి = మిక్కిలియుభ లక్ష్యణునితోఁజెప్పెను.
యంకరమయినదిగాదా! అని, తాత్పర్యము,

తతో నిత్యానుగ స్తేషాం విదితాత్మా మహామతిః
మృదు దాంతశ్చ శాంతశ్చ రామేచ దృఢభక్తిమాన్. ౨౨
సుమంత్రస్తై నృపసుత్రై స్సార్థక మాశ్వాస్య రాఘవమ్
అవాతారయ దాలంబ్య నదీం మందాకినిం శివామ్. ౨౩

టిక॥ తతః=అటుపిమ్మట; తేషాం=వారలయొక్క; నిత్యానుగః=ఎల్లప్పుడును వెంటబడించియుండువాఁడును; విదితాత్మా=తెలియఁబడినపరమాత్మగలవాఁడును; మహామతిః=అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడును; మృదుః=మెత్తనివాఁడును; దాంతశ్చ=ఇంద్రియనిగ్రహముగలవాఁడును; శాంతశ్చ=కోపములేనివాఁడును; రామే=రామునియందు; దృఢభక్తిమాణ్=స్థిరమైనభక్తిగలవాఁడునగు; సుమంత్రః=సుమంత్రుడు; తైః=ఆ; నృపసుత్రైస్సాధకం=రాచకొమరులతోఁగూడ; రాఘవం=రాముని; ఆశ్వాస్య=ఊరడించి; ఆలంబ్య=పట్టుకొని; శివాం=మంగళకరమైన; మందాకినీం=మందాకినియను; నదీం=నదినిగూచి; అవాతారయత్=దించెను, అంత, వారలయొక్క-కులక్రమాగతుఁడును, అనుచరుండునుబరమాత్మజ్ఞానముగలవాఁడును మహాబుద్ధిశాలియును మృదుస్వభావుండును జితేంద్రియుండును శాంతుఁడును రామునియందుదృఢమయిన భక్తిగలవాఁడునగు సుమంత్రుండు, భరతలక్ష్మణశత్రుఘ్నులను రామునినోదార్చి వారలనుదిన్నఁగా మందాకినీనదికిఁదీసుకొనిపోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తే సుతీర్థాణం తతః కృచ్ఛా దుపాగమ్య యశస్వినః
నదీం మందాకినీం రమ్యాం సదాపుష్పిత కాననామ్. ౨౪
శీఘ్రస్రోతస మాసాద్య తీర్థం శివ మకదవమమ్
సిషిచు స్తూదకం రాజ్ఞే తత్రైతత్రై భవత్పిత. ౨౫

టిక॥ యశస్వినః=అధికమయినకీర్తిగల; తె=వారలు; తతః=అటుపిమ్మట; కృచ్ఛాత్=కష్టమువలన; సుతీర్థాణం=మంచిరేవులుగలదియు; రమ్యాం=రమణీయంబును; సదా=ఎల్లప్పుడును; పుష్పితకాననాం=పూచినయడవులుగలదియు; శీఘ్రస్రోతసం=వడిగలప్రవాహములు గలదియునగు; మందాకినీం=మందాకినియను; నదీం=నదిని; ఉపాగమ్య=పొంది; అకదవం=బురదలేనిదియు; శివం=మంగళకరంబునగు; తీర్థం=రేవును; ఆసాద్య=చేరి. తాత=నాయనా; ఏతత్=ఇది; తైః=నీకొఱకు; భవతు=అగుఁగాక; ఇ

తి=అని; రాజై=దశరథమహారాజుకొ
అకు; ఉదకం=జలమును; నీషిచుః =
విడిచిరి.

మహాయశశ్శాలులగు, నాసీతారా
మలత్కుణులు, సుందరమైన, రేవులుగ
లదియు రమణీయంబును దీరంబులంబు
ప్రీతారణ్యంబులుగలదియు శీఘ్రస్రవా
హముగలదియునగు మందాకినీనదిం జే

రి, స్నానంబుగావించి, అందుబురద
లేనియొకసుందరమయిన రేవునందు ,
“నాయనాయీజలమునీకుఁ దృప్తిగలి
గించుగాక” అనిసభక్తికంబుగా నుడు
వుచు తండ్రియగు దశరథమహారాజున
కు నుదకంబువిడిచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రగృహ్యచ మహీపాలో జలపూరిత మంజలిమ్

దిశం యామ్యా మభిముఖో రుద న్వచన మబ్రవీత్. ౨౬

టీక॥మహీపాలః= భూమినిబాలిం
చునట్టిరాముండు ; జలపూరితం=నీళ్లు
చేనింపఁబడిన; అంజలిం=దోసిలిస;ప్ర
గృహ్యచ=పట్టుకొనియు;యామ్యాం=
యమసంబంధియగు; దిశం=దక్షిణపు
దిక్కునుగూర్చి ; అభిముఖః=ఎదురైన
ముఖముగలవాడై; రుదన్=వచ్చుచు;

వచనం= మాటను ; అబ్రవీత్= చె
ప్పెను.

అంతరాముండు దోసిలినిండ జలం
బుపట్టుకొనదక్షిణ దిక్కుతట్టుగాఁ ది
రిగి గోదనము నేయుచు యిట్లుచె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏతత్తై రాజశామూల విమలం తోయ మక్షయమ్

పితృలోకగతస్యా ద్య మద్దత్త ముపతిష్ఠతు. ౨౭

టీక॥రాజశామూల = రాజశ్రే
ష్ఠుండగుదశరథుండా ; పితృలోక గత
స్య=పితృలోకమునుబొందిన; తే= నీ
కు; అద్య=ఇప్పుడు;మద్దత్తం= నాచే
నివ్వఁబడిన; ఏతత్=ఈ;విమలం= స్వ

చ్ఛమగు; తోయం=జలము;అక్షయం=
నాశములేనిదిగా; ఉపతిష్ఠతు=బొందు
గాక.

రాజశ్రేష్ఠుండవగు దశరథుండా!పి
తృలోకగతుండవగునీకు నేనిప్పు డొసం

గెడునిమకలోదకముఅక్షయమై పోలు | అని, తాత్పర్యము.
చుగాక. అని రాముండుచెప్పెను.

తతో మందాకినీ తీరా తృప్త్యుత్తీర్య సరాఘవః
పితృ శ్చకార తేజస్వీ నివాపం భ్రాతృభి స్సహ. ౨౮

టీక|| తతః = అటుపిమ్మట; తేజస్వీ = అధికమయినకాంతిగల; సః = ఆ ; అంతః, దేజస్వీయగురాముండు ,
సారాఘవః = రాముండు; భ్రాతృభిస్సహ = తమ్ములతో , మందాకినీనదీతీరంబువిడి
తమ్ములతోఁగూడ; మందాకినీతీరాత్ = చి, ఆవలికిపోయి, అచ్చట , తండ్రికిస
మందాకినీనదిగట్టుననుండి ; ప్రత్యుత్తీ పిండికరణముగావించెను.
ర్యః = ఆవలికిపోయి; పితృః = తండ్రికి; ని అని, తాత్పర్యము.
వాపం = సపిండికరణమును; చకార =

పంగుదం బదరీమిశ్రం పిత్యాకం దర్శనం స్తరే
న్యన్య రామన్య దుఃఖారో రుద న్వచన మబ్రవీత్. ౨౯

టీక|| సః = ఆ; రామః = రాముండు; నం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
దుఃఖదరీమిశ్రం = రేగుపగడ్లతోచేరిన; రాముండుగారగానుగపిండిని , రే
ఇంగుదం = గార చెట్టుసంబంధమయిన; గుపగడ్లతోకలిపి, ముద్దలుచేసి, దర్శన
పిత్యాకం = గానుగపిండిని; దర్శనం స్త పరిచినస్థలంబుపైనునిచి , పరమదుఃఖ
రే = దర్శనలపై స్తరణమునందు; న్యన్య = తుండై, రోదనంబుసేయుచు , నీమా
డంచి; దుఃఖారో = దుఃఖముచేపిడిం టంజెప్పెను.
పబడినవాడై; రుదన్ = వీడ్చుచు; వచ అని, తాత్పర్యము.

ఇదం భుక్త్వా మహారాజ ప్రీతోయ దశనా వయమ్
యదన్నః పురుషో భవతి తదన్నా స్తస్య దేవతాః- ౩౦

టీక॥ మహారాజ-దశరథమహారా	ముగాఁగలవారలు.
జా! వయం=మేము; యదశనాః= ఏ	దశరథమహారాజా! మాకిచ్చట ,
దిఆహారముగాఁగలవారమో ; తత్=	నీఇంగుదీపిణ్యాకమే , ఆహారముకాఁబ
(అధ్యాహృతము)అట్టి; ఇదం=దీనిని :	ట్టి, దీనిసేనీకిప్పుడు, సమర్పించినాను,
ప్రీతః=సంతోషుండవై; భుజ్జ్వ=భు	సంతోషంబుతోనారగించుము! పురుషుఁ
జించుము ; యదన్నంపురుషోభవతి =	డు,తానుదేని , నాహారముఁగాఁగొను
పురుషం=పురుషుఁడు ; యదన్నం=ఏది	నోదానినే , తనదేవతలకును,సమర్పిం
అన్నముగాఁగలవాఁడు; భవతి=అగు	చవలసినది,అని, రాముఁడుచెప్పెను.
చున్నాఁడో; తస్య=అతనియొక్క; దే	అని,తాత్పర్యము,
వతాః=దేవతలు;తదన్నాః=అదేఅన్న	

తతస్తే నైవ మాగేణ ప్రత్యుత్తీర్య నదీతటాత్
ఆరురోహ నరవ్యాఘ్రా రమ్యసానుం మహీధరమ్. ౩౧

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట ; నరవ్యా	రోహ=ఎక్కెఱును.
ఘ్రం=పురుషశ్రేష్ఠుండగు రాముండు ;	అంతఁబురుషశ్రేష్ఠుండగు రాముం
తేన=ఆ;మాగేణైవ = మాగము	డుఅదారిననే ఏటిగట్టుననుండి పోయి
చేతనే; నదీతటాత్= ఏటిగట్టుననుం	రమణీయములయినసాను ప్రదేశములు
డి; ప్రత్యుత్తీర్య=దాటిపోయి; రమ్య	గలపర్వతప్రదేశంబునొందెను.
సానుం=సుందరములయిన నెత్తములు	అని, తాత్పర్యము.
గల; మహీధరమ్=పర్వతమును; ఆరు	

తతః పణకుటిద్వార మాసాద్య జగతీపతిః
పరిజగ్రాహ బాహుభ్యా ముభౌ భరతలక్ష్మణౌ. ౩౨

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట ; జగతీప	వాకిలిని; ఆసాద్య=పొంది ; బాహు
తిః=భూమికిఁబ్రభువైనరాముఁడు; ప	భ్యాం=చేతులచేత;భరతలక్ష్మణౌ =
ణకుటిద్వారం= పణకొలయొక్క	భరతలక్ష్మణులను;ఉభౌ=ఇరువురముఁ

జగ్రహం=పరిగ్రహించెను.

అంత రాముండు పణం శాలాద్వా
రంబు శేర గా నేభరతలక్ష్మణుల నిద్దటను

బాహువులచేతకవులించుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాంతు రుదతాం శబ్దాత్ ప్రతిశ్రుతోఽభవద్గిరౌ

భ్రాతృణాం సహవై దేహ్య సింహనామివ నదతామ్. ౩౩

టీక|| వై దేహ్యసహ=సీతతోఁగూ

డ; రుదతాం=ఏడ్చుచున్న; తేషాం= ఆ
భ్రాతృణాం=తోఁబుట్టువులయొక్క ; నదతాం=గజిం=చుచున్న ;
సింహనామివ= సింహములయొక్కవలె; శబ్దాత్=ధ్వనివలననె; గిరౌ= పర్వతమునందు; ప్రతిశ్రుతిఁ= ప్రతి

ధ్వని; అభవత్=కలిగినది.

ఆరామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులు, సీతయొడనేయొరొదనధ్వనివలన, సింహగజనధ్వనులవలనంబోలె, ఆచిత్రకూట పర్వతమునందు, గొప్పప్రతిధ్వనికలిగినది. అని, తాత్పర్యము.

మహాబలానాం రుదతాం కుర్వతా ముదకం పితుః

విజ్ఞాయ తుములం శబ్దం త్రస్తా భరతస్సైనికాః. ౩౪

టీక|| భరతస్సైనికాః=భరతునిసైనికులు; పితుః=తండ్రికి; ఉదకం= జలత

పణమును; కుర్వతాం = చేయుచున్నవారలును; రుదతాం=ఏడ్చుచున్నవారలునగు; మహాబలానాం=అధికమయినబలముగల రామాదులయొక్క ; తుములం= దొమ్మియయిన; శబ్దం=ధ్వ

నిని; విజ్ఞాయ=ఎఱింగి; త్రస్తాః = భయపడిరి.

భరతునిసైనికులు, బలవంతులగు రామాదులు, తండ్రికి, అపరక్రియలంశేయమొరొదనంబుసేయఁగా, నాతుములధ్వనివిని, భయమునుజెందిరి- అని, తాత్పర్యము.

అబ్రువంశ్చాపి రామేణ భరతస్సంగతో ధ్రువమ్.

తేషా మేవ మహాన్యబ్ధ శ్శోచతాం పితరం మృతమ్. ౩౫

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౭౦౫

స ౧౦౩

టీక॥ తె(అధ్యాహృతము)= ఆభ్యాహృతము= అని; అబ్జ్రవంశా
రతసైనికులు; భరతః = భరతుడు; పి=చెప్పకొన్నారును.
రామేణ=రామునితో; సంగతః= చేరి
“భరతుడు, రామునితోఁజేరినట్లు,
నాడు; ధృవం=నిశ్చయము; మృతం= న్నది, ఇదినిశ్చయము- వారలందఱు ,
చచ్చిన, పితరం=తండ్రినిగురించి; శో పితృమరణమును గుఱించిదుఃఖించుచు
చతా=దుఃఖించుచున్న; తేషామేవ= న్నారు. ఆధ్వని , గొప్పగావినవచ్చు
వారలయొక్కయె ; మహా= గొప్ప చున్నది”అనియాభరతసైనికులు, చెప్పు
దగు; శబ్దః=ధ్వని; శ్రూయతే(అధ్యా కొనిరి. అని, తాత్పర్యము.
హృతము)= వినఁబడుచున్నది. ఇతి(అ

అథ వాసాక్ పరిత్యజ్య తం సర్వే భిముఖా స్స్వనమ్
అప్యేకమనసో జగ్తు ర్యథాస్థానం ప్రధావితాః. ౩౬

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; తే(అ థాస్థానం=స్థానమునతిక్రమించక;ప్ర
ధ్యాహృతము)=ఆభరతసైనికులు ; స ధావితాః = పటుగత్తువారలై; జ
ర్వేపి=అందఱును;తం=ఆ ; స్వనం = గ్తుః=పోయిరి.
ధ్వనినిగూచి; అభిముఖాః = ఎదురు అంత, నాభరతసైనికులందఱునొక
ముఖముగలవారై; వాసాక్=నివాస టియై, ఆధ్వనిపుట్టినదికుఁనుబట్టి , అ
స్థానములను; పరిత్యజ్య=విడిచి; ఏకమ తివేగంబునంబఱుగై త్రిపోయిరి.
నసః=ఒకవిధమైనమనసుగలవారై;య అని, తాత్పర్యము:-

హయై రన్యగజై రన్యే రథైరన్యే స్వలంకృతైః
సుకుమారా స్తథైవాన్యే పద్భిరేవ నరా యయః. ౩౭

టీక॥అన్యై=ఇతరులయిన;నరాః= సుంగులచేతను; అన్యై=మఱికొందఱు;
మనుష్యులు; హయైః= గుఱ్ఱములచేత స్వలంకృతైః= చక్కఁగానలంకరింపం
ను; అన్యే=మఱికొందఱు; గజైః= ఏ బడిన; రథైః = రథములచేతను; య

యః=పోయిరి; తద్దైవ=అట్లే; సుకు
మారాః=మిక్కిలియుయావనముగల;
అన్యే=మఱికొందఱు; పద్మిరేవ=పా
దములచేతనే; యయః (అధ్యాహృత
ము)=పోయిరి.

కొందఱు గుఱ్ఱంబులనెక్కియుగొం

దఱు మాతంగంబుల నారోపించియు
మఱికొందఱుచక్క-గానలంకరింపఁ బ
డినరథంబులనెక్కి-యుఁ బోయిరి ; ఉ
త్సాహవంతులగు మఱికొందఱు కాలి
నడకంజనిరి. అని, తాత్పర్యము.

అచిరప్రోషితం రామం చిరవిప్రోషితం యథా

ద్రష్టుకామో జన స్సర్వో జగామ సహసా శ్రమమ్. ౩౨

టీక||జనః=జనము; సర్వః = అంత
యః; అచిరప్రోషితం = బహుకాలము
గాదేశాంతరగతుఁడు గానట్టి ; రా
మం=రాముని; చిరవిప్రోషితం యథా=
బహుకాలముగాదేశాంతరగతుఁడయి
నవానివలె; ద్రష్టుకామః= చూడఁగోరి
నదై; సహసా=శీఘ్రంబున; ఆశ్రమం=
రామునిఆశ్రమమునుగూచి ; జగా

మ=పొయెను. ఆజనులందఱు రాముం
డువనంబునొందికొంతకాలంబె యయి
నప్పటికినిబహుకాలవియోగమును నొం
దినవారలువలెరామునిం జూచుటయం
దులత్యాశురతగలవారలై అతివేగంబు
నరామునియాశ్రమంబునకుం బోయిరి.
అని, తాత్పర్యము.

భాగ్యత్యాగం త్వరితాస్త్ర ద్రష్టుకామా సమాగమమ్

యయో ర్పహువిధై ర్యుక్తైః ఖరనేమిస్వనాకులైః. ౩౩

టీక||తత్ర=అచ్చట ; తే (అధ్యా
హృతము)=వారలు; భాగ్యత్యాగం=
తోఁబుట్టువులయొక్క; సమాగమం=
చేరికను; ద్రష్టుకామాః= చూడఁగోరిన
వారలై; త్వరితాః=వేగముగలవారల
యి; ఖరనేమిస్వనాకులైః= గిట్టలయొ

క్క-యఁ జక్రముల యంచులయొక్క-
యధ్వనులచేనిండిన; యుక్తైః= సజ్జ
ములగు; బహువిధైః= పలువిధములయి
నవాహనములచేత; యయః = పో
యిరి.

అప్పుడు, వారలు, రామలక్ష్మణభ

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము.౧౭౦౭

స ౧౦౩

రతశత్రుఘ్నులసమాగమంబుఁ జూడఁ తివేగంబునంబోయిరి.
గోరి, నానావిధవాహనంబుల నారో అని, తాత్పర్యము.
హించి, ఖురనేమిస్వనంబులు నెలంగ, న

సా ధూమి ర్బహుభి ర్భానైః ఖురనేమిసమాహతా
ముమోచ తుములం శబ్దం ద్యౌరివా భాసమాగమే. ౪౦

టీక॥ సా=ఆ; ధూమిః= నేల; బ విడిచినది.
హుభిః = పెక్కులయిన; యానైః= అప్పుడు, వేగంబుననడచు, నానా
వాహనములచేత ; ఖురనేమిసమాహి విధరథాదియానంబులకురమేమి , ధూ
తా=గుట్టములగిట్టలచేతను, చక్రముఁ తంబునంజేసి , వషాఙకాలంబున, మే
యంచులచేతనుగొట్టఁబడినదై ; అభాఁ ఖుంబులచేనాకాశంబునందంబోలె ,
సమాగమే=మేఘములచేరికయందు : భూమియందు, మహాధ్వనిగలిగినది.
ద్యౌరివ=ఆకాశమువలె; తుములం= సం అని, తాత్పర్యము,
కులమయిన; శబ్దం=ధ్వనిని; ముమోచ=

తేన విత్రాసితా నాగాః కరేణుపరివాతితాః
ఆవాసయంతోగంధేన జగ్దురన్యధ్వనంతతః. ౪౧

టీక॥ తతః=అంత; కరేణుపరివా అంత, నాధ్వనికిభయపడి, మత్త
రితాః = ఆడేనుంగులంబరివేష్టించఁబడి గజంబులన్నియు , నాడేనుంగులంగూ
న; నాగాః=వీనుంగులు ; తేన=ఆధ్వని డి, యావనంబువిడిచి, మఱియొకవనం
చేత; విత్రాసితాః=భయపఱుపఁబడిన బునకుంబోయినవి ; అప్పుడు , గజం
వై ; గంధేన=వాసనచేత; ఆవాసయం బులుపోయినప్పటికిని, అదివఱకుఁగలిగి
తః = వాసనగొట్టునట్లుచేయుచు; అ నమడజలసంబంధంబునంజేసి , యావ
న్యత్=ఇతరమయిన; వనం= అడవిని నంబునందంతయు, నుగంధంబుగుబాళిం
గూర్చి; జగ్దుః=పొందినవి. చుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

వరాహ వృక సంఘాశ్చ మహిషా స్సగృవానరాః
వ్యాఘ్ర గోకణాగవయా విత్రేసుః పృషితైస్సహ. ౪౨

టీక||వరాహవృకసంఘాశ్చ = పం
దులయొక్కయుతోడేళ్ల యొక్కయుస
మూహములును; మహిషాః = ఎనుబోతు
లును; సగృవానరాః = సర్పములును కోతు
లును; వ్యాఘ్రగోకణాగవయాః = పెద్ద
పులులును గోవులచేవులవంటిచేవులుగ
లయొకవిధమైన జింకలునుగురుబోతులు
ను; పృషితైస్సహ = దుష్టులతోఁగూ
డ; విత్రేసుః = భయపడినవి.
పందులు, తోడేళ్లు, దున్నబోతులు,
సర్పములు, కోతులు, గురుబోతులు, పు
లులు, జింకలు మొదలగు మృగంబులన్ని
యుభయంబునంజూరినవి.
అని, తాత్పర్యము.

రథాంగసాహ్వ నత్యూహా హంసాః కారండవాః స్లవాః
తథా పుంసోగకిలాః క్రౌంచా విసంజ్ఞా భేజిరే దిశః. ౪౩

టీక||రథాంగసాహ్వః = చక్రవాక
పక్షులును; నత్యూహాః = నీరుకోడులు
ను; హంసాః = హంసపక్షులును; కారం
డవాః = కన్నెలెళ్లును; స్లవాః = కొంగలు
ను; తథా = అట్లు; పుంసోగకిలాః = మగ
కోయిలలును; క్రౌంచాః = క్రౌంచపక్షు
లును; విసంజ్ఞాః = స్మృతితప్పినవై; ది
శః = దిక్కులను; భేజిరే = పొందినవి.
చక్రవాకంబులు, నీరుకోడులు, హం
సలు, కారండవములు, కొంగలుకోవిలం
బులు, క్రౌంచములు మొదలగు సమస్త
పక్షులును భయవిహ్వలంబులై దిక్కుల
కుంచాఁజినవి. అని, తాత్పర్యము.

తేన శబ్దేన విత్రస్త రాకాశం పక్షిభి ర్వృతమ్
మనుష్యై రావృతా భూమి రుభయం ప్రబభౌ తదా. ౪౪

టీక||తేన = ఆ; శబ్దేన = ధ్వనిచేత; వి
త్రస్తైః = భయపడిన; పక్షిభిః = పక్షుల
చేత; ఆకాశం = ఆకాశమును; వృతం =
చుట్టబడినది. మనుష్యైః = మనుష్యుల
చేత; భూమిః = భూమి; ఆవృతా =
కప్పబడినది. తదా = అప్పుడు; ఉభ

యం=రెండును; ప్రబభౌ=ప్రకాశించెను.

అట్లు, ఆధ్వనికేభయపడి, పక్షులన్నియునాకాశంబునపహ్వలంబులయి, సం

చరించినవి, భరతస్నేహము, భూమినంతయు, వ్యాపించియుండిరి, అట్లు, ఆకాశభూమిలు రెండును, ఎంతయుఁబ్రకాశించినవి. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తం పురుషవ్యాఘ్రం యశస్విన మరీచషమ్

ఆసీనం స్థడిలే రామం దదశః సహసా జనః. ౪౫

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; జనః=జనము; సహసా=శత్రుముగా; పురుషవ్యాఘ్రం=పురుషశ్రేష్ఠుండును; యశస్వినం=అధికమయిన కీర్తిగలవాఁడును; అరీచమం=శత్రువులనడంగఁదొక్కవాఁడును; స్థడిలే=నేలయందు; ఆసీనం=కూర్చుండి యున్నవాఁడునుగు; తః=ఆ; రామం=రాముని; దదశః

శః=చూచినది, అంత, నాజనులు, అట్లు వేగంబునంబోయి, పరాశాలామధ్యంబున, నేలంగూర్చుండియున్నవాఁడును శత్రువులనడంగఁదొక్కంజాలినవాఁడును, మహాశక్తిశాలియుం బురుషశ్రేష్ఠుండును, రాముని, సందర్శించిరి. అని, తాత్పర్యము.

విగహామాణః కైకేయాం సహితో మంధర మపి

అభిగమ్య జనో రామం బాష్పపూణాముఖో భవత్. ౪౬

టీక॥ జనః=జనము; సహితః=కూడినదై; రామం=రాముని; అభిగమ్య=పొంది; కైకేయాం=కైకేయిని; మంధరరామపి=మంధరను; విగహామాణః=నిందించుచు; బాష్పపూణాముఖి=కన్నీళ్లు చేనిండినముఖము గలదిగా;

అభవత్=ఉండినది. వారిలందఱునొక్కటిగాఁజేరి, రామునొద్దకుఁబోయి, కైకేయి మంధరలనుదూఱుచుగన్నీళ్లులికించుచు, రామునెదుటనిలుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాన్నరాజబాష్పపూణాక్షౌః సమీక్ష్యోధసుదుఃఖితాః

పర్యవ్యజతధమజ్ఞఃపితృవత్తాతృవచ్ఛసః. ౮౭

<p>టిక॥అథ=అటుపెమ్మట ; ధమజ్ఞః=ధమమునెఱింగిన; సః=ఆరాముండు; బాష్పపూణాఁతౌ=కన్నీళ్ల చేనిండినకండ్లుగలవారలును; సుదుఃఖితా=మిక్కిలియు దుఃఖంబునొందినవారలునగు; తా=ఆ; నరా=మనుష్యులను; సమీక్ష్య=చూచి ; పితృవత్=తండ్రిలవలెను; మాతృవచ్ఛ=తల్లి</p>	<p>లవలెను; పర్యవ్యజత= కవుఁగిలించుకొనెను. అంత, ధమాత్తుండగు రాముండు, పరమదుఃఖితులయి కన్నీళ్లతోలికించుచున్న యాజనులంజూచి, పురుషులనుడండులంబోలె, (స్త్రీ)లనుదల్లులవలె, సగౌరవంబుగాఁగవుఁగిలించుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

స తత్ర కాంశ్చిత రిషస్వజేన రా
న్నరాశ్చ కేచిత్తు తమధ్యవాదయన్
చకారసర్వాన్ సవయస్యబాంధవాన్
యథాహమాసాద్యతదాస్మపాత్తజః. ౮౮

<p>టిక॥తత్ర=అచ్చట; సః = ఆరాముండు; నరా=మనుష్యులను ; కాంశ్చిత్=కొందఱను; పరిషస్వజే= కవుఁగిలించుకొనెను. కేచిత్=కొందఱు; నరాశ్చతు=జనులును; తం=ఆరాముని; అభ్యవాదయన్ = నమస్కరించిరి. తదా=అప్పుడు; సః=ఆ; స్మపాత్తజః=రాచకొమరుండగు రాముండు; వయస్యబాంధవాన్ = స్నేహితులనుబంధువులను; సర్వాన్=అందఱను; ఆసాద్య=</p>	<p>హింది; యథాహమా=యథాయోగ్యముగా; సన్మానం=గౌరవమును; చకార=చేసెను. అప్పుడు, రాముండు, కొందఱినిగవుఁగిలించుకొనెను; కొందఱు రామునకునమస్కారము గావించిరి. రాముండు, స్నేహితులనుబంధువులను అందఱను, వారివారియోగ్యతకుఁ దగినట్లు, గౌరవించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౩౧౧

స ౧౦౩

స తిత్రతేషాం రుదతామహాత్మనాం
భువంచఖంచానునివాదయన్ స్వనః
గుహగిరీణాం వదిశశ్చ సంతతం
మృదంగఘోషప్రతిమః ప్రశుశ్రువే. ౪౯

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; రుదతాం = బోలిక-గలదై; సంతతం=విడువక; ప్ర
వీడ్చుచున్న; మహాత్మనాం= పూజ్యమ
యినస్వభావముగల; తేషాం=వారల
యొక్క; సః=ఆ; స్వనః=ధ్వని; భు
వంచ=భూమిని; ఖంచ=ఆకాశమును;
గిరీణాం= పర్వతములయొక్క; గుహ
శ్చ=గుహలను; దిశశ్చ=దిక్కులను; అ
నునివాదయన్=ధ్వనింపజేయుచు; మృ
దంగఘోషప్రతిమః = మదైలధ్వనితో

బోలిక-గలదై; సంతతం=విడువక; ప్ర
శుశ్రువే=వినఁబడినది.
అచ్చట, మహాత్ములగు, నారామా
దులతోదనధ్వని, భూమియందును, ఆ
కాశంబునందును, బర్వతగుహలయం
దునుదిక్కులందును, బ్రతి, ధ్వనులుసె
లంగధ్వనియుంబోలె, గంభీరంబై, వి
నవచ్చుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, త్యక్తరశతతమస్సగణః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండత్యక్తరశతతమస్సగణః టీక,
ముగిసినది.

(౫)

చ తు రు త్త ర శ త త మ స గ = పా) రం భః.

వసిష్ఠః పురతః కృత్వా దారాక్ష దశరథస్యచ
అభిచక్రామ తం దేశం రామదశన తపితః. ౧

టీక॥ వసిష్ఠః = వసిష్ఠుడు; దశరథః = దశరథునియొక్క;	శమునుగూచి = అభిచక్రామ = నడ
స్య = దశరథునియొక్క; (“చ” అనున	చెను.
దిపాదపూరణార్థము); దారాక్ష =	అంత, వసిష్ఠమహాముని, దశరథు
భార్యలను; పురతః = ముందట; కృత్వా =	నిభార్యలను దోడ్కొని, రామదగ్గరకొ
చేసికొని, ఉంచుకొనియున్నట;	తుకంబున, రామాదులుండు ప్రదేశం
రామ దశన తపితః = రామదగ్గరమునంది	బునకువచ్చుచుండెను.
చ్చగలవాడై; తం = ఆ; దేశం = ప్రదేశ	అని, తాత్పర్యము.

రాజ పత్నీ శ్చ గచ్ఛంత్యేమందం మందాకినీం ప్రతి
దద్యశు స్తత్ర తత్తీర్థం రామలక్ష్మణ సేవితమ్. ౨

టీక॥ రాజపత్నీశ్చ = రాజభార్య	తీర్థం = రేవును; దద్యశుః = చూచిరి.
లును; మందం = తిన్నగా; మందాకినీం	కౌసల్యమున్నగు రాజభార్యలు, మం
ప్రతి = మందాకినీనిదినిగూచి; గచ్ఛం	దగమనంబున, మందాకినీ నదికింబోవు
త్యః = పోవుచున్నవారలయి; తత్ర = అ	చు, రామలక్ష్మణులచే సేవింపబడిన, ఆ
చ్చట; రామలక్ష్మణ సేవితం = రామల	మందాకినీనదియందతిరేవుచు, బూచిరి.
క్ష్మణులచే సేవింపబడిన; తత్ = ఆ;	అని, తాత్పర్యము.

కౌసల్యా బాష్పపూజాన ముఖేన పరిశుష్యతా
సుమిత్రా మబ్రవీద్దీనా యశ్చాన్య రాజయోషితః. ౩

టీక॥ కౌసల్యా = కౌసల్య; బాష్పపూ	ఎండుచున్న; ముఖేన = నోటితో; దీనా =
జాన = కన్నీటి చేనిండిన; పరిశుష్యతా =	దుఃఖితయయి; సుమిత్రాం = సుమిత్రను

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౭౧౩

స ౧౦౪

గూర్చియు; అన్యః=ఇతరులయిన; రాజయోషితః=రాజభార్యలు; యః (సంతి)=ఎవ్వరుగలరో; తాః (అధ్యాహుతము)చ=వారలనుగూర్చియు; అబ్రవీత్=చెప్పినది.

అంతఁ, గౌసల్య, కండ్లునిండఁగన్నీళ్లుగాఱ, నోరెండఁబరమదుఃఖితయయి, సుమిత్రను, ఇతరులగురాజభార్యలనుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను, అని, తాత్పర్యము.

ఇదం తేషా మనాథానాం క్లిష్టమక్లిష్టకర్మణామ్
వనే ప్రాకే-వలం తీర్థం యే తే నిర్విషయా కృతాః. ౪

టిక||ఇదం=ఈ; యే=ఏ; తే=ఆరామాదులు; ప్రాక్=మునుపు; నిర్విషయాకృతాః=దేశముననుండివెడలగొట్టఁబడిరో; తేషాం=అట్టి; అనాథానాం=నాధుండులేనివారును; అక్లిష్టకర్మణాం=దుఃఖంబుగలిగింపని కార్యముగలవారునగుసీతారామలక్ష్మణులయొక్క; వనే=అడవియందు; తీర్థం=రేవు; కేవలం=

నిశ్చయము. దేశమునుండివెడలగొట్టఁబడిన యనాధులును యితరులకుదుఃఖకరంబులుకానికార్యములు జేయువారునగుసీతారామలక్ష్మణులు అడవియందు స్నానముసేయుస్థలంబిదినిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.

ఇత స్సుమిత్రే పుత్ర స్తే సదా జల మతందిరః
స్వయం హరతి ఫామిత్రి మ=మ పుత్రస్య కారణాత్. ౫

టిక||సుమిత్రే=సుమిత్రా; తే = నీయొక్క; పుత్రః = కొడుకైన; సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుఁడు; అతందిరః=అలస్యములేనివాఁడై; సదా = ఎల్లప్పుడు; మమ=నాయొక్క; పుత్రస్యకారణాత్=కొడుకునిమిత్రమై; ఇతః=ఇచ్చటనుండి; జలం=జలమును; స్వయం=తాను; హర

తి=కొనిపోవును. సుమిత్రానీకొడుకైన లక్ష్మణుండునాకొడుకు రామునినిమిత్రమైయేమరుపాటులేకయెల్లప్పుడును యీస్థలంబుననుండిజలమునుకొనిపోవును. అని, తాత్పర్యము.

జఘన్యమపి తే పుత్రః కృతవా న్మతుగహితః
భ్రాతృ ర్యదథా సహితం సర్వం తద్విహితం గుణైః. ౬

టీక॥ తే=నీయొక్క; పుత్రః=కొడు
కు; జఘన్యమపి= నీచకార్యమునైనను;
కృతవా= చేసినాడు; తేన(అధ్యా
హృతము)=అందుచేత; గహితస్తు=
నిందితుండుమాత్రము; న=కాడు; భ్రా
తుః=అన్నకు; అథా సహితం=ప్రయో
జనముతోఁగూడిన; కమ= (అధ్యాహృ
తము)కార్యము; యత్ (అస్తి)= వీదికల
దో; తత్=అది; సర్వం=అంతయు; గు
ణైః=గుణములచే; విహితం = శ్రేష్ఠమ
యినది.
నీకొడుకుయిట్టి నీచకార్యముచేయు
టవలన, నిందితుండెంతమాత్రము కా
చాలాడు, శ్రేష్ఠభ్రాతృకు, యేశుశూష
చేసినను, అదియంతయు సర్వోత్తమ
మే. అని, తాత్పర్యము.

అద్యాయ మపి తే పుత్రః క్లేశానా మతథోచితః
నీచానథా సమాచారం సజ్జం కమప్రమంచతు. ౭

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; క్లేశానాం=
కష్టములకు; అతథోచితః= అట్లుతగిన
వాడుకానట్టి; తే=నీయొక్క; పుత్రః=
కొడుకైన; అయమపి= ఈలత్తుణుం
డును; నీచానథా సమాచారం=నీచంబు
నుదుఃఖకరంబునగునాచారంబుగల; స
జ్జం=ఉద్యుక్తమైన; కమ= కార్యము
మ; ప్రమంచతు=విడుచుచుండు.
ఇంక, రాముండు, భరతపౌత్రు
నచేలబ్ధరాజ్యుండైనప్పటికీ, ఇట్టిక
ష్టంబుల, కనహుండును, నీకొడుకుల
త్తుణుండును, ఇప్పుడుగావించునీచకా
ర్యంబులనువిడిచి, రాజసౌఖ్యంబు నొం
దుచుండు. అని, కొసల్యా, ముమిత్రతోచె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

దక్షిణాగ్రేషు దభేషు సా దదశా మహీతలే
పితృ రింగుది పితౄకం న్యస్త మాయతః పాదనా. ౮

టీక॥ అయతలోచనా= వెడల్పులైనకన్నులుగల; సా= ఆకాసల్యాదేవి;

మహీతలే = భూమియందు; దక్షిణా
గ్రేవు = దక్షిణదిక్కు తట్టు గాకొనలుగ
ల; దర్భేషు = దర్భలయందు; పితుః =
తండ్రికి; న్యస్తం = ఉంచబడిన; ఇంగు
దిపిణ్యాకం = గార గానుంగుపిండిని; ద
దశక = చూచెను.

అంత, నుండరంబులగువెడందకన్ను

లుగలకొసల్యాదేవి, అచ్చట, భూమి
పైదక్షిణాగ్రంబులగు, దర్భలయందు,
పితృప్రీత్యథమై, రామునిచేత, సభ
క్తికంబుగా, నుంచబడిన గారగానుం
గుపిండి, పిండంబులంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం భూమా పితు రాతేన న్యస్తం రామేణ వీత్య సా
ఉవాచ దేవీ కాసల్యా సర్వా దశరథస్త్రియః. ౯

టీక॥ దేవీ = రాణియగు; సా = ఆ ;
కాసల్యా = కౌసల్య; ఆతేన = దుఃఖి
తుండగు; రామేణ = రామునిచేత; భూ
మా = నేలయందు; పితుః = తండ్రికి;
న్యస్తం = ఉంచబడిన; తం = ఆయింగుది
పిణ్యాకమును; వీత్య = చూచి; దశరథ
స్త్రియః = దశరథునిభార్యలను; సర్వా =

అందఱనుంగూచి; ఉవాచ = చె
ప్పెను.

ఆకౌసల్యాదేవి, రాముండుదుఃఖి
తుండయిపితృప్రీతినిమిత్రమై, భూమి
యందుంచినపిండంబులంగని, దశరథ
భార్యలనందఱంజూచి, ఇట్లునిచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇద మిత్వోకు నాథస్య రాఘవస్య మహాత్మనః
రాఘవేణ పితు దత్తం పశ్యతై తద్యథావిధి. ౧౦

టీక॥ రాఘవేణ = రామునిచేత; ఇ
త్వోకునాథస్య = ఇత్వోకువంశంబునం
బుట్టినవారలకుఁబ్రభుండును; మహాత్మ
నః = పూజ్యస్వభావుండునగు; పితుః =
తండ్రియైన; రాఘవస్య = దశరథునకు;

ఇదం = ఇది; యథావిధి = యథాశాస్త్ర
ముగా; దత్తం = ఇయ్యఁబడినది. వీతతే =
దీనిని; పశ్యతే = చూడుడు.

ఇత్వోకునాథుండునుమహాత్ముండు
ను దండ్రీయనగు దశరథమహారాజున

కు రాముండుయథాశాస్త్రముగాసభ నింజూడుదు. అని, తాత్పర్యము.
క్షికముగానొసంగినపిండంబు లివిగోపి

తస్య దేవసమానస్య పార్థివస్య మహాత్మనః
స్తే త దౌపయికం మన్యే భుక్తభోగస్య భాజనమ్. ౧౧

టీక॥ దేవసమానస్య = దేవతతోస పను.
మానుండును; మహాత్మనః = మహాప్ర దేవేంద్ర తుల్యుండును మహానుభా
భావుండును; భుక్తభోగస్య = అనుభవించు వుండును నానావిధసమస్త మనోహర
పంబడినసమస్తభోగంబులుగలవాండు భోగంబుల ననుభవించినవాండును మ
ను; పార్థివస్య = మహారాజుండున హారాజుండునగునట్టి దశరథునకు యీ
గు; తస్య = అట్టిదశరథునకు; ఎతత్ = దీ గార గానుంగుపిండితగిన యాహారంబెం
నిని; దౌపయికం = యుక్తమైన; భోజ తమాత్రముకాదు. అని, తాత్పర్యము.
నం = భోజనమునుగా; నమన్యే = తలం

చతురంతాం మహేంద్ర సదృశోవిభుః
కథ మింగుదిపిండ్యాకం స భుక్తైః వసుధాధిపః. ౧౨

టీక॥ మహేంద్రసదృశః = దేవేంద్రుని తినును.
తోసమానుడైన; విభుః = ప్రభుండగు; వ చతుస్సముద్రమధ్యంబుననుండుసమ
సుధాధిపః = భూమికింబ్రభువైన; సః = స్తభూమండలంబునుబాలించుచు దేవేం
అదశరథమహారాజు; చతురంతాం = నా దునికిసరియై ఎంతయు నొప్పుచుండిన
లుగుకొనలుగల; మహేంద్ర = భూమిని; భు ట్టిదశరథమహారాజు గార గానుంగుపిండి
క్తా = భుజించి; ఇంగుదిపిండ్యాకం = గా నెట్లుభుజించును? అని, తాత్పర్యము.
రగానుగపిండిని; కథం = ఎట్లు; భుక్తైః =

అతో దుఃఖతరం లోకే నశించి తప్రతిభాతి మా
యత్ర రాముః పితౄ దక్షద్యా దింగుది త్తోద మృద్ధిమాన్. ౧౩

టిక॥ యత్ర=ఎప్పుడు; ఋద్ధిమాన్=	చిత్=ఏదియు; మాన్=నన్నుగూర్చి; స
అధికమయిన సంపదగల; రామః = రా	ప్రతిభాతీ=తోచదు.
ముడు; పితుః = తండ్రికి; ఇంగుదియో	మహేష్వర్యసమేతుండగు రాముం
దం=గారపిండిని; పితుః = తండ్రికి; ద	డు, తండ్రికి, శ్రాద్ధంబున, గారపిండివా
ద్యాత్=ఇచ్చునో; లోకే=లోకమునం	సంగవలసివచ్చినదే! ఇంతకన్న, లోకం
దు; అతః=ఇంతకన్నను; దుఃఖతరం=అ	బున, దుఃఖంబుమఱియేమియున్నది?
ధికమయిన దుఃఖముగలిగించునది; కిం	అని, తాత్పర్యము.

రామే జెంగుదిపిన్ద్యాకం పితు దత్తం సమీక్ష్య మే
కథం దుఃఖేన హృదయం సస్ఫోటతి సహస్రధా. ౧౪

టిక॥ పితుః=తండ్రికి; రామేణ=రా	ధం=ఎట్లు; సస్ఫోటతి=పగులకున్నది?
మునిచేత; దత్తం=ఇయ్యఁబడిన; ఇంగుది	రాముండుతండ్రికి శ్రాద్ధంబున గార
పిన్ద్యాకం= గారగానుఁగపిండిని; సమీ	గానుఁగపిండిచ్చుటనుబొచియినామ
క్ష్య=చూచి; మే = నాయొక్క; హృద	నస్సుదుఃఖంబుచే వేయిపఱియలుగాఁ
యం=మనసు; దుఃఖేన=దుఃఖముచేత;	బగులకున్నదేల?
సహస్రధా = వేయిపఱియలుగా; క	అని, తాత్పర్యము.

శ్రుతిస్తు ఖల్వియం సత్య తాకికీ ప్రతిభాతిమా
యదన్నః పురుషో భవతి తదన్నా స్తస్య దేవతాః. ౧౫

టిక॥ పురుషః=పురుషుడు; యద	తాకికీ=లోకప్రసిద్ధమైన ; శ్రుతిస్తు=
న్నః= ఏదియాహారముగాఁగలవాఁడు;	శ్రుతిమాత్రము; మాన్=నన్నుగూర్చి ;
భవతి=అగుచున్నాఁడో ; తస్య=అత	ప్రతిభాతిఖలు = స్ఫురించుచున్నది ,
నియొక్క; దేవతాః= దేవతలు; తద	కదా?
న్నాః=అదేఅన్నముగాఁగలవారు; ఇ	పురుషుండు దేనినాహారముగా గొ
దం=ఈ; సత్య = సత్యాత్మకమైన;	నుచున్నాఁడోయతనిదేవతలకును అదే

యాహారమును సత్కారమున ప్రతిపాద
కమును లోక ప్రసిద్ధంబున గునీశుతిమా
తమునాబుద్ధికి స్ఫురించుచున్నది. అని

కౌసల్యదశరథునిభార్యలతోఁ జెప్పినది.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ మాతాం సపత్న్యస్తా జ్ఞా రాశ్వాశ్చ తాం తదా
దద్యశు శ్చాశ్రమే రామం స్వగఁ చ్యుతమివామరమ్. ౧౬

టీక|| తదా=అప్పుడు; తాఁ=ఆ; సప
త్న్యః=చవతులు; ఏవం= ఇట్లు; ఆ
తాం=దుఃఖితయుగు; తాం= ఆకౌ
సల్యను; ఆశ్వాశ్చ = ఊరడించి; జ
గ్తుః=వెళ్లిరి; ఆశ్రమే= ఆశ్రమమునం
దు; స్వగఁచ్యుతం = స్వగఁముననుం
డిజాతిన; అమరమివ= (స్థితం)దేవత
వలెనున్న; రామం=రాముని; దద్యశు

శ్చ=చూచిరియు!
ఆదశరథునిభార్యలందఱు ; అట్లు
దుఃఖితయైరోదనంబు సేయుచున్న కౌ
సల్యనుమంచిమాటలందేల్చి, యాబిడం
దీసుకొనిపోయియాశ్రమంబున , స్వ
గఁముననుండివచ్చిన దేవతవలె నున్న
రామునింజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

సర్వభోగైః పరిత్యక్తం రామం సంప్రేక్ష్య మాతః

అతా ముముచు రశ్రూణి సస్వరం శోకకర్షితాః. ౧౭

టీక|| మాతరః=తల్లిలు ; సర్వభో
గైః = సమస్తభోగములచేతను; పరి
త్యక్తం=విడువఁబడిన; రామం= రా
ముని; సంప్రేక్ష్య=చూచి; అతాః =
పీడితలై; శోకకర్షితాః = దుఃఖముచే
కృశింపఁజేయఁబడిన వారలై ; సస్వ
రం= ధ్వనితోఁగూడినట్లుగా; అశ్రూ

ణి=కన్నీళ్లు ను; ముముచుః=విడిచిరి.
కౌసల్య మొదలగుతల్లిలు రామం
దుసమస్తభోగంబులను విడిచిఅరణ్యం
బుననుండుటనుజూచి పరమదుఃఖితలై
మహాధ్వని కలుగునట్లురోదనంబు సే
యుచుకన్నీళ్లువిడిచిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తాసాం రామ స్సముత్థాయ జగ్రాహ చరణౌ శుభాన్
మాతృణాం మనుజవ్యాఘ్ర స్సర్వాసాం సత్యసంగరః. ౧౮

టీక|| మనుజవ్యాఘ్రః = పురుషశ్రేణు; జగ్రాహ = పట్టుకొనెను.
వృండును; సత్యసంగరః = సత్యప్రతి అంతపురుషశ్రేవృండును సత్యప్రతి
జ్ఞుండునగు; రామః = రాముండు; సముజ్ఞుండునగు రాముండు తేచి విసయంబు
త్థాయ = లేచి; తాసాం = ఆ; మాతృగాతల్లులకందఱకును సాష్టాంగ నమ
ణాం = తల్లులయొక్క; సర్వాసాం = సార్వరములు గావించెను.
అందరియొక్కయు; శుభాన్ = మంగళాని, తాత్పర్యము.
శకరములయిన; చరణౌ = పాదము

తాః పాణిభి స్సుఖస్పశ్చైవ మృద్వంగుళితలై శ్శుభైః
ప్రమనూజౌరజః పృష్ఠా ద్రామస్యా యతలోచనాః. ౧౯

టీక|| ఆయతలోచనాః = వెడల్పులై ర్జుః = తుడిచిరి.
నకన్నులుగల; తాః = ఆకౌసల్యాదులు; వెడెందకన్నులుగల, కౌసల్యాదులు
శుభైః = మంగళశకరములై నవియు; మృదు, తమకు సాష్టాంగముగ నమస్కరించి
ద్వంగుళితలైః = మెత్తనివ్రేళ్లుగలదియు; నరామునివీపుపైనుండు దుమ్మునుమృదు
సుఖస్పశ్చైవః = సుఖకరిమైనతాఁకుటగవులై నవ్రేళ్లుగల సుఖస్పశ్చైవంబులగునుం
లవియునగు; పాణిభిః = చేతులచేత; రాదరహస్తంబులచేడచిరి.
మస్య = రామునియొక్క; పృష్ఠాత్ = వీఅని, తాత్పర్యము.
పుననుండి; రజః = దుమ్మును; ప్రమనూ

సౌమిత్రి రపి తా స్సర్వా మాతృ స్సంప్రేత్య దుఃఖతః
అభ్యవాదయ తా స క్తం శనై రామా దనంతరమ్. ౨౦

టీక|| సౌమిత్రిరపి = లక్ష్మణుండును; తాః = ఆ; మాతృః = తల్లులను; స

ర్వాః=అందఱును; సంప్రేక్ష్య=చూచి;
దుఃఖితః = దుఃఖమునొందినవాడై; శ
నైః=మెల్లఁగా; రామం = రామునిక
న్న; అనంతరం=పిమ్మట; ఆసక్తం=భ
క్తిగలుగువట్లుగా; అభ్యవదయత=స
మస్కరించెను.

లక్ష్మణుండును తల్లులనందరం బూ
చి, దుఃఖితుండై, రాముండునమస్కరిం
చియునిపిమ్మట, దాసును సభక్తిక
ముగా, నమస్కారముగావించెను.
అని, తాత్పర్యము.

యథా రామే తథా తస్మిన్ సర్వా వవృతరే స్త్రియః
వృత్తిం దశరథా జ్ఞాతే లక్ష్మణే శుభలక్షణే. ౨౦

టీక॥ స్త్రియః = దశరథునిభార్య
లు; సర్వాః=అందఱును; రామే=రా
మునియందు; యథా=ఎట్లో; తథా=
అట్లు; దశరథాత్ = దశరథునివలన;
జాతే=పుట్టిన; శుభలక్షణే=మంచిల
క్షణములుగల; తస్మిన్=ఆ; లక్ష్మణే=
లక్ష్మణునియందు; వృత్తిం=నడవడిని;

వవృతరే=చేసిరి.
అదశరథభార్యలందఱు, రాముని
నాదరించినవిధంబుననే, దశరథపుత్రుం
డును, మంగళశరంబులగులక్షణంబుల
తోఁగూడినవాఁడునగు, లక్ష్మణునిం గూ
డనాదరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

సీతాపి చరణాం స్తాసా ముపసంగ్యహ్య దుఃఖితా
శ్వశూణా మశ్రుపూర్ణాక్షీ సా బధూవా గ్రతస్థీతా. ౨౧

టీక॥ సా=ఆ; సీతాపి=సీతయును;
దుఃఖితా=దుఃఖమునొందినదై; అశ్రు
పూర్ణాక్షీ = కన్నీళ్లు చేనిండినకన్ను
లుగలదియై; తాసాం=ఆ; శ్వశూ
ణాం=అత్తలయొక్క; చరణాం =
పాదములను; ఉపసంగ్యహ్య= పట్టు

కొని; అగ్రతః=ముందట; స్థితా= ఉ
న్నదిగా; బధూవ=అయినది.
అంతసీతాదేవియు దుఃఖింబునఁగ
న్నట్లొలికించుచు, ఆత్తలకు నమస్క
రించివారలముందట నిలువఁబడి యుం
డినది. అని, తాత్పర్యము.

తాం పరిష్వజ్య దుఃఖార్తాం మాతా దుహితరం యథా
వనవాసకృశాం దీనాం కౌసల్యా వాక్య మబ్రవీత్. ౨౩

టీక॥కౌసల్య=కౌసల్యదేవి; దుఃఖార్తా=దుఃఖముచేత బీడింపబడినదియు; వనవాసకృశాం=అడవియందుండుటచేగృశించినదియు; దీనాం=దైన్యమునొందినదియునగు; తాం=ఆసీతను; మాతా=తల్లి; దుహితరంయథా=కొమార్తెనువలె; పరిష్వజ్య=కవుగిలించుటనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

విదేహరాజస్య సుతా స్నుషా దశరథస్యచ
రామపత్నీ కథం దుఃఖం సంప్రాప్తా నిజానే వనే. ౨౪

టీక॥విదేహరాజస్య=జనకమహారాజుయొక్క; సుతా=కొమార్తెయు; దశరథస్య=దశరథమహారాజుయొక్క; స్నుషా=కోడలును; రామపత్నీ=రామునిభార్యయగుసీతాదేవి; నిజానే=జనులులేని; వనే=అడవియందు; దుఃఖం=దుఃఖమును; కథం=ఎట్లు; సంప్రాప్తా=పొందినది? జనకమహారాజుకూతురును, దశరథమహారాజుకోడలును, రామునిభార్యయగు, సీతాదేవి, నిజానంబగు నరణ్యంబున, నిట్లు, దుఃఖంపడవలసివచ్చినదేల? అని, తాత్పర్యము.

పద్మ మాతపసంతప్తం పరిక్లప్త మివోత్పలమ్
కాంచనం రజసా ధ్వస్తం క్లిప్తం చంద్రమివాం బుడైః. ౨౫
ముఖం తే ప్రేక్ష్య మాం శోకో దహత్య గ్నిరివా శ్రయమ్
భృశం మనసి వైదేహీ వ్యసనారణిసంభవః. ౨౬

టీక॥వైదేహీ=సీతాదేవి! ఆతపసంతప్తం = ఎండచేదరింపబడి

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౭౨౩

స ౧౦౪

పురోహితస్యాగ్నిసమస్యవైతదా
బృహస్పతేరింద్రఇవామరాధిపః
ప్రగృహ్యపాదాసుసమృద్ధతేజస
స్సహేవతేనోపవివేకరాఘవః. ౧౮

టీక॥ తదా=అప్పుడు; రాఘవః=రాముడు; అగ్నిసమస్య = నిప్పుతో సమానుడును (“వై” అనునది పాదపూరణార్థము); సుసమృద్ధతేజసః = మిక్కిలిలియ్యుసమృద్ధమయిన ప్రభావముగలవాఁడునగు; పురోహితస్య = పురోహితునియొక్క; అమరాధిపః = దేవతలకుఁ బ్రభుండగు; ఇంద్రః=ఇంద్రుఁడు; బృహస్పతేరివ = బృహస్పతియొక్క-వలె; పాదా=పాదములను; ప్రగృహ్య=పట్టుకొ

ని; తేనసహేవ=అతనితోఁగూడనే; ఉపవివేక=కూర్చుండెను.

అప్పుడు, రాముండు, దేవేంద్రుండు, బృహస్పతికినమస్కరించునట్లు, అగ్నిశూక్రాత్రంబునకు సరివచ్చువాఁడును, మహాప్రభావ్రుండునగువసిష్ఠమహామునికినమస్కారంబుగావించి, యాయనతోఁగూడనే, కూర్చుండెను.

అని, తాత్పర్యము-

తతోజఘన్యంసహితైస్సమంత్రభిః
పురప్రధానైశ్చసహేవసైనికైః
జనేనభిమజ్జతమేనధిమవా
నుపోపవిష్టాభరతస్తదాగ్రజమ్. ౨౦

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తతః=అంత; జఘన్యం=పిమ్మట; ధిమవా=అధికమైనధిమముగల; సః=ఆభరతుండు; సహితైః=కూడిన; మంత్రభిః=మంత్రులతోను; పురప్రధానైశ్చ=పట్టణంబునఁ బ్రధానులగు వారలతోను; సైనికైః=

సైనికులతోను; ధర్మజ్ఞతమేన=మిక్కిలిలియు ధర్మజ్ఞుఁడైన; జనేన=జనముతోను; సహేవ = కూడనే; అగ్రజం= (వ్యవ్యధిమందుద్వితీయ) అన్నయగు రామునకు; ఉపోపవిష్టః = సమీపమునందుఁగూర్చుండెను.

అంత, నారామవసిష్ఠులు కూర్చుండినవిమ్మట , ధామికుండగు భరతుండు , మంతులను బురప్రధానులను సై

నికులను బరమధామికులగు జనులను గూడి, రామునకు, సమీపంబునంగూర్చుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉపోపవిష్టస్తు తదా స వీర్యవాం
స్తపస్వివేషేణ సమీత్య రాఘవమ్
శ్రియా జ్వలంతం భరతః కృతాంజలి
ర్యథామహేంద్రః ప్రయతః ప్రజాపతిమ్. ౩౦

టీక|| తదా=అప్పుడు; వీర్యవాం=అధికమయిన పరాక్రమముగల; సః=ఆ; భరతః=భరతుండు; ఉపోపవిష్టస్తు=సమీపమునందుండుగూర్చుండినవాడైనంత నె; తపస్వివేషేణ=మునివేషముచేతను; శ్రియా=కాంతిచేతను; జ్వలంతం=వెలుంగుచున్న; రాఘవం=రాముని; సమీత్య=చూచి; ప్రయతః=పరిశుద్ధుండై; ప్రజాపతిం=బ్రహ్మదేవుని; సమీత్య (అధ్యాహృతము)=చూచి; మహేంద్రోయథా=దేవేంద్రుండువలె; కృ

తాంజలిః=చేయఁబడిన చేమోడ్పుగల వాఁడు; అభవత్ (అధ్యాహృతము)=ఆయెను. మహాపరాక్రమశాలియగు భరతుండు, అట్లు, రాముని సమీపంబునంగూర్చుండి, తపస్వివేషంబుననుమహాకాంతిచేజరిల్లుచున్న రాముని దివ్యరూపంబుఁబొడగని, యతనియెదుట బ్రహ్మదేవునియెదుట దేవేంద్రుండుంబోలె, నేమోడ్పు గీలించియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

కి మేష వాక్యం భరతో ద్య రాఘవం
ప్రణమ్య సత్కృత్యచ సాధు వత్సృతి
ఇతీవ తస్యా ర్యజనస్య తత్పతో
బధూవ కౌతూహల ముత్తమం తదా. ౩౧

టీక|| “ఏషః=ఈ; భరతః=భరతుండు; అద్య=ఇప్పుడు; రాఘవం=రా

ముని; ప్రణమ్య=నమస్కరించి; సత్కృత్యచ=పూజించి; సాధు=లెస్సగా;

కిం=ఏమాటను;వత్సృతి = చెప్పఁగల
డు?" ఇతివ=అని;తదా= అప్పుడు;త
స్య= ఆ; ఆర్యజనస్య=పూజ్యజనము
నకు;తత్త్వతః = యాధాత్మ్యముచే
త; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; కౌతూ
హలం=కౌతుకము;బభూవ=కలిగినది

“ఇంకనీభరతుండు, రామునకునమ
నాగరంబుగావించి, సత్కారపూర్వ
కంబుగా;నేమిచెప్పెను?” అని, యిప్పు
డచ్చటనున్న జనులకందఱకుఁగౌతుకం
బుగలిగియుండినది అని, తాత్పర్యము.

స రాఘవ సత్సత్సృతి శ్చ లక్ష్మణో
మహానుభావో భరతశ్చ ధామికః

వృతా స్సుహృద్భి శ్చ విరేజ రధ్వరే
యథా సదస్యై ససహితా స్త్రయో గ్నయః. ౩౨

టికH సత్సృతిః= సత్సమయినదై
ర్యముగల; సః=ఆ; రాఘవశ్చ= రా
ముఁడును; మహానుభావః=అధికమయి
నప్రభావముగల; లక్ష్మణః=లక్ష్మణు
డు; ధామికః=ధర్మమునాచరించు
నట్టి; భరతశ్చ=భరతుఁడును; సుహృ
ద్భిః=స్నేహితులచేత; వృతాశ్చ=చు
ట్టఁబడినవారలనై; అధ్వరే = యాగ
మునందు;సదస్యైః= సభికులతో;సహి
తాః=కూడిన; త్రయః = మూడైన;అ

గ్నయః= అగ్నిశాసాత్రములువలె;
విరేజిరే=ప్రకాశించిరి.

సత్సమయినదైర్యముగల రాముండు
డు,మహానుభావుండగులక్ష్మణుండును,
ధామికుండగుభరతుండును, వీరుము
వ్వరును స్నేహితులఁగూడినవారలయి
యాగంబునసదస్యులతోఁగూడినత్రేతా
గ్నులుంబోలె, నెంతయుంబ్రకాశించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, చతురుత్తరశతతమస్సగణః.
ఇది, సప్తష్టాధికము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౦౫

ఇది, పరమాథావందికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండచతురు తరశతతమసగటిక,
ముగిసినది.

ॐ

పంచో తరశతతమసగటికారంభః.

తతః పురుషసింహానాం వృతానాం తై స్సుహృద్గణైః
శోచతామేవ రజనీ దుఃఖేన వ్యతివతత. ౧

<p>టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; తైః=ఆ; సు హృద్గణైః=స్నేహితసమూహములచే తఃవృతానాం=చుట్టఁబడిన; పురుషసిం హానాం=పురుషశ్రేష్ఠులగు రామలక్ష్మ ణభరతులు; శోచతామేవ= దుఃఖించు చుండగానే; దుఃఖేన= దుఃఖముచేత;</p>	<p>రజనీ= రాత్రి; వ్యతివతత=కడచినది అట్లు, పురుషశ్రేష్ఠులగు నారామల క్ష్మణభరతులు, స్నేహితులతోడంగూ డి, దుఃఖించుచుండగానే, యారాత్రి, గడచినది. అని, తాత్పర్యము. గడచినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

రజన్యాం సుప్రభాతాయాం భ్రాతరస్తే సుహృద్వృతాః
మందాకిన్యాం హుతం జప్యం కృత్వా రామ ముపాగమత్. ౨

<p>టీక॥ రజన్యాం=రాత్రి; సుప్రభా తాయాం = చక్కఁగాదెల్లవాఁడగా నే; తే=ఆ; భ్రాతరః=తోఁబుట్టువులు; సుహృద్వృతాః=స్నేహితులచేఁబట్టఁ బడినవారలయి; మందాకిన్యాం=మం దాకినియందు; హుతం=హోమమును; జప్యం=జపమును; కృత్వా=చేసి; రా</p>	<p>మం=రాముని; ఉపాగమత్=పొందిరి. అంత, రాత్రిగడచి, సూర్యోదయం బయినపిమ్మట, ఆతోఁబుట్టువులు, వా రలస్నేహితులును, మందాకినీనదియం దు, వారలు ప్రాతఃకాల జపహో మంబులం గావించుకొని, రామునిసమీ పంబుజేరిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తూష్ణీం తే సముపాసీనా న కశ్చి ట్టించి దబ్రవీత్
భరతస్తు సుహృన్త ధ్యే రామం వచన మబ్రవీత్. ౩

టిక॥ తే=వారలు; తూష్ణీం= ఊర	వనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
క; సముపాసీనాః= కూర్చునియుం	అప్పుడు వారలందఱు, ఊరకతూ
డిరి, కశ్చిత్ = ఒకానొకండును; ిం	చుండియుండిరి, ఒకడ నొకమాటనై
చిత్=ఒకానొకమాటను; నాబ్రవీత్=	ననుచెప్పడయ్యె, అంతభరతుండుమా
చెప్పడయ్యె; భరతస్తు= భరతుండు	త్రముసుహృన్త ధ్యంబునం రాముంజూ
మాత్రము; సుహృన్త ధ్యే=స్నేహితు	చియిమాటంజెప్పెను.
లనడుమ; రామం=రామునిగూచి; వ	అని, తాత్పర్యము-

సాంత్వితా మామికా మాతా డత్తం రాజ్య మిదం మమ
మ ద్దదామి తవైవా హం భుక్ష్వ రాజ్య మకంటకమ్. ౪

టిక॥ మామికా=నాదైన; మాతా= ము.	
తల్లి; సాంత్వితా= అనునయింపఁబడిన	సీవునాతల్లినిగౌరవించినావు, నా
దై; మమ=నాకు; ఇదం= ఈ; రా	కు, యీ రాజ్యంబునొసంగితివి, ఇంక నే
జ్యం=రాజ్యము; ద త్తం=ఇచ్చఁబడిన	న ఆ రాజ్యమును మఱలనీకేయిచ్చెదను
ది; తత్=ఆరాజ్యమును; అహం=నే	అంగీకరించి, యేవిధమైన శత్రుబాధ
ను; తవైవ=నీకే; దదామి=ఇచ్చుచు	యులేకుండుటవలన, నతిసుఖకరంబగు
న్నాను; అకంటకం=శత్రువులులేని; రా	నీరాజ్యంబునంతయు, యథేచ్ఛమయి
జ్యం=రాజ్యమును; భుక్ష్వ=భుజింపు	ననుభవింపుము. అని, తాత్పర్యము.

మహాతే వాం బువేగేన భిన్న స్నేతు జలగామే
దురావారం త్వదన్యేన రాజ్యఖండ మిదం మహత్. ౫

టిక॥ జలగామే=వనాకాలమునం	న=జలవేగముచేత; భిన్నః = తెగిన; సే
దు; మహతా=గొప్పదగు; అంబువేగే	తురివ=నీటికట్టెవలె; ఇదం = ఈ; మ

హత్=గొప్పదగు; రాజ్యఖండం= రా
జ్యభాగము; త్వద్దస్యేన= నీకన్ననితరుని
చేత; దురావారం= ఆవరింపనలవికా
దు.

వషాకాలంబున మహాజలవేగము
చేచెగిననీటికట్టంగట్టుటకు నెవరికియె

నలవికాదుగదా, అట్లుయీగొప్పరా
జ్యమును వహించుట మిక్కిలియొక్కప్త
ము, అందుకునీవుతక్కువమీయెవ్వండు
నుసమధుండుకాడు.

అని, తాత్పర్యము.

గతిం ఖరణవా శ్వస్య తాత్యక్స్యే వపతత్రిణః

అనుగంతుం న శక్తి మే గతిం తవ మహీపతే. ౬

టీక||మహీపతే=ఘామికింబ్రధుండ
వగురాముడా! అశ్వస్య=గుట్టముయొ
క్క; గతిం=గమనమును; అనుగంతుం=
అనుసరించుటకు; ఖరణవ(ఖరస్యేవ)=
గాడిచెకుంబోలె; తాత్యక్స్య = గరు
త్తుంతునియొక్క; గతిం (అధ్యాహృత
ము)=గమనమును; అనుగంతుం(అధ్యా
హృతము)=అనుసరించుటకు; పతత్రిణ
ఇవ=సాధారణపక్షికింబోలె; తవ= నీ
యొక్క; గతిం = గమనమును; అనుగం

తుం(అధ్యాహృతము)=అనుసరించుట
కు; మే=నాకు; శక్తి = సామర్థ్యము;
న=లేదు.

ఘానామకుండగురాముడా! గుట్ట
మువలె, గాడిచె, నడువంజాలదు, సా
ధారణపక్షిగరుత్తుంతుండుంబోలె, నా
కాశంబుననెగురంజాలదు, అట్లు, నీగ
మనముననుసరించుటకు నాకుశక్తిలేదు.

అని, తాత్పర్యము.

సుజీవం నిత్యశ స్తస్య యః పరై రుపజీవ్యతే

రామ తేనతు దుజీవం యః పరా నుపజీవతి. ౭

టీక||రామ=రాముడా! యః=ఎ
వ్వఁడు; నిత్యశః=ఎల్లప్పుడును; పరైః=
ఇతరులచేత; ఉపజీవ్యతే=జీవనార్థ
మైయాశ్రయింపబడుచున్నాఁడు; త
స్య=అతనిది; సుజీవం=మంచిబ్రతుకు;

యః=ఎవ్వఁడు; పరా=ఇతరులను;
ఉపజీవతి=ఆశ్రయించిజీవించుచున్నాఁ
డు; తేనతు = అతనిచేతమాత్రము;
దుజీవం=చెడ్డబ్రతుకు; క్రియతే=(అ
ధ్యాహృతము)చేయబడుచున్నది.

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము.౧౭౯

స ౧౦౫

రాముడా! ఎవ్వనిచేతపెక్కు జ వానిబ్రతుకుమాత్రము మిక్కిలియు నీ నులుజీవించుచున్నారో, అతనిబ్రతుకు వమయినది. అని, తాత్పర్యము. మంచిది, ఇతరులనాశ్రయించిజీవించు

యథాతు రోపితో వృక్షః పురుషేణ వివర్ధితమ్
ప్రాస్వకేణ దురారోహణ రూఢస్కంధో మహాద్రుమః ౮
స యథా వృష్టితో భూత్వా ఫలాని నవిదర్శయేత్
సతాం నానుభవే త్ప్రీతిం యస్యహేతోః ప్రరోపితః ౯
ఏషోపమా మహాబాహూ తమథాం వేత్తు మహాసి
యదిత్వ మస్తా నృవభో భతా భృత్యా న్నశాధి హి. ౧౦

టిక॥మహాబాహూ= పెద్దచేతులు సుభవింపఁడో; ఏషా=ఇది; ఉపమా=ఉ
గలరాముడా! యథాతు=ఎట్లు; పురు దాహరణము; ఋషభః=శ్రేష్ఠుండవు
షేణ=పురుషునిచేత; రోపితః= నా ను; భతా=ప్రభుండవునగు; త్వం=నీ
టంబడినదియు; వివర్ధితః= వృద్ధిబం వు; భృత్యా= పోషింపఁదగిన; అ
దంపఁబడినదియునగు; యః(అధ్యాహ్న స్తా=మమ్ములను; నశాధియది= పా
తము)=ఏ; వృక్షః=చెట్టు; ప్రాస్వకే లింపవేసి(“హి” అనునదిపాదపూరణా
ణఃపొట్టివానిచేత; దురారోహః= ఎ థఃము.); తం=ఆ; అథాం=అభిపా
క్కుటకలవిగానిదై; రూఢస్కంధః= యమును; వేత్తుం = ఎఱుంగుటకు; అ
పెఱింగినబోదెకలదై; మహాద్రుమః= హాసి=తగుదువు.
పెద్దవృక్షము; జాతః=అయినదో; సః= మహాబాహుండవగు రాముడా!
ఆవృక్షము; యథా = ఎట్లు; వృష్టితః= ఒకానొకపురుషుండు విత్తనమునాటిసి
పూచినది; భూత్వా=అయి; ఫలాని= శ్లుప్తోసిపెంచి కష్టపడఁగానావృక్షము,
పండ్లను; నవిదర్శయేత్= చూపదో; హింతకాలమునకు పొట్టివాండ్రొకారో
యస్యహేతోః=దేనినిమిత్తమై; ప్రరోపి హింపనశక్యమగునట్లు మహాస్కంధా
తః=నాటంబడినదో; తాం = ఆ; ప్రీ దులతోఁగూడి పెద్దవృక్షమెకాలంబునఁ
తిం=సంతోషమును; నానుభవేత్= అ బుష్పించిఫలంబులోనంగకుండు నేనిదా

నినాటినవానికభీష్టసిద్ధిగాక దానికిజేసి
నకష్టబంతయువ్యర్థంబగునుగదా! ఇది
యుపమానము, అట్లు, అధికుండవయ్యె
మాకుభర్తవయ్యె, నీవుపట్టాభిషేకంబం
గీకరించి భృత్యులమగుమమ్మం చాలిం
పవేసి, ఆవృక్షమునుబెంచినవానికష్టము

వ్యథకమైనట్లు, నీవలన గాజ్యపాలనా
దులగునని కోరినిన్ను జిన్ననాటనుండి
యెంతోకష్టంబునంబెంచినసీతండ్రెవర
భునిపాటంతయు వ్యథకమగునని యె
ఱుంగుము. అని, తాత్పర్యము.

శ్రేణయ స్త్యాం మహారాజ పశ్యం త్వ గ్యాశ్చ సర్వశః
ప్రతపంతమివా దిత్య రాజ్యే స్థిత మరిందమమ్. ౧౧

టీక|| మహారాజ=మహారాజుండవ
గురాముడా! అగ్రాః=ప్రధానులగు;
శ్రేణయః= పౌరశ్రేణులు; సర్వశశ్చ=
అందఱును; రాజ్యే= రాజ్యమునందు;
స్థితం=ఉన్నవాడవును; ప్రతపంతం=
తపింపఁజేయుచున్న; ఆదిత్యమివ (స్థి
తం)=సూర్యునివలెనున్నవాడవునగు;
అరిందమం=శత్రువులనడఁగదొక్క

నట్టి; త్యాం=నిన్ను; పశ్యంతు= చూ
తురుగాక.
మహారాజుండవగురాముడా! శ
త్రువులనడఁగఁదొక్కఁజాలినసీతరా
జ్యంబునఁబట్టాభిషిక్తుండవయి, సూ
ర్యుండుంబోలెవెలుంగుచుండఁగాఁబా
రులు, దనివిదీర, నిన్నుఁజూచినంతసేం
పంగలరు. అని, తాత్పర్యము.

తవా నుయానే కాకుత్స్థ మత్తా నదకంతు కుంజరాః
అంతఃపురగతా నార్యో నందంతు సుసమాహితాః. ౧౨

టీక|| కాకుత్స్థ=రాముడా! తవ=
నీయొక్క; అనుయానే=వెంటింటిచుట్ట
యందు; మత్తా=మదించిన; కుంజ
రాః=ఏనుగులు; నదకంతు=అటచునవి
యగుగాక. అంతఃపురగతాః=అంతఃపు
రంబునొందిన; నార్యో=స్త్రీలు; సుస

మాహితాః=మనుస్సమాధానముగల
వారలయి; నందంతు= సంతోషింతురు
గాక.
రాముడా, మదపుటేనుంగులు, నీ
వెంటింటివచ్చుచు; సంతోషంబున, గ
జింపుచుండునుగాక. మఱియునం

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౩౩౧

స ౧౦౫

తఃపురస్త్రీలందఱును, దుఃఖంబును వి | అని, తాత్పర్యము.
డిచి, సంతోషింతురుగాక.

తస్య సాధ్విత్య మన్యంత నాగరా వివిధాజనాః
భరతస్య వచ శ్శృత్వా రామం ప్రత్యనుయాచతః. ౧౩

టీక॥ వివిధాః=నానావిధములయి | ధ్వితీ=మంచిదని ; అమన్యంత = త
న; నాగరాః=పట్టణము ననుండునట్టి; జ | లంచిరి.
నాః=జనులు; రామం= రాముని; ప్ర | నానావిధులగుపౌరజనులందఱు, అ
త్యనుయాచతః=ప్రార్థించుచున్న; త | ట్లు రామునిం బ్రార్థించుచున్న భరతుని
స్య=ఆ; భరతస్య=భరతునియొక్క; ; మాటను విని, సాధువాదంబులం బ్రశం
వచః=మాటను; శ్రుత్వా= విని; సా | సించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తమేవం దుఃఖితం ప్రేత్య విలపంతం యశస్సీనమ్
రామః కృతాత్తా భరతం సమాశ్వాసయ దాత్తవాక్. ౧౪

టీక॥ కృతాత్తా=శిశీతమయినబుద్ధి | సయత్=ఊటడించెను.
గలవాఁడును; ఆత్తవాక్= అధికమయి | బుద్ధిమంతుండును ధైర్యవంతుండున
నధైర్యముగలవాఁడునగు; రామః= రా | గు రాముండు, అట్లుతనప్రార్థననంగీ
ముండు; ఏవం=ఇట్లు; దుఃఖితం=దుఃఖం | కరింపకుండుటవలన దుఃఖితుండైరోద
బునొందినవాఁడును; విలపంతం=రోద | నంబు సేయుచున్న కీర్తికామంతుండగు భర
నము సేయుచున్నవాఁడును; యశస్సీన | తుంజూచి, యిట్లు, యాశ్వాసించెను.
నం=అధికమయిన కీర్తికాగలవాఁడునగు; | అని, తాత్పర్యము.
తం=ఆ; భరతం=భరతుని; సమాశ్వా

నాత్మనః కామకారో స్తి పురుషోఽయ మనీశ్వరః
ఇతశ్చేతరతశ్చైచనం కృతాంతః పరికషకతి. ౧౫

టీక॥ ఆత్మనః = మనకు; కామకారో = రుషుని; పరికషణి = ఈడ్చుచున్నది.
 పి = విచ్చిక్ వ్యాపారము; నాస్తి = లేదు. పురుషుండు, స్వతంత్రుండు కాఁడు
 అయం = ఈ; పురుషః = పురుషుండు; అసి కాపున, యిచ్చచొప్పున నడచుటకు లేదు;
 శ్వరః = అస్వతంత్రుండు. కృతాంతః = పురుషుని, దైవము, ఇటు, అటు, ఆకషిం
 దైవము; ఇతశ్చ = ఈతట్టునను; ఇతరత చుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.
 శ్చ = మఱియొకతట్టునను; ఏనం = ఈపు

సర్వే క్షయంతా నిజయాః పతనంతా సమచ్ఛ్రియాః
 సంయోగా విప్రయోగాంతా మరణాంతంచ జీవితమ్. ౧౬

టీక॥ సర్వే = సమస్తములయిన; నిజ
 యాః = ధనసంచయములు; క్షయం మానదు; ఉన్నతస్థానమును బొందిన
 తాః = నాశముతుదయందుఁగలవి. స వారలు, పతనమును బొంద వలసినదే
 ముచ్ఛ్రియాః = ఔన్నత్యములు; పత నాంతాః = పడుటయంతమునందుఁగల
 వి. సంయోగాః = సంబంధములు; విప్ర దులసంబంధము, ఎంతకాలమునకుఁగా
 యోగాంతాః = విరహముఅంతమునం ని విరహమునొందింపకమానదు ; అ
 దుఁగలవి. జీవితంచ = బ్రతుకును; మరణా ట్లు, జననమునొందినవాఁడు, అవశ్యము
 న్తం = మరణముఅంతమునందుఁగలది. మరణమునొందును. అని, తాత్పర్యము.

యథా ఫలానాం పక్వానాం నాన్యత్ర పతనా ద్భయమ్
 ఏవం నరస్య జాతస్య నాన్యత్ర మరణా ద్భయమ్. ౧౭

టీక॥ యథా = ఎట్లు; పక్వానాం = రస్య = మనుష్యునకు; మరణాత్ = చా
 పండిన; ఫలానాం = పండ్లకు; పతనా పుకన్న; అన్యత్ర = మఱియొక
 త్ = పడుటకన్న; అన్యత్ర = మఱియొక న; భయం = భయము; న = లేదు.
 దానివలన; భయం = భయము; న = లే చక్క-గఁబండినఫలమునకు, చెట్టున
 దు; ఏవం = ఇట్లు; జాతస్య = పుట్టిన; న నుండి తునిసిపడుటకన్న వేఱుభయము

లేనట్లు, జననము నొందినవానికి మర లేదు. అని, తాత్పర్యము.
 ఇంబు నొందుట కన్న వేఱుభయము

యథా గారం దృఢస్థూణం జీణం భూత్వా వసీదతి
 తథైవ సీదంతి నరా జరామృత్యువశం గతాః. ౧౮

టిక||యథా=ఎట్లు; దృఢస్థూణం=యునధీనతనుబొందిన వారలయి ; సీ
 దతి=నశించుచున్నారు.
 దృఢములయిన స్తంభములుగల; అగా
 రం=ఇల్లు; జీణం = జీణించినది; దృఢ స్తంభంబులుగలగృహంబు , జీ
 ణంమయినశించునట్లు, మనుష్యులును, జ
 భూత్వా=అయి; అవసీదతి=నశించు ణంమయినశించునట్లు, మనుష్యులును, జ
 నో; తథైవ=అట్లే; నరాః= మనుష్యు రామృత్యు వశంగతులయి , నాశము
 లు; జరామృత్యువశంగతాః = ముసలి నొందుదురు. అని, తాత్పర్యము.
 తనముయొక్కయు మృత్యువుయొక్క

అత్యేతి రజనీ యాతు సా నప్రతినివతే
 యా త్యేవ యమునా పూర్ణా సముద్ర ముదకాకులమ్. ౧౯

టిక||యా=ఏ; రజనీతు = రాత్రి ద్రిమును; యాత్యేవ = పొందుచునే
 మాత్రము; అత్యేతి= అతిక్రమించిపోవు యున్నది.
 చున్నదో; సా=ఆరాత్రి ; నప్రతినివ గడచినరాత్రిమఱల నెంతమాత్ర
 తే=మఱలరాదు. పూర్ణా= నిండి మురాదు; ఏటిప్రవాహముసముద్రము
 న; యమునా=యమునానది ; ఉదకా నుబొంది, మఱలరాదుగదా!
 కులం=నీళ్లు తోనిండిన; సముద్రం=సము అని, తాత్పర్యము.

అహూరాత్రాణి గచ్ఛంతి సర్వేషాం ప్రాణినా మిహ
 ఆయాంషి క్షపయంత్యాశు గ్రీష్మే జల మివాశవః. ౨౦

టిక||ఇహ = ఈలోకమునందు; గచ్ఛంతి=పోవుచున్న ; అహూరాత్రా

జి=పవలును రాత్రులును; ప్రాణినాం= జంతువులయొక్క; ఆయుఁషి=ఆయుస్సులను; గ్రీష్మే=గ్రీష్మతుఁపునందు; అంశవః=సూర్యునికీరణములు; జలమివ=జలమునువలె; త్విపయంతి=నశింపఁ జేయుచున్నవి.

వేసంగికాలంబున, సూర్యునికీరణంబులు, జలమును, బీల్చినట్లు, గడచిపోవునట్టి యాహారాత్రములు, ప్రాణుల యాయుస్సును, నశింపఁ జేయుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

ఆత్మాన మనుశోచ త్వం కిమన్య మనుశోచసి
ఆయుస్తే హీయతే యస్య స్థితస్యచ గతస్యచ. ౨౦

టిక||స్థితస్యచ= నిలుచున్నవాడవును; గతస్యచ= పోయినవాడవునగు; యస్య=ఏ; తే=నీయొక్క; ఆయుః=ఆయుస్సు; హీయతే=తగ్గుచున్నదో; సః (అధ్యాత్మతము)=అట్టి; త్వం=నీవు; ఆత్మానం= నిన్నుఁగూర్చి; అనుశోచ= దుఃఖించుకొనుము. కిం=ఎందువలన; అ

న్యం=ఇతరునిగూర్చి; అనుశోచసి= దుఃఖించుచున్నావు? నీవులేచినను వంగినను నీయాయుస్సు ఊడించుచున్నదే! నిన్నుఁబూచియేసీవు దుఃఖించుకొనుము; నీగతియెయిట్లుండ, నితరులఁజూచిదుఃఖించెదవేల. అని, తాత్పర్యము.

సహౌవ మృత్యు ర్వృజితి సహమృత్యు నిఃషీదతి
గత్వా సుదీఘం మధ్వానం సహమృత్యు నిఃవతతే. ౨౧

టిక||మృత్యుః = మృత్యువు; సహౌవ=వ=కూడనె; వ్రజితి=పోవుచున్నది. సహమృత్యుః=మృత్యువుతోఁగూడినవాడై; నిఃషీదతి= కూర్చుండుచున్నది. సహమృత్యుః=మృత్యువుతోఁగూడినవాడై; సుదీఘం=మిక్కిలియదూరమయిన; అధ్వానం = మాగమును; గత్వా=

పొంది; నివతతే=మఱలుచున్నాడు. మనుష్యుడు, పోవునప్పుడు, మృత్యువునుగూడనేపోవుచున్నది; కూర్చుండునప్పుడుకూడనెకూర్చుండును; అట్టి, మనుష్యుడు బహుదూరముపోయివచ్చినను, మృత్యువుకూడనే పోయివచ్చును; కావున, మృత్యువునుదప్పించుకొననలవి

గాదు. అని, తాత్పర్యము.

గాత్రేషు వలయః ప్రాప్తా శ్వేతాశ్చైవ శిరోరుహః
జరయా పురుషో జీణః కింహి కృత్వా ప్రభావయేత్ . ౨౩

టిక॥ గాత్రేషు=అవయవములయం	నును?
దుఃవలయః=మడతలు ; ప్రాప్తాః =	దేహమంతయుమడతలు పడినవి;
కలిగినవి. శిరోరుహఃశ్చైవ = తలవెం	వెండ్రుకలన్నియుఁజెల్లనైనవి ; ఇట్లు
దుకలును; శ్వేతాః=తెల్లనివి; అనన్	ముసలితనమునొందిపరవశుఁడైనపిమ్మ
(అధ్యాహృతము)=అయినవి . పురు	టఁ, బురుషుఁడేమి యుపాయము చే
షః=పురుషుఁడు; జరయా= ముసలి	యొగలండు? కావున, యశావనమున నె
తనముచేత; జీణః=జీణించినవాఁ	యాత్మవిచారముచేయవలసినది.
డై; కింహి=దేనిని; కృత్వా = చేసి;	అని, తాత్పర్యము.
ప్రభావయేవత్ = సమర్థునిం జేసికొ	

నందంత్వదీత ఆదిత్యే నందం త్యస్తమితే రవౌ
ఆత్మనోనావబుధ్యంతే మనుష్యా జీవితక్షయమ్ . ౨౪

టిక॥ మనుష్యాః=మనుష్యులు; ఆది	మనుష్యులు, సూర్యుండుదయింపఁ
త్యే=సూర్యుండు; ఉదితే=ఉదయించి	గానే, యథాజ్ఞాన సమయమువచ్చి
నవాఁడుకాఁగా; నందంతి= సంతోషిం	నదిగదాయని సంతోషమునొందెదరు;
చుచున్నారు. రవౌ=సూర్యుఁడు; అ	సూర్యుండ స్తమించినప్పుడు కామోప
స్తమితే=అస్తమయమునొందఁగా; నం	భోగకాలమువచ్చినదిగదాయని సం
దంతి=సంతోషించుచున్నారు ; ఆత్మ	తోషించెదరు; ఎవ్వరును, అట్లు సూ
నః=తనయొక్క; జీవితక్షయం = ఆ	ర్యోదయాస్తమయములచేఁదమ యా
యుస్సుయొక్క-నాశమును ; నావబు	యుస్సు నశించుచున్నదని యెఱుంగరు.
ధ్యంతే=ఎఱుంగరు.	అని, తాత్పర్యము.

హృష్టం త్యైత్యుముఖం దృష్ట్యా నవం నవ మిహాగతమ్
ఋతూనాం పరివర్తేన ప్రాణినాం ప్రాణసంక్షయః. ౨౫

టీక॥ ఇహ = ఇచ్చట; మనుష్యాః = మనుష్యులు; నవంనవం = క్రొత్తక్రొత్తగా; ఆగతం = వచ్చిన; ఋతుముఖం = ఋతువుయొక్క; యారంభమును; దృష్ట్యా = చూచి; హృష్టంతి = సంతోషించుచున్నారు. ఋతూనాం = ఋతువులయొక్క; పరివర్తేన = తిరుగుడుచేత; ప్రాణినాం = జంతువులకు; ప్రాణసంక్షయః = ప్రాణనాశము; భ	వతి(అధ్యాహృతము) = అగుచున్నది. ఋతువులు, అతిక్రమింపనతిక్రమింప, బ్రాణులకు, ఆయుస్సునశించుచున్నది; ఇదిదెలియక, ఒకఋతువుపోయిక్రొత్తక్రొత్త ఋతువువచ్చినప్పుడంతయుఁదుఃఖించుటనుమాని, సంతోషంబునొందుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.
---	--

యథా కాష్ఠంచ కాష్ఠంచ సమేయాతాం మహార్ణవే
సమేత్యచ వ్యపేయాతాం కాల మాసాద్య కంచన. ౨౬
ఏవం భార్యాశ్చ పుత్రాశ్చ జ్ఞాతయశ్చ ధనానిచ
సమేత్య వ్యవధావంతి ధువో ష్యేషాం వినాభవః ౨౭

టీక॥ యథా = ఎట్లు; మహార్ణవే = మహాసముద్రమునందు; కాష్ఠంచ = కొయ్యయు; కాష్ఠంచ = కొయ్యయు; సమేయాతాం = కూడుకొనునో; సమేత్య = కూడియు; కంచన = ఒకానొక; కాలం = కాలమును; ఆసాద్య = పొంది; వ్యపేయాతాం = విడివడునో; ఏవం = ఇట్లు; భార్యాశ్చ = భార్యలును; పుత్రాశ్చ = కొడుకులును; జ్ఞాతయశ్చ = బంధువులును; ధనానిచ = ధనములును;	సమేత్య = ఒకటిగాఁజేరి; వ్యవధావం = విడివడుచున్నవి. ఏషాం = వీరలకు; వినాభవః = విడివడుట; ధువోహి = స్థిరముగదా! మహాసముద్రంబున, రెండుకొయ్యలు, వకటినొకటిచేరియు, కొంతకాలమునకు, విడివడునట్లు, భార్యలునుబుత్రులునుబంధువులును, ధనాదులును, అందఱును, కొంతకాలము, ఒకరితోనొకరుసంబంధించి, యటుపిమ్మట, విడి
---	---

వడుదురు; వీరలకు, సంబంధములేకుం | త్రమునిత్యముగాదు. అని, తాత్పర్యము.
ఘటనిత్యముగాని, సంబంధమెంతమా

నా త్ర కశ్చి ద్యథా భావం ప్రాణీ సమభివతతే
తేన తస్మిన్న సామర్థ్యం ప్రేతస్యా స్తస్యశోచతః. ౨౮

టీక|| అత్ర = ఈలోకమునందు; క్తిః నాస్తి=లేదు.
ప్రాణీ=జంతువు; కశ్చిత్=ఒకానొక ఈలోకంబున, నేప్రాణీయుఁ, దన
తియును; యథాభావం = యథేచ్ఛ యిచ్చచొప్పుననడచుకొనుటకు శక్తుఁ
గా ; సమభివతతే = నడవఁజాలదు. డుకాఁడు, కావున, మృతిబొందినవా
తేన=అందుచేత; ప్రేతస్య(హేతోః)= నింగుఱించియెంతదుఃఖించినను, వాని
మృతిబొందినవానినిమిత్రమయి; అను మఱలబ్రతికింపనలవిగాదు.
శోచతః=దుఃఖించువానికి; తస్మిన్ = అని, తాత్పర్యము.
దానివిషయమయి; సామర్థ్యం = శ

యథాహి సాధకం గచ్ఛంతం బ్రూయా త్కశ్చి త్పథి స్థితః
అహమప్యగమిష్యామి పృథతో భవతా మితి. ౨౯
ఏవం పూర్వై గతో మాగః పితృపైతామహూ ధ్రువః

టీక|| యథాహి = ఎట్లు; గచ్ఛంతం మునుపటివారలచేత; గతో = పొందఁ
తం=పోవుచున్న; సాధకం = బాటసా బడిన; పితృపైతామహః=తండ్రితాత
రులసమూహమునుగూచి ; పథి = లవలనవచ్చిన; మాగః = మాగ
మాగమునందు; స్థితః=ఉన్నట్టి; క ము; ధ్రువః=నిశ్చితము.
శ్చిత్ = ఒకానొకపురుషుండు; “భవ దారింబోవుచున్నబాటసారులగుం
తాం=మీయొక్క; పృథతో=వెనుకను; వ్రంజూచి, పయనమయిదారిలోనున్న
అహమపి=నేనును; అగమిష్యామి = వాఁడు, “నేనునుమీవెంబడివచ్చెదను”
వచ్చెదను. ఇతి=అని; బూయాత్ = అనిచెప్పి , వారలవెంబడించిపోవున
చెప్పినో; ఏవం=ఇట్లు; పూర్వై = ట్లు , ఇంతకుమున్నుపూర్వీకులచేనవ

లంబింపఁబడి తండ్రితాతలనాఁటనుండి ను; దానినెంతమాత్రమువిడువరాదు.
వచ్చినమాగఁమునే యనుసరింపవలె అని, తాత్పర్యము.

త మాపన్నః కథం శోచే ద్యస్య నాస్తి వ్యతిక్రమః. ౩౦

టీక॥యస్య=చేసికి;వ్యతిక్రమః=త అట్టితిరుగులేని పూర్వికులమాగఁ
రుగు;నాస్తి=లేదో;తం = అట్టిపెద్దల ముననుసరించియేలదుఃఖింపవలెను?
మాగఁమును;ఆపన్నః= పొందినవాఁ అని, తాత్పర్యము.
డు;కథం=ఎట్లు;శోచేత్=దుఃఖించును.

వయసః పతమానస్య స్రోతసోవా నివతిః

ఆత్మా సుఖే నియోక్తవ్య స్సుఖభాజః ప్రజా స్తన్మృతాః. ౩౧

టీక॥అనివతిః=మఱలనట్టి;స్రోత బొందువారలనుట ; ప్రజాః=జనులు;
సోవా=ప్రవాహమువలె;వయసః=ఆ స్తన్మృతాః=చెప్పఁబడినారు.
యుస్సు;పతమానస్య = అతిక్రమించు ప్రవాహమువలె,వయస్సతిరుగులేకగడ
చుండఁగా;ఆత్మా=మనస్సు;సుఖే=సుఖ చిపోవుచుండునుగావునఁ,బరలోకసుఖ
మునందు, సుఖహేతువగుధర్మమునం హేతువగుధర్మంబు నాచరించుచుం
డనుట;నియోక్తవ్యః= నియోగింపఁబడ డవలయును; అట్లుధర్మాచరణమునే
వలయును. సుఖభాజః=సుఖమునుబొం యువారలేమనుష్యులనంబడుదురు,తక్కి
దువారలు, సుఖహేతువగుధర్మమును నవారలుమృగములు.అని, తాత్పర్యము.

ధర్మాత్మా సశుభైః కృతైః క్రతుభి శ్చ వైదక్షిణైః

స్వగం దశరథః ప్రాప్తాః పితా నః పృథివీపతిః. ౩౨

టీక॥ధర్మాత్మా= ధర్మస్వభా శరధుండు;సశుభైః= మంగళశకరముల
వుండును; పృథివీపతిః= భూమికిఁబ్ర గు; ఆ వైదక్షిణైః = సరియయినదక్షి
భువునగు; నః=మనయొక్క; పితా= ణలుగల; కృతైః= సమస్తముల
తండ్రియయిన; నః=ఆ;దశరథః= ద యిన;క్రతుభిశ్చ=యాగములచేతను;స్వ

శ్రీమద్రామాయణముఃఅయోధ్యాకాండముః ౩౯

స ౧౦౫

గణం=స్వగణమును; ప్రాప్తః=పొందినాడు.

ధర్మాత్మండగుమనతండ్రి దశరథమహారాజు, సమస్తకతువులును,

సంపూర్ణదక్షిణలతోఁగావించి, యాపరమపుణ్యంబుచే, స్వగణంబునొందినాడు. అని, తాత్పర్యము.

భృత్యానాం భరణా తస్య కృజానాం పరిపాలనాత్
అథాదానాచ్చ ధర్మేణ పితా న స్ప్రిధివం గతః. ౩౩

టీక॥నః=మనయొక్క; పితా=తండ్రి;

భృత్యానాం=భృత్యులయొక్క; భరణాత్=పోషించుటవలనను; సమస్తకతులకుఁగా; ప్రజానాం=జనులయొక్క; పరిపాలనాత్=పాలించుటవలనను; అథాదానాచ్చ=ధనమునొసంగుటవలనను; ధర్మేణ=ధర్మముచేతను; స్ప్రిధివం=స్వగణమును; గ

తః=పొందినాడు.

మనతండ్రి దశరథమహారాజు, చక్కఁగా భృత్యులకు బోషించుటవలననుబ్రజలం చాలించుటవలనను, ధనంబునొసంగుటవలనను, ధర్మంబుననుబన్ను దీసికొనుటవలనను, స్వగణంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

కర్మభిస్తు శుభై రిష్టైః క్రతుభిశ్చైవ దక్షిణైః
స్వగణం దశరథః ప్రాప్తః పితానః పృథివీపతిః. ౩౪

టీక॥నః=మనయొక్క; పితా=తండ్రియగు; పృథివీపతిః=ధూమికిఁబ్రభువైన; దశరథః=దశరథమహారాజు; శుభైః=మంగళకరములగు; కర్మభిస్తు=కర్మములచేతను; ఇష్టైః=యజింపఁబడిన; ఆవైదక్షిణైః=సరియయినదక్షిణలుగలవియునగు; క్రతుభిశ్చ=యాగ

ములచేతను; స్వగణం=స్వగణమును ప్రాప్తః=పొందినాడు.

మనతండ్రి దశరథమహారాజు, నానావిధ సత్కర్మములు గావించియు సంపూర్ణదక్షిణలతోఁగాంబులుచేసియు, స్వగణంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇష్టా బహువిధై ర్యజ్ఞై భోగాంశ్చ వాప్య పుష్కలాన్
ఉత్తమం చాయురాసాద్య స్వగతః పృథివీపతిః. ౩౫

టీక॥ పృథివీపతిః = భూమికిఁబ్రభు యశ్చ = ఆయుస్సును; ఆసాద్య = పొం
వైనదశరథుఁడు; బహువిధైః = పెక్కు ది; స్వగతః = స్వగతమునుబొందెను.
విధములయిన; యజ్ఞైః = యాగముల దశరథమహారాజు పెక్కు యాగం
చేత; ఇష్టా = దేవతలఁబూజించి; పు బులుగావించి, పుష్కలముగాదివ్యభో
ష్కలాన్ = అధికములయిన; భోగాం గంబులననుభవించి, పెద్దకాలముజీవిం
శ్చ = భోగంబులను; ఆవాప్య = పొంది; ఉ చి, స్వగతమునొందెను.
త్తమం = మిక్కిలియునధికమయిన; ఆ అని, తాత్పర్యము.

ఆయురుత్తమ మాసాద్య భోగానపిచ రాఘవః
స న శోచ్యః పితా తాత స్వగత స్సత్కృత స్సతామ్. ౩౬

టీక॥ తాత = నాయనా! ఉత్తమం = ఘండు; శోచ్యః = దుఃఖింపఁదగినవాఁ
మిక్కిలియునధికమయిన, ఆయుః = ఆ డు; న = కాఁడు.
యుస్సును ; భోగానపిచ = భోగ నాయనా! పెద్దకాలముజీవించి,
ములను ; ఆసాద్య = పొంది ; స్వ నానావిధదివ్యభోగంబులం బుష్కలంబు
గతః = స్వగతము నొందిన ; స గాననుభవించి, సత్పురుషులచేగౌరవిం
తాం = పెద్దలకు, పెద్దలచేతననుట; స పఁబడి, స్వగతంబునొందిన, మనతండ్రి
త్కృతః = పూజింపఁబడినట్టి; సః = ఆ; నిగూర్చియెంతమాత్రము దుఃఖింపరా
పితా = తండ్రియగు; రాఘవః = దశర డు. అని, తాత్పర్యము.

స జీణం మానుషం దేహం పరిత్యజ్య పితా హి నః

దైవే మృద్ధి మనుషాప్రో బ్రహ్మలోకవిహారిణీమ్. ౩౭

టీక॥ సః = ఆ; నః = మనయొక్క; జీణం = శిథిలమయిన; మానుషం =
పితా = తండ్రియగు దశరథమహారాజు; మనుష్యసంబంధియగు ; దేహం =

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౩౪౦

స ౧౦౫

దేహమును; పరిత్యజ్య=విడిచి; బ్రహ్మ
లోకవిహారిణీం=బ్రహ్మలోకమునందువి
హరించునట్టి; దైవీం=దేవసంబంధియ
గు; ఋద్ధిం=సంపదను; దివ్యదేహము
ననుట; అనుప్రాప్తోహి = పొందినాఁ
డుగదా!

మనతండ్రిదశరథమహారాజు, జీణఁ
మయినమనుష్యదేహమునువిడిచి, దేవ
దేహమునుబొంది, బ్రహ్మలోకంబునవి
హరించుచున్నాఁడుగదా! అతనికిదుః
ఖింపనేలకని, తాత్పర్యము.

తంతు నైవంవిధః కశ్చిత్ప్రాజ్ఞశ్శోచితుమహాతి
తద్విధో యద్విధశ్చాపి శ్రుతవాక్ బుద్ధిమత్తరః. ౩౮

టీక||శ్రుతవాక్= విద్యావంతుండ
వును; బుద్ధిమత్తరః = మిక్కిలియుబుద్ధి
మంతుండవునగు; త్వం (అధ్యాపృత
ము)చ=నీవును; యద్విధః = ఎట్టివాండ
వు; అసి=అగుచున్నావో; తద్విధః=అ
ట్టి; ఏవంవిధః=ఇట్టి; ప్రాజ్ఞః=పండితు
డగు; కశ్చిత్=ఒకానొకఁడును; తంతు=

అతనిగూర్చిమాత్రము; శోచితుం=దుః
ఖించుటకు; నాహాతి=తగఁడు.
నీవు, సమస్తశాస్త్రంబులందెలిసిన
వాండవు; మిక్కిలియుబుద్ధిమంతుండవు;
నీయట్టిపండితుండెవ్వఁడును, దశరథమ
హారాజుంగుఱించి, యెంతమాత్రము,
దుఃఖింపఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతే బహువిధా శ్శోకా విలాప రుదితే తథా
వజ్రసీయాహి ధర్మేణ సర్వావస్థాను ధీమతా. ౩౯

టీక||విలాపరుదితే=ఏడ్పునుకన్నీళ్లు
విడుచుటయు; తథా = అట్లు; బహువి
ధాః=పెక్కువిధములయిన; శోకాః=
దుఃఖములు; ధీమతా = బుద్ధిమంతుండ
గు; ధీరేణ=ధైర్యశాలిచేత; సర్వావస్థా
ను= సమస్తావస్థలయందును; వజ్రసీ

యాహి=విడువఁదగినవిగదా!
ఏడ్పుట, కన్నీళ్లువిడుచుట, అట్లుబ
హువిధదుఃఖంబులను , సమస్తావస్థల
యందును, ధీరుండునుబుద్ధిమంతుండున
గువాఁడు, విడువవలయును.
అని, తాత్పర్యము.

స స్వస్థో భవ మాశోచే ర్యాత్వా చావస తాం పురీమ్
తథా పిత్రా నియుక్తోసి వశినా వదతాం వర. ౪౦

టీక॥వదతాం= చెప్పవారలలోప
ల;వర=శ్రేష్ఠుడవగుభరతుడా!సః= డవు;అసి=అగుచున్నావు.
అట్టి: త్వం(అధ్యాహృతము)= నీవు; మాటలుచెప్పవారలలో శ్రేష్ఠుండ
స్వస్థః=నెమ్మదిగలవాడవు; భవ = వగుభరతుడా ! నీవు నెమ్మదివొంది
అగుము;మాశోచే= దుఃఖింపకుము. యుండుము; దుఃఖింపవలదు; పోయి
యాత్వాచ=పోయియు;తాం=ఆ; పు యయోధ్యాపట్టణంబుఁబాలింపుము ;
రిం=అయోధ్యాపట్టణమును; అవస= అట్లుజి తేంద్రియుండగుమనతండ్రి , నీ
అధిష్ఠింపుము. తథా=అట్లు;వశినా= కాజ్ఞ యొసంగియున్నాఁడు.
ఇంద్రియనిగ్రహముగల;పిత్రా= తండ్రి అని,తాత్పర్యము.

యత్రాహ మపి తేనైవ నియుక్తః పుణ్యకర్మణా
తత్రైవాహం కరిష్యామి పితౄరార్యస్య శాసనమ్. ౪౧

టీక॥యత్ర=ఏవిషయమందు;అహ
మపి=నేనును; పుణ్యకర్మణా=పవిత్ర పుణ్యకర్ముండగు మనతండ్రి దశ
ములయినకార్యములుగల;తేనైవ= ఆ రథమహారాజు , ఏకార్యమునందు ,
తండ్రిచేతనే;నియుక్తః=ఆజ్ఞాపింపబడి నన్నాజ్ఞాపించియున్నాఁడో, నేనును,
నానో;తత్రైవ=ఆవిషయమునందె;అ పూజ్యుండగుతండ్రియాజ్ఞ ను శిరసావ
హం=నేను; ఆర్యస్య=పూజ్యుండగు; హించి, యాకార్యంబుగావించెదను.
పితుః= తండ్రియొక్క;శాసనం= ఆజ్ఞ అని,తాత్పర్యము.

న మయా శాసనం తస్య త్యక్తుం న్యాయ్య మరిందమ
త త్వయాపి సదా మాన్యం సవై బంధు స్సనః పితా. ౪౨

టీక॥అరిందమ = శత్రువులనడఁగఁద్రొక్కునట్టిభరతుడా!మయా = నా

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౭౪౩

స ౧౦౫

చేత; తస్య=ఆదశరథమహారాజయ్యె
క్క; శాసనం=ఆజ్ఞను ; త్యక్తుం=
విడుచుటకు; న్యాయ్యం=యొక్తము;
న=కాదు. తత్=అది; త్వయాపి= నీ
చేతఁగూడ; సదా=ఎల్లప్పుడును; మా
స్యం=పూజింపఁదగినది. సః=అతఁడు;
సః=మనకు-బంధురైవ = బంధువుగ
దా! సః=మనకు; పితా=తండ్రిగదా!

శత్రువులనడంగఁద్రొక్కం జాలిన
భరతుఁడా ! దశరథమహారాజుశాస
నంబునతిక్రమించుట, నాకుయొక్తము
కాదు; అట్లు, నీవును, ఆయనయాజ్ఞ నె
ల్లప్పుడునుబూజింపఁవలయును; ఆయ
నమనకు అందఱిబంధువులకన్న నెచ్చ
బంధువు, తండ్రి. అని, తాత్పర్యము.

తద్వచః పితౄ రేవాహం సమ్మతం ధర్మచారిణః

కర్మణా పాలయిష్యామి వనవాసేన రాఘవ. ౪౩

టీక|| రాఘవ=భరతుఁడా ! తత్=
అందువలన; అహం=నేను ; ధర్మ
చారిణః=ధర్మమునాచరించునట్టి ; పి
తుః=తండ్రియొక్క; సమ్మతం=పూ
జింపఁబడిన; వచనం=మాటనే; వన
వాసేన=అడవినుండుటయను; కర్మ
ణా=కార్యముచేత; పాలయిష్యామి=

పాలించెదను.
భరతుఁడా! అందువలన, నేను, బ
దునాలుగు సంవత్సరంబులు వనంబున
నుండి, యట్టిపరమధామిఁకుండగు తం
డ్రియజ్ఞును, సార్థకంబు గావించెద
ను. అని, తాత్పర్యము.

ధామి కేణా నృశంసేన సరేణ గురువతి నా

భవితవ్యం సరవ్యాఘ్నై పరలోకం జిగీషతా. ౪౪

టీక|| సరవ్యాఘ్నై= పురుషశ్రేష్ఠుండ
వగుభరతుఁడా! పరలోకం= పరలోక
మును; జిగీషతా= జయింపనిచ్చించున
ట్టి; సరేణ=మనుష్యునిచేత; ధామి కే
ణ=ధర్మమునాచరించునట్టివాఁడుగా

ను; అనృశంసేన=క్రూరుఁడుగానివాఁ
డుగాను; గురువతి నా=గురుశుశ్రూ
షసేయువాఁడుగాను; భవితవ్యం=అగు
టకావలయును.

పురుషశ్రేష్ఠుండవగుభరతుఁడా! ప

రలోకంబుననుఖంబు నొందఁగోరువాఁ | కొనువాఁడు గాను, ఉండవలయును.
డు, ధామిఁకుండు గాను, దయగలవాఁ | అని, తాత్పర్యము.
డు గాను, గుర్వాజ్ఞాప్రకారమునడచు

ఆత్మాన మనుతిష్ఠ త్వం స్వభావేన నరవభ
నిశామ్యతు శుభం వృత్తం పితౄ దేశరథస్య నః. ౮౫

టీక॥ నరవభ= పురుష శ్రేష్ఠుండ | అనుతిష్ఠ=అనుష్ఠింపుము.
వగుభరతుఁడా! త్వం=నీవు; నః=మన | పురుషశ్రేష్ఠుండవగుభరతుఁడా! నీవు
యొక్క-; పితౄ=తండ్రియగు ; దేశర | మనతండ్రియగు దేశరథుని సదాచార
థస్య=దేశరథునియొక్క-; శుభం=మం | మంతయు మనంబుననుచుకొని, రా
గళకరమయిన; వృత్తం = నడువడిని; | జ్యంబుఁబాలింపుము. అని , రాముం
నిశామ్యతు=చూచియు; ఆత్మానం= | డు, భరతునితోఁజెప్పెను.
నిన్ను; స్వభావేన=రాజభావముచేత; | అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ ముక్త్యా వచనం మహాత్మా
పితౄ ర్నిదేశప్రతిపాలనార్థం
యవీయసం భౌ తర మథవచ్చ
ప్రభు ముహూర్తా ద్విర రామ రామః. ౮౬

టీక॥ మహాత్మా = అధికమయినప్ర | గలదియు; అథవచ్చ= అధికమయిన
భావముగలవాఁడును; ప్రభుః= సమ | యథామకలదియునగు ; వచనం=మా
ధుండునగు, రామః=రాముఁడు; ఇ | టను; ఉక్త్యా=చెప్పి; ముహూర్తాత్ =
తి=అని; ఏవం=ఇట్లు; యవీయసం(య | స్వల్పకాలముననె; విర రామ=ఊరకుం
వీయాంసం)=కనిష్ఠుండగు; భౌతరం= | డెను.
తోఁబుట్టు వై నభరతునిగూచి; పితౄ= | ఈప్రకారంబున, మహాత్ముండును
తండ్రియొక్క-; నిదేశప్రతిపాలనార్థం= | మహాసమధుండునగు రాముండు, తన
ఆజ్ఞనుబాలించుటయొక్కయోజనముగా | తమ్ముండగుభరతుంజూచి, తండ్రియ

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౭౪౫

స ౧౦౬

జ్ఞానవశ్యము పాలించవలెననునథము | యంతనూరకుండెను.

వచ్చునట్లు, ఉత్తమంబగుమాటంజెప్పి, | అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, పంచోత్తరశతతమస్సగఃః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండపంచోత్తరశతతమస్సగఃః టీక,
ముగిసినది.

||

ష డు త్త ర శ త త మ స గ ః ప్రా రం భః.

ఏవ ముక్తావత విరతే రామే వచన మథవత్
తతో మందాకినీ తీరే రామం ప్రకృతివత్సలమ్. ౧
ఉవాచ భరత శ్చిత్రం ధామికో ధామికం వచః

<p>టీక రామే = రాముఁడు; ఏనం = ఇ ట్లు; అథవత్ = అధికమయినయథా ముగల; వచనం = మాటను; ఉక్తా = చె ప్పి; విరతేతు = ఊరకున్నంతనె; తతః = అంత; ధామికం = ధర్మమునాచరిం చునట్టి; భరతః = భరతుఁడు; మందాకినీతీ రే = మందాకినీనదీతీరమునందు; ప్రకృతి వత్సలం = స్వభావముచేత మిక్కిలి</p>	<p>యుఁజేసుగలవాఁడగు; రామం = రా మునిగూర్చి; చిత్రం = ఆశ్చర్యకరంబును; ధామికం = ధర్మిష్ఠులగు; వచః = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను. అట్లు, రాముండు మహాధర్మంబగు మాటంజెప్పి, ముగించినపిమ్మట, ధా మికుండగు, భరతుండు, మందాకినీతీ రంబున, స్వభావంబున నెభ క్తవత్సలం</p>
--	---

డగు రాముంజూచి, మిక్కిలియు క్రియు | వ్యంబున గునీమాటంజెప్పెను.
క్తంబగుటచే నాశ్చర్యకరంబునుధమి | అని, తాత్పర్యము.

కోహీస్యా దీదృశో లోకే యాదృశ స్తవ్య మరిందమ. ౨
నత్వాం ప్రవృధయే ద్దుఃఖం ప్రీతిర్వాన ప్రహషణయేత్

టీక|| అరిందమ = శత్రువులనణగఁగ | సంతోషింపఁజేయదు.
దొక్కునట్టిరాముండా! త్వం=నీవు ; | శత్రువులనడంగద్రోక్కంజాలినట్టి
యాదృశః=ఎట్టివాడవో; ఈదృశః= | రాముండా! నీయట్టి వాడు లోకంబున
ఇట్టివాడు; లోకే = ప్రపంచమునం | నెవ్వఁడునులేడు; నీవు, దుఃఖంబు వ
దుఃకోహీ=ఎవ్వఁడు; స్యాత్=అగును? | చ్చినను దుఃఖంపపు; సంతోషంబు వ
త్వాం=నిన్ను; దుఃఖం=దుఃఖము; నప్రవృ | చ్చినప్పుడును, సంతోషింపవు.
ధయేత్=దుఃఖంపఁజేయదు. ప్రీతిర్వా= | అని, తాత్పర్యము.
సంతోషముగాని; నప్రహషణయేత్=

సమృతశ్చాసి వృద్ధానాం తాంశ్చ పృచ్ఛసి సంశయాః. ౩

టీక|| వృద్ధానాంవ=పెద్దలకును; స | సర్వజ్ఞుండవుగావున వృద్ధులుగూడ
మృతః= పూజితుండవును; అసి= అగు | నిన్నుబూజించెదరు; అయినను, నీవు,
చున్నావు. తాంశ్చ=ఆవృద్ధులను; సం | వారలనుగౌరవించుటకై , వారలనడి
శయాః=సందేహములను; పృచ్ఛసి= | గిసందేహంబులుదీర్చుకొను చున్నావు.
అడుగుచున్నావు. | అని, తాత్పర్యము.

యథా మృత స్తథా జీవన్ యథా సతి తథా సతి
యస్యైవ బుద్ధిలాభస్యా త్పరితప్యేత కేన సః. ౪

టీక|| మృతః=చచ్చినవాడు; య | బ్రతికియున్నవాడును. అసతి=లేనిప
థా=ఎట్లో; తథా=అట్లు; జీవన్= | దాఠణమునందు; యథా=ఎట్లో; త

థా=అట్లు; సతి= ఉన్నవస్తువునందు
ను. ఏషః=ఈ; బుద్ధిలాభః= బుద్ధిలా
భము; యస్య=ఎవ్వనికి; స్యాత్=అగు
నో; సః=అతడు; కేచ=ఎందుచేత; పరి
తప్యేత = పరితపించును?

చచ్చినవానియందు , ఎట్లు ద్వేషం
బుంచరో, అట్లు బ్రతికియున్నవానియం

దును , ద్వేషంబుంచకుండుట; లేనివ
స్తువునందు రాగంబుంచకుండునట్లు, ఉ
న్నవస్తువునందను రాగంబుంచకుండుట;
ఇట్టిబుద్ధియెవనికిగలుగునో, అతండు,
దేనికిని, ఎంతమాత్రము, పరితపింపడు.

అని, తాత్పర్యము.

పరావరజ్ఞో యశ్చ స్యా త్తథా త్వం మనుజాధిప
స ఏవం వ్యసనం ప్రాప్య న విషీదితు మహాతి. ౫

టీక॥ మనుజాధిప = మనుష్యులకుఁ
బ్రభుండవగు రాముఁడా! యశ్చ = ఎ
వ్వండు; పరావరజ్ఞః= అత్తానాత్మ
లందెలిసినవాఁడు; స్యాత్=అగునో;
సః=అతండు; ఏవం=ఇట్లు; వ్యసనం=
కష్టమును; ప్రాప్య=పొంది; విషీదితుం=
దుఃఖించుటకు; నాహాతి= తగఁడు.

తథా=అట్లు; త్వం=నీవు.
నరాధిపుండవగు రాముఁడా! ఆత్మా
నాత్మలందెలిసినవాఁడు, ఎట్టికష్టంబుల
వొందియు , దుఃఖింపరాదు; అట్లునీ
వు, ఆత్మానాత్మజ్ఞుండవు గావున దుః
ఖంబునొందవు అని, తాత్పర్యము.

అమరోపమ సత్త్వస్తత్త్వం మహాత్మా సత్యసంగరః
సర్వజ్ఞ స్సర్వ దశీచ బుద్ధిమాం శ్చాసి రాఘవ. ౬

టీక॥ అమరోపమ = దేవతతోఁబో
ల్నిగల; రాఘవ=రాముఁడా! త్వం=
నీవు; సత్త్వః=సత్త్వగుణంబుగలవాఁడ
వు; మహాత్మా=అధికమయిన ధైర్యముగ
లవాఁడవు; సత్యసంగరః= సత్యప్రతి
జ్ఞుండవు; సర్వజ్ఞః=సమస్తమును దెలిసిన

వాఁడవు; సర్వదర్శిచ=సమస్తమునుజూ
చువాఁడవును; బుద్ధిమాంశ్చ = అధికమ
యినబుద్ధిగలవాఁడవును; అసి=అగుచు
న్నావు.

దేవతుల్యుండవగు రాముఁడా! నీవు,
సత్త్వగుణసంపన్నుండవు; మహాధైర్యుం

డవు;సత్యప్రతిజ్ఞండవు; సర్వజ్ఞండవు;స | వు.అని, తాత్పర్యము.
ర్వదర్శివి ; మిక్కిలియుబుద్ధిమంతుండ

న త్వా మేవం గుణై ర్యుక్తం ప్రభవా భవకోవిదమ్
అవిషహ్యతమం దుఃఖ మాసాదయితు మహాతి. ౭

టిక ఏవం=ఇట్లు;గుణైః=గుణముల	యితుం=పొందుటకు;నాహాతి = త
తో;యుక్తం= కూడినవాడవును;ప్రభ	గదు.
వాభవకోవిదం = ఉత్పత్తివినాశంబుల	ఇట్టిసద్గుణంబులతో నొప్పవాడవు
యందుఁబండితుండవునగు;త్వాం = ని	నుఉత్పత్తివినాశంబులుదెలిసినవాడవు
న్ను;అవిషహ్యతమం= ఎంతమాత్రము	నగు,నీవుఇట్టిదుస్సహంబగుకష్టమునొం
నొర్వరాని;దుఃఖం=దుఃఖము; ఆసాద	దుట,సరిగాదు.అని, తాత్పర్యము.

ప్రోషితే మయి యత్పాపం మాత్రామత్కారణాత్కృతమ్
ఘోరయా తదనిష్ఠంమే ప్రసీదతు భవాన్తమ. ౮

టిక మయి=నేను; ప్రోషితే = దే	డవుగమ్ము.
శాంతరమునొందియుండఁగా ; ఘోర	నేనుదేశాంతరంబుననుండఁగా, దు
యా=దుష్టయగు;మాత్రా=తల్లిచేత;	ష్టరాలగునాతల్లి, నానిమిత్తమయిగా
మత్కారణాత్ = నానిమిత్తమయి;	వించినపాపకార్యము , నాకిష్టముగా
యత్=ఏ;పాపం=పాపము; కృతం=	దు;కావున, నీవునాపైఁగోపంబుసేయ
చేయఁబడినదో;తత్=అది;మే = నా	కుము;అనుగ్రహింపవలయును.
కు;అనిష్ఠం=ఇష్టముగాదు. భవాన్=నీ	అని, తాత్పర్యము.
వు;మమ=నాకు; ప్రసీదతు=ప్రసన్నుం	

ధర్మబంధేన బద్ధోస్తి తేనే మాం నేహ మాతరమ్
మాన్తి తీవ్రేణ దండేన దండాహంకం పాపకారిణీమ్. ౯

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౭౪

స ౧౦౬

టీక|| ధర్మబంధేన = ధర్మపాశముచేత; బద్ధం = కట్టబడినవాడను; అన్తి = అగుచున్నాను. తేన = అందుచేత; దండాహం = శిక్షకుడగినదియు; పాపకారిణీం = పాపముచేసినదియునగు; ఇమాం = ఈ; మాతరం = తల్లిని; ఇహ = ఇప్పుడు; తీవ్రేణ = తీవ్రమయిన; దండేన = శిక్షచేత; నహన్తి = వధింపకున్నాను. నేనుధర్మంబునకు భయపడియున్నాను; అందుచేతనే, పాపిష్ఠురాలునుదండింపడగినదియునగు నాతల్లి, నిప్పుడు, తీవ్రదండంబున, వధింపకున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

కథం దశరథా జ్ఞాత శ్శుద్ధాభిజన కర్మణః
జానన్ ధర్మ మధర్మిష్ఠం కుర్యాం కర్మ జుగస్పితమ్. ౧౦

టీక|| శుద్ధాభిజనకర్మణః = పరిశుద్ధమయినకులమునుకార్యముగల; దశరథాత్ = దశరథునివలన; జాతః = పుట్టిన; అహం (అధ్యాత్మతము) = నేను; ధర్మం = ధర్మమును; జానన్ = ఎఱిగించుచు; కథం = ఎట్లు; అధర్మిష్ఠం = అధర్మముగలదియు; జుగస్పితం = నిందింపబడినదియునగు; కర్మ = కార్యమును; కుర్యాం = చేయుదును. సత్కులంబునంబుట్టినవాడను సత్కులంబులగావించుచున్నవాడనగుదశరథమహారాజునకుఁబుట్టి, ధర్మంబుదెలిసియు, నధర్మిష్ఠంబునులొకనిందితంబునగు కార్యంబును, నేనెట్లు గావించును? అని, తాత్పర్యము.

గురుః త్రియావాక్ వృద్ధశ్చ రాజా ప్రేతః పితేతచ
తాతం న పరిగహేయం దైవతంచేతి సంసది. ౧౧

టీక|| అహం = నేను; గురుః = గురువు; త్రియావాక్ = యాగములుగలవాడు; వృద్ధశ్చ = ముసలివాడను; రాజా = రాజు; ప్రేతః = మృతిఁబొందినవాడు; పితేతచ = తండ్రి; ఇతి = అనియు; దైవతంచేతి = దేవతయనియు; తాతం = నాయనను; సంసది = సభయందు; నపరిగహేయం = నిందింపను.

గురువు, యాగాది క్రియలం గావించి వాఁడు; అని, నాయనను సభయందు నిం
నవాఁడు; “వృద్ధుండు, రాజు, మృతి దింపకున్నాను. అని, తాత్పర్యము.
బొందినవాఁడు, తండ్రి; దైవమువంటి

కోహి ధర్మాధర్మయో హీన మీదృశం కమకలిష్టమ్

స్త్రీయాః ప్రియం చికిఘ్నస్సక్ కుర్యా ధర్మజ్ఞః ధర్మవిత్. ౧౨

టీక॥ ధర్మజ్ఞః = ధర్మము నెఱింగి
నట్టి రాముండా! ధర్మవిత్ = ధర్మము
దెలిసినవాఁడు; కః = ఎవ్వఁడు; (స్త్రీ)
యాః = స్త్రీకి; ప్రియం = సంతోషము
ను; చికిఘ్నస్సక్ = చేయఁగోరువాడై,
ధర్మాధర్మయోః = (తృప్తియాధర్మం
దుష్ట) ధర్మము చేతను అర్థము చేతను;
హీనం = విడువఁబడినదియు; కలిష్టం =

పాపమునగు; ఈదృశం = ఇట్టి; కమక =
కార్యమును; కుర్యాత్ = చేయును?
ధర్మజ్ఞుండవగు రాముండా! ధర్మం
బుదెలిసినవాఁడెవ్వఁడు, స్త్రీకి సంతో
షంబుగల్గుటకై, ఇట్టి ధర్మాధర్మవజ్ఞి
తంబగు పాపిష్ఠకార్యముఁజేయును?
అని, తాత్పర్యము.

అంత కాలేహి ధూతాని ముహ్యంతితి పురా శ్రుతిః

రాజైవం కుర్వతా లోకే ప్రత్యక్షం సాశ్రుతిః కృతా. ౧౩

టీక॥ ధూతాని = ప్రాణులు; అంత
కాలే = వినాశకాలమునందు; ముహ్యం
తి = మోహమునొందుచున్నవి. ఇతి =
అని; పురాశ్రుతిః = పురాతనమయిన గా
ధ; అస్త్రీ (అధ్యాత్మతము) హి = ఉన్నది
గదా! ఏవం = ఇట్లు; కుర్వతా = చేయు
చున్న; రాజ్ఞాః; దశరథ మహారాజుచే
త; సా = ఆ; శ్రుతిః = గాధ; లోకే = లో

కమునందు; ప్రత్యక్షం = ప్రత్యక్షము
గా; కృతా = చేయఁబడినది.

ప్రాణులకు, వినాశకాలంబున, వి
పరీతబుద్ధిగలుగునని, పురాతనగాధచే
ప్పుచున్నది; దశరథమహారాజు, ఇట్టి
యకార్యంబుగావించి, యాగాధార్థం
బులోకంబున, నందఱకును బ్రత్యక్షము
గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

సా ధ్వఖ మభి సంధాయ క్రోధా వ్యోహచ్చ సాహసాత్
తాతస్య య దతిక్రాంతం ప్రత్యాహ రతు తద్భవాక్. ౧౪

<p>టీక॥క్రోధాత్ = కోపమువలనను; మోహచ్చ = కైకేయివిషయమోహమువలనను; సాహసాత్ = సాహసమువలనను; తాతస్య = నాయనయొక్క; అతిక్రాంతం = ధర్మాతిక్రమణము; యత్ (అస్తి) = ఏదిగలదో; తత్ = దానిని; భవాక్ = నీవు; అథం = కార్యమును; సాధు = చక్కగా; అభిసంధాయ = ఆలోచించి; ప్రత్యాహరతు = మఱిలింపుము.</p>	<p>చించి; ప్రత్యాహరతు = మఱిలింపుము. కైకేయివిషయబుద్ధివెదసనికోపంబుజూపుటవలనను, కైకేయివిషయకమోహమువలనను, సాహసమువలనను, మనతండ్రిగావించిన ధర్మాతిక్రమణమును, నీవు, చక్కగానథమునాలోచించి, చక్కజేయుము.</p>
--	---

పితు న్న స్మమతిక్రాంతం వుత్రోయ స్సాధు మన్యతే
త దపత్యం మతం లోకే విపరీత మతోన్యథా. ౧౫

<p>టీక॥యః = ఏ; వుత్రః = కొడుకు; పితృః = తండ్రియొక్క; సమతిక్రాంతం = ధర్మాతిక్రమణమును; సాధు = చక్కగా; కతుం (అధ్యాహృతము) = చేయుటకు; మన్యతే = తలంచునో; తత్ = అతడు; అపత్యం = కొడుకుగా; లోకే = లోకమునందు; మతం = తలంపబడెను. అతః = ఇంతకన్నను; అన్యథా (చేత్) =</p>	<p>వేటువిధమగునేని; విపరీతం = విపరీతము. ఏవుత్రుండు, తండ్రిగావించినయకార్యంబును సరిచేయఁగోరునో, అతండె, తండ్రికిసరియయినకొడుకు; అటుగానివాడు, కొడుకేకాడు.</p>
---	--

త దపత్యం భవా నస్తు మా భవా దుష్కృతం పితుః
అభిపత్తా కృతం కమ లోకే ధీరవిగహితమ్. ౧౬

టీక॥ భవా = నీవు; తత్ = అట్టి; అపత్యం = వుత్రుడవు; అస్తు = కము

భవాక్=నీవు; పితుః=తండ్రియొక్క;	భిపత్తా=పొందదగవు.
కృతం=చేయఁబడిన; లోకే=లోకము	నీవు, అట్టిసత్పుత్రుండవగుము; మ
నందు; ధీరవిగహితం= పండితులచే	నతండ్రి గావించినలోకనిందితమయిన
నిందింపఁబడినదియు; దుష్కృతం=పా	పాపకార్యమును, నీవెంతమాత్రముపే
పమునగు; కమణ=కార్యమును; మా	క్షింపరాదు. అని, తాత్పర్యము.

కై కేయిం మాంచ తాతంచ సుహృదో బాంధవాం శ్వనః
పౌరజానపదాక్ సర్వాం స్త్రీతు సర్వ మిదం భవాక్. ౧౭

టిక భవాక్=నీవు; కై కేయిం=	మును; సర్వం=అంతయు; త్రాతు=ర
కై కేయిని; మాంచ=నన్నును; తాతం	క్షింపుము.
చ=నాయనను; సుహృదః= స్నేహితు	నీవు, కై కేయినన్నును నాయనను
లను; శ్వః= మనయొక్క; బాంధవాం	మనస్నేహితులను బంధువులను బారు
శ్వ=బంధువులను; పౌరజానపదాక్=	లనుగ్రామవాసి జనులను, ఈరాజ్యం
పట్టణవాసులను గ్రామవాసులను; స	బంతయు, రక్షింపవలయును.
ర్వాక్=అందఱును; ఇదం= ఈరాజ్య	అని, తాత్పర్యము.

క్వ చారణ్యం క్వచ త్కౌత్రం క్వ జటాః క్వ చ పాలనమ్
ఈదృశం వ్యాహతం కమణ న భవాక్ కతుణ మహాతి. ౧౮

టిక అరణ్యంచ=చనమును; క్వ=ఎ	హాసి=తగవు.
చ్చటఃత్కౌత్రం = త్కౌత్రియధమము;	వనవాసమెచ్చటఃత్కౌత్రియధమమె
క్వ=ఎచ్చటఃజటాః= జటలు; క్వ=ఎచ్చ	చ్చటః జటాధారణాది మునివృత్తియె
టఃపాలనంచ= రాజ్యపరిపాలనమును;	చ్చటః రాజ్యపరిపాలనంబెచ్చటఃఇట్టివి
క్వ=ఎచ్చటః ఈదృశం = ఇట్టి; వ్యాహ	రుద్ధకార్యము, నీవెంతమాత్రమునుజేయ
తం=కొట్టఁబడిన; కమణ=కార్యమును; భ	వలదు. అని, తాత్పర్యము.
వాక్=నీవు; కతుణం = చేయుటకు; నా	

ఏషహి ప్రథమో ధమః త్రిత్రియస్యాభి షేచనమ్
యేన శక్యం మహాప్రాజ్ఞ ప్రజానాం పరిపాలనమ్. ౧౯

<p>టీక॥మహాప్రాజ్ఞ = మహాపండితుం డవగురాముడా!యేన = చేసిచేత;ప్ర జానాం = ప్రజలయొక్క; పరిపాల నం = పాలించుట; శక్యం = అలవియగు నో; ఏషః = ఈ; అభి షేచనం = పట్టాభి షేకమను; ధమః = ధర్మము; త్రిత్రి</p>	<p>యస్య = త్రిత్రియనకు; ప్రథమః = మొ దటిది. మహా పండితుండవగు రాముడా! ప్రజా పరిపాలనంబునకు మూలమయి న, పట్టాభి షేక మే త్రిత్రియనకుఁబ్రథమ ధర్మము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

కశ్చ ప్రత్యక్ష మత్సృజ్య సంశయస్థ మలక్షణమ్
ఆయత్తిస్థం చరే ద్ధమం త్రిత్రబంధు రనిశ్చితమ్. ౨౦

<p>టీక॥త్రిత్రబంధుః = త్రిత్రియండు; కః = ఎవ్వండు; ప్రత్యక్షం = ప్రత్యక్షము యిన; ధమం = ధర్మమును; ఉత్సృ జ్య = విడిచి; సంశయస్థం = సం దేహము నందున్నదియు; అలక్షణం = లక్షణము లేనిదియు; ఆయత్తిస్థం = కాలాంతరమున ఫలంబునొసంగునదియు; అనిశ్చితం = ని శ్చయింపఁబడనిదియునగు; ధమం = ధ ర్మమును; చరేత్ = చేయును?</p>	<p>త్రిత్రియండెవ్వండు, త్యాగభాగ ప్రదంబగుటచేఁబ్రత్యక్షఫలంబగుప్రజా పాలనరూపధమంబునువిడిచి, సం దే హగతంబును, లక్షణంబులేకుండుటచేసి రూపింపనలవిగానిదియుఁగాలాంతరఫ లప్రదంబును బ్రమాణ రహితంబునగు తాపసధమంబునాచరించును? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

అథ క్లేశ జ మే వత్సం ధమం చరితు మిచ్ఛసి
ధర్మేణ చతురో వదాన్ పాలయన్ క్లేశ మాప్నుహి. ౨౧

<p>టీక॥అథ = ఇంక; త్వం = నీవు; క్లేశజం = శ్రమమువలనఁ గలిగిన; ధర్మమేవ =</p>	<p>ధర్మమునే; చరితుం = ఆచరించుట కు; ఇచ్ఛసి (యది) = కోరుదువేని; ధ</p>
--	---

మేణ= ధమముఁత ; చతురః= నాలుగయిన; వణాణ్=వణములను; పాలణ్=పాలించుచు; క్లేశం=కష్టమును; ఆత్మహి=పొందుము. ఇంక, మిక్కిలియుశ్రమముగలిగించు ధర్మము నేయాచరింపవలయుననినీకుఁగో

రి-యుండునేని, ధమంబున, బ్రహ్మ త్పత్రియ వైశ్యశూద్రుల నాలుగు వణంబులను, తత్తద్ధమంబుల నతిక్రమింపకుండునట్లు, పాలింపుము; ఇది మిక్కిలియుశ్రమకరమయినధర్మము. అని, తాత్పర్యము.

చతురణ్ మాశ్రమాణాంహి గాహాన్ధ్యం శ్రేష్ఠ మాశ్రమమ్ ప్రాహు ధర్మజ్ఞ ధర్మజ్ఞా స్తం కథం త్యక్తు మహాసి. ౨౨

టీక॥ధర్మజ్ఞ=ధమంబులఁదెలిసిన; ట్టిరాముఁడా!ధర్మజ్ఞాః=ధర్మముఁదెలిసినవారలు; చతురణ్=నాలుగయిన; ఆశ్రమాణాం=ఆశ్రమములలోపల; గాహాన్ధ్యం=గాహాన్ధ్యమును; ఆశ్రమం=ఆశ్రమమును; శ్రేష్ఠం=ఉత్తమమునుగా; పాహుః=చెప్పుచున్నారు తం=ఆగృహస్థా

శ్రమమును; కథం=ఎట్లు; త్యక్తుం=విడుచుటకు; అహాసి=తగుదువు. ధర్మజ్ఞుండవగురాముఁడా!ధర్మవేత్తలు, నాలుగఁత్రమంబులలోనుగృహస్థాశ్రమమేశ్రేష్ఠమని, చెప్పుదురుగదా! అట్టిగృహస్థాశ్రమంబునెట్లు, విడిచిపెట్టుదువు? అని, తాత్పర్యము.

శ్రుతేన చాల స్థానేన జన్తనా భవతోహ్యహమ్ స కథం పాలయిష్యామి ఘామిం భవతి తిష్ఠతి. ౨౩

టీక॥అహం=నేను; శ్రుతేన=విద్యచేతను; స్థానేన=స్థానముచేతను; జన్తనా=పుట్టుకచేతను; భవతః=నీకన్నను; చాలః=చిన్నవాఁడను. సః(అహం)-అట్టినేను; భవతి=నీవు; తిష్ఠతి=ఉండఁగా;

కథం=ఎట్లు; ఘామిం=ఘామిని; పాలయిష్యామి=పాలించెదను. నేను, విద్యచేతను స్థానంబునను జన్మంబునను అన్నింటను నీకన్నఁజిన్నవాడను; అట్టినేను, జ్యేష్ఠుండవునీవుండగా

శ్రీ మద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౩౫

స ౧౦౬

ధూమినెట్లుపాలింపంగలను? అని, తాత్పర్యము.

హీనబుద్ధిగుఱో బాలో హీన స్థానేన చాప్యహమ్
భవతాచ వినాధూతో నవతయితు ముత్సహే. ౨౪

టీక॥అహం= నేను ; హీనబుద్ధిగు	నోత్సహే=ఉత్సహింపను.
ణః=హీనమయినబుద్ధియుగుణములును	నేను, బాలుండనుమాత్రమెకాను;
గలవాడను. బాలః=పిన్నవాడను. స్థా	హీనబుద్ధిని ; హీనస్థితినున్నవాడను; నీ
నేనచాపి=స్థానముచేతను; హీనః=తక్కు	వునునన్ను విడిచినచో, జీవింపజాలను;
వయయినవాడను. భవతాచ=నీచే	ఇంక నెట్లురాజ్యంబుఁబాలింతును?
తను; వినాధూతో=విడువఁబడినవాఁ	అని, తాత్పర్యము.
డనై; వతయితుం = జీవించుటకు;	

ఇదం నిఖిల మవ్యగ్రం రాజ్యం పిత్ర్య మకంటకమ్
అనుశాధి స్వధమేణ ధర్మజ్ఞ సహబాంధవైః. ౨౫

టీక॥ధర్మజ్ఞ=ధర్మము దెలిసిన	నీధర్మముచేత; అనుశాధి= పాలిం
ట్టిరాముఁడా! ఇదం=ఈ ; పిత్ర్యం=	పుము.
తండ్రివలనవచ్చిన; అకంటకం=శత్రు	ధర్మజ్ఞుండవగురాముఁడా! నీవు,
బాధలేనట్టి; నిఖిలం=సమస్తమయిన;	నిజధర్మంబునవలంబించి , బంధువు
రాజ్యం=రాజ్యమును; అవ్యగ్రం= ఏ	లంగూడి, యకంటకంబగునీపిత్ర్యరా
మఱుపాటులేనట్లు; బాంధవై స్సహ=	జ్యంబునంతయుఁజక్కఁగాఁ బాలింపు
బంధువులతోఁగూడ ; స్వధమేణ=	ము. అని, తాత్పర్యము.

ఇహేవ త్వాభి పింశంతు సర్వాః ప్రకృతయస్సహ
ఋత్విజ స్సవసిష్ఠాశ్చ మంత్ర వ న్నంత్రకోవిదాః. ౨౬

టీక॥సర్వాః= సమస్తములయిన; ప్రకృతయః=ప్రజలును; సవసిష్ఠాః= చ

సిష్టమహామూనితోఁగూడిన; మంత్రకో గాక.

విదాః=మంత్రంబులందుఁబండితులగు;

ఋత్విజశ్చ=ఋత్విజులును; సహ=కూ

డి; త్వాం=నిన్ను; ఇహైవ=ఇచ్చటనే;

మంత్రవత్ = మంత్రములుగలుగునట్లు

గా; అభిషేచంతు = అభిషేకింతురు

జనులందఱును, వసిష్ఠుండు మొదలగు

మంత్రకోవిదులగుఋత్విజులును, ఇచ్చ

టనె, నీకు, సమంత్రకంబుగాఁబట్టాభిషే

కంబు గావించుదురు గాక.

అని, తాత్పర్యము.

అభిషేక్త స్త్వ మస్తాభి రయోధ్యాం పాలనేఽవ్రజ

విజిత్య తరసా లోకాన్ మరు ద్భిరివ వాసవః. ౨౭

టీక॥ త్వం=నీవు; అస్తాభిః= మూచే

త; అభిషేక్తః= అభిషేకింపఁబడినవాఁడ

వై; పాలనే=పాలించుటనిమిత్తమయి;

అయోధ్యాం=అయోధ్యనుగూర్చి; తర

సా=బలముచేత; లోకాన్= లోకంబు

లను; విజిత్య = జయించి; స్థితః(అధ్యా

హృతము) = ఉన్నవాఁడును ; మరు

ద్భిః=దేవతలచేత; అభిషేక్తః(అధ్యా

హృతము)= అభిషేకింపఁబడినవాఁడు

నగు; వాసవశవ = ఇంద్రుఁడువలె; వ్ర

జ=పొమ్ము.

లోకంబుల సంతయుజయించినపిద

పదేవతలచేఁబట్టాభిషేక్తుండయినయిం

ద్రుండువలె, నీవు, మూచేనభిషేక్తుండ

వై, ప్రజలంచాలించుపొంటె, నయో

ధ్యాపురికింబొమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

ఋణాని త్రీణ్య పాకుర్వక్ దుహృద స్సాధు నిదహాన్

సుహృద స్తర్పయక్ కామైస్త్వ మే వాత్రానుశాధి మామ్, ౨౮

టీక॥ త్వమేవ=నీవే; అత్ర=ఈయ

యోధ్యయందు; త్రీణి=మూఁడైన; ఋ

ణాని=ఋణములను; అపాకుర్వక్ =

తీర్చుచు; దుహృదః=శత్రువులను ;

సాధు=వక్త్రుఁగా; నిదహాన్ = ద

హించుచు; సుహృదః = స్నేహితుల

ను; కామైః= కోరఁబడుపదార్థముల

చేత; తర్పయక్= తృప్తిఁబొందించు

చు; మాం=నన్ను; అనుశాధి=పాలిం

చుము.

దేవషిఃపితృబుణంబులమూఁడింటి
నిదీరు కొని , శత్రువులనుసంహరింపు
చు, స్నేహితులకుసమస్తాభీష్టంబులనొ

సంగిసంతోషంబుగల్గించుచు, అట్లురా
జ్యంబును, నన్నును , నీవేపాలింపవల
యును. అని, తాత్పర్యము.

అద్యార్య ముదితాస్సంతు సుహృద స్తేభి షేచనే

అద్యభీతాః పలాయంతాం దుహృద స్తే ది శో దశ. ౨౯

టీక॥ ఆర్య = పూజ్యుండవగురా
ముఁడా! అద్య=ఇప్పుడు; అభిషేచనే=
పట్టాభిషేకముకాఁగా; తే=నీయొక్క;
సుహృదః=స్నేహితులు; ముదితాః=
సంతసించినవారలు; సంతు=అగుదురు
గాక. అద్య=ఇప్పుడు; తే=నీయొక్క;
దుహృదః= శత్రువులు; భీతాః = భ
యమునొందినవారలై ; దశ= పదియ

యిన; విశేః=దీక్కులనుగూచిఁ; పలా
యంతాం=పరుగెత్తుదురుగాక.

పూజ్యుండవగు రాముఁడా! ఇప్పు
డె, నీపట్టాభిషేకమయినపిమ్మట, నీస్నే
హితులందఱుసంతోషింతురుగాక ; ఇ
ప్పుడె, నీశత్రువులందఱు, భయంబున,
దశదిశలకుంబాఱిపోవుదురుగాక.
అని, తాత్పర్యము.

ఆక్రోశం మమ మాతుశ్చ ప్రమృజ్య పురుషవభ

అద్య తత్రభవంతం చ పితరం రక్ష కిల్బిషాత్. ౩౦

టీక॥ పురుషవభ=పురుషశ్రేష్ఠుఁ
డవగురాముఁడా! అద్య=ఇప్పుడు; మ
మ=నాయొక్క; మాతుః= తల్లియొ
క్క; ఆక్రోశం=కౌపమును; ప్రమృజ్య
చ=తుడిచియు; తత్రభవంతం=పూజ్యుఁ
డయిన; పితరం=తండ్రిని; కిల్బిషాత్=
పాపముననుండి; రక్ష=రక్షింపుము.

పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా!
నాతల్లి గావించినదుష్కార్యమునుసరి
చేసి , పూజ్యుండగుమనతండ్రికి, బా
పంబుగలుగకుండునట్లు, నీవుగావింపవ
లయును.

అని, తాత్పర్యము.

శిరసా త్వా భియాచే హం కరు స్వ కరుణాం మయి

బాంధవేషుచ సర్వేషు భూతేష్వివ మహేశ్వరః. ౩౧

టీక||అహం=నేను; త్వాం=నిన్ను; ను; కురు=చేయుము.
 శిరసా=తలచేత; అభియాచే=ప్రా నిన్నుసాష్టాంగముగ నమస్కరించి
 ధింఁచుచున్నాను. మయి= నాయం పాఠింఁచుచున్నాను; మహేశ్వరుం
 దు; బాంధవేషుచ= బంధువులయందు డుప్రాణులయందుంబోలె, నీవునాయం
 ను; సర్వే=అందఱియందును ; భూతే దునుబంధువులయందఱియందును, అను
 షు=ప్రాణులయందు ; మహేశ్వరః గ్రహంబుసేయవలయును.
 వ=ఈశ్వరుడువలె, కరుణాం= దయ అని, తాత్పర్యము.

అథై త త్ప్రవృత్తతః కృత్వా వన మేవ భవానితః

గమిష్యతి గమిష్యామి భవతాసాధక మప్యహమ్. ౩౨

టీక||అథ=ఇంక; భవాన్=నీవు; ఇ మిష్యామి=పోయెదను, వచ్చెదననుట.
 తః=ఇచ్చటనుండి; వీతత్ = దీని; ప్రవృత్త ఇంక, నీవు నెంతప్రాథింఁచిననువి
 తః = వెనుకను; కృత్వా=చేసి; వనమే నక, వనమునకేపోదువేని, నేనునునీవెం
 వ = అడవినిగూర్చియే ; గమిష్యతి బడివనంబునకువచ్చెదను. అని, భరతుం
 (యది) = పోఁగలవేని; అహమపి= నే డురామునితోఁజెప్పెను.
 నును; భవతాసాధకం= నీతోఁగూడ; గ అని, తాత్పర్యము.

తథాహి రామో భరతేన తామృతా

ప్రసాద్యమాన శ్శిరసా మహీపతిః

స చైవ చక్రే గమనాయ సత్త్వవాక్

మతిం పితు స్తద్వచనే ప్రతిష్ఠితః. ౩౩

టీక||సత్త్వవాక్=అధికమయినదై పడుచున్న; భరతేన=భరతునిచేత ;
 ర్యముగలవాఁడును ; మహీపతిః=భూ శిరసా=తలచేత; ప్రసాద్యమానః =
 మికిఁబ్రభువునగు; రామః=రాముడు; వేడుకొనఁబడుచును; పితుః= తండ్రి
 తథా=అట్లు; తామృతా=తహతహ యొక్క; తద్వచనే= ఆమాటయందు;

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౭౫

స ౧౦౬

ప్రతిష్ఠితః = ప్రతిష్ఠింపబడినవాడై; భరతుండతి వినయంబున నెంత ప్రా
గమనాయ = పోవుటకొఱకు; మతిం = బుధిఁంచినను, దండ్రీయాజ్ఞం బాలించు
ద్దిన; నైవచక్రే = చేయనేలేదు. టయందుస్థిరుండై, యయోధ్యకుఁబోవని
మహాధైర్యశాలియగు రాముండు, చ్చింపడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

త దద్భుతం స్థైర్య మవేత్స్య రాఘవే
సమం జనో హవః మవాప దుఃఖితః
నయా త్యయోధ్యా మితి దుఃఖితోభవత్
స్థిరప్రతిజ్ఞత్వ మవేత్స్యహషితః. ౩౪

టిక॥ జనః = జనము; రాఘవే = రా అభవత్ = అయ్యెను. స్థిరప్రతిజ్ఞత్వం =
మునియందు; తత్ = ఆ; అద్భుతం = అ స్థిరమయిన ప్రతిజ్ఞఁ గలిగియుండుటను;
శ్చైర్యకరమగు; స్థైర్యం = స్థిరత్వమును; అవేత్స్య = చూచి; హవః = సంతసం
అవేత్స్య = చూచి; సమం = ఏకకాలము చినది.
నందు; హవః = సంతోషమును; అవా జనులందఱు, అత్యద్భుతంబగు రాము
ప = పొందెను. దుఃఖితః = దుఃఖమునొం నిస్థైర్యంబులఁజూచి, యేకకాలంబు
దినది; అభవత్ (అధ్యాహృత న, సంతోషంబును దుఃఖంబునుం బొంది
ము) = ఆయెను. అయోధ్యాం = అయో రి; అయోధ్యకు రాఁడని దుఃఖమునొంది
ధ్యాపట్టణమును; నయాతి = పొందఁడు. రి; స్థిరప్రతిజ్ఞుండని సంతోషంబునొందిరి.
ఇతి = అని; దుఃఖితః = దుఃఖమునొందినది; అని, తాత్పర్యము.

త మృత్విజో నై గమయాధ వల్ల భా
స్తదా విసంక్షా శ్రుక శాశ్చ మాతరః
తథా బ్రవాణం భరతం ప్రతుష్టువుః
ప్రణమ్య రామంచ యయాచిరే సహ. ౩౫

టిక॥ త దా = అప్పుడు; మృత్విజః = మృత్విజులు; నై గమయాధ వల్ల భాః =

పౌరసమూహమునకుఁ బ్రయులయిన రే=ప్రాధిశించిరి.

వారలును, పౌరముఖ్యులునుట;విసం అప్పడట్లుయొక్తయుక్తంబుగా రా
జ్ఞాశుకతౌశ్య=సంజ్ఞ లేనివారలును క మునకుఁ జెప్పచున్నభరతుంజూచి ఋ
స్మిశ్ల చేదడఁబడువారలునగు; మాతె త్వజులును జౌరముఖ్యులును , కస్మి
రశ్య= తల్లులును;తథా=అట్లు;బ్రవా శ్ల చేదడఁబడుమాటలుగల తల్లులును,
ణం=చెప్పచున్న ; తం=ఆ;భరతం= మిక్కిలియుఁ బ్రస్తుతించిరి; అంత,వా
భరతుని; ప్రతుష్టువుఁ=పొగడిరి . స రలందఱురామునకు నమస్కారంబు
హ=కూడ; రామం=రాముని; ప్రణ గావించి,నవినయంబుగాఁ బ్రాధిశించి
మ్యచ=నమస్కరించియు; యయాచి రి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, షడు త్తరశతతమస్సగః.

ఇది, స్వప్రాథము.

ఇది, పరమార్థః చంద్రికాఖ్యానంబగు , శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు , అయోధ్యాకాండషడు త్తరశతతమస్సగః టీక,

ముగిసినది.

అ

సప్తాత్తరశతతమసగప్రారంభః.

పునరేవంబ్రవాణంతంభరతంలక్ష్మణాగ్రజః
ప్రత్యువాచతతశ్శ్రీమాన్జ్ఞాతిమధ్యేభిసత్కృతః. ౧

టీక॥ తతః=అంత; శ్రీమాన్=అ

ధికమయినకాంతిగలవాఁడును; అభిసత్కృతః=పూజింపబడినవాఁడునగు; లక్ష్మణాగ్రజః=లక్ష్మణునియన్నయగురాముండు; జ్ఞాతిమధ్యే=బంధువులనడుమ; పునః=మఱల; ఏవం=ఇట్లు; బ్రవాణం=చెప్పుచున్న; భరతం=భరతునిగూచి; ప్రత్యువాచ=బదు

లుచెప్పెను.

అంత, శ్రీమంతుండగు లక్ష్మణునియన్నరాముండు, భరతునిచేబూజితుండై, బంధుమధ్యంబున, మఱలనీప్రకారంబునంజెప్పుచున్నభరతుంజూచి, యిట్లనిబదులుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉపపన్నమిదంవాక్యంయత్త్వమేవమభాషథాః
జాతః పుత్రోదశరథాత్మైకేయ్యంరాజసత్తమాత్. ౨

టీక॥ రాజసత్తమాత్=రాజశ్రే

ష్ఠుండగు; దశరథాత్=దశరథునివలన; కైకేయ్యం=కైకేయియందు; జాతః=జన్మించిన; పుత్రః=పుత్రుండగు; త్వం=నీవు; ఏవం=ఇట్లు; యత్=ఏమిదు; అభాషథాః=చెప్పితివో; ఇదం=ఈ; వాక్యం=మాట; ఉపపన్నం=

యొక్కము.

నీవుచెప్పినమాట, రాజశ్రేష్ఠుండగు దశరథమహారాజునకుఁ కైకేయియందుజన్మించినట్టి సత్పుత్రుండవగు నీకుయోగ్యముగనేయున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

పురాభ్రాతఃపితానస్సమాతరంతేసముద్వహాన్
మాతామహేసమాశ్రౌషీద్రాజ్యశుల్కమనుత్తమమ్. ౩

టీక॥ పురా=మున్ను; సః= మన	షీత్=ప్రతిజ్ఞ చేసెను.
యొక్క; సః=ఆపితా=తండ్రి; తే=	మున్ను, మనతండ్రిదశరథమహా
నీయొక్క; మాతరం=తల్లిని; సము	రాజు, నీతల్లినిగై కేయినివివాహమా
ద్వహా= పెండ్లాడుచు; మాతామ	డునప్పుడు, నీతాతయగుకేయమహా
హే= తల్లితండ్రియందు; అను త	రాజునకు, గై కేయికింబుట్టినవానికే
మం=తనకన్న శ్రేష్ఠములేనట్టి; రాజ్యశు	రాజ్యంబునొసంగెదనని, వాగ్దానంబు
లకం=రాజ్యమనుసుంకువను; సమాశ్రే	గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

దైవాసురే చ సంగ్రామే జనన్యై తవ పాథీవః
సంప్రహృష్టో దదౌ రాజా వర మారాధితః ప్రభుః. ౮

టీక॥ పాథీవః = రాజయిన; ప్ర	అకు; వరం=వరమును; దదౌ=ఇచ్చెను.
భుః=సమభుండగు; రాజా= దశరథ	ప్రభుండగుదశరథమహారాజు, మఱి
మహారాజు; దైవాసురే=దేవాసురుల	యు, దేవాసురయుద్ధంబునందు, నీతల్లి
కుజరిగిన; సంగ్రామే= యుద్ధమునం	గావించిన సేవకుసంతోషించి, యాచిడ
దును; ఆరాధితః=ఆ రాధింపఁబడినవాఁ	కురెండువరంబులొసంగెను.
డై; సంప్రహృష్టః= సంతోషించినవాఁ	అని, తాత్పర్యము.
డై; తవ=నీయొక్క; జనన్యై=తల్లికొ	

తత స్సా సంప్రతిశ్రావ్య తవ మాతా యశస్సీవనీ
అయాచత నరశ్రేష్ఠం ద్వౌ వరౌ వరవణిన్. ౫
తవ రాజ్యం నరవ్యాఘ్ర మమ ప్రవ్రాజనం తథా

టీక॥ నరవ్యాఘ్రః=పురుషశ్రేష్ఠుండ	దేహముగలిగిభుతయందధికాను రాగ
వగుభరతుఁడా! తతః = అటుపిమ్మట;	ముగలయు తమస్త్రియునగు; సా=ఆ;
యశస్సీవనీ = అధికమయినకీర్తిగలది	తవ=నీయొక్క; మాతా=తల్లి; నరశ్రే
యు; వరవణిన్=ఉష్ణకాలముననుఖశీ	ష్ఠం=పురుషశ్రేష్ఠుండగుదశరథుని; సం
తలమునుశీతకాలమున సుఖోష్ణమునగు	ప్రతిశ్రావ్య = శపథమునేయించి ;

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యకాండము.౧౭౬౩

స ౧౦౭

ద్వా=రెండయిన;వరౌ=వరములను;త నగు,నీతల్లికైకేయి, పురుషశ్రేష్ఠుండగు
వ=నీకు;రాజ్యం = దొరతనమును;త దశరథ మహారాజుచే శపథముచేయిం
థా=అట్లు;మమ=నాకు; ప్రవ్రాజనం= చి,యీ రెండువరంబులకును, ఒకదాని
అడవికిఁబోవుటను;అయాచత=అడిగెను. కి, నీకురాజ్యంబును, రెండవదానికైనా
పురుషశ్రేష్ఠుండవగు భరతుఁడా ! కువనవాసమును,అడిగెను.
అంతయశస్వినియు నుత్తమవనితయు అని, తాత్పర్యము.

తౌ చరాజా తదా తస్యై నియుక్తః ప్రదదౌ వరౌ. ౬

టీక॥తదా=అప్పుడు; రాజాచ=ద దౌ=ఇచ్చెను.
శరథమహారాజును;నియుక్తః=అడుగఁ అప్పుడు,దశరథమహారాజు, అవిడ
బడినవాఁడై;తస్యై = ఆకై కేయికోట యిష్టప్రకారము , ఆరెండువరంబుల
కు;తౌ=ఆ;వరౌ = వరములను;పద నొసంగెను.అని, తాత్పర్యము.

తేన పిత్రా హ మప్య త్ర నియుక్తః పురుషః
చతుర్దశ వనే వాసం వషాణి వరదానికమ్. ౭

టీక॥ పురుషః=పురుషశ్రేష్ఠుఁ బడినాను.
డవగుభరతుఁడా! తేన=ఆ; పిత్రా= పురుషశ్రేష్ఠుండవగుభరతుఁడా!ఆ
తండ్రిచేత ; అహమపి = నేనును ; ట్లుతండ్రియగుదశరథమహారాజు, నీకు
చతుర్దశ = పదునాలుగయిన; వ రాజ్యంబునొసంగి, నన్ను , వరదాన
షాణి=సంవత్సరములు; అత్ర=ఈ; ముచొప్పునఁ, బదునాలుగుసంవత్సరం
వనే=అడవియందు ; వరదానికం=వ బులడవినుండుమనియాజ్ఞాపించెను.
రదానిమిత్తమయిన; వాసం=ఉండు అని, తాత్పర్యము.
టనుగుఁటించి;నియుక్తః= ఆజ్ఞాపింపఁ

సో హం వన మిదం ప్రాప్తో నిజకనం లక్ష్మణాన్వితః
నీతయా చా ప్రతిద్వంద్వ స్సత్యవాదే స్థితః పితుః. ౮

టీక॥ సః=అట్టి; అహం=నేను; లక్ష్మ
ణాన్వితః=లక్ష్మణునితోఁగూడినవాడ
నై; సీతయాచ(సహితః)=సీతతోనుం
గూడినవాడనై; పితుః=తండ్రియొక్క;
సత్యవాచే = సత్య వచనమునందు ;
స్థితః = ఉన్నవాడనై; అప్రతిద్వం
ద్వః=ఎదురులేనివాడనై; ఇదం= ఈ;
నిజఃసం=జనులులేని; వనం = అడవి

ని; ప్రాప్తః=పొందినాను.

అట్లు నేనును, తండ్రిమాటను శిరసా
వహించి, యాయన సత్యవచనంబు
గాపాడుటకై, యెవ్వరు చెప్పినను ని
లువక, లక్ష్మణుని సీతనుఁగూడి, నిజః
సంబగు నీవనంబునకువచ్చినాను.

అని, తాత్పర్యము.

భవానపి తథేత్యేవ పితరం సత్యవాదినమ్

కతుః మహాతి రాజేంద్ర షీప్రమేవా భిషేచనాత్. ౯

టీక॥ రాజేంద్ర= రాజశ్రేష్ఠుడవగు
భరతుఁడా! భవానపి= నీవును; తథేత్యే
వ=అట్లేయనియె; షీప్రమేవ=శీఘ్రము
ననే; అభిషేచనాత్=అభిషేకమువలన;
పితరం=తండ్రిని ; సత్యవాదినం=సత్య
వాదినిగా; కతుః= చేయుటకు; అ

హతిః=తగుదువు.

రాజశ్రేష్ఠుడగు భరతుఁడా ! నీవు
ను, తండ్రియాజ్ఞచూపున , శీఘ్రంబు
నంబట్టాభిషేకముగావించుకొని, దండ్రి
మాటను సత్యముగావింపవలెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఋణాన్తోచయ రాజానం మత్యతే భరత ప్రభుమ్

పితరంచాపి ధమజ్ఞం మాతరంచా భినందయ. ౧౦

టీక॥ భరత=భరతుఁడా! ప్రభుం=
శక్తుండగు; రాజానం= దశరథమహా
రాజును; మత్యతే=నానిమి త్తమయి;
ఋణాత్=ఋణముననుండి; మోచ
య=విడిపించుము. ధమజ్ఞం=ధమః
మునెఱింగినట్టి; పితరంచాపి= తండ్రి

ని; మాతరంచ=తల్లిని; అభినందయ=
సంతోషింపఁజేయుము.

భరతుఁడా! నీవు, నామాటవిని, మ
హారాజుండగు దశరథుని , కైకేయా
ఋణవిముక్తుం గావించి, ధమజ్ఞుండ
గు నాయనకును నీతల్లి కిని, సంతోషం

బుగలుగఁజేయుము. అని, తాత్పర్యము.

శ్రూయతేహి పుగా తాత శ్రుతిగీతా యశస్వినా
గయేన యజమానేన గయేష్వేవ పితౄణాప్రతి. ౧౧

టీక॥ తాత=నాయనా! పురా=మున్ను; గయేష్వేవ=గయాఖ్యప్రదేశములందు; పితౄణాప్రతి=పితరులను ద్వేశించి; యజమానేన = యాగమునే యుచున్న; యశస్వినా = అధికమయినకీర్తిగల; గయేన = గయునిచేత; గీతా=పాడఁబడిన; శ్రుతి=గా	ధ; శ్రూయతేహి = వినిబడుచున్నది గదా! నాయనా! మున్ను, గయాఖ్యతో త్రింబువనవిత్తయజనంబు గావింపుచు మహాత్ముండగు గయండు నుడివినగా ధనువినుచున్నాముగదా! అని, తాత్పర్యము.
---	--

పున్నామ్నా నరకా ద్యస్తా త్పితరం త్రాయతే సుతః
తస్తా త్పుత్ర ఇతి ప్రోక్తః పితౄణాం త్పాతి వా సుతః. ౧౨

టీక॥ యస్తాత్=ఎందువలన; సుతః=కొడుకు; పితరం = తండ్రిని; పున్నామ్నః= పుణ్యముగల; నరకాత్=నరకముననుండి; త్రాయతే=రక్షించుచున్నాఁడో; తస్తాత్=అందువలనగాని; యత్=ఎందువలన; సుతః=కొడుకు; పితౄణాం=తండ్రిలను; పాతి=రక్షించుచున్నాఁడో; తస్తాత్(అధ్యాత్మతము)వా=అందువలనగాని; పు	త్రఇతి=పుత్రుండని; ప్రోక్తః=చెప్పఁబడినాఁడు. తండ్రిని, “పుణ్య” అనుపేరుగలనరకమునంబడినకరక్షించుటవలనను, తండ్రిపేరనిష్టాపూర్తాదులుగావించి, పరలోకంబున, దండికినుఖంబుగలిగించిరక్షించుటవలనను, కొడుకునకుంబు త్రుండనుపేరుగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ఏష్టవ్యా బహవః పుత్రా గుణవంతో బహుశ్రుతాః
తేషాం వై సమవేతానా మపి కశ్చి ద్గయాం ప్రజేత్. ౧౩

టీక॥ గుణవంతః = అధికమయిన గుణములుగలవారలును; బహుశ్రుతాః = అధికమయినవిద్యగలవారలునగు ; పుత్రాః = కొడుకులు; వీష్ణవ్యాః = కోరకబడవలసినవారలు, సమవేతానాం = చేరిన ; తేషాం = వారలలోపల; ("వై") అనునది పాదపూరణార్థము); కశ్చిదపి = ఒకానొకడైనను ; గయాం = గయనుగూచి ; ప్రజేత్ = పొందును. గుణవంతులును విద్యావంతులునగు పెక్కుపుత్రులంబొందవలెనని కోరవలెను; పెక్కుపుత్రులున్నయెడ, వారలలోనొక్కడైన నాగయాక్షేత్రంబున కుఁబోవును. అని, గయందు, గాధంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం రాజవఁడయ ససర్వే ప్రతీతా రాజనందన
తస్తా త్రాహీ నరశ్రేష్ఠ పితరం నరకా త్పృథో. ౧౪

టీక॥ రాజనందన = రాజపుత్రుండవును; ప్రభో = సమఘండువును; నరశ్రేష్ఠ = పురుషశ్రేష్ఠుండవునగుభరతుడా! ఇట్లు, రాజమంలదఱును, అనుష్ఠించుచున్నాడు! ఏవం = ఇట్లు ; రాజవఁడయః = రాజులు, సర్వే = అందఱును ; ప్రతీతాః = నిశ్చయించినారు. తస్తాత్ = అందువలన; పితరం = తండ్రిని; నరకాత్ = నరకముననుండి; త్రాహీ = రక్షించుము. రాజపుత్రుండవు, సమఘండువును పురుషశ్రేష్ఠుండవునగుభరతుడా! ఇట్లు, రాజమంలదఱును, అనుష్ఠించుచున్నాడు; అందువలన, మనతండ్రియగుదశరథ మహారాజునకు నరకము గలుగకుండునట్లు, గావింపుము. అని, తాత్పర్యము.

అయోధ్యాం గచ్ఛ భరత ప్రకృతీ రనురంజయ
శత్రుఘ్నసహితో వీర సహ సర్వై ద్విజాతిభిః. ౧౫

టీక॥ వీర = పరాక్రమశాలివగు; భరత = భరతుడా! అయోధ్యాం = అయోధ్యనుగూర్చి; గచ్ఛ = పోము. శత్రుఘ్నసహితః = శత్రుఘ్నునితోఁగూడివాడవై; ద్విజాతిభిః = బ్రాహ్మణులతో; సర్వైః = అందఱితోను; ప్రకృతీః = జను

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౭౬౭

స ౧౦౭

అను ; అనురంజయ = రంజిల్లఁ జేయుము. డమున్నగుబ్రాహ్మణోత్తములంగూడి, జనులంచాలింపుము.

పరాక్రమశాలివగుభరతుఁడా! నీవ అని, తాత్పర్యము. యోధ్యకుంబోయి, శత్రుఘ్నునివసింపుం

ప్రవేక్ష్యే దండకారణ్య మహా మప్యవిలంబయన్
ఆభ్యాం తు సహితో రాజన్ వై దేహ్య లక్ష్మణేనచ. ౧౬

టీక॥ రాజన్ = రాజవగుభరతుఁ డా! అహమపి = నేనును; అవిలంబ యన్ = జాగుసేయనివాఁడనై ; ఆ భ్యాం = ఈ; వై దేహ్య = సీతతోను; ల క్ష్మణేనచ = లక్ష్మణునితోను; సహిత స్తు = కూడినవాఁడనై యే; దండకారణ్యం = దండకారణ్యమును; ప్రవేక్ష్యే = ప్రవేశించెదను. రాజవగుభరతుఁడా! ఇంక నేనును, ఆలస్యము సేయక, ఈసీతాలక్ష్మణులని ర్వురంగూడి, దండ కారణ్యంబునకుఁ బోయెదను. అని, తాత్పర్యము.

త్వం రాజా భరత భవ స్వయం నరాణామ్
వన్యనా మహమపి రాజరాట్నై గాణామ్
గచ్ఛ త్వం పురవర మద్య సంప్రహృష్ట
సంహృష్ట స్తవ హమపి దండకాన్ ప్రవేక్ష్యే. ౧౭

టీక॥ భరత = భరతుఁడా! త్వం = నీవు; స్వయం = నీవుగానే; నరాణామ్ = లియుసంతసించినవాఁడవై; పురవరం = మనుష్యులకు; రాజా = ప్రభుండవు; భ వ = అగుము. అహమపి = నేనును ; వ న్యనాం = అడవియందుఁబుట్టిన ; మృ గాణాం = మృగంబులకు; రాజరాట్న = పొందుము. అహపితు = నేనునుమా త్రము ; సంహృష్టః = మిక్కిలియుసం తోషించినవాఁడనై ; దండకాన్ = దం డకారణ్యమును; ప్రవేక్ష్యే = ప్రవేశిం చెదను.

భరతుడా! నీవు , మనుష్యులకంద డెదను; నీవుశీఘ్రింబున నయోధ్యకుం
ఱకు, రాజగుము; నేను, వనంబుననుం బొమ్ము; నేనును, ఇప్పుడెదండకారణ్యం
డుమృగంబుల కంతయు రాజుగానుం బునకు బోయెదను. అని, తాత్పర్యము.

ఛాయాం తే దినకరభాః ప్రబాధమానామ్
వషత్త్రం భరత కరోతి మూర్ధ్ని శీతామ్
ఏతేషా మహమపి కాననద్రుమాణామ్
ఛాయాం తా మతిశయినీం సుఖీ శ్రయిష్యే. ౧౮

టీక॥ భరత=భరతుడా ! వషత్త్రం=నట్టి; తాం=ఆ; ఛాయాం=నీడను; సు
త్రం=చక్రము; తే=నీయొక్క; మూ
ర్ధ్ని=తలయందు; దినకరభాః=సూ
ర్యునికిరణంబులను; ప్రబాధమానాం=
బాధించునట్టి; శీతాం=చల్లని ; ఛా
యాం=నీడను; కరోతు=చేయుగా
క. అహమపి=నేనును ; ఏతేషాం =
ఈ; కాననద్రుమాణాం=వనవృక్షంబు
లయొక్క; అతిశయినీం= అతిశయించు
నట్టి; తాం=ఆ; ఛాయాం=నీడను; సు
ఖీ=సుఖముగలవాడనై; శ్రయిష్యే=
ఆశ్రయించెదను.
భరతుడా! శ్వేతచక్రము , నీశిర
సున, సూర్యకిరణంబులం బాఱఁదోలు
నట్టిచల్లనినీడం గావించుగాక; నేనును,
సర్వోత్తమమయిన, ఈయడవి వృక్షం
బులనీడనాశ్రయించి, సుఖంబుననుండె
దను. అని, తాత్పర్యము.

శత్రుఘ్నః కుశలమతి స్తుతే సహాయ
స్సౌమిత్రి మకమ విదితః ప్రధానమిత్రమ్
చ త్వార స్తవయవరా వయం సరేంద్రం
సత్యస్థం భరత చరామ మావిషాదమ్. ౧౯

టీక॥ తేతు=నీకును; కుశలమతిః=స
మథఃమయినబుద్ధిగల; శత్రుఘ్నః= శ
త్రుఘ్నుడు; సహాయః=తోడు. సౌమి
త్రిః=బంధు; మమ=నాయొక్క; ప్రధానమిత్రం= ముఖ్యస్నేహితుడు
గా; విదితః = తెలియబడినాడు. వ
యం=మనము; తవయవరాః = పుత్ర
శ్రేష్ఠులము; చత్వారః=నల్వరమును;

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౩౬

స ౧౦౭

<p>స రేంద్రం=దశరథమహారాజును; సత్య స్థం=సత్యంబుననున్నవానిగా; చరా మ=చేసెదము. విషాదం=దుఃఖమును; మా(గచ్ఛ)=పొందకుము. నీకుసహాయుఁడు, మిక్కిలియుఁబు ద్ధిశాలిశత్రుఘ్నుఁడున్నాఁడు; నాకు ను, ముఖ్యస్నేహితుఁడులత్తుఁబుండు</p>	<p>న్నాఁడు; మనమునలుపురమును, అనా న్యసాహాయ్యంబున, మనతండ్రియగు దశరథమహారాజుమాటనుసత్యంబుగా వింతము; దుఃఖంబునొందకుము. అ ని, రాముండుభరతునకుంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, సప్తాత్తరశతతమస్సగః.
ఇది, స్వప్రార్థకము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండసప్తాత్తరశతతమస్సగః
ముగిసినది.

(అ)

అష్టోత్తరశతతమసగళపారంభః

ఆశ్వాసయంతం భరతం జాబాలి బ్రాహ్మణోత్తమః

ఉవాచ రామం ధర్మజ్ఞం ధర్మాపేత మిదం వచః. ౧

టీక॥ బ్రాహ్మణోత్తమః=బ్రాహ్మణ	ఉవాచ=చెప్పెను.
ఇశ్యేష్మండగు; జాబాలిః=జాబాలి; భ	బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుండగుజాబాలి, య
రతం=భరతుని; ఆశ్వాసయంతం=ఉ	ట్లుభరతు నాశ్వాసించుచున్న సకలధ
అడిచుచున్న; ధర్మజ్ఞం=ధర్మజ్ఞు	ధర్మజ్ఞుండగురాముంజూచి, చార్వాక
దెలిసిన, రామం=రామునిగూచి; ధ	మతమువాశ్రయించి, యధర్మిశ్రేష్ఠు
ధర్మాపేతం = ధర్మజ్ఞమువలనవిడి	గునీమాటంజెప్పెను.
వడిన; ఇదం=ఈ; వచః=మాటను;	అని, తాత్పర్యము.

సాధు రాఘవ మాధూత్తే బుద్ధికేవలం నిరర్థికా

ప్రాకృతస్య నరస్యేవ హ్యేవ బుద్ధే మనస్వినః. ౨

టీక॥ రాఘవ=రాముడా! సా	కల్లు ; నిరర్థికా = నిష్ప్రయోజన
ధు = మంచిది; ఆర్యబుద్ధేః=పూజ్యమ	మగు ; బుద్ధిః=బుద్ధి ; మాధూత్తే =
యిన బుద్ధిలవాడవలెను ; మనస్వినః	కలుగకుండుగాక.
నః=దైత్యశాలినియగు ; తే=నీకు ;	రాముడా! మాధురకుంబోలె, మ
ప్రాకృతస్య = మూఢుండగు ; నర	హబుద్ధిశాలిని మహాదైత్యశాలిని
స్యేవ = పురుషునకువలె ; ("హి"	కు , ఇట్టి నిష్ప్రయోజన మయినబుద్ధి
అనునదిపాదపూరణార్థము) ఏవం=	గలుగకుండుగాక. అని, తాత్పర్యము.

కః కస్య పురుషో బంధుః కిమాప్యం కస్య కేనచిత్

యచకో జాయతే జంతు రేకఏవ వినశ్యతి. ౩

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౩౭౧

స ౧౦౮

టిక॥ యత్ = ఎందువలన ; జంతుః = పాణిః; ఏకః = ఒక్కఁడుగా; జాయతే = పుట్టుచున్నాఁడో ; ఏః ఏవ = ఒక్కఁడుగానే; వినశ్యతి = చళించుచున్నాఁడో; తత్ (అధ్యాహృతము) = అందువలన ; కస్య = ఎవ్వఁకి; కః = ఏ; పురుషః = పురుషుఁడు; బంధుః = బంధువు; కస్య = ఎవ్వనికి; కేనచిత్ = ఒకా

నొకసంబంధముచేత; ఆప్యం = పొందుదగినది; కిం = ఏమి? ఎవ్వనికెవ్వఁడుబంధువు ? దేనిచేత నెవ్వనికేమికార్యమున్నది ; తృప్తింపుదును , ఎవ్వరునుగూడఁబుట్టలేదు ; చచ్చుచప్పుదును , ఎవ్వరునుగూడఁజావరు. అని, తాత్పర్యము.

తస్మాత్తాతా పితాచేతి రామ సజ్జేత యో నరః
ఉన్నతైశ్చ స సజ్జేయో నాస్తి కశ్చిద్ధి కస్యచిత్. ౪

టిక॥ రామ = రాముఁడా! తస్మాత్ = అందువలన; యః = ఏ; నరః = మనుష్యుఁడు; మాతా = తల్లి; పితాచ = తండ్రియు; ఇతి = అని; సజ్జేత = పొందునో ; సః = అతఁడు; ఉన్నతైశ్చ = విచ్చివాఁడు వలె; సజ్జేయః = ఎఱుంగఁదగినవాఁడు . కస్యచిత్ = ఒకానొకనికి; కశ్చిత్ = ఒకా

నొకఁడును; నాస్తిహి = లేఁడు. రాముఁడా! అట్లుఁడుటవలన , నెవ్వఁడు, తల్లి యని, తండ్రియని, మిక్కిలియుక్తధర్మోక్రమపడుచున్నాఁడో, అతఁడుపెచ్చివాఁడు; ఒకరికొకరికినెంతమాత్రముసంబంధములేదు. అని, తాత్పర్యము.

యథా గ్రామాంతరం గచ్ఛత్ నరః కశ్చి తక్వచి ద్వసేత్
ఉస్సృజ్యత తమావాసం ప్రతిష్ఠేతాపరేహని. ౫
ఏవమేవ మనుష్యాశాం పితా మాతా గృహం వసు
ఆవాసమాత్రం కాకుశ్చ సజ్జంతే నాత్ర సజ్జనాః. ౬

టిక॥ కాకుశ్చ = రాముఁడా! యథా = ఎట్లు; కశ్చిత్ = ఒకానొక; నరః = మనుష్యుఁడు; గ్రామాంతరం = మఱియొక గ్రామమునుగూర్చి ; గచ్ఛత్ =

పోవుచు ; క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; వసేత్ = ఉండునో; అపరే = మఱిచటి; అహని = దినమునందు; తం = ఆ; ఆవాసం = వాసస్థానమును; ఉత్సృజ్యత =

విడిచియు; ప్రతిష్ఠిత = బయలుదేలు
నో; ఏవమేవ = ఈ ప్రకారముననే ; పి
తా = తండ్రియు ; మాతా = తల్లి
యు; గృహం = ఇల్లును; వసు = ధనము
ను; మనుష్యాణాం = మనుష్యులకు; ఆ
వాసమాత్రం = వాసస్థానముమాత్ర
మే. గజ్జరాః = సత్పురుషులు ; ఆత్రే =
ఇందు; నసజ్జతే = పొందరు.

రాముడా! ఎట్లు, ఒకానొకడు ,
గ్రామాంతరంబునకుఁబోవునప్పుడు, వి
శ్రమాథకంబొక్కచోఁగిలిచి , యచ్చ

టనాదినమంతయునుండి, మఱునాడు
దానిడిచిపోవునో , విడిచిపోయినపి
మ్మటనాస్థలముతో నతనికెంతమాత్ర
ముసంబంధంబులేదో, అట్లు, తల్లి, తం
డ్రి, గృహము, ధనము, అంతయు, మ
నుష్యులకు వాసస్థానములు; వానిలోఁజే
రియుండువఱకును సంబంధముగలదు ;
విడిచినపిమ్మట, తలంచుకొనుటయున
రావశ్యకము; అట్లుండఁ , దత్త్రిత్య
థకమువ్రతాదులుగావిండుటవ్యథకము
నిచెప్పనేల? అని, తాత్పర్యము.

పిత్యం రాజ్యం పరిత్యజ్య స నాహాసి నరోత్తమ
ఆస్థాతుం కాపథం దుఃఖం విషమం బహుకంటకమ్. ౭

టీ||నరోత్తమ = పురుషశ్రేష్ఠుడవగు
రాముడా! సః = అట్టి; త్వం (అధ్యా
హృతము) = నీవు; పిత్యం = తండ్రివల
నవచ్చిన; రాజ్యం = రాజ్యమును; పరి
త్యజ్య = విడిచి; దుఃఖం = దుఃఖకరమును;
విషమం = అనాచితంబును ; బహుకంట
కం = పెక్కుపద్రవములుగలదీయున
గు; కాపథం = కుత్సితమాగ్గమును; ఆ
స్థాతుం = అవలంబించుటకు ; నాహా

సి = తగవు.
పురుషశ్రేష్ఠుడవగురాముడా! అ
ట్టిమహాబుద్ధిశాలివగునీవు , పిత్యంబ
గురాజ్యమునువిడిచి, దుఃఖకరంబునుఅ
నాచితంబును మిక్కిలియు నుపద్రవం
బులుగలదీయునగు నీకుత్సిత మాగ్గం
బునవలంబించుట యెంతమాత్రముగరి
గాదు. అని, తాత్పర్యము.

సమృద్ధాయా మయోధ్యాయా మాత్తాన మభిషేచయ
ఏకవేదీ ధరాహి త్వం నగరీ సంప్రతిక్షతే. ౮

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౭౭౩

స ౧౦౮

టీక॥ సమృద్ధాయాం = సమృద్ధమున ; అయోధ్యాయాం = అయోధ్యయందు ; అత్తానం = సిన్నుఁ అభిషేచయి = అభిషేకించుకొనుము. నగరీ = పట్టణము ; ఏకవేణీధరా = ఒకవేణుడనుధరించినదై ; త్వాం = సిన్నుఁ ; సంప్రతీక్షితే హి = ఎదురుచూచుచున్నదిగాదా!

సర్వసమృద్ధమయినయయోధ్యా పట్టణంబునకుఁబోయి పట్టాభిషేకము జేసికొనుము ; అయోధ్య , ఏకవేణీధరయ్యు , పతివ్రతభార్యులతోఁగల, సన్నెదురుచూచుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

రాజభోగా ననుభవక మహాహాక పాథివాత్మజ విహర త్వ మయోధ్యాయాం యథా శక్ర స్త్రివిప్లవే. ౯

టీక॥ పాథివాత్మజ = రాచకొమారుడవగు రాముఁడా! త్వం = నీవు ; మహాహాక = శ్రేష్ఠములయిన ; రాజభోగా = రాజభోగములన ; అనుభవక = అనుభవించుచు ; అయోధ్యాయాం = అయోధ్యయందు ; త్రివిప్లవే = స్వర్గమునందు ; శక్రాయథా = ఇం

దుండువలె ; విహర = విహరింపుము. రాచకొమారుడవగు రాముఁడా! నీవు, సర్వోత్తమములగు రాజభోగులను అనుభవించుచు , స్వర్గమున జేవేద్యుండుంబోలే , నయోధ్యాపట్టణంబున విహరింపుము. అని, తాత్పర్యము.

న తే కశ్చి ద్దశరథ స్త్వంచ తస్య న కశ్చన అన్యో రాజా త్వ మస్య స్స తస్మా త్కురు యదచ్య తే. ౧౦

టీక॥ శే = నీకుఁ దశరథః = దశరథుఁడు ; కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడును ; న = కాఁడు. త్వంచ = నీవును ; తస్య = అతనికి ; కశ్చన = ఒకానొకఁడవును ; న = కావు. త్వం = నీవు ; అన్యః = ఇతరుఁడైన. రాజా = రాజువు. సః = అతఁడు ; అన్యః = ఇతరుఁడు. తస్మాత్ = అందువలన ; య

త్ = ఏది ; ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నదో ; తత్ (అధ్యాహృతము) = దాని ; కురు = చేయుము. నీకుదశరథునితో నేవిధమయినసంబంధమునులేదు ; నీతోదశరథుఁడును ఏవిధమయినసంబంధమునులేదు ; నీవు, ఒక రాజువు ; అతఁడొక రాజు ; మీరు

ద్రుఱకు నేమియును సంబంధము లేదు; కా | అని, తాత్పర్యము.
పున నేను జెప్పినది నేయుము.

బీజమాత్రం పితా జంతో శ్శుక్లం రుధిర మేవచ
సంయుక్త మృతుమన్తాత్రా పురుషస్యేహ జన్త తత్. ౧౧

టీక|| పితా—తండ్రి; జంతోః = జంతువునకుఁ దండ్రియంత గా
ప్రాణికి; బీజమాత్రం = స్వల్పకారణ ము. ఋతుమన్తాత్రా = ఋతువుగలత
ల్లితో; సంయుక్తం = కూడిన; శు
క్లం = రేతస్సును; రుధిరం వై
వ = రోణితమున. తత్ = అది; ఇహ =
ఈలోకమునందు; పురుషస్య = పురు
షునకు; జన్త = కారణము.

జంతువునకుఁ దండ్రియంత గా
ప్రకారణము కాఁడు, స్వల్పకారణ
మే; ఋతుకాలమునందు మాతృయో
గియందు మిళితమయిన శుక్ల శోణితము
లే ప్రధానకారణము; దానివలననే,
యీలోకంబునఁ బురుషుండు జన్మించు
చున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

గత స్స నృపతి సుత్ర గంతవ్యం యత్ర తేనవై
ప్రవృత్తిరేషా మత్యానాం త్వంతు మిథ్యా విహన్యసే. ౧౨

టీక|| సః—అ; నృపతిః = దశరథమ
హారాజు; తేన = అతనిచేత; (“వై” అ
నునది పాదపూరణార్థము) యత్ర =
ఎచ్చటికి; గంతవ్యం = పోవుటకావలయు
నో; తత్ర = అచ్చటికి; గతః = పోయినాఁ
డు. ఏషా = ఇది; మత్యానాం = మను
ష్యులకు; ప్రవృత్తిః = స్వభావము, త్వం
తు = నీవు మాత్రము; మిథ్యా = అబద్ధమ
గున సంబంధముచేత; విహన్యసే = పీడిం

పఁబడుచున్నావు.
దశరథమహారాజు, ఎచ్చటికిఁబోవ
లయునో, అచ్చటికిఁబోయినాఁడు; మ
తేమియు విశేషములేదు; ఇది, మనుష్యు
లకందఱుకును స్వభావము; నీవు మాత్ర
ము, లేనిసంబంధమునొకటి. జెట్టుకొని
బాధపడుచున్నావు.
అని, తాత్పర్యము.

అథర్థమ౯ పరాయేయే తాంస్తాక్ శోచామి నేతరాక్
తేహి దుఃఖి మిహ ప్రాప్య వినాశం ప్రేత్య భేజిరే. ౧౩

టీక॥ యేయే=ఎవ్వరెవ్వరు; అర్థధ
మ౯పరాః= కేవలధనపరులును, కేవల
ధమ౯పరులుగా; భవంతి(అధ్యాహృత
ము)=అగుచున్నారో; తాంస్తాక్=వా
రివారినిగూచి; శోచామి= దుఃఖించు
చున్నాను. ఇతరాక్= ఇతరులనుగూ
ర్చి; న(శోచామి)=దుఃఖింపను. తే=వా
రలు; ఇహ=ఇచ్చటను; దుఃఖిం= దుఃఖి
మును; ప్రాప్య=పొంది; ప్రేత్య=చచ్చి
యు; వినాశం=నాశమును; భేజిరేహి=

పొందుదురుగదా.

కేవలధనసంపాదనమునందుమాత్ర
మెయాసక్తులుగాని కేవలధర్మాచరణం
బునందుమాత్రమెయాసక్తులుగాని య
యి, యైహిక భోగంబులుపడుచునట్టి
వారలగుచిమాత్రమునాకు మిక్కిలి
యుదుఃఖముగలుగుచున్నది; వారలు, ఇ
చ్చటనుజెడి, యచ్చటనుజెడెదరు.

అని, తాత్పర్యము.

అష్టకా పితృ దైవత్య మిత్యయం ప్రసృతో జనః

అన్నప్రోపద్రవం పశ్య మృతోహి కే మ శిష్యతి. ౧౪

టీక॥ అష్టకా=అష్టకాశ్రాద్ధము. పి
తృదైవత్యం= ప్రత్యాబ్దికశ్రాద్ధము. ఇ
తి=అని; ఆయం= ఈ; జనః= జన
ము; ప్రసృతః= ప్రవర్తించుచున్నది.
అన్నస్య= అన్నముయొక్క; ఉపద్ర
వం=నాశమును; పశ్య= చూడుము.
మృతః=చచ్చినవాడు; కింహి=దేని
ని; అశిష్యతి=తినగలడు?

అష్టకాశ్రాద్ధమనియుం బ్రత్యాబ్దిక
మనియుం, చితరులనుగుఱించి, జనులు
శ్రాద్ధములుసేయుచున్నారు; సుఖము
గాదాముభుజింపవలసిన తమయన్న
మునకుండెచ్చిపెట్టుకొన్న నాశమును
చూడుము; చచ్చినవాడేమికినగల
డు? కావున, నంతసెలవును, వ్యర్థమేక
దా! అని, తాత్పర్యము.

యది భుక్త మిహాన్యేన దేహ మన్యస్య గచ్ఛతి

దద్యాత్స వ్రాసిత శ్వాగ్ధం నత త్వక్యశనం భవేత్. ౧౫

టీక|| ఇహ = ఇచ్చట; అన్యేన = ఇతరునిచేత; భుక్తం = భుజింపఁబడిన యన్నము; అన్యన్య = ఇతరునియొక్క; దేహం = దేహమును; గచ్ఛతియది = పొందునేని; ప్రవసతి = మార దేశంబుననున్నవానికి; శ్రాద్ధం = శ్రాద్ధమును; దద్యాత్ = ఇవ్వవలయును. తత్ = అది; పథి = మా గఁమునందు; అశనం = ఆహారము; సభవేత్ = కాదా!

ఒక్కచోమతియొక్కఁడుభుజించి

ననున్నము, దేశాంతరముననుండుమతియొకనిదేహమునుబొంది, యతనికి పయోగపడునేని, దూరదేశంబుననున్నవానికిని, అతనిపుత్రాదులుశ్రాద్ధంబుఁబెట్టుదురుగాక; అట్లుచేసినచో, నాశ్రాద్ధమునందునుమంత్రులుచే భుక్తమయినయన్నము, ఆదూరదేశంబుననున్నవానికి దారిబయ్యెముకావచ్చును!

అని, తాత్పర్యము.

దానసంపననా హ్యేతే గ్రంథా మేధావిభిః కృతాః
యజస్వ దేహీ దీక్షస్వ తపస్తప్యస్వ సంత్యజ. ౧౬

టీక|| “యజస్వ = దేవతలనారాధించుము. దేహీ = ఇమ్ము. దీక్షస్వ = యాగ దీక్ష వహించువుము. తపః = తపస్సును; తప్యస్వ = చేయుము. సంత్యజ = చోక్కఁగాఁడువుము. ” ఏతే = ఈ; మేధావిభిః = అధికమయిన బుద్ధిగలవారలచేత; కృతాః = చేయఁబడిన; గ్రంథాః = గ్రంథములు; దానసంపననాహి = దానవశీకరణోపాయము

లుగదా! “దేవతలనారాధించుము; దానంబులుసేయుము; యాగాదులందుదీక్ష వహించువుము; తపస్సుగావించువుము; అన్నిటినివిడువుము. ” ఇట్లు, బుద్ధిమంతులగువారలు, ఉపాయంబున, ద్రవ్యంబు నాకషించుటకై, ఈగ్రంథంబులనువచించిరి. అని, తాత్పర్యము.

స నాస్తి పరమిత్యేవ కురు బుద్ధిం మహామతే
ప్రత్యక్షం యస్తదాత్మియ పరోక్షం పృథ్వతః కురు- ౧౭

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము.౧౩౩౩

స ౧౦౮

టీక॥ మహామతే = అధికమయిన తః=వెనుకను; కురు=చేయుము.
 బుద్ధిగలరాముడా! సః=అట్టి; త్వం మహాబుద్ధిశాలివగురాముడా! అ
 (అధ్యాత్మతము)=నీవు; పరం = పట్లుకావున, నీవుపరలోకమేలేదనిశ్చ
 రలోకము;నాస్తి= లేదు.ఇత్యేవ=అ యించుకొనుము; ప్రత్యక్షఫలదముల
 నియె; బుద్ధిం=బుద్ధిని; కురు = చే యుము. యత్=ఏది; ప్రత్యక్షం=ప్ర యినరాజ్యభోగాదులనవలంబింపుము;
 త్యక్షమయినఫలముగలదో; తత్=దా పరోక్షఫలకములగుపితృవచనపరిపాల
 నిని; అతిష్ఠ = అవలంబింపుము. పరో నాదిధర్మములనువిడుపుము.
 క్షం= పరోక్షఫలమయినదాని; పృష్ఠ అని,తాత్పర్యము.

స తాం బుద్ధిం పురస్కృత్య సర్వలోకనిదర్శినీమ్
 రాజ్యం త్వం ప్రతిగృహ్ణీష్య భరతేన ప్రసాదితః.౧౮

టీక॥ సః=అట్టి; త్వం=నీవు; సర్వ తిగ్రహింపుము.
 లోకనిదర్శినిం=సమస్తలోకంబులందు నీవు,అట్లుసర్వసమ్మతమయిన, ప్ర
 నుదాహరణముగల; తాం = అట్టి; త్యక్షమునకన్నసధికమేదియులేదనునశ్చ
 బుద్ధిం=బుద్ధిని; పురస్కృత్య=మున్నిడు యంబునవలంబించి, భరతునిప్రార్థ
 కొని; భరతేన=భరతునిచేత; ప్రసా ననువిని, రాజ్యంబునంగీకరింపుము.అ
 దితః=వేడుకొనఁబడినవాడవై; రా ని,జాబాలి,రామునకుంజెప్పెను.
 జ్యం=రాజ్యమును; ప్రతిగృహ్ణీష్య=ప్ర అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
 అయోధ్యాకాండే, అష్టోత్తరశతతమస్సర్గః.
 ఇది, స్వప్టార్థము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
 వ్యాఖ్యానంబునందు,అయోధ్యాకాండాష్టోత్తరశతతమసగఃటీక,
 ముగిసినది.

అమి

న వో త్తర శ త త మ స గ క ప్రారంభః-

జాబాలేస్తు వచ శ్శ్రుత్వా రామ స్సత్యాత్మ నాం వరః
ఉవాచ పరయా భక్త్యా స్వబుద్ధ్యాచా విపన్నయా. ౧

టీక॥ సత్యాత్మ నాం=సత్యమయిన	బుద్ధిచేతను; ఉవాచ=చెప్పెను.
బుద్ధిగలవారలలో; వరః=శ్రేష్ఠుడగు;	సత్యబుద్ధులలో నుత్తముండగు రా
రామః=రాముడగు; జాబాలేః=జాబా	ముండు, జాబాలిచెప్పినమాటనువిని త
లియొక్క; వచః=మాటను; శ్రుత్వా	నకుంగలవైదిక శ్రద్ధనువిడువక, బుద్ధింజ
తు=వినినంతనె; పరయా=అధికమయి	లనంబునొందక, ఇట్లుచెప్పెను.
న; భక్త్యా=భక్తిచేతను; అవిపన్నయా=	అని, తాత్పర్యము.
చలనమునొందనట్టి; స్వబుద్ధ్యాచ=తన	

భవాన్తే ప్రియకామాథం వచనం య దిహిక్తవాక్
అకార్యం కార్యసంకాశ మపథ్యం పథ్యసమ్మతమ్. ౨

టీక॥ భవాన్తే=నీవు; మే=నాకు; ప్రి	సమానమయిన; అపథ్యం=అహితము.
యకామాథం=ప్రియమునందలికో	నీవు, నాకు, బ్రియంబులగుపట్టాభి
ర్కికొఱకు; ఇహ=ఇప్పుడు; యత్=	మేకాదులందుం గోరి గలుగుటకై,
ఏ ; వచనం=మాటను; ఉక్తవాక్=	చెప్పినమాట, యుక్తమువలెనగుపడు
చెప్పితివో; తత్(అధ్యాత్మతము)=	చున్నదిగాని మిక్కిలియునయుక్తము;
అమాట; కార్యసంకాశం=కార్యము	హితమువలెనేయున్నది గాని మిక్కిలి
తోసమానమయిన; అకార్యం=అకా	యుగోడుడెచ్చనది. అని, తాత్పర్యము.
ర్యము. పథ్యసమ్మతం=హితముతో	

నిమగ్నాదస్తు పురుషః పాపాచారసమన్వితః

మానం న లభ తే సత్సు భిన్నచారిత్రదశః. ౩

టిక॥ నిమగ్నాదః = మర్యాదలేని
వాఁడును ; పాపాచారసమన్వితః =
పాపముగలిగించునట్టియాచారముతోఁ
గూడినవాఁడును ; భిన్నచారిత్రదశః
నః = విరుద్ధమయినయాచారముగలమన
ముగలవాఁడునగు; పురుషస్తు = పురుషుఁ
డుమాత్రము; సత్పు = సత్పురుషులయం
దు; మానం = పూజను; నలభ తే = పొం

దఁడు.
మర్యాదారహితుండును బాహ్యమ
యినయాచారముగలవాఁడును, వేదవి
రుద్ధమయినయాచారమునవిధించునట్టి
మతమునవలంబించినవాఁడునగు పురు
షునిసత్పురుషులెంతమాత్రముగౌరవిం
పరు. అని, తాత్పర్యము.

కులీన మకులీనంవా వీరం పురుషమాననమ్
చారిత్రమేవ వ్యాఖ్యాతి శుచింవా యదీవాఽ శుచిమ్. ౪

టిక॥ కులీనం = మంచికులమునందుఁ
బుట్టినవానిఁగాని; అకులీనంవా = దుష్ట
కులంబునంబుట్టినవానిఁగాని ; వీరం =
పరాక్రమవంతునిఁగాని ; పురుషమా
ననం = పురుషుండనునహంకారముమా
త్రముగలవానిఁగాని; శుచింవా = పరి
శుద్ధునిఁగాని; అశుచియదీవా = అ
పరిశుద్ధునిఁగాని; చారిత్రమేవ = చరిత్ర

మె ; వ్యాఖ్యాతి = వివరించిచెప్ప
చున్నది.
మంచికులంబునంబుట్టులఁగుగాని, దు
ష్టకులంబునంబున్నించుటనుగాని, పరా
క్రమశాలియగుటనుగాని; భయశీలుండ
గుటనుగాని, పరిశుద్ధుండగుటనుగాని,
అపరిశుద్ధుండగుటనుగాని, యాచారమే
తెలుపును. అని, తాత్పర్యము.

అనార్య స్వార్థ సంకాశ శ్శౌచాద్ధీన స్తథాశుచిః
లక్షణ్యవదలక్షణ్యో దుశ్శీల శ్శీలవానివ. ౫
అధమం ధమవేషేణ యదీమం లోకసంకరమ్
అభివత్సే శుభం హేత్వా క్రియావిధివివక్షితమ్. ౬
కశ్చేతయానః పురుషః కార్యాకార్యవిచక్షణః
బహుమంస్యతి మాం లోకే దుర్వృత్తం లోకదూషణమ్. ౭

టీక॥ అహం(అధ్యాత్మతము) = నన్ను; లోకే = లోకమునందు; చేత నేను; అనార్యస్తు = దుష్టుండనయ్యె; ఆ యానః = జ్ఞానవంతుఁడును; కార్యాకార్యవిచక్షణః = కార్యాకార్యములందుఁ బండితుండునగు; పురుషః = పురుషుఁ డు; కః = ఎవ్వఁడు; బహుమన్యతి = గౌరవించును?

నేను, దుష్టుండనై యోగ్యుండనుం బోలె, నపరిశుద్ధుండనై శుద్ధుండనుంబోలె, దుష్టలక్షణంబులుగలవాఁడనై మంచి లక్షణంబులుగలవాఁడనుంబోలె, దుస్స్వభావముగలవాఁడనై సత్స్వభావముగలవాఁడనై సత్స్వభావంబు గలవాఁడనై సత్స్వభావంబుగలవాఁడనుంబోలె, మంగళకరంబగుధర్మముంబువిడిచి, వైదికక్రియావిధులనువజ్జించి, లోకసంకరకారణంబగు నీవు చేప్పిన యధర్మముంబు నవలంబించు నేని, అట్టినురాచారుండనులోకదూషకుండనగునన్ను, లోకంబునందు, గార్యాకార్యంబులు దెలిసినవాఁడును జ్ఞానవంతుండునగు పురుషుండెవ్వఁడు, నన్తానించును. అని తాత్పర్యము.

టీక॥ అహం(అధ్యాత్మతము) = నన్ను; లోకే = లోకమునందు; చేత నేను; అనార్యస్తు = దుష్టుండనయ్యె; ఆ యానః = జ్ఞానవంతుఁడును; కార్యాకార్యవిచక్షణః = కార్యాకార్యములందుఁ బండితుండునగు; పురుషః = పురుషుఁ డు; కః = ఎవ్వఁడు; బహుమన్యతి = గౌరవించును?

నేను, దుష్టుండనై యోగ్యుండనుం బోలె, నపరిశుద్ధుండనై శుద్ధుండనుంబోలె, దుష్టలక్షణంబులుగలవాఁడనై మంచి లక్షణంబులుగలవాఁడనుంబోలె, దుస్స్వభావముగలవాఁడనై సత్స్వభావముగలవాఁడనై సత్స్వభావంబు గలవాఁడనై సత్స్వభావంబుగలవాఁడనుంబోలె, మంగళకరంబగుధర్మముంబువిడిచి, వైదికక్రియావిధులనువజ్జించి, లోకసంకరకారణంబగు నీవు చేప్పిన యధర్మముంబు నవలంబించు నేని, అట్టినురాచారుండనులోకదూషకుండనగునన్ను, లోకంబునందు, గార్యాకార్యంబులు దెలిసినవాఁడును జ్ఞానవంతుండునగు పురుషుండెవ్వఁడు, నన్తానించును. అని తాత్పర్యము.

కస్య దాస్యా మ్యహంవృత్తం కేనవా స్వగ౯ మాత్మయామ్
అనయా వతమానోహి వృత్త్యా హీనప్రతిజ్ఞయా. ౮

టీక॥ అహం = నేను; హీనప్రతిజ్ఞయా = ఈ; వృత్త్యా = అచారముచేత; వయా = విడువబడినప్రతిజ్ఞగల; అనతమానోహి = ఉండుదు నేని; వృత్తం =

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౭౮౧

స ౧౦౯

ఆచారమును; కస్య=ఎవ్వనికి; దాస్యా
మి=ఉపదేశించును? కేనవా= ఎందు
చేత; స్వగం=స్వగమును; ఆపు
యాం=పొందుదును.

నేనునాప్రతిజ్ఞనువిడిచి. నీవు చెప్పి

నట్లు; ఈయధర్మస్థా చారంబు నవ
లంబించునేని, యటుపిమ్మట , నామా
టనెవ్వరువిందురు? నాకును , ఏయ
పాపంబున, స్వగంబుగల్గును?
అని, తాత్పర్యము.

కామవృత్త స్వయం లోకః కృత్స్నస్య ముపవత్తతే
యద్వృత్తా స్సంతి రాజాన స్తద్వృత్తా స్సంతిహి ప్రజాః. ౯

టీక॥లోకః= జనము ; కృత్స్నః= దురుగదా!

అంతయు; స్వయం=తానె; కామవృ
త్తః=ఇచ్ఛాధీనమగునాచారముగలది;
సముపవత్తతే=అగును. రాజానః=
రాజులు; యద్వృత్తాః= ఏయాచార
ముగలవారలు; సంతి=అగుదురో; ప్ర
జాః=జనులును; తద్వృత్తాః=ఆయా
చారముగలవారలు; సంతిహి= అగు

నేనట్లధర్మంబునవలంబించునేని ,
జనులందఱుయభేచ్ఛంబుగానాచరింప
చు, నధర్మమాగంబు నవలంబించి,
చెడిపోవుదురు ; రాజు, ఏయాచారము
నవలంబించునో; ఆయాచారమునే గ
దాజనులుగూడనవలంబించురు!
అని, తాత్పర్యము.

సత్య మేవా నృశంసంచ రాజవృత్తం సనాతనమ్
తస్మా త్సత్యా త్తకం రాజ్యం సత్యే లోకః ప్రతిష్ఠితః. ౧౦

టీక॥అనృశంసంచ= క్రూరముగా
నిదియు; సనాతనం=నిత్యమునగు; రా
జవృత్తం= రాజధర్మము. సత్యమే
వ=సత్యస్వరూపమే; తస్మాత్= అం
దువలన; రాజ్యం=రాజ్యము; సత్యాత్
కం=సత్యస్వరూపము. సత్యే= సత్య
మునందు; లోకః=లోకము; ప్రతిష్ఠి

తః=ప్రతిష్ఠింపఁబడినది.
దయయెప్రధానముగాఁగలశాశ్వ
తంబగురాజధర్మము, సత్యరూపము
గావున, రాజ్యమంతయు సత్యస్వరూప
మయినది; అసత్యమునందే లోకమంత
యుఁబ్రతిష్ఠితమయినది; నేనట్టిసత్యము
నెట్లువదలుదును? అని; తాత్పర్యము.

ఋషయశ్చైవ దేవాశ్చ సత్యమేవహి మేనిరే
సత్యవాదీహి లోకేస్త్విక్ పరమం గచ్ఛతి ఊయమ్. ౧౧.

టీక॥ ఋషయశ్చైవ=ఋషులును; ను; గచ్ఛతిహి=పొందునుగదా!
దేవాశ్చ=దేవతలును; సత్యమేవ=స ఋషులునుదేవతలును, సత్యమునే
త్యమునే; మేనిరే=తలంచిరి. సత్యవా పరమోత్కృష్టముగాఁజెప్పిరి; ఈలో
దీ=సత్యమునెచెప్పివాఁడు; అస్త్విక్=కంబున, సత్యవాదియగువాఁడు, పర
ఈ; లోకే=లోకమునందు; పరమం=మపదంబునొందును. అని, తాత్పర్యము.
ఉత్కృష్టమయిన; ఊయం=స్థానము

ఉద్విజంతే యథా సపాక స్మరా దన్వతవాదినః
ధర్మః స్సత్యం పరో లోకే మూలం స్వగఃస్య చోవ్యతే. ౧౨

టీక॥ జనాః(అధ్యాహృతము)=జ చం=కారణమునుగా; ఉచ్యతే=చె
నులు; అన్వతవాదినః=అబద్ధమునుజెప్పఁబడుచున్నది.
స్సనట్టి; సరాత్=మనుష్యునివలన; స జనులు, అబద్ధమునుజెప్పవానింజూ
ర్వాద్యథా=సర్వమువలనవలె; ఉద్విజం చి, సర్వమునుజూచినట్లుభయపడుదు
తే=భయపడుదురు. లోకే = లోక రు; సత్యమేపరమధర్మము; అజయే స్వ
మునందు; సత్యం = సత్యము; పరం= గఃమునకును గారణమనిచెప్పెదరు.
శ్రేష్ఠమయిన; ధర్మః = ధర్మము. అని, తాత్పర్యము.
స్వగఃస్య = స్వగఃము; మూలం

సత్య మేవేశ్వరో లోకే సత్యం పద్మాశ్రితా సదా
సత్యమూలాని సర్వాణి సత్యాన్నాస్తి పరం పదమ్. ౧౩

టీక॥ లోకే=లోకమునందు; ఈ ప్పడును; సత్యం=సత్యమును; ఆశ్రి
శ్వరః=ఈశ్వరుఁడు; సత్యమేవ=స తా=పొందినది. సర్వాణి=సమస్తము
త్యమే. పద్మా=లక్ష్మి; సదా= ఎల్ల టును; సత్యమూలాని = సత్యమేమూ

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము.౧౭౩

స ౧౦౯

లముగాఁగలవి. సత్యాత్ = సత్యము | స్త్రీయును సత్యము నేయెల్లప్పుడు నాశ్ర
కన్నను; పరం = అధికమయిన; పదం = యించియుండును; సమస్తమునకు స
స్థానము; నా స్త్రీ = లేదు. త్యమేయాధారము; సత్యమునకన్నను,
ఈశ్వరుఁడును సత్యస్వరూపుఁడే; అధికమేదియు లేదు. అని, తాత్పర్యము.

దత్తమిష్టం హుతం చైవ తప్తాని చ తపాంసీచ
వేదా స్సత్యప్రతిష్ఠానా స్తస్మా త్సత్య పరో భవేత్. ౧౪

టిక॥ దత్తం = దానమును; ఇష్టం | స్త్రాత్ = అందువలన; సత్యపరః = సత్య
చ = యాగమును; హుతం చైవ = హోమమునందాసక్తుఁడు; భవేత్ = కావలెను.
మమును; తప్తానిచ = చేయఁబడిన; త దానములును యాగములును హో
పాంసీచ = తపస్సులును ; సత్య మములును దపస్సులును , వీనికన్నిటికి
(ప్రతిష్ఠా నాని (అధ్యాహృతము) = నిసత్యమేయాధారము; వేదములకును
సత్యమే యాధారముగాఁ గలవి; వే సత్యమేయాధారము; కావున సత్యము
దాః = వేదములు ; సత్యప్రతిష్ఠానాః = నువదలఁగూడదు. అని, తాత్పర్యము.
సత్యమే యాధారముగాఁగలవి. త

ఏకః పాలయతే లోక మేకః పాలయతే కలమ్
మజ్జత్యే కోహి నిరయే ఏక స్వగే మహీయతే. ౧౫

టిక॥ ఏకః = ఒక్కఁడు ; లోకం = న్నాఁడు.
లోకమును; పాలయతే = పాలించు లోకంబున, నొకండు లోకంబున
ను. ఏకః = ఒక్కఁడు; కులం = వంశము బాలించును; ఒక్కఁడుకులమును బాలించు
ను; పాలయతే = పాలించును. ఏకః = ఒ ను; ఒక్కఁడునరకంబునంబడును ; ఒక్క
క్కఁడు; నిరయే = నరకమునందు; మ డుస్వగంబునఁడే జరిల్లుచుండును; అ
జ్జతేహి = మునుఁగుచున్నాఁడుగదా. ఏ ట్లు, సత్యవంతుండును, అసత్యవంతుం
కః = ఒక్కఁడు; స్వగే = స్వగము డును, దత్తప్రలంబులంబొందుదురు.
నందు; మహీయతే = పూజ్యుఁడగుచు అని, తాత్పర్యము.

సోహం పితృ నికాయోగంతు కిమథాం నానుపాలయే
సత్యప్రతిశ్రవ స్సత్యం సత్యేన స మయీకృతః. ౧౬

టీక॥ సత్యప్రతిశ్రవః=సత్యమయి కొఱకు; నానుపాలయే=పాలింపను.
నప్రతిజ్ఞ గలవాఁడును ; సత్యేన=సత్య సత్యప్రతిజ్ఞుండను, సత్యముగవనవా
ముచేత; సమయీకృతః=శపథముసే సంబుగావిం చెదననిశపథముగావించిన
యింపఁబడినవాఁడునగు; సః=అట్టి; అ వాఁడనగు, నేను , సత్యస్వరూప మ
హం=నేను; సత్యం=సత్యమయిన; పి యినతండ్రియొజ్ఞ ను, ఎట్లు, గావింప
తుః=తండ్రియొక్క; నియోగంతు = కుందును? అని, తాత్పర్యము.
అజ్ఞ నుమాత్రము; కిమథాం= ఎందు

నైవ లో భా న్నమోహాద్వా నహ్యజ్ఞానా త్తమోన్వితః
సేతుం సత్యస్య భేత్స్యామి గురో స్సత్యప్రతిశ్రవః. ౧౭

టీక॥ సత్యప్రతిశ్రవః=సత్యప్రతిజ్ఞం తోఁగూడినవాఁడనై; నభేత్స్యామి (అ
డనగు ; అహం(అధ్యాత్మతము)=నే ధ్యాత్మతము)= శేదింపను.
ను; గురోః=తండ్రియొక్క; సత్యస్య= సత్యప్రతిజ్ఞుండగునేను, రాజ్యలూభం
సత్యముయొక్క; సేతుం=మర్యాదను; బునంగాని, చిత్తభ్రమంబునంగాని. య
లోభాత్=ఆశవలన; నైవభేత్స్యామి= జ్ఞానంబునంగాని తమోగుణంబునొంది
భేదింపనే భేదింపను- అజ్ఞానాత్ = గాని, యేదియెట్లయినను, నాతండ్రి ద
అజ్ఞానమువలన; న(భేత్స్యామి)హి = శరథమహారాజు సత్యంబును , భేదిం
శేదింపను. తమోన్వితః= తమోగుణము పను. అని, తాత్పర్యము.

అసత్యసంధస్య సత శ్చలస్యా స్థిరచేతనః
నైవ దేవా నపితరః ప్రతీచ్ఛంతీతి నశ్చృతమ్. ౧౮

టీక॥ అసత్యసంధస్య=సత్యప్రతిజ్ఞుఁడుగానివాఁడుగా; సః=ఉన్నవాఁడును;

చలన్యః చంచలుండును; అస్థిరచేత గీకరింపరు. ఇతి=అని; సః= మాకు; శ్రు
సః=స్థిరముగా నమనస్సుగలవాఁడునగు తం=వినఁబడినది.
వానియొక్క; హవ్యకవ్యాదికం(అధ్యా అసత్యంబుఁ జెప్పవఁడునుజపలుం
హృతము)=హవ్యకవ్యములు మొదలగు డును అస్థిరహృదయుండునగు వాఁడు
దానిని; దేవాః=దేవతలు; నైవప్రతీచ్ఛం హవ్యకవ్యంబు లాసంగినను దేవతలు
తి= అంగీకరింపనేయంగీకరింపరు. పిత గానిపితరులుగానియంగీకరింపరని, మే
రః=పితృదేవతలు; న(ప్రతీచ్ఛంతి)=అం మువినియున్నాము. అని, తాత్పర్యము.

ప్రత్యగాత్మ మిమం ధమం సత్యం పశ్యామ్యహం స్వయమ్
భార స్సత్పురుషాచీణః స్తదర్థ మభిమన్యతే. ౧౯

టీక॥ అహం=నేను; స్వయం=నేనె; వు; అభిమన్యతే = అభిమతముగాను
ఇమం=ఈ; సత్యం = సత్యరూపమయి న్నది.
న; ధమం = ధమమును; ప్రత్యగా సత్యరూపంబగునీధమము, అత్త
త్తం=అత్తన్ననభిన్నమునుగా; పశ్యా స్వరూపమనినాయభిప్రాయము; కావు
మి=చూచుచున్నాను. తదధం=అందు ననె, సత్పురుషులొనరించినట్లు, ఈజ
కొఱకు; సత్పురుషాచీణః= సత్పురు టావల్కలాదిభారమును, అంగీకరించి
ఘలచేనొనరింపఁబడిన; భారః = బరు యున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

తౌత్రం ధమ మహం త్యక్త్యే హ్యధమం ధమసంహితమ్
క్షుదై న్యశంనై లుభైశ్చ సేవితం పాపకమభిః. ౨౦

టీక॥ క్షుదై=అల్పులును; న్యశం సంహితం = ధమముతోఁగూడినది
నైః=క్రూరులును; లుభైశ్చ= లుబ్ధులు యు; అధమం= అధమమయమున
ను; పాపకమభిః= పాపముగల్గించు గు; తౌత్రం=తృప్తియసంబంధియగు; ధ
కార్యములుగలవారలనుగ వారలచేత; మం=ధమమును; అహం=నేను; త్య
సేవితం=సేవించఁబడినదియు; ధమ త్యేహి=విడుతునుగదా!

క్షుద్రులును గ్రూరులును లబ్ధులును | అందుధర్మము మిక్కిలియున్నప్పుడు;
బావులునగువారలచే సేవింపబడునట్టి | అధర్మముధికము. అని, తాత్పర్యము.
క్షుత్రియధర్మమును నేనువిడిచెదను ;

కాయేన కురుతే పాపం మనసా సంప్రధార్యచ
అన్యతం జిహ్వయాచాహ త్రివిధం కర్మపాతకమ్. ౨౧

టీక|| మనసా = మనసుచేత; సంప్రధార్యచ = మూడువిధములుగలది.
ధార్యచ = నిశ్చయించుకొనియు; కా మనుష్యుండు, మొదలుమనసుననిశ్చ
యేన = దేహముచేత; పాపం = పాపము యించుకొనును; ఆపిమ్మట దేహముచే
ను; కురుతే = చేయుచున్నాండు. జిహ్వ జేయును; నాలుకనబద్ధమాడును; ఇట్లు,
యావ = నాలుక చేతను; అన్యతం = అబ మానసిక కాయకవాచికములని పాప
ర్థమును; ఆహ = చెప్పును. పాతకం = పా ముమూడువిధములు.
పరూపమయిన; కర్మ = కార్యము; త్రివి | అని, తాత్పర్యము.

ధూమిః కీతిః ర్యశోలక్ష్మీః పురుషం ప్రార్థయంతిహి
స్వగంధం చానుపశ్యంతి సత్యమేవ భజేత తత్. ౨౨

టీక|| ధూమిః = ధూమియు; కీతిః = కీ | ను. తత్ = అందువలన; సత్యమేవ = సత్య
తిః = సత్యార్థముచేతగలిగినకీతిః మునే; భజేత = పొందవలయును.
యు; యశః = పౌరుషముచేతగలిగినకీతిః ధూమియుఁగీతియులక్ష్మీయు, స
తియు; లక్ష్మీః = లక్ష్మీయు; పురుషం = త్యవంతుండగు పురుషునే పొందవలయు
సత్యవంతుండగు పురుషుని ; ప్రార్థక వనిగోరుచుండును; అతండు స్వగంధం
యంతిహి = ప్రార్థించుచున్నవిగదా! ధైర్యము, అతనియందే దృష్టియుంచియుం
స్వగంధంచ = స్వగంధముననున్నవానిని; డును; కావున, సత్యమునేయవలంబింప
అనుపశ్యంతి = అనుసరించిచూచుచుండు | వలయును. అని, తాత్పర్యము.

శ్రేష్ఠం హ్యనార్య మేవ స్యాద్య ధృవా నవధార్య మామ్

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము.౧౭౮౭

స ౧౦౯

అహ యుక్తికరైర్వాక్యై రిదం భద్రం కురుష్వహ. ౨౩

టీక॥ భవాన్=నీవు; శ్రేష్ఠం=ఉత్తమో; తత్(అధ్యాహృతము) = అది; అమము; ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; అనార్యమేవ = పూజ్యము కానిదే ; వధార్య=నిశ్చయించి; మాం=నన్ను; స్వాత్=అగును.
గూర్చి; “ఇదం=ఇది; భద్రం=మంగళకరము; కురుష్వ=చేయుము (“హ” అనున గళకరము, దీనింజేయుము” అని, యుక్తిదిపాదపూరణార్థము”) ఇతి(అధ్యాహృతము) = అని; యత్=ఏమాటను; మాటయెంతమాత్రము యుక్తమయిన యుక్తికరైః=యుక్తలచేయునట్టి; వాదిగాదు. అని, తాత్పర్యము.
క్యైః=మాటలచేత; అహ = చెప్పితి

కథం హ్యహం ప్రతిజ్ఞాయా వనవాస మిమం గురౌ

భరతస్య కరిష్యామి వచో హిత్వా గురో ర్వచః. ౨౪

టీక॥ అహం=నేను; గురౌ = తండ్రి చః=మాటను; కరిష్యామి = చేయుదును?
యందు; ఇమం=ఈ; వనవాసం= అడవి నుండుటనుగూర్చి; ప్రతిజ్ఞాయా = ప్రతిజ్ఞ నేను, దండియొద్ద, వనవాసంబు చేచేసి; గురోః = తండ్రియొక్క; వచః= సేదననిప్రతిజ్ఞ చేసి, యిప్పుడుదండిమాటనువిడిచి, భరతునిమాటనెట్లు చేయుటనువిడిచి, భరతునియొక్క; వచః= అని, తాత్పర్యము.

స్థిరా మయా ప్రతిజ్ఞా తా ప్రతిజ్ఞా గురుసన్నిధౌ

ప్రహృష్యమాణా సా దేవీ కై కేయాచా భవత్తదా. ౨౫

టీక॥ మయా=నాచేత ; గురుసన్నిధౌ=తాచేయఁబడినది. తదా=అప్పుడు; ధౌ=తండ్రిసమీపమునందు; స్థిరా=దృఢమయిన; ప్రతిజ్ఞా=ప్రతిని; ప్రతిజ్ఞా=దేవీ=రాణియగు; సా=ఆ; కై కేయాచ=కైకేయియు; ప్రహృష్యమాణా=

మిక్కిలియుసంతోషించుచున్నది; అభి
వత్=అయినది.

నేను, నాతండ్రిసన్నిధానంబున, స్థి
రమయిన ప్రతిజ్ఞ చేసినాను; అప్పుడం

దుకు, గైకేయీదేవియు, మిక్కిలి
యుసంతోషంబునొందినది; అట్టిదానిని
ప్పుడువిడుచుటసరిగాదు.
అని, తాత్పర్యము.

వనవాసం వసన్నేవం శుచి నియతభోజనః

మూలైఃపుష్పైఃఫలైఃపుణ్యైఃపితౄణాదేవాంశ్చ తర్పయత్. ౨౬

సంతుష్టపంచవర్గోహం లోకయాత్రాం ప్రవతయే

అకుహ శృద్ధధానస్స కార్యకార్యవిచక్షణః. ౨౭

టీకాకార్యకార్యవిచక్షణః=కార్యకా
ర్యంబులందుఁబండితుండనగు; అహం=
నేను; శ్రద్ధధానస్స=శ్రద్ధగలవాఁడ
నగుచు; అకుహ=కృత్రిమబుద్ధిలేనివాఁ
డనై; ఏవం=ఇట్లు; శుచిః = పరిశు
ద్ధుండనై; నియతభోజనః= స్వల్పమ
యినయాహారముగలవాఁడనై; వనవా
సం=వనవాసమును; వసన్=చేయు
చు; పుణ్యైః = పవిత్రములగు; మూ
లైః=గడ్డలచేతను; పుష్పైః=పూలచే
తను; ఫలైః=పండ్లచేతను; పితౄణా=
పితరులను; దేవాంశ్చ=దేవతలను; త
పయత్=తృప్తినిందించుచు; సం

తుష్టపంచవర్గః=సంతోషమునొందిన
పంచేంద్రియముల సమూహము గల
వాఁడనై; లోకయాత్రాం=జీవనము
ను; ప్రవతయే=చేసెదను.

నాకుఁగార్యకార్యంబులుదెలియు
ను; నేను, శ్రద్ధతో, గృత్రిమబుద్ధిఁ బరి
త్యజించి, పరిశుద్ధుండనైస్వల్పహారుం
డనై, వనవాసంబుగావింపుచు, బవి
త్రములగుమూలంబులచేతను బుష్పంబు
లచేతనుఫలంబులచేతను బితృ దేవతల
కును దేవతలకును దృప్తిగావింపుచు,
సంతుష్టసర్వేంద్రియుండనై కాలంబు
గడపెదను. అని, తాత్పర్యము.

కమఁఘూమి మిమాం ప్రాప్య కర్తవ్యం కమఁ య చ్చుభమ్

అగ్నివాాయుశ్చ సోమశ్చ కర్తౄణాం ఫలభాగినః. ౨౮

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము.౧౭౯

స ౧౦౯

టీక॥జనైః(అధ్యాహృతము)=జనులయొక్క; ఫలభాగినః= ఫలమునొందినవారలు.
 లచేత; ఇమాం=ఈ; కర్మభూమిం= జనులకర్మభూమినుండువఱకుఁ,
 కర్మభూమిని; ప్రాప్య=పొంది; యి జనులకర్మభూమినుండువఱకుఁ,
 త్=వీడి; శుభం=మంగళశకరమో; త గమకమునవశ్యముసేయవలయును; అ
 త్(అధ్యాహృతము)=అట్టి; కర్మ=ట్లు, అగ్నియును, వాయువును, జం
 కర్మము; కతవ్యం=చేయఁబడవలయును. అగ్నిః= అగ్నిహోత్రుండు
 ను; అగ్నిః= అగ్నిహోత్రుండు పృథుకర్మములుగావించి, అగ్నిత్వవా
 ను; వాయుశ్చ=వాయువును; సోమశ్చ= యుత్వవంద్రత్వములంబొందిరి.
 చంద్రుండును; కర్మణాం=కర్మము అని, తాత్పర్యము.

శతం క్రతూనా మాహృత్య దేవరా త్త్రిదివం గతః

తపాంస్య గ్రాణి చాస్థాయ దివం యాతా మహాషయః.౨౯

టీక॥దేవరాత్=దేవేంద్రుండు; క్రతూనాం=యాగములయొక్క; శతం=స్వగమమును; యాతాః=పొందిరి.
 తపాం=దేవేంద్రుండు, నూఱుయాగంబులు
 నూటిని; ఆహృత్య=చేసి; త్రిదివం=స్వ సేయుటవలన స్వగాఁధిపత్యంబునొం
 గమమును; గతః=పొందినాఁడు. మహా దెను; మహాఘోలును, భయంకరంబగు
 షయశ్చ=మహాఘోలును; ఉగ్రాణి= తపస్సుగావించి, స్వగాంబునొందిరి. అ
 భయంకరములగు; తపాంసి=తపస్సు ని, రాముండుజాబాలికింజెప్పెను.
 లను; ఆస్థాయ=అవలంబించి; దివం= అని, తాత్పర్యము.

అమృత్యమాణః పున రుగ్రతేజా

నిశమ్య తం నా స్తికవాక్యహేతుమ్

అథా బ్రవీత్తం నృపతేస్తనూజో

విగహమాణో వచనాని తస్య. ౩౦

టీక॥అథ=అటుపిమ్మట ; ఉగ్రతేజాః=భయంకరమయినకాంతెగల ; నృ

పతే=రాజుయొక్క; తనూజః=కొడు త్=చెప్పెను.

కై నరాముడు; తం=ఆ; నా స్తికవా
క్యహేతుం= నా స్తికవాక్యమునందలి
యుక్తిని; నిశమ్య=విని; అమృత్యమా
ణః=ఓర్వనివాడై; తస్య=ఆజాబాలి
యొక్క; వచనాని=మాటలను; విగ
హామాణః=నిందించుచు; పునః=మఱ
ల; తం=ఆజాబాలిని గూచి ; అబ్రవీ

అంత, భయంకర తేజుండగు దశర
థమహారాజపుత్రుండు రాముండు, ఆ
జాబాలి చెప్పిన నా స్తికవాక్యంబు నంద
లికుయుక్తిందలంచి సహింపంజాలక,
యతని మాటలను నిందింపుచు, మఱి పత
నింజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

సత్యంచ ధర్మంచ పరాక్రమంచ
భూతానుకంపాం ప్రియవాదితాంచ
ద్విజాతిదేవాతిథిపూజనంచ
పంధాన మాహు స్త్రిదివస్య సంతః. ౩౧

ఃకీక॥ సంతః= సత్పురుషులు; సత్యం
చ=సత్యమును; ధర్మంచ= ధర్మము
ను; పరాక్రమంచ = పరాక్రమమును;
భూతానుకంపాం= భూతంబులయం
దుడయయును; ప్రియవాదితాం=ప్రియ
వచనముల చెప్పటను; ద్విజాతిదేవాతిథి
పూజనంచ = బ్రాహ్మణులయొక్క
యుదేవతల యొక్కయు నతిథులయొ
క్కయుఁబూజించుటను ; త్రిదివస్య=

స్వర్గముయొక్క; పంధానం = మా
గ్గమును గా; అహః=చెప్పిరి.
సత్యము, ధర్మము, పరాక్రమము,
భూతదయ, ప్రియభాషణము, దేవ
తార్చనము, బ్రాహ్మణపూజ, అతిథి
సత్కారము, ఇవన్నియు స్వర్గము
నకు మాగ్గమని సత్పురుషులు చెప్ప
దురు. అని, తాత్పర్యము.

తే నై వ మాజ్ఞాయ యథా వదథః
మే కోదయం సంప్రతిపద్య విప్రాః
ధర్మం చరంత స్సకలం యథావ
త్కంక్షంతి లోకాగమ మప్రమత్తాః. ౩౨

టీక॥ తేన=అందుచేత ; విప్రాః= కోరుచున్నారు.

బ్రాహ్మణులు;వీవం = ఇట్లు; యథా
వత్=యథార్థముగా; అథఁ=సం
గతిని; ఆజ్ఞాయ = తెలిసికొని; వీకోద
యం=వికమత్యమును; ప్రతిపద్య=పొం
ది; అప్రమత్తాః= ఏమటుపాటునొందని
వారలై; సకలం=సమస్తమయిన; ధర్మం=
ధర్మమును; యథావత్= యథాశా
స్త్రముగా; చరంతః=ఆచరింపుచు; లో
కాగమం=లోకప్రాప్తిని; కాంక్షంతి=

కావుననె, బ్రాహ్మణోత్తములంద
ఱు, యథార్థముగనీయథఁముండెలి
సి, యందఱునై కమత్యంబున, నేమఱక,
స్వస్వవర్తాశ్రమ విహితంబులగు ధ
ర్మములనన్నిటిని యథాశాస్త్రంబు
గనాచరింపుచు, స్వగౌరవిద్యలోకం
బులంబొందఁగోరుచున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

నిందావ్యహం కమఁ పితుః కృతం త

ద్యప్రాప్త మగృహ్లా ద్విషమస్థబుద్ధిమ్

బుద్ధ్యా నయైవంవిధయా చరంతం

సునాస్తిక్షం ధర్మపథా దపేతమ్. ౩౩

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు ; విషమస్థబు
ద్ధిఁ=తప్పుమాగఁంబుననున్న బుద్ధిగల
వాఁడవును; వీవంవిధయా=ఇట్టి ; అన
యా=ఈ; బుద్ధ్యా=దుర్బుద్ధిచేత; చరం
తం=తిరుగుచున్నవాఁడవును; సునాస్తి
క్షం=మిక్కిలియున్నాస్తికుండవును ; ధ
ర్మపథాత్= ధర్మమాగఁముననుం
డి; అపేతం = విడివడినవాఁడవునగు;
త్వాం=నిన్ను; అగృహ్లాత్ = గ్రహించె
నో; తస్య(అధ్యాహృతము)= అట్టి; పి

తుః=తండ్రియొక్క; కృతం=చేయఁబడి
న; తత్=ఆ; కర్మ=కార్యమును; అహం=
నేను; నిందామి=నిందించుచున్నాను.

ఇట్లు, వేదవిరుద్ధంబగు బుద్ధిగలవాఁ
డవునై దిక్ వేషంబుధరించి యంతరం
గంబునమహానాస్తికుండవై నాస్తికమ
తంబు బోధించు వాఁడవు ధర్మమా
గఁంబువదలినవాఁడవునగు నిన్నుదగ్గఱ
కుఁదీసినట్టి నాతండ్రిగూడనిందనీయఁడ
గుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యథాహి చోర స్స తథాహి బుద్ధ
స్తథా గతం నా స్తిక మత్ర విద్ధి
తస్మాద్ధియ శృంక్యతమః ప్రజానాం
న నా స్తికే నాభిముఖో బుధ స్స్యాత్. ౩౮

టీక॥ చోరః=దొంగ; యథాహి=	నా స్తికునితో; బుధః=పండితుఁడు; అభి
ఎట్లా; సః=ఆ; బుద్ధః=బుద్ధుఁడు; తథా	ముఖః=ఎదురు మొగముగలవాఁడు; న
హి=అట్లుగాదా! అత్ర=ఇచ్చట; నా	స్యాద్ధి=కారాదుగాదా!
స్తి=నా స్తికుని; తథాగతం = బు	బుద్ధుఁడుదొంగవంటివాఁడుగాదా!
ద్ధునిఁగా; విద్ధి=ఎఱుంగుము; తస్మాత్ =	నా స్తికునకును బుద్ధునకును ఎంతమాత్ర
అందువలన; యః=ఎవ్వఁడు; ప్రజా	ముభేదములేదు; కావున, నా స్తికుని, జ
నాం=జనులకు; శృంక్యతమః=మిక్కిలి	నులుకని పెట్టి యుండవలెను; పండితుం
యుసంజేహింపఁదగినవాఁడో; తేన	డగువాఁడు, నా స్తికునియెదుటనిలువ
(అధ్యాహృతము)=అట్టి; నా స్తికేన=	రాదు-అని, తాత్పర్యము.

త్వతో జనాః పూర్వతరే వరాశ్చ
శుభాని కర్మాణి బహూని చక్రః
జిత్యా సజేమంచ పరంచ లోకం
తస్మాద్విజా స్వస్తి హుతం కృతంచ. ౩౯

టీక॥ త్వత్తః=నీకన్నను; పూర్వత	ఈలోకమును; పరం = ఇతరమయిన;
రే=మునుపటివారలును; వరాశ్చ=	లోకంచ=లోకమును; జిత్యా= జయిం
శ్రేష్ఠులనగు; జనాః=జనులు; శుభా	చి; వతః=తే(అధ్యాహృతము) = ఉ
ని=మంగళకరములగు; కర్మాణి=క	న్నారు. తస్మాత్=అందువలన; ద్వి
ర్మాణములను; బహూని=పెక్కులను;	జాః=ద్విజలు; స్వస్తి= మంగళకరమ
చక్రః=చేసిరి; తే(అధ్యాహృతము)=	గు; హుతం=హోమమును; కృతంచ=క
వారలు; సదా=ఎల్లప్పుడును; ఇమం=	ర్తమును; కుర్వంతి(అధ్యాహృతము)=

చేయుచున్నారు.

నీకు మునుపటివారలును నీకన్నను
త్తములునగువారలనేకులు, శుభకర్తృం
బులనేకంబులం గావించి, ఇహపరలో
కంబుల రెంటినిజయించి, సర్వోత్కర్షం

బున, నాకాశంబునందుచంద్రనక్షత్రా
దిరూపంబునవెలుంగుచున్నారు ; అం
దువలన, ద్విజులు , యాగాదిశుభక
మకంబులం గావెంటురు.
అని, తాత్పర్యము-

ధర్మే రతా సత్పురుషే సమేతా
స్తేజస్వినో దానగుణప్రధానాః
అహింసకా వీతమలాశ్చ లోకే
భవంతి పూజ్యా మునయః ప్రధానాః. ౩౬

టీక|| ధర్మే=ధర్మమునందు ; ర
తాః=అసక్తులును; సత్పురుషైః= స
త్పురుషులతో; సమేతాః= కూడినవా
రలును; స్తేజస్వినః = అధికమయిన
కాంతిగలవారలును; దానగుణప్రధా
నాః = ఈవియనుగుణమేప్రధానము
గాగలవారలును; అహింసకాః=హిం
సనేయినవారలును ; వీతమలాశ్చ=వి
డువఁబడినమలముగలవారలునగు ; ప్ర
ధానాః=శ్రేష్ఠులయిన; మునయః= ము
నులు; లోకే = లోకమునందు ; పూ

జ్యాః = పూజింపఁదగినవారలు; భవం
తి=అగుచున్నారు.
మిక్కిలియు ధార్మికులునుసత్పు
రుషులతో మాత్రము సహవాసమునే
యువారలును దేజస్వులులును, పరమ
దాతలును, అహింసకులును, నిమకములు
నగు మునిశ్రేష్ఠులు , లోకమునకంత
యుఁ, బూజనీయులు. అని, రాముండు,
జాబాలితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇతి బుద్ధివంతం వచనం సరోపం
రామం మహాత్మాన మదీనసత్త్వమ్
ఉవాచ తథ్యం వ్రునరాస్తికంచ
సత్యం వచ స్సానునయంచ విప్రః. ౩౭

టీక॥విప్రం=బ్రాహ్మణుడగుజాబా
లి;ఇతి=అని;వచనం=మాటను; బ్రవం
తం=చెప్పచున్నవాఁడును; సరోషం=
కోపముతోఁ గూడినవాఁడును; మహా
త్తానం= అధికమయిన ధైర్యముగలవాఁ
డును; అదీనసత్త్వం= తక్కువకానిబల
ముగలవాఁడునగు; రామం = రాముని
గూర్చి; పునః=మఱి; తథ్యం= యథా
ర్థమును; ఆస్తికంచ=ఆస్తికమతబోధక
మును; సత్యం= సత్యములకుహితంబు

ను; సానునయంచ = ఊటడించుటతోఁ
గూడినదియునగు; వచః=మాటను; ఉ
వాచ=చెప్పెను.

అంతజ్ఞాబాలి, యిట్లు సరోషంబు
గాఁజెప్పచున్నమహాత్ముండునుమహాబ
లుండునగురాముంజూచి, సవినయంబు
గననునయింపుచు, సమస్తశాస్త్రసమ్మ
తంబును ఆస్తికమతబోధకంబును, సత్పు
రుషసమ్మతంబును, యథార్థకంబునగు
నీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స నాస్తికానాం వచనం బ్రవీ మ్యహం
స నాస్తి కోహం నచ నాస్తి కించన
సమీత్య కాలం పునరాస్తికోభవం
భవేయ కాలే పునరేవ నాస్తికః, ౩౮

టీక॥అహం = నేను; నాస్తికా
నాం=నాస్తికులయొక్క; వచనం =
మాటను; సప్రవీమి = చెప్పలేదు. అ
హం=నేను; నాస్తికః=నాస్తికుడను;
న=కాను. కించనచ=ఏదియు; సనాస్తి=
లేకపోలేదు; పునః=మఱి; కాలం=కా
లమును; సమీత్య=చూచి; అభవం =
అగుదును. పునరేవ=మఱియునే; కా
లే=కాలమునందు; నాస్తికః= నాస్తి
కుడను; భవేయ=అగుదును.
నేనునాస్తికమతంబుఁజెప్పలేదు; నేను

నునాస్తికుండనుగాను; పరలోకము
మొదలగునదిలేదని నాయభిప్రాయము
గాదు; నాస్తికులెవ్వరైనను. నాస్తి
కయుక్తులుచెప్పునప్పుడు, వానినన్నిటి
నినేను ఖండించుచుందును; మఱియు,
మహాధర్మ సంకటకాలమువచ్చినప్పు
డుమాత్రంబెట్లయినను, కార్యంబుకా
వలయునని, నాస్తికమతోపన్యాస
ముగావింతునుగాని వేఱుగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము.౧౭౯౫

స ౧౦౯

సచాపి కాలోయ ముపాగత శ్వనై
ర్యథా మయా నా స్తికవా గుదీరితా
నివతనాథం తవ రామ కారణాత్
ప్రసాదనాథంచ మయైత దీరితమ్. ౩౯

టీక రామ=రాముడా! యథా=	చేత; ఏతత్=ఇది; ఈరితం=చెప్పబ
ఎట్లు; మయా=నాచేత ; నా స్తికవా	డినది.
క్=నా స్తికవాక్యము; ఉదీరితా=చె	రాముడా! ఇప్పుడు, అట్టిమహాధ
ప్పబడినదో; సం=అట్టి? అయం=ఈ;	మకంకటకాలమువచ్చినదికావున, నే
కాలశ్చాపి=కాలమును; శ్వనైః=మెల్ల	నునా స్తికవాక్యంబులాడితిని ; నిన్ను
గా; ఉపాగతః = వచ్చినది. కార	బ్రసన్నంగావించియయోధ్యకుమఱిం
ణాత్=కారణమువలన; తవ=నీయొ	పవలెననిచెప్పితినిగాని, వేఱుగాదు. అ
క్క=ప్రసాదనాథంచ=ప్రసన్నుం	ని, జాబాలి, రామునకుఁజెప్పెను.
జేయుటకొఱకును; నివతనాథం=	అని, తాత్పర్యము.
మఱించుటకొఱకును; మయా = నా	

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే ,
అయోధ్యాకాండే, నవోత్తరశతతమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండనవోత్తరశతతమస్సర్గః, టిక,
ముగిసినది.

(౨)

దశోత్తరశతతమసగ౯ప్రారంభః

క్రుద్ధమాజ్ఞాయ రామంతు వసిష్ఠః ప్రత్యువాచహ

టీక॥ వసిష్ఠః=వసిష్ఠుడు; రామం= రామని; క్రుద్ధం=కోపించినవానిగా; ఆజ్ఞాయతు=ఎరింగినంతనె; ప్రత్యువాచ=బదులుచెప్పెను ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము).

అంత, వసిష్ఠుడు, రామండుజాబాలినాస్తికవచనంబులకుఁ గోపంబువొందినాఁడని తెలిసికొని, రామంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

జాబాలి రపి జానీతే లోకస్యాస్య గతాగతమ్. ౧

టీక॥ జాబాలిరపి= జాబాలియు; అస్య=ఈ; లోకస్య=జనముయొక్క; గతాగతం= పరలోకగమనమును; జానీతే=ఎఱుంగును.

నొందుదురనియు, బుద్ధ్యంతంబునను అలనీలోకంబునకువత్తురనియు, నెఱుంగును; నాస్తికుండుగాఁడు.

జాబాలియు, జనులుపరలోకంబు

అని, తాత్పర్యము.

నివర్తయితు కామస్తు త్వా మేత ద్వాక్య ముక్తవాక్

టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము)= ఈజాబాలి; త్వాం= నిన్ను; నివర్తయితుకామస్తు= మఱింపఁగోరినవాఁడయ్యె; ఏతత్=ఈ; వాక్యం=మాటను; ఉక్తవాక్=చెప్పినాఁడు.

అతండు, నిన్ను, ఎట్లయినను, అయోధ్యకువచ్చునట్లు చేయవలయుననియే, యీమాటచెప్పినాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఇమాం లోకసముత్పత్తిం లోకనాథ నిబోధ మే. ౨

టిక॥లోకనాథ= లోకములకుప్ప)ము.

భుండవగురాముఁడా! మే= (పంచమ్య
థకమందుషష్ఠి) నావలన; ఇమాం= ఈ;
లోకసముత్పత్తిం= లోకముయొక్క-
యత్పత్తిని; నిబోధ= తెలిసికొను

లోకనాథుండవగురాముఁడా! నే
ను, లోకోత్పత్తి ప్రకారమునంతయుఁ
జెప్పెదను; వినుము. అని, తాత్పర్యము.

సర్వం సలిలమే వాసీ తృధివీ యత్ర నిమిత్తా

తత స్సమభవ ద్భృహ్ స్వయంభూ దైవతైస్సహ. ౩

టిక॥యత్ర=ఎందు; పృథివీ= భూ
మి; నిమిత్తా=నిమిత్తంపఁబడినదో; త
త్ర(అధ్యాహృతము)=అందు; సలిలమే
వ=జలమే; ఆసీత్=ఉండెను. తతః=అం
దువలన; స్వయంభూః=తానేపుట్టినట్టి;
బ్రహ్మ=బ్రహ్మదేవుఁడు; దైవతైస్సహ=

దేవతలతోఁగూడ; సమభవత్ = పు
ట్టెను.
భూమిస్సృజించినపిదప, భూమిపై
నంతయు, జలము, నిండియుండెను; అం
దు, బ్రహ్మదేవుండును దేవతలును జన్మిం
చిరి. అని, తాత్పర్యము.

స వరాహ స్తతో భూత్వా ప్రోజ్జహార వసుంధరామ్

టిక॥ తతః=అంత ; సః=ఆవిష్టుడే
వుఁడు; వరాహః= పంది; భూత్వా= పం
బుననవతరించి; భూమిని ; ప్రో
జ్జహార=లేవనెత్తెను.

అంత, విష్ణుదేవుండు, వరాహరూ
పంబుననవతరించి, భూమినుద్ధరించెను.
అని, తాత్పర్యము.

అస్యజచ్చ జగత్సర్వం సహపుత్రైః కృతాత్తభిః. ౪

టిక॥సః(అధ్యాహృతము)= అతం
డు; కృతాత్తభిః = శిషింపఁబడినబుద్ధి
గల; పుత్రైస్సహ= కొడుకులతోఁ
గూడ; జగత్=ప్రపంచమును; సర్వం
చ=అంతను; అస్యజిత్=స్వజించెను.

అంత, నాబ్రహ్మదేవుండు, పండితు
లగుతనపుత్రులనుమరీచ్యాదులంగూడి,
ప్రపంచంబంతయుస్వజించెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఆకాశప్రభవో బ్రహ్మ శాశ్వతో నిత్య అవ్యయః
తస్మాత్ స్మరీచి స్సంజ్ఞజ్ఞే మరీచేః కశ్యప స్సతః. ౫

టీక॥ బ్రహ్మ = బ్రహ్మ దేవుడు; ఆకాశప్రభవః = పరబ్రహ్మ మేజన్మస్థానముగాఁగలవాఁడు. శాశ్వతః = సనాతనుఁడు. నిత్యః = స్థిరుఁడు. అవ్యయః = నాశములేనివాఁడు. తస్మాత్ = అతనివలన; మరీచిః = మరీచి; సంజ్ఞజ్ఞే = పుట్టెను. మరీచేః = మరీచియొక్క; సుతః = కొడుకు; కశ్యపః = కశ్యపుఁడు. పరబ్రహ్మంబువలన, శాశ్వతుండును నిత్యుండును నాశరహితుండు నగు బ్రహ్మ దేవుండు పుట్టెను; ఆ బ్రహ్మ దేవుని వలన మరీచి జన్మించెను ; మరీచికిఁగశ్యపుఁడు పుట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

వివస్వాక్ కశ్యపా జ్జ్ఞే మను వై వ స్వత స్సతః
సతు ప్రజా పతిః పూర్వ మిత్వాకు స్తు మనో స్సతః. ౬

టీక॥ కశ్యపాత్ = కశ్యపునివలన; వివస్వాక్ = సూర్యుఁడు; జ్జ్ఞే = పుట్టెను. మనుః = మనువు; వై వ స్వతః = సూర్యుని సంబంధియగు; సుతః = కొడుకు; సతుః = ఆమనువుమాత్రము; పూర్వం = మొదట; ప్రజాపతిః = ప్రజాపతి; మనోః = మనువుయొక్క; సుతః = కొడుకు; ఇత్వాకుః = ఇత్వాకునకు సూర్యుండు జన్మించెను; సూర్యునకు, వై వ స్వత మనువు సంభవించెను; ఈ వై వ స్వత మను వెమొదటి ప్రజాపతి; ఇతనికి, ఇత్వాకు పుట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

యస్మై యం ప్రథమం దత్తా సమృద్ధా మనునా మహీ
త మిత్వాకు మయోధ్యాయాం రాజానం విధి పూర్వకమ్. ౭

టీక॥ యస్య = ఎవ్వనికి ; ప్రథమం = మహీ = భూమి; దత్తా = ఇయ్యఁబడిన మొదట; మనునా = వై వ స్వత మనువుచే దోతం = అట్టి; ఇత్వాకుం = ఇత్వాకుతః సమృద్ధా = నిండినట్టి; ఇయం = ఈ; పును; అయోధ్యాయాం = అయోధ్య

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౭౯

స ౧౧౦

యందు; పూర్వకం=మునుపటి; రాజా	అయిత్వోకువె, యయోధ్య యందు,
నం=రాజునుగా; విధి=ఎఱుంగుము.	మొదటిరాజునియెఱుంగుము.
వైవస్వతమనువు, ఇత్వోకువునకు	అని, తాత్పర్యము.
సర్వసమృద్ధంబగునీహూమి నొసంగెను;	

ఇత్వోకోస్తు సుత శ్రీమాన్ కుషీరేవేతి విశ్రుతః
కుక్షేరథాత్మజో వీరో వికుక్షీరుదపద్యత. ౮

టిక ఇత్వోకోస్తు=ఇత్వోకువుయొక్కయొక్క శ్రీమాన్=కాంతిమంతుండగు; సుతః=కొడుకు; కుషీరేవేతి=కుషీయనియె; విశ్రుతః=ప్రసిద్ధుఁడు. అథ=అంత; కుక్షే=కుక్షికి; వీరో=పరాక్రమశాలియగు; వికుక్షీ=వికుక్షీయను; ఆ	త్తజః=కొడుకు; ఉదపద్యత=పుట్టెను. ఇత్వోకువునకు శ్రీమంతుండగుకుషీయుద్భవించెను; కుక్షికి, పరాక్రమశాలియగువికుక్షిజన్మించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

వికుక్షేస్తు మహాలేజా బాణః పుత్రః ప్రతాపవాన్
బాణస్యతు మహాబాహు రనరణ్యో మహాయశాః. ౯

టిక వికుక్షేస్తు=వికుక్షికిని; మహాలేజాః=అధికమయినకాంతిగలవాఁడును; ప్రతాపవాన్=అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడునగు; బాణః=బాణుండను; పుత్రః=కొడుకు; జాతః (అధ్యాహృతము)=పుట్టెను. బాణస్యతు=బాణునకును; మహాయశాః=అధికమయినకీర్తిగలవాఁడును; మహాబా	హుః=పెద్దచేతులుగలవాఁడునగు; అనరణ్యః=అనరణ్యుఁడు; జాతః (అధ్యాహృతము)=పుట్టినాఁడు. వికుక్షికి, మహాలేజుండును మహాపరాక్రమశాలియైనగుబాణుండు పుట్టెను; బాణునకుమహాబాహుండును మహాకీర్తిశాలియైనగు ననరణ్యుండు జన్మించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

నానావృష్టి ర్భూవాన్తి న దుర్భిక్షం సతాంవరే

అనరణ్యే మహారాజే తస్మై నామి కశ్యప. ౧౦

టీక॥సతాం = సత్పురుషులలో; వ కడును; స = లేడు.

రే = శ్రేష్ఠుండగు; అస్మిన్ = ఈ; అనరణ్యే = అనరణ్యుండగు; మహారాజే = మహారాజుగానుండగా; అనావృష్టిః = వర్షములేకుండుట ; నబధూవ = కలుగలేదు; దుర్భిక్షం = కఱవు; స = లేదు. తస్మై = దొంగ; కశ్యపాపి = ఒకానొ	సత్పురుషశ్రేష్ఠుండగు నీయనరణ్యు మహారాజురాజ్యంబు బాలించు నప్పుడు, వర్షములు చక్కగా గురియు చుండినవి; దుర్భిక్షంబులేదు; ఒకదొంగయునుండలేదు. అని, తాత్పర్యము.
---	---

అనరణ్యో న్మహాబాహుః పృథూ రాజా బధూవమా

తస్మాత్పృథో ర్మహారాజ స్త్రిశంకు రుదపద్యత- ౧౧

టీక॥అనరణ్యోత్ = అనరణ్యునివలన; మహాబాహుః = పెద్దచేతులు గలవాడగు; పృథుః = పృథువను ; రాజా = రాజు; బధూవ = కలిగెను ("హ" అనునదిపాదపూరణార్థము). తస్మాత్ = ఆ; పృథోః = పృథువువలన; మహారాజః = మహారాజుండగు; త్రిశంకుః = త్రిశంకువు; ఉదపద్యత = వుట్టెను. అనరణ్యునకు, మహాబాహుండగు పృథువుదగ్గరించెను; ఆపృథువునకుఁ ద్రిశంకుమహారాజు, జన్మించెను. అని, తాత్పర్యము.
--

స సత్యవచనా ద్వీర స్సశరీరో దివంగతః

టీక॥వీరః = పరాక్రమశాలియగు; సః = పొందినాడు. అత్రిశంకుమహారాజు; సత్యవచనాత్ = పరాక్రమవంతుండగునాత్రిశంకుమ సత్యమయినమాటగలవిశ్వామిత్రుని వహారాజు , సత్యప్రతిజ్ఞుండగువిశ్వామిత్రుప్రభావంబున శరీరంబుతో స్వర్గము లన; సశరీరః = దేహముతోఁ గూడిన నొండెను. అని, తాత్పర్యము. వాఁడై; దీవం = స్వర్గమును ; గతః =
--

త్రిశంకో రభవ త్సూను ర్దుందుమారో మహాయశాః. ౧౨

దుందుమారో మహాతేజా యువనాశ్వు వ్యజాయత

టీక॥త్రిశంకోః=త్రిశంకువునకు; మహాయశాః=అధికమయినకీర్తిగల; దుందుమారః=దుందుమారుండను; సూనుః=కొడుకు; అభవత్=కలిగెను. మహాతేజాః=అధికమయినకాంతిగల; యువనాశ్వః=యువనాశ్వఁడు; దుందుమారః=దుందుమారుఁడు; వ్యజా	యత=అయ్యెను. త్రిశంకుమహారాజునకు, మహాతేజుండగుయువనాశ్వండుపుట్టెను; అతండె, దుందువనునసురుంజంపుటవలన దుందుమారుండనఁబడెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

యువనాశ్వసుత శ్రీమాన్ మాంధాతాస మపద్యత. ౩౧
మాంధాతుస్తు మహాతేజా సుసంధి రుదపద్యత

టీక॥యువనాశ్వసుతః=యువనాశ్వనికొడుకు; శ్రీమాన్=అధికమయిన కాంతిగల; మాంధాతా=మాంధాత; సమపద్యత=అయ్యెను. మాంధాతుస్తు=మాంధాతకును; మహాతేజాః=అధికమయినకాంతిగల; సుసంధిః=సుసం	ధిఃఉదపద్యత=పుట్టెను. యువనాశ్వనకు శ్రీమంతుండగు మాంధాతపుట్టెను; మాంధాతకుమహాతేజుండగుసుసంధిజన్మించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

సుసంధేరపి పుత్రౌద్వా ధ్రువసంధిః ప్రసేనజిత్. ౧౪
యశస్సీన్ధ ధ్రువసంధేస్తు భరతో రిపుసూదనః

టీక॥సుసంధేరపి=సుసంధికిని; ధ్రువసంధిః=ధ్రువసంధియనువాఁడును; ప్రసేనజిత్=ప్రసేనజిత్తనువాఁడును; ద్వా=ఇద్దఱు; పుత్రౌ=కొడుకులు; జాతౌ(అధ్యాహృతము)=పుట్టినారు; ధ్రు	వసంధేస్తు = ధ్రువసంధికిని; యశస్సీన్ధ = అధికమయినకీర్తిగలవాఁడును; రిపుసూదనః = శత్రువులంజంపువాఁడునగు; భరతః=భరతుండు; జాతః(అధ్యాహృతము)=పుట్టినాఁడు.
--	--

సుసంధికిఁగ్ను ససంధియనియుఁబ్రసేన యగుభరతుండుగలిగెను,
జిత్తనియునిద్దఱుకొడుకులు జన్మించిరి; అని, తాత్పర్యము.
అందుఁగ్ను ససంధికి , శత్రు సంహతఁ

భరతాత్ము మహాబాహు రసి తో నామ జాయత. ౧౫
యస్యైతే ప్రతిరాజాన ఉదపద్యంత శత్రవః
హైహయా స్తా లజంఘుశ్చ శూరాశ్చ శశిబిందవః. ౧౬

టీక॥ యస్య = ఎవ్వనికి; హైహా అనితోనామ = అనితుండనువాఁడు;
యాః = హైహాయులును; తాలజంఘు భరతాత్ము = భరతునివలనను; జాయత
శ్చ = తాలజంఘులును; శూరాః = యు (అజాయత) = వుట్టెను.
ద్ధమునందుభాగములేనట్టి ; శశిబిందవ భరతునకు, అనితుండనువాఁడు వు
శ్చ = శశిబిందువులును; ఏతే = ఈ; ప్రతి ట్టెను; ఆయనితునకు, హైహాయులును
రాజానః = బదులు రాజులు; శాత్రై తాలజంఘులును శూరులగు శశిబిందువు
వః = శత్రువులుగా; ఉదపద్యంత = అయి లును, శత్రువులయిరి.
రో ; సః (అధ్యాహృతము) = అట్టి; అని, తాత్పర్యము.

తాంస్తు సర్వాః ప్రతివ్యూహ్య యుద్ధే రాజా ప్రవాసితః

టీక॥ రాజా = అనితుండు; తాః = ఆయనితుండు , ఆహైహయాదిశ
ఆశత్రువులను; సర్వాంస్తు = అందఱు శత్రువుల నెదుర్కొని, యుద్ధంబుచేసి ,
ను; యుద్ధే = యుద్ధమునందు; ప్రతివ్యూహ సరాజితుండై యరణ్యంబునకుఁ బాఱి
హ్య = ఎదిరించి; ప్రవాసితః = తఱుమఁ పోయెను. అని, తాత్పర్యము.
గొట్టఁబడినాఁడు.

సచ శైల వరే రమ్యే బహువాభి రతో మునిః. ౧౭

టీక॥ సచ = ఆయనితుండును; రమ్యే = సుందరమయిన; శైలవరే = హి

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౮౦౩

స ౧౧౦

మవత్పర్వతమునందు; మునిః = ఋషి మవత్పర్వతంబునకుఁబోయి, యెచ్చట, యయి; అభిరతః = విరక్తుఁడు; బ విరక్తుండై మునివృత్తినవలంబించియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ధూవ=అయ్యెను. ఆయసితుఁడు, రమణీయంబగుహి

దేవీ చాస్య భార్యే గర్భిణ్యౌ బధూవతు రితి శ్రుతిః

టీక॥ అస్య=ఈయసితునియొక్క; వినికి. భార్యే=భార్యలు; దేవీచ=ఇద్దఱును; ఈయసితునిభార్యలిద్దఱును, గర్భిణ్యౌ=గర్భముగలవారలు; బధూ మునొందిరనివినికి. అని, తాత్పర్యము.

వతుః=అయిరి. ఇతి= అని; శ్రుతిః=

ఏకా గర్భవినాశాయ సపత్యై స్స సగరందదౌ. ౧౮

టీక॥ ఏకా=ఒక్క-తె; గర్భ=వినా ఇచ్చెను. శాయ=గర్భమునశించుటకొఱకు; స అందొక్క-భార్య, చవతిగర్భమున పత్యై=చవతికొఱకు; సగరం= శించుటకై, యాబిడకువిషము గలసినభవిషముతోఁగూడినభత్యమును; దదౌ= త్యముదినఁబెట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

భాగవ శ్చ్యవనోనామ హిమవంత ముపాశ్రితః

టీక॥ భాగవః= భృగువంశమునం నాఁడు. దుఁబుట్టిన; చ్యవనోనామ=చ్యవనుఁడ భృగువంశజాతుండగుచ్యవనమహా నుమహాషిః; హిమవంతం= హిమవ షిః యాహిమవ త్పర్వతంబున నుం త్పర్వతమును; ఉపాశ్రితః = పొంది డెను. అని, తాత్పర్యము.

త మృషిం సముపాగమ్య కాళిందీ త్వభ్యవాదయత్. ౧౯

టీక॥ కాళిందీతు= కాళిందిమాత్రము; తఁ=ఆ; ఋషిం = చ్యవనమహా

౧౦౦౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౧౦

షికాని; సముపాగమ్య=పొంది; అభ్య	మహాషికాయోద్ధకుఁబోయి , యాయ
వాదయత్=నమస్కరించెను.	నకు,నమస్కారముగావించెను.
విషభక్త్యంబు దినియున్న యనితు	అని, తాత్పర్యము.
నిభార్యకాళిందియనునది, యాచ్యవన	

స తామభ్య వదద్విప్రో వరేఘ్నం పుత్రజన్తని

టీక॥సః=ఆచ్యవనమహాషికాపుత్ర	ఆచ్యవనుండు, కొడుకుపుట్టవలెన
జన్తని=కొడుకుపుట్టుట నిమిత్తమయి;	నివరంబుగోరుచున్న యాకాళిందింబూ
వరేఘ్నం= వరంబుగోరుచున్న; తాం=	చి,యిట్లని, చెప్పెను.
ఆకాళిందినిగూచికా; అవదత్ = చె	అని, తాత్పర్యము.
ప్పెను.	

పుత్ర స్తే భవితా దేవి మహాత్మా లోకవిశ్రుతః. ౨౦

ధామికశ్చ సుశీలశ్చ వంశక తాఁఁరిసూదనః

టీక॥దేవి=రాణివగుకాళిందీ! తే=	పుత్రః=కొడుకు;భవితా=కలుగును.
నీకు; మహాత్మా=అధికమయిన ప్రభా	కాళిందీ! మహాత్ముండునులోకప్ర
వముగలవాఁడును;లోకవిశ్రుతః=లో	సిద్ధుండును బరమ ధామికకుండును
కప్రసిద్ధుండును;ధామికః=ధర్మము	సదాచార సంపన్నుండును వంశకతఁ
నాచరించువాఁడును; సుశీలశ్చ=మంచి	యశశ్రుసంహతఁయైనగు పుత్రుం
యాచారము గలవాఁడును ; వంశక	డు,నీకుఁగలుగును.అని,చ్యవనుండు,కా
తాఁ= వంశముసేయువాఁడును; అరి	ళిందీ దేవికిఁజెప్పెను.
సూదనః=శత్రువులఁజంపువాఁడునగు;	అని, తాత్పర్యము.

కృత్వా ప్రదక్షిణం హృష్టా మునిం త మనుమాన్యచ. ౨౧

పద్మపత్ర సమానాక్షం పద్మగర్భ సమప్రభమ్

తత స్సా గృహ మాగమ్య దేవీ పుత్రం వ్యజాయత. ౨౨

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౮౦౫

స ౧౧౦

టీక॥ సా=ఆ; డేవీ=కాళిందీదేవి; హృ
ష్టా= సంతసించినదై; ప్రదక్షిణం=ప్ర
దక్షిణమును; కృత్వా=చేసి; తం=ఆ; ము
నిం=చ్యవనమహామునిని; అనుమాన్యచ=
ఒప్పించియు; తతః=అంత; గృహం =
గృహమును; ఆగమ్య=పోంది; పద్మప
త్రసమానాక్షం= తామరపూతేకుల
తోసమానములయిన కండ్లుగలవాఁడు
ను; పద్మగర్భసమప్రభం = బ్రహ్మదే
వుకాంతివంటికాంతిగలవాఁడునగు ;

పుత్రం=కొడుకును; వ్యజాయత = క
నెను.
అంత, నాకాళింది. పరమసంతుష్ట
యయియాచ్యవన మహామునిఁబ్రదక్షి
ణ నమస్కారములు చేసి యాయన
యొద్దసెలవుదీసికొని, యింటికివచ్చి,
తామరపూతేకులవంటికండ్లు గలవాఁ
డును బ్రహ్మదేవునకుసరివచ్చు వాఁడు
నగుకొడుకుంగనెను.
అని, తాత్పర్యము.

సపత్న్యైతు గరస్తస్యై దత్తో గర్భ జిఘాంసయా
గరేణ సహతేనై వ జాతస్స సగరో భవత్. ౨౩

టీక॥ సపత్న్యైతు=చవతిచేతనుమా
త్రము; గర్భజిఘాంసయా=గర్భమును
జంపనిచ్చుచేత; తస్యై=ఆకాళిందికొఱ
కు; గరః=విషము; దత్తః= ఇయ్యఁబడిన
ది. తేన=ఆ; గరేణైవ=విషముతోనె;
జాతః=పుట్టిన; సః= ఆపుత్రుఁడు; సగ
రః = సగరుఁడనుపేరుగలవాఁడు(విష

ముతోఁగూడినవాఁడు); అభవత్ = అ
య్యెను.
ఆకాళిందికి, గర్భమునుజంపునిమిత్త
మయి, చవతివిషంబిడియండినదిగదా!
ఇమ్మహాత్ముండగుపుత్రుండు, అవిషంబు
తోఁగూడఁబుట్టుటంజేసి, సగరుఁడనఁబ
డెను. అని, తాత్పర్యము.

స రాజా సగరోనామ య స్సముద్ర మఖానయత్
ఇష్ట్యా పర్వణి వేగేన త్రాసయంత మిమాః ప్రజాః. ౨౪

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; ఇష్ట్యా=యా
గముచేసి; పర్వణి= పర్వదినమునందు;

వేగేన=వేగముచేత; ఇమాః=ఈ; ప్ర
జాః=జనులను; త్రాసయంతం=భయ

పటచున్న; సముద్రం = సముద్రమును; లు చేసి, నష్టమయిన యశ్వమును వెదకుని
అఖానఁగూత = త్రవ్వించెనో; సగరోనా మిత్తమయి, పర్వకాలంబుననతివేగంబు
మ = సగరుండనుపేరుగల; రాజా = రా నగజీకంచుచుఁజూపరులకుభయంబుగ
జు; సః = అతండు - లిగించునట్టి, యీ సముద్రంబుఁద్రవ్వించె
అసగరుండు, అశ్వమేధయాగంబు ను. అని, తాత్పర్యము.

అసమంజస్తు పుత్రో భూ త్వగరస్యేతి న శ్చ శ్రీతమ్
జీవన్నేవ సప్రతాతు నిరస్తః పాపకమకృత్. ౨౫

టీక॥ సగరస్య = సగరునకు; అస నిరస్తః = విడువఁబడినాడు.
మంజః = అసమంజుండను; పుత్రస్తు = పు సగరునకు, అసమంజుండనుపుత్రుం
త్రుఁడును; అభూత్ = ఁడఁడెను. ఇతి = ఁడఁడినట్లువిన్నాము; అతండుపాపక
అని; సః = మాకు; శ్చ శ్రీతం = వినికి; పా ర్థంబులంజేయుటవలన, నతని, సగరుం
పకర్తృకృత్ = పాపకమకముల జేయున డరణ్యంబునకుఁదఱిమెను.
ట్టి; సః = అతండు; జీవన్నేవ = బ్రతికి అని, తాత్పర్యము.
యుండియె; సప్రతాతు = తండిచేతనే;

అంశుమానితి పుత్రో భూ దస మంజస్య వీర్యవాన్
దిలీ పోంశుమతః పుత్రో దిలీపస్య భగీరథః. ౨౬

టీక॥ అసమంజస్య = అసమంజున పుత్రః (అధ్యాహృతము) = కొడుకు; భ
కు; అంశుమానితి = అంశుమంతుండని; గీరథః = భగీరథుడు.
వీర్యవాన్ = అధికమయిన పరాక్రమము అసమంజునకుఁ బరాక్రమవంతుం
గల; పుత్రః = కొడుకు; అభూత్ = క డగునంశుమంతుండుజన్మించెను; అం
లిగెను. అంశుమతః = అంశుమంతుని శుమంతునిపుత్రుండుదిలీపుఁడు; దిలీపున
యొక్క; పుత్రః = కొడుకు; దిలీపః = కుభగీరథుఁడుపుట్టెను -
దిలీపుఁడు. దిలీపస్య = దిలీపునియొక్క; అని, తాత్పర్యము.

భగీరథా తరకుత్తస్మై కాకుత్స్థా స యేన విశ్రుతాః
కకుత్స్థస్యచ పుత్రోభూ ద్రఘర్షేనచ రాఘవాః, ౨౭

టీక॥ యేన = ఎవ్వనిచేత; కాకు
త్స్థాః = కాకుత్స్థులుగా; విశ్రుతాః = ప్ర
సిద్ధులరొ; సః (అధ్యాహృతము) = అట్టి;
కకుత్స్థస్మై = కకుత్స్థుడుమాత్రము; భగీ
రథాత్ = భగీరథునివలన; జాతః (అ
ధ్యాహృతము) = పుట్టెను. యేన = ఎవ్వ
నిచేత; రాఘవాః = రాఘవులొ; సః (అ
ధ్యాహృతము) = అట్టి; రఘుః = రఘువు;

కకుత్స్థస్యచ = కకుత్స్థునియొక్క; పు
త్రః = కొడుకు; అభూత్ = అయ్యెను.
భగీరథునకుఁ గకుత్స్థుండుద్భవించె
ను; అతనిచేత నేమిరలుకాకుత్స్థులరైతి
రి; ఆకకుత్స్థునకురఘువుపుట్టెను; ఆర
ఘువుచేతనె, మీకురాఘవులనుపేరువ
చ్చినది-అని, తాత్పర్యము.

రఘోస్తు పుత్ర స్తేజస్వీ ప్రవృద్ధః పురుషాదకః
కల్తాష పాద సౌదాస ఇత్యేవం ప్రథితో భువి. ౨౮

టీక॥ రఘోః = రఘువుయొక్క; తేజ
స్వీ = అధికమయినకాంతిగల; పుత్రః =
కొడుకు; ప్రవృద్ధః = మిక్కిలియువృద్ధు
డు; పురుషాదకః = పురుషాదకుడు; క
ల్తాషపాదః = కల్తాషపాదుడు. సౌ
దాసః = సౌదాసుడు. ఇతి = అని; ఏవం = ఇ
ట్లు; భువి = భూమియందు; ప్రథితః = ప్ర

సిద్ధుడైనాడు.
రఘువునకుఁ, దేజస్వియగు నొకపు
త్రుండు గలిగెను; అతండు, ప్రవృద్ధుండ
నియు, బురుషాదకుండనియు, కల్తా
షపాదుండనియు సౌదాసుండనియులొ
కంబున వినుతికెక్కెను.
అని, తాత్పర్యము.

కల్తాష పాద పుత్రోభూ చ్ఛంఖణ స్త్రి వీతి విశ్రుతః
యస్తు తద్వీర్య మాసాద్య సహ సైన్యో వ్యసీనశతే. ౨౯

టీక॥ యస్తు = ఎవ్వఁడుమాత్రము ;
తద్వీర్యం = ఆకల్తాషపాదునియొక్క ప

రాక్రమమును; ఆసాద్య = పొంది; సహ
సైన్యః = సైన్యముతోఁగూడినవాడై ;

వ్యసనశత్రుఁ = నశించెనో; సః(అధ్యాపృతము) = అట్టి; శంఖాన్తస్త్రి = శంఖాన్తఁడయిన; విశ్రుతః = ప్రసిద్ధుఁడయినవాఁడు; కల్తావపాదపుత్రః = కల్తావపాదునికొడుకు; అభూత్ = అయ్యెను-
 కల్తావపాదకుఁడగునుపుత్రుఁడునుపుట్టెను; అశంఖాన్తఁడు, కల్తావపాదునిచేతనే ససైన్యంబుగాఁజంపఁబడెను. అని, తాత్పర్యము-

శంఖాన్తస్త్రి చ పుత్రోభూచ్ఛ్రీమాన్ సుదశకః
 సుదశకః స్యాగ్నివణః అగ్నివణఃస్య శీఘ్రగః. ౩౦

టీక॥ శంఖాన్తః = శంఖాన్తఁడు; శూరః = యుద్ధమునందుభయములేనివాఁడును; శ్రీమాన్ = అధికమయినకాంతిగలవాఁడునగు; సుదశకః = సుదశకఁడగుఁడు; పుత్రః = కొడుకు; అభూత్ = అయ్యెను. సుదశకస్య = సుదశకఁడునకు; అగ్నివణః = అగ్నివణఁడు; జాతః(అధ్యాపృతము) = పుట్టినాఁడు. అశంఖాన్తఁడు శూరుఁడును శ్రీమంతుఁడునగు సుదశకఁడునుపుట్టెను; సుదశకఁడునకు, అగ్నివణఁడుఁడౌచెను; అగ్నివణఁడునకు శీఘ్రగుండు జన్మించెను. అని, తాత్పర్యము-

శీఘ్రగస్య మరుః పుత్రో మరోః పుత్రః ప్రశశుకః
 ప్రశశుకస్య పుత్రోభూ దం బరీషో మహాద్యుతిః. ౩౧

టీక॥ శీఘ్రగస్య = శీఘ్రగునియొక్క; పుత్రః = కొడుకు; మరుః = మరువు; మరోః = మరుపుయొక్క; పుత్రః = కొడుకు; ప్రశశుకః = ప్రశశుకుఁడు. ప్రశశుకస్య = ప్రశశుకునియొక్క; పుత్రః = కొడుకు; మహాద్యుతిః = అధికమయినకాంతిగల; అంబరీషః = అంబరీషుఁడు; అభూత్ = అయ్యెను. శీఘ్రగునకు మరువుపుట్టెను; మరువునకు ప్రశశుకుండుపుట్టెను; ప్రశశుకునకు శ్రీమంతుఁడగు నంబరీషుండుపుట్టెను. అని, తాత్పర్యము-

అంబరీషస్య పుత్రోఽఘా న్నహుష స్సత్యవిక్రమః
నహుషస్యచ నాభాగః పుత్రః పరమధామికః- ౩౨

టీక|| అంబరీషస్య= అంబరీషునకు; పుత్రః=కొడుకు; అఘాత్ (అధ్యాహృతము)= అయ్యెను.
సత్యవిక్రమః= సత్యమయినపరాక్రమముగల; నహుషః=నహుషుడు; పుత్రః= అంబరీషునకునత్యపరాక్రమిండుగు
కొడుకు; అఘాత్=అయ్యెను. నహుష=నహుషుడుపుట్టెను; నహుషునకుఁ బర
వస్యచ = నహుషునకును; పరమధామికః=కుండగు నాభాగుండుజన్మిం
మికః=మిక్కిలి-లియుధమకమునాచరించెను. ఆనితాత్పర్యము.
చునట్టి; నాభాగః=నాభాగుండు; పు

అజ శ్చ సువ్రతశ్చైవ నాభాగస్య సుతా పుత్రౌ
అజస్యైవచ ధర్మాత్మా రాజా దశరథ స్సుతః- ౩౩

టీక|| నాభాగస్య= నాభాగునకు; రాజునకు; దశరథః=దశరథుండు; సు
అజశ్చ= అజుండును; సువ్రతశ్చైవ= తః=కొడుకు.
సువ్రతుండును ; ఇతి (అధ్యాహృతము)= అని; ఉభౌ= ఇద్దరు; సుతౌ= నాభాగునకు, అజుండనియు సువ్ర
కొడుకులు. అజస్యైవ=అజునకే; ధర్మాత్మా= ధర్మకబుద్ధియు; రాజా= తుండనియు నిద్దఱుకొడుకులు జన్మించి
రి; అజునకు ధర్మాత్ముండగు దశరథ
మహారాజుకలిగెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య జ్యేష్ఠో స్తి దాయాదో రామ ఇత్యభివ్రుతః

టీక|| తస్య= ఆదశరథునకు; దాయాదః=దాయమునుభుజించునట్టి; రామఇతి=రాముండని; అభివ్రుతః=ప్రసిద్ధివాందినట్టి; జ్యేష్ఠః=జ్యేష్ఠపుత్రుండు; అస్తి=ఉన్నాడు.
ఆ దశరథమహారాజునకు, దాయాభాగాహుకండగుజ్యేష్ఠపుత్రుండు రాముండనువాఁడున్నాడు.
అని, తాత్పర్యము.

త ద్గృహణ స్వకం రాజ్య మవేక్ష్య జనం నృప. ౩౪

టిక॥ నృప = రాజవగురాముడా!
తతః = అందువలన; స్వకం = నీదైన; రా
జ్యం = దొరతనమును; గృహణ = తీసికొ
నుము. జనం = జనమును; అవేక్ష్య =
చూచుకొనుము.

రాముడా! నీవట్లు జ్యేష్ఠ పుత్రుండ
పుకాపున; నీవెరాజుకాడగినవాడవు;
కాబట్టి, నీరాజ్యంబు చీసికొనిజనులం
బాలించుకొనుము.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్వాకూడాంహి సర్వేషాం రాజా భవతి పూర్వజః
పూర్వజే నారవః పుత్రో జ్యేష్ఠో రాజ్యే భిషిచ్యతే. ౩౫

టిక॥ ఇత్వాకూడాంహి = ఇత్వాకువం
శమునందుబుట్టినవారలలో; సర్వేషాం =
అందఱిలోను; పూర్వజః = జ్యేష్ఠుడు;
రాజా = రాజు; భవతిహి = అగుచు
న్నాడుగాదా! పూర్వజే (సతి) = జ్యే
ష్ఠుండగా! అవరః = కనిష్ఠుండగు;
పుత్రః = కొడుకు; న (అభిషిచ్యతే) = అభి

షేకింపబడడు.
ఇత్వాకు కులంబున, జ్యేష్ఠపుత్రుం
డురాజగుటయే మర్యాద; జ్యేష్ఠుండుం
డగా, కనిష్ఠుండు పట్టాభిషేకంబునొం
దనమగుండుగాడు; జ్యేష్ఠునకే పట్టా
భిషేకము గావింపవలయును.
అని, తాత్పర్యము.

స రాఘవాణాం కులధర్మ మాత్మన
స్సనాతనం నాద్య విహంతు మహాసి
ప్రభూతరత్నా మనుశాధి మేదిసిం
ప్రభూతరాష్ట్రాం పితృవ న్నహాయశః- ౩౬

టిక॥ మహాయశః = అధికమయిన కీర్తి; గ
లరాముడా! సః = అట్టి; త్వం (అధ్యా
హృతము) = నీవు; ఆత్మనః = నీవారల

యిన; రాఘవాణాం = రఘువంశమునం
దుంబుట్టినవారలయొక్క; సనాతనం =
శాశ్వతమయిన; కులధర్మం = కుల

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౮౧౧

స ౧౧౦

మయొక్కధర్మమును; అద్య = ఇప్పుడు; విహంతుం = చెఱచుటకు; నాహాసి = తగవు. ప్రభూతరత్నాం = అధికములయినరత్నములుగలదియు; ప్రభూతరాష్ట్రాం = అధికములయిన గ్రామాదులుగలదియునగు; మేదినీం = భూమిని; పితృవత్ = తండ్రివలె; అనుశాధి = పాలింపుము.

మహాకీర్తిశాలివగురాముడా! అ

ట్టిపరమధామికుండవగునీవు, జ్యేష్ఠపుత్రుండురాజగుటయనురాఘవులకులధర్మమునుజెఱపరాదు ; నీతండ్రియెంబోలె, సమస్తరత్నసంపూర్ణుంబును అనంతగ్రామాది సంయుతంబున గుభూమింబాలింపుము. అని, వసీష్ఠుండురామునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, దశోత్తరశతతమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండదశోత్తరశతతమస్సర్గటీక,

ముగిసినది.

(౨)

వీ కా ద శో త్త ర శ త త మ స గ క ప్రా రం భః.

వసిష్ఠస్తు తదా రామ ముక్త్యా రాజపురోహితః
అబ్రవీ ధమకసంయు క్తం పున రేవాపరం వచః. ౧

టీక॥ రాజపురోహితః = రాజపు	ఇతరమయిన; వచః= మాటను; అబ్ర
రోహితుండగు; వసిష్ఠస్తు=వసిష్ఠుండు	వీత్=చెప్పెను.
మాత్రము; తదా= అప్పుడు ; రా	రాజపురోహితుండగు వసిష్ఠుండు,
మం=రామునిగూర్చి; ఉక్తా వ్ = చెప్పి;	అట్లు రామునకుండెప్పి , మఱల నతనిం
పునరేవ = మఱలనే; ధమకసంయు	బాచి, ధమకయు క్తంబగునీమాటంజె
క్తం=ధమకముతోగూడిన; అపరం =	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

పురుషస్యహి జాతస్య భవంతి గురవ స్త్రయః
ఆచార్యశ్చైచ కాకుత్స్థస్య పితా మాతాచ రాఘవ. ౨

టీక॥ కాకుత్స్థస్య=కకుత్స్థునశమున	రువులుగా; భవంతిహి=అగుచున్నారు
బుట్టినట్టి; రాఘవ = రాముడా! జాత	గదా!
స్య=బుట్టినట్టి; పురుషస్య=పురుషునకు;	కకుత్స్థునశంబునంబుట్టినట్టిరాముడా!
ఆచార్యశ్చైచ = ఆచార్యుండును; పి	పురుషునకు, ఆచార్యుండునుదండియు
తా = తండియును; మాతాచ=తల్లి	నుదల్లియును వీరలుమువ్వరునుగురువు
యును; త్రయః=మువ్వరు; గురవః=గు	లగుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

పితా హ్యేనం జనయతి పురుషం పురుషవశభ
ప్రజ్ఞాం దదాతి చాచార్య స్తస్మా త్సగురు రువ్యతే. ౩

టీక॥ పురుషర్ష భ=పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముడా! పితా=తండి; ఏనం=ఈ; పురు

పం=పురుషుని; జనయతిహి=పుట్టించుచు
న్నాడుగదా; ఆచార్యశ్చ=ఆచార్యుఁ
డును; ప్రజ్ఞాం=తెలివినీ; దదాతి=ఇ
చ్చుచున్నాడు. తస్తాత్=అందువలన;
సః=అతండు; గురుః=గురువుగా; ఉ
చ్యతే=చెప్పబడుచున్నాడు.

పురుష శ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా!
తండ్రియొడల్లి యనీపురుషుంబుట్టించు
వారలు; కావునవారలితనికి గురువులు;
ఆచార్యుం డితనికిజ్ఞానము నొసంగును
గావునగురుండనబడును.
అని, తాత్పర్యము.

సోహం తే పితౄ రాచార్య స్తవ చైవ పరంతప
మమ త్వం వచనం కుర్వన్నాతివతేః సృతాం గతిమ్. ౪

టిక॥ పరంతప=శత్రువులందరింపఁ
జేయునట్టిరాముఁడా! సః=అట్టి ; అ
హం=నేను; తే=నీయొక్క; పితౄః=
తండ్రికిని; తవచైవ=నీకును; ఆచార్యః=
ఆచార్యుడను. త్వం=నీవు; మమ=నా
యొక్క; వచనం=మాటను; కుర్వన్=
చేయుచు; సృతాం = సత్పురుషులయొ
క్క; గతిం= మార్గమును ; నాతివ

తేః(నాతివతేఃధాః) = అతిక్రమిం
చినవాడవుకావు.
శత్రువులఁ దరింపఁజేయునట్టి రా
ముఁడా! నేను, నీతండ్రికిని నీకును ఆచా
ర్యుండను; కావున, నీవునామాటప్రకా
రముచేయుదువేని, సన్తాగఁమునువద
లినవాడవుకావు. అని, తాత్పర్యము.

ఇమా హి తే పరిషద శ్చేణియశ్చ ద్విజా స్తథా
ఏష తాత చరణ ధమం నాతివతేః సృతాం గతిమ్. ౫

టిక॥ తాత=నాయనా! ఇమాః =
ఈ; పరిషదః= బ్రాహ్మణసమూహము
లును; శ్చేణియశ్చ=పౌరజనులును; త
థా=అట్లు; ద్విజాః= క్షత్రియవైశ్య
లును; తేహి=నీవారలుగదా! ఏష=
వీరలయందు; ధమం= ధర్మమును;

చరణ్=ఆచరించుచు; సృతాం= సత్పు
రుషులయొక్క; గతిం=మార్గమును;
నాతివతేః (నాతివతేఃధాః)= అతి
క్రమింపవు.
నాయనా! ఈబ్రాహ్మణులును పౌ
రజనులును క్షత్రియులును వైశ్యులును ,

నీవారలు; నిన్ను సేవించుచున్నవారలు; నువదలినవాడవు కావు.
వీరలంబాలించుట యనెడు ధర్మంబు అని, తాత్పర్యము.
నుష్ఠింతువేసి, సత్పురుష మార్గము

వృద్ధాయా ధర్మశీలాయా మాతు నాన్వృత్య వర్తిశుమ్
అస్యాస్తు వచనం కుర్వన్నాతివక్తే సతాం గతిమ్. ౬

టీక||వృద్ధాయాః = ముసలిదియు | తివ తేః (నాతివ తేః ధాః) = అతిక్ర
ను; ధర్మశీలాయాః = ధర్మస్వభావు | మించినవాడవు కావు.
రాలునగు; మాతుః = తల్లికి; అవతి | వృద్ధురాలునుంబరమధామికురా
తుం = శుశ్రూష సేయకుండుటకు; నా | లునగుతల్లికి శుశ్రూష సేయకుండుట
హాని = తగవు. అస్యాః = ఈబిడయొ | యెంతమాత్రమయొక్తముకాదు; కా
క్క; వచనంతు = మాటనుమాత్రము; కు | వున ఈబిడమాటచొప్పున నడచుకొం
ర్వక్ = చేయుచు; సతాం = సత్పురుషు | దువేసి, సన్మార్గమును వదలిన వాడ
లయొక్క; గతిం = మార్గమును; నా | వుకావు. అని, తాత్పర్యము.

భరతస్య వచః కుర్వక్ యాచమానస్య రాఘవ
ఆత్మానం నాతివ తే స్త్వం సత్యధర్మ పరాక్రమ. ౭

టీక||సత్యధర్మపరాక్రమ = సత్య | రాముడా! నీవు, యాచకుల యభీ
మునందును ధర్మమునందును బరాక్ర | వ్యము నెఱవేర్చుటయందు బద్ధదీక్షుల
మముగల; రాఘవ = రఘువంశంబున | గురాఘవులవంశమునం బుట్టిన వాడ
బుట్టినరాముడా! త్వం = నీవు; యాచ | వు; సత్యధర్మంబులందప్పనివాడవు;
మానస్య = ప్రార్థించుచున్న; భరత | అట్టి నీవు, యాచించుచున్న భరతునిమా
స్య = భరతునియొక్క; వచః = మాట | టనంగీకరింతువేసి, నీధర్మస్వభావం
ను; కుర్వక్ = చేయుచు; ఆత్మానం = | బునువదలిన వాడవు కావు. అని వసిష్ఠమ
స్వభావమును; నాతివ తేః = (నాతి | హముని, రామునకుంజెప్పెను.
వ తేః ధాః) = అతిక్రమింపవు. | అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౦౧

స ౧౧౧

ఏవం మధురము క్త స్సృక్ గురుణా రాఘవ స్వయమ్
ప్రత్యువాచ సమాసీనం వసిష్ఠం పురుషవఃభః. ౮

టిక॥ పురుషవఃభః = పురుషశ్రేష్ఠం	చెప్పెను.
డగుః రాఘవః = రాముఁడు; స్వయం =	పురుషశ్రేష్ఠుండగు రాముండు, ఇ
తాను; గురుణా = ఆచార్యునిచేత ; ఏ	ట్లు, ఆచార్యుండగు వసిష్ఠుండు చెప్పినమ
వం = ఇట్లు ; మధురం = మనోహరము	ధురవచనమును విని, యతనింజూచి ,
గా; ఉక్తస్సృక్ = చెప్పఁబడినవాఁడై; స	యిట్లనిబదులు చెప్పెను.
మాసీనం = కూచుండిన; వసిష్ఠం = వ	అని, తాత్పర్యము.
సిష్ఠునిఁగూచి; ప్రత్యువాచ = బదులు	

యన్మాతాపితరా వృత్తం తనయే కురుత స్సదా
న సుప్రతికరం తత్తు మాత్రా పిత్రాచ యత్కృతమ్. ౯
యథాశక్తి ప్రదానేన స్నాపనోచ్ఛాదనేనచ
నిత్యంచ ప్రియవాదేన తథా సంవధన్నేనచ. ౧౦

టిక॥ మాతాపితరా = తలిదండ్రు	లు; ప్రియవాదేన = సంతోషంబు గలి
లు; తనయే = కొడుకునిమిత్తమయి ;	గించుమాటలు చెప్పటచేతను; తథా = అ
సదా = ఎల్లప్పుడును; యత్ = ఏ; వృ	ట్లు; సంవధన్నేన = పెంచుటచేతను;
త్తం = వ్రతములను; కురుతః = చేయు	యత్ = ఏది; కృతం = చేయఁబడినదో;
దురో; తత్తు = అదిమాత్రము; సుప్రతిక	తత్ (అధ్యాహృతము) = అది; నసుప్ర
రం = సుఖముగాబదులు చేయఁదగినది ;	తికరం = సులభముగాబదులు చేయఁదగి
న = కాదు. మాత్రా = తల్లి చేతను;	నదిగాదు.
పిత్రాచ = తండ్రిచేతను ; యథాశక్తి	తలిదండ్రులు, మొదలఁగొడుకుపు
ప్రదానేన = శక్తినితిక్రమింపక ఇచ్చు	ట్టుటకై గావించిన వృతోపవాసాదుల
టచేతను; స్నాపనోచ్ఛాదనేనచ =	కును, మఱియుఁగొడుకుపుట్టినవెనుక,
స్నానము చేయించుటచేతను నలుగు	అతనికి, స్తన్యము, అన్నమువస్త్రములు
పెట్టుటచేతను; నిత్యం = ఎల్లప్పుడు	మొదలగువానియథాశక్తినొసంగుచు,

నలుగు పెట్టిస్నానంబునోయించుచు, నెయనలవికాదు; కావున , ధర్మసాధ
ల్ల పుష్కలబియవచనంబులాడుచు నత నంబగునీడేహంబునకుఁ గారణమై కాబ
నిబెంచుట మొదలుగావారలతనికేఁ గా ట్టి, తలిదండ్రులె, యాచార్యునకన్నన
వించినయొపకారంబులకును, బదులుసే ధికులు. అని తాత్పర్యము.

సహి రాజా జనయితా పితా దశరథో మమ

ఆజ్ఞాతం య న్తయా తస్య నత స్త్విథ్యాభవిష్యతి. ౧౧

టీక॥ పితా = తండ్రియగు; సః =
ఆ; రాజా = రాజయిన; దశరథః = ద
శరథుఁడు; మమ = నాయొక్క; జన
యితాహి = పుట్టించినవాఁడుగదా! త
స్య = అతనికి; మయా = నాచేత; యత్ =
ఏది; ఆజ్ఞాతం = ప్రతిజ్ఞ చేయఁబడినదో;
తత్ = అది ; మిథ్యా = దబ్బుట; నభవి
ష్యతి = కాదు.

నాతండ్రిదశరథమహారాజు , న
న్నంబుట్టించినవాఁడుకావున , నేనత
నికి , గావించినప్రతిజ్ఞయెంతమాత్ర
మునబద్ధముకాఁగూడదు; అట్లు, నేనుద
ల్లివిషయమయి ప్రతిజ్ఞ చేయలేదు, కా
వునఁ , దల్లి మాటనతిక్రమించుటయను
నదియుసంభవింపదు. అని , రాముం
డు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ము క్తస్తు రామేణ భరతః ప్రత్యనంతరమ్

ఉవాచ పరమోదార స్సూతం పరమదుర్మనాః. ౧౨

టీక॥ పరమోదారః = మిక్కిలియు
నాదార్యముగల; భరతః = భరతుఁడు;
రామేణ = రామునిచేత; ఏవం = ఇట్లు;
ఉ క్తస్తు = చెప్పఁబడినవాఁడైనంతనే, ప
రమదుర్మనాః = మిక్కిలియుదుఃఖము
నొందినవాఁడై; ప్రత్యనంతరం = సమీ
పముననున్నట్టి; సూతం = సుమంత్రుని

గూచి; ఉవాచ = చెప్పెను.

పరమోదారుండగు భరతుండు
రాముండుచెప్పిన మాటను విని పరమ
దుఃఖితుండై, తనసమీపంబుననున్న సు
మంత్రుంజూచి, ఇట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇహ మే స్థండిలే శీఘ్రం కుశానా స్తర సారథే
ఆర్యం ప్రత్యుపవేక్ష్యామి యావన్తే న ప్రసీదతి. ౧౩

టీక॥ సారథే = సారథివగుసుమంతుడు! మే=నాకొఱకు; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; స్థండిలే=నేలయందు; కుశాన్=దర్భలను; ఆ స్తర=పఱచుము. యావత్=ఎంతవఱకు; మే=నాకొఱకు; నప్రసీదతి=ప్రసన్నుడుగాఁడో; తావత్(అధ్యాహృతము)= అంతవఱకు; ఆర్యం=పూజ్యుండగురాముని; ప్రత్యుపవేక్ష్యామి=పరుండియట్లగించెదను. సుమంతుడా! శీఘ్రముగానాకిచ్చట, నేలపైదర్భలంబఱచిపెట్టుము; రాముండునాకుఁబ్రసన్నుడగునంతవఱకు, నతనికడ్డముగాఁబరుండియండెదను. అని, తాత్పర్యము.

అనాహారో నిరాలోకో ధనహీనో యథా ద్విజః
శేష్యే పురస్తా చ్చాలాయా యావన్న ప్రతియాస్యతి. ౧౪

టీక॥ యావత్=ఎంతవఱకు; నప్రతియాస్యతి=రాఁడో; తావత్(అధ్యాహృతము)= అంతవఱకు; అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; ధనహీనః=ధనముచేవిడువఁబడిన; ద్విజోయథా = బ్రాహ్మణుండువలె; అనాహారః= ఆహారములేనివాఁడనై; నిరాలోకః= వెల్తురులేనివాఁడనై, ముఖముగప్పకొన్నవాఁడనై యనుట; శాలాయాః= పర్శాలయొక్క; పురస్తాత్=ముందట; శేష్యే(శిష్యే)=పరుండెదను. అప్పదీసికొన్నవాఁడు మఱలనివ్వక పోవుటవలన, అప్పిచ్చినబ్రాహ్మణుండు, అతనివాకిలికడ్డముగాఁ బరుండువిధంబున, నేను, రాముండయోధ్యకువచ్చునంతవఱకు, ఆహారంబువజింఁచి, ముఖంబుపై గడ్డపెట్టుకొనిరోదనంబు నేయుచు, బణశాలవాకిటంబరుండెదను. అని, తాత్పర్యము.

సతు రామ మవేక్షంతం సుమంత్రం ప్రేత్య దుమనాః
కుశో త్తర ముపస్థాప్య భూమావేవా స్తర త్వయమ్. ౧౫

టీక॥ దుష్కానాః=దుఃఖితుండగు ; నెను.

<p>సతు= ఆభరతుండును; రామం=రా ముని; అవేక్షంతం(అవేక్షమాణం)చూ చుచున్న; సుమంత్రం = సుమంత్రుని; ప్రేక్ష్య=చూచి; స్వయమేవ=తానే ; కుశోత్తరం= దర్భాస్తరణమును ; ఉ పస్థాప్య=తెచ్చి; ఆస్తరత్=పఱచుకొ</p>	<p>అంతదుఃఖితుండగునాభరతుండు, తానుచెప్పినట్లుదర్భలంబఱచక, సుమం త్రుండురామాజ్ఞంగోరుటనుజూచి , తానేదర్భలుతెచ్చి పఱచుకొనిశయనిం చెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

త మువాచ మహాతేజా రామో రాజషిఃసత్తమః

<p>టీక॥మహాతేజాః = అధికమయిన కాంతిగలవాఁడును ; రాజషిః సత్త మః=రాజర్షులలో నుత్తముండునగు ; రామః=రాముండు; తం= ఆభరతుని గూర్చి; ఉవాచ=చెప్పెను.</p>	<p>అంత, మహాతేజుండునురాజషిః ముఖ్యుండునగు రాముండు, భరతుం బూచి, యిట్లన, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

కిం మాం భరత కుర్వాణం తాత ప్రత్యుపవేశ్యసి ౧౬

<p>టీక॥తాత=నాయనా!భరత= భ రతుడా! కిం=ఏయిపకారమును ; కు ర్వాణం=చేయుచున్న;మాం=నన్ను;ప్ర త్యుపవేశ్యసి= పరుండియడ్డగించెదవు?</p>	<p>నాయనా! నేను నీకేయపకారము సేయఁబట్టి, నీవునావాకిలికడ్డముగా , బరుండెదవు? అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

బ్రాహ్మణోహ్యేక పాశ్వేన సరాఽరోద్ధమిహాహతి
సతు మూఢాభిషిక్తానాం విధిః ప్రత్యుపవేశనే. ౧౭

<p>టీక॥బ్రాహ్మణోహి=బ్రాహ్మణుం డుమాత్రమే; ఏకపార్శ్వేన= ఒకప్ర తననుట; ఇహ=ఇచ్చట;సరాఽ= మ</p>	<p>క్కచేత, ఒకప్రక్క శయనించుటచే తననుట; ఇహ=ఇచ్చట;సరాఽ= మ</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౫౧

స ౧౧౧

నుష్యులను; రోద్ధుం=అడ్డగించుటకు ; ద్వనప్పదీసికొని యెగవేయఁ గోరువా
అహతి=తగును . మూఢాభిషిక్తా నివాకిటనడ్డముగాఁబరుండుటకుఁ దగు
నాం=తల్లియులకు; ప్రత్యుపవేశనే= నుగాని, త్పత్రియులకట్లు వాకిలికడ్డము
అడ్డముగాఁ బరుండుట యందు ; వి గాఁబరుండి పీడించుట యెంతమాత్ర
ధిః=విధి;న=లేదు. ముయు క్తముకాదు.

బ్రాహ్మణుండుమాత్రమే, తనయొ అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తిష్ఠ నరశామూల హితైవైతద్దారుణం వ్రతమ్
పురవర్యా మితః షీప్ర మయోధ్యాం యాహిరాఘవ. ౧౫

టిక॥నరశామూల = పురుషశ్రే పొండుము.
ఘండవగు; రాఘవ=భరతుఁడా! ఉత్తి పురుషశ్రేష్ఠుండవగుభరతుఁడా! తె
ష్ఠ=లెమ్ము. ఏతత్=ఈ ; దారుణం= మ్ము; ఈభయంకరవ్రతంబువిడిచి, శీ
భయంకరముగు; వ్రతం=వ్రతమును; ఘ్రింబుననిచ్చటనుండి, పట్టణోత్తమంబ
హిత్వా=విడిచి; ఇతః=ఇచ్చటనుండి; గునయోధ్యాపట్టణంబునకుఁ, బొమ్ము.
షీప్రం=శీఘ్రముగా ; పురవర్యాం= అని, రామండుభరతునకుఁజెప్పెను.
పట్టణోత్తమమయిన; అయోధ్యాం= అని, తాత్పర్యము.
అయోధ్యాపట్టణమును ; యాహి=

అసీన స్తేవ భరతః పౌరజానపదం జనమ్
ఉవాచ సర్వతః ప్రేత్య కి మార్యం నానుశాసథ. ౧౬

టిక॥భరతః=భరతుఁడు ; అసీన ర్యం=పూజ్యుండగురాముని; నానుశా
స్తేవ=పరుండినవాడైయే ; పౌర సథకిం=ప్రాధికంపరాయేమి? ఇతి(అ
జానపదం=పట్టణవాసియునుగ్రామవా ధ్యాహృతము)=అని; ఉవాచ = చె
సియునగు; జనం=జనంబును ; సర్వ ప్పెను.
తః=అంతయు; ప్రేత్య=చూచి; ఆ భరతుఁడు, పరుండియే, పౌరులను

జానపదులనుజనులనందఱుజూచి, “మి యేమి?” అనియడిగెను.
రలయిననురామునకేమియొక జెప్పరా అని, తాత్పర్యము.

తే త మూచు మహాత్మానం పౌరజానపదాజనాః

టీక॥ తే=ఆ; పౌరజానపదాః=పట్ట నిగూచిక; డోచుఁ=చెప్పిరి.
ణవాసులును గ్రామ వాసులునగు ; జ అంత, నాజనులందఱు, మహాత్ముండ
నాః=జనులు; మహాత్మానం= పూజ్యమ గుభరతుంజూచి, యిట్లని, చెప్పిరి.
యినస్వభావముగల ; తం=ఆభరతు అని, తాత్పర్యము.

కాకుత్స్థస్య మభిజానీమ స్సమ్యక్ వదతి రాఘవః. ౨౦

టీక॥ కాకుత్స్థస్య=రాముని; అభిజా రామునిమేము చక్కఁగా నెఱుంగు
నీమః=చక్కఁగా నెఱుంగుదుము; రా దుము; రాముండుచెప్పనది బాగుగా
ఘవః=రాముండు; సమ్యక్ = చక్కఁగా నున్నది. అని, తాత్పర్యము.
గా; వదతి=చెప్పుచున్నాడు.

ఏషోషి హి మహాభాగః పితృర్వచసి తిష్ఠతి

అతఏవ నశక్తాస్తో వ్యావతేయతు మంజసా. ౨౧

టీక॥ మహాభాగః= పూజ్యమయిన న=కాము.
యదృష్టముగల ; ఏషోషి=ఈరాముం మహాభాగుండగునీ రాముండును, వి
డును; పితృః=తండ్రియొక్క ; వచసి= తృవచనపరిపాలనంబును ధర్మంబున
మాటయందు; తిష్ఠతిహి = ఉన్నాడు వలంబించియున్నాడు ; కావుననె;
గదా! అతఏవ=ఇందువలననే ; అంజ యితనిమఱింపుటకుమాచేతఁ గాదు.
సా=శీఘ్రముగా; వ్యావతేయతుం= అని, జనులుభరతునితోఁజెప్పిరి.
మఱింపుటకు; శక్తాః= సమర్థులము; అని, తాత్పర్యము.

తేషా మాజ్ఞాయ వచనం రామో వచన మబ్రవీత్

టీక॥ రామః=రాముండు; తేషాం= ఆజనులయొక్క; వచనం=మాటను, ఆ

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౨౧

స ౧౧౧

జ్ఞాయ= తెలిసికొని; వచనం= మాటను;

అబ్రవీత్= చెప్పెను.

రాముండును, చొరజానపదజనుల

చెప్పినమాటను దెలిసికొని, భరతునిం

బూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని; తాత్పర్యము

ఏవం నిబోధ వచనం సుహృదాంధమకచక్షుషామ్. ౨౨

టీక॥ ఏవం= ఇట్లు ; ధర్మకచక్షు

షాం= ధర్మమునందుదృష్టిగల; సుహృ

దాం= స్నేహితులయొక్క; వచనం=

మాటను; నిబోధ= తెలిసికొనుము.

ధర్మకవేత్తలగునీ స్నేహితులును,

ఇట్లు చెప్పుచున్నారు; వినుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతచ్ఛైవోభయం శ్రుత్వా సమ్యక్సంపశ్య రాఘవ

ఉత్తిష్ఠ త్వం మహాబాహు మాంచస్పృశతథోదకమ్. ౨౩

టీక॥ మహాబాహు= పెద్దచేతులు

గల; రాఘవ= భరతుడా, త్వం= నీ

వు, ఏతత్= ఈ; ఉభయంచైవ = రెం

టిని; శ్రుత్వా= విని; సమ్యక్= చక్క

గా; సంపశ్య= చూడుము; ఉత్తిష్ఠ =

లెమ్ము; మాంచ= నన్నును; తథా= అ

ట్లు; ఉదకం= జలమును; స్పృశ= తా

కుము.

మహాబాహుండవగు భరతుడా!

నేనుజెప్పినమాటను ఈపారజానపదు

లమాటను, రెంటిని, చక్కగా నా

లోచించుకొనుము; శీఘ్రంబునలేచి, న

న్నును జలంబును స్పృశింపుము. అనిరా

ముండుభరతునితోజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము:

అథోత్థాయ జలం స్పృష్ట్వా భరతోవాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ అథ= అటుపిమ్మట; భరతః =

భరతుడు; ఉత్థాయ= లేచి; జలం=

నీటిని, స్పృష్ట్వా= తాకి; వాక్యం =

మాటను; అబ్రవీత్= చెప్పెను.

అంత, భరతుండు, లేచి, జలంబును

రాముని స్పృశించి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

శృణ్వంతు మే పరిషదో మంత్రిణ శ్చేణయ స్తథా. ౨౪

టీక॥ పరిషదః = బ్రాహ్మణ సమూహములును ; మంత్రిణః = మంత్రులును ; తథా = అట్లు ; శ్చేణయః = పౌరులును ; మే = నాయొక్క ; వచనం (అధ్యాహృతము) = మాటను ; శృణ్వంతు =	విందురుగాక. బ్రాహ్మణులును మంత్రులును బౌరులును అందఱును , నేను జెప్పమాటను సావధానముగా విందురుగాక. అని, తాత్పర్యము.
--	---

నయాచేపితరం రాజ్యం నానుశాసామి మాతరమ్

ఆర్యం పరమధర్మజ్ఞం నానుజానామి రాఘవమ్. ౨౫

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నేను ; పితరం = తండ్రిని ; రాజ్యం = రాజ్యమును ; నయాచే = అడుగలేదు. మాతరం = తల్లియొక్క కైకేయిని ; నానుశాసామి (నానుశాస్త్రి) = ప్రేరింపలేదు. ఆర్యం = పూజ్యుండును ; పరమధర్మజ్ఞం = మిక్కిలి యుధర్మము నెఱింగిన వాఁడునగు ; రాఘవం = రాముని ; నాను	జానామి = అనుమతింపలేదు. నేను, నాకు రాజ్యంబు కావలెననినా తండ్రిని యాచింపలేదు ; నీవు నాకు రాజ్యంబు వచ్చునట్లుగా వింపుమని నాతల్లి, కైకేయిని బేరింపలేదు ; పరమధర్మజ్ఞుండగు రాముండవలెనుండుటకు నేనెంతమాత్రము సమ్మతింపలేదు. అని, తాత్పర్యము.
--	--

యదీ త్వవశ్యం వస్తవ్యం కథవ్యంచ పితు ర్వచః

అహమేవనివత్స్యామి చతుర్దశసమా వసే. ౨౬

టీక॥ అవశ్యం = అవశ్యముగా ; వస్తవ్యం = యదితుండవలసినదెయగునని ; పితుః = తండ్రియొక్క ; వచః = మాటయు ; కథవ్యం (యది) = చేయఁబడవలయునని ; అహమేవ = నేనే ; వసే = అడవియందు ; చతుర్దశ = పదు	నాలుగు ; సమాః = సంవత్సరములును ; నివత్స్యామి = ఉండెదను. ఇంక నవశ్యముపెత్తవచనముచొప్పున వసంబుననుండవలసినదెయగునని, నేనే, రామునకుబదులు, వసంబునబదు నాలుగు సంవత్సరంబులుండెదను ; రా
--	---

యుక్త ముక్తంచ కైకేయ్యాపిత్రా మే సుకృతం కృతమ్. ౨౯

టీక॥ మయా=నాచేత; వనవాసే= వనవాసమునిమిత్రమయి; జుగుప్సితః= నిందితమయిన; ఉపధిః=ప్రతినిధి; నకార్యః=చేయఁదగినదికాదు. కైకేయ్యచ=కైకేయిచేతను; యుక్తం=ఉచితమే ; ఉక్తం=చెప్పఁబడినది. మే=నాయొక్క; పిత్రా= తండ్రిచేత; సుకృతం= మంచికార్యమే; కృతం= చేయఁబడినది.

నేను, వనవాసమునకుబదులు, ప్రతినిధిగా రాజ్యపాలనము నంగీకరింపఁ గూడదు; ఇదిమిక్కిలియునిందితము; అట్లంగీకరింతునేని, నాతండ్రిమాటయన త్యమగును; నాతల్లికైకేయియుక్తియుక్తముగా నేచెప్పినది; నాతండ్రి మంచి కార్యమునేచేసెను, అని, తాత్పర్యము.

జానామి భరతం త్షాంతం గురుసత్కారకారిణమ్
సర్వమే వాత్ర కల్యాణం సత్యసంధేమహత్తనీ. ౩౦

టీక॥ భరతం=భరతుని; త్షాంతం= త్తమగలవానిగాను ; గురుసత్కారకారిణం= గురుపూజ సేయవానిగాను; జానామి= ఎఱుంగుదును ; సత్యసంధే= సత్యప్రతిజ్ఞుండును; మహత్తనీ=పూజ్యస్వభావుండునగు; అత్ర=ఈ భరతునివిషయమయి ; సర్వమేవ= అంతయునై; కల్యాణం= మంగళము

గా; భవిష్యతి(అధ్యాహృతము)=కాగలదు- భరతుఁడు, త్తమగలవాఁడనియుగురుభక్తిగలవాఁడనియు నెఱుంగుదును ; సత్యసంధుండును మహత్తుండునగునా భరతునకు సమస్తమును మంగళకరంబుగాఁగలదు. అని, తాత్పర్యము.

అనేన ధమశీలేన వనాప్రత్యాగతః పునః
భ్రాత్రాసహ భవిష్యామి పృథివ్యాం పతి రుత్తమః. ౩౧

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము)=నుండి; ప్రత్యాగతః=మఱివచ్చినవాఁడనేను; పునః=మఱి; వనాత్= అడవి నైనై ; ధమశీలేన= ధమశ్శభావుం

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౮౨౫

స ౧౧౧

డగు; భ్రాతృ=తమ్ముండయిన; అనే నసహ=ఈభరతునితోఁగూడ ; ఉత్తమః=శ్రేష్ఠుండగు; పృథివ్యాః=భూమికి; పతిః=ప్రభుండను; భవిష్యామి=అయ్యెదను.

నేను, బదునాలుగుసంవత్సరంబులు గడచినప్పటికి నడవినుండివచ్చి, ధమక స్వభావుండగు తమ్మునిభరతుం గూడి, భూమింబాలించెదను.
అని, తాత్పర్యము.

వృతోహి రాజా కైకేయ్యా మయా తద్వచనం కృతమ్
అన్యతా వ్యవయా నేన పితరం తం మహీపతిమ్. ౩౨

టిక|| కైకేయ్య = కైకేయిచేత; రాజా = దశరథమహారాజు ; వృతోహి = యాచింపఁబడినాఁడుగదా ! మయా = నాచేత; తద్వచనం = అదశరథమహారాజుమాట; కృతం = చేయఁబడినది. అనేన = ఈరాజ్యపరిపాలనముచేత; మహీపతిః = భూనాయకుండగు; తఁ = ఆ; పితరం = తండ్రిని; అన్యతాత్ = అసత్యముననుండి; మోచయ =

విడిపింపుము. కైకేయి, దశరథమహారాజును యాచించినది; ఆయనచెప్పినట్లు నేను వనవాసులుగావించుచున్నాను; నీవుచు, ఆయనయాజ్ఞచొప్పునరాజ్యపరిపాలనంబుగా విఁచి , యాయనకసత్యదోషంబుగలుగకుండునట్లు సేయుము. అని, రాముండుభరతునకుఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే. ఏకాదశోత్తరశతతమస్సగః

ఇదిస్పష్టార్థః;

ఇది, పరమార్థః చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండైకాదశోత్తరశతతమస్సగః టిక,
ముగిసినది.

అ

ద్వాదశోత్తరశతతమసగప్రారంభః.

తమప్రతిమతేజోభ్యాం భ్రాతృభ్యాం రోమహర్షణమ్

విస్తీతాస్సంగమం ప్రేత్య సమవేతా మహర్షయః. ౧

టీ॥ సమవేతాః=కూడినట్టి, మహర్షయః= మహర్షులు; అప్రతిమతేజోభ్యాం=న

రిలేనికాంతిగల; భ్రాతృభ్యాం=తో

బుట్టువులచేత; కృతం (అధ్యాహృత

ము)=చేయఁబడిన; రోమహర్షణం=

వెండ్లకలగగుర్పాటు నొందించునట్టి;

తం=ఆ; సంగమం=సమాగమమును;

ప్రేత్య=చూచి; విస్తీతాః= ఆశ్చర్యస

అచ్చటికివచ్చియున్న మహర్షులు,

కాంతిమంతులగునారామభరతులయ

ద్భృతసమాగమంబుఁజూచి; మిక్కిలి

యునాశ్చర్యంబునొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అంతహేతా స్త్రవ్యసిగణా స్సిద్ధాశ్చ పరమక్షయః

తా భ్రాతరౌ మహత్తానౌ కాకుత్స్థా ప్రశశంసిరే- ౨

టీక॥ అంతహేతాః = మఱుగు

పాటునొందిన; ఋషిగణాస్త్రు=ఋషు

లసమాహములును; సిద్ధాశ్చ=సిద్ధులు

ను; పరమక్షయః = దేవఘటలును;

భ్రాతరౌ=అన్నదమ్ములయిన; మహా

త్తానౌ= పూజ్యస్వభావముగల; తౌ=

ఆ; కాకుత్స్థా=రామభరతులను; ప్రశ

శంసిరే=పొగడిరి.

అప్పుడంతధానమునొందియున్న

ఋషులును, సిద్ధులును దేవఘటలును,

నన్నదమ్ముల నారామభరతులంబ్రశం

సించిరి. అని, తాత్పర్యము,

స ధన్యో యస్య పుత్రౌ ద్వౌ ధమక్షౌ ధమవిక్రమా

టీక॥ యస్య= ఎవ్వనియొక్క; పుత్రౌ=కొడుకులు; ద్వౌ=ఇద్దఱు; ధమ

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౦౨

స ౧౧౨

<p>జ్ఞా=ధర్మమునెఱింగిన వారలుగాను; ధర్మవిక్రమా=ధర్మమునందుఁబరా క్రమముగలవారలుగాను; భవతః (అ ధ్యాప్యతము)= అగుచున్నారో; సః= ఆతండు; ధన్యః=పుణ్యవంతుండు.</p>	<p>ఎవ్వనికి, ధర్మవేత్తలునుధర్మా నుష్ఠానమునందుదృఢవ్రతములుగలవా రలునగుః; ద్దటుకొడుకులున్నారో, అట్టి దశరథ మహారాజుమిక్కిలియుఁబుణ్య వంతుండు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

శ్రుత్వా వయం హి సంభాషా ముభయో స్పృహయామహే. ౩

<p>టీక వయం=మనము; ఉభయోః= ఇద్దఱియొక్క; సంభాషా=మాటను; శ్రుత్వా= విని; స్పృహయామహే హి=ఆశించుచున్నాముగాదా! మనము, ఇద్దఱిసంభాషణమునువిను</p>	<p>టచేత, నీయిద్దఱియందునుమకుటవపు ట్టుచున్నది, అని, ఋషులు మున్నగువా రలును రామభరతులంబ్రశంసించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తత స్తస్మిన్ గణాః క్షిప్రం దశగ్రీవవదైషిణః

భరతం రాజశామూల మిత్యుచు స్సంగతా వచః. ౪

<p>టీక తతః=అటుపిమ్మట; దశగ్రీవ వదైషిణః = రావణవధముగోరునట్టి; ఋషిగణాస్తు= ఋషులసమూహము లును; సంగతాః=చేరినవారలయి; క్షి ప్రం = శీఘ్రముగా; రాజశామూ లం=రాజశ్రేష్ఠుండగు; భరతం=భర</p>	<p>తునిగూర్చి; ఇతి=ఇట్లు; వచః=మాట ను; ఉచుః=చెప్పిరి. అంత, నాఋషులు, రావణవధం బుగోరి, యందఱునేకకంఠంబున, రా జశ్రేష్ఠుండగుభరతుంబొచి, యిట్లుని చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

కులే జాత మహాప్రాజ్ఞ మహావృత్త మహాయశః

గ్రాహ్యం రామస్య కార్యం తే పితరం యదృచ్ఛేషే. ౫

<p>టీక మహాప్రాజ్ఞ=మహాపండితుం డవును; మహావృత్త = పూజ్యమయిన యాచారముగలవాఁడవును; మహాయ శః= అధికమయినకీర్తిగలవాఁడవును ;</p>	<p></p>
---	---------

కులే=సత్కులమునందు; జాత = పు
ట్టినవాడవునగు భరతుడా! పితరం=
తండ్రిని; అవేక్షసేయది = కోరుదువే
సి; తే=నీకు; రామస్య= రామునియొ
క్క; వాక్యం=మాట; గ్రాహ్యం =
గ్రహింపదగినది.

భరతుడా ! నీవుమహాపండితుండ
వు; సదాచారసంపన్నుడవు; మహాయ
శుండవు; సత్కులంబునంబుట్టిన వాడ
వు; నీతండ్రిపరలోకసుఖంబునొందవల
యునని కోరుదువేసి, నీవురాముండుచే
ప్పరట్లు గావింపుము. అని, తాత్పర్యము.

సదా నృణామిమం రామం వయ మిచ్ఛామహే పితుః

అన్యథాత్వాచ్చ కై కేయ్య స్వగం దశరథోగతః. ౬

టీక||వయం=మేము; ఇమం=ఈ; రామం=రాముని; సదా=ఎల్లప్పుడు; పితుః=తండ్రికి; అన్యథం= ఋణము లేనివాడగా; ఇచ్ఛామహే=కోరుచున్నాము. దశరథః=దశరథుడు; కై కేయ్యః=కై కేయికి; అన్యథాత్వాచ్చ= ఋణము లేకుండుటవలననె; స్వగం= స్వగమును; గతః=పొందినాడు.

రాముండు, ఎల్లప్పుడును , దండి

ఋణంబు నొందకుండ వలెననిమాకోర్కి; అట్లుదశరథుండు, కై కేయి ఋణంబుదీడుకొనుటవలన , స్వగం బునొందినాడు; మీరలు, ఆదశరథుండుకై కేయికోసంగినవరమును అబద్ధము గావించుచు, దశరథుండు స్వగము నొందజాలడు. అని, ఋణమును గువారలు, భరతునితోఁజెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతావ దుక్త్వా వచనం గంధర్వా స్సమహషణః

రాజషణ్యశ్చైవ తదా సర్వే స్వాంస్వాం గతిం గతాః. ౭

టీక||తదా=అప్పుడు; సమహషణయః=మహాఘోషలతోఁగూడిన ; గంధర్వాః=గంధర్వులును ; రాజషణ్యశ్చ=శైవులను; సర్వే=అం

దఱును; ఏతావత్=ఇంత ; వచనం=మాటను; ఉక్త్వా=చెప్పి; స్వాంస్వాం=తమతమ; గతిం=స్థానమును; గతాః=పొందినారు.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౦౨

స ౧౧౨

అప్పుడు, మహాఘోలునుగంధర్వులును రాజఘోలును, భరతునకింతమట్టుకుఁజెప్పి, యిందఱును, దమతమనెల

వులకుంబోయిరి. అని, తాత్పర్యము,

హ్లాదిత స్తేన వాక్యేన శుభేన శుభదశకః
రామ స్సంహృష్టవదన స్తా నృషీ నభ్య పూజయత్. ౮

టిక్క|| శుభదశకః = మంగళకరంబగుమాటలుగల ; రామః = రాముడు; తేన = ఆ; శుభేన = మంగళకరంబగు; వాక్యేన = మాటచేత; హ్లాదితః = సంతోషింపఁజేయఁబడినవాఁడై; సంహృష్టవదనః = సంతసించినముఖముగలవాఁడై; తా = ఆ; ఋషీ = ఋషులను; అభ్యపూజయత్ = పూజించెను. చూపరులకుమంగళంబునొసంగునట్టిరాముండు, ప్రియకరంబగు నాబుఘల మాటనువిని, పమ సంతోషంబునొంది, యాబుఘలనందఱుంబూజించెను, అని, తాత్పర్యము.

త్రస్తగాత్రస్తు భరత స్స వాచా నజ్జమానయా
కృతాంజలి రిదం వాక్యం రాఘవం పున రబ్రవీత్. ౯

టి|| సః = ఆ; భరతస్తు = భరతుండును; త్రస్తగాత్రః = భయపడిన యవయవములుగలవాఁడై; కృతాంజలిః = చేయఁబడినచేమోడ్చుగలవాఁడై; రాఘవం = రామునిగూర్చి; నజ్జమానయా = తొట్రుపడుచున్న; వాచా = నోరిచేత; పునః = మఱి; ఇదం = ఈ; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. అంత, భరతుండు, తనమనోరథము లేశమయినను సిద్ధింపకుండుటంజూచి, భయవిహ్వలంబై, చేమోడ్చుగీలించి, రామునింజూచి, మాటలుతొట్రువడ, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజధమ మనుప్రేత్య కులధర్తానుసంతతిమ్
కతు మహాసి కాకుత్స్థ మమ మాతుశ్చ యాచనామ్. ౧౦

టీక॥ కాకుత్స్థ = రాముఁడా! రాజ	దువు,
ధమఁ = రాజధమఁమును; కులధ	రాముఁడా! రాజధమఁముచూపు
మాఁనుసంతతిం = కులధమఁము యొ	న రాజ్యపరిపాలనము నేయవలసియుం
క్కఱనువృత్తి; అనుప్రేక్ష్య = చూచి;	డుటను, కులధమఁముచూపుచ జ్యేష్ఠ
మమ = నాయొక్క; మాతుఁ = తల్లి యొ	న కేపట్టాభిషేకముకావలసి యుండుట
క్క; యాచనాంచ = ప్రార్థనను; క	ను, ఆలోచించి, నాతల్లి ప్రార్థనను
తుఁ = చేయుటకు; అహఁసి = తగు	గావింపుము. అని, తాత్పర్యము.

రక్షితుం సుమహద్రాజ్య మహమేక్షు నోత్సహే
పౌరజానపదాంశ్చాపి రక్తా రంజయితుం తథా. ౧౧

టీక॥ అహం = నేను; ఏకస్తు = ఒక్కఁ	తసింపఁజేయుటకును ; నోత్సహే = ఉ
డనై; సుమహత్ = మిక్కిలియు నధికమ	త్సహింపను.
యిన ; రాజ్యం = రాజ్యమును; రక్షి	ఈ మహారాజ్యంబు రక్షించుటకుఁ
తుం = రక్షించుటకును; తథా = అట్లు;	గాని, మనయందనురాగముగల యాపా
రక్తా = అనురాగముగల; పౌరజా	రజానపదుల రంజిల్లఁజేయుటకుఁగాని
నపదాంశ్చాపి = పట్టణవాసి జనులను	నాయొక్కనిచేతనలవిగాదు.
గ్రామవాసిజనులను; రంజయితుం = సం	అని, తాత్పర్యము.

జ్ఞాతయశ్చహి యోధాశ్చ మిత్రాణి సుహృదశ్చ నః
త్వామేవ ప్రతికాంక్షంతే పఞ్చనృమివ కషణకాః. ౧౨

టీక॥ నః = మనయొక్క; జ్ఞాతయ	మువలె; ప్రతికాంక్ష తే = కోరుచున్నారు
శ్చ = బంధువులును; యోధాశ్చ = సేనా	మనబంధువులును, సేనానాయకు
నాయకులును; మిత్రాణి = స్నేహితులు	లును స్నేహితులును మనయందుఁ బ్రేమ
ను; సుహృదశ్చ = మంచిమనస్సుగల వా	గలవారలును, సేద్యముచేజీవింపువార
రలును; త్వామేవ = నిన్నే; కషణకాః = దు	లు మేఘమునుగోరునట్లు, నిన్నే గోరు
న్నుకొనువారలు; పఞ్చనృమివ = మేఘ	చున్నారు. అని, తాత్పర్యము

శ్రీమద్రామాయణము అయోధ్యాకాండము. ౧౩౩

స ౧౧౨

ఇదం రాజ్యం మహాప్రాజ్ఞ స్థాపయ ప్రతిపద్యహి
శక్తిమానసి కాకుత్స్థ లోకస్య పరిపాలనే. ౧౩

టీక॥ మహాప్రాజ్ఞ = మహాపండితుం	చున్నావుగదా!
డవగు; కాకుత్స్థ = రాముడా! ఇదం =	మహాపండితుండవగు రాముడా!
ఈ; రాజ్యం = రాజ్యమును; ప్రతిపద్య =	నీవీ రాజ్యమునంగీకరించి పాలింపుము;
పొంది; స్థాపయ = స్థాపించుము . లోక	ఈకోసలదేశంబును మాత్రమే కాదు ;
స్య = లోకముయొక్క ; పరిపాలనే =	ఈలోకంబునంతయుఁ బాలింప నమ
పాలించుటయందు; శక్తిమాన్ = సా	ధుండవు. అని, భరతుండు, రాముని
మధ్యముగలవాడవు; అసిహి = అగు	తోడజెప్పెను- అని, తాత్పర్యము-

ఇత్యుక్త్వా స్యపత ద్భ్రాతుః పాదయో భారత స్తదా
భృశం సంప్రార్థయామాస రామమేవ ప్రియంవదః. ౧౪

టీక॥ భరతః = భరతుడు; తదా = అ	ధరయామాస = ప్రార్థించెను.
ప్పుడు; ఇతి = ఇట్లు; ఉక్త్వా = చెప్పి;	అంత, భరతుండు, తనమాటలన్ని
భ్రాతుః = అన్నయొక్క; పాదయోః =	యువ్యధాములగుటంజేసి, రామునిపా
పాదములయందు; స్యపతత్ = పడె	దంబులంబడి, ప్రియవచనంబుల సతనిం
ను. ప్రియంవదః = ప్రియవచనములు చె	బలువిధంబులఁ బ్రార్థించెను.
ప్పనట్టిభరతుండు; రామమేవ = రా	అని, తాత్పర్యము.
మునే; భృశం = మిక్కిలియు; సంప్రార్	

త మంకే భరతం కృత్వా రామో వచన మబ్రవీత్
శ్యామం నలినపత్రాక్షం మత్తహంసస్వరం స్వయమ్. ౧౫

టీక॥ రామః = రాముడు; స్వయం =	ప్రతాక్షం = తామరపూత్రేకులవంటికం
తాను; శ్యామం = నల్లనివాడును; నలిన	ద్దుగలవాడును; మత్తహంసస్వరం = మ

దించినహంసయొక్క ధ్వనివంటి కంఠ
ధ్వనిగలవాఁడనగు; తం=ఆ; భరతం=
భరతుని; అంకే= తొడయందు; కృ
త్వా=చేసి; ఉంచుకొనియునుట; వచ
నం=మాటను; ఆప్రబీతే=చెప్పెను.

రాముండు, శ్యామలదేహుండును'

గమలపత్రంబులుంబోలె వికాలనుండ
రంబులగుకండ్లుగలవాఁడును మడించిన
హంసకుంబోలెమనోహరంబులగు ప
లుకులుగలవాఁడనగు భరతునంకంబు
నంజేచి, యిట్లుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆగతా త్వ మిమం బుద్ధి స్వజా వై నయికీచ యా
భృశ మత్సహసే తాత రక్షితుం పృథివీ మపి. ౧౬

టీక॥ తాత=నాయనా! య=ఏ
ది; స్వజా= సహజమును; వై నయికీచ=
గురుశిక్షవలనగలిగినదియనో; ఇయం=
ఈ; బుద్ధి= బుద్ధి; త్వం = నన్ను;
ఆగతా=పొందినది, పృథివీమపి=భూ
మినింగూడ; రక్షితుం= రక్షించుటకు;
భృశం=మిక్కిలియు; ఉత్సహసే= ఉ

త్సహింతువు.
నాయనా! నీకుసహజంబగుబుద్ధియ
ధికముగాఁగలదు, గురుశిక్షవలన, గలు
గుబుద్ధియుఁగలిగియున్నది; కావున; నీకీ
భూమండలమునంతయురక్షింప మిక్కి
లియుకత్తియున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

అమాత్ర్యైశ్చ సుహృద్భిశ్చ బుద్ధిమద్భిశ్చ మంత్రిభిః
సర్వకార్యాణి సమ్మంత్య సమహంత్యపి కారయ. ౧౭

టీక॥ అమాత్ర్యైశ్చ=ప్రధానమం
త్రులతోను ; సుహృద్భిశ్చ=స్నేహితు
లతోను; బుద్ధిమద్భిః=అధికమయినబు
ద్ధిగల; మంత్రిభిశ్చ= ఉపమంత్రులతో
ను ; సమ్మంత్ర్య= చక్కగానాలో
చించి; సమహంత్యపి=మిక్కిలియునధి
కములయినను; సర్వకార్యాణి= సమ

స్తకార్యములను; కారయ= చేయిం
పుము.
నీవు, ప్రధానమంత్రులతోను స్నే
హితులతోనుబుద్ధిమంతులగు సుపమం
త్రులతోనుంజక్కగానాలోచించి ,
గొప్పకార్యంబు లన్నియుం గావించు
ము. అని, తాత్పర్యము.

అత్తీ శ్చంద్రా దశేయాద్వా హిమం త్వశేత్
అతీయా తస్మాన్మో జేహ స ప్రతిష్ఠా నుచం పితృగౌ

చంద్రాత్=చంద్రునివలన; అత్తీ=	చంద్ర సంబంధియైన; ప్రతిష్ఠా=ప్ర
కాంతి; అపేయాద్వా=నిడిచిపోయిన	విజ్ఞాన; న(అతీయాం) అతిక్రమింపను.
నుబోవును; హిమవాక్=హిమవత్స	కాంతిచంద్రునినిడిచిననువిడుచును;
ర్వతము; హిమం=మంచును; త్వశే	మంచుపాపవత్సర్వతమునునిడిచినను వి
ద్వా=నిడిచిననువిడుచును; సాగరి=	డుచును; సముద్రముజేలియలి కట్టినతి
సముద్రుండు; వేలాం=చేలియలి కట్ట	క్రమించిన నతిక్రమించును; నేనుమా
ను; అతీయాత్=అతిక్రమించినను అతి	క్రమము, తండ్రికిం గావించిన ప్రతిజ్ఞ నతిక్ర
క్రమించును; ఆహం=నేను; పితృ=	మిందను. అని, తాత్పర్యము,

కామాద్వా తాత లోభాద్వా మూర్ఖా తుభ్య మిదం కృతమ్
న తన్ననసి తతకవ్యం వతికతవ్యంవ మాతృవత్. ౧౯

టీక॥ తాత=నాయనాః మాతా=	వతి=తవ్యంవ=ఉండుటకాదనినదియ.
తల్లిచేత; కామాద్వా=కామమువలన	నాయనా! కామమువలననోలోభ
గాని; లోభాద్వా=ఆశవలనగాని; తు	మువలననో నీచల్లి నీకొఱకు; ఈకార్యం
భ్యం=నీకొఱకు; ఇదం=ఇది; కృతం=	బుచేసినది, దానినిపునుననువదల
చేయఁబడినది, తత్=అది; మనసి=మ	దు; నీవుతల్లి యందువలెనా విడయండు
ననునందు; నకతకవ్యం=చేయఁబడ	వతికంపకలయైన. అని రామండుభర
రాదు. మాతృవత్=తల్లియందువలె;	తుతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం బ్రువాణం భరతః కాసల్యానుత మబ్రవీత్
తేజసాఽదిత్యసః కాశం ప్రతిపచ్చంద్రదశకనమ్. ౨౦

టీక॥ భరతః=భరతుండు; ఏవం=	ను; తేజసా=కాంతిచేత ; ఆదిత్యసం
ఇట్లు; బ్రువాణం=జెప్పుచున్నవాండు	కాశం=సూర్యునిలో నమానుండును;

ప్రతిపద్యంద్రదశకనం=పాద్యమియం
దలిచంద్రునియొక్కరూపమువంటిరూ
పముగలవాఁడునగు ; కౌసల్యా సు
తం=కౌసల్యాదేవికొడుకైన రాముని
గూచిక; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

భరతుండిట్లు చెప్పచున్న , కాంతి
చేసూర్యసమానుండును పాద్యమినా
టిచంద్రుండుంబోలె, వధిఁజ్ఞువునుబూ
జనీయుండునగు రాముఁబూచి; యిట్లని
చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అధిరోహః సర్వ పాదాభ్యాం పాదుకే హేమభూషితే
ఏతేహి సర్వలోకస్య యోగజ్ఞేమం విధాన్యతః. ౨౧

టీక॥ ఆర్య=పూజ్యుండవగు రాముఁ
డా! పాదాభ్యాం = పాదములచేత;
హేమభూషితే = బంగారముచే నలంక
రింపఁబడిన; పాదుకే = పాదకోళ్లను;
అధిరోహ = ఎక్కుము. ఏతే = ఈపా
దకోళ్లు; సర్వలోకస్య = సమస్తలో
కమునకును; యోగజ్ఞేమం = యోగ
మునుజ్ఞేమమును ; విధాన్యతోహి =

చేయఁగలవుగదా!
పూజ్యుండవగు రాముఁడా ! కాం
చనాలంకృతంబులగు నీపాదుకలపై
నీపాదంబులనుంచుము; ఈపాదుకలె,
సమస్తప్రపంచమునకును యోగజ్ఞేమం
బులుగావింపఁగలవు.
అని, తాత్పర్యము.

సోధిరుహ్య నరవ్యాఘ్రైః పాదుకే హ్యవరుహ్యచ
ప్రాయచ్చ త్సుమహాతేజా భరతాయ మహత్తనై. ౨౨

టీక॥ సరవ్యాఘ్రైః = పురుషశ్రేష్ఠుం
డును; సుమహాతేజాః = మిక్కిలియొ
నధికమయిన ప్రభావము గలవాఁడున
ఁ; సః = ఆ రాముఁడు; పాదుకే = పా
దకోళ్లను; అధిరుహ్య = ఎక్కిరి; అవరు
హ్యచ = దిగియు; మహత్తనై = పూజ్య
మయిన స్వభావముగల, భరతాయ =

భరతునికొఱకు; ప్రాయచ్చధి = ఇచ్చె
నుగదా!
పురుషశ్రేష్ఠుండును మహాప్రభావుండు
నగు నారాముఁడు, ఆపాదుకలం దొ
డుగుకొని, మఱివిడిచి, మహాత్ముండ
గు భరతునొసంగెను.
అని, తాత్పర్యము.

సపాదుకే సంప్రణమ్య రామం వచం ముబ్రవీత్

టిక॥సః= ఆభరతుండు ; పాదు | ను.
కే=పావకోల్లను; సంప్రణమ్య=నమ్ర | అంత, భరతుండు, ఆపాదుకల
స్కరించి; రామం= రాముని గూచిక; కునమస్కరించి రామునింజూచి, యట్లు
వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పె | ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

చతుర్దశహి వషాణి జటాచీరధరోహ్యహమ్. ౨౩

ఫలమూలాశనో వీర భవేయం రఘునందన

తవా గమన మాకాంక్షా వసన్తై నగరాద్భహిః. ౨౪

తవ పాదుకయో న్యస్తరాజ్యతంత్రః పరంతప

టిక॥పరంతప=శత్రువులఁ దపింపఁ | నునదిపాదపూరణార్థము); వషాణి=సంవత్సరములను ; తవ= నీయొక్క; ఆగమనం=రాకను; ఆకాంక్షా=కోరుచు; భవేయం=ఉండెదను.
పాదుకయో=పావకోల్లయందు; న్యస్తరాజ్యతంత్రః=ఉంచబడిన రాజ్యతంత్రములుగలవాఁడనై ; నగరాత్=పట్టణమునకన్న; బహిర్వై=వెలుపల నే=వసన్=వాసము సేయుచు; జటాచీరధరః=జటలను నారచీరలను ధరించిన వాఁడనై (“హి” అనునది పాదపూరణార్థము); ఫలమూలాశనః= పండ్లును గడ్డలును ఆహారము గాఁ గలవాఁడనై; చతుర్దశ=పదునాలుగు (“హి” అ

శత్రువులఁ దపింపఁ జేయునట్టి మహా పరాక్రమశాలివగు రాముఁడా! నేను, బదునాలుగు సంవత్సరములును, జటలు దాల్చినాఁచీరలంగట్టుకొని, ఫలమూలముల వాహరంబు గాఁగొనుచు, నీపాదుకలకు రాజ్యతంత్రంబు లొప్పించి, పట్టణంబునకు వెలుపల వాసంబు సేయుచు, నీ రాక కేదురు సూచుచుండెదను.

అని, తాత్పర్యము.

చతుర్దశేతు సంపూణే వషేహని రఘూత్తమ. ౨౫

న ప్రత్యేమి యది క్వాంత ప్రవేత్త్యేమి హతాశనమ్

టీక||రఘూత్తమ=రాముఁడా! చ ప్రవేది=వచ్చెదను.
 తుడ=శే = పదునాలుగవదగు ; ప రాముఁడా! పదునాలుగుసంవత్స
 షే=సంవత్సరము ; సంప్రాణే= రంబులునుండినవెనుక, మఱుచటి దిన
 నిండినదగుచుండగా; అహని=దినము ముననిచ్చుబాధకుందునేని, తప్పకయ
 నందు; త్యాం=నేన్ను; చద్రత్యేమియదీ స్తిహౌత్రముంబివేలిచెదను. అని,
 హ=చూడకమాత్రముందునేని ; హు భరతుఁడు రామునకుఁజెప్పెను.
 తాశనం = అస్తిహౌత్రముచుండచే అని, తాత్పర్యము.

తథేతి చ ప్రతిజ్ఞాయ తం పరివృజ్య సాదరమ్. ౨౬
 శత్రుఘ్నంచ పరివృజ్య భరతం చేదమబ్రవీత్

టీక||సః(అధ్యాహృతము)=అహ్నిః ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీచ్చ =
 ముఁడు; తథేతి=అలాగుననెయని; ప్ర చెప్పెను.
 తిజ్ఞాయచ=బుచ్చుకొని; తం=భరతు అంతరాముండు, భరతుండు చెప్పి
 ని; సాదరం=అదరముతోఁ గూడినట్లు మాటకొప్పకొని, యతనింగవుంగిలిం
 గా; పరివృజ్య=కవుంగిలిండుకొని ; శత్రుకొని, శత్రుఘ్నసింగవుంగిలింబి
 త్రుఘ్నంచ=శత్రుఘ్నసి; పరివృజ్య = భరతుంబాచి, యీమాటంజెప్పెను.
 కవుంగిలిండుకొని; భరతం=భరతుఁగు అని, తాత్పర్యము.

మాతరం రక్ష కై కేయాం మారోషం కురు తాంప్రతి. ౨౭
 మయాచ నీతయాచైవ శత్రోని రఘున త్తమ

టీక||రఘున త్తమ = భరతుఁడా! మును; మామరు=చేయకుము. మయా
 మాతరం=తల్లియగు ; కై కేయాం= చ=నాచేతను; నీతయాచైవ=నీతచే
 కై కేయిని; రక్ష=రక్షింపుము. తాం తను; శత్రుః = బట్టుపెట్టుబడినవాఁడ
 ప్రతి=అవిడనుగూర్చి; కోపం=కోపపు; అసి=అగుచున్నావు.

భరతుడా! నీతల్లియగు కైకేయి బను; ఆనెట్లుచున్నాను అని; రాముం
నిరక్షింపుము; అబ్బిడమై-గోపంబు సే దు, భరతునితోఁజెప్పెను.
యకుము; అట్లు, నాపేరిటను సేవపేరి అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా శ్రుపరీతా తో భ్రాతరం విససజహ. ౨౮

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము) = సునదిపాదపూరణార్థము.
రాముండు; ఇతి=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; రాముండు, ఈప్రకారముభరతుని
అశ్రుపరీతాతుః=కన్నీళ్లుచే వ్యాపింపఁ తోఁజెప్పి, యంతఁ, గన్నులనీళ్లుగాఁ
బడినకండ్లుగలవాఁడై; భ్రాతరం= త భరతుఁబొమ్మనెను.
మ్ముని; విససజహ= విడిచెను “హ” అ అని, తాత్పర్యము.

స పాదుకే తే భరతః ప్రతాపవాన్

స్వలంకృతే సంపరిపూజ్య ధర్మవిత్

ప్రదక్షిణంచైవ చకార రాఘవం

చకార తే చోత్తమనాగమూర్ధని. ౨౯

టీక॥ ప్రతాపవాన్ = అధికమయిన మూర్ధాని=శ్రేష్ఠమయినయేనుంగు శి
సరాక్రమము గలవాఁడును; ధర్మవి రస్సునందు; చకార=చేసెను; ఉంచె
త్=ధర్మము నెఱింగినవాఁడునగు; ననుట.
సః=ఆ; భరతః=భరతుండు; స్వలంకృ మహాపరాక్రమశాలియు ధర్మవే
తే=చక్కఁగానలంకరింపఁబడిన; తే= త్తయునగు నాభరతుండు, కాంచనా
ఆ; పాదుకే= పాదుకలను; సంపరి లంకృతంబులగు నా పాదుకలంబుకొ
పూజ్య=చక్కఁగాబూజించి; రాఘ గాఁబూజించి, రామునకుఁ బ్రదక్షిణం
వం = రామునిగూర్చి; ప్రదక్షిణంచై బుగావించి, యాపాదుకలనమృత్యుం
వ=ప్రదక్షిణమును; చకార=చేసెను; జయించును త్తమగజంబు శిరస్సుననుం
తేచ= ఆపాదుకలను; ఉత్తమనాగ చేను. అని, తాత్పర్యము.

అథా నుపూర్వ్యా త్ప్రతినంద్య తం జనం
గురూంశ్చ మంత్రప్రకృతీ స్తథా నుజౌ
వ్యసజ్జయ ద్రాఘవంశవధాన
స్థిర స్వధర్మే హిమవా నివాచరిః, ౩౦

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; హిమ
వాక్ = హిమవంతమును; అచలభవ = ప
ర్వతమువలె; స్వధర్మే = తనధర్మ
మునందు; స్థిరః = చలనములేనట్టి; రా
ఘవంశవధానః = రఘువంశమునువృ
ద్ధిబొందించినట్టి రాముండు; ఆనుపూ
ర్వ్యాత్ = క్రమమువలన; తం = ఆ; జ
నం = జనమును; గురూంశ్చ = గురువుల
ను; మంత్రప్రకృతీః = మంత్రులనుప్రజల
ను; తథా = అట్లు; అనుజౌ = తమ్ము

లను; ప్రతినంద్య = కొనియాడి; వ్యస
జ్జయత్ = విడిచెను.
అంత, హిమవత్పవతమువలె స్వ
ధర్మంబున మిక్కిలియు ధైర్యముగల
రాముండు, గురువులను మంత్రులనుజ
నులను, తమ్ములగు భరతశత్రుఘ్నుల
ను, వారివారికిందగువిధంబుల బూజిం
చియందఱునంబొమ్మనెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం మాతరో బాష్పగృహీతకంఠ్యో
దుఃఖేన నామం త్రయితం హి శేకుః
సత్వేవ మాత్రా రభివాద్య సర్వా
రుదక్ కుటీం స్వాం ప్రవివేశ రామః, ౩౧

టీక॥ బాష్పగృహీతకంఠ్యః = కన్నీ
ళ్లచేగ్రహింపఁబడినకంఠముగలుగు; మా
తరః = తల్లులు; దుఃఖేన = దుఃఖముచేత;
తం = ఆ రాముని; ఆమృత్రయితం = వీ
డొగ్గనుటకు; సశేకుహి = చాలరైరి;
సః = ఆ; రామస్తేవ = రామండే; మా

తరః = తల్లులను; సర్వాః = అందఱును;
అభివాద్య = సమస్కరించి; రుదక్ =
రోదనంబుసేయుచు; స్వాం = తనదైన;
కుటీం = పఠకశాలను; ప్రవివేశ = ప్రవే
శించెను.
తల్లులు, కన్నీళ్లు కుచుండుటచేత,

శ్రీమద్రామాయణము* అయోధ్యాకాండము. ౧౮౩

స ౧౧౩

దుఃఖంబున రాముని వీడ్కొనం జా | నపణకాలంబ్రవేశించెను,
లరైరి, ఆరామండే, తల్లులకందఱకు | అని, తాత్పర్యము,
నమస్కరించి, రోదనంబు సేయుచు త

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, ద్వాదశోత్తరశతతమస్సగః.
ఇది, స్పష్టము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండద్వాదశోత్తరశతతమస్సగః
ముగిసినది.

॥

త్రయోదశోత్తరశతతమస్సగః ప్రారంభః.

తతశ్శిరసి కృత్వాతు పాదుకే భతరస్తదా
ఆరురోహరథం హృష్టశ్శత్రుఘ్నేన సమన్వితః. ౧

టీక॥ తతః=అంతః; తదా=అప్పు	హ=ఎక్కను.
దుఃఖంబున; భరతః=భరతుఁడు; పాదుకే=	అంతనప్పుడు, భరతుఁడు, రామ
పావకోళ్లను; శిరసి=తలయందు; కృ	పాదుకలనుశిరసుననుచుకొని, పర
త్వాతు=ఉంచికొన్నంతనే; హృష్టః=	మసంతోషంబున, శత్రుఘ్నుండుడిర
సంతోషించినవాఁడై; శత్రుఘ్నేన=	ధంబునారోహించెను.
శత్రుఘ్నునితో; సమన్వితః= కూడిన	అని, తాత్పర్యము.
వాఁడై; రథం=రథమును; ఆరురో	

ఁ సిస్టో వామదేవశ్చ జాబాలిశ్చ దృఢవ్రతః

అగ్రతః ప్రయయు స్సర్వే మంత్రితో మంత్రపూజితాః. ౨

టీక॥ వసిష్ఠః=వసిష్ఠుండును; వామ

దేవశ్చ = వామదేవుండును ; దృఢవ్ర

తః=దృఢమయినవ్రతముగల; జాబాల

శ్చ=జాబాలియును; మంత్రపూజితాః=

అలోచనచేయుజింపబడిన ; మంత్ర

ణః=మంత్రులును; సవేదా=అండలును ;

అగ్రతః = ముందట; ప్రయయుః=పో

వసిష్ఠుండునువామదేవుండును దృ

ఢవ్రతుండగుజాబాలియు నాలోచనం

బునసమర్థులగు మంత్రులు నండలు

ను, ముందటఁబోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

మందాకినీం నదీం రమ్యాం ప్రాజ్ఞుభాస్తే యయు స్తదా

ప్రదక్షిణంచ కుర్వాణౌ శ్చిత్రకూటం మహాగిరిమ్. ౩

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తే= వారలు;

మహాగిరిం=మహాపర్వతమయిన, చిత్ర

కూటం=చిత్రకూటమునుగూచి; ప్ర

దక్షిణం=ప్రదక్షిణమును ; కుర్వాణౌ

శ్చ=చేయుచును; ప్రాజ్ఞుభాః=తూ

వుల మొగముగలవారలయి ; ర

మ్యాం=మనోహరమయిన; మందాకి

నీం=మందాకినియును; నదీం=నదిని; య

యుః=పొందిరి.

అప్పుడువారలు , చిత్రకూటపర్వ

తంబునకుఁబ్రదక్షిణముగాఁ, దూవుల

దిక్కుఁబట్టి, రమణీయంబగు మందాకి

నీనదీంబొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

పశ్యత్ ధాతుసహస్రాణి రమ్యాణి వివిధానిచ

ప్రయయా తస్య పాశ్వేన స సైన్యో భరత స్తదా. ౪

టీక॥ తదా=అప్పుడు, భరతః=భ

రతుండు; ససైన్యః=సైన్యముతోఁగూ

డినవాండై; రమ్యాణి=మనోహరము

లును; వివిధానిచ= నానావిధములు

నగు; ధాతుసహస్రాణి= ధాతువుల

వేలను; పశ్యత్=చూచుచు; తస్య= ఆచి

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౧౪౧

స ౧౧౩

త్రకూటపర్వతముయొక్క ; పార్శ్వే భాతువులంబాచుచు, నాచిత్రకూటప
న=ప్రక్కచేత; సయలకా=పోయెను. ర్శ్వపార్శ్వక మాగకంబునం బోయె
అప్పుడు, భరతుండు , సైన్యముం ను. అని, తాత్పర్యము.
గూడి , రషణీయంబులగు నానావిధ

అమారా చ్చిత్రకూటస్య దదర్శ భరత స్తదా
ఆశ్రమం యత్ర స మని ర్భరద్వాజకృతాలయః. ౫

టీక॥ తదా=అప్పుడు; భరతః=భరతుండు; చిత్రకూటస్య= చిత్రకూట
పర్వతమునకు; అమారాత్ = సమీపం బున; యత్ర= ఎచ్చట; సః=అ; భర
ద్వాజః=భరద్వాజుండను ; మునిః= ముని; కృతాలయః=చేయించినయు.
కిగలవాఁడో; తం(అధ్యాహ్నశ్రమ)= ఆ; ఆశ్రమం = ఆశ్రమము ; దద
ర్శక=చూచెను.
అ.లే, భారతుండు , చిత్రకూటప
ర్వతంబునకు సమీపంబున, భరద్వాజమ
హామనియెందునట్టియాశ్రమపక్షంబుం
బూచెను. అని, తాత్పర్యము.

స త మాశ్రమ మాగస్య భరద్వాజస్య బుద్ధిమాన్
అవతీర్య రథా త్పదౌ వవంజే భరత స్తదా. ౬

టీక॥ తదా=అప్పుడు; బుద్ధిమాన్= పాదములనవవంజే=వచ్చు రించెను.
అధికమయినబుద్ధిగల; సః=అ; భరతః= అంతబుద్ధిమంతుండగు, నాభరతం
భరతుండు; తం=అ; ఆశ్రమం = ఆశ్రమ ము, అయ్యుత్తమంబునకు బోయి, ర
మును; అగమ్య=పొంది; రథాత్=రథంబు థంబుద్ధిగి, భరద్వాజమహామని పాదం
ననుండి; అవతీర్య=దిగి ; భరద్వాజస్య= బులకునవ స్కారంబుగా విచెను,
భరద్వాజమహామనియొక్క; పాదా= అని, తాత్పర్యము.

తతో హృష్టో భరద్వాజో భరతం వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ తతః=అంత ; భరద్వాజః=	అంత, భరద్వాజమహాషిః, భర
భరద్వాజుడు; హృష్టిః=సంతసించిన	తాగమనంబునకు సంతోషంబునొంది,
వాఁడై; భరతం=భరతునిగూర్చి; వా	భరతుంజూచి, యిట్లునిచెప్పెను.
క్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.	అని, తాత్పర్యము.

అపి కృత్యం కృతం తాత రామేణ చ సమాగతమ్, ౭

టీక॥ తాత=నాయనా! కృత్యం=	నాయనా! నీవుపోయిన కార్యంబు
కార్యము; అపి కృతం = చేయఁబడిన	యినదాయేమి? రామునింజూచితివా
దాయేమి? రామేణ చ= రామునితో	యేమి? అని భరద్వాజమహాముని, భర
ను; (అపి) సమాగతం = సమాగమమ	తునితోఁజెప్పెను.
యినదాయేమి?	అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త స్స తు తతో భరద్వాజేన ధీమతా
ప్రత్యువాచ భరద్వాజం భరతో భ్రాతృవత్సలః. ౮

టీక॥ భ్రాతృవత్సలః=అన్నయండ	వాచ=బదులు చెప్పెను.
ధికప్రేమగల; సః=ఆ; భరతస్తు=భర	భ్రాతృవత్సలుండగు భరతుండు, బు
తుండను; ధీమతా=బుద్ధిమంతుండగు;	ద్ధిమంతుండగు భరద్వాజ మహామునియ
భరద్వాజేన=భరద్వాజునిచేత; ఏవం=	డిగినది విని, యితనింజూచి, యిట్లు నిబదు
ఇట్లు; ఉక్తిః=చెప్పఁబడినవాఁడై; భ	లు చెప్పెను.
రద్వాజం=భరద్వాజునిగూర్చి; ప్రత్యు	అని, తాత్పర్యము

స యాచ్యమానో గురుణౌ మయా చ దృఢవిక్రమః
రాఘవః పరమప్రీతో వసిష్ఠం వాక్య మబ్రవీత్. ౯

టీక॥ దృఢవిక్రమః=దృఢమయిన ప	ముండు; గురుణౌ= ఆచార్యుండగు వసి
రాక్రమముగల; సః=ఆ; రాఘవః=రా	ఘ్ననిచేతను; మయాచ = నాచేతను;

శ్రీమద్రామాయణము* అయోధ్యాకాండము. ౧౪౪౩

స ౧౧౩

యాచ్యమానః=యాచింపఁ బడుచున్న
వాఁడై; పరమప్రీతః=మిక్కిలియెసం
తోషించినవాఁడై; వసిష్ఠం= వసిష్ఠుని
గూర్చి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=
చెప్పెను.

దృఢపరాక్రముఁడగు రాముండు,
నేనునువసిష్ఠుండును రాజ్యంబు బాలిం
పరమ్మనియాచింపఁగా, సంతోషించి, వ
సిష్ఠుంజూచి, యిట్లుని, చెప్పెను.
అని. తాత్పర్యము.

పితుః ప్రతిజ్ఞాం తా మేవ పాలయిష్యామి తత్త్వతః
చతుర్దశ హి వషాణి యా ప్రతిజ్ఞా పితు మ్మమ. ౧౦

టీక॥ చదుదశ = పదునాలుగు;
వషాణి=సంవత్సరములను; వనేవ స్త
వ్యమితి(అధ్యాహృతము)= అడవియం
దుండవలయునని; మమ= నాయొక్క;
పితుః=తండ్రియొక్క; ప్రతిజ్ఞా=ప్రతిని;
యా(అ స్తి)= ఏదిగలదో; తాం=ఆ;
పితుః=తండ్రియొక్క; ప్రతిజ్ఞా మేవ=

ప్రతిననే; తత్త్వతః= యాధాత్మ్యము
చేత; పాలయిష్యామి=పాలించెదను.
రాముండుపదునాలుగు సంవత్సరంబు
లుండవలయును, అనినాతండ్రికై కేయ
కిం గాఁగావించిన ప్రతిజ్ఞ నేయధాథం
బు గాఁబాలించెదను , అనివసిష్ఠునితోఁ
జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము

ఏవ ముక్తో మహాప్రాజ్ఞో వసిష్ఠః ప్రత్యువాచహ
వాక్యజ్ఞో వాక్యకుశలం రాఘవం వచనం మహత్. ౧౧

టీక॥ వాక్యజ్ఞః= మాటలనెఱింగిన
వాఁడును; మహాప్రాజ్ఞః=మహాపండి
తుండునగు; వసిష్ఠః=వసిష్ఠుండు ; ఏ
వం=ఇట్లు; ఉక్తః= చెప్పఁబడినవాఁ
డై; వాక్యకుశలం=మాటలయందునమ
థుండునగు; రాఘవం= రామునిగూర్చి;
మహత్=ఉత్తమమయిన ; వచనం=
మాటను; ప్రత్యువాచ = బదులుచె

ప్పెను(“హ”) అనునదిపాదపూరణౌ
థము).
మాటలుచెప్ప నేచిఁనవాఁడును మ
హాపండితుండునగు వసిష్ఠుండు , రా
ముండుచెప్పినదివిని, యిట్టిమాటలుచె
ప్పటయందునమథుండునగు రామునిం
జూచి, యధికాథంబగు, నీమాటంజె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏలే ప్రయత్న సంస్కృష్టః పాదుకే హేమధూషితే
అయోధ్యాయా మహాప్రాజ్ఞః యోగజ్ఞేను కరే తవ. ౧౨

టీక॥ పాదుకే = పాదుకలను ; ప్రయత్నః = ప్రయత్నము ; సంస్కృష్టః = సంస్కృష్టము ; పాదుకే = పాదుకలను ; హేమధూషితే = హేమధూషితము ; అయోధ్యా = అయోధ్య ; మహాప్రాజ్ఞః = మహాప్రాజ్ఞుడు ; యోగజ్ఞేను = యోగజ్ఞుడు ; కరే = కరే ; తవ = తవ ; ౧౨

ఏవ ముక్తో వసిష్ఠేన రాఘవః ప్రాయుభి స్స్థితః
పాదుకే అధిష్ఠయైతే మమ రాజ్యాని వై చరా. ౧౩

టీక॥ రాఘవః = రాఘవుడు ; ఏవం = ఏవము ; ముక్తో = ముక్తుడు ; వసిష్ఠేన = వసిష్ఠునిచేత ; రాఘవః = రాఘవుడు ; ప్రాయుభి = ప్రాయుభులు ; స్థితః = స్థితుడు ; పాదుకే = పాదుకలను ; అధిష్ఠయైతే = అధిష్ఠయైతే ; మమ రాజ్యాని = మమ రాజ్యాని ; వై చరా = వైచరా ; ౧౩

నివృత్తోహ మనుజ్ఞాతో రాక్షస సుమహాత్మనా
అయోధ్యాదేవ గచ్ఛామి గృహీత్వా పాదుకే శుభే. ౧౪

టీక॥ అహం = నేను ; శుభే = శుభము ; మంగళం = మంగళము ; గచ్ఛామి = గచ్ఛామి ; గృహీత్వా = గృహీత్వా ; పాదుకే = పాదుకలను ; శుభే = శుభము ; ౧౪

శ్రీమద్రామాయణము శీలయోగ్యాకాండము. ౧౦౪౫

స ౧౧౩

వముగల; రామేణ=రామునిచేత; అ
నుజ్ఞాతః=అనుమతింపబడిన వాడనై;
నివృత్తః=వదిలినవాడనై ; అయో
ధ్యామేవ=అయోధ్యాపట్టణమని గూ
చియే ; గచ్ఛామి= పోవుచున్నాను.
అంతనేనుమంగళకరంబులగు పా

దుకలందీసికొని, మహాప్రభావుండగు
రాముననుజ్ఞంబడసి, వదిలి, సయోధ్యా
పట్టణంబునకేపోవుచున్నాను. అని, భ
రతుండు భరద్వాజునితో చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏత చ్ఛ్రిత్వా శుభం వాక్యం భరతస్య మహాత్మనః
భరద్వాజ శ్శుభతరం ముని ర్వాక్య మువాచ లక్ష్మణః

టీక॥ భరద్వాజః = భరద్వాజుండ
ను; మునిః=ముని; మహాత్మనః= పూర్వ
మయిన స్వభావముగల, భరతస్య=భ
రతునియొక్క; ఏతత్= ఈ; శుభం=
మంగళకరమయిన; వాక్యం = మాట
ను; శ్రుత్వా=విని; తం= ఆ భరతునిగూ
చి; శుభకరం= మంగళకరమయిన;

వాక్యం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.
భరద్వాజుని ముని, మహాత్ముండ
గు భరతుండ చెప్పిన మంగళ కరంబగు
నా మాటను విని, యా భరతుఁజూచి
మిక్కిలియు మంగళకరంబగు నీ మాటం
జెప్పెను, అని; తాత్పర్యము.

నైత చ్ఛిత్రం నరవ్యాఘ్ర శీలవృత్తవతాం వర
యదార్యం త్వయి తిష్ఠేత్తు నిష్ఠే సృష్ట మివాదకమ్.

టీక॥ నరవ్యాఘ్రః=పురుషశ్రేష్ఠుండ
వును; శీలవృత్తవతాం= సత్స్వభావ
మునునదాచారమును గలవారలలో; వ
రః=శ్రేష్ఠుండవునగు భరతుఁడా! త్వయా
తు=నియందుమాత్రము; ఆర్యం=పూ
జ్యమయిన శ్రేయస్సు; నిష్ఠే= పల్లవు

నేలయందు; సృష్టం=ధరింపబడిన; ఉద
కమివ=జలమువలె; తిష్ఠేత్ (ఇది) య
త్=ఉండుననునదియేచి అని; ఏతత్=
ఇది; చిత్రం=ఆశ్చర్యకరము; న=కాదు.
పురుషశ్రేష్ఠుండవునదాచారసత్స్వభా
వసంపన్నులలోను త్తముండవునగు భర

తుండా! పల్ల పునేలయందు నీళ్లుసిలుచు మాత్రమ ఆత్పర్యకరముగాదు.
పట్టు, నీయందు శ్యేష్ఠాను వతకనమను అని, తాత్పర్యము.
ధర్మమఃస్థిరముయియుండుట యెంత

అమృత స్స మహాబాహుః పితా దశరథ స్తవ
యస్య త్వ మీదృశః పుత్రో ధర్మజ్ఞో ధర్మవత్సలః- ౧౭

టీ|| యస్య=ఎవ్వనికి; ధర్మజ్ఞః=ధర్మంబు తః=చావనివాడు,
దెలిసినవాడవును; ధర్మవత్సలః=ధర్మ మహాబాహుండవగునీతండ్రదశరథ
మునందతిప్రేమగలవాడవునగు; ఈదృ మహారాజునకు ధర్మజ్ఞుడవును పరమ
శః=ఇట్టి; త్వం=నీవు; పుత్రః= కొడు ధార్మికుండవునగు, నీయట్టిసత్పుత్రుం
కొ; నః=ఆట్టి; మహాబాహుః=పెద్దచే డున్నావుకావున, నతండింకను బ్రతికియ
తులుగల; తవ=నీయొక్క; పితా= తం న్నాడు, అని, భరద్వాజుండు భరతుని
డియగు; దశరథః=దశరథుడు; అమృ తో జెప్పెను, అని; తాత్పర్యము.

త మృషింతు మహత్తాన ముక్తవాక్యం కృతాంజలిః
ఆమంత్రయితు మారేభే చరణౌ పుపగృహ్యచ. ౧౮

టీక|| సః(అధ్యాహృతము)= ఆభ పట్టుకొనియు; ఆమంత్రయితుం= వీ
రతుండు; కృతాంజలిః= చేయబడిన డుకొనుటకు; ఆరేభే=అరంభించెను.
చేమోడ్పులుగలవాడై; ఉక్తవాక్యం= అంత, నాభరతుండు, మహాత్ముం
చెప్పబడినమాటలుగల; మహత్తా డగుభరద్వాజ మహామునిచెప్పినమాట
నం=అధికమయినప్రభావముగల; తం= నువిని, చేమోడ్పుగీలించి, యాయన,
ఆ; ఋషింతు=భరద్వాజమహాషికని; పాదంబులుపట్టుకొని, పోయివచ్చెదన
చరణౌ=పాదములను; ఉపగృహ్యచ= నిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రదక్షిణం కృత్వా భరద్వాజం పునఃపునః
భరతస్తు యయా శ్రీమా నయోధ్యాం సహమంత్రిభిః. ౧౯

టిక॥తతః=అటుపిమ్మట; శ్రీమాన్= మునుగూచిఁ; యయా=పోయెను.
అధికమయినకాంతిగల; భుతస్తు=భు అంత, శ్రీమంతుండగుభరతుండు, భర
రతుండును; భరద్వాజం= భరద్వాజుని ద్వాజమహర్షికిఁ బలుమాటుప్రదక్షి
గూచిఁ; పునఃపునః=మాటిమాటికి ; ణంబులుగావించి, మంత్రులంగూడియ
ప్రదక్షిణం=ప్రదక్షిణమును; కృత్వా= యోధ్యాపట్టణంబునకుబోయెను.
ఁదేసి; మంత్రభిస్సహ=మంత్రులతోఁగూ అని, తాత్పర్యము.
డ; అయోధ్యాం= అయోధ్యాపట్టణ

యావైశ్చ శకతైశ్చైవ హయై నాగైశ్చ పాచమాః
పునర్నివృత్తా విస్తీర్ణా భరతస్యాను యాయినీ, ౨౦

టిక॥భరతస్య=భరతునియొక్క ; డించునది ; ఆధూత్ (అధ్యాహృత
విస్తీర్ణా=విశాలమైన; సా=ఆ; చ ము)=అయినది.
మాః=సేన; పునః=మఱి; నివృత్తా= విస్తీర్ణంబగునాభరతునిసేన శివి
మఱినినదై; యావైశ్చ= వాహనము కాదులతోనుశకటంబులతోను, గుఱ్ఱం
లతోను; శకతైశ్చైవ= బండ్లతోను ; బులతోను ఏనుంగులతోను, ఆభరతుని
హయైః=గుఱ్ఱములతోను; నాగైశ్చ= వెంబడించిపోయినది-
ఏనుంగులతోను; అనుయాయినీ=వెంబ అని, తాత్పర్యము.

తతస్తే యమునాం దివ్యాం నదీం తీర్త్వోఽ మిమాల్సినీమ్
దదృశుస్తాం పునస్సర్వే గంగాం శుభజలాం నదీమ్. ౨౧

టిక॥తతః=అంత; తే= వారలు; లాం=మంచిజలముగల; తాం=ఆ; గం
నర్వే=అందఱును; డామిమాల్సినీం=అ గాం=గంగయను ; నదీంపునః=నదిని,
లలపక్కులుగల; దివ్యాం=శ్రేష్ఠమయి దదృశుః=చూచిరి.
న; యమునాం=యమునయను; నదీం= అంతవారలందఱు, నుత్తమనది
నదిని; తీర్త్వా=దాటియె ; శుభజ యు నధికముగానలలు గలదియనగు

యమునానదిందాటి మంచినీళ్లుగలగంగానదింబూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాం రమ్యజలసంపూఞాం సంతీర్య సహబాంధవః

శృంగీ బేర పురం రమ్యం ప్రవివేశ సనైసికః. ౨౨

టీక॥ సహబాంధవః = బంధువుల	సశృంగీ బేరపురం = శృంగీ బేరపురము
తోఁగూడినవాఁడును; సనైసికః = సై	ను; ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.
సికులతోఁగూడినవాఁడునగు; సః (అ	ఆభరతుండు, బంధువులను సైసికు
ధ్యాహృతము) = ఆభరతుండు; రమ్యజ	లనుంగూడి, రమణీయజలముగల యా
లసంపూఞాం = రమయణీయునజల	గంగానదిందాటి ? రమణీయంబగు
ముజేసింపిన; తాం = ఆగంగానదిని; సం	శృంగీ బేరపురంబునకుఁబోయెను,
తీర్య = దాటి; రమ్యం = సుందరమయి	అని, తాత్పర్యము.

శృంగీ బేరపురా ద్భూయ స్త్వ యోధ్యాం సందదర్శ హ

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆభ	నదిపాదపూరణాశము.
రతుండు- శృంగీ బేరపురాత్ = శృంగీ	భరతుండు, శృంగీ బేరముననుండివె
బేరపురముకన్న; భూయస్త్వ = పిమ్మ	డలిపోయి, యయోధ్యాపురినిజూచెను.
టను; అయోధ్యాం = అయోధ్యాపురి	అని, తాత్పర్యము.
ని; సందదర్శ = చూచెను. “హ” అను	

అయోధ్యాంచ తతో దృష్ట్వా పిత్రా భ్రాత్రా వివజితామ్. ౨౩

భరతో దుఃఖసంతప్త స్రాగధిం చేద మబ్రవీత్

టీక॥ భరతః = భరతుండు; పిత్రా =	ప్తా = చూచి; తతః = అంత, దుఃఖసంత
తండ్రిచేతను; భ్రాత్రా = అన్నచేత	ప్తః = దుఃఖముచేమికి-లియుదపింపఁజే
ను; వివజితాం = విడువఁబడిన; అయో	యఁబడినవాఁడై; స్రాగధిం = స్రాగధిని
ధ్యాంచ = అయోధ్యాపట్టణమును; దృ	గూచి; ఇవంచ = ఈమాటను; అబ్ర

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౪౪

స ౧౧౩

వీత్ = చెప్పెను-

భరతుండు, తండ్రియన్నల యిద్దఱి
చేతను విడువఁబడిన యయోధ్యా పట్ట

ణంబుఁజూచినంత నె, పరమదుఃఖంబు
నొంది, సారథిఁజూచి, యీమాటంజె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సారథే పశ్య విధ్వస్తా సాఽయోధ్యా న ప్రకాశతే. ౨౪

నిరాకారా నిరానందా దీనా ప్రతిహతస్వరా

టీక॥ సారథే = సారథీ; పశ్య =
చూడుము, సా = ఆ; అయోధ్యా = అ
యోధ్యాపురి; విధ్వస్తా = చెడినదై; ని
రాకారా = మంచియాకారములేనిదై;
నిరానందా = సంతోషములేనిదై; దీనా =
దైన్యమునొందినదై; ప్రతిహతస్వరా =
కొట్టబడినధ్వనిగలదై; నప్రకాశతే =

ప్రకాశింపకున్నది,
సారథీఅయోధ్యాపురి, మిక్కిలి
యురామ దుఃఖపీడితయయి, వికార
మునొందినీరానందయయి దీనయయి
హీనస్వరంబుగలదైకాంతిహీనయయి
యున్నది, చూడుము. అని సారథితోఁజె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యామే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, త్రయోదశో త్తరశతతమస్సగః

ఇదిస్పష్టార్థము;

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండత్రయోదశో త్తరశతతమస్సగః టీక,
ముగిసినది.

అని

చ తు ద క శో త్త ర శ త త మ స గ క ప్రా ర ం భః.

స్నిగ్ధగంభీరఘోషేణ స్యందనే నోపయా స్పృఘః

అయోధ్యాం భరతః క్షిప్రం ప్రవివేశ మహాయశాః. ౧

టీక॥ మహాయశాః = అధికమయిన	ధ్యాపట్టణమును; ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.
కీర్తికలవాడును; స్పృఘః = నాయ	
కుండునగు ; భరతః = భరతుఁ	మహాయశుండును బ్రభుండునగు
డు ; స్నిగ్ధ గంభీరఘోషేణ = ను	భరతుండు , శ్రావ్యంబును గంభీరము
నుపై నదియు గంభీర మయినదియు న	నగు ధ్వనిగల రథంబునంబోవుచు, శీ
గుధ్వనిగల ; స్యందనేన = రథము	ఘంబున, నయోధ్యాపురిం బ్రవేశించె
చేత; ఉపయాక = పోవుచు; క్షిప్రం =	ను. అని, తాత్పర్యము.
శీఘ్రముగా; అయోధ్యాం = అయో	

బిడాలోలూకచరితా మానీననరవారణామ్

తిమిరాభ్యాహతాం కాళీ మప్రకాశాం నిశామివ. ౨

టీక॥ బిడాలోలూకచరితాం = పి	ము ఇట్లు ముందును) = అయోధ్యాపు
ల్లులయొక్కయు గుడ్ల గూబలయొక్క	రిని బ్రవేశించెను.
యు సంచారముగలదియు ; ఆనీననర	అప్పుడయ్యోధ్యాపురి, పిల్లులునుగు
వారణాం = దాగినమనుష్యులును	డ్ల గూబలును దిరుగుట గల్గి మనుష్యసంచా
నుంగులునుగలదియు; అప్రకాశాం =	రముగాని, గజంబుల సంచారముగాని
కాంతి లేనిదియు ; తిమిరాభ్యా హ	యెంతమాత్రము లేక, కాంతి హీన
తాం = చీకటిచేఁగొట్టబడినదగు ; కా	యయి, చీకటిక్రమి న కృష్ణపక్ష రాత్రి
ళీం = కృష్ణపక్షమునందలి; నిశామివ	వలెఁ జూపట్టుచుండినది.
(స్థితాం) = రాత్రి వలెనున్నదియునగు;	అని, తాత్పర్యము.
అయోధ్యాం ప్రవివేశ (అధ్యాహృత	

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౮౫౧

స ౧౧౪

రాహుళత్రోః ప్రియాం పత్నిం శ్రియా ప్రజ్వలితప్రభామ్
గ్రహేణా ధ్యుత్తితేనై కాం రోహిణీ మివ పీడితామ్. ౩

టీక॥ రాహుళత్రోః=చంద్రునియొక్క-; ప్రియాం=ప్రియయైన; పత్నిం=భార్యయును; శ్రియా=కాంతిచేత; ప్రజ్వలితప్రభాం=ప్రకాశించుచున్న కాంతిగలదియు; అధ్యుత్తితేన=ఎదురునిలచిన; గ్రహేణ=క్రూరగ్రహముచేత; పీడితాం=పీడింపబడినదియునగు; ఏకాం=ఒక్కయైన; రోహిణీమివ(స్థితాం)=రోహిణివలెనున్న;

అయోధ్యాం=అయోధ్యాపురిని=ప్రవివేక=ప్రవేశించెను.

చంద్రునిప్రియపత్నియును గాంతిమతియునగురోహిణి; యంగారకగ్రహముచేబీడింపబడిదుఃఖించునట్లు, అయ్యయోధ్యాపురిరామ దుఃఖంబునంబీడింపబడియుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

అల్పాష్టక్షుభసలిలాం ఘర్షణ తప్త విహంగమామ్
లీనమీనయుషగ్రాహం కృశం గిరినదీమివ. ౪

టీక॥ అల్పాష్టక్షుభసలిలాం=కొంచెముంబునదియు వేడిచే గలది నదియునగుజలముగలదియు; ఘర్షణ తప్తవిహంగమాం=ఎండచేదపింపజేయబడినపక్షులుగలదియు; లీనమీనయుషగ్రాహం=లయమునొందిన మత్స్యములును పెద్దమత్స్యములును మొసళ్లునుగలదియు; కృశం=కృశించినదియునగు; గిరినదీమివ(స్థితాం)=పర్వతనదివలెనున్నట్టి; అయోధ్యాం=

వివేక=అయోధ్యాపురినిబ్రవేశించెను.

జలంబంతయు నెండకుఁ గాఁగి వేడిమి నొందఁబడులుదల్లడింప, మీనంబులును మొసళ్లును మొదలగు జలజంతువులు నాశంబునొందఁ, గాంతిహీనయ్యి యుండునట్టియెండకాలమునందుఁ గృశించిననదియుంబోలె, నయోధ్యాపట్టణంబు, కాంతిహీనయ్యి యుండినది. అని, తాత్పర్యము.

విధూమా మివ హేమాభా మధ్వరాగ్నే సృమృత్థితామ్

హవిరభ్యుక్షితాం పశ్చాచ్చిభాం విప్రలయం గతామ్. ౫

<p>టీక॥ విధూమాం = పొగలేనిదియు; హేమాభాం = బంగారముయొక్క; కాంతివంటికాంతిగలదియు; పశ్చాత్ = పిమ్మట; హవిరభ్యుక్షితాం = హవిస్సుచేఁబ్రోక్షింపఁబడినదియు; విప్రలయం = నాశమును; గతాం = పొందినదియును; అధ్వరాగ్నేం = యాగాగ్నియొక్క; శిఖామివ (స్థితాం) = జ్వాల</p>	<p>వలెనున్న; అయోధ్యాం ప్రవివేశ = అయోధ్యాపురింబ్రవేశించెను. మొదటభూమములేక, బంగారమువలె, వెలుంగుచుండిపడపడధ్యాదిహవిస్సుఁబ్రోక్షించుట చేసినమయి యుండుయాగాగ్నియందలిజ్వాలకై వడి, నయోధ్యకాంతిహీనయియుండినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

విధ్వస్తకవచాం రుగ్గగజవాజిరథధ్వజామ్
హతప్రవీరా మాపన్నాం చమూమివ మహాహవే. ౬

<p>టీక॥ మహాహవే = మహాయుద్ధమునందు; విధ్వస్తకవచాం = ధరింపఁబడిన కవచములుగలదియు; రుగ్గగజవాజిరథధ్వజాం = నశించినయేనుంగులును గుఱ్ఱంబులును రథంబులును లెక్కెములును గలదియు; హతప్రవీరాం = చంపఁబడిన మేటివీరులుగలదియు; ఆపన్నాం = ఆపదనొందిన; చమూమివ (స్థితాం) =</p>	<p>సేనవలెనున్న; అయోధ్యాం ప్రవివేశ = అయోధ్యాపురింబ్రవేశించెను. మహాయుద్ధంబునందు మేటివీరులునుండియు, గవచంబులు విఱిగియు, సేనుంగులును గుఱ్ఱంబులును జచ్చియు రథంబులును ధ్వజంబులును భిన్నంబులయ్యుఁజిక్కువడియున్న సేనపగిదినయోధ్యాపురికనుపట్టుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సఫేనా సస్వనా భూత్వా సాగరస్య సముత్థితామ్
ప్రశాంత మారుతోద్ధాతాం జలోమిమివ నిస్సర్వామ్. ౭

టీక॥ సఫేనా = నురుగుతోఁ గూడినదియు; సస్వనా = ధ్వనితోఁ గూడినది

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౮౫౩

స ౧౧౪

య్యః ధూత్వా=అయి; సముత్థితాం=
తేలినదియు; ప్రశాంత మారుతోద్ధా
తాం=శాంతమయిన గాలిచేగదలింపఁ
బడినదియు, కావుననే; నిస్సన్దానం=
ధ్వనిలేనిదియునగు; సాగరస్య=సముద్ర
ముయొక్క; జలోర్ధ్వమివ(స్థితాం)=జల
తరంగమువలెనున్న; అయోధ్యాంప్ర

వివేక=అయోధ్యాపురింబ్రవేశించెను.
నురుగుతోనువహధ్వజతోనుఁగూడి,
లేచియంత గాలియణంగుటవలన; విగ
తగతిధ్వనియై రూపుమాయునట్టి, స
ముద్రతరంగమువలె, అయోధ్యాపురిదీ
నయయియుండినది. అని, తాత్పర్యము.

త్యక్తాం యజ్ఞాయుధై స్సర్వై రభిరూపైశ్చ యజ్ఞకైః
సుత్యాకాలే వినిర్వృత్తై వేదిం గతరవామివ. ౮

టీక॥ సుత్యాకాలే=యాగసమా
ప్తిదివసము; వినిర్వృత్తై=కడచినదగు
చుండఁగా; సర్వైః=సమస్తమయిన;
యజ్ఞాయుధైః=యాగముకొఱకై నని
నిముట్లచేత; అభిరూపైః=ఉత్తమము
లగు; యజ్ఞకైశ్చ=ఋత్విజులచేతను;
త్యక్తాం=విడువఁబడినదియు; గతరవాం
పోయినధ్వనిగల; వేదిమివ (స్థితాం)=
యాగవేదికవలెనున్న; అయోధ్యాం

ప్రవివేక= అయోధ్యాపురిం బ్రవేశించెను.
యాగసమాప్తియైన పిమ్మట;
ఋత్విజులందఱు యాగమునకుఁ గావల
సినపనిముట్లనన్నింటిని దీసికొని పోవు
టంజేసి, ధ్వనిలేకయుండుయాగవేదిక
వలె; నయ్యయోధ్యాపురి యుండినది.
అని, తాత్పర్యము.

గోష్ఠమధ్యే స్థితా మార్తా మచరంతీం తృణం నవమ్
గోవృషేణ పరిత్యక్తాం గవాంపత్తి మివోత్సుకామ్. ౯

టీక॥ గోష్ఠమధ్యే=ఆవులుకొట్టము
నడుమను; స్థితాం=ఉన్నదియును; ఆ
తాం=దుఃఖితయును; నవం=లేతద

యిన; తృణం= పచ్చికను, అచరంతీం=
భ్రమింపకున్నదియు; గోవృషేణ= ఆ
బోతుచేత; పరిత్యక్తాం=విడువఁబడిన

శ్చయును; ఉత్సృకాం= అఁబోతుంజూ
డనుత్సృహముగలదియునగు; గవాం=
ఆవులయొక్క; పత్తిమివ(స్థితాం)= స
మూహమువలె నున్న; అయోధ్యాం
ప్రవివేశ= అయోధ్యాపట్టణమునుప్ర
వేశించెను.

అఁబోతుచే విడువఁబడి, యావుల
కొట్టమునందు అఁబోతునె దలంచుకొ
నుచు, లేతపచ్చికనై నందినక, దుఃఖిత
యయియుండుగోసమూహమువలె, న
య్యయోధ్యాపురిదీనయయియుండినది
అని, తాత్పర్యము.

ప్రభాకరాద్యై స్సుస్త్రిగైః ప్రజ్వలద్భి రివోత్తమైః

వియుక్తాం మణిభి జాత్యై నవాం ముక్తావళీ మివ. ౧౦

టీక॥ ప్రజ్వలద్భిర(స్థితైః)= మం
డుచున్నట్లున్న; సుస్త్రిగైః= మిక్కిలి
యుసుందరమయిన; ఉత్తమైః= శ్రేష్ఠ
ములయిన; ప్రభాకరాద్యైః= పద్మ
రాగము మొదలుగాఁగల; జాత్యైః=మం
చిజాతియందుఁబుట్టిన; మణిభిః= రత్న
ములచేత; వియుక్తాం= విడువఁబడిన;
నవాం=నూతనమయిన; ముక్తావళీమి

వ(స్థితాం)= ముక్తాహారమువలె ను
న్న; అయోధ్యాం ప్రవివేశ= అయో
ధ్యాపత్తనమునుప్రవేశించెను,
కాంతిచేజ్వలించుచుండు సుందరమ
యినపద్మరాగాదిమణులుగూర్చిన, ప
తకములేసనూతన ముక్తాహారమువలె,
నయ్యయోధ్యాపురి కాంతిహీనయయి
యుండినది. అని, తాత్పర్యము.

సహసా చలితాం స్థానా న్తహీం వ్రణ్యక్షయా ద్గతామ్

సంహృతద్యుతివిస్తారాం తారామివ దివ శ్చృతామ్. ౧౧

టీక॥ వ్రణ్యక్షయాత్ = వ్రణ్యనాశ
మువలన; స్థానాత్=స్వస్థానముననుం
డి; సహసా=తటాలున; చలితాం =
చలించినదియు; మహీం=భూమిని;

గతాం=పోందినదియు; సంహృతద్యు
తివిస్తారాం=పొంగొట్టఁబడినకాంతి గ
లదియు; దివః=ఆకాశముననుండి; చ్యు
తాం=జాఁచినదియునగు; తారామివ

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౮౫౫

స ౧౧౮

(స్థితాం) = నక్షత్రమువలెనున్న; అయోధ్యాటాలున నాకాశంబుననుండి నేలంబడి ధ్యాంప్రవివేశ = అయోధ్యాపట్టణము కాంతిహీనమయి యుండు నక్షత్రము నుబ్రవేశించెను. పగిలినయోధ్యాపట్టణము; పాడుపడి పుణ్యంబంతయునశించినపిదప, ద యుండినది. అని, తాత్పర్యము.

పుష్పనద్ధాం వసంతాంతే మత్తభ్రమరనాదితామ్
దుగ్రీతదావాగ్నివిప్లుష్టాం క్లాంతాం వనలతామివ. ౧౨

టీక॥ వసంతాంతే = వసంతఋతు పురింట్రవేశించెను.
తుదయందు; పుష్పనద్ధాం = పూలచేఁగ వసంతాంతంబునఁ బుష్పంబులచే ట్టంబడినదియు; మత్తభ్రమర నాది నలంకారమయి మధురంబుగా ధ్వనిం తాం = మదించినతుమ్మెదలచే ధ్వనిం చుచుండుభ్రమరంబులతోఁ నొప్పుచుం పఁజేయబడినదియు; దుగ్రీతదావాగ్ని డి, దావాగ్నిచేఁ గొంచెము దహింపఁ బిప్లుష్టాం = వేగవంతమగుదావానలము బడివాడుటంజెసి; కాంతిహీనమయి చేఁ గొంచెము దహింపబడినదియు; యుండువనలతయుంబోలెనయోధ్యా క్లాంతాం = వాడినదియునగు; వనల పురికాంతిహీనయ్యియుండినది. తామివ (స్థితాం) = అడవితీఁగవలెను అని, తాత్పర్యము.
న్న; అయోధ్యాంప్రవివేశ = అయోధ్యా

సంమూఢనిగమాం స్తభాం సంక్షిప్తవిపణాపణామ్
ప్రచ్ఛన్నశశిసత్తత్సాం ద్యామివాంబుధరై ర్వృతామ్. ౧౩

టీక॥ సంమూఢనిగమాం = మోహ కావుననెఁప్రచ్ఛన్నశశిసత్తత్సాం = మూ ముహించినమాగముగలదియు; స్త యుబడినచంద్రనక్షత్రములుగల; అంబు భాం = చలనములేనిదియు; సంక్షిప్తవి ధరైః = మేఘములచేత; వృతాం = క పణాపణాం = సంకోచమునొందినవి ట్టంబడిన; ద్యామివ (స్థితాం) = అకాశ క్రియమును అంగడిపీఠియునుగలదియు మువలెనున్నదియునగు; అయోధ్యాం

ప్రవివేక = అయోధ్యాపురింబ్రవేశించెను.

అయోధ్యాపురి మాగఁమునందు
జనసంచారములేక యంగళ్లుమాయఁ

బడియుండుటంజేసి, మేఘముచేఁగప్ప
బడినజంద్రనక్షత్రములుగల యాకాశం
బుపగిదిం జూపట్టినది.

అని, తాత్పర్యము.

షీఁగపానోత్తమై ర్భిన్నై శ్వరావై రభినవృతామ్

హతశౌండా మివాకాశే పానఘామి మసంస్కృతామ్. ౧౪

టిక॥ ఆకాశే = బయలునందు; షీఁగ
పానోత్తమై = నశించినమద్యశైవ్యము
లుగలవియు; భిన్నై = పగిలినవియు
నగు; శ్వరావై = పాత్రములచేత; అ
భినవృతాం = కప్పబడినదియు; హత
శౌండాం = చంపబడినమదించినజనులు
గలదియు; అసంస్కృతాం = సంస్క
రింపబడనిదియునగు; పానఘామిమి
వ(స్థితాం) = పానఘామివలెనున్న;

అయోధ్యాంప్రవివేక = అయోధ్యాపు
రింబ్రవేశించెను.

అనావృతప్రదేశంబున, మధురమం
తయుక్షీణించిపాత్రంబులుపగిలి, మ
త్తజనులుచంపబడియుండయనలంకృత
మయినపానఘామివలెనయ్యయోధ్య,
కాంతిహీనయయియుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

వృక్ణఘామితలాం నిమ్నాం వృక్ణపాత్రై స్సమావృతామ్
ఉపయుక్తోదకాం భగ్నాం ప్రపానిపతితా మివ. ౧౫

టిక॥ వృక్ణఘామితలాం = పగిలిన
నేలగలదియు; వృక్ణపాత్రై = పగిలి
నపాత్రములచేత; సమావృతాం = క
ప్పబడినదియు; నిమ్నాం = పల్లమయి
నదియు; ఉపయుక్తోదకాం = ఉపయో
గింపబడినజలముగలదియు; భగ్నాం =
విడిగినదియు; నిపతితాం = పడినదియు
నగు; ప్రపామివ(స్థితాం) = చలిపంది

లివలెనున్న; అయోధ్యాంప్రవివేక =
అయోధ్యాపురింబ్రవేశించెను.

పగిలిననేలయుఁబగిలినపాత్రములు
నుగలిగి, జలమంతయుక్షీణించి, విడి
గినేలంబడినచలిపందిలివలె, నయ్యయో
ధ్య, కాంతిహీనయయియుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

విప్రులం వితతాంచైవ యుక్తపాశాం తరస్స్వినామ్
భూమా బాణైర్వినిష్కృతాం పతితాం జ్యామివాయుధాత్. ౧౬

<p>టీక॥ విప్రులం = విశాలమును ; విత తాంచైవ = వ్యాపించినదియు ; యుక్త పాశాం = మంచిత్రాడుగలదియు ; తర స్స్వినాం = బలవంతులయొక్క ; బా ణైః = బాణములచేత ; వినిష్కృతాం = ఛేదించబడినదియు ; ఆయుధాత్ = వింటినుండి ; భూమా = నేలయందు ; పతితాం = పడినదియనగు ; జ్యామివ (స్థితాం) = అలైత్రాటివలెనున్న ; అయో</p>	<p>ధ్యాంప్రవివేశ = అయోధ్యాపట్టణ ముంబ్రవేశించెను. వింటనారోపించబడి, యుద్ధకాం లంబునంబ్రజిచ్ఛరులబాణంబులచేఱడిం పబడి వింటనుండి నేలంబడినదృఢబగు నలైత్రాటికైవడి, నయ్యయోధ్య ప్రకా శహీనయయియుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సహసా యుద్ధశౌండేన హయారోహేణ వాహితామ్
నిక్షిప్తభాండా ముత్సృష్టాం కిశోరీ మివ దుర్బలామ్. ౧౭

<p>టీక॥ సహసా = తటాలున ; యుద్ధ శౌండేన = యుద్ధసమభుకండగు ; హ యారోహేణ = గుఱ్ఱమునెక్కువాని చేత ; వాహితాం = ఎక్కడబడినది యు ; నిక్షిప్తభాండాం = విడువబడిన యలంకారములు గలదియు ; ఉత్సృ ష్టాం = విడువబడినదియు ; దుర్బ లాం = దుర్బలయగు ; కిశోరీమివ (స్థితాం) = ఆడుగుఱ్ఱపుపిల్లవలెనున్న ; అయోధ్యాంప్రవివేశ = అయోధ్యాపు</p>	<p>రింబ్రవేశించెను. యుద్ధసమభుకండును హయారో హణకుశలుండునగువానిచేనారోహిం పబడియలనియతండు విడుచుటండేసి భూషణంబులుదీయబడినపిదప డస్సి కాంతిహీనయయియుండు దుర్బలంబ యినలేత యాడుగుఱ్ఱమువలె, నాయ యోధ్యదీనయయియుండినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

శుష్కతోయాం మహామత్రేన్యః కూమైశ్చ బహుభిర్వృతామ్

ప్రభిన్నతటవిస్తీర్ణాం వాపీ మివ హృతోత్పలామ్. ౧౮

టీక || శుష్కతోయాం=ఎండినజలముగలదియు; మహామత్స్యః= పెద్ద మత్స్యములచేతను; కూమ్రేశ్వ= కుమత్యకూమంబులతోఁగూడినది తాచేళ్ల చేతను; వృతాం=కప్పబడినదియు; ప్రభిన్నతటవిస్తీర్ణాం=పగిలిన గట్లుగలదిగనుక నేవిశాలమయినదియు; గట్లుపగులుటచే విశాలమయినదియున హృతోత్పలాం=అపహరింపఁబడినకలు హీనయ్యియుండినది. వలుగలదియునగు; వాపీమివ(స్థితాం)= అని, తాత్పర్యము. నడచావివలెనున్న; ఆయోధ్యాం ప్రవి

పురుషస్యా పహృష్టస్య ప్రతిషిద్ధానులేపనామ్

సంతప్తామివ శోకేన గాత్రయష్టి మధూషణామ్, ౧౯

టీక || అపహృష్టస్య=దుఃఖితుండగు; పురుషస్య=పురుషునియొక్క; ప్రతిషిద్ధానులేపనాం=విడువఁబడిన మైపూతగలదియు; శోకేన = దుఃఖముచేత; సంతప్తాం=మిక్కిలియుడపింపఁజేయఁబడినదియు; అధూషణాం=సొమ్ములు లేనివియునగు; గాత్రయష్టిమివ (స్థితాం)=కట్టవంటి దేహమువలెనున్న; ఆయోధ్యాం ప్రవివేశ=ఆయోధ్యాపురిం బ్రవేశించెను, మైపూతలేనిదియు, దుఃఖముచేదపింపఁజేయఁబడినదియు భూషణవర్జితంబునగుదుఃఖితుండయినపురుషుని దేహమువలె, నాయయోధ్యా పట్టణము నిస్తేజస్సమైయుండినది. అని, తాత్పర్యము.

ప్రావృషి ప్రవిగాఢాయాం ప్రవిష్టస్యా భృమండలమ్

ప్రచ్ఛిన్నాం నీలజీమూతై ర్భాస్కరస్య ప్రభామివ. ౨౦

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౮౫

స ౧౧౪

టీక॥ ప్రావృషి = వషాకాలము; యోధ్యాపురింబ్రవేశించెను.

ప్రవిగాఢాయాం = వృద్ధి నొందఁగా; అ	మంచివషాకాలంబున, సూర్యుం
భృమండలం = మేఘసమూహమును;	డు మేఘంబులంజిక్కి యుండునప్పుడు,
ప్రవిష్టస్య = ప్రవేశించినట్టి; భాస్కర	నల్లనిమేఘంబులచేఁ గప్పఁబడినయతని
స్య = సూర్యునియొక్క; నీలజీమూతైః =	కాంతియుంబోలె, నయోధ్య, పాలు
నల్లనిమేఘములచేత; ప్రచ్ఛన్నాం = క	పటియుండెను; అట్టియయోధ్యనుభ
ప్పఁబడిన; ప్రభామివ(స్థితాం) = కాంతి	రతుండుప్రవేశించెను.
వలెనున్న, అయోధ్యాంప్రవివేశ = అ	అని, తాత్పర్యము.

భరతస్తు రథస్థస్య శ్రీమా దశరథాత్మజః
వాహయంతం రథశ్రేష్ఠం సారథిం వాక్య మబ్రవీత్. ౨౧

టీక॥ శ్రీమా = అధికమయినకాం బ్రవీత్ = చెప్పెను.

తిగలవాఁడును; దశరథాత్మజః = దశర	శ్రీమంతుండును దశరథమహారాజకు
థునికొడుకునగు; భరతస్తు = భరతుండు	మారుండునగుభరతుండు, రథంబుననే
ను, రథస్థస్య = రథముననున్నవాఁడై;	యుండి, రథంబుఁదోలుచున్నసారథిం
రథశ్రేష్ఠం = రథోత్తమమును; వాహ	జూచి, యిట్లని, జెప్పెను.
యంతం = తోలుచున్న; సారథిం = సా	అని, తాత్పర్యము.
రథినిగూచి; వాక్యం = మాటను; అ	

కిన్ను ఖల్వద్య గంభీరో మూఢితో న నిశమ్యతే
యథాపుర మయోధ్యాయాం గీతవాదిత్రనిస్సవనః. ౨౨

టీక॥ యథాపురం = మునుపటియ	వ్యాపించినదియునగు; గీతవాదిత్రని
ట్లు; అద్య = ఇప్పుడు; అయోధ్యా	స్సవనః = గానములయొక్కయు వాద్య
యాం = అయోధ్యాపట్టణమునందు; గం	ములయొక్కయుధ్వని; కిన్ను = ఏల;
భీరః = అధికమయినదియు; మూర్ఛితః =	("ఖలు" అనునదిపాదపూరణార్థము)

ననిశమ్యతే=వినఁబడలేదు.

మునుపటియట్టిప్పుడయోధ్యాపట్ట

ణంబున, గీతవాద్యంబులధ్వనిగంభీరము

గావినఁబడదేలే? అని, తాత్పర్యము.

వారుణీమదగంధశ్చ మాల్యగంధశ్చ మూర్ఛితః

ధూపితాగరుగంధశ్చ న ప్రవాతి సమంతతః. ౨౩

టీక॥ వారుణీమదగంధశ్చ= మధ్యకున్నది.

ముయొక్క-మదముగలిగించువాసనయు

ను; మాల్యగంధశ్చ=పుష్పమాలికలవా

సనయును; ధూపితాగరుగంధః= ధూ

పము వేయఁబడిన యగరుయొక్క వా

సనయును; మూర్ఛితః= వ్యాపించినదై;

సమంతతః=అంతటను; నప్రవాతి=వీచ

మధ్యగంధమును పుష్పమాలికలవా

సనయును, అగరుధూప గంధమును,

మునుపటియట్లు పట్టణమంతయు వ్యాపిం

చి, గుబాళింపకున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

యానప్రవరఘోషశ్చ స్నిగ్ధశ్చ హయనిస్సవనః

ప్రమత్తగజనాదశ్చ మహాంశ్చ రథనిస్సవనః. ౨౪

నేదానీం శూయతే పుర్యా మస్యాం రామే వివాసితే

టీక॥ రామే=రాముఁడు; వివాసి

తే=అరణ్యమునకుఁబంపఁబడినవాఁడగు

చుండగా; ఇదానీం=ఇప్పుడు; అస్యాం=

ఈ; పుర్యాం=పట్టణమునందు; యాన

ప్రవరఘోషశ్చ= వాహన శ్రేష్ఠముల

యొక్క-ధ్వనియును; స్నిగ్ధః= శ్రౌవ్య

మయిన; హయనిస్సవనశ్చ= గుఱ్ఱముల

ధ్వనియును; ప్రమత్తగజనాదశ్చ= మ

దించిన యేనుంగుల ధ్వనియును ; మ

హా=గొప్పదగు; రథస్సవనశ్చ= ర

థములధ్వనియును; నశూయతే=వినఁ

బడకున్నది,

రాముండువనంబునకుఁబోవుటంజే

సి , యిప్పుడయోధ్యాపురియందు ,

శిబికాద్యుత్తమ వాహనముల ధ్వనియు

ను; నశ్వంబులధ్వనియును మదఁపుటే

నుంగులగజఃతంబును, రథంబుల శబ్దం

బులునువినరాకున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౫౬౧

స ౧౧౪

చందనాగరు గంధాంశ్చ మహాహాశ్చ నవస్రజః. ౨౫
గతేహి రామే తరుణా స్సంతప్తా నోపభుంజతే

టీక॥ రామే=రాముండు; గతే=పో; పభుంజతే= ఉపభోగింపకున్నారు.
యినవాఁడగుచుండగా ; తరుణాః = రాముండడవికిఁ బోవుటవలనఁ ,
యావనవంతులు; సంతప్తాః=తపింపఁ బ్రాయశ్చిత్తపాండ్రులగు, దుఃఖితులయి
జేయఁబడినవారలై ; చందనాగరుగం చందనాగరుగంధంబులను , ఉత్తమం
ధాంశ్చ= చందనాగరుగంధంబులను; బులగు నూతనపుష్పమాలికలను, ధరిం
మహాహాః= శ్రేష్ఠములయిన; నవస్ర పకున్నారు. అని, తాత్పర్యము.
జః=నూతనమైనపుష్పమాలికలను; నో

బహి ర్యాత్రాం నగచ్ఛంతి చిత్రమాల్యధరా నరాః. ౨౬
నోత్సవా స్సంప్రవతంతే రామశోకాదితే పురే

టీక॥ రామశోకాదితే=రామదుః ములు; నసంప్రవర్తంతే=జరగకున్నవి.
ఖముచేఁబడింపఁబడిన ; పురే=అయో అయోధ్యాపట్టణమునందు జనులం
ధ్యాపట్టణంబునందు; నరాః = మను దఱు రామదుఃఖిపీడితులయి యుండు
వ్యులు; చిత్రమాల్యధరాః= నానావిధ టంజేసి పురుషులు, మంచి పుష్పమాలి
ములయిన పుష్పమాలికలను ధరించిన కలుదాల్చి విహారాథముబహి స్థలం
వారలయి; బహిః= వెలుపల; యా బుల సంచరింపకున్నారు ; ఉత్సవం
త్రాం = పయినమును; నగచ్ఛంతి= బులును జరగకున్నవి.
పోందకున్నారు. ఉత్సవాః= ఉత్సవ అని, తాత్పర్యము.

సహ నూనం మమ భ్రాత్రా పురస్యాస్య ద్యుతి గతా. ౨౭
నహి రాజ త్యయోధ్యేయం సాసారే వార్జునీ త్పా

టీక॥ మమ=నాయొక్క; భ్రాత్రా | యోధ్యాపట్టణముయొక్క ; ద్యుతిః=
సహ=అన్నతోఁగూడ; అస్య=ఈయ కాంతి; గతా=పోయినది. ఇయం=ఈ;

అయోధ్యా = అయోధ్యాపురి; సాసా
రా = మహావషణ్ముతోగూడిన ; ఆ
జానీ = శుక్ల పక్షమునందలి; త్తపేవ =
రాత్రివలె; నరాజతిహి = ప్రకాశింప
కున్నదిగదా!

నాయన్నరామునితోగూడనేయా

యయోధ్యాపురి కాంతిపోయినట్లున్న
ది; ఇదివాస్తవము ; మహా వషణ్ము
తోగూడినశుక్ల పక్షరాత్రివలె నాయ
యోధ్యయెంతమాత్రముప్రకాశము లే
కున్నది. అని, తాత్పర్యము.

కదాను ఖలు మే భ్రాతా మహేశ్వర ఇవాగతః. ౨౮

జనయిష్య త్యయోధ్యాయాం హషణం గ్రీష్మ ఇవాంబుదః

టీక|| కదానుఖలు = ఎప్పుడు; మే =
నాయొక్క; భ్రాతా = అన్న; మహేశ్వ
రవభవ = మహేశ్వరమువలె; ఆగ
తః = వచ్చినవాడై ; అయోధ్యా
యాం = అయోధ్యాపట్టణంబునందు;
హషణం = సంతోషమును; గ్రీష్మే = గ్రీష్మ
తుకవునందు; అంబుదభవ = మేఘము

వలె; జనయిష్యతి = కలిగించును?
నాయన్నరాముండు, మహేశ్వ
రంబువోలెవచ్చి , గ్రీష్మతుకవునందు
మేఘంబుపగిది, నీయయోధ్యయందలిజ
నులకెప్పుడు సంతోషంబుగలిగింపఁ గ
లఁడు? అని, తాత్పర్యము.

తరుణే శ్చారువేషైశ్చ నరై రున్నతగామిభిః. ౨౯

సంపతద్భి రయోధ్యాయాం నాభిభాంతి మహాపథాః

టీక|| సంపతద్భిః = సంచరించుచు
న్న; తరుణే = యౌవనవంతులగు; చా
రువేషైశ్చ = సుందరమయనయలంకా
రముగలవారలును; ఉన్నతగామిభిః =
గర్వంబుతోగూడు నట్లుగా నడచునట్టి
వారలునగు; నరైః = మనుష్యులచేత;

అయోధ్యాయాం = అయోధ్యయంద
లి; మహాపథాః = రాజమార్గములు;
నాభిభాంతి = ప్రకాశింపకున్నవి.
సుందరంబగునలంకారంబు దాల్చి
సగర్వంబుగానడచు నట్టి ప్రాయపు
వాండ్లుసంచరింప కుండుటచే నయో

ధ్యారాజమాగ్గంబులు , ప్రకాశితోజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
పకున్నవి. అని, భరతుండు , సారథి

ఏవం బహువిధం జల్పక్ వివేక వసతిం పితుః. ౩౦

తేన హీనాం నరేంద్రేణ సింహహీనాం గుహామివ

టిక్కనః(అధ్యాత్మతమ)=ఆభర	క్క-వసతిం = గృహమును; వివేక-
తుండు; ఏవం=ఇట్లు ; బహువిధం=	ప్రవేశించెను.
పలువిధములుగా; జల్పక్=చెప్పుచు;	ఇట్లాభరతుండు, నానావిధంబుల
తేన=ఆ; నరేంద్రేణ=దశరథమహారా	సారథికించెప్పుచు, దశరథ మహారాజ
జుచేత; హీనాం=విడువఁబడినదియు;	విహీనంబగుటవలనసింహహీనంబగు
సింహహీనాం=సింహముచేఁ విడువఁ	పాపగిదింజూపట్టుచున్న, దశరథమహా
బడిన; గుహామివ(స్థితాం)=గుహవ	రాజగృహముంబ్రవేశించెను,
లెనున్నదియునగు; పితుః=తండ్రియై	అని, తాత్పర్యము.

తదా తదంతఃపుర మజ్ఞితప్రభం

సురైరివో తృప్త మభాస్కరం దినమ్. ౩౧

నీరీత్య సర్వంతు వివిక్త మాత్మవాక్

ముమోచ బాష్పం భరత స్సుదుఃఖితః

టిక్కనః(అప్పుడు; ఆత్మవాక్=	తత్=ఆ; అంతఃపురం=అంతః పురము
తైర్యవంతుండగు; భరతః=భరతుం	ను; సర్వం=అంతను ; నీరీత్య=చూ
డు; సురైః=దేవతలచేత ; ఉత్సృ	చినంతనె; సుదుఃఖితః=మిక్కిలియు
ప్తం=విడువఁబడిన ; అభాస్కరం=	దుఃఖమునొందినవాడై; బాష్పం=క
సూర్యుడులేని; దినమివ=పగలువలె;	న్నీటిని; ముమోచ=విడిచెను.
ఉజ్జితప్రభం=విడువఁబడినకాంతిగల	అప్పుడు, మహాత్ముండగు నాభర
దియు; వివిక్తం=జనరహితంబునగు;	తుండు, దేవాసురయుద్ధంబున దేవత

లుపరాజితలయి రాహువుచే సూర్యుం యున్నయాయంతః పురం బంతయుం
 డుగొట్టఁబడినపిదపదివారాత్ర విభాగ జూచి, పరమదుఃఖితుండై, కన్నీరుపడి
 శూన్యంబు గానుండిన దినంబు పగిది చెను. అని, తాత్పర్యము.
 గాంతిహీనంబయి జనరహితం బయి

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
 అయోధ్యాకాండే, చతుర్దశో త్తరశతతమస్సగః.

ఇది, స్పష్టము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
 వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండచతుర్దశో త్తరశతతమస్సగ టీక,
 ముగిసినది.

ॐ

పంచదశో త్తరశతతమస్సగః ప్రారంభః.

తతో నిక్షిప్త మాత్రా స్స అయోధ్యాయాం దృఢవ్రతః
 భరత శ్శోకసంతప్తౌ గురూ నిద మధా బ్రవీత్. ౧

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట ; దృఢ వ్రతః=దృఢమయినవ్రతముగల; సః=దం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
 ఆ; భరతః=భరతుఁడు; అయోధ్యా అంత, దృఢవ్రతుండగునాభరతుం
 యాం=అయోధ్యాపురియందు; మా డు, అయోధ్యయందుఁడల్లలనువిడిచి,
 త్రాః=తల్లలను; నిక్షిప్త=ఉంచి; అ పరమదుఃఖితుండైవసిష్ఠాదులంజూచి,
 థ=పిమ్మట; శోకసంతప్తః=దుఃఖము యీమాటం జెప్పెను.
 చేసిక్కిలియుఁడపింపజేయఁబడినవాఁ అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౮౬౫

స ౧౧౫

నందిగ్రామం గమిష్యామి సర్వా నామంత్రయేద్యవః
తత్ర దుఃఖ మిదం సర్వం సహిష్యే రాఘవం వినా. ౨

టీక||నందిగ్రామం=నందిగ్రామము | ఓర్చియుండెదను.
నుగూర్చి; గమిష్యామి=పోయెదను; సేనిష్ఠుడునందీగ్రామంబునకుఁ బో
అద్య=ఇప్పుడు, వ.=మిమ్ము; సర్వా= యెదను; ఇప్పుడెవిమ్ముల నందఱనువీ
అందఱను ; ఆమంత్రయే = వీడు డుకొనఁచున్నాను; అచ్చట, రామ వి
కొనెదను. తత్ర= ఆనందిగ్రామమం యోగంబునంగలిగిన యీదుఃఖమునం
దు, రాఘవంవినా= రామునివిడిచి; తయ్య సహించియుందును ; అయో
ప్రాప్తం (అధ్యాప్యతము)=పొందఁ ధ్యయం దెంతమాత్రముసహింపఁజా
బడిన; ఇదం=ఈ; దుఃఖం= దుఃఖము లను. అని, తాత్పర్యము.
ను; సర్వం=సమస్తమును; సహిష్యే =

గతశ్చ వాదివం రాజా వనస్థశ్చ గురు మమ
రామం ప్రతీక్షే రాజ్యాయ సహి రాజా మహాయశాః. ౩

టీక||రాజాచ= దశరథమహారాజు | రాజుగదా!
ను; దివం=స్వర్గమను; గతోహి = నాతఁడైదశరథ మహారాజు మృతి
పొందినాఁడుగదా! మమ = నాయె బొందినాఁడుగదా! నాయన్న రా
క్క; గురుశ్చ= అన్నయయిన రాముం ముందును అడవీఁది బోయినాఁడు ;
డును; వనస్థః=అడవినున్నాఁడు. రా ఇ-క, మహాయశుండగు నారాముండె
జ్యాయ=దొరతనముకొఱకు; రామం= కదారాజుగావలసినది; కావున రా
రాముని; ప్రతీక్షే= సిరియించుచున్నా బృంబునకాయిన వచ్చవఱకును గాచి
ను. మహాయశాః= అధికమయినకీర్తి యుండెదను. అని, భరతుండు వసిష్ఠా
గల; సః=ఆరాముడు; రాజాహి = దులతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏత చ్చృత్వా శుభం వాక్యం భరతస్య మహాత్మనః
అబ్రువ న్తంత్రీణ స్సర్వై వసిష్ఠశ్చ పురోహితః. ౪

టీక॥ మంత్రిణః = మంత్రులు; సర్వే =	వక్ = చెప్పిరి.
అందఱును; పురోహితః = పురోహి	మహాత్ముఁడగు భరతుండు చెప్పి
తుండగు; వసిష్ఠశ్చ = వసిష్ఠుండును; మ	నధర్మిఁవ్వంబగు నీమాటను విని, మంత్ర
హాత్మనః = పూజ్యమయిన స్వభావము	లును బురోహితుండగు వసిష్ఠుండును,
గల; భరతస్య = భరతునియొక్క; ఏ	భరతుండాచి, ఇట్లని, చెప్పిరి.
తత్ = ఈ; శుభం = మంగళకరమగు;	అని, తాత్పర్యము.
వాక్యం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; అబ్రు	

సుభృశం శ్లాఘనీయం చ యదుక్తం భరత త్వయా
వచనం భ్రాతృవాత్సల్యా దనురూపం తవైవ తత్. ౫

టీక॥ భరత = భరతుఁడా; త్వయా =	తగినది.
నీచేతః భ్రాతృవాత్సల్యాత్ = తోఁబుట్టు	భరతుఁడా! నీవిప్పుడు భ్రాతృవా
వునందుఁడై పేనువలన; యత్ = ఏ; వచ	త్సల్యంబునం జెప్పినమాట, మిక్కిలియు
నం = మాట; ఉక్తం = చెప్పఁబడిన	శ్లాఘనీయమయియున్నది; ఇట్టిమాట
దై; తత్ = అది; సుభృశం = మిక్కిలి	చెప్పుటకు, నీకేతగును.
యు; శ్లాఘనీయంచ = కొనియాడఁదగి	అని, తాత్పర్యము.
నదియు; తవైవ = నీకే; అనురూపం =	

నిత్యం తే బంధులుభ్యస్య కిష్టతో భ్రాతృ సౌహృదే
ఆర్య మాగణం ప్రపన్నస్య నానుమన్యే తతః పుమాన్. ౬

టీక॥ తే = నీవు; నిత్యం = ఎల్లప్పు	గఁమును; ప్రపన్నస్య = పొందినవాఁడ
డును; బంధులుభ్యస్య = బంధువులయందు	వై యుండఁగా; కః = ఏ; పుమాన్ = పు
సకొన్నవాఁడవై; భ్రాతృసౌహృదే =	రుషుండు; నానుమన్యేత = సమ్మతిం
భ్రాతృసేహమునందు; కిష్టతః = ఉన్న	పడు.
వాఁడవై; ఆర్యమాగణం = పెద్దలమా	నీవుఁ బంధువులయందుఁ బ్రేమగల

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౫౬

స ౧౦౫

వాండవై అన్నదమ్ములయందు స్నేహము | త్రులుభరతునితోఁజెప్పిరి.
నుంచినన్తాత్కమునవలం బించియుండఁ | అని, తాత్పర్యము.
గా, నెవ్వఁడుసమ్మతింపఁడు? అనిమం

మంత్రిణాం వచనం శ్రుత్వా యథాభిలషితం ప్రియమ్
అబ్రవీ త్సారథిం వాక్యం రథో మే యుజ్యతా మితి. ౭

టీక||సః(అధ్యాహృతము)=ఆభరణము; యథాభిలషితం= కోరికచూచెప్పెను.
ప్పననున్నదియును; ప్రియం= సంతోషము; భరతుండు, మంత్రులుతనయి
కరంబునగు; మంత్రిణాం= మంత్రుల ప్రకారముచెప్పటకుసంతసించి, సా
యొక్క; వచనం= మాటను ; శ్రీ రథింజూచి, తనరథంబు నాయత్తంబు
త్వా=విని; సారథిం=సారథినిగూచి; గావించెను.
మే=నాయొక్క; రథం=రథము; యు అని, తాత్పర్యము.
జ్యతాం = కూపంబుడుగాక." ఇ

ప్రహృష్ట వదన స్సర్వా మాతృ సమభి వాద్య సః
ఆరురోహ రథం శ్రీమాన్ శత్రుఘ్నేన సమన్వితః. ౮

టీక||శ్రీమాన్= అధికమయినకాంతిగల; సః=ఆభరతుండు ; ప్రహృష్ట వదనః=సంతసించిన ముఖముగలవాఁడై; మాతృః=తల్లిలను; సర్వాః=అందఱును; సమభివాద్య=నమస్కరించి; శత్రుఘ్నేన= శత్రుఘ్నునితో ; సమన్వితః= శ్రీమంతుండగుభరతుండు, సంతోషంబునొంది, తల్లిలకందఱకునమస్కరించి, శత్రుఘ్నునితోఁగూడరథంబు నారోహించెను. అని, తాత్పర్యము.

అరుహ్యద రథం శీఘ్రం శత్రుఘ్న భరతా వృధా

యయతుః పరమప్రీతౌ వృతౌ మంత్రపురోహితైః. ౯

టీక॥ శత్రుఘ్నభరతౌ = శత్రుఘ్న భరతులు; ఉభౌ = ఇద్దఱు; పరః = ప్రీతౌ = మిగిలియు సంతోషించినవారలయి;	శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; యయతుః = పోయిరి.
రథం = రథమును; ఆరుహ్యచ = ఎక్కియ్య; మంత్రపురోహితైః = మంత్రులచేతనుబురోహితుండగు వసిష్ఠునిచేతను;	అట్లు, ఆధిపత్యశత్రుఘ్నులద్దఱు, పరమసంతోషంబునరథంబు నారోహించి, మంత్రులునుబురోహితుండగు వసిష్ఠుండునుబరివేష్టించినడవ, శీఘ్రంబునంబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

అగ్రణో గురవ స్తత్ర వసిష్ఠ ప్రముఖాద్వితాః

ప్రయయః ప్రాజ్ఞుఖా స్సర్వే నందిగ్రామో యతోఽభవత్. ౧౦

టీక॥ తత్ర = అందు; గురవః = గురువులయిన; వసిష్ఠ ప్రముఖాః = వసిష్ఠుండు మొదలుగాఁగల; ద్వితాః = బ్రాహ్మణులు; అగ్రతః = ముందట; ప్రాజ్ఞుఖాః = తూర్పు ముఖముగలవారలయి; యతః = ఎచ్చట; నందిగ్రామః = నందిగ్రామము; అభవత్ = ఉండెనో; తత్ర (అ	ధ్యాత్వతము) = అచ్చటికి; ప్రయయః = పోయిరి. అందు, వసిష్ఠుండు మున్నుగాగురువులందఱు, అగ్రభాగంబున, ప్రాజ్ఞుఖులయి, నందిగ్రామంబుండు స్థలంబునకుంబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

బలంచ తదనాహూతం గజాశ్వరథసంకులమ్

ప్రయయా భరతే యాతే సర్వే చ పుగవాసినః. ౧౧

టీక॥ భరతే = భరతుండు; యాతే = పోయినవాఁడగుచుండగా; అనాహూతం = పిలవఁబడనట్టి; గజాశ్వ రథసంకులం = ఏనుంగులచేతను గుట్టంబుల చేత	ను రథంబులచేతను నిండినట్టి; తత్ = ఆ; బలంచ = సైన్యమును; ప్రయయా = పోయినది. పుగవాసినః = పట్టణముననుండువారలు; సర్వే చ = అందఱును; ప్ర
---	--

యయుః(అధ్యాహృతము)=పోయిరి. డించినది; అయ్యోధ్య యందును
భరతుండుపోగానే, యతండు ర జనులందఱును , అతనివెంటంబోయి
మృనిచెప్పకున్నను , గజాశ్వరథసంకు రి. అన, తాత్పర్యము.
లంబుగనానైశ్యంబుతయనతని వెంట

రథస్థ స్సహేధమాత్మా భరతో భ్రాతృవత్సలః
నందిగ్రామం యయా తూణం శిరస్యాధాయ పాదుకే. ౧౨

టీక॥భ్రాతృవత్సలః= అన్నదమ్ము శీఘ్రముగా;నందిగ్రామం= నందిగ్రా
లయందధికప్రేమ గలవాఁడును ; ధ మమును;యయా=పోందెను.
మాత్మై = ధమస్వభావుండునగు; భ్రాతృవత్సలుండునుధమాత్మం
సః=ఆ;భరతః=భరతుండు; రథస్థః= డునగుభరతుండు,రథగతుండై, రామ
రథముననున్నవాఁడై; పాదుకే= రా పాదుకలశిరంబుననుంచుకొని, శీఘ్రం
మునిపావకోళ్లను;శిరసి=తలయందు; బుననందిగ్రామంబునకుఁబోయెను.
ఆధాయ=ఉంచుకొని ; తూణం= అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు భరతః క్షీప్రం నందిగ్రామం ప్రవిశ్యసః
అవతీర్య రథా త్తూణం గురూ నిద మువాచహ. ౧౩

టీక॥తతస్తు=అటుపిమ్మట;సః=ఆ; అనునదిపాదపూరశౌభము.)
భరతః=భరతుండు; క్షీప్రం= శీఘ్ర) అంత,భరతుండు , శీఘ్రంబున నం
ముగా; నందిగ్రామం=నందిగ్రామము దిగ్రామంబుఁబ్రవేశించి, రథంబుడిగ్గి ,
ను; ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి;తూణం= గురువునుజూచి, యిట్లుని, చెప్పెను.
శీఘ్రముగా;ఉవాచ=చెప్పెను (“హ” అని, తాత్పర్యము,

ఏత ద్రాజ్యం మమ భ్రాత్రా దత్తం సన్న్యాస వత్సయమ్
యోగక్షేమవహేచేమే పాదుకే హేమధూషితే. ౧౪

టీక॥ ఏతత్ = ఈ; రాజ్యం = రాజ్యము; ముమ = నాకు; దత్తం = ఇచ్చుట నది. హేమభూషితే = బంగారముచే నలంకరింపబడిన; ఇషే = ఈ; పాదుకే = పావకోళ్లును; యోగక్షేమవహే = యోగక్షేమములంగల్గించునది. నాయన్నరాముండు, రాజ్యంబున నాయొద్దరక్షణార్థమయియుండియున్నాడు; బంగారముచే నలంకృతములగు నీపాదుకలు ఈరాజ్యమునకు ; యోగక్షేమంబులుగలిగించును అని, గురువులతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

భరత శ్చిరసా కృత్వా సన్న్యాసం పాదుకే తతః
అబ్రవీ ద్దుఃఖ సంతప్త స్సర్వం ప్రకృతిమండలమ్. ౧౫

టీక॥ తతః = అంత; భరతః = భరతుఁడు; సన్న్యాసం = సన్న్యాసమున; రామప్రతినిధిభూతమయిన యనుట; పాదుకే = పావకోళ్లును; శిరసా = తలచేత; కృత్వా = ధరించి; దుఃఖసంతప్తః = దుఃఖముచేత మిక్కిలియుండపింపఁజేయబడినవాడై; ప్రకృతి మండలం = జనులసమూహమును; సర్వం = అంతనుగూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. అంత, భరతుండు, రామప్రతి నిధిభూతములయిన పాదుకలను శిరసావహించి, పరమదుఃఖితుండై జనులనందఱుజూచి, యిట్లునిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఛత్రం ధారయత శ్రీప్ర మార్యపాదా విమా మతే
ఆభ్యాం రాజ్యే స్థితోధమః పాదుకాభ్యాం గురో మమ్. ౧౬

టీక॥ శ్రీప్రం = శీఘ్రముగా; ఛత్రం = నియోక్త; ఆభ్యాం = ఈ; పాదుకాగొడుగును; ధారయత = ధరింపఁజేయుండు. ఇమా = ఈపాదుకలు; ఆర్యభ్యాం = రాజ్యమునందు; ధమః = ధర్మము ; స్థితః = ఉన్నది. పాదౌ = పూజ్యుండగు రామునిపాదములుగా; మతే = ఎన్నఁబడినవి. మమ = ఈపాదుకలకు శ్వేతచ్ఛత్రాదులం నాయొక్క; గురోః = అన్నయగు రాము బట్టుడు; ఇవే, రాముని పాదములు; ఈ

పాదుకలచేతనే, రాజ్యంబున ధమ్మమునురక్షితమయియుండును.

అని, తాత్పర్యము.

భాగ్యహి మయి సన్న్యాసో నిక్షిప్త స్సాహృదా దయమ్
త మిమం పాలయిష్యామి రాఘవాగమనం ప్రతి. ౧౭

టీక॥ భాగ్యతా = అన్నచేత; సాహృదాత్ = స్నేహమువలన; మయి = నాయందు; అయిం = ఈ; సన్న్యాసః = నిక్షేపము; నిక్షిప్తోహి = ఉంచబడినదిగాదా! రాఘవాగమనం ప్రతి = రాముని రాకనుగూచి, తం = అట్టి; ఇమం = ఈనిక్షేపమును ; పాలయిష్యామి =

పాలించెదను.

నాయన్నరాముండు, స్నేహంబున, నాయొద్దనీనిక్షేపంబు నుంచినాఁడు; కావున, నేను, అతండువచ్చువఱకును, దీనింబాలింపుచుండెదను.

అని, తాత్పర్యము.

క్షీప్రం సంయోజయిత్వాతు రాఘవస్య పున స్స్వయమ్
చరణౌ తాతు రామస్య ద్రక్ష్యామి సహపాదుకౌ. ౧౮

టీక॥ అహం = నేను; పునః = మఱి; లఃస్వయం = నేను; క్షీప్రం = శీఘ్రముగా; రాఘవస్య = రామునికి; సంయోజయిత్వాతు = కూర్చి; రామస్య = రామునియొక్క, సహపాదుకౌ = పాదుకలతోఁగూడిన; తౌ = ఆ; చరణౌతు =

పాదములను; ద్రక్ష్యామి = చూచెదను.

రాముండువచ్చినదివ, శీఘ్రంబున, నీపాదుకలనతనిపాదంబులకుఁదొడిగి, పాదుకాఁగహితంబులగునతనిపాదంబులంబూచెదను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో నిక్షిప్తభారోహం రాఘవేణ సమాగతః
నివేద్య గురవే రాజ్యం భజిష్యే గురువృత్తితామ్. ౧౯

టీక॥ తతః = అంత; నిక్షిప్తభారః = ఉంచబడినభారముగల; అహం = నే

ను; రాఘవేణ = రామునితో; సమాగతః = తః = కూడినవాఁడనై; గురవే = అన్న

కొఱకు; రాజ్యం = రాజ్యమును; నివే
ద్య = బిప్పగించి; గురువృత్తితాం = గురు
శుశ్రూషగలవాఁడునగుటను; భజిష్యే =
పొందఁగలను.

అంత, రాముండువచ్చినపిదప, నీ రా
జ్యభారంబునాయనకప్పగించి, తండ్రి
కింబోలెనాయనకు శుశ్రూష సేయు
మండెదను. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవాయచ సన్న్యాసం దత్వే మే వరపాదుకే
రాజ్యంచేద మయోధ్యాంచ ధూతపాపో భవామి చ. ౨౦

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతము) = నే
ను; రాఘవాయ = రామునికొఱకు; స
న్న్యాసం = నీప్రతినిధిభూతమయిన;
ఇమే = ఈ; వరపాదుకే = శ్రేష్ఠమయిన
పాదుకలను; ఇదం = ఈ; రాజ్యంచ =
రాజ్యమును; అయోధ్యాంచ = అయో
ధ్యాపురిని; దత్వా = ఇచ్చి; ధూతపాప
శ్చ = పోఁగొట్టఁబడిన పాపముగలవాఁడ

ను; భవామి = అయ్యెదను.
అట్లు, రామప్రీతినిధిభూతములయి
నయాపాదుకలను రాజ్యంబును అయో
ధ్యాపురిని రామునకొప్పగించి, నాత
ల్లికైకేయివలనంగలిగిన యపకీర్తిం
బోఁగొట్టుకొనెదను.
అని, తాత్పర్యము.

అభిషిక్తేతు కాకుత్స్థే ప్రహృష్టముదితే జనే
ప్రీతి మును యశశ్చైవ భవేద్రాజ్యా చ్చతుగుణమ్. ౨౧

టీక॥ కాకుత్స్థే = రాముండు; అభిషిక్తే = అ
భిషేకింపఁబడిన వాఁడగుచుండఁగా! జ
నే = జనము; ప్రహృష్టముదితే = గగు
ర్పాటుసొందినదియు సంతసించినదీయు
నగుచుండఁగా; మమ = నాకు; ప్రీతిః =
సంతోషమును; రాజ్యాత్ = రాజ్యము
కన్న; చతుగుణం = నాలుగింతలయి
న; యశశ్చైవ = కీర్తియును; భవే

త్ = కలుగును.
రాముండుపట్టాభిషిక్తుడై, జనులం
దఱుఁబరమసంతోషములయినపిదప, నా
కు రాజ్యమునకు నాలిగింతయిన కీర్తి
యును సంతోషంబును గలుగును. అని,
భరతుండు, జనులతోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౭౩

స ౧౧౫

ఏవంతు విలపణ్ దీనో భరత స్స మహాయశాః

నందిగ్రామే కరోద్రాజ్యం దుఃఖితో మంత్రిభిస్సహ. ౧౭

టీక॥ మహాయశాః= అధికమయిన	దొరతనమును; అకరోత్=చేసెను.
కీతి=గల; సః= ఆ; భరతః= భరతుండు;	మహాయశుండగు, నాభరతుండు
ఎవం=ఇట్లు; విలపంస్తు=విలపించుచునే;	ఈ ప్రకారమున విలపించుచుదీనుండైదుః
దీనః= దైన్యమునొందినవాండై; దుఃఖి	ఖతుండై, మంత్రులంగూడి, నందిగ్రామ
తః=దుఃఖమునొందినవాండై; మంత్రిభి	మునదొంతనంబు గావించెను.
స్సహ=మంత్రులతోఁగూడ; నందిగ్రా	అని, తాత్పర్యము.
మే= నందిగ్రామమునందు; రాజ్యం=	

స వల్కల జటాధారీ మునివేషధరః ప్రభుః

నందిగ్రామే వసద్వీర స్సనైన్యో భరత స్తదా. ౧౩

టీక॥ వీరః=పరాక్రమశాలియు ;	నందిగ్రామమునందు ; అవసత్=వాస
ప్రభుః=నాయకుండునగు; సః=ఆ; భ	ముచేసెను.
రతః=భరతుండు; తదా=అప్పుడు; వ	పరాక్రమవంతుండును బ్రభుండున
ల్కలజటాధారీ=నారచీరలనుజటలను	గునాభరతుండట్లు జటావల్కలంబులు
ధరించినవాండై; మునివేషధరః=మునివే	దాల్చిమునివేషధరుండై, సమస్తసేనా
షంబుదాల్చినవాండై; సనైన్యః=సైన్య	సమేతుండై, నందిగ్రామంబున వాసం
ములతోఁగూడినవాండై; నందిగ్రామే =	బుసేయుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

రామాగమన మాకాంక్షా భరతో భ్రాతృవత్సలః

భ్రాతు ర్వచనకారీచ ప్రతిజ్ఞాపారగ స్తథా. ౧౪

టీక॥ భ్రాతృవత్సలః= తోఁబుట్టువు	యొక్కఁ; వచనకారీచ= మాటను జే
నందధికప్రీతిగల; భరతః= భరతుండు;	యువాండునై; తథా=అట్లు ; ప్రతిజ్ఞా
రామాగమనం=రామునిరాకను ; ఆ	పారగః= ప్రతిజ్ఞ యొక్కయంతమును
కాంక్షా=కోరుచు; భ్రాతుః = అన్న	బొందువాండై; అభవత్(అధ్యాహృత

ము)=ఉండెను.

భాగ్యవత్సలుండగుభరతుండు, తనయన్నరామునిరాకకెదురు సూచు

చు, రామునియాజ్ఞచూపుననడచుకొనుచు, దనప్రతిజ్ఞను నిర్వాపించు కొనుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

పాదుకే త్వభిషిచ్యాధ నందిగ్రామే వసత్రదా

భరత శ్వాసనం సవకం పాదుకాభ్యాం న్యవేదయత్. ౨౫

టీక||అథ=అంత; భరతః= భరతుం

డు; తదా=అప్పుడు; పాదుకేతు=పాదుకలనే; అభిషిచ్య=అభిషేకించి; నందిగ్రామే=నంది గ్రామమునందు; అవసత్=ఉండెను. శ్వాసనం= రాజకార్యమును; సర్వం=సమస్తమును; పాదుకాభ్యాం = పాదుకలకొఱకు; న్యవేద

యత్=విన్నవించెను.

భరతుండు, రామపాదుకలకుఁ బట్టాభిషేకంబు గావించి, నందిగ్రామంబున నెవాసంబు నేయుచు, రాజకార్యంబునంతయు, రామపాదుకలకు విన్నవించుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు భరత శ్రీ గ్రామ నభిషిచ్యా ర్యపాదుకే

తదధీన స్తదా రాజ్యం కారయామాస సవదా. ౨౬

టీక||తతస్తు=అంతను; తదా= అ

ప్పుడు; శ్రీగ్రామ= అధికమయినకాంతిగల; భరతః=భరతుండు; ఆర్యపాదుకే=పూజ్యుండగురామునిపాదుకలను; అభిషిచ్య=అభిషేకించి; సవదా=ఎల్లప్పుడును ; తదధీనః= ఆపాదుకలయధీనుడై; రాజ్యం= దొరతనమును;

కారయామాస=చేసెను.

అట్లు, శ్రీమంతుండగు భరతుండు, రామునిపాదుకలకుఁ బట్టాభిషేకము గావించి, యెల్లప్పుడునాపాదుకలకు నేవసేయుచు , రాజ్యంబుఁ జేయుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తథాహి యతాగ్ర్య ముపైతికించి

దుపాయనం చోపహృతం మహాహామ్

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౦౭౫

స ౧౦౫

సపాదుకాభ్యాం ప్రథమం నివేద్య
చకారపశ్చాద్భరతో యథావత్. ౨౭

టీక తదా=అప్పుడు; కించిత్=ఒకానొక; యత్=ఏ; కార్యం = కార్యము; ఉపైతి= వచ్చునో; మహాహం=శ్రేష్ఠమయిన; ఉపాయనంచ= కానుకయును; ఉపహృశం=తేబడినదో; తత్= (అధ్యాహృతము) దాని; సః=ఆ; భరతః=భరతుడు; ప్రథమం= మొదట; నివేద్య=ఒప్పగించి; పశ్చాత్= పిమ్మట;	యథావత్= యథాయుక్తముగా; చకార=చేసెను. రాచకార్యమే మైనగలిగినప్పుడుగాని, యెవ్వరైనసామంతులుగొప్పకానుకందెచ్చినప్పుడుగాని, దాని, భరతుడు, మొదలుబాదుకలకునివేదించి, యటుపిమ్మట, గార్యంబునడుపును. అని, తాత్పర్యము.
--	---

ఇత్యామై, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, పంచదశోత్తరశతతమస్సగః
ఇదిస్పష్టార్థము;

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండపంచదశోత్తరశతతమస్సగః టీక,
ముగిసినది.

(౨)

పోడళోత్తరశతతమసగప్రారంభః.

ప్రతిప్రయాతే భరతే వసనామస్తపోవసే
లక్షయామాస సోద్యేగ మధౌత్సక్యం తపస్సీవామ్. ౧

టీక॥ భరతే=భరతుడు; ప్రతిప్ర

యాతే=మజలబోయినవాడగుచుండఁ	డిహించెను.
గా; రామః=రాముడు; తపోవసే=	అంతభరతుడుపోయినపిదప, రా
తపోవనమునందు; వసన్=వాసము	ముండాతపోవనంబుననెవాసముసేయు
సేయుచు; తపస్సీవాం=ఋషులయొ	చు, నందలిఋషులు భయంబునొంది,
క్క; సోద్యేగం=భయంబుతోఁగూడిన;	యాశ్రమాంతరంబునకుఁ బోఁ గోరి
దౌత్సక్యం=మఱియొక యాశ్రమంబు	యుండుటను వారియంగితాదులవలనం
నకుబోఁగోరినది; లక్షయామాస=	దెలిసికొనెను.
	అని, తాత్పర్యము.

యే తత్ర చిత్రకూటస్య పురస్తా తాపసాశ్రమే

కామ మాశ్రిత్య నిరతాస్తా నలక్షయ దుత్సకాన్. ౨

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరా

ముండు ! వే=వీఋషులు; పురస్తా	గలవారలనుగా; అలక్షయత్ = డి
త్=మున్ను; చిత్రకూటస్య=చిత్రకూ	హించెను.
టముయొక్క; తత్ర=ఆ; తాపసాశ్ర	మున్ను; చిత్రకూట పర్వతమునంద
మే=ఋష్యాశ్రమమునందు; రామం=	లిఋష్యాశ్రమమునందు, రామునాశ్ర
రాముని; ఆశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; నిర	యించియున్న ఋషులందఱు, నయ్యా
తాః=ఆసక్తులయియుండిరో; తాన్=	శ్రమంబువిడువఁగోరియుండుటను, రా
ఆఋషులను; ఉత్సకాన్=పోఁగోరిక	ముండు, వారియంగితాదుల వలనఁ గ
	నుంగొనెను. అని, తాత్పర్యము.

నయనై ధృక్రికుటిభిశ్చ రామం నిర్దిశ్య శంకితాః
అన్యోన్య ముపజల్పంత శ్చనై శ్చక్ర మిథః కథాః. ౩

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము) = ఆయుః కథాః = మాటలను; చక్రం = చేసిరి.
ఘలు; శంకితాః = భయపడినవారలయి; ఆయుఘలు, భయంబున, నయనంబు
నయనైః = కన్నులచేతను ; ధృక్రికుటిభి లనుగన్నుబొమ్మలచేతనురాముం జూ
శ్చ = బొమ్మముల్ల చేతను ; రామం = పురు, నొండొరులతో రహస్యంబున
రాముని; నిడి = శ్య = చూపి, అన్యోన్యం = మాటలుచెప్పకొనిరి.
ఒండొరులనుగూర్చి; ఉపజల్పంతః = అని, తాత్పర్యము.
చెప్పుకొనుచు; మిథః = రహస్యముగా;

తేషా మాత్సుక్య మాలత్య రామ స్తావత్త నిశంకితః
కృతాంజలి రువాచే ద మృషిం కులపతిం తతః. ౪

టీక॥ రామస్తు = రామండును; తేషా మాటను; డివాచ = చెప్పెను.
షాం = ఆయుఘలయొక్క; మౌత్సుక్యం = రామండును, అట్లు, ఋఘలందఱు
పోఁగోర్కొని; ఆలత్య = డాహించి; ఆ నయ్యాశ్రమంబువిడిచిపోఁగోరుటంజూ
త్తని = తనయందు; శంకితః = సందేహిం చి , తనవలన నేమైననపరాధముసంభ
చినవాడై; తతః = అంత; కృతాంజ వించినదోయనిశంకించి కులపతియగు
లిః = చేయఁబడిన చేమోడ్పుగలవాఁ ఋషింజూచిచేమోడ్పుగీలించి, యిట్లుని
డై ; కులపతిం = ఆశ్రమపతి య చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
గు; ఋషిం = ఋషినిగూర్చి; ఇదం = ఈ

నకచ్చి ద్భగవత్ కించి త్పూర్వవృత్త మిదం మయి
దృశ్యతే వికృతం యేన విక్రియంతే తపస్స్వినః. ౫

టీక॥ భగవత్ = భగవంతుడా! మ నదృశ్యతేకచ్చిత్ = చూడఁబడదుగదా.
యి = నాయందు; ఇదం = ఈ; పూర్వ యేన = దేనిచేత; తపస్స్వినః = ఋషు
వృత్తం = మునుపటిచర్య; కించిత్ = కొం లు; విక్రియంతే = వికారము నొందుచు
చము; వికృతం = వికారమునొందినదిగా; న్నారో?

భగవంతుడా! ఈ ఋషులందఱును మునుపటివృత్తాంతములోనేదియు; త
స్సనవికారమునొందియున్నారే; నా పుత్రుడుగదా! అని, తాత్పర్యము.

ప్రమాదా చ్చరితం కచ్చి త్కరించినా వరజస్య మే
లత్త్వణస్య షీభి ద్వక్ష్ణం నానురూప మివాత్మనః. ౬

టీక॥ మే = నాయొక్క; అవరజస్య = త; నదృష్టంకచ్చిత = చూడబడలేదు
తమ్ముడైన; లత్త్వణస్య = లత్త్వణుని గదా?
యొక్క; ప్రమాదాత్ = ఏమటుపాటువ నాతమ్ముండులత్త్వణుండు, దనకను
లన; అత్మనః = తనకు; నానురూపం = రూపముగానట్టియకార్యమును, బ్ర
తగినదికానట్టి ("ఇవ" అనునదివాక్యా మాదవశంబునం గావింపలేదుగదా?
లంకారార్థము); చరితం = చేయబ అని, తాత్పర్యము.
డైనకార్యము; ఋషిభిః = ఋషులచే

కచ్చి శ్చుశ్రావణా వ శ్చుశ్రావణ పరా మయి
ప్రమదా భ్యుచితాం వృత్తిం సీతా యు క్తం నవతతే. ౭

టీక॥ వః = మిమ్ము = శుశ్రావణా వశేకచ్చిత = చేయదాయేమి?
ణా = సేవించుచున్నదియు; మయి = మీకునునాకును శుశ్రావణేయున
నాయందు; శుశ్రావణపరా = సేవిం ట్రినాభార్యసీత, యెమైన, మీవిషయం
చుటయందాసక్తు రాలునగు; ప్రమ బుననడచుకొనడగినట్లు; యుక్తము
దా = స్త్రీయయిన; సీతా = సీత; యు గా, బ్రవతింపకున్నదాయేమి. అ
క్తం = సరిగా; అభ్యుచితాం = యో ని, రాముండుకులపతియగు ఋషితో
గ్యమయిన; వృత్తిం = ఆచారమును; న జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ షీజరయా వృద్ధస్తపసాచ జరాం గతః
వేపమాన ఇవోవాచ రామం ధూతదయాపరమ్. ౮

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; జరయా= దాస క్తుండగు; రామం= రామునిగూ
ముసలితనముచేత; వృద్ధః=వృద్ధిబొం చిఁ; ఉవాచ=చెప్పెను.
దినవాఁడును; తపసాచ=తపస్సుచేత అంత, మిగిలియుముసలివాఁడును
ను; జరాం=ముసలితనమును; గతః= మహాతపస్సంపన్నుండునగు నాకులపతి
పొందినవాఁడునగు; ఋషిః=ఋషి; వే ముసలితనముచేవడంకుచు , భూతద
పమానభవ=వడంకుచున్నవాఁడువలె; యాశాలియుగురాముంజూచి, యిట్లనిఁ
భూతదయాపరం = భూతదయయం చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కుతః కల్యాణ సత్త్వయాః కల్యాణాభిరతే స్తథా
చలనం తాత వైదేహ్యే స్తపస్విషు విశేషతః. ౯

టీక॥ తాత=నాయనా! కల్యాణ ము; కుతః=ఎక్కడిది? నాయనా! మంగళస్వభావురాలు
సత్త్వయాః=మంగళకరమయిన స్వ నాయనా! మంగళశాస్త్రానుష్ఠానపరయనగు సీతా
భావము గలదియు; తథా= అట్లు; క ను మంగళానుష్ఠానపరయనగు సీతా
ల్యాణాభిరతే=మంగళమునందాసక్తి దేవికివచ్చుదునుధర్మవ్యతిక్రమముగలు
గలదియునగు; వైదేహ్యే=సీతాదేవి గదే ; అందుఋషులవిషయమయియె
కి; విశేషతః=విశేషించి; తపస్విషు= ట్లుగలుగును, అని, తాత్పర్యము.
ఋషులయందు; చలనం=ధర్మలోప

త్వన్నిమిత్త మిదం తావత్తాపసాక్ ప్రతివత్తే
రక్షోభ్యస్తే న సంవిగ్నాః కథయంతి మిథః కథాః. ౧౦

టీక॥ త్వన్నిమిత్తం=నీకారణమువ సంభవించుచున్నది. ఋషయః (అధ్యా
లన; రక్షోభ్యః = రాక్షసులవలన; ఇ హృతము)= ఋషులు; తేన= అందుచే
దం=ఈ; భయం(అధ్యాహృతము) తా త; సంవిగ్నాః=భయపడినవారలై; మి
వత్=భయముమాత్రము; తాపసాక్ థః=అన్యోన్యమునుగూర్చి; కథాః=మా
ప్రతి=ఋషులనుగూచి ; వత్తే= టలను; కథయంతి= చెప్పుచున్నారు.

నీనిమి త్తమయి, రాక్షసుల వలన, ఒకరితోనొకరు చెప్పుకొనుచున్నారు.
మునులకుమహాభయము సంభవించుచు అని, తాత్పర్యము.
న్నది ; అందువలనభయపడి, ఋషులు

రావణావరజః కశ్చి త్భక్తో నామేహ రాక్షసః
ఉత్పాట్య తాపసాన్ సర్వాన్ జనస్థాన నికేతనాన్. ౧౧
ధృష్టశ్చ జితకాశీచ నృశంసః పురుషాదకః
అవలి ప్రశ్న పాపశ్చ త్వాంచ తాత నమృత్యుతే. ౧౨

టీక॥ తాత=నాయనా ! ఇహ=ఇ
చ్చటఃధృష్టశ్చ = దిట్టతనముగలవాఁడు
ను; జితకాశీచ = జయింపఁబడినయ
ధముగలవాఁడును; నృశంసః=క్రూరుం
డును; పురుషాదకః = పురుషులనుభ
క్షించువాఁడును; అవలి ప్రశ్న = గర్వి
తుండును; పాపశ్చ = పాపములుసే
యువాఁడును; రావణావరజః=రా
వణునితమ్ముఁడైన; ఖరో నామ=ఖరుఁడ
నుపేరుగల; కశ్చిత్=ఒకనొక ; రా
క్షసః = రాక్షసుఁడు; జనస్థాననికేత
నాన్=జనస్థానమునందున్నిగల; తాప
సాన్ = ఋషులను; సర్వాన్ = అందఱు
ను; ఉత్పాట్య=పెల్ల గించి; త్వాంచ=
నిన్నును; నమృత్యుతే=ఓర్వకున్నాఁడు.
నాయనా! ధృష్టుండును యోధుంబు
ను సరకు సేయనివాఁడును గూర్తుండును
బురుషమాంసభక్షకుండును గర్వితుం
డును బాపిష్ఠుండును గూర్తుండును జ
ను ఖరుండును రాక్షసుఁడొక్కఁడు, జ
నస్థానంబునంజేరి, యచ్చటనుండు ము
నుల నందఱుంబాటించోలినాఁడు ; అ
తండు; నిన్నుఁజూచియోర్వఁజాలకయి
చ్చటమునులను బాధించు చున్నాఁడు.
అని. తాత్పర్యము.

త్వం యదా ప్రభృతి హ్యస్తి న్నాశ్రమే తాత వతఃసే
తదా ప్రభృతి రక్షాంసి విప్రకుర్వంతి తాపసాన్. ౧౩

టీక॥ తాత=నాయనా! త్వం= నీ
వు; అస్తి=ఈ; ఆశ్రమే=ఆశ్రమమునం
ర్తనే=ఉన్నావో; తదా=అది మొదలు

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౪౦

స ౧౧౬

కొని; రక్షాంసి = రాక్షసులు; తాప
సాక్ష = మునులను; విప్రకువకాంతి = బా
ధించుచున్నారు.

నాయనా! నీవీయాశ్రమమునకు వ

చ్చి చేరినది మొదలు, రాక్షసులు, మునుల
నానావిధములబాధించుచున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

దర్శయంతిహి బీభత్సైః కూరైః క్షీషణకైరపి
నానారూపైః రివీరూపైశ్చ రూపైః రివీకృతదర్శనైః. ౧౪

టిక॥ శే(అధ్యాహృతము) = ఆరా
క్షసులు; బీభత్సైః = నిందితములును;
కూరైః = కఠినములును; క్షీషణకైరపి =
భయంకరములును; విరూపైశ్చ = వికృ
తరూపములు గలదియు; వికృత దర్శ
నైః = వికృతములగు కండ్లుగలవియున
గు; నానారూపైః = నానావిధరూప
ములచేత; భయం(అధ్యాహృతము) =

భయమును; దర్శయంతిహి = చూపుచు
న్నారుగదా.

ఆ రాక్షసులు, బీభత్స రూపములును,
గ్రూరములును భయంకరములును వికృత
ములును వికృత నేత్రములునగు, నానావిధ
రూపములుచూపి, మునులకు భయంబు
గలిగించెదరు. అని, తాత్పర్యము.

అప్రకస్తై రశుచిభిః స్సంప్రయోజ్యవ తాపసాక్ష
ప్రతిఘ్నం త్యపరాక్షాప్ర మనార్యాః పురతః స్థితాః. ౧౫

టి॥ పురతః = ముందు; స్థితాః = ఉన్న
ట్టి; అనార్యాః = దుష్టులగు రాక్షసులు;
తాపసాక్ష = మునులను; అప్రకస్తైః =
నిందితములును; అశుచిభిః = అపరిశుద్ధ
ములునగు పదార్థములతో; సంప్రయో
జ్యవ = కూచియు; క్షీప్రం = శీఘ్ర
ముగా; అపరాక్ష = ఇతరులను; ప్రతి

ఘ్నంతి = వధించుచున్నారు.

పూర్వకవతులగు రాక్షసులు, కొండటి
మునులకయి నిందితములును అపరిశుద్ధం
బులగు ద్రవ్యంబులంబడవై చి, మఱికొం
దటవధించుచున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

తేషు తేష్యాశ్రమస్థానే వ్యబుద్ధ మవలీయచ
రమంతే తాపసా స్తత్ర నాశయంతోల్పచేతసః. ౧౬

టీక॥ అల్పచేతసః = త్సద్రబుద్ధుల చున్నారు.
గురాక్షసులు; తేషుతేషు=ఆయా; ఆ త్సద్రబుద్ధులగు నారాక్షసులకొం
శ్రమస్థానేషు = ఆశ్రమపదములందు; డలు, అద్యైయాశ్రమంబులందెలియ
అబుద్ధం=తెలియకుండునట్లు; అవలీయ కుండునట్లు దాఁగియుండి యచ్చటిము
చ=దాఁగియుండియు; తత్ర=అచ్చట; నులనువధింపుచు, విహరింపుచున్నారు.
తాపసా=మునులను, నాశయంతః= అని, తాత్పర్యము.
సశింపఁజేయుచు; రమంతే= విహరించు

అపక్షిపంతి సుగ్ధాండా నగ్నీక్ సింజంతి వారిణా
శకలాంశ్చ ప్రమృద్ధంతి హవనే సముపస్థితే. ౧౭

టీక॥ హవనే=హోమము; సముప న్నారు.
స్థితే = జరగుచుండగా; సుగ్ధాం హోమమునేయునప్పుడువచ్చి, సుగ
డా= సుగ్ధ వ్రంబులను హోమ క్రువంబులను హోమద్రవంబులనుబా
దవ్రంబులను; అపక్షిపంతి= పాటవే ఱవై చి, యగ్ని హోత్రంబుల జలంబు
యుచున్నారు; వారిణా=జలముచే; అ లంజల్లార్చి, సమిత్తండంబులను విడిచి
గ్నీక్= అగ్ని హోత్రములను; సింజం చూఁగముగావించెదరు.
తి=చల్లార్చెదరు. శకలాంశ్చ= ఖండ అని, తాత్పర్యము.
ములను; ప్రమృద్ధంతి = మరీచించుచు

తై దురాత్తభి రామృష్టా నాశ్రమాక్ ప్రజిహాస వః
గమనాయాన్యదేశస్య చోదయం త్యృషయోద్యమామ్. ౧౮

టీక॥ ఋషయః=ఋషులు; దురా త్సులచేత; ఆమృష్టా=వ్యాపింపఁబ
త్తభిః=దుష్టబుద్ధులయిన; తైః= ఆరా డిన; ఆశ్రమాక్=ఆశ్రమములను; ప్రజి

హాసవః=విడువఁగోరినవారలయి; అన్య
దేశస్య= ఇతరదేశముయొక్క; గమ
నాయ=పోవుటకొఁజుక; అన్య=ఇప్పు
డు; మాం=నన్ను; చోదయంతి=ప్రే
రించుచున్నారు.

అట్లుగుటంజేసి, ఋషులందఱు, మ
రాత్నులగు నారాక్షసులసంచారముగ
లయాశ్రమంబులనువిడిచి, యితరప్రదే
శంబునకుఁ బోవలయునని ఇప్పుడునా
తోఁజెప్పచున్నారు, అని, తాత్పర్యము.

తత్పురా రామ శారీరా ముపహింసాం తపస్సీవ
దర్శయంతిహి దుష్టాస్తే త్యక్త్యామ ఇమమాశ్రమమ్. ౧౯

టీక॥ రామ= రాముఁడా! తతే= ను; త్యక్త్యామః=విడిచెదము.
అందువలన; తే=ఆ; దుష్టాః= దుష్టుల
గురాక్షసులు; పురా=ముందు; తపస్సీవ
మ=మునులందు; శారీరాం=దేహసం
బంధియగు; ఉపహింసాం = హింస
ను; దశాయంతిహి = చూపుదురుగ
దా! ఇమం=ఈ; ఆశ్రమం=ఆశ్రమము

రాముఁడా! అట్లుకావున, ఆదుష్ట
రాక్షసులు, ఇంకముందు , ఇయ్యాశ్ర
మంబున, మునులవధింపనారంభింతురు;
కాబట్టియీయాశ్రమంబువిడిచెదము.
అని, తాత్పర్యము.

బహుమూలఫలం చిత్ర మతిదూరా దితో వసమ్
పురాణాశ్రమ మే వాహం శ్రయిష్యే స గుణః పునః. ౨౦

టీక॥ ఇతః=ఇచ్చటనుండి; అతిదూ
రాత్=మిక్కిలియుదూరంబున; బహు
మూలఫలం=అధికములయిన గడ్డలును
ఫలములునుగలదియు; చిత్రం= ఆశ్చర్య
కరమయినదియునగు; వసం= అడవి;
అస్తి(అధ్యాహృతము)=కలదు . అ
హం=నేను; పునః=మఱల ; సగుణః=
సమూహముతోఁగూడినవాడనై; పు

రాణాశ్రమమేవ= మునుపటియాశ్రమ
మునే; శ్రయిష్యే=ఆశ్రయించెదను.
ఇక్కడికి, బహుదూరంబున, సమృ
ద్ధమూలఫలంబగునొక్క మహావనంబు
గలదు; నేను , ఈఋషిసమూహముం
గూడి, యందున్నమునుపటి యాశ్రమం
బునకే, మఱలఁబోయెదను.
అని, తాత్పర్యము.

ఖర స్వయ్యుపి చా యుక్తం పురా తాత ప్రవతతే
సహస్రాభి రితో గచ్ఛ యదిబుద్ధిః ప్రవతతే. ౧౦

టీక॥ ఖరః=ఖరుఁడు; పురా=ముం గచ్ఛ=రమ్ము.
దుఃస్వయ్యుపి=నీయందును ; అయు ఇందు, ముందుఖరుండు, నీకునుచా
క్తం=ఆయోగ్యముగా; ప్రవతతే=భగావించును; నీకుసమ్మతియగునేని, నీ
ప్రవతించును. బుద్ధిః=తలంపు; ప్రవ పును, చాతోఁగూడనిచ్చటనుండిరమ్ము.
తే=తేయది=కలుగునేని; ఇతః = ఇచ్చ అని, తాత్పర్యము.
టనుండి; అస్తాభిస్సహ=మాతోఁగూడ;

స కళత్రస్య సందేహా నిత్యం యత్తస్య రాఘవ
సమర్థస్యాపిహ సతో వాసో దుఃఖ మిహ ద్యతే. ౧౧

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! యతే= రాముఁడా ! యుద్ధసన్నద్ధుండగు
ఎందువలన; సకళత్రస్య=భార్యతోఁగూ వాఁడుభార్యసహితుండై యుండునే
డిన; తస్య=ఆయుద్ధసన్నద్ధునకు ; ని ని, యతని కెట్లును సందేహమే; కావున,
త్యం=ఎల్లప్పుడును; సందేహః= సం నీవు సమర్థుండవయిననీకిప్పుడిచ్చటవా
దేహమో, తతే (అధ్యావృత్తము)= సముసేయుటచే మికి-లియుం గవ్వము
అందువలన; సమర్థస్యసతోపి=సమ సంభవించును. అని , కులపతి రాముని
ధుండవైయున్నను; తే=నీకు; అద్య= తోఁజెప్పెను.
ఇప్పుడు; వాసః=ఉండుట; దుఃఖంహి= అని, తాత్పర్యము.
కష్టముగదా!

ఇత్యుక్తవంతం రామ స్తం రాజపుత్ర స్తపస్వినమ్
నశశాకో త్తరై ర్వాక్య మవ బద్ధం సముత్సుకమ్. ౧౨

టీక॥ రాజపుత్రః= రాజకొమరుం కారము; ఉక్తవంతం = చెప్పినవాఁడు
డగు; రామః=రాముఁడు; ఇతి= ఈప్ర ను; సముత్సుకం=పోఁగోరుచున్నవాఁ

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౪౪౫

స ౧౧౬

<p>డునగు;తం=ఆ;తపస్వినినం= ఋషిని; ఉత్తరైః=త్రేష్ఠములయిన; వాక్త్రైః= మృహషిఃసేవ్యమాటలుచేప్పియు, ని మాటలుచేసె; అవబద్ధం= నిలుపుటకు; బుపజాలండయ్యె. నశశాక=చాలండయ్యె.</p>	<p>ప్రకారిమునంజెప్పియనలయిన య అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

రాచకొమరుండగురాముండు, ఈ

అభినంద్య సమాపృచ్ఛ్య సమాధాయ చ రాఘవమ్
స జగా మాశ్రమం త్యక్త్వా కులైః కులపతి స్సహ. ౨౪

<p>టీక॥సః=ఆ; కులపతిః = మునిగ డిచి;జగామ=పోయెను. మూహనాయకుండగు మునింగ్రుండు; రాఘవం=రాముని; అభినంద్య= సం తోషపఱచి;సమాపృచ్ఛ్య= వీడుకొ ని;సమాధాయచ=బిప్పించియు;కులై స్సహ= ఋషిసమూహములతోఁ గూ డ;ఆశ్రమం=ఆశ్రమమును;త్యక్త్వా= వి</p>	<p>కులపతియగునామహషిః, రాము నిసంతోషపఱచివీడుకొని సమాధాన పుమాటలు చెప్పియుప్పించి, ఋషిస మూహసహితుండై, యయ్యాశ్రమం బువిడిచిపోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

రామ స్సంసాద్య త్వష్టిగణ మనుగమనా
ద్దేశా త్తస్మా త్కులపతి మభివాద్య ఋషిమ్
సమ్యక్ప్రీతైస్తై రనుమత ఉపదిష్టార్థః
పుణ్యం వాసాయ స్వనిలయ ముపసంపేదే. ౨౫

<p>టీక॥రామః = రాముండు; కులప తిం = సమూహనాయకుండగు; ఋ షిం=ఋషిని; అభివాద్య=నమస్కరిం చి; ఋషిగణం=మునిసమూహమును; అనుగమనాత్=వెంటడించుటవలన; త స్మాత్=ఆ;దేశాత్= ప్రదేశముననుం</p>	<p>డి;సంసాద్య=పంపిఃప్రీతైః= సంతసిం చిన;తైః=ఆఋషులచేత;సమ్యక్= చ క్కఁగా,అనుమతః= అనుసరింపఁబడి నవాఁడై;ఉపదిష్టార్థః= ఉపదేశింపఁ బడిన ప్రయోజనముగలవాఁడై;వాసా య=నివాసముకొఱకు; పుణ్యం= పవ</p>
---	--

తృమయిన; స్వలియం= తనయింటి
న; ఉపసంపేదే=పొందెను.

రాముండు, కులపతియగు మహా
షికి నమస్కరించి, ఋషుల నందఱం

గొంతగూరము వెంటఁబించిపోయి, వా
రలవలన నుపదేశంబు గొని, యనుజ్ఞ
కొంది, పవిత్రంబగు తనపణకాశాలకుఁ
బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆశ్రమం త్వష్టివిరహితం ప్రభుః

క్షణమపి విజహా స రాఘవః

రాఘవంహి సతత మనుగతా

స్తాపసా శ్చౌషచరితధృశగుణాః. ౨౬

టీక || ప్రభుః = సమధుఁడగు;
సః=ఆ; రాఘవః=రాముండు; ఋషివి
రహితం=ఋషుల చేవిడువఁబడిన; ఆ
శ్రమంతు= ఆశ్రమమును; క్షణమపి=
కొంతకాలమున నె; విజహా=విడువఁ
డయ్యె. తాపసాశ్చ = మునులును; ఆ
షకచరితధృశగుణాః = ఋషిసంబంధి
చరిత్రముచేతధరింపఁబడిన యనురాగ
గుణముగలవారలయి; రాఘవం=రా
ముని; సతతం=ఎల్లప్పుడు; అనుగతా
హి=అనుసరించుచుండిరిగాదా!

రాముండు, మునిజనాహంబులగు
నాచారమును విడువకుండుటచే, సంతో
షితుడై; ఋషులందఱు, నెల్లప్పుడురా
మునిననుసరించియే యుండిరి; కావున
రాముండును, ఋషులుపోయినవెనుక,
నయ్యాశ్రమముతత్త్వణమువిడువఁ దగిన
దయ్యె, వారలయందలి, ప్రేమచేగొం
తకాలముమునులకునివాసముగా నుండి
నయ్యాశ్రమమును శీఘ్రంబునవిడువ
జాలకుం డెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, షోడశోత్తరశతతమస్కంః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ యోడశో త్తరశతతమసర్గటిక ,
ముగిసినది.

(౨)

స త్తదశో త్తరశతతమసర్గప్రారంభః.

రాఘవ స్త్యథయాతేషు తపస్సిన్ద్రు విచింతయన్
న తత్రా రోచయ ద్వాసం కారణేర్నహుభి సదా. ౧

టీక॥ రాఘవస్తు = రాముండు; త	య్యాశ్రమమునందు; వాసం = ఉండుని;
పస్సిన్ద్రు = మునులు; యాతేషు = యో	అరోచయత్ = ఇచ్చింపఁడయ్యె.
యివారలగుచుండఁగా; అథ = అం	అముఖలందఱుఁబోయినపిమ్మట,
త; తదా = అప్పుడు; బహుభిః = పెక్కు	రాముండు, పెక్కుకారణంబులనాలో
లయిన; కారణేః = కారణములచేత;	చించి, యయ్యాశ్రమంబు ననుండఁగూడ
చింతయన్ = ఆలోచించుచు; తత్ర = అ	దనిశ్చయించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇహ మే భరతో దృష్టో మాతరశ్చ సనాగరాః

పాచ మే స్మృతి రస్వేతి తాన్నిశ్య మనుశోచతః. ౨

టీక॥ మే = (ప్రతీయార్థమందు వ	గూచిఁగితిత్సం = ఎల్లప్పుడును; అనుశో
ష్ఠి) నాచేతః ఇహ = ఇచ్చట; భరతః =	చతః = దుఃఖించుచున్నట్టి; మే = నాకు;
భరతుండు; దృష్టః = చూడఁబడినాఁడు.	సా = ఆ; స్మృతిశ్చ = జ్ఞప్తియును; అన్వే
సనాగరాః = పౌరులతోఁగూడిన; మా	తి = వెంటబడిచును.
తరః = తల్లులును; దృష్టాః (అధ్యాహ్న	నేనునీయాశ్రమమునందే భరతుని,
తము) = చూడఁబడిరి. తాన్ = వారలను	చౌరులను, నాతల్లులనుం జూచినాను.

కావున, నీయాశ్రమమునుజూచినప్పుడం | లియుదుఃఖము గలుగఁజుండును.
తయు, వారలు జ్ఞప్తికివచ్చి, నాకుమికి | అని, తాత్పర్యము.

సంధావారనివేశేన తెన తస్య మహాత్మనః
హయహ స్తిరీషైశ్చ ఉపమదఃః కృతో భృశమ్. ౩

టీక॥ మహాత్మనః = పూజ్యమయి | శం = మిక్కిలియు ; ఉపమదఃః = చే
నమనస్సుగల; తస్య = ఆభరతునియొ | అపు; కృతం = చేయఁబడినది.
క్క; తెన = ఆ ; సంధావారనివేశే | మహాత్ముండగునాభరతునిసేనయి
న = సేనానివేశముచేత; హయహ స్తిక | చ్చటవిడచుటవలన , అశ్వగజంబులల
రీషైశ్చ = గుఱ్ఱములయొక్కయు సేనుం | ద్దులచే , నాశ్రమంబులతయుఁజెడియు
గులయొక్కయు నెరువులచేతను ; భృ | న్నది. అని, తాత్పర్యము.

తస్మా దన్యత్ర గచ్ఛామి ఇతి సంచింత్య రాఘవః
ప్రాతివృత స వై దేహ్య లక్ష్మణేనచ సంగతః. ౪

టీక॥ సః = ఆ; రాఘవః = రాముఁ | చేతెను.
డు; తస్మాత్ = అందువలన; అన్యత్ర = | అట్లుగుటంజేసి, ఈస్థలంబువిడిచిమ
మఱియొకస్థలమునకు; గచ్ఛామి = పో | టియొకస్థలంబునకుఁబోవలయును; ఇ
యెదము; ఇతి = అని; సంచింత్య = ఆ | ట్లు, రాముండాలోచించి, సీతాలక్ష్మ
లోచించి; వై దేహ్య = సీతాదేవితోను; | ణులంగూడిఁబయలుదేరిపోయెను.
లక్ష్మణేనచ = లక్ష్మణునితోను; సంగతః = | అని, తాత్పర్యము.
కూడినవాడై; ప్రాతివృత = బయలు

సోత్రే రాశ్రమ మాసాద్య తం వవందే మహాయశాః
తంచాపి భగవా నతిః పుత్రవ త్పత్ర్యపద్యత. ౫

టీక॥ మహాయశాః = అధికమయి | అత్రమహామునియొక్క; ఆశ్రమం = ఆ
నకీర్తిగల; సః = ఆరాముడు; అత్రేః = | శ్రమమును; ఆసాద్య = పొంది; తం =

ప్రతి

శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణేనమః.

అయోధ్యాకాండ విషయసూచిక.

సకలసంఖ్య.

విషయములు.

- ౧ శ్రీరాముని కల్యాణగుణంబుల నభివణికంచుట.
- ౨ శ్రీరాముని పట్టాభిషేకంబునకు, సమస్తజనులునుసమ్మతించుట.
- ౩ దశరథమహారాజు రామునకు, నీకుఁబట్టాభిషేకంబుగావించెదనని, చెప్పట.
- ౪ దశరథమహారాజు , తనకుఁదోచిన దుస్వప్నాది దుర్నిమిత్తంబులు రామునకుం దెలిపి , పట్టాభిషేకంబు శీఘ్రంబుగాఁ జేయవలసి యుండుటంజెప్పట.
- ౫ వసిష్ఠమహాముని దశరథ నియోగంబున, రామునిచే నుపవాసముసేయించుట.
- ౬ రాముండు వసిష్ఠోపదేశక్రమంబున నుపవాసంబు గావించుట. పౌరులందఱు అయోధ్యనలంకరించి రామాభిషేకంబుచూడనత్సక్తులై యుండుట.
- ౭ మంధర రామాభిషేకసన్నాహంబుచూచికై కేయికిరామాభిషేకంబువలన ననథకంబువాటిల్లుననిచెప్పట.
- ౮ కైకేయి రామాభిషేకశ్రవణంబునకు సంతసించి మంధరకుం బారి తోషికం బొసంగుట.
- ౯ మంధరతనకు కైకేయియొసంగిన బారితోషికంబు బాటవైచికై కేయికి రామాభిషేకంబువలన ననథకంబుసంభవించునని సవివరంబుగానుపదేశించుట.

సగకసంఖ్య.

విషయములు.

- ౯ మంధర కైకేయికిపూర్వము దశరథుండాసంగిన వరద్యయంబు నుప
యోగింపుమనిబోధించుట.
- ,, కైకేయి మంధరంప్రశంసించి క్రోధగృహముం బ్రవేశించుట.
- ౧౦ దశరథుండు కైకేయింజూచి యనునయవచనంబులాడుట.
- ౧౧ కైకేయి మంధరోపదిష్టక్రమంబున దశరథుని వరద్యయంబుయాచిం
చుట.
- ౧౨ దశరథుండు రామాభిషేకవిఘ్నంబువిని మూర్ఛిల్లి కొంతవడికిం దే
టి శోకక్రోధ భయజుగుప్పాది నానావిధంబులం గైకేయిని దూ
టుట.
- ౧౩ దశరథుండు పశ్చాత్తాపంబునొంది ధర్మకపాశబద్ధుండై కైకేయిన
నునయవచనంబులం బ్రాధీకంచుట.
- ౧౪ దశరథుండు ధర్మకభయంబున రామవనవాసము నిశ్చయించుట.
- ,, సూర్యోదయంబున ద్వారస్థితుండగు వసిష్ఠునిరాకం వెలుపవచ్చిన
సుమంత్రునిచేబ్రబోధితుండై దశరథుండతనికి మారువలుకకుండుట.
- ,, కైకేయి రాముందో డైరసుమంత్రుంబంపుట.
- ,, సుమంత్రుండు వెలుపలకువచ్చి అవృటం జేరియుండు జనసమాహ
ముంజూచుట.
- ౧౫ సుమంత్రుండు రామాభిషేక సామగ్రీ సహితులయిన పౌరజనులని
యోగంబున మరలదశరథుం బ్రబోధించుట.
- ,, దశరథుండు కైకేయియు క్తప్రకారంబున రాముందో డైరసుమంతు
నినియోగించుట.
- ,, సుమంత్రుండు రామమందిరంబునకేగుట.
- ౧౬ సుమంత్రుండు రాజనియోగంబు విన్నవింప రాముండు రాజాంతః
పురంబునకుంబోవుట.

సగఃసంఖ్య.

విషయములు.

- ౧౭ రాముండు రాజాంతఃపురముం బ్రవేశించుట.
- ౧౮ రాముండు, దండ్రీతనకభిముఖుండుగాక, పరమదుఃఖితుండైయుండుటంజూచి, మిక్కిలియుంబరితాపంబునొండఁ, నైకేయిరామునివనవాసంబునకుఁబోసియోగించుట.
- ౧౯ రాముండు, వనవాసంబు సేయనంగీకరించి, లక్ష్మణసహితుండై, తల్లియొద్దకుంబోవుట.
- ౨౦ కౌసల్యాదేవి, రాముని వనవాసవృత్తాంతమునువిని, మూర్ఛిల్లి విలపించుట.
- ౨౧ లక్ష్మణుండు వనవాసంబునంగీకరింపవలదని రామునకుఁజెప్పట.
- ,, కౌసల్యాదేవి, లక్ష్మణుండుచెప్పినట్లు, వనవాసంబునిలుపుకొనుమని, రామునింబ్రాధికంచుట.
- ,, రాముండుకౌసల్యనూటడించి లక్ష్మణునకుసమాధానంబుఁజెప్పట.
- ౨౨ రాముండు, నిజవనవాసాదులకుదైవమేకారణముగాని, కైకేయికారణముగాదని లక్ష్మణునకునిరూపించి, చెప్పట.
- ౨౩ లక్ష్మణుండు, దైవంబునిప్రయోజనంబునియు, దానినవలంబింపఁగూడదనియుఁబౌరుషంబునుమాత్రమేయవలంబింపవలయుననియు, సయుక్తికంబుగానుపన్యసించుట.
- ,, రాముండు, ధర్మమాగ్గఁబునవలంబించి, దైవబలంబయధికంబునిస్థాపించుట.
- ౨౪ కౌసల్యాదేవి, రాముండుధర్మమాగ్గఁబున సుస్థిరుండైయుండుటంజూచి, యెట్టుకేలకు రామునివనవాసంబున కంగీకరించుట.
- ౨౫ కౌసల్యాదేవి; రామునకుస్వస్థ్యయనంబుగావించుట.
- రాముండు తనగృహంబునకుఁబోవుట.
- ౨౬ రాముండు సీతాదేవికిదనవృత్తాంతమంతయుఁజెప్పట.

సగంసంఖ్య.

విషయములు.

- ,, రాముండు, సీతాదేవినయోధ్యలోనేయుంచుటకై యాబిడకు, ఆచారవిశేషంబులుపడేశించుట.
- ౨౭ సీతాదేవి, తన్నునువనంబునకుఁ దోడ్కొనిపోవుని రామునిఁ బ్రాధీకంచుట.
- ,, రాముండు, సీతాదేవికిసంగ్రహంబున, సమాధానంబుజెప్పుట.
- ౨౮ రాముండు , సీతాదేవికి , సవిస్తరంబుగా వనంబునందలిదోషంబులంజెప్పుట.
- ౨౯ సీతాదేవి , వనదోషంబులరామాశ్రమంబునంజేసి గుణంబులుగాని రూపించుచు, దన్నువనంబునకుఁదోడ్కొనిపోవునిప్రాధీకంప, రాముండుసమాధానంబుఁజెప్పుట.
- ౩౦ సీతాదేవి ప్రణయికోపంబున రామునిదూఱుట.
- ,, రాముండు సీతాదేవినివనంబునకుఁ దోడ్కొనిపోవుట కంగీకరించి యిష్టజనంబులకు ధనాదులనిమ్మని, సీతాదేవికింజెప్పుట.
- ౩౧ లక్ష్మణుండు, తానునువనంబునకువచ్చెదనని రాముఁబ్రాధీకంచుట.
- ,, రాముండు, లక్ష్మణుండు వనంబునకువచ్చుట కంగీకరింపకుండగా, లక్ష్మణుండు, నిర్బంధంబుగాఁబ్రాధీకంచి, రామునొప్పించుట.
- ,, రాముండు, లక్ష్మణుండు వనంబునకు వచ్చుటకొప్పుకొని, లక్ష్మణుని, వసిష్ఠ గృహంబున నుంచిన యాయుధంబులం దేరనియోగించుట.
- ,, రాముండు, యాత్రాదానంబునకై, సుయజ్ఞాది బ్రాహ్మణులఁ దోడ్కొనిరమ్మని లక్ష్మణునినియోగించుట.
- ౩౨ రాముండు, సుయజ్ఞాదిబ్రాహ్మణోత్తముల కనేకులకు , నానావిధ దానంబులంఁగావించుట.
- ౩౩ రాముండు, సీతాలక్ష్మణులు తనతోవనంబునకువచ్చుటకు దశరథా

సకలసంఖ్య.

విషయములు.

- భృగుజ్ఞుని నొందుటకై నీతాలక్ష్మణుని సహితుడై, దశరథుని దర్శకుఁబోవుట.
- ,, రాముండు, నీతాలక్ష్మణమాత్రసహితుడై పాదచారంబున, దశరథుని దర్శకుఁబోవుటంజూచి, పౌరులందఱు, దుఃఖంబున, నానావిధంబుల నాక్రోశించుట.
- ,, రాముండు తండ్రియంతఃపురంబునకుఁబోయి, తండ్రికి సుమంత్రుని చేరి దనయాగమనంబు నెఱింగించుట.
- ౩౪ దశరథుండు, చిరకాలదులఁభంబగు రామదర్శనంబు నేయుటకై, భార్యదుల రావించుకొని, రామునిరప్పించుట.
- ,, రాముండు, దశరథునకు నమస్కారంబు గావించి వనగమనానుజ్ఞంబ్రాధింపచుట.
- ,, దశరథుండు, రామాదులు వనంబునకుఁ బోవుటకై యనుజ్ఞ నొసంగి, దుఃఖంబున మూర్ఛితుండగుట.
- ౩౫ సుమంత్రుండు, కైకేయీ పారుష్యంబునకుఁ గోపించి, కైకేయితల్లి గావించిన యకార్యముంజెప్పి, కైకేయిని నిందించి, మఱల రాముని విడువుమని యనునయించుట.
- ౩౬ దశరథుండు, సేనాపరిజనధన ధాన్యకోశాదుల రామునివెంబడింబంపనియోగించుట.
- ,, కైకేయి, రాముని, అసమంజుంబోలె నొంటిమెయిం బంపుమని చెప్పుట.
- ,, సిద్ధాధుండనుమంత్రి, కైకేయివచనంబు సహింపంజాలక, యసమంజునిదోషంబును రామునినిదోషతయంజెప్పి, కైకేయినినిందించుట.
- ౩౭ రాముండు, నారచీరాదులనుమాత్రము, ఇప్పించుమని దశరథునడుగుట.

సగం సంఖ్య-

విషయములు.

- ,, కైకేయియొసంగిన నారచీరలను రామలక్ష్మణులు ధరించుట.
- ,, రాముండుసీతాదేవికి నారచీరంగట్టుట.
- ,, వసిష్ఠుండు, సీతాదేవికినారచీరంగట్టుటకు సహింపంజాలక, కైకేయినినిందించుట.
- ౩౮ సీతాదేవికిసంపించిననారచీరధారణుడుదశశంఖాచిజనులందఱుదశరథునినిందించు, దశరథుండు, నానావిధ వాక్యంబుల కైకేయినిదూఱి, మూర్ఛిల్లుడు, రాముండతనిమూర్చిచేర్చుట.
- ౩౯ సుమంత్రుండు, రాజాజ్ఞచే, రామాదుల వనంబునకు దోడ్కొనిపోవుటకు, రథంబుచెచ్చుట.
- ,, దశరథునాజ్ఞచే గోశాధిక్యతుండు, సీతాదేవికి దివ్యాంబరధూషణాదులనొసంగుట.
- ,, దివ్యాంబరాదులధరించి, భతతో వనంబునకు బోనుద్యుక్తురాలయిన సీతాదేవికికౌసల్య పాతివ్రత్యధమంబు బోధించుట.
- రాముండు, వనగమనంబునకై కౌసల్య మున్నగుతల్లుల నెలపుపొందుట.
- ౪౦ సుమిత్రలక్ష్మణునకు వనంబునకు బోనుజ్ఞనొసంగుట.
- ,, రామాదులు రథాదులంబోవుచుండ కౌసల్యదశరథులు వారలంగొంతదూరము వెంబడించిపోయి, మంత్రివచనంబున మఱుట.
- ౪౦ రాముండువనంబునకుబోవుటంజేసి యంతఃపురస్త్రీలందఱు విలపించుట.
- ,, అయోధ్యాపట్టణంబంతయు సంతోభంబునొందుట.
- ౪౧ రామాదశశంబున, దశరథుండు, మూర్ఛితుడై, నేలంబొరలుచు కౌసల్యులుమూఢదేవకనంతఃపురంబున కౌసల్యగృహంబు జేరిమిక్కిలియుదుఃఖించుచుండుట.
- ౪౩ కౌసల్యదేవి, పుత్రదుఃఖంబునవిలపించుట.

సగంసంఖ్య.

విషయములు.

- ౪౪ సుమిత్ర, కౌసల్యనూ రాచుంటు.
- ౪౫ రాముండు, పౌరులు ఎంత చెప్పినను, తన్ను వెంటబడించుటను విడువకుండుటఁజూచి, తమచాతీరంబున, నారాత్రినివసించుట.
- ౪౬ రాముండు, పౌరజనులవంచించి వనంబునకుఁబోవుట.
- ౪౭ పౌరజనులు , రామునిచే వంచితులయి దుఃఖింబున నయోధ్యకుంబోవుట.
- ౪౮ పౌరులు, రామశూన్యంబగునయోధ్యఁజూచి, పరమదుఃఖింబున విలపించుట.
- ౪౯ రాముండు, నానాగ్రామక్షేత్రనదీవనాదులంజూచుచు, గోసలదేశమునతిక్రమించిపోవుట.
- ౫౦ రాముండు, గంగానదీతీరంబునొందుట.
- ,, రామునియొద్దకు గుహుండువచ్చుట.
- ,, ఇగుదీవుత్తమూలంబున, రాముండు సీతతోఁగూడఘామిం బవ్వళింప, లక్ష్మణుండును గుహుండును, రక్షించుచుండుట.
- ౫౧ సీతారాములు, నేలంబరుండియుండుటంజూచి, లక్ష్మణుండు, గుహునితో, దుఃఖివచనంబులాడుట.
- ౫౨ రామునాజ్ఞఁజేసి, గుహుండు; గంగాతరణార్థమయి యోడందీసికొనివచ్చుట.
- ,, రాముండు, సుమంత్రునితోఁ, దనతలిదండ్రులనుభరతునిఉద్దేశించి, సందేశవచనంబులు చెప్పుట.
- ,, సుమంత్రుండు రామవిరహంబునకు దుఃఖించుట.
- ,, రామలక్ష్మణులు, గుహుండుచెచ్చియిచ్చినవటక్షీరముచేజటలు ధరించుట.
- ,, రాముండు, గుహుసుమంత్రులకు సెలవొసంగి, యోడనెక్కి-గంగానదినదాటుట.

సంగమసంఖ్య.

విషయములు.

- ., సీతారామలక్ష్మణులు మత్స్యదేశమున తిక్రమించి, కొన్ని మేధ్యమృగం బులచే గృతాహారులయి. రాత్రివాసాధకమయి, యొక్కవృక్ష మూలంబున జేరుట.
- ౫౩ రామండు, తనవనవాసమును గుఱించి నానావిధంబుగా దుఃఖించుట.
- ., రామండు, లక్ష్మణుని అయోధ్యకుంబొమ్మనుట.
- ., లక్ష్మణుండు, రామనాశ్వాసించి, తానుసీతయును రామునివిడిచి నిమిషమైనను బ్రతికియుండక జాలమని చెప్పట.
- ., సీతారామలక్ష్మణులు మువ్వరు నమ్మహారణ్యంబున నిర్భయము శయనించుట.
- ౫౪ సీతారామలక్ష్మణులు గంగాయమునా సంగమంబున నుండు భరద్వాజా శ్రమంబునకుం బోవుట.
- ., భరద్వాజుండు శ్రీరాముం బూజించుట.
- ., రామండు, తమవాసంబునకుం దగిన యేకాంత రమణీయస్థలంబెది యని భరద్వాజునడుగ, భరద్వాజుండు చిత్రకూట పర్వతముం జెప్పట.
- ౫౫ భరద్వాజుండు రామాదులకు చిత్రకూట పర్వత మాగంబు జెప్పట.
- ., రామాదులు కాళిందీనదిని దాటిసాయంకాలంబునక గృతాహారులై యమునాతీరంబున నివసించుట.
- ౫౬ రామాదులు చిత్రకూటపర్వతముచేరి వాల్మీకిమహామునిని సందర్శించుట.
- ., లక్ష్మణుండు రామునినియోగంబుననె బణకశాలను నిమింపుట.
- ., రామండు వాస్తుశాంత్యాదులు గావించిపణకశాలయందు నివసించియుండుట.

సకలసంఖ్య.

విషయములు.

- ౫౭ సుమంత్రుండు గుహప్రేషితుండగు చారునిచేరాముండు చిత్రకూట పర్వతంబు చేరుటను దెలిసికొని యయోధ్యానగరంబునకుఁబోవుట.
- ,, అయోధ్యయందలి జనులు రామునివిడిచివచ్చిన సుమంత్రునిం జూచి దుఃఖించుట.
- ,, దశరథుండుకౌసల్యచేసుమంత్రునిరాక నెఱింగిమూర్ఛిల్లుట.
- ౫౮ సుమంత్రుండు దశరథునకు రామలక్ష్మణులుచెప్పిన సందేశవాక్యంబు లంజెప్పట.
- ౫౯ దశరథుండు రామునివాసనంబునవృక్షంబులు మొదలగునవియుగూడదుః ఖితములై వాడియుండుటను సుమంత్రునిచే నెఱింగిపశ్చాత్తాపంబున మూర్ఛిల్లుట.
- ౬౦ రామవృత్తాంతమునువిశోకాతనయంబునవిలపించుచున్న కౌసల్యా దేవిని సుమంత్రుండాశ్వాసించుట.
- ౬౧ కౌసల్యాదేవి పుత్రదుఃఖంబునంబరవశమై దశరథునుద్దేశించివిలపిం చుటనువినిదశరథుండుమూర్ఛిల్లుట.
- ౬౨ దశరథుండుమూఢుడేఱి కౌసల్యనూటించుట.
- ,, కౌసల్యతానాడినకఠినవాక్యంబులకు నిమిత్తంబుజెప్పి దశరథుని ఊ మింపవేడుట.
- దశరథుండారాత్రికాలంబుననిద్రాపరవశుండగుట.
- ౬౩ దశరథుండుకొంతవడికి మేల్కొనితానుమున్నుకావించిన ఋషిపుత్ర వధంబునుఋషితనకొనంగినశాపంబునుకౌసల్యకుఁజెప్పట.
- ౬౪ దశరథుండర్ధరాత్రుంబునభార్యలందరు నిద్రించుచుండ మరణము నొం దుట.
- ౬౫ ప్రాతఃకాలంబునసూతమాగధాదులు యంతప్రబోధించినను మేలు కొనకుండుదశరథునింబరిక్షించిమృతిబొందినాఁడనిశ్చయించి అంతః పురపరిచారకులేఙ్గగాఁ గౌసల్యసుమంత్రులుమేలుకొనిమృతిబొంది నదశరథుంబేర్పొని రోదనంబుసేయుట.
- ౬౬ కౌసల్యకై కేయినినిందించుచు రామంబ్రస్తుతింపుచువిలపించుట.
- మంత్రులుదశరథునికే బరమునుదైలద్రోణియంబుంచుట.

సగళసంఖ్య.

విషయములు.

౧౧ రాజస్త్రిలందరుకై కేయిని నిందించుచుబాహువులచే వత్సస్థలంబున మోదుకొనుచువిలపించుట.

౧౨ మరునాడుప్రాతఃకాలంబునమాకంఠేయమౌద్గల్యవామదేవులు మొదలుగాగలదశరథునియుత్విజులు రాజసభకువచ్చివసిష్ఠునెదుటదేశమునకరాజకతచే గల్గుదోషంబులను సవిస్తరంబుగా నభివణింపి భరతునిరావింపుమనప్రాధికంచుట.

౧౩ వసిష్ఠునిచే పంపబడినదూతలుభరతుందోడైచ్చుటకై కేయి నగరంబునకుంబోవుట.

౧౪ కేయినగరంబున భరతుండురాత్రికాలంబున దనకుసంభవించిన దుస్వప్నమునుప్రాతఃకాలమునందుతనస్నేహితులకుంజెప్పుట.

౧౫ అప్పడేదూతలువచ్చివసిష్ఠాజ్ఞనువిన్నవింప భరతుండుమాతలమాతామహులకుంజెప్పివారుతనకొసంగిన నానావిధగజతురగ సేనాధనాదులంగూడి అయోధ్యకుంబోవుట.

౧౬ భరతుండు మాగంబున నానానదీనగరాదుల నతిక్రమించి నిలువక యేడురాత్రులుప్రయాణముచేసి అయోధ్యంబ్రవేశించి అందలిశోకంబునుచూచిక్షుభితమనస్కుండై తండ్రియింటకింబోవుట.

౧౭ భరతుండు తండ్రియింటందండిని కానక కై కేయియొద్దకుబోయి నమస్కరించి పితృవృత్తాంతంబునడుగనాబిడశరథుమరణంబునురామవివాసనంబునుంజెప్పి రాజ్యంబువంగీకరింపుమనుట.

౧౮ భరతుండుతండ్రిమరణంబునులన్నవనంబునకుబోవుటయునువినిపరమదుఃఖంబునొందికై కేయినినిందించి కొసల్యకుంగలిగినమహాదుఃఖముందలపోసి దుఃఖాతిశయంబునమూఢిఁగల్గుట.

౧౯

౨౦ భరతశత్రుఘ్నులుకొసల్యంబు జూచుట.

భరతుండు కొసల్యకుదనయందునమ్మకముగల్గుటకై శపథముగావించుట.

౨౧ భరతుండు వసిష్ఠునిప్రేరణంబునదశరథునకుసంసారముగావించుట

సగౌసంఖ్య.

విషయములు.

౭౭ పండ్లెండవదినంబునసపిండికరణాదులుగావించి పదమూడవ దినంబునభరతశత్రుఘ్నులుతండ్రింబేరొగ్గనిమిక్కిలిదుఃఖింపవస్థిసుమంత్రాదులువారలనాశ్వాసింపుట.

౭౮ శత్రుఘ్నుండుమంధరనుశీక్షింపఁబోవుట.

౭౯ మంత్రులుమున్నగువారు రాజ్యంబునంగీకరింపుమని ప్రాథింప భరతుండుదానికంగీకరింపక తాను రాముందోడ్కొనివచ్చుటకై బోవలయుననిచెప్పి మాగళశోధనంబునకై అయ్యైపనివాండ్రంబంపనాజ్ఞాపించుట.

౮౦ ఆపనివాండ్లు అయోధ్యనారంభించిగంగాతీరంబువరకుమాగళంబుచక్కచేయుట.

౮౧ ప్రాతఃకాలంబునరాజుం బ్రబోధించుటకై గావింపఁ బడిన మంగళవాద్యాదులవినుటచే భరతుండినుమడిదుఃఖింబునొందుట.

వసిష్ఠుండుప్రాతఃకాలంబున సభకువచ్చి భరతశత్రుఘ్నులనుమంత్రులుమున్నుగారాజవల్ల భుల నందఱను సుమంత్రునిచే సభకు రావించుట.

౮౨ వసిష్ఠుండు సభయందు భరతునిరాజ్యమునంగీకరింపుమని ప్రాథింపచుట.

భరతుండు అందుకంగీకరింపకతానా త్తణముననే, రాముందోడ్కొనివచ్చుటకై పోవలయునని చెప్పి సభకుల యందఱిచే నభినందితుండైవసిష్ఠాదులతోనుగౌసల్యమున్నగు తల్లులతోను రామునొద్దకుఁబోవుట.

౮౩ భరతుండు గంగాతీరంబున విడియుట.

౮౪ గుహుండు భరతునకు గానుకలొసంగి యాతిత్వం బంగీకరింపు మని ప్రాథింపచుట.

సకలసంఖ్య.

విషయములు.

- ౮౫ గుహుండు భరతముఖుంబున భరతాగమన నిమిత్తంబు నెఱింగి రాముంబేర్కొని దుఃఖింపుచున్న భరతునాశ్వాసిండుట.
- ౮౬ గుహుండు లక్ష్మణునిసద్గుణంబులను భరతునకుఁజెప్పట.
- ,, సూర్యోదయానంతరము రామలక్ష్మణులు జటలుధరియించి గంగానదినిదాటి వనంబునకు బోవుటనుగుహుండు భరతునకుఁజెప్పట.
- ౮౭ రాముండుజలమాత్ర కృతాహారుండై సీతతోగూడనింగుదీవృక్షమూలంబునదర్భాస్తరణంబున శయనించుటయుఁ దానునులక్ష్మణుండును మేల్కొనియెండిరక్షింపుచుండుటయును గుహుండు భరతునకుఁజెప్పట.
- ౮౮ భరతుండు ఆయింగుదీవృక్ష మూలంబును ఆదర్భాస్తరణంబునుం జూచి దుఃఖించుట.
- ౮౯ భరతుండు సైన్యసమేతంబుగా గంగానదిం దాటి భరద్వాజాశ్రమంబు ప్రవేశించుట.
- ౯౦ భరతుండు భరద్వాజమహామునిని సందర్శించుట.
- ౯౧ భరద్వాజమహాషిఁ భరతునకు అతనిసైన్యమునకును గొప్ప విందుగావించుట.
- ౯౨ భరతుండుభరద్వాజువీడ్కొనిచిత్రకూటపర్వతంబునుగూర్చిబోవుట.
- ౯౩ భరతుండు చిత్రకూటప్రాంతవనము ప్రవేశించుట.
- ,, భరతుండు శత్రుఘ్నునకురామాశ్రమమును వెదకింపనాజ్ఞాపించుట.
- ,, శత్రుఘ్నునిచేఁబంపబడిన పురుషులు రామాశ్రమమునందలి ధూమచిహ్నమునుచూచివచ్చి భరతునకుం దెలుపుట.
- ౯౪ చిత్రకూట పర్వతమునందలి సీతారామ విహారమును వణికించుట.
- ౯౫

సకలసంఖ్య.

విషయములు.

- ౯౬ రాముండు అడవిమృగంబులు భయంబునంబాటునుజూచి తత్కారణంబాటయొమని లక్ష్మణునకాజ్ఞా పించుట.
- ,, లక్ష్మణుండుఉన్నతవృక్షంబు నారోపించి భరతుండు రామునిం జంపసైన్యసమేతుండై వచ్చుచున్నాడనియు ఆజ్ఞయొక్కనేతానత నింజంపివచ్చేదనియు రామునితోఁజెప్పట.
- ౯౭ రాముండు కుపితుండైన లక్ష్మణుని నాశ్వాసించుట.
- ౯౮ భరతుండు శత్రుఘ్నగుహలను మాత్రము వెంటబెట్టుకొని రామాశ్రమంబునకుఁబోవుట.
- ౯౯ భరతుండు తల్లులందోడొగ్గిరమ్మనివసిష్ఠునకుఁజెప్పి ముందునడుచు చున్న శత్రుఘ్నునకు రామాశ్రమంబులచిహ్నంబుల నభివర్ణించుచు రాముదుడఁశంకలించి దుఃఖించుచు రామునియొద్దకుఁబోయి రామునిపాదంబులంబడుట.
- ౧౦౦ రాముండుకుశల ప్రశ్నవ్యాజంబున భరతునకు రాజనీతిందెల్పుట.
- ౧౦౧ భరతుండు రామునకు దశరథుని మరణంబుదెల్పుట.
- ౧౦౨ రాముండు దశరథునిం బోగొనివిలపించి మందాకినీతీరంబున సపిండి కరణాదులం గావించి ఆశ్రమంబునకువచ్చి మరల దుఃఖంబు నవలంబించుట.
- ,, భరతసైనికులును అయోధ్యాజనులును రామవిలాపంబువిని రామునియొద్దకువచ్చుట.
- ,, రాముండు తల్లులంజూచుట.
- ,, రాముండు వసిష్ఠునకు నమస్కారముగావించుట.
- ,, మంత్రులుమున్నగువారలును రామనొద్దకువచ్చి అందరును ఆచ్ఛట గూర్చుండుట.
- ౧౦౪ భరతుండు, రామునిరాజ్యంబునంగీకరింపుమనిప్రార్థింపుట.

సగంసంఖ్య.

విషయములు.

,, రాముండు, తండ్రియొక్క నతిక్రమింపఁగూడదని భరతునకు సమాధానంబుఁజెప్పట.

౧౦౫ భరతుండు మఱల రాముని రాజ్యంబునంగీకరింపుమని ప్రార్థించుట.

,, రాముండు భరతునకు సమాధానంబుఁజెప్పట.

౧౦౬ రాజ్యమునంగీకరింపుమని భరతుండు రాముఁబ్రాధికంప, వసిష్ఠాదులును మంత్రులును దల్లులును పౌరశ్రేష్ఠులును, భరతునితోఁగూడ రాముఁబ్రాధికంచుట.

౧౦౭ రాముండు, తగుసమాధానంబుఁజెప్పి భరతువకుఁడందీపైఁగల్గినకోపంబును నివారించుట.

౧౦౮ జాబాలి, నా స్తికమతంబవలంబించి, రాజ్యంబు నంగీకరింపుమని రామునకుఁ జెప్పట.

౧౦౯ రాముండు, జాబాలియు పన్యసించిన నా స్తికమతంబుఖండించి, వైదికమతంబును స్థాపించుట.

౧౧౦ వసిష్ఠుండు, జాబాలిపై రామునికిఁ గల్గిన కోపంబును, నివారించుట.

,, వసిష్ఠుండు, వై వస్వతమనువు మొదలుకొని దశరథునివఱకు, జ్యేష్ఠపుత్రుఁడై ప్రభువగుట సంప్రదాయముగాన, జ్యేష్ఠపుత్రుండవగుటచే నీవే రాజ్యపాలనంబు నేయవలయునని, రాముఁబ్రాధికంచుట.

౧౧౧ రాముండు వసిష్ఠునకు సమాధానంబుఁజెప్పట.

,, భరతుండు, రామునికనుగ్రహంబుగల్గి రాజ్యపాలనంబున కంగీకారంబగునంతవరకు, బిణశాలకడ్డముగా నేలంబుండియుండెదనని, యట్లుగావించుట.

సగఃసంఖ్య.

విషయములు.

,, రాముండు భరతుని సమాధానపఱచుట.

౧౧౨ రాముండు భరతునకుఁబాదుకలనొసంగుట.

౧౧౩ భరతుండు రామపాదుకలను శిరసావహించి, యయోధ్యాభిముఖుం
డై, భరద్వాజునిజూచి, యయోధ్యాపురంబునకుఁబోవుట.

౧౧౪ భరతుండు , యయోధ్యానగరము నితానందమయియుండుటచూచి
దుఃఖితుండగుట.

౧౧౫ భరతుండయోధ్యానగరంబువిడిచినదిగ్రామంబుఁజేరి, పాదుకలయం
దురాజ్యభారంబుంచి, రాజ్యపాలనముగావించుట.

౧౧౬ చిత్రకూటపర్వతంబునందు, ఋషులందఱునయ్యాశ్రమంబున రాక్షస
బాధగలుగుటంజేసి, యాసంగతిరామునకుఁదెల్పి మఱియొకస్థలంబు
నకుఁబోవుట.

౧౧౭ రాముండు, పెక్కుకారణంబులనాలోచించి, యయ్యాశ్రమంబువిడి
చి , సీతాలక్ష్మణసహితుండై , యత్రిమహామనియాశ్రమంబునకుఁ
బోవుట.

,, అత్రిమహామని రామునకాతిథ్యంబుగావించుట.

,, అనసూయాదేవి సీతకుఁబాతివ్రత్యధమకంబు నుపదేశించుట.

౧౧౮ అనసూయాదేవి సీతాదేవిపాతివ్రత్యంబునకుమెచ్చి సీతాదేవికి, ది
వ్యాంగరాగవస్త్రాభరణాదులనొసంగుట.

,, సీతాదేవి, అనసూయాదేవి నియోగంబునఁ, దనస్వయంవరవివాహ
వృత్తాంతంబునంతయుంజెప్పుట.

సగౌరవం.

విషయములు.

౧౧- రాముండు , ఆ రాష్ట్రముంతయునత్యాశ్రమంబుననెయుండి, పాతరికాలంబునలేచి, కాల్యకరణీయంబులందీర్చికొని, ఋషులుచూపిన మాగళంబున, దండకారణ్యంబునకుఁబోవుట.

అయోధ్యాకాండవిషయసూచి,

సమాప్తము.

శ్రీ రామచంద్రపరబ్రహ్మణేనమః.

మంగళమస్తు.

ఆయత్రిమహామునిని; వవం దే = నమస్కరించెను. భగవాన్ = అధికమయిన మాహాత్మ్యముగల; అత్రిశ్చపి = అత్రిమహామునియును; తం = ఆ రాముని; పుత్రవత్ = కొడుకునువలె ; ప్రత్యపద్యత = స్వీకరించెను.

మహాయశుండగునారాముండు, అత్రిమహాముని యాశ్రమంబునకుఁ బోయి, యుష్మహామునికి నమస్కారంబుగా వించెను; ఆయనయు, రాముని, గొడుగునుంబోలె, నాదరించెను. అని, తాత్పర్యము.

స్వయ మాతిథ్య మాదిత్య సర్వ మస్య సుసత్కృతమ్
సౌమిత్రించ మహాభాగాం సీతాంచ సమసాంశ్చయత్. ౬

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆయత్రిమహాముని; స్వయం = తానే; అస్య = ఈ రామునకు ; సుసత్కృతం = మిక్కిలియు సత్కారము గలుగునట్లుగా; ఆతిథ్యం = అతిథిపూజను; సర్వం = సమస్తమును; ఆదిత్యం = చేసి; సౌమిత్రించ = లక్ష్మణుని; మహాభాగాం = పూజ్యమయిన భాగ్యముగల; సీతాంచ = సీతా

దేవిని; సమసాంశ్చయత్ = అనునయించెను. ఆయత్రిమహాముని; రామునకుఁ దానే, యతిథిసత్కారమంతయుఁ జక్కఁగాఁ గావించి, లక్ష్మణుని, మహాభాగురాలగు సీతాదేవినిం బ్రయవచనంబుల నాదరించెను. అని, తాత్పర్యము.

పత్నీంచ సమనుప్రాప్తాం వృథా మామంత్ర్య సత్కృతామ్
సాంత్యయామాస ధర్మజ్ఞ స్సర్వభూతహితే రతః. ౭

టీక॥ ధర్మజ్ఞః = ధర్మము నెఱింగినవాఁడును; సర్వభూతహితే = సమస్తప్రాణులమేలునందు ; రతః = ఆసక్తుఁడునగునత్రిమహాముని; సమనుప్రాప్తాం = సమీపమునకువచ్చిన; వృథాం = ముసలిదియు; సత్కృతాం = పూజింపఁ

బడినదియునగు; పత్నీంచ = భార్యను గూడ; ఆమంత్ర్య = విలిచి; రామాదీన్ (అధ్యాహృతము) = రామాదులను; సాంత్యయామాస = ఊరడించెను. ధర్మజ్ఞుండును సమస్తప్రాణి హితరతుండునగునత్రిమహాముని, సమీపం

బుననున్నవృద్ధురాలును సర్వలోక పూయుంచానును , రామాదులనాదరించి జితయునగు తన భార్యంబిలిచి , భార్య రి. అని, తాత్పర్యము.

అనసూయాం మహాభాగాం తాపసీం ధర్మచారిణీమ్

ప్రతిగృహ్టేష్వవై దేహీ మబ్రవీ దృషిస త్తమః. ౮

టీక॥ ఋషిస త్తమః = ఋషి శ్రేష్ఠం ధ్యాహృతము = అని; వై దేహీం = సీ దగునత్రిమహాముని; “మహాభాగాం = తా దేవిని గూచి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. పూజ్యమయిన భాగ్యముగలదియు; తా ఋషి శ్రేష్ఠం దగునత్రిమహాముని, సీ పసీం = తపస్వినియు ; ధర్మచారి తా దేవింజూచి, మహాభాగురాలును ద ణీం = ధర్మమునాచరించునదియునగు; పస్విని యుధర్మానుష్ఠానపరయునగునన అనసూయాం = అనసూయను; ప్రతిగృ సూయా దేవికి నమసాఁరంబు గా వింపు ణ్టేష్వ = ప్రతిగ్రహింపుము ” ఇతి (అ మని చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రామాయ చాచవత్తేతాం తాపసీం ధర్మచారిణీమ్

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆయ ను; ఆచవత్తే = చెప్పెను. త్రిమహాముని; తాపసీం = తపస్విని ఆయత్రిమహాముని, రామునకును, యు; ధర్మచారిణీం = ధర్మమునాచ మహాతపశ్శాలియుఁబరమ ధార్మికు రించునదియునగు; తాం = ఆయనసూ రాలునగు, ననసూయా దేవితోఁ జెప్పె యను; రామాయచ = రాముని కొఱకు ను. అని, తాత్పర్యము.

దశవషాఙ్మనా వృష్ట్యా దగ్ధ లోకే నిరంతరమ్. ౯

యయా మూలభలే సృష్టే జాహ్నువీచ ప్రవతితా

ఉగ్రేణ తపసా యుక్తా నియమైశ్చాప్య లంకృతా. ౧౦

దశవషాఙ్మనాసాగి యయా త త్తం మహా త్తపః

అనసూయా వ్రతై స్సాంతా ప్రత్యూహాశ్చ నివతితాః. ౧౧

దేవకార్య నిమిత్తంచ యయా సంతర్పరమాణయా

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౮౯౧

స ౧౧౭

దశరాత్రం కృతా రాత్రి స్నేయం మాతేవతేనఘ. ౧౨

టిక॥ అనఘ=పాపరహితంబువగు రా
మండ! దశవర్షాణి=పదీసంవత్సరము
లు; అనావృష్ట్యా=వర్షములేచిత;
లోకే=లోకము; దగ్ధే=దహింపఁబడ
గా; యయా=ఎవ్వతెచేత; నిరంతరం=
ఎల్లప్పుడును; మూలభలే=గడ్డలునుపం
డ్లును; సృష్టే = సృజింపఁబడినదో;
జాహ్నువీచ=గంగానదియు; ప్రవతి=
తా=కలిగింపఁబడినదో, యయా=ఎ
వ్వతెచేత; దశవర్షసహస్రాణి=పది
సంవత్సరములవేలు; పదివేల సంవత్సర
ములననుట; మహాత్ =గొప్పదగు; త
పః=తపస్సు; తస్తం=చేయఁబడినదో;
ప్రత్యూహశ్చ=విఘ్నములును; నివర్తి
తాః = తొలగింపఁపడినవో; దేవకా
ర్యనిమిత్తం=దేవతాకార్యమునిమిత్త
మయి; సంతర్వరమాణయా=వేగిరపడు
చున్న; యయాచ=ఎవ్వతెచేతను; ద
శరాత్రం=పదిరాత్రులు; రాత్రి=
ఒకరాత్రుగా; కృతా=చేయఁబడిన
దో; సా=అట్టి; ఉగ్రేణ=తీక్షణమున;
తపసా=తపస్సుతో; యుక్తా=కూడి
నదియు; నియమైశ్చ=నియమములచే
తను; అలంకృతా=అలంకరింపఁబడిన

దియును; వ్రతైః=కృచ్ఛ్రాచారా
యణాదివ్రతములచేత; స్నాతా=స్నా
నముచేసినదియునగు; ఇయం=ఈ; అ
సూయా=అసూయాదేవి; తే=నీ
కు; మాతేవ=తల్లివంటిది.

పాపరహితంబువగు రామండ!

ఈయనసూయాదేవి మున్నుపదీసంవ
త్సరములువర్షములేక మహాక్షామము
సంభవించి లోకంబు లన్నియు దగ్ధ
ములగుచుండునప్పుడు, ఋషులకుఁబల
మూలంబులసృజించి, గంగానదినిగూ
డఁ బ్రవహించు చుండునట్లు గావించి
నది; పదివేలసంవత్సరంబులత్యుగతపం
బుగావించినట్టిమహాప్రభావురాలును;
కృచ్ఛ్రాచారాయణాదివ్రతంబులుపె
కులాచరించినది, ఋషులకుంగల్గు త
పోవిఘ్నంబులన్నియు నివారించుచుండు
ను; మఱియుమున్నొకప్పుడుదేవకార్య
నిమిత్తమయి, పదిరాత్రులు ఒకచేరా
త్రిగాఁజేసి, మన్నన వడసియున్నది, నీ
విష్ణుహాదేవిని దల్లినింబోలె, బూజిం
పుముశ్రేయస్సుగలుగును.

అని, తాత్పర్యము.

తా మిమాంసర్వధూతాని నమస్కార్యం యశస్వినమ్

అభిగచ్ఛతు నై దేహీ వృద్ధా మక్రోధనాం సదా. ౧౩
అనసూయేతి యా లోకే కమభిః ఖ్యాతి మాగతా

టీక॥ యా = ఎవ్వతె; అనసూయే = ఈయనసూయను; నై దేహీ = సీతాదే
తి = అనసూయయని; లోకే = లోకము వి; అభిగచ్ఛతు = పొందునుగాక.
నందు; కమభిః = కార్యములచేత; అద్భుతకమంబులచేత లోకంబు
ఖ్యాతిం = ప్రసిద్ధిని; ఆగతా = పొందిన నం దంతయుననుసూయాదేవియనిప్ర
దో; తాం (అధ్యాపృతము) = అట్టి; స ఖ్యాతిగావించినట్టిదియు సమస్త ప్రా
ర్వభూతానాం = సమస్తప్రాణులకు నులకును నమస్కార్యయును మహాయ
ను; నమస్కార్యం = నమస్కరింపఁ శశ్వలినియు వృద్ధురాలునుగోపరహీ
దగినదియు; యశస్సీవనీం = అధికమ తయునగు నీయనసూయాదేవిని, సీ
యినకీర్తిగలదియు; వృద్ధాం = ముసలి తాదేవినమస్కరించుగాక. అని, అమ్మ
దియు; సదా = ఎల్లప్పుడును; అక్రోధ హముని రామునితోఁజెప్పెను.
నాం = కోపములేనిదియునగు; ఇమాం = అని, తాత్పర్యము.

ఏవం బువాణం త మృషిం తథే త్యక్త్వా స రాఘవః. ౧౪
సీతా మువాచ ధర్మజ్ఞా మిదం వచన ముత్తమమ్

టీక॥ సః = ఆ; రాఘవః = రాముఁ మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.
డు; ఏవం = ఇట్లు; బువాణం = చెప్పుచు అంతనారాముండు, అత్రిమహాము
న్న; తం = ఆ; ఋషిం = అత్రిమహర్షిఁ నిచెప్పినమాటనువిని; యాయనకట్లే
నిగూర్చి; తథేతి = అట్లేయని; ఉక్త్వా = యనిచెప్పి, ధర్మజ్ఞురాలగుసీతాదేవిం
చెప్పి; ధర్మజ్ఞాం = ధర్మమునెఱంగి జూచి, యుత్తమంబగునీమాటం జెప్పె
న; సీతాం = సీతాదేవినిగూర్చి; ఇదం = ను. అని, తాత్పర్యము.
ఈ; ఉత్తమం = శ్రేష్ఠమయిన; వచనం =

రాజపుత్రి శుత మిదం మునే రస్య సమీరితమ్. ౧౫
శ్రేయోథ మాత్మనా శీఘ్ర మభిగచ్ఛ తపస్వివనీమ్

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౯౩

స ౧౧౭

టీక॥ గాజపుత్ర = రాచకొమ్మ	యాదేవిఁ, అభిగచ్ఛ = సేవింపుము.
శ్రేణవగుసీతాదేవి! అన్యః ఈఁమునేఁ	గాజపుత్రవగుసీతా, యిమ్మహాము
బుషియొక్క; ఇదం = ఈ; సమీరితం =	నిసెలవిచ్చినమాటను విన్నావుగదా,
మాట; శ్రుతం = వినుటడినదా? ఆత్మ	కావుననీ శ్రేయస్సుపొందెనేఁడును; ని
నఁ = నీయొక్క; శ్రేయోథం = శ్రేయ	యనసూయమహాదేవిని సేవింపుము. అ
స్సుకొఱకు; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; తప	ని, రాముండు, సీతాదేవికింజెప్పెను.
స్వినీం = తపశ్శాలినియగుయనసూ	అని, తాత్పర్యము.

సీతా శ్వేతద్వచ శ్శ్రుత్వా రాఘవస్య హితైషిణిః. ౧౬
తా మశ్రిపత్నీం ధమకజ్ఞా మభివక్రామ మైథిలీ

టీక॥ మైథిలీ = మిథిలయందుఁబుట్టిన;	అయనసూయను; అభివక్రావ = ప్రద
సీతా = సీతాదేవి; హితైషిణిః = మేలు	తీ. శింఁచెను.
గోరునట్టి; రాఘవస్య = రామునియొ	అతః, సీతాదేవి, తనమేలుగోరున
క్క; ఏతత్ = ఈ; వచః = మాటను;	ట్టిరాముండుచెప్పినమాటనువిని, ధమక
శ్రుత్వాతు = విన్నంతనె; ధమకజ్ఞః =	జ్ఞురాలగునాయనసూయాదేవికిఁ బ్రద
ధమకమునెఱింగినదియ; అశ్రిపత్నీం =	తీ.ణముగావించెను.
అత్రిమహామునిభార్యయనగు; తాం =	అని, తాత్పర్యము.

శిథిలాం వలితాం వృద్ధాం జరాపాండురమూఢకజామ్. ౧౭
సతతం వేపమానాంగీం ప్రవాతే కదలీయథా
తాంతు సీతా మహాభాగా మనసూయాం పతివ్రతామ్. ౧౮
అభ్యవదయ దవ్యక్రా స్వనామ సముదాహరత్

టీక॥ సీతా = సీతాదేవి; అవ్యక్రా =	ముసలిదియ; జరాపాండుర మూఢక
ఏమలుపాటులేనిదై; శిథిలాం = శిథిలము	జాం = ముసలితనముకేఁదెల్లనైన వెం
లయినయవయవములుగలదియ; వలి	దుక్రకలుగలదియ; ప్రవాతే = పెను
తాం = ముడతలుగలదియ; వృద్ధాం =	గాలియందు; కదలీయథా = అరఁచిచె

ట్టువలె; తతం=ఎల్ల స్వమును; వేపనూ
నాంగీం=వడంకుచున్న యవయవము
లుగలదియు; మహాభాగాం=పూజ్య
మయిన భాగ్యముగలదియు; పతివ్ర
తాం=పతివ్రతయునగు; తాం=ఆ; అన
సూయాంతుం=అనసూయాదేవిని; అ
భ్యవాదయత్=నమస్కరించెను; స్వ
నామ=తనపేరును, సముదాహరత్=
చెప్పెను.

సీతాదేవి, శిథిలాంగియు, దేహము
నందుడుతలుగలదియువృద్ధురాలును
ముసలితనంబునంజేసి తెల్లనైన వెండు
కలుగలదియుఁబ్రవాతంబునఁ గదళీవృ
క్షముంబోలెగడగడవడంకుచున్నదియు
మహాభాగురాలునుబతివ్రతయునగు న
య్యనసూయాదేవికి, స్వనామోదాహ
రణపూర్వకముగా, నమస్కరింబుగా
విం చెను. అని, తాత్పర్యము.

అభివాద్యచ వై దేహీ తాపసీం తామసిందితామ్. ౧౯

బద్ధాంజలిపుటా హృష్టా పర్యప్రచ్ఛ దనామయమ్

టీక॥ వై దేహీ=సీతాదేవి; అనిం
దితాం=నిందింపఁబడనట్టి; తాపసీం=
తపస్వినియగు; తాం=ఆయనసూ
యాదేవి; అభివాద్యచ=నమస్కరించి
యు; బద్ధాంజలిపుటా=కట్టఁబడినదొ
ప్పవంటి చేమోడ్పుగలదై; హృష్టా=
సంతసించినదై; అనామయం=ఆరో

గ్యమును; పర్యప్రచ్ఛత్=అడిగెను,
అట్లు, సీతాదేవి, అనిందితయగు నాయ
నసూయామహాదేవికి నమస్కరింబు
గావించి, పరమసంతోషంబునచేమో
డ్పుగీలించి, యారోగ్యంబునడిగెను,
అని, తాత్పర్యము.

తత స్సీతాం మహాభాగాం దృష్ట్వా తాం ధర్మచారిణీమ్. ౨౦

సాంత్యయంత్య బ్రవీ ధృష్టా దిష్ట్యా ధర్మ మవేక్షసే

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; సా (అ
ధ్యాహృతము)=ఆయనసూయాధర్మ
చారిణీం=ధర్మమునాచరించునదియు;
మహాభాగాం=పూజ్యమయినభాగ్య

ములుగలదియునగు; తాం=ఆ; సీ
తాం=సీతాదేవి; దృష్ట్వా=చూచి;
హృష్టా=సంతసించినదై; సాంత్య
యంతీ=అనునయించుచు; అబ్రవీత్=

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౦౯

స ౧౦౩

చెప్పెను. దిష్ట్యా=భాగ్యముచేత; ధ
మకం=ధర్మమును; అవేక్షసే=చూ
చుచున్నావు.

అంత, ననసూయాదేవి, మహాభా
గురాలునుఁబరమ ధామికురాలునగు

రాసీతాదేవిఁజూచి, పరమసంతోషం
బునొంది, మధురవాక్యంబున నెట్లు చె
ప్పెను. నీభాగ్యవశంబునఁజేసి, నీకిట్లు;
పాతివ్రత్యరూపధర్మబుద్ధి గలిగియు
న్నది. అని, తాత్పర్యము.

త్యక్త్వా జ్ఞాతిజనం సీతే మాన వృద్ధిం చ భామిని. ౨౦
అవరుద్ధం వనే రామం దిష్ట్యా త్వ మనుగచ్ఛసి

టీక॥ భామిని=స్త్రీవగు; సీతే=సీ
తాదేవి; త్వం=నీవు; దిష్ట్యా=భాగ్యము
చేత; జ్ఞాతిజనం=బంధుజనులను; మా
నం=అహంకారమును; బుద్ధిం= సంప
దను; త్యక్త్వా=విడిచి=వనే= అడవి
యందు; అవరుద్ధం= నిబంధింపఁబడి
న; రామం= రాముని; అనుగచ్ఛసి=

వెంబడించుచున్నావు!
సీతాదేవి! నీవు, బంధుజనమును అ
హంకారమును విశ్వస్యము అన్నింటిని
విడిచి, అడవికిఁబయలుమఁబడిన, రాముని
వెంబడించి వచ్చి యున్నావే! నీభాగ్య
మేమనిచెప్పవచ్చును.
అని, తాత్పర్యము.

నగరస్థో వనస్థోవా పాపోవా యదివా శుభః. ౨౧

యాసాం స్త్రీణాం ప్రియో భ తా తాసాం లోకా మహేదయాః

టీక॥ యాసాం=వీ; స్త్రీణాం=
స్త్రీలకు; నగరస్థోవా= పట్టణంబున
నున్నవాఁడుగాని; వనస్థోవా= అడవి
నున్నవాఁడుగాని; పాపోవా= పాపి
ష్ఠుఁడుగాని; శుభోయదివా=ధామిక
కుఁడుగాని; భతా= పెనిమిటి; ప్రి
యాః=ఇష్టుఁడో; తాసాం=ఆస్త్రీలకు;
మహేదయాః= అధికమయినవృద్ధిగ

ల, లోకాః= లోకములు; స్వః (అభ్యా
హృతము)=కల్లును.
ఏస్త్రీలు, పెనిమిటిపట్టణంబుననున్న
ను, అడివిలోనున్నను, దరిద్రుడైన
ను బాపిష్ఠుఁడైనను, అతనివిషవక సే
వించుచుందురో, అట్టిస్త్రీలకు, ఉత్తమ
లోకములుకలుగును.
అని, తాత్పర్యము.

దుశ్శీలః కామవృత్తో వా ధనైర్వా పరివజీతః. ౨౩

స్త్రీతా మార్యస్వభావానాం పరమం దైవతం పతిః

టీక|| ఆర్యస్వభావానాం=పూజ్య పరమం=ఉత్తమమయిన; దైవతం = మయినస్వభావముగల; స్త్రీతాం = దైవము.
 దుశ్శీలః=దుస్స్వభావముగ దుష్టస్వభావుండైనను, స్వేచ్ఛాచా
 లవాండుగాని; కామవృత్తేవా = స్వే రసంపన్నుండైననుదరిదుండైనను, జెని
 చ్ఛాచారముగలవాండుగాని; ధనైః = మిటియే, ధామిక స్త్రీలకుంబరమదే
 ధనములచేత; పరివజీతోవా=విడువత, అని, తాత్పర్యము.
 వంబడినవాండుగాని; పతిః = పెనిమిటి;

నాతోవిశిష్టం పశ్యామి బాంధవం విమృశంత్యహమ్. ౨౪

సర్వత్ర యోగ్యం వై దేహీ తపః కృత మివాత్మయమ్

టీక|| వై దేహీ = సీతాదేవీ! అ ధువును; నపశ్యామి=చూడను.
 హం=నేను; విమృశంతి=అలోచించు సీతాదేవీ! నేనెంతయాలోచించి
 చు; అతః=ఈరెంటికన్నను; విశిష్టం= నను, పెనిమిటికన్న, మహాతపస్సువలె
 అధికుండగు; కృతం=చేయబడిన; అ సర్వావస్థలయందును రక్షించునట్టిబం
 ద్యయం=నాశములేని; తపశ్చ = తప ధువైండును, నాకుండుపడలేదు.
 స్సువలె; సర్వత్ర= అన్నిటను; యో అని, తాత్పర్యము.
 గ్యం=సమర్థుండైన; బాంధవం=బం

సత్వేనచువగచ్ఛంతి గుణదోష మసత్త్వియః. ౨౫

కామవక్తవ్య హృదయా భర్తృనాథా శ్చరంతియః

టీక|| యః=ఎవ్వరు; కామవక్తవ్య పెనిమిటులనుయాలించు వారలునయి;
 హృదయాః=మన్తభాధీనమయిన మన చరంతి=తిరుగుదురో; తాః (అధ్యా
 స్సుగలవారలును; భర్తృనాథాశ్చ= హృతము)= ఆ; అసత్త్వియః =

దుష్టస్త్రీలు; ఏనం=ఈ; గుణదోషంతు= గుణదోషమునుమాత్రము; నావగచ్ఛంతి=ఎఱుంగరు.

మన్మథాధీనమానసలయి పరపు

రుఘులంగోరుచుండిరుగుచుండునట్టి దుష్టస్త్రీలకు ఈధర్మసూత్తము చెలియదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాప్తువం త్యయశశ్చైవ ధర్మభ్రంశంచ మైథిలి. ౧౬
అకార్యవశ మాపన్నాస్త్రీయో యః ఖలు తద్విధాః

టీక || మైథిలి = సీతాదేవి; తద్విధాః=ఆట్టి; అకార్యవశం=అకార్యాధీనతను; ఆపన్నాః=పొందినట్టి; స్త్రీయః=స్త్రీలు; యః(సంతి)=ఎవ్వరుగలగా; తాః(అధ్యాహృతము)=ఆస్త్రీలు; అయశశ్చైవ=అసకీర్తిని; ధర్మభ్రంశంచ=ధర్మమునుండి జారుటను;

ప్రాప్తువంతిఖలు = పొందుచున్నారు గదా!

అట్లు, కామాధీనులయి దుర్మాగంబునంబ్రవతించునట్టి, దుష్టస్త్రీలు, ఇహలోకంబుననపకీర్తి నొంది, పరలోకంబునను భయంకర నరకంబునొందుదురు. అని, తాత్పర్యము.

త్వద్విధాస్తు గుణైర్మృక్తా దృష్టలోకపరావరాః. ౧౭
స్త్రీయస్వగేః చరిష్యంతి యథా ధర్మకృతస్తథా

టీక|| త్వద్విధాః=నీయట్టి; గుణైః=గుణంబులతో; యుక్తాః=గూడినవారలును; దృష్టలోకపరావరాః=చూడఁబడినలోకమునందలిమంచి చెడులుగలవారలునగు; స్త్రీయస్తు=స్త్రీలుమాత్రము; ధర్మకృతః = ధర్మమునాచరించువారలు; యథా=ఎట్లొకథా=

అట్లు; స్వగేః=స్వగమునందు ; చరిష్యంతి=సంచరింపఁగలరు.

నీయట్టిగుణవంతులును, మంచి చెడులుచెలిసినవారలునగును తమస్త్రీలు, ధామికులచాడ్చిన, స్వగంబునవిహరింపుచుండురు.

అని, తాత్పర్యము.

తదేవ మేనంత్య మనువ్రతా సతీ

పతివ్రతానాం సమయానువతిసీ. ౧౮

భవస్వ భతుః స్సహధర్మచారిణీ
యశశ్చ ధర్మంచ తత స్సమాప్యసి

టీక తతే=అందువలన ; త్వం=నీ	శశ్చ=కీర్తిని; ధర్మంచ=ధర్మము
పు; ఏవం=ఇట్లు; ఏనం= ఈ పెనిమిటిని;	ను; సమాప్యసి=పొందఁగలవు.
అనువ్రతాసతీ=అనుసరించినదానవగు	అట్లుగుటంజేసి, నీవిప్పటివలెనే, పెని
చు; పతివ్రతానాం = పతివ్రతలయొ	మిటిని ననువతింపుచు, బతివ్రతల
క్క; సమయానువతిని= ఆచారమున	యాచారము ననుసరించి, పెనిమిటి
నుసరించుదానవై; భతుః= పెనిమిటి	తోఁగూడధర్మంబు నాచరింపుచుండు
కి; సహధర్మచారిణీ = కూడధ	ము; నీకుఁగీర్తియునుధర్మంబును గలు
మమునాచరించుదానపు; భవస్వ (భ	గును. అనియనసూయసీతకుఁ జెప్పెను.
వ)=అగుము. తతః=అందువలన; య	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, సప్తదశోత్తరశతతమస్సగళః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ సప్తదశోత్తరశతతమస్సగళిక,
ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౧౮౯

స ౧౧౮

త్రి

అష్టాదశోత్తరశతతమసగః పార్షణంభః.

సాశ్వేవ ముక్తా వైదేహీ అనసూయానసూయాయా
ప్రతిపూజ్య వచోమందం ప్రవక్తు ముపచక్రమే. ౧

టీక॥ అనసూయా = అసూయలేన రంభించెను.

టీక॥ సా = ఆ; వైదేహీతు = సీతాదేవి	అంతనసూయారహితయగు సీతా
యః; అనసూయాయా = అనసూయాదే	దేవి, అనసూయాదేవి చెప్పినమాట
విచేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తా = చెప్పబ	నువినె, యమృతహాదేవింబూజించి, విన
డినదై; ప్రతిపూజ్య = పూజించి; మం	యంబున; దిన్నగా నిట్లనిచెప్పెను.
దం = తిన్నగా; వచః = మాటను; ప్ర	అని, తాత్పర్యము.
వక్తుం = చెప్పుటకు- ఉపచక్రమే = ఆ	

వైత రాశ్చర్య మార్యాయా యన్తాం త్వ మభిభాషసే
విదితం తు మమాప్యేత దృధా నార్యాః పతి గురుః. ౨

టీక॥ త్వం = నీవు; మాం = నన్ను గూ	సంగతి; మమాపితు = నాకునుగూడ; వి
ర్చి; అభిభాషసే (ఇతి) యత్ = చెప్పుచు	దితం = తెలిసినది.
న్నావనునదియేదిగలదో; ఏతత్ = ఇది;	నీవు; నాకిట్లుపదేశించుట, సకలలో
ఆర్యాయాః = పూజ్యురాలగునీకు; నా	కపూజ్యయగు నీరాశ్చర్యకరముగాదు;
శ్చర్యం = ఆశ్చర్యకరముకాదు. యథా =	స్త్రీకి చెనిమిటియే దైవమనునది నా
ఎట్లు; నార్యాః = స్త్రీకి; పతిం = పెనిమ	కును తెలిసియున్న సంగతియే.
టి; గురుః = అధికుఁడో; ఏతత్ = ఈ	అని, తాత్పర్యము.

యద్య ప్యేవ భవేద్భర్తా మమార్యే వృత్తవజ్ఞః తః
అదైవధ ముపచతవ్య స్తథా ప్యేవ యయా భవేత్. ౩

టీక॥ ఆర్యే = పూజ్యురాలవగునన
సూయా దేవీ; మమ = నాయొక్క; ఏషః =
ఈ; భృతా = పెనిమిటి; వృత్తవజ్జి =
తం = ఆచారహీనుడు; భవేద్యద్యపి =
అయినప్పటికిని; కథాపి = అట్లయినను;
ఏషః = ఈ పెనిమిటి; అద్వైతధం = భేద
ములేనట్లు; ఉపచితవ్యః = సేవింపఁబ

డవలసినవాఁడు; భవేత్ = అగును,
పూజ్యురాలవగుననసూయాదేవీ! ఒక వే
ళనా పెనిమిటియాచారహీనుండై యు
న్నను; అప్పటికిని; నేనతనికి సేవ సేయు
వలసినదిగా నేయున్నదిగదా!
అని, తాత్పర్యము.

కిం పున ర్యో గుణశ్లాఘ్య స్సానుక్రోశో జితేంద్రియః
స్థిరానురాగో ధర్మాత్మా మాతృవ త్పితృవ త్ప్రియః. ౪

టీక॥ యః = ఏ పెనిమిటి; గుణశ్లాఘ్యః =
ఘ్యః = గుణంబులచే గొనియాడఁదగిన
వాడుగాను; సానుక్రోశః = దయతోఁ
గూడినవాఁడుగాను; జితేంద్రియః = జ
యింపఁబడినయింద్రియములు గలవాఁ
డుగాను; స్థిరానురాగః = స్థిరమయిన
ప్రేమగలవాఁడుగాను; ధర్మాత్మా =
ధర్మస్వభావుఁడుగాను; మాతృవత్ =
తల్లి వంటివాఁడుగాను; పితృవత్ = తం
డ్రివంటివాఁడుగాను; ప్రియః = ఇష్టుండు
గాను; భవేత్ = ఉండునో; సః (అధ్యా

హృతము) = అట్టివాఁడు; కిం పునః (వ
క్తవ్యః) చెప్పఁబడవలయునాయేమి?
అట్లుండగా, గుణవంతుండునుదయా
శాలియు, జితేంద్రియండునునాయం
దుస్థిరమయినయనురాగముగలవాఁడు
నుధర్మాత్ముండును నాకుదల్లి యుం
బోలె, బ్రియంబు సేయవచ్చునుదండ్రీ
యింబోలెహితంబునగూర్చువాఁడును
మోహనాకారుండునగు పెనిమిటిని సే
వింతుటకు చెప్పవలయునాయేమి?
అని, తాత్పర్యము,

యాం వృత్తిం వతేతే రామః కౌసల్యాయాం మహాబలః
తామేవ నృపనారీణా మన్యాసా మపి వతేతే. ౫

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబలము
గల; రామః = రాముఁడు; కౌసల్య

యాం = కౌసల్యదేవియందు; యాం =
ఏ; వృత్తిం = వృత్తిని; వతేతే = సేయు

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యకాండము. ౧౦౦

స ౧౦౮

నో; అన్యసాం=ఇతరులను; నృప
నారీశాం= (సప్తమృతముండువట్టి)
రాజస్త్రిలయందును; తామేవ=అన్య
త్రినే; వతక=తే=చేయును.

మహాబలుండుగురాముడు, కాన
ల్యమొకెట్లు వతకంచునో, అదే ప్రకా
రముగా, నందరాజస్త్రిలయందును వ
తకంచును. అని, తాత్పర్యము.

సకృద్దృష్టాగృహి స్త్రీషు నృపేణ నృపవత్సలః
మాతృ వత్సవత్తే పితౌ మాన మత్సృజ్య ధనుఃపితే. ౬

టిక॥ నృపవత్సలః = రాజునందతిక్షి
తిగల; పితః = పరాక్రమశాలియగు; ధ
నుఃపితే=ధనుఃమునెలిసినరాముడు;
నృపేణ = దశరథమహారాజుచేత; స
కృత్=ఒకటి-మాటు; దృష్టాను=చూడఁ
బడిన; స్త్రీషు=స్త్రీలయందును; మా
తృవత్=తల్లియందువలె; మానం=అ
హంకారమును; ఉత్సృజ్య=విడిచి; వ

తక=తే=ఉన్నాడు.
పితృవత్సలుండును ధనుఃవేత్తయ్య
నగు పరాక్రమవంతుండురాముడు,
తండ్రి యొక్క-మాటుకంటెజూచినట్టి
స్త్రీలకుంకూడఁ, దల్లికింటాలె. మా
నంబునడిచి, అశ్రూషనేయుచుండును,
అని, తాత్పర్యము.

ఆగచ్ఛంత్యాశ్చ విజనం వన మేవం భయావహమ్
సమాహితం మే శ్వశ్వాశ్చ హృదయే తద్భృతం మహత్. ౭

టిక॥ ఏవం=ఇట్లు; భయావహం=
భయముగలిగించునట్టి; విజనం=జనులు
లేని; వనం=అడవినిగూచిక; ఆగచ్ఛం
త్యాః=వచ్చుచున్న; మేవం=నాకును;
శ్వశ్వాశ్చ=అత్తగారిచేతను; సమా
హితం=ఉపదేశింపబడినది. తత్ =
ఆ; మహత్= గొప్పసంగతి; హృద
యే=మనసునందు; భృతం=ధరింపఁ

బడినది.
నేను, భయంకరంబునువిజనంబున
గునరణ్యంబునకువచ్చునప్పుడు, నాకుఁ
బాతివ్రత్యమునుగుఱించి, నాయత్తకౌ
సల్యయుపదేశించినది, నేనుదానిమనం
బుననుచుకొనియెయున్నాను.
అని, తాత్పర్యము.

పాణిప్రదానకాలేచ యత్పురా త్వగ్నిసన్నిధౌ
అనుశిష్టా జనన్యాఽస్తి వాక్యం తదపి మే ధృతమ్. ౮

టీక॥ పురా = మున్ను; అగ్నిసన్నిధి = టయు; ధృతం = ధరింపఁబడినది.
ధౌ = అగ్ని హోత్రసన్నిధానమునందు; మున్ను, నావివాహకాలంబున, న
పాణిప్రదానకాలేచ = వివాహకాల గ్నిహోత్ర సన్నిధానంబున, నాత
మునందును; మే = నాయొక్క; జన ల్లియుఁ, బాతివ్రత్యధమణంబు నుప
న్యా = తల్లి చేత; యత్ = దేనిని; అనుశి డేశించియున్నది; దానినింగూడ, మ
ష్టా = ఉపదేశింపఁబడిన దానను; అస్తి = అవకమనసులోనుంచి కొనియున్నాను.
అయితినో; తత్ = ఆ, వాక్యమపి = మా అని, తాత్పర్యము.

నవీ కృతంతు తత్సర్వం వాక్యే స్తే ధమఃచారిణి
పతిశుశ్రూషణా స్సార్యా స్తపో నాన్య ద్విధీయతే. ౯

టీక॥ ధమఃచారిణి = ధమఃమునాచ న; తపః = తపస్సు; నవిధీయతే = విధింపఁ
రించునట్టియనసూయా దేవీ! తత్ = ఆ బడదు.
ది; సర్వంతు = అంతయు; తే = నీయొ పరమధామికవగుననసూయాదే
క్క; వాక్యేః = మాటలచేత ; నవీకృ వీ! నీవుచెప్పినమాటలవలన, నాకిప్పుడ
తం = నూతనముగాఁజేయఁబడినది. నా దంతయుం జక్కఁగాజ్ఞాప్తికి వచ్చినట్లు
ర్యాః = స్త్రీ కి; పతిశుశ్రూషణాత్ = యినది; స్త్రీకిఁబతినేవకన్నమఱి యేత
పతిసేవకన్న; అన్యత్ = ఇతరమయి పస్సునులేదు. అని, తాత్పర్యము.

సావిత్రి పతిశుశ్రూషాం కృత్వా స్వగేః మహీయతే
తథా వృత్తిశ్చ యతా త్వం పతిశుశ్రూషయా దివమ్. ౧౦

టీక॥ సావిత్రి = సావిత్రిదేవి; పతిశు సి; స్వగేః = స్వగఃమునందు ; మహీ
శ్రూషాం = పతిసేవను; కృత్వా = చేయలేఁ పూజ్యయగుచున్నది. తథావృ

త్రిః=అట్టియాచారముగల;త్వం = నీ
వును; పతిశుశ్రూషయా= పతిసేవచే
త;దివం=స్వర్గమును;యాతా= పొందిన
దానపు;భవిష్యసి(అధ్యాహృతము) =
కాగలవు.

సావిత్రిదేవిపతిశుశ్రూషం గావిం
చిస్వర్గలోకంబునవెలుంగుచున్నది ;
నీవును అదేప్రకారమయినబతిశుశ్రూ
షసేయుటంజేసి, స్వర్గంబు నొంద
గలవు. అని,తాత్పర్యము.

వరిష్ఠా సర్వనారీణా మేషా చ దివి దేవతా

రోహిణీ న వినా చంద్రం మహూతమపి దృశ్యతే. ౧౧

టీక॥సర్వనారీణాం = సమస్తస్త్రీ
లలోను; వరిష్ఠా= ఉత్తమయగు; ఏ
షా=ఈ;దేవతా=దేవతయైన;రో
హిణీ= రోహిణీదేవి;దివి= ఆకాశము
నందు;చంద్రంవినా=చంద్రునివిడిచి;ము
హూతమపి = కొంచము సేపైన

ను; నదృశ్యతే=చూడబడదు-
సమస్తస్త్రీలలోనుత్తమయగు రో
హిణీదేవియాకాశంబునఁజంద్రుని విడి
చికొంచెముసేపైనను.అగుపడదు.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవం విధాశ్చ ప్రవరా స్త్రియో భర్తృదృఢవ్రతాః

దేవలోకే మహీయంతే పుణ్యేన స్వేన కమణా. ౧౨

టీక॥ఏవంవిధాః= ఇట్టి;ప్రవరాః=
ఉత్తమయిన; భర్తృదృఢవ్రతాః=
పెనిమిటివిషయమునందు దృఢమయిన
వ్రతములు గలవారలగు; స్త్రియశ్చ=
స్త్రీలును; స్వేన=తమదైన; పుణ్యేన=
పుణ్యరూపమయిన;కమణా= కార్య
ముచేత;దేవలోకే= స్వర్గమునందు;

మహీయంతే=వేలుంగుచున్నారు.
మఱియుఁ, బెకు-పుణ్యస్త్రీలు,ఇట్లు
దృఢంబగు పాతివ్రత్యంబుననుష్ఠించి,త
మ పుణ్యబలంబున, స్వర్గలోకము
నందు,వెలుంగుచున్నారు. అని, సీతా
దేవియనసూయాదేవితోఁజెప్పెను,
అని, తాత్పర్యము.

తతోఽనసూయా సంహృష్టా శ్రుత్వోక్తం సీతయా వచః

శిరస్యాఘ్నాయ చోవాచ మైథిలీం హాషాయంత్యుత. ౧౩

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; అనసూ ఘ్నాయ=మూర్ఖనియు; ఉవాచ= యా=అనసూయాదేవి; సీతయా= సీత చెప్పెను.
తాదేవితే; ఉక్తం = చెప్పబడిన; అంత, నయ్యనసూయాదేవి, సీతా వచః=మాటను; శ్చుత్వా= వి; సం దేవితేష్విసమాటనువిని, బరమసంతుష్ట హృష్టా=సంతసించినదై; మైథిలీం= సీత యయి, సీతాదేవిగ గుపాటునొందు తను; హాషాయంత్యుత= గగుర్పాటు నట్లుశిరంబుమూర్ఖని, యిట్లుని, చె నొందించుచునె; శిరసి=తలయందు; ఆ ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

నియమై ర్వివిధై రా వ్రతం తపోహి మహా ద స్తి మే
త త్సంశ్రిత్య బలం సీతే ఛందయే త్వాం శుచిస్తి తే. ౧౪

టీక॥ శుచిస్తి తే=తెల్లనిచిటునగవు చేయుచున్నాను.
గల; సీతే=సీతాదేవి! మే = నాకు; వివి తెల్లనిచిటునగవుగలసీతాదేవి! నా దైః=నానావిధములగు; నియమైః = ని నావిధనియమంబుల సంపాదించబడిన యమములచేత; ఆ వ్రతం=పొందబడిన; తపస్సునాకుమిక్కిలియైనధికముగాను మహత్=అధికమయిన; తపః = తప న్నది; కావుననీయిష్టంబునెఱవేర్తును; స్సు; అ స్తిహి=కలదుగదా! తతే=ఆ; బ సీతేమికావలయును? చెప్పము.
లం=బలమును; సంశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; అని, తాత్పర్యము.
త్వాం=నిన్ను; ఛందయే=వరించునట్లు

ఉపపన్నం మనోజ్ఞంచ వచనం తవ మైథిలి

ప్రీతా చా స్మృచితం కిం తే కరవాణి బ్రవీహి మే. ౧౫

టీక॥ మైథిలి=సీతాదేవి; తవ= నీ చ=మనోహరముగాను; వతతే (అ యొక్క; వచనం = మాట; ఉపప ధ్యాహృతము)= ఉన్నది. అహం (అ న్నం = యుక్తముగాను; మనోజ్ఞం ధ్యాహృతము)వ= నేనును; ప్రీతా=

సంతసించినదానను; అస్తి = అగుచు
న్నాను. తే = నీకు; ఉచితం = యుక్త
మగుదాని; కిం-ఏమిటిని; కరవాణి = చే
యుదును. మే = నాకొఱకు; బ్రవీహి =
చెప్పుము.

సీతాదేవీ! నీమాటయుపపన్నము

గాను; మిక్కిలియువనోహరముగాను
న్నది; నాకుమిక్కిలియుసంతోషముగలి
గినది; నీకోరికయేమి? నేమేమిసేయ
వలయును? చెప్పుము. అని, యనసూ
యాదేవీసీతకుంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్యా స్తవ్వచనం శ్రుత్వా విస్మితా మండవిస్తయా
కృత మిత్య బ్రవి త్సీతా తపోబలసమన్వితామ్. ౧౬

టీక|| సీతా = సీతాదేవి; తస్యాః = ఆ
యనసూయాదేవియొక్క; తత్ = ఆ; వ
చనం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; విస్మి
తా = ఆశ్చర్యమునొందినదై; మండవి
స్తయా = తిన్ననినవ్వుగలదై; తపోబల
సమన్వితాం = తపోబలముతోఁగూడిన
యనసూయాదేవింగూచి; కృతమితి =

చేయఁబడినదని; ఆబ్రహ్మ = చెప్పెను.
సీతాదేవియు, నయనసూయాదే
విమాటనువిని, యాశ్చర్యమునొంది, చి
ఱునగవుమొగంబున నంకురింపనయ్యెన
సూయాదేవింజూచి, “ఈమాటతోచా
లును; నాకు, గావలసినంతచేసినట్లే”
యని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సాత్వేవ ముక్తా ధమజ్ఞా తయా ప్రీతతరాభవత్

టీక|| ధమజ్ఞా = ధమమునెఱింగి
నట్టి; సాతు = ఆయనసూయయు; త
యా = ఆసీతచేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తా =
చెప్పఁబడినదై; ప్రీతతరా = మిక్కిలి
యుసంతోషించినది; అభవత్ = అయి

నది.
ధమజ్ఞురాలగు నాయనసూయా
దేవి, సీతాదేవిచెప్పినమాటను విన్నం
తనె, మఱియునధికసంతోషంబు నొం
దినది. అని, తాత్పర్యము.

సఖలంచ ప్రహషంతే హంత సీతే కరోమ్యహమ్. ౧౭

టీక|| హంత = సంతోషము! అహం = నేను; ప్రహషంత = సంతోషమును;

తే=నీకోటకు; సఫలం=ఫలముతోఁగూ-
డినదానిఁగా ; కరోమి= చేయుచు
న్నాను.
సంతోషము! నాకునీయం దిప్పుడు

గలిగిన సంతోషంబునునీయందు సఫల
ముగావింపవలెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇదం దివ్యం వరం మాత్యం వస్త్రం మాభరణానిచ
అంగరాగంచ వై దేహీ మహాహాం చానులేపనమ్. ౧౮

టీక|| వై దేహీ=సీతాదేవీ! ఇదం=
ఈ; దివ్యం= స్వర్గమునందుబుట్టిన ;
వరం=శ్రేష్ఠమయిన; మాత్యం=పుష్ప
మాలికయును; వస్త్రం = వస్త్రము
ను; ఆభరణానిచ=సొమ్ములును; అంగ
రాగంచ=కుంకుమము హరిచందనము
మున్నగు దేహమునకు రంగు గలుగుట
కుఁబూయుద్రవ్యమును; మహాహాం=

శ్రేష్ఠమయిన, అనులేపనంచ= మైశ్రా
తయును; అస్త్రీ(అధ్యాత్మతము)=ఉ
న్నది.
సీతాదేవీ! ఈదివ్యంబగుపుష్పమా
లికయును; వస్త్రమును ఆభరణంబులు
ను, అంగరాగమును నుత్తమంబగుపరి
మళగంధమును ఉన్నది.
అని, తాత్పర్యము.

మయా దత్త మిదం సీతే తవ గాత్రాణి శోభయేత్
అనురూప మసంక్లిప్తం నిత్య మేవ భవిష్యతి. ౧౯

టీక|| సీతే= సీతాదేవీ! మయా =
నాచేతః; దత్తం=ఇచ్చింపఁబడిన; ఇదం =
ఇది; తవ= నీయొక్క ; గాత్రాణి=
అవయవములను; శోభయేత్=ప్రకా
శించుకొనును. నిత్యమేవ= ఎల్లప్పుడు
నే; అనురూపం= తగినదిగాను; అసం
క్లిప్తం=చాధలేనిదిగాను; భవిష్యతి =
ఉండఁగలదు.

సీతాదేవీ! నేనొసంగినట్టి; యీది
వ్యమాలికాదులు, నీదేహంబునకు మీ
కోలియుం బ్రకాశంబు నేయుచుండు
ను; ఇదియెప్పటికిని నశింపదు; నీసౌంద
ర్యంబునకును గుణంబుగా దివ్యతేజం
బున, వెలుంగుచుండును.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముఃఅయోధ్యాకాండము.౧౦౩

స ౧౧౮

అంగరాగేణ దివ్యేన విప్రాంగీ జనకాత్మజే
శోభయిష్యసి భార్యారం యథా శ్రీ విష్ణు రవ్యయమ్. ౧౦౩

టీక॥ జనకాత్మజే = జనకమహారాజునకుఁ దనకుడు.
జుకూతురై నసీతాదేవి! శ్రవం(అధ్యాపకము) = నీవు; దివ్యేన = శ్రేష్ఠమయిన; అంగరాగేణ = మైపురాతదేత; విప్రాంగీ = పూర్వబడినదేహముగలదానలై; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; భార్యారం = పెనిమిటిని; అవ్యయం = నాశములేనివిష్ణుం = విష్ణుదేవుని; శ్రీవిష్ణుధా = లక్ష్మీదేవివలె; శోభయిష్యసి = ప్రకాశించుచు.

జనకమహారాజుకొమార్తెవగు నీతాదేవి! నీవివిష్ణుబగునంగరాగమును బూసికొని; లక్ష్మీదేవియవ్యయుండగు విష్ణువునకుసంతోషంబుసేయునట్లు, నీభార్యకుమిక్కిలియు సంతోషంబుగలిగింతువు. అని, యనసూయాదేవి, నీకుంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సా వస్త్ర మంగరాగంచ ధూషణాని ప్రజస్తథా
మైథిలీ ప్రతిజగ్రాహా ప్రీతిదాన మను త్తమమ్. ౧౦౪

టీక॥ సా = ఆ; మైథిలీ = సీతాదేవి, కలను; ప్రతిజగ్రాహా = వుచ్చుకొనెను.
అను త్తమం = తనకన్న శ్రేష్ఠములేని; ప్రీతిదానం = సంతోషముచేసివ్వబడిన; వస్త్రం = వస్త్రమును; అంగరాగంచ = ఆసీతాదేవి, అట్లనసూయాదేవిచే
మైపురాతను; ధూషణాని = సొమ్ములను, సొమ్ములను, వుప్పమాలికలను, బ్రతిగ్రహించెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిగృహ్యచ తస్మీతా ప్రీతిదానం యశస్సి వసీ
శ్లిష్టాంజలిపుటా తత్ర సముపాస్త తపోధనామ్. ౧౦౫

టీక॥ యశస్సి వసీ = అధికమయినకీర్తి = సంతోషముచేసివ్వబడిన; తత్ర = అంగల; సీతా = సీతాదేవి; ప్రీతిదాని; ప్రతిగృహ్య = వుచ్చుకొని; తత్ర =

అచ్చట; శ్లిష్టాంజలిపుటా = కూపక
బడిన; దోషవంతిచేమోడ్పుగలదై; త
పోధనాం = తపస్సధనముగాఁగల య
నసూయాదేవిని; సముపాస్త = సేవిం
చెను.

అంత, మహాయశశ్శాలినియగుసీతా

దేవి, యనసూయాదేవిచేఁ బ్రీతిపూర్వ
కంబుగానొసంగంబడిన వస్త్రాదులం
బ్రీతిగ్రహించి, యచ్చటనేచేమోడ్పుగీ
లించి, యమ్మహాదేవిని సేవింపుచుండె
ను. అని, తాత్పర్యము.

తథా సీతా ముపాసీనా మనసూయా దృఢవ్రతా

వచనం ప్రప్టు మా రేభే కాంచి స్ప్రియకథా మను. ౨౩

టీక|| దృఢవ్రతా = దృఢమయినవ్రత
ముగల; అనసూయా = అనసూయా
దేవి; తథా = అట్లు; ఉపాసీనాం = సే
వింపుచున్న; సీతాం = సీతను; కాంచి
త్ = ఒకానొక; ప్రియకథామను = సం
తోషకథను దేశించి; వచనం = మాటను;
ప్రప్టుం = అడుగుటకు; ఆరేభే = ఆరంభిం

చెను.

దృఢవ్రతయగు ననసూయాదే
వి, యట్లు సేవాపరయయియున్న సీతా
దేవింజూచి, యొకానొకపీయకథంగు
ఱించి, యడుగనారంభించెను.
అని, తాత్పర్యము.

స్వయంవరే కిల ప్రాప్తా త్వమనేన యశస్సీన్వా

రాఘవేణేతి మే సీతే కథా శ్రుతి ముపాగతా. ౨౪

టీక|| సీతే = సీతాదేవి; త్వం = నీవు;
స్వయంవరే = స్వయంవరమునందు; య
శస్సీన్వా = అధికమయినకీర్తిగల; అ
నేన = ఈ; రాఘవేణ = రామునిచేత;
ప్రాప్తా = పొందఁబడినావుగదా! ఇ
తి = ఈ; కథా = కథ; మే = నాయొక;

శ్రుతిం = చెవిని; ఉపాగతా = పొందినది.
సీతాదేవి! మహాయశశ్శాలియగురా
ముండు, నిన్ను స్వయంవరంబునంబొం
దినాఁడుగదా! ఈసంగతిని నేనును విని
యున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౯౦౯

స ౧౧౮

తాం కథాం శ్రోతు మిచ్ఛామి విస్తరేణ చ వైధిః
యథానుధాతం కాత్సే ౨౪౯౧ ఓస్తే ౨౪౯౨ వత్సురహాసి. ౨౪

టీక॥ వైధిః=సీతాదేవి! తాం=ఆ. అహాసి=తగుదువు.
కథాం=కథలు; విస్తరేణ = విస్తరముచేతన; శ్రోతుం=వినుటకు; ఇరంబుగావింపవలెనని కోరుచున్నాను;
చ్ఛామి=కోరుచున్నాను. ౨౪౯౧=సీత; కాంబట్టి; జరిగినదీ జరిగినట్టుగా, నాకా
తతో=ఆవృత్తాంతమును; యథానుధాతం=కథనంతయు నీవు చెప్పవలయును. అని,
తం=అనుభవించఁబడిన దానినతిక్రమించునసూయా దేవి, సీతనడిగెను.
పక్ష; కాత్సే ౨౪౯౧=సాకల్యముచేత; అని, తాత్పర్యము.
మే=నాకొఱకు; వత్సుం = చెప్పటకు;

ఏవ ముక్తావ్రతు సా సీతా తాం తతో ధర్మచారిణీమ్
శూర్యతా మితి చోక్త్యా నై కథయామాస తాం కథామ్. ౨౬

టీక॥ తతః=అంత; సా=ఆ; సీతా ధర్మమాస=చెప్పెను.
తు=సీతాదేవియు; ఏవం=ఇట్లు; ఉ అంత, నాసీతాదేవి, యనసూ
క్తా=చెప్పఁబడినదై; ధర్మచారిణీ.=యమాటనువెని, పరమధార్మికయ
ధర్మముచాచరించునట్టి; తాం=ఆను గునమ్ము హాదేవింజూచి, వినుమని, యా
నసూయాదేవినిగూర్చి; శూర్యతామి కథఁజెప్పందొడంగెను.
తి=వినఁబడుఁగాకయుని; ఉక్త్యాచ=చె అని, తాత్పర్యము.
ప్రియు; తాం=ఆ; కథాం=కథను; క

మిథిలాధిపతి వీరో జనకోనామ ధర్మచిత్
క్షత్రధర్మహ్యాభిరతో న్యాయత శ్శాస్త్రీ మేదిసీమ్. ౨౭

టీక॥ మిథిలాధిపతిః= మిథిలకుఁబ్ర ధర్మచిత్=ధర్మమునెఱింగినవాఁడు
భుండును; వీరః=పరాక్రమశాలియు; నగు; జనకోనామ=జనకుండను పేరుగ

లవాఁడు ; త్మత్రధమే = త్మత్రియధ యనగుమిథిలానాథుండు జనకమహా
మహమునందు; అభరతః = ఆసక్తుడై; రాజనువాఁడు , త్మత్రియధమహంబున
న్యాయతః = న్యాయంబున; మేదినీం = వలంబించి, యథాన్యాయంబుగ భూ
భూమిని; కాస్తీహీ = పాలించుచున్నా మింబాలింపుచుండును.
డుగదా! అని, తాత్పర్యము.

పరాక్రమవంతుండును ధర్మవేత్త

తస్య లాంగలహస్తస్య కషతః క్షేత్రమండలమ్
అహం కిలాస్థితా భిత్వా జగతీం నృపతే స్మృతా. ౨౮

టీక|| తస్య = ఆజనకమహారాజు; ల = ఉద్భవించితినిగదా!
లాంగలహస్తస్య = నాగేలుహస్తమునం ఆజనకమహారాజు, నాఁగలిచేఁ
దుఁగలవాఁడై; క్షేత్రమండలం = యా బూని , యాగోపయుక్తమగు మండ
గోపయుక్తమయినమండలాకార భూ లాకారక్షేత్రమును దున్నుచుండఁగా
మిని; కషతః = దున్నుచుండఁగా; నృ నేనుభూమిని భేదించియుద్భవించి. యా
పతే = రాజుయొక్క; సుతా = కొమ మహారాజునకుఁగామాతేనైతిని.
తేనగు; అహం = నేను ; జగతీం = అని, తాత్పర్యము.
భూమిని; భిత్వా = భేదించి; ఉత్థితాకి

స మాం దృష్ట్వా నరపతి ముష్టివిక్షేపతత్పరః
పాంసుకుంతితస్త్వాంగీం జనకో విన్తితాభవత్. ౨౯

టీక|| ముష్టివిక్షేపతత్పరః = ఓషధుల తః = ఆశ్చర్యమునొందినవాఁడు. అభ
విడికిళ్లనుజల్లుటయం దాసక్తుడైన ; వత్ = ఆయెను.
సః = ఆ; నరపతిః = మనుష్యులకుఁబ్రభు అప్పుడు, ఓషధులనువిడికిళ్లనుజల్లు
వై న; జనకః = జనకమహారాజు; పాం చున్నయాజనకమహారాజు, దేహమంత
సుకుంతితస్త్వాంగీం = దుమ్ముచేగప్ప యదుమ్ముతోఁబ్రాదుర్భవించిననన్నుం
బడిన సమస్తా వయవములును గల ; జూచి. పరమాశ్చర్యంబునొందెను.
మాంజనస్ను; దృష్ట్వా = చూచి; విన్తి అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౧౧

స ౧౧౮

అనపత్యేన చ స్నేహః దంక మారో ప్యవ స్వయమ్
మమేయం తనయే త్యక్త్వా స్నేహా మయి నిపాతితః. ౩౦

<p>టీక॥ అనపత్యేనచ=సంతానములే నిజనక మహారాజుచేత; స్నేహాత్= స్నేహమువలన; మాం (అధ్యాహృత ము)=నన్ను; స్వయం=తాను; అంకం= తొడను; ఆరోప్య=ఎక్కించి; ఇయం= ఇది; మమ=నాయొక్క; తనయా=కొ నూతె; ఇతి=అని; ఉక్త్వాచ=చెప్పి</p>	<p>య; మయి=నాయందు; స్నేహః= చెలిమి; నిపాతితః=ఉంచబడినది. అంత, జనకమహారాజు, సంతాన హీనుండగుటంజేసి, స్నేహంబున నన్ను త్సంగంబునంజేర్చి, నాకొనూతెయి దియనిచెప్పుచు, నాయందు స్నేహంబుం చెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

అంతరిక్షే చ వాగుక్తా ప్రతిమా మానుషీ కిల
ఏవ మేత న్నరపతే ధర్మేణ తనయా తవ. ౩౧

<p>టీక॥ నరపతే= జనకమహారాజు; ఏవత్=ఇది; ఏవం=ఇట్లు; ఇయం (అ ధ్యాహృతము)= ఈచిన్నది; ధర్మే ణ=ధర్మముచేత; తవ=నీయొక్క; తన యా=కొనూతె; ఇతి (అధ్యాహృత ము)=అని; అంతరిక్షే=ఆకాశమునందు; అప్రతిమా=సరిలేనిదియు; అమానుషీ= మనుష్యులకుంధికానిదియునగు; వాక్</p>	<p>చ=మాటయును, ఉక్తాకిల= చెప్పబ డినదిగదా! అప్పుడు “జనకమహారాజా! ఇదివా స్తవము; ఈచిన్నది ధర్మమున నీకొ నూతెయ్యేయగుచున్నది.” అని, యా కాశంబునననదృశంబగు నమానుషవా క్కుఁపుట్టినది. అని, తాత్పర్యము,</p>
--	---

తతః ప్రహృష్టా ధర్మాత్తా పితా మే మిథిలాధిపః
అవాప్తో విప్రులా మృద్ధిం మా మవాప్య నరాధిపః. ౩౨

<p>టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; ధర్మా త్తా= ధర్మస్వభావుండగు ; నరాధి పః=మనుష్యులకుఁబ్రధుండును; మిథిలా</p>	<p>ధిపః=మిథిలకుబ్బిధుండునగు , మే= నాయొక్క; పితా=తండ్రియగు జనక మహారాజు; ప్రహృష్టః= సంతసించిన</p>
---	---

వాఁడై; మాం=నన్ను; అవాప్య=హిం
ది; విపులాం=అధికమయిన; బుద్ధిం=
వృద్ధి; అవాప్య=హిండినాఁడు.
అంత, ధర్మాకత్తుండగు నాతండ్రి

జనకమహారాజు, ఆకాశవాణినివినిసం
తనించి, నన్నుందీసికొని, పరమసంతో
షంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

దత్తాచార్యశ్రీష్టకదేవ్యైశ్శేషాయై పుణ్యకమణా

తయా సంభావితా చాస్తి స్తిగ్ధయా మాతృసౌహృదాత్. ౩౩

టీ॥ పుణ్యకమణా=పుణ్యములయి
నకమణములుగల జనకమహారాజుచేతి;
అహం(అధ్యాత్మతము)=నేను ; శ్శే
షాయై=మొదటిదైన; ఇష్టవదేవ్యై=
ఇచ్ఛగలభార్యకొఱకు ; దత్తాచ = ఇ
య్యొంటిదానను; అస్తి = అయితిని.
స్తిగ్ధయా=స్నేహముగల; తయా =
ఆవిడచేత; మాతృసౌహృదాత్=తల్లి

కింగలుగు స్నేహమువలన; సంభావితా
చ=కౌరవించబడినదానను; అస్తి=
అగుచున్నాను.

పుణ్యకమణాండగు జనక మహారా
జు, నన్నుందీసికొనిపోయి , తనమొదటి
భార్యకొసంగెను ; ఆవిడయొక్క, కల్పి
తలెన్నేహంబుననన్నుండబోషించుచు వ
చ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

పతిసంయోగ సులభం వయో దృష్ట్యాతు మే పితా

చింతా మభ్యగమద్దీనో విత్తనాశా దివాఽ ధనః. ౩౪

టీక॥ పితా=తండ్రియగు జనకమహా
రాజు; మే=నాయొక్క; పతిసంయోగ
సులభం= పెనిమిటితోఁ గలయుటకు
యోగ్యమయిన; వయః = వయస్సును;
దృష్ట్యాతు=చూచినంతనె; దీనః=దుఃఖ
తుండై; అధనః=దరిద్రుఁడు ; విత్తనా
శాదివ=ధననాశమువలనంబోలె; చిం

తాం=చింతను; అభ్యగమత్=హిం దెను.
అంత, నాతండ్రి జనకమహారాజు,
నాకువివాహయోగ్యవయస్సువచ్చుటం
జూచి, దీనుండై, ధననాశంబునొందిన ద
రిద్రుండువలె; దుఃఖంబునొందెను.
అని, తాత్పర్యము,

సదృశా చ్చాపకృష్టాచ్చ లోకే కన్యాపితా జనాత్
ప్రథమణా మవాప్నోతి శక్రేణాపి సమో భువి. ౩౫

టీక॥ లోకే = లోకమునందు; కన్యా	మువలన; ప్రథమణా = తిరస్కార
పితా = కూతురుతండ్రి; భువి = భూమి	మును; అవాప్నోతి = పొందును.
యందు; శక్రేణ = దేవేంద్రునితో, సమో	లోకంబున, గూతుడు గెలుపుచు.
పి = సమానుడైనను; సదృశాచ్చ = స	దేవేంద్రునదృశుడైనను, సరివారిలో
రియైనదియు; అపకృష్టాచ్చ = తక్కు	నుదక్కువవారిలోను తిరస్కారము
వయ్యినదియునగు; జనాత్ = జన	నొందును. అని, తాత్పర్యము.

తాం ధమణా మదూరస్థాం దృష్ట్వా చాత్మని పార్థివః
చింతాణవగతః పారం నాససా దాన్లవోయథా. ౩౬

టీక॥ పార్థివః = జనకమహారాజు;	డయ్యె.
తాం = ఆ; ధమణాం = తిరస్కార	జనకమహారాజు, అట్టితిరస్కార
మును; అత్మని = తనయందు; అదూర	ముతనకింకశీఘ్రంబుగనే గలుగుటకున్న
స్థాం = సమీపంబుననున్నదానిగా; దృ	దని తెలిసికొని, దుఃఖసముద్రంబునంబ
ష్ట్వాచ = చూచియు; చింతార్థవగతః =	డి, తెప్పలేనివాడు సముద్రంబు గట్టు చే
దుఃఖసముద్రమునొందినవాడై; అన్ల	రంజాలనట్లు, దానినంతంబు నొంద
వోయథా = తెప్పలేనివాడవలె; పా	డయ్యె.
రం = గట్టును; నాససాద = పొంద	అని, తాత్పర్యము.

అయోనిజాం హి మాం జ్ఞాత్వా నాధ్యగచ్ఛ ద్విచింతయన్
సదృశం చానురూపం వషహీపాలః పతిం మమ. ౩౭

టీక॥ మహీపాలః = భూమికింబ్రభువయిన జనకమహారాజు; మాం = నన్ను;

అయోనిజాం = యోనియందుఁ బుట్టిన
దానిఁగా; జ్ఞాత్వా = ఎఱింగి; విచింత
యన్ = ఆలోచించుచు; మమ = నాకు;
సదృశంచ = సరియైనవాఁడును; అను
రూపంచ = తగినవాఁడునగు; పతిం = పె
నిమిటిని; నాశ్యగచ్ఛద్ధి = ఎఱుంగఁడ

య్యెఁగదా!
జనకమహారాజు, నేనయోనిజునగు
బండలపోసి, యెంతయాలోచించినను,
నాకుఁదగిన పెనిమిటి, యాయనకుదొ
రకఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

తస్య బుద్ధి రియం జాతా చింతయానస్య సంతతమ్
స్వయంవరం తనూజాయాః కరిష్యామితి ధీమతః. ౩౮

టీక|| సంతతం = ఎల్లప్పుడును; చింత
యానస్య = ఆలోచించుచున్న; ధీమతః =
బుద్ధిమంతుఁడగు; తస్య = ఆయనకు; “త
నూజాయాః = కొమార్తెకు; స్వయం
వరం = స్వయంవరమును; కరిష్యామి =
చేసెదను” ఇతి = అనునట్టి; ఇయం =

ఈ; బుద్ధిః = బుద్ధి; జాతా = పుట్టినది.
అట్లునిరంతరము నాలోచింప నా
లోచింప బుద్ధిమతుండగు నాజనకున
కు, “కొమార్తెకు స్వయంవరంబు గా
వించెదను” అని, బుద్ధిపుట్టినది.
అని, తాత్పర్యము.

మహాయజ్ఞై తదా తస్య వరుణేన మహాత్మనా
దత్తం ధనుర్వరం ప్రీత్యా తూణీ చాక్షయసానుకౌ. ౩౯

టీక|| తదా = అప్పుడు; మహాయ
జ్ఞై = గొప్పయజ్ఞమునందు; మహాత్మ
నా = అధికమయిన ప్రభావముగల; వ
రుణేన = వరుణుఁడచేత; తస్య = ఆజనక
మహారాజునకు; ప్రీత్యా = సంతోషము
చేత; ధనుర్వరం = ధనుశ్శృంగము; ద

త్తం = ఇయ్యఁబడినది. అక్షయ సాయ
కౌ = నాశములేని దానములుగల; తూ
ణీవ = అమ్మలపోదులును; దశై (అ
ధ్యాహృతము) = ఇయ్యఁబడినవి.
మున్నుమహాయజ్ఞంబున; దేవతలు
సంతసించి ప్రేరేపింపఁ మహాత్ముండగు

వరుణుడు, జనకమహా రాజునకు ; ఉ సంగియుండెను.
త్తమంబగు ధనుస్సును, తటుగని బా అని, తాత్పర్యము.
ణంబులుగల యమ్ముల పొదులును ఒ

అసంచాల్యం మనుష్యైశ్చ యత్సేనాపి చ గౌరవాత్
త న్నశక్తా సమయితుం స్వప్నేష్యపి సరాధిపాః. ౪౦

<p>టిక గౌరవాత్ = బరువగుటవల న; మనుష్యైశ్చ = మనుష్యమాత్రుల చేత; యత్సేనాపి = ప్రయత్నముచేనై నను; అసంచాల్యం = కదలింపనలవిగా నట్టి; తత్ = అధనుస్సును ; సమయి తుం = వండటకు. సరాధిపాః = రాజు లు ; స్వప్నేష్యపి = స్వప్నములయందై నను; నశక్తాః = సమధులుకారు.</p>	<p>అధనుస్సుమిక్కిలియుబరువగుటవ లన, మనుష్యమాత్రులుదాని, సంత క ష్టపడినను; గదలింపఁజాలరు; అట్లుం డుటవలన రాజులు స్వప్నమునందైన ను, దానివండటకు, సమధులు కాం జాలరు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తద్ధనుః ప్రాప్య మే పితౄ వ్యాహృతం సత్యవాదినా
సమవాయే సరేంద్రాణాం పూర్వ మామంత్య్రీ పార్థి వాక్. ౪౧

<p>టిక సత్యవాదినా = సత్యంబుజెప్పు నట్టి, మే = నాయొక్క; పితౄ = తండ్రిచే త; పూర్వం = ముందు; పార్థివాక్ = రాజులను; ఆమంత్ర్య = పిలిచి; సరేంద్రా ణాం = రాజులయొక్క; సమవాయే = గుంపునందు; తత్ = అ; ధనుస్సు</p>	<p>ను; ప్రాప్య = పొంది; వ్యాహృతం = చె ప్పఁబడినది, అంత, సత్యవాదియగు నాతండ్రి రాజులనందఁజూపిచి, రాజుల నడుమ నాధనువుంబాచి, యాట్లచి, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇవంచ ధను రుద్యమ్య సజ్యం యః కురుతే నరః
తస్య మే దుహితా భార్యా భవిష్యతి న సంశయః. ౪౩

టీక॥ యః=ఏ; నరః = మనుష్యుఁ సందేహము; న=లేదు,
దు; ఇదం=ఈ; ధనుశ్చ=ధనుస్సును; ఉ ఎవ్వఁడు, ఇమ్మహాధనుస్సును ఎత్తి
ద్యమ్య=ఎత్తి; సజ్యం=అల్లెత్రాటితోఁ సజ్యంబుగా వించునో; నా కొమారే
గూడినదానిఁగా; కురుతే= చేయునో, అతనిభార్యకాఁగలదు; ఇంక సందేహ
మే=నాయెక్క; దుహితా= కొమా ములేదు. అనిజనకమహారాజుచెప్పెను.
తే; తస్య= అతనియొక్క; భార్యా= అని, తాత్పర్యము.
భార్య; భవేత్=కాగలదు; సంశయః=

తచ్చ దృష్ట్యా ధనుశ్చేష్ఠం గౌరవా గ్గిరిసన్నిభమ్
అభివాద్య నృపా జగ్తు రశక్తా స్తస్య తోలనే. ౩౪

టీక॥ నృపాః= రాజులు; గౌరవా రించి; జగ్తుః=పోయిరి.
త్=బరువువలన; గిరిసన్నిభం=పవన అంతే, రాజులందఱు, పర్వతాకా
తముతోసమానమయిన; తత్= ఆ; ధ రమయినయాధనుస్సుంజూచి, దానింగ
నుశ్చేష్ఠం=ధనురు త్తమమును; దృష్ట్యా వలించజాలక, దానికి నమస్కారము
చ=చూచియు; తస్య= దానియొక్క; గావించిపోయిరి.
తోలనే=చించుటయందు; శక్తః= అని, తాత్పర్యము,
అసమర్థులయి, అభివాద్య= నమస్కా

సుదీర్ఘస్య తు కాలస్య రాఘవోయం మహాద్యుతిః
విశ్వామిత్రేణ సహితో యజ్ఞం ద్రష్టుం సమాగతః, ౪౪
అక్షుజ్ఞేన సహ భాగితౌ రామ స్సత్యపరాక్రమః

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యకాండము. ౧౦౦

స ౧౦౮

టీక॥ సుదీఘఃస్య = మిక్కిలియు దీ జేసిన హ = లక్షణుని తోఁగూడ ; య
ఘఃమయిన; కాలస్యతు = కాలమున జ్ఞం = యాగమున; ద్రష్టు = చూచుట
కును; మహాద్యుతిః = అధికమయినకాంతు; సమాగతిః = వచ్చిరాడు.
తిగల; సత్యపరాక్రమః = సత్యమయి అంత బహుకాలమునకు, కాంతి
నపరాక్రమముగల; రాఘవః = రఘువంశముండును సత్యపరాక్రమండున
శమునందుబుట్టిన ; అయం = ఈ; రాగు నీరాముండును, అతనితమ్ముండు ల
మః = రామండు; విశ్వమిత్రేణ = విత్తుణునితో, విశ్వమిత్రసహితుడై,
శ్వమిత్రునితో; సహితః = కూడిన యజ్ఞముంజూడవచ్చినాడు.
వాఁడై; భ్రాత్రా = తమ్ముడయిన; లక్ష్మ అని, తాత్పర్యము.

విశ్వమిత్రస్తు ధర్మాత్మా మమ పిత్రా సుపూజితః. ౪౫

ప్రవాచ పితరం తత్ర భ్రాతృ రామలక్ష్మణౌ

టీక॥ తత్ర = అప్పుడు; ధర్మాత్మా = రామమలక్ష్మణులను గురించి; భ్రాతృ
ధర్మఃస్వభావముగల; విశ్వమిత్రస్తు = వ = చెప్పెను.
విశ్వమిత్రుండును; మమ = నాయొ ధర్మాత్ముండగు విశ్వ మిత్రుం
కు; పిత్రా = తండ్రిచేత; సుపూజి యు, నాతండ్రిచేఁబూజితుండై, నాతం
తః = చక్కగాఁబూజింపఁబడినవాఁ డ్రింబూచి, రామలక్ష్మణులువచ్చినవృ
డై; పితరం = తండ్రినిగూర్చి; భ్రాతృ = త్రాంతమంశెప్పెను.
అన్నతమ్ములయిన ; రామలక్ష్మణౌ = అని, తాత్పర్యము.

సుతా దశరథ స్త్రేమా ధనుర్దశనకాంక్షిణౌ. ౪౬

టీక॥ ఇమా = వీరలు; దశరథస్య = ద జూచుటంగోరుచున్నవారలు.
శరధునియొక్క; సుతా = కొడుకులు. పీఠవిర్వరుదశరధునికొడుకులు ;
ధనుర్దశన కాంక్షిణౌ = ధనుస్సుం నీయొద్దనుండు ధనుస్సుం జూడ వచ్చి

నారు. అని, తాత్పర్యము.

ధను దశశయ రామాయ రాజపుత్రాయ దైవికమ్

టీక॥ రాజపుత్రాయ = రాచకొమారుండగు; రామాయ = రామునికొఱకు; దైవికం = దేవతలవలనవచ్చిన; ధనుః = ధనుస్సును; దశశయ = చూపుము. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్తస్తే న విప్రేణ తథను స్సముపానయత్. ౪౭

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆజనకమహారాజు; తేన = ఆ; విప్రేణ = విశ్వామిత్రునిచేత; ఇతి = ఇట్లు, ఉక్తః = చెప్పబడినవాడై; తత్ = ఆ; ధనుః = ధనుస్సును; సముపానయత్ = త్రాచెను. అంత, జనకుండు, విశ్వామిత్ర వచనంబువిని, యాధనుస్సుం దెచ్చిచూపెను. అని, తాత్పర్యము.

నిమేషాంతరమాత్రేణ తదానమ్య స వీర్యవాక్

జ్యోత మారోప్య యుడితి పూరయామాస వీర్యవత్. ౪౮

టీక॥ వీర్యవాక్ = అధికమయిన పను; ఆనమ్య = వంచి; జ్యోతం = అల్లెరాక్రమముగల; సః = ఆ రాముండు; నిత్రాడు అంతమునందుగల్గినట్లుగా; ఆ మేషాంతరమాత్రేణ = తొప్ప పాటంత రోప్య = ఎక్కు పెట్టి; యుడితి = కీఘమువ్యవధానముననె; వీర్యవత్ = అధికముగా; పూరయామాస = పూరించెను. యిన సారముగల; తత్ = ఆధనుస్సు పరాక్రమవతుండగు నారాముం

శ్రీమద్రామాయణముఃలియోధ్యాకాండము. ౧౯౧౯

స ౧౧౮

డు, నిమేషాంతరమాత్రంబుననే, సా చెను.

రవంతంబగునాథునవువంచి , యల్లె అని,తాత్పర్యము.

తాటినెక్కు వెట్టి, శీఘ్రంబునంబూరిం

తేన పూరయతా వేగా న్న ధ్యే భగ్నం ద్విధా ధనుః
తస్య శబ్దోఽభవ ద్భీమః పతితస్యా శనేరివ.౪౯

టీక॥ పూరయతా= పూరించుచు
న్న; తేన=ఆ రామునిచేత; వేగాత్=
వేగమువలన ; ధనుః=ధనుస్సు; మధ్యే=
నడుమను; ద్విధా=రెండుగా; భగ్నం=
విఘ్నపడినది. తస్య=దానియొక్క;
శబ్దః=ధ్వని; పతితస్య=పడిన; అశనే=
పిడుగుయొక్క; శబ్దః(అధ్యాహృతము)
భవ=ధ్వనివలె; భీమః= భయంకరము

గా; అభవత్=అయినది.

రాముండు పూరించునప్పుడు, ఆ
వేగంబునకు, ధనుస్సు, నడుమ, రెం
డుగా విడిగినది; అశబ్దము, పిడుగుపడు
నప్పుడుగలుగు శబ్దమువలె భయంకరంబు
గా విసరినది.

అని, తాత్పర్యము.

తతో హం తత్ర రామాయ పితౄ సత్యాభినంధినా

నిశ్చితా దాతు ముద్యమ్య జలభాజన ముత్తమమ్. ౫౦

టీక॥ తతో=అంత; తత్ర=అప్పుడు;
అహం=నేను; సత్యసంధినా= సత్యవ
యినదలంపుగల; పిత్రా= తండ్రిచేత;
ఉత్తమం=శ్రేష్ఠముగు; జలభాజనం=నీ
టికలశమును; ఉద్యమ్య= ఎత్తి; రామా
య=రామునికొఱకు; దాతుం=ఇచ్చు

టకు; నిశ్చితా=నిశ్చయింపబడినాను,
అంత, సత్యప్రతిజ్ఞ డగు నాతఁడై,
రామునకొసగనిచ్చయించి, జలకలశం
బునెత్తినాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

దీయమానాం నతు తదా ప్రతిజగ్రాహ రాఘవః

అవిజ్ఞాయ పితు శ్చంద మయోధ్యాధిపతేః ప్రభోః. ౫౧

టీక॥ రాఘవః=రామండ్రు; అయో

ప్రతిగ్రహింపనేలేదు.

ధ్యాధిపతేః=అయోధ్యకుఁబ్రభుండును;

అప్పుడు, నాతఁడైనన్ను; రామున

ప్రభోః=సమధుండునగు; పితుః=తం

కు; ఇవ్వఁబోగా, అయోధ్యానాథుండ

డియొక్క; ఛందం= అభిప్రాయము

గుదనతఁడి దశరథునియభిప్రాయంబు

ను; అవిజ్ఞాయ= దెలిసికొనక; దీయ

దెలిసికొనక, ప్రతిగ్రహింపనని చె

మానాం=ఇవ్వఁబడుచున్న; మాం (అ

ప్పేను. అని, తాత్పర్యము.

ధ్యాహృతము)=నన్ను; నతుజగ్రాహ=

తత శ్చ శ్చశుర మామంత్య వృద్ధం దశరథం నృపమ్

మమ పిత్రా త్వహం దత్తా రామాయ విదితాత్మనే. ౫౨

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; మమ=

గల; రామాయ=రామునికొఱకు; ద

నాయొక్క; పిత్రాతు = తఁడిచేత

త్తా=ఇవ్వఁబడినాను.

ను; శ్చశురం=మామయిన; వృద్ధం=

అంత, నాతఁడీ, నామామయి

ముసలివాఁడగు; నృపం = మనుష్యు

నవృద్ధుండగుదశరథమహారాజునరప్పిం

లంబాలించునట్టి; దశరథం= దశరథు

ని, పరమాత్మవేత్తయగు రామున

ని; ఆమంత్య)=పిలిచి; అహం=నేను;

కు, నవ్విసంగెను.

విదితాత్మనే=తెలియఁబడినపరమాత్మ

అని, తాత్పర్యము.

మమచైవా నుజా సార్ధ్వ డ్మిఖా ప్రియదర్శనా

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౩౦

స ౧౧౮

భార్యార్థే లక్ష్మణస్యాపి పితౄ దత్తా మమ స్వయమ్. ౫౩

<p>టీక॥ మమ = నాయొక్క; అనుజా=చెల్లెలును; సార్ధ్వ=సత్స్వభావముగలదియు; ప్రియదర్శనా= సంతోషకరంబగుమాచుటగలదియునగు; ఊర్మిశాచైవ=ఊర్మిశయను; మమ= నాయొక్క; పితౄ= తండ్రిచేత; స్వయం=తానే; లక్ష్మణస్యాపి=లక్ష్మణున</p>	<p>కును; భార్యార్థే = భార్యనిమిత్తము; దత్తా=ఇయ్యబడినది. మఱియు, నాతండ్రి, సార్ధ్వయఃజూపరులకు సంతోషంబు సేయునదియునగు నాచెల్లెలనూర్మిశను, లక్ష్మణునకు భార్యగానొసంగెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఏవం దత్తా స్త్వి రామాయ తదా తస్మిక్ స్వయం వరే
అనురక్తా స్త్వి ధర్మేణ పతిం వీర్య వతాం వరమ్. ౫౪

<p>టీక॥ తదా=అప్పుడు; తస్మిక్ = ఆ; స్వయంవరే= స్వయంవరంబునందు; ఏవం=ఇట్లు; రామాయ=రామునకొఱకు; దత్తా = ఇయ్యబడినదానను; అస్త్వి = అగుచున్నాను. వీర్యవతాం=అధికమయిన పరాక్రమముగలవారలలో=వరం=ప్రేమండగు పతిం= పెనిమిటినిగూర్చి; ధర్మేణ= ధర్మముచేత; అనురక్తా= అనురాగముగల</p>	<p>దానను; అస్త్వి=అగుచున్నాను. అప్పుడుస్వయంవరంబునందు, ఈ ప్రకారంబున, నాతండ్రినన్ను రామునకొసంగెను; అంతనేనును; బరాక్రమవంతులలోను త్తముండగు నాపెనిమిటియందు, ధర్మంబుచూపున, ననురాగంబుగలిగియున్నాను. అని సీతాదేవి యనసూయాదేవికింజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, అష్టాదశో త్తరశతతమస్సగః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండాష్టాదశోత్తరశతతమసర్గటిక,
ముగిసినది.

(౫)

ఏ కో న విం శో త్త ర శ త త మ స గ ప్రా రం భః.

అనసూయాతు ధమఃజ్ఞా శ్రుత్వా తామహతీం కథామ్
పర్యవ్వజత బాహుభ్యాం శిరస్యా ఘ్రాయ మైథీలీమ్. ౧

టీక॥ ధమఃజ్ఞా = ధమఃమునెఱింగి	తులచేత; పర్యవ్వజత = కవుఁగిలిం చెను.
నట్టి; అనసూయాతు = అనసూయయు;	ధమఃజ్ఞా రాలగు ననసూయాదేవి,
తాం = ఆ; మహతీం = గొప్పదగు ; క	ఆకథనంతయువిని, సీతాదేవిని, శిరం
థాం = కథను; శ్రుత్వా = విని; మైథీలీం =	బునమూర్కొని, బాహువులంగవుఁగి
సీతాదేవిని; శిరసి = తలయందు; ఆఘ్రా	లించుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.
య = మూర్కొని; బాహుభ్యాం = చే	

వ్యక్తాక్షరపదం చిత్రం భాషితం మధురం త్వయా
యథా స్వయంవరం వృత్తం త త్సర్వం హి శ్రుతం మయా. ౨

టీక॥ త్వయా = నీచేత; వ్యక్తాక్షరప	ఎట్లు; స్వయంవరం = స్వయంవరమును;
దం = స్పష్టములయినయక్షరములును బ	వృత్తం = నడచినదో; తత్ = అది; స
దములునుగల్గునట్లుగా; చిత్రం = ఆశ్చ	ర్యం = అంతయు; మయా = నాచేత;
ర్యకరముగా; మధురం = మనోహరము	శ్రుతంహి = వినుటదినదిగాదా!
గా; భాషితం = చెప్పఁబడినది. యథా =	అక్షరములునుబదములును స్పష్టము

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౨౩

స ౧౧౯

లుగా. నాశ్చర్యకరంబుగామధురంబు మునంతయువింటిని.
గాఁజెప్పితివి; స్వయంవరమునడచినవిధంబు అని, తాత్పర్యము.

రమేహం కథయాతే తు దృఢం మధురభాషిణి

టీక॥మధురభాషిణి = మధురము	మధురముగా మాటలాడునట్టిసీతా
గాఁజెప్పినట్టిసీతా! అహం = నేను;	దేవీ! నీకథనువినుటవలన, నాకుమిక్కిలి
తే=నీయొక్క; కథయాతు= కథచేత	యుసంతోషంబుగలిగినది.
ను; దృఢం=అధికముగా; రమే=సంత	అని, తాత్పర్యము.
సించుచున్నాను.	

రవిరస్తంగతశ్చీమానుపహ్యరజనీంశివామ్. ౩

టీక॥శ్రీమాన్ = అధికమయినకాం	మించెను.
తిగల; రవిః=సూర్యుడు; శివాం=మం	శ్రీమంతుండగు సూర్యుండు; మంగ
గళకరమయిన; రజనీం=రాత్రిని; ఉపా	ళకరంబగురాత్రినిసమీపింపఁజేసి, య
హ్య=పొందించి; అస్తంగతః = అస్త	మించెను. అని, తాత్పర్యము.

దివసం ప్రతికీర్ణానా మాహారాథం పతత్రిణామ్

సంధ్యాకాలే నిలీనానాం నిద్రాథం శూయతే ధ్వనిః. ౪

టీక॥ఆహారాథం= ఆహారముకొ	తే=వినఁబడుచున్నది.
ఱకు; దివసం = పగలు ; ప్రతికీర్ణా	ఆహారాథముపగలంతయుఁదిరిగి,
నాం=వ్యాపించినవియు ; సంధ్యాకా	సంధ్యాకాలంబున నిద్రించుట కొఱకు
లే= సాయంకాలమునందు ; నిద్రా	వృత్తుంబులంజేరినపక్షులు సేయుకలకల
థం=నిద్రకొఱకు; నిలీనానాం =	ధ్వని; వినఁబడుచున్నది.
దాగినవియునగు; పతత్రిణాం=పక్షు	అని, తాత్పర్యము.
లయొక్క; ధ్వనిః= శబ్దము; శూయ	

ఏతేచా పృథిషేకాద్యైః మనయః కలశోద్యతాః
సహితా ఉపవతం తే సలిలాష్టవవల్కలాః. ౫

టీక॥ అభిషేకార్థాః=స్నానముచేతే=వచ్చుచున్నారు.

దడిసినవారలును ; కలశోద్యతాః = ఇదిగోయీమునులును, సాయంకాలి
ఎత్తబడినకలశములుగలవారలును; స కస్నానముగావించి, జలకలశంబులంబ
లిలాష్టతవల్కలాః=జలముచేదడుపఁ ట్టుకొని , నీటందడిసిన వల్కలంబుల
బడినవారలగులవారలునగు; ఏతే= తో, గుంపులు గుంపులుగా వచ్చుచు
ఈ; మనయశ్చాపి=మునులును; సహి= న్నారు. అని, తాత్పర్యము,
తాః= కూడినవారలయి; ఉపవతం

ఋషీణా మగ్నిహోత్రేషు హుతేషు విధిపూర్వకమ్
కపోతాంగారుణోధూమో దృశ్యతే పవనోద్ధతః. ౬

టీక॥ ఋషీణాం=ఋషులయొక్క; గురంగొట్టఁబడినదై; దృశ్యతే=చూడఁ
అగ్నిహోత్రేషు= అగ్నిహోత్రముల బడుచున్నది.
యందు; విధిపూర్వకం=యథావిధిగా; ఋషులు, అగ్నిహోత్రంబుల యి
హుతేషు = వ్రేల్చింబడినవగుచుండఁ ధావిధివ్రేల్చుటంజేసి, పావురము మె
గాఁ; కపోతాంగారుణః= పావురము డవలెనవ్యక్త రాగమయిన ధూమంబు
యొక్క మెడవలెనవ్యక్త రాగమయిన; గాలికి, గగనంబునకెగసి చూపట్టు చు
ధూమః=పొగ; పవనోద్ధతః= గాలిచేనె న్నది. అని, తాత్పర్యము.

అల్పపణా హి తరవో ఘనీధూతా స్సమం తతః

విప్రకృష్టేపి దేశేస్త్రి సప్రకాశంతి వై దిశః. ౭

టీక॥ అల్పపణాఅపి=కొంచెముపత్రము ముగానున్నవి; విప్రకృష్టే= విరళమ
లుగల; తరవోహి=వృక్షములును; సమం యినదైనను; అస్త్రి=ఈ; దేశే=ప్ర
త్యతః=అంతటను; ఘనీధూతాః=దట్ట దేశంబునందును; దిశః=దిక్కులును; న

ప్రకాశంతి=ప్రకాశింపకున్నవి.

స్వల్పముగాఁ బ్రతములుగల వృక్షములుగూడఁ జీకటిబలంబునఁజేసి, దట్టముగా నాకులు గలిగినట్లు చూపట్టు

చున్నవి; ఎచ్చుగావృక్షంబులులేనియా

ప్రదేశంబునఁగూడ, దిక్కులు ప్రకాశింపకున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

రజనీచరసత్త్వాని ప్రచరంతి సమంతతః

తపోవనమృగాహ్యేతే వేదితీర్థేషు శేరతే. ౮

టీక॥రజనీచరసత్త్వాని=రాక్షసులు చున్నవి.

నుభిశాచులును ; సమంతతః=అంతటను; ప్రచరంతి=తిరుగుచున్నవి. ఏతే=ఈ; తపోవనమృగాః=తపోవనమునందలి వృక్షములు; వేదితీర్థేషు = వేదిస్థానములయందు; శేరతే= పరుండు

రాక్షసులునుభిశాచంబులునునంచుచుచున్నారు; తపోవనమునందలి వృక్షములు, వేదిస్థానంబునందుఁ బరుండియున్నవి, చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

సంప్రవృత్తా నిశా సీతే నక్షత్రసమలంకృతా

జ్యోత్సాప్రప్రవరణ శ్చంద్రో దృశ్యతే భృషితో బరే. ౯

టీక॥సీతే=సీతా! నక్షత్రసమలంకృతే=చూడఁబడుచున్నాడు.

తా=నక్షత్రములచేనలంకరింపఁబడిన; నిశా=రాత్రి; సంప్రవృత్తా=ప్రవృత్తిచినది. జ్యోత్సాప్రప్రవరణః= వెన్నెలయావరణముగాఁగల; చంద్రః=చంద్రుడు; అంబరే=ఆకాశమునందు; భృషిథః=ఉదయించినవాడై; దృశ్య

సీతా! నక్షత్రములతోఁగూడ రాత్రి వచ్చినది; చంద్రునికా లంకృతుండగు చంద్రుండు, ఆకాశంబునఁగన్నులపండువుగఁజూపట్టుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

గమ్యతా మనుజానామి రామస్యానుచరీ భవ

కథయంత్యాహి మధురం త్వయాహం పరితోషితా. ౧౦

టీక||గవ్యతాం = పొండబడుగా | టుపబడినానుగదా!
 క. అనుజానామి = అనుమతించెదను. రా | నీవింకఁబోయి, రామునితోఁగూడ
 మస్య = రామునకు; అనుచరీ = వెంబ | నుండుము; నేననుజ్ఞ నొసంగెదను; నీ
 డించుదానవు; భవ = అగుము . మధు | వుమధురంబుగాఁ గథం జెప్పటంజేసి,
 రం = మనోహరముగా; కథయంత్యా = | నాకుమిక్కిలియు సంతోషంబు గలిగిన
 జెప్పుచున్న; త్వయా = నీ చేత; అహం = | ది. అని, తాత్పర్యము.
 నేను; పరితోషితాహి = సంతోషప

అలంకురుచ తావత్త్వం ప్రత్యక్షం మమ మైథిలి
 ప్రీతిం జనయ మే వత్సే దివ్యాలంకారశోభితా. ౧౧

టీక||మైథిలి = సీతా దేవీ!త్వం = నీ | ను; జనయ = కలిగింపుము.
 వు; మమ = నాయొక్క; ప్రత్యక్షంతావ | సీతా దేవీ! నీవునాయెదుట నెయలం
 త్ = ప్రత్యక్షమున నె; అలంకురుచ = అ | కారంబుజేసికొనుము; దివ్యాలంకారం
 లంకారమునుంజేసికొనుము. వత్సే = | బుననొప్పుచున్న దానవై; నాకుసం
 బిడ్డా! దివ్యాలంకారశోభితా = దివ్యమ | తోషంబుగలిగింపుము. అని, యనసూ
 యినయలంకారముచేఁబ్రకాశించుదా | యా దేవి, సీతతోఁజెప్పెను.
 నవై; మే = నాకు; ప్రీతిం = సంతోషము | అని, తాత్పర్యము.

సా తథా సమలం కృత్య సీతా సురసుతోపమా
 ప్రణమ్య శిరసా తస్యై రామం త్వభిముఖా యయా. ౧౨

టీక||సురసుతోపమా = దేవకన్య | లంకరించుకొని; శిరసా = తలచేత; త
 తోఁబోల్కిల; సా = ఆ; సీతా = సీతా | న్యై = ఆయనసూయా దేవికొఱకు; ప్ర
 దేవి; తథా = అట్లు; సమలంకృత్య = అ | ణమ్య = నమస్కరించి; రామం = రాము

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౯౨౭

స ౧౧౯

నిగూచికః; అభిముఖాతు=ఎదురు మొగమయినదైఃయయా=పోయినది.
దేవకన్యతో బోల్కిగల సీతాదేవి, వక్కిరంగానలంకరించుకొని, యయ్య

నసూయాదేవికి, సాష్టాంగముగ నమస్కరించి, రామనొద్దకుఁబోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

తథాతు ఘాషితాం సీతాం దదర్శ వదతాం వరః

రాఘవః ప్రీతిదానేన తపస్విన్యా జహషణచ. ౧౩

టీక॥ వదతాం=మాటలుచెప్పవారలలో; వరః=శ్రేష్ఠుండగు రాముండు; తథా=అట్లు; ఘాషితాం=అలంకరింపఁబడిన; సీతాం= సీతాదేవిని; దదర్శ=చూచెను. రాఘవః= రాముఁడు; తపస్విన్యా=అనసూయాదేవియొక్క; ప్రీతిదానేన=సంతోషముచే గలుగుదాన

ముచేత; జహషణచ=సంతోషించెను. మాటలుచెప్పవారిలో నుత్తముండగు, రాముఁడు, అలంకృతమయివచ్చిన సీతాదేవింజూచి, అనసూయాదేవిగా వించిన ప్రీతిదానంబునకు మిక్కిలియు సంతోషించెను. అని, తాత్పర్యము.

న్యవేదయత్ర తస్మిన్ సీతా రామాయ మైథిలీ

ప్రీతిదానం తపస్విన్యా వసనా భరణసృజమ్. ౧౪

టీక॥ తతః=అంత; మైథిలీ= సీతాదేవి; రామాయ= రామునికొఱకు; తపస్విన్యాః= అనసూయాదేవియొక్క; ప్రీతిదానం=సంతోషముచేసివ్వఁబడిన; వసనాభరణప్రజం=వస్త్రమును ఆభరణమును బుష్పమాలికలను; తస్మిన్= స

మస్తములను; న్యవేదయత్=తెలిపెను. అంత, సీతాదేవి, యనసూయాదేవి తనకుఁబ్రీతిచేపస్త్రాభరణాదులనొసంగుట మొదలగు వృత్తాంతము సంతయు రామునకుఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము,

ప్రహృష్ట స్తవ భవ ద్రామో లక్ష్మణశ్చ మహారథః

మైథిల్యా స్సత్క్రియాం దృష్ట్వా మానుషేషు సుదుర్లభామ్. ౧౫

<p>టీక॥ రామః=రాముండును; మహా- రథః=తన్నును తనసారధిని గుఱ్ఱమును కాపాడుకొనుచు; బదునొకండు వేల మందివిలుకాండ్రతోఁ బోరునట్టి; లక్ష్మ ణశ్చ=లక్ష్మణుండును; మానుషేషు=మ నుష్యులయందు; సుదుర్లభాం=మిక్కి లియుదుర్లభమయిన; మైథిల్యాః= స్త్రీ తాదేవియొక్క; సత్క్రియాం = పూ జను; దృష్ట్వా=చూచి; ప్రహృష్టః= మి</p>	<p>క్రి-లియుసంతసించినవాఁడు; (“తు” అ నునదిపాదపూరణార్థము) అభవత్= అయ్యెను. మనుష్యులకెవ్వరికినిబొందనలవిగాన ట్టిస్త్రీతాదేవివలనంగలిగినసత్కారముం జూచిరాముండును మహారథుండగు ల క్ష్మణుండునుమిక్కిలియు సంతోషంబు నొందిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తత స్తాం శర్వరీం ప్రీతః పుణ్యాం శశినిభాననః

అర్చిత స్తాపనై స్సిద్ధై రువాస రఘునందనః. ౧౬

<p>టీక॥ తతః= అంతఃశశినిభాననః= చంద్రునితోసమానమయిన ముఖముగ ల; రఘునందనః=రాముఁడు; సిద్ధైః= తపస్సిద్ధి నొందిన; తాపనైః=ఋషులచే త; అర్చితః=పూజింపఁ బడినవాఁడై; ప్రీతః=సంతోషించినవాఁడై; పుణ్యాం= పవిత్రమయిన; తాం=ఆ; శర్వరీం= రా</p>	<p>త్రిని; ఉవాస=ఉండెను. అంత, జంద్రుంబోలు ముఖంబుగల, రాముండు, తపస్సిద్ధిసంపన్నులగు ఋ షులచేఁబూజింపఁబడుచు, బరమసం తోషంబునొంది, పుణ్యంబగు నారాత్రి యంతయు, నచ్చటనుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తస్యాం రాత్ర్యాం వ్యతీతాయా మభీషిష్య హుతాగ్నికాక్

ఆప్యచ్ఛేతాం నరవ్యాఘ్రా తాపసా న్వనగోచరాక్. ౧౭

టీక॥ తస్యాం=ఆ; రాత్ర్యాం= రాత్రి; వ్యతీతాయాం= కడచినదగుచుం

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౯౨౯

స ౧౧౯

డగా; సరవ్యాహ్లా= పురుషశ్రేష్ఠుల
గురామలక్ష్మణులు; అభిషిచ్య= స్నాన
ముచేసి; హతాగ్నికా= ప్రేల్వలబడిన
యగ్ని హోత్రములుగల; వన గోచ
రా= అడవియందుండునట్టి; తాప
సా= ఋషులను; ఆపృచ్ఛేతాం= వీడు
కొనిరి.

ఆరాత్రి గడచిన పిమ్మట, బ్రాతః
కాలంబున, ఋషుఁ దఱుస్నానంబు గ
వించి, హోమాదులనివ్వఁజేయునట్లు
పిదప, పురుషశ్రేష్ఠులగు రామలక్ష్మ
ణులు, వారియొద్దకుఁ బోయి, పోవ
జేయమనిచెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము,

తా వ్రాచు నే వనచరా స్తాపసా ధర్మచారిణః
వనస్య తస్య సంచారం రాక్షసై స్సమభిప్లుతమ్. ౧౮

టీక# వనచరా= అడవియందుండిరు
గునట్టి; ధర్మచారిణః= ధర్మమునా
చరించువారలగు; తే= ఆ; తాపసాః=
ఋషులు; తా = ఆరామలక్ష్మణులను
గూచి; రాక్షసైః= రాక్షసులచేత;
సమభిప్లుతం= చాధింపబడిన; తస్య =
ఆ; వనస్య = అడవియొక్క; సంచా

రం = సంచారమును; ఊచుః =
చెప్పిరి.

వనచరులను ధర్మానుష్ఠానపరులను
గునామునులు, ఆరామలక్ష్మణులం
జూచియివ్వనంబునంగలుగురాక్షసబా
ధుఁ ట్లని, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

రక్షాంసి పురుషాదాని నానారూపాణి రాఘవ
వసం త్యస్తిక్ మహారణ్యే వ్యాళౌశ్చ రుధిరాశనాః. ౧౯

టీక# రాఘవ = రాముఁడా! అ
స్తిక్= ఈ; మహారణ్యే= గొప్పయడ
వియందు; పురుషాదాని= పురుషులం
దనునట్టి; నానారూపాణి= నానావి
ధరూపములుగల; రక్షాంసి= రాక్షసు

లు; వసంతి= ఉన్నారు; రుధిరాశనాః=
నెత్తురెయిహారముగాఁగల; వ్యాళౌ
శ్చ= కూరమృగంబులును; వసంతి(అ
ధ్యాహృతము)= ఉన్నవి.

రాముఁడా! ఇమ్మహారణ్యంబునం

దు; పురుషభక్షకులగునానావిధరూప | లనేకంబులున్నవి.
ములుగలరాక్షసులున్నారు ; రక్తమే | అని, తాత్పర్యము.
యాహారముగాఁగల కూరమృగంబు

ఉచ్ఛిష్టం వాప్రమత్తం వా తాపసం ధర్మచారిణమ్
అదంత్య స్త్రి స్తహారణ్యే తా స్త్రివారయ రాఘవ. ౨౦

టీక|| రాఘవ = రాముఁడా ! అ | సం=మునిని; అదంతి=భక్షించెదరు.
స్త్రి=ఈ; మహారణ్యే= గొప్పయడవి | రాముఁడా ! ఇమ్మహారణ్యంబున,
యందు; రాక్షసాః (అధ్యాత్మత | రాక్షసులుచేరి, మునులు ; ఉచ్ఛిష్టలు
ము)=రాక్షసులు; ఉచ్ఛిష్టంవా= ఎం | గానుండునప్పుడుగానియేమటియుండు
గిలినొందినవానిఁగాని; ప్రమత్తంవా= నప్పుడుగాని, పట్టిభక్షించుచుందురు.
ఏమటియున్నవానిఁగాని ; ధర్మచారి | అని, తాత్పర్యము.
ణం=ధర్మమునాచరించునట్టి; తాప

ఏష పంథా మహాక్షీణాం ఫలాన్యా హరతాం వనే
అనేన తు వనం దుగ్ధం గంతుం రాఘవ తే త్తమమ్. ౨౧

టీక|| రాఘవ=రాముఁడా! ఏషః= | కు; తే=నీకు; త్తమం=యొక్కము.
ఇది; వనే=అడవియందు; ఫలాని= పం | రాముఁడా! మహాక్షులడవియందు
క్షులు; ఆహరతాం=తెచ్చునట్టి ; మహా | ఫలంబులుదెచ్చుకొనుటకుఁ బోయి వ
క్షీణాం=మహాక్షులయొక్క; పం | చ్చుమాగ్ధంబిది; నీవీమాగ్ధంబుననె
థాః=మాగ్ధము. అనేనతు= ఈమా | దుగ్ధంబగువనంబుఁబ్రవేశించుట యొ
గ్ధముచేతనే; దుగ్ధం=చూరనలవిగా | క్తము. అని, మునులు , రామలక్ష్మణుల
ని; వనం=అడవిని; గంతుం= పొందుట | కుంజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇతీవ తైః ప్రాంజలిభిస్తపస్సిభి
ద్విజైః కృతస్వ స్త్రయసః పరంతపః

వనం సభార్యః ప్రవివేక రాఘవ

స్స లక్ష్మణ సూర్య ఇవాభిమండలమ్. ౨౨

టీక॥ పరంతపః = శత్రువులందఱుం య్యుడు; ఆభిమండలమివ = వేఘము
పఞ్చజేయునట్టి; సభార్యః = భార్యతోఁ డలమునువలె; ప్రవివేకః = ప్రవేశించెను.
గూడినవాఁడును; సలక్ష్మణః = లక్ష్మణునితోఁగూడినవాఁడునగు; రాఘవః = శత్రువులందఱుంపఞ్చజేయునట్టి రా
రాముఁడు; ఇతీవ = ఇట్లు; ప్రాంజలిః = ముందు, ఇట్లామునులుసవినయంబుగాఁ
మంచిచేమోడ్చుగల; తపస్విభిః = అచార్యులైనవారలగుచును; తావత్కాలంబుగూడఁగూ
ధికమయినతపస్సుగల; తైః = ఆ; స్వజైః = స్వయం మేఘముండలంబు బ్రవేశించున
బ్రాహ్మణులచేత; కృతస్వస్త్రియనః = నంబున, దండకారణ్యముం బ్రవేశించె
చేయఁబడిన మంగళౌచరణముగలవాఁ డు, అని, తాత్పర్యము.
దైః వనం = అడవిని; సూర్యః = సూ

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, శ్రీమద్వాల్మీకీయే,

చతుర్వింశత్యహస్తికాయాం సంహితాయాం

శ్రీమదయోధ్యాకాండే,

వీకోనవింశత్యుత్తరశతతమస్సగళః.

అయోధ్యాకాండస్సమాప్తః.

ఇదిస్పష్టార్థము,

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండవైకోనవింశత్యుత్తర

శతతమస్సగళీక ముగిసినది.

అయోధ్యాకాండటీకసమాప్తిబొందినది.

శ్రీమదయోధ్యాకాండపఠనశ్రవణంబులఫలము

బ్రహ్మాండపురాణమునంజెప్పబడినది.

“కాండం ద్వితీయం శృణ్వైక్ యః ప్రోక్తేన నియమేనతు
సోగ్నిసాయజ్య మాప్నోతి పఠనాద్వాపి శాస్త్రతః ”

(“ రెండవదైనయయోధ్యాకాండంబును యథోక్తనియమం
బున విన్నవాఁడు, అగ్నిసాయజ్యమునొందును; యధావిధిగ
బఠించుటవలనను అదే ఫలంబునీర్ధించును ”.)

శ్రీసీతారామ పరబ్రహ్మణేనమః.

శుభమస్తు.

